รายงานการวิจัย

แผนงานวิจัย เรื่อง

ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม : ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมในประเทศไทย

Cultural Geography : History, Propagation Routes of Buddhism, and Principle of Buddhadhamma in Thailand

โดย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ทวีศักดิ์ ทองทิพย์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์

พ.ศ. ๒๕๕๙

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
MCU RS 610759126

รายงานการวิจัย

แผนงานวิจัย เรื่อง

ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม : ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมในประเทศไทย

Cultural Geography : History, Propagation Routes of Buddhism, and Principle of Buddhadhamma in Thailand

โดย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ทวีศักดิ์ ทองทิพย์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์

พ.ศ. ๒๕๕๙

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
MCU RS 610759126

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Plan Research Report

Cultural Geography : History, Propagation Routes of Buddhism, and Principle of Buddhadhamma in Thailand

By

Asst. Prof. Dr. Taweesak Tongtip

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Surin Campus

B.E.2559

Research Project Funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University

MCU RS 610759126

(copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย : ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม : ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมในประเทศไทย

ผู้วิจัย : ผศ.ดร. ทวีศักดิ์ ทองทิพย์, นายชนิศร์ ชูเลื่อน
พระใบฎีกาสุพจน์ ตปสีโล, ดร. สหัทยา วิเศษ
ผศ.ดร. ธนู ศรีทอง

ส่วนงาน : สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ปีงบประมาณ : ๒๕๕๙

ทุนอุดหนุนการวิจัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมในประเทศไทยสมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ล้านนา และอยุธยา เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร การสังเกต สัมภาษณ์ และสัมมนากลุ่มย่อย วิเคราะห์ข้อมูลแบบพรรณนา ผลการวิจัยมีข้อค้นพบดังนี้

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยทวารวดี พุทธศตวรรษที่ ๓ ดินแดนบริเวณนี้เรียกว่าสุวรรณภูมิ พระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามาในดินแดนสวรรณภูมิตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๕ พระโสณะและพระอุตระเป็นหัวหน้าคณะนำเข้ามาโดยเส้นทางเดินเรือทะเล สันนิษฐานว่าขึ้นฝั่งที่บริเวณเมืองสะเทิมในประเทศเมียนมาร์หรือเมืองนครปฐมในประเทศไทยปัจจุบัน กลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้ได้นับถือพุทธศาสนาเรื่อยมา ผ่านสมัยฟูนัน และทวารวดี พระพุทธศาสนาที่เข้ามาสู่อาณาจักรทวารวดีระยะแรกเป็นนิกายเถรวาทแบบอโศก ส่วนอาณาจักรศรีวิชัยทางภาคใต้ของประเทศไทย นับถือพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ต่อมาได้เผยแผ่ไปยังอาณาจักรขอม เมื่อขอมเรืองอำนาจได้ขยายอิทธิพลปกครองดินแดนทางภาคตะวันออก ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือ และภาคกลางของประเทศไทย และนำพระพุทธศาสนานิกายมหายานมาเผยแผ่ในดินแดนนี้ด้วย โดยมีศูนย์กลางการปกครองในประเทศไทยอยู่ที่ละโว้ ในสมัยลพบุรีจึงมีพระพุทธศาสนาอยู่สองนิกาย คือ นิกายเถรวาทที่มีมาตั้งแต่สมัยทวารวดี และมหายานที่ขอมนำเข้ามาสมัยลพบุรี และได้เผยขึ้นไปถึงอาณาจักรหริภุญชัยทางภาคเหนือของไทยด้วย แต่มิได้มีอิทธิพลมากเพราะพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบพุกามและมอญมีอิทธิพลอยู่ในดินแดนนั้น สมัยสุโขทัยและล้านนา พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาและแบบมอญได้มีอิทธิพลอยู่ในสุโขทัย ถึงสมัยอยุธยาพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาได้มีอิทธิพลอยู่ในอยุธยาประชาชนนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาซึ่งมีอิทธิพลมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรสุโขทัยเรื่อยมาจนถึงสมัยปัจจุบัน

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยทวารวดี ในพุทธศตวรรษที่ ๓ พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบอโศก ได้เผยแผ่จากประเทศอินเดียมาสู่สุวรรณภูมิโดยเส้นทางเดินเรือ

ทะเล สันนิษฐานว่ามาขึ้นฝั่งที่บริเวณเมืองสะเทิมในประเทศเมียนมาร์หรือเมืองนครปฐมในประเทศไทยปัจจุบัน จากนั้นได้เผยแผ่เรื่อยมาผ่านสมัยฟูนัน ทวารวดี และลพบุรี พระพุทธศาสนามหายานเผยแผ่จากประเทศอินเดียมาสู่สุวรรณภูมิโดยเส้นทางเดินเรือทะเล มาขึ้นฝั่งบริเวณแหลมมาลายู ในอาณาจักรลังกาสุกะ ตามพรลิงค์ ได้เผยแผ่เรื่อยมาถึงสมัยอาณาจักรศรีวิชัย เจนละหรือขอม และได้เข้ามามีอิทธิพลในภาคตะวันออก ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือ และภาคกลางของไทยสมัยลพบุรี มีศูนย์กลางการปกครองในประเทศไทยอยู่ที่เมืองละโว้ และทางภาคเหนือของไทยในสมัยลพบุรีก็ได้มีพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบมอญและพุกาม เผยแผ่จากเมืองพุกามและเมืองพันในเมียนมาร์เข้ามาในเมืองหริภุญชัยทางภาคเหนือของไทยด้วย ในสมัยสุโขทัย เมื่อพ่อขุนรามคำแหงขึ้นครองราชย์ พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาจากประเทศศรีลังกาได้ เผยแผ่มาในเมืองนครศรีธรรมราช และเข้ามาในสุโขทัยด้วย ทำให้มีพระสงฆ์ในสุโขทัยแบ่งเป็นสองฝ่าย คือ ฝ่ายคามวาสีเป็นเถรวาทแบบมอญที่มีวัดอยู่ในหมู่บ้าน และฝ่ายอรัญวาสีเป็นเถรวาทแบบลังกาที่มาจากเมืองนครศรีธรรมราชมีวัดอยู่ในป่า ในสมัยล้านนา มีพระสงฆ์สองกลุ่ม กลุ่มแรก คือ ลังกาวงศ์สำนักรามัญ มีเส้นทางการเผยแผ่จากประเทศศรีลังกา มาเมืองยังพันในเมียนมาร์ เมืองสุโขทัย เมืองลำพูน และมาอยู่วัดสวนดอกในเชียงใหม่ กลุ่มที่สอง คือ ลังกาวงศ์สำนักสีหล มีเส้นทางการเผยแผ่จากเชียงใหม่ ไปยังประเทศศรีลังกา ลังกา กลับมาที่อยุธยา ศรีสัชนาลัย สุโขทัย ลำพูน มาอยู่วัดป่าแดงในเชียงใหม่ สมัยอยุธยา พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาได้มีอิทธิพลอยู่ในดินแดนนี้ และเผยแผ่ไปยังดินแดนต่าง ๆ ในประเทศไทย พ.ศ. ๒๒๙๕ สมัยของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศยังได้ส่งพระสงฆ์เถรวาทแบบลังกาจากอยุธยาไปเผยแผ่และฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในประเทศศรีลังกาด้วย

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทย สมัยทวารวดีและศรีวิชัย คือ อริยสัจสี่ บุญกิริยาวัตถุ พระรัตนตรัย เป็นต้น หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีสมัยลพบุรี คือ บุญกริยาวัตถุ พระรัตนตรัย สัจจะ จาคะ เป็นต้น หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีสมัยสุโขทัย คือ สัทธรรมอันตรธานห้า ทศพิธราชธรรม ไตรลักษณ์ นรก สวรรค์ เป็นต้น หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีสมัยล้านนา คือ บุญกิริยาวัตถุ มงคล ๓๘ นรก สวรรค์ นิพพาน เป็นต้น และ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีสมัยอยุธยา คือ บุญกิยาวัตถุ บุคคลหาได้ยากสองอย่าง ทิศหก ทศพิธราชธรรม อิทธิบาทสี่ ศรัทธาสี่ พระรัตนตรัย คารวะหก ทศบารมี กุศลมูล อกุศลมูล เป็นต้น

Research Title: Cultural Geography : History, Propagation Routes of Buddhism, and Principles of Buddhadhamma in Thailand

Researchers: Asst. Prof. Dr. Taweesak Tongtip
Mr. Chanit Chooluen
Phrabidega Supot Tapasilo
Dr. Sahathaya Viset
Asst. Prof. Dr. Thanoo Srithong

Department: Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Surin Campus

Fiscal Year: 2559/2016.

Research Scholarship Sponsor: Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ABSTRACT

The objectives of this research were to study the History, propagation routes of Buddhism, and principles of Buddhadhamma appeared in archaeological evidences in Dvaravati, Srivichai, Lob Buri, Sukhothai, Lanna, and Ayuttaya periods. It was a qualitative research. The data collection consisted of studying related documents, observation, in-depth interview, and group discussion. Descriptive analysis was used for data analysis. The results were found that:

Buddhism was first arrived in Thailand in the period of Dvaravati in the third Buddhist century. This area was known as Suvarnabhumi. Buddhism was spread in the Suvarnabhumi area since the year 235 B.E., led by Phra Sona and Phra Uttara. It was presumed that the land was either Satherm in Myanmar or Nakhon Pathom in Thailand. This made the peoples in the said land believed in Buddhism descended from the periods of Funan and Dvaravati. Ashoka Theravada Buddhism came to Dvaravati kingdom and Mahayana Buddhism came to Srivichai kingdom. People in that period believed in Mahayana Buddhism. Then with the influence of Khmer kingdom coming in the East, Northeast, North, and Central regions of Thailand with Mahayana Buddhism, situated in Lawoe kingdom. Therefore, there were Theravada and Mahayana Buddhism in Lob Buri period. In the periods of Sukhothai and Lanna, Lanka and Mon Theravada Buddhism was believed till Ayuttaya period to the present time.

In the third century, Ashoka Theravada Buddhism was propagated from India to Suvarnabhumi by sea. It is presumed that the land was either Satherm in Myanmar

or Nakhon Pathom in Thailand, then continued to Funan, Dvaravati, and Lob Buri. Mahayana Buddhism was spread to Suvarnabhumi at Malayu Peninsula of Lankasuka and Tam Porn Ling by sea. It continued spreading to the kingdoms of Srivichai, Janla, and Lob Buri. And in Lob Buri period, Pagon Buddhism from Myanmar was also came in via Haripunchai kingdom. Sri Lanka Buddhism came to Nakhon Srithammarat of Thailand and continued till Sukhothai period. This divided the Buddhist monks in Sukhothai into two sections i.e. *Gamavasi*, the pagon Theravada Buddhism, building temples in community, and *Aranyavasi*, the Lanka Theravada Buddhism, building temples in forest. In the period of Lanna, there were two groups of the Buddhist monks. The first group was the Raman school of Langa Wong, spreading from Sri Lanka to Myanmar, Sukhothai, Lamphun, and Wat Suandok in Chiangmai. The second group was the Sihol school, spreading from Chiangmai to Sri Lanka and back to Ayuttaya, Srisatchanalai, Sukhothai, Lamphun, and Wat Padaeng in Chiangmai. In the period of Ayuttaya, Lanka Theravada Buddhism was the main belief, and spread to different places of Thailand and to Sri Lanka in B.E. 2295 in the king Borommarachathirat III.

The Buddhist principles that appeared in the archaeological evidences in Thailand were as follows: In Dvaravati and Srivichai were Ariyasacca 4 (the Four Noble Truths), Punnakiriyavatthu 10 (the Bases of Meritorious Action), Rattanattaya (the Triple Gem), Sacca (the Truth), Caga (Liberality), etc. In Sukhothai period were Saddhama-antaradhan 5, Rajadhamma (ten virtues of a ruler), Tilakkhana (the Three Characteristics), Naraka (Hell), Sagga (Heaven), etc. In the Ayutthaya period were Punnakiriyavatthu (the Bases for meritorious action), Dullabha-puggala 2 (rare persons), Disa 6 (six directions), Rajadhamma (ten virtues of a ruler), Iddhipada (four paths of accomplishment), Saddha 4 (faith), Tilakkhana (the Three Characteristics), Puja 2 (acts of worship), Garava 6 (reverence), Parami (perfections), Kusalamula (the Wholesome Roots), and Akusalamula (the unwholesome Roots).

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยเรื่องภูมิศาสตร์วัฒนธรรม : ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมในประเทศไทย สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดีโดยได้รับการสนับสนุนจากส่วนงานและบุคคลหลายท่าน ซึ่งคณะผู้วิจัยขอเอ่ยนามท่านผู้มีอุปการคุณเหล่านั้นไว้ ณ ที่นี้ ดังนี้

๑. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยผู้อำนวยการ ผู้ทรงคุณวุฒิ และเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง ได้ให้การสนับสนุนงบประมาณในการทำวิจัย ตลอดทั้งได้ให้คำปรึกษา อำนวยความสะดวก และให้ข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ในการดำเนินการวิจัย จนงานวิจัยนี้ได้สำเร็จลงอย่างสมบูรณ์

๒. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ โดยพระธรรมโมลี (ทอง อยู่ ญาณวิสุทฺโธ) รองอธิการบดีวิทยาเขตสุรินทร์ ผู้อำนวยการสำนักงานวิทยาเขตสุรินทร์ ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์ ผู้อำนวยการสำนักวิชาการวิทยาเขตสุรินทร์ คณาจารย์ และเจ้าหน้าที่ทุกฝ่าย ที่ได้อำนวยความสะดวกในด้านการดำเนินการวิจัย

๓. คณาจารย์ในสาขาวิชาพระพุทธศาสนา ทั้งในระดับพุทธศาสตรบัณฑิตและพุทธศษสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์ สาขาวิชาหลักสูตรและการสอน ทุกรูป/คน ได้ให้ความร่วมมือสนับสนุนในการกำหนดประเด็นสำคัญและเป็นประโยชน์ต่อการทำวิจัยในครั้งนี้ให้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น ทำให้งานวิจัยนี้มีความถูกต้องและสมบูรณ์ครบถ้วนยิ่งขึ้น

๔. นักวิชาการที่คณะผู้วิจัยเชิญมานำเสนอข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยในการสัมมนาร่วมกับ คณาจารย์ และนิสิตทุกหลักสูตร ทุกสาขาวิชา ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งข้อมูลดังกล่าวได้ถูกนำมาใช้เขียนไว้ในงานวิจัยครั้งนี้ด้วย

๕. หน่วยงานต่าง ๆ ที่คณะผู้วิจัยได้เข้าไปขอความร่วมมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัยตามสถานที่ต่าง ๆ เช่น อุทยานประวัติศาสตร์ พิพิธภัณฑสถาน สถาบันการศึกษา มหาวิทยาลัย เป็นต้น ได้อำนวยความสะดวก ให้ความร่วมมือ และได้ให้ข้อมูลด้วยความเต็มใจ

๖. หัวหน้าหน่วยงาน นักวิชาการและเจ้าหน้าในสถานที่ต่าง ๆ ที่ได้ให้ความร่วมมืออำนวยความสะดวก ให้กับคณะผู้วิจัยมีโอกาสได้สัมภาษณ์ เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยความเต็มใจ

จึงขอขอบพระคุณทุกท่านไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ทวีศักดิ์ ทองทิพย์ และคณะ

๓๐ กันยายน ๒๕๕๙

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย ..... ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ ..... ข
กิตติกรรมประกาศ ..... ค
สารบัญ ..... ง
สารบัญตาราง ..... ซ
สารบัญแผนภูมิ ..... ฌ
สารบัญภาพ ..... ญ
บทที่ ๑ บทนำ ๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา ๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย ๔
๑.๓ ปัญหาการวิจัย ๔
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย ๕
๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย ๕
๑.๖ กรอบแนวคิดการวิจัย ๖
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย ๖
๑.๘ ประโยชน์ที่จะได้จากการวิจัย ๙

บทที่ ๒ ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมในประเทศไทยสมัยทวารวดีและศรีวิชัย ๑๐
๒.๑ ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมในประเทศไทยสมัยทวารวดี ๑๑
๒.๑.๑ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยทวารวดี ๑๔
๒.๑.๒ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยทวารวดี ๒๒
๒.๑.๓ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยวารวดี ๓๐
๒.๒ ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมในประเทศไทยสมัยศรีวิชัย ๓๘
๒.๒.๑ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยสมัยศรีวิชัย ๓๘
๒.๒.๒ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยสมัยศรีวิชัย ๕๒
๒.๒.๓ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยศรีวิชัย ๖๔

บทที่ ๓ ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมสมัยลพบุรี ๗๑
๓.๑ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี ๗๑
๓.๑.๑ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา นิกายมหายานสมัยลพบุรี.....๗๒
๓.๑.๒ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท สมัยลพบุรี ๘๒
๓.๒ เส้นทางการเผยแผ่และภูมิศาสตร์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา
ในสมัยลพบุรี.....๑๐๑
๓.๒.๑ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี ในภาคกลาง
และภาคตะวันตก.....๑๐๑
๓.๒.๒ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี ในภาคเหนือ.....๑๒๒
๓.๒.๓ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีใน
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะวันออก.....๑๒๕
๓.๓ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางเผยแผ่พระพุทธศาสนา
สมัยลพบุรีในประเทศไทย ๑๔๕
๓.๓.๑ จารึกหลักพุทธธรรมที่พบในภาคกลางและภาคตะวันตก.....๑๔๖
๓.๓.๒ จารึกหลักพุทธธรรมที่พบในภาคเหนือ ๑๔๘
๓.๓.๓ จารึกหลักพุทธธรรมที่พบแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
และภาคตะวันออก ๑๕๐

บทที่ ๔ ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรม
สมัยสุโขทัยและล้านนา ๑๖๔
๔.๑ ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา
และหลักพุทธธรรมสมัยสุโขทัย ๑๖๕
๔.๑.๑ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยสุโขทัย ๑๖๕
๔.๑.๒ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยสุโขทัย ๑๗๓
๔.๑.๓ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทาง
การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยสุโขทัย.....๑๘๒
๔.๒ ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรม
ในประเทศไทยสมัยล้านนา.....๑๘๙
๔.๒.๑ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยล้านนา ๑๘๙
๔.๒.๒ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยล้านนา ๒๐๒
๔.๒.๓ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทาง
การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยสุโขทัย.....๒๐๗

บทที่ ๕ ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมสมัยอยุธยา ๒๒๖
๕.๑ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยอยุธยา.....๒๓๐
๕.๑.๑ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาสมัยอยุธยา
ในช่วงพ.ศ. ๑๘๙๓ – ๒๐๐๐ .....๒๓๐
๕.๑.๒ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยา
ในช่วง พ.ศ. ๒๐๐๐ – ๒๑๐๐ .....๒๓๓
๕.๑.๓ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยา
ในช่วง พ.ศ. ๒๑๐๐ – ๒๒๐๐ .....๒๓๔
๕.๑.๔ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยา
ในช่วง พ.ศ. ๒๒๐๐ – ๒๓๑๐ .....๒๓๗
๕.๒ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยอยุธยา.....๒๔๖
๕.๒.๑ โบราณสถานที่เป็นวัดในสมัยอยุธยา ๒๔๖
๕.๒.๒ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยาจากร่องรอยของ
สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และวรรณกรรม ๒๕๕
๕.๒.๓ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาระหว่างสยามประเทศ
กับศรีลังกา.....๒๘๒
๕.๓ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทาง
การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยอยุธยา ๒๘๖
๕.๓.๑ หลักพุทธธรรมจากโบราณสถานที่เป็นวัดในสมัยอยุธยา.....๒๘๗
๕.๓.๒ วิเคราะห์หลักพุทธธรรมจากสถาปัตยกรรมในสมัยอยุธยา.....๒๙๐
๕.๓.๓ วิเคราะห์หลักพุทธธรรมจากประติมากรรมในสมัยอยุธยา.....๒๙๖
๕.๓.๔ หลักพุทธธรรมจากจิตรกรรมในสมัยอยุธยา ๒๙๙
๕.๓.๕ หลักพุทธธรรมจากวรรณกรรมในสมัยอยุธยา.....๓๐๑

บทที่ ๖ สรุปผลการวิจัย และ ข้อเสนอแนะ ๓๑๕
๖.๑ สรุปผลการวิจัย.....๓๑๕
๖.๑.๑ สรุประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรม
ในสมัยทวารวดีและศรีวิชัย ๓๑๕
๖.๑.๒ สรุประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่ พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรม
ในสมัยลพบุรี.....๓๑๙
๖.๑.๓ สรุประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่ พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรม
ในสมัยสุโขทัยและล้านนา ๓๒๗
๖.๑.๔ สรุปประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา
และหลักพุทธธรรมในสมัยอยุธยา ๓๔๑

๖.๒ ข้อเสนอแนะ ๓๕๑
๖.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ๓๕๑
๖.๒.๒ ข้อเสนอแนะการนำผลการวิจัยไปปฏิบัติ ๓๕๓
๖.๒.๓ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป ๓๕๓

บรรณานุกรม ๓๕๕
ภาคผนวก ๓๗๑
ภาคผนวก ก บทความวิจัย ๓๗๒
ภาคผนวก ข ภาพกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์ ๓๙๒
ภาคผนวก ค ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้
และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ ๓๙๓
ภาคผนวก ง ตัวอย่างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ๓๙๖
ภาคผนวก จ รูปภาพกิจกรรมที่ดำเนินการวิจัย ๔๐๒
ภาคผนวก ฉ แบบสรุปโครงการวิจัย ๔๐๓
ประวัติผู้วิจัย ๔๑๑

สารบัญตาราง

ตารางที่ หน้า

๒.๑ แหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีตามภูมิภาคต่าง ๆ.....๒๔
๕.๑ วัตถุประสงค์ของพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยาในการทรงสถาปนาและสร้างวัด ๒๘๘
๕.๒ ลักษณะสำคัญของสถาปัตยกรรมที่สำคัญในสมัยอยุธยา ๒๙๓
๕.๓ ประติมากรรมที่มีเอกลักษณ์โดดเด่นและสำคัญในสมัยอยุธยา ๒๙๗
๕.๔ จิตรกรรมฝาผนังไทยที่สำคัญ ๔ ยุค ในสมัยอยุธยา.....๓๐๐
๕.๕ วรรณกรรมที่สำคัญ ๓ ยุค ในสมัยอยุธยา ๓๐๑

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สารบัญภาพประกอบ

ภาพประกอบที่ หน้า

๑.๑ แผนบริหารการวิจัย ๗
๒.๑ แผนที่อาณาจักรทวารวดีโบราณ ๑๗
๒.๒ พระพุทธรูปศิลปะทวารวดี ปางแสดงธรรม ประดิษฐาน ณ พระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม ๑๙
๒.๓ ชิ้นส่วนธรรมจักร เศียรพระพุทธรูป และพระพุทธรูปประทับยืน ศิลปะทวารวดีหรือมอญโบราณ อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ๑๙
๒.๔ ศิลาธรรมจักร โบราณวัตถุทางพระพุทธศาสนาศิลปะสมัยทวารวดี ๒๑
๒.๕ พระพุทธรูปศิลปะทวารวดี ที่มีความสวยสดงดงามตามแบบเถรวาท ๒๑
๒.๖ เจดีย์วัดเขาไม้แดน อำเภอพยุหคีรี จังหวัดนครสวรรค์ ๒๙
๒.๗ ธรรมจักรศิลา สัญลักษณ์สำคัญของพระพุทธศาสนาและศิลปะทวารวดี ๒๙
๒.๘ พระพุทธรูปศิลปะทวารวดี ๒๙
๒.๙ จารึกธรรมจักร (นครปฐม) ด้านที่ ๑ ..... ๓๐
๒.๑๐ จารึกถ้ำฤาษีเขางูเมืองราชบุรี ด้านที่ ๑ ..... ๓๑
๒.๑๑ จารึกพระพิมพ์ดินเผาวัดโคกไม้เดน ด้านที่ ๑ ..... ๓๒
๒.๑๒ จารึกเยธมฺมาฯ เมืองศรีเทพ ด้านที่ ๑ ..... ๓๓
๒.๑๓ จารึกวัดจันทึก ข้อความทั้ง ๔ ตอน ๓๔
๒.๑๔ จารึกเนินสระบัว ด้านที่ ๑ ..... ๓๔
๒.๑๕ จารึกพระพิมพ์ดินเผาเมืองฟ้าแดดสูงยาง ๑ ด้านที่ ๑ ..... ๓๕
๒.๑๖ จารึก เย ธมมาฯ บนพระซุ้มศรีวิชัย ๑ ..... ๓๖
๒.๑๗ จารึกเยธมฺมาฯ บนพระสถูปดินเผาเมืองยะรัง ด้านที่ ๑ ..... ๓๗
๒.๑๘ จารึกเยธมฺมาฯ บนพระสถูปดินเผาเมืองยะรัง ด้านที่ ๒ ..... ๓๗
๒.๑๙ แผนที่อาณาจักรศรีวิชัย ๓๘
๒.๒๐ กลุ่มเจดีย์โบโรบุโด ๔๗
๒.๒๑ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พุทธศิลป์สมัยศรีวิชัย อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ..... ๔๗
๒.๒๒ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ๔ กร พุทธศิลป์สมัยศรีวิชัย อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ..... ๔๘
๒.๒๓ พระบรมธาตุไชยา วัดพระบรมธาตุไชยาราชวรวิหาร อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ๔๘
๒.๒๔ พระบรมธาตุเจดีย์วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช จังหวัดนครศรีธรรมราช ๔๙
๒.๒๕ พระบรมธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้ว อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง ๔๙

๒.๒๗ เจดีย์วัดแก้ว อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ๕๐
๒.๒๘ เจดีย์วัดถ้ำสิงขร อำเภอคีรีรัฐนิคม จังหวัดสุราษฎร์ธานี.....๕๐
๒.๒๙ เจดีย์วัดถ้ำสิงขร อำเภอคีรีรัฐนิคม จังหวัดสุราษฎร์ธานี.....๕๑
๒.๓๐ พระบรมธาตุไชยา อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ๕๖
๒.๓๑ พระพุทธรูปปางมารวิชัยที่พบภายในวัดเวียง ๕๗
๒.๓๒ วัดหลงในเมืองไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ๕๗
๒.๓๓ วัดแก้วในเมืองไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ๕๘
๒.๓๔ วัดพระบรมธาตุ อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช.....๕๙
๒.๓๕ พระมหาธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้ว จังหวัดพัทลุง.....๖๐
๒.๓๖ เมืองโบราณ อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี ๖๑
๒.๓๗ พระพุทธไสยาสน์ วัดคูหาภิมุข (วัดถ้ำ) จังหวัดยะลา.....๖๓
๒.๓๘ จารึกวัดเสมาเมือง ด้านที่ ๑ .....๖๕
๒.๓๙ จารึกวัดเสมาเมือง ด้านที่ ๒.....๖๕
๒.๔๐ จารึกพระสถูปพิมพ์ดินดิบเขานุ้ย ด้านที่ ๑ .....๖๖
๓.๑ พระพุทธรูปทองคำปางวิชัย สมัยลพบุรี พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร.....๗๓
๓.๒ รัตนเจดีย์ วัดจามเทวี จังหวัดลำพูน ๗๔
๓.๓ รัตนปราสาท ๗๖
๓.๔ แผงสัมฤทธิ์พระสมณโคดม ๗๗
๓.๕ พระสมณโคดมยืน สัมฤทธิ์อายุประมาณครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๑๙.....๗๗
๓.๖ พระสมณโคดมนาคปรก กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๙ .....๗๘
๓.๗ พระสมณโคดม ทรงเครื่องในเรือนแก้ว.....๗๘
๓.๘ พระสมณโคดมยืนประทานพรพุทธศตวรรษที่ ๑๙.....๗๙
๓.๙ เจดีย์ทรงลังกา ๘๑
๓.๑๐ วัชรธาตุมณฑล.....๘๕
๓.๑๑ พระศากยมุนีจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร.....๘๙
๓.๑๒ พระอมิตาภะพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ๙๐
๓.๑๓ พระวัชรสัตว์พุทธะศิลา พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์.....๙๑
๓.๑๔ “พระวัชรสัตว์”พระพุทธรูปเค้าหน้าพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ที่ปราสาทหินพิมาย ๙๒
๓.๑๕ พระวัชรธร พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย ๙๓
๓.๑๖ พระโลเกศวร พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย ๙๔
๓.๑๗ พระโลเกศวรปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี.....๙๕
๓.๑๘ พระโลเกศวรเปล่งรัศมีปราสาทเมืองสิงห์ กาญจนบุรี ๙๖
๓.๑๙ พระไภษัชยคุรุ ศิลปะลพบุรี.....๙๗
๓.๒๐ ด้านซ้ายมือพระนางปรัชญาปารมิตา.....๙๘
๓.๒๑ พระเครื่องในคติ “วัชรยานไตรลักษณ์” หรือ “พระนารายณ์ทรงปืน”.....๙๙
๓.๒๒ พระพิมพ์แสดงพระพุทธเจ้าสามองค์ประทับนั่งภายในซุ้ม.....๙๙

๓.๒๓ ภาพถ่ายทางอากาศบริเวณ อ.บ้านกรวด จ.บุรีรัมย์ ก่อนปี ๒๕๒๐ ..... .๑๐๒
๓.๒๔ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในภาคกลาง.....๑๐๓
๓.๒๕ ปรางค์สามยอด เมืองลวะปุระ ศูนย์กลางของอาณาจักรขอมในเขตลุ่มเจ้าพระยา ...๑๐๔
๓.๒๖ ปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี.....๑๐๕
๓.๒๗ ปราสาทวัดพระพายหลวง ปราสาทขอมแบบ ๓ องค์
ในยุคเริ่มแรกของกรุงสุโขทัย ๑๐๘
๓.๒๘ ปรางค์อิฐหลังเดี่ยวบนเขาปู่จ่าปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ จังหวัดสุโขทัย ๑๐๙
๓.๒๙ ปราสาทวัดศรีสวาย ๑๑๐
๓.๓๐ หลักฐานทางด้านโบราณวัตถุสถานพระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในภาคกลาง ๑๑๑
๓.๓๑ ปราสาทเมืองสิงห์ อำเภอเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี ๑๑๒
๓.๓๒ ภาพถ่ายทางอากาศเมืองโบราณ “กลอนโด ๑๑๓
๓.๓๓ พระนาคปรกมีอุษณีษะในแบบของ “พระชัยพุทธมหานาถ” ที่ปราสาทเมืองสิงห์ ...๑๑๕
๓.๓๔ โพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมีอานุภาพ ปราสาทเมืองสิงห์.....๑๑๖
๓.๓๕ ปรางค์วัดมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี ๑๑๗
๓.๓๖ ปราสาทอานุภาพที่ถูกทำลาย จนเหลือเพียงเนินดินขนาดใหญ่
ที่เมืองศัมภูวะปัฏฏนะ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี.....๑๑๘
๓.๓๗ ปราสาทกำแพงแลง ที่เมือง "ชยวัชรปุระ" หรือจังหวัดเพชรบุรี.....๑๒๐
๓.๓๘ เส้นทางพระพุทธศาสนา สมัยลพบุรีในภาคตะวันตก.....๑๒๑
๓.๓๙ แผนที่และเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี
ในกลางและภาคตะวันตก.....๑๒๒
๓.๔๐ แผนศิลาจารึกประวัติวัดจาเทวี ๑๒๓
๓.๔๑ เจดีย์จามเทวีหรือเจดีย์กู่กุด ๑๒๔
๓.๔๒ แผนที่และเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในภาคเหนือ.....๑๒๕
๓.๔๓ แสดงปราสาทที่เชื่อมโยงจากเมืองพระนครถึงเมืองพิมาย ๑๒๖
๓.๔๔ แสดงที่ตั้งกลุ่มปราสาทตาเหมือนอำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์.....๑๒๘
๓.๔๕ กลุ่มปราสาทตาเหมือนตำบลตาเมียงอำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์ ๑๒๙
๓.๔๖ พระชัยพุทธมหานาถ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสุรินทร์.....๑๓๐
๓.๔๗ ปราสาทกุฏิฤาษี จังหวัดบุรีรัมย์.....๑๓๒
๓.๔๘ พระโพธิสัตว์จากปราสาทปลายบัด อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.....๑๓๓
๓.๔๙ ใบเสมาที่แสดงถึงการผสมผสานระหว่างศิลปะทวารวดี
กับศิลปะขอมจากวัดเขาอังคาร.....๑๓๔
๓.๕๐ เส้นทางประวัติศาสตร์ “ราชมรรคา”จากพระนครถึงเมืองพิมาย.....๑๓๕
๓.๕๑ แผนผังรอบบริเวณปราสาทหินพิมาย.....๑๓๗
๓.๕๒ ปรางค์ประธาน ปราสาทหินพิมาย.....๑๓๗
๓.๕๓ แผนผังอโรคยาศาล.....๑๓๘
๓.๕๔ ภาพซ้ายพระพุทธเจ้าไภสัชยคุรุไวฑูรยประภาสุคต ๑๓๙

๓.๕๕ พระโพธิสัตว์ศรีจันทรไวโรจนโรหินีศะ ๑๔๐
๓.๕๖ รูปสลักพระมานุษิโพธิสัตว์ ๔ กร ๑๔๑
๓.๕๗ พระโพธิสัตว์หริหริหริวาหนะ ๑๔๑
๓.๕๘ พระพุทธรูปสมัยลพบุรี และพระนางปรัชญาปารมิตา ๑๔๓
๓.๕๙ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ๑๔๓
๓.๖๐ ปราสาทบ้านน้อย ๑๔๔
๓.๖๑ แหล่งโบราณคดี ทางพระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี
ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและในภาคตะวันออก ๑๔๕
๓.๖๒ จารึกฐานพระพุทธรูปวัดข่อย ด้านที่ ๑ ..... ๑๔๖
๓.๖๓ จารึกเสาแปดเหลี่ยม (ลพบุรี) ด้านที่ ๑-๘ ..... ๑๔๖
๓.๖๔ จารึกฐานพระพุทธรูปยืน ๑๔๗
๓.๖๕ แผนที่และจารึกหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทาง
การเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี ในภาคกลางและภาคตะวันตก ๑๔๘
๓.๖๖ จารึกวัดมหาวัน ด้านที่ ๑ ..... ๑๔๙
๓.๖๗ จารึกวัดมหาวัน ด้านที่ ๒ ..... ๑๔๙
๓.๖๘ จารึกวัดมหาวัน ด้านที่ ๓ ..... ๑๔๙
๓.๖๙ จารึกวัดมหาวัน ด้านที่ ๔ ..... ๑๔๙
๓.๗๐ จารึกวัดดอนแก้ว ด้านที่ ๑ ..... ๑๕๐
๓.๗๑ จารึกเนินสระบัว ด้านที่ ๑ ..... ๑๕๑
๓.๗๒ จารึกปราสาทหินพิมาย ๒ ด้านที่ ๑ ..... ๑๕๒
๓.๗๓ จารึกปราสาทหินพิมาย ๒ ด้านที่ ๒ ..... ๑๕๒
๓.๗๔ จารึกปราสาทตาเมียนโตจ ด้านที่ ๑ ..... ๑๕๒
๓.๗๕ จารึกปราสาทตาเมียนโตจ ด้านที่ ๒ ..... ๑๕๒
๓.๗๖ จารึกปราสาทตาเมียนโตจ ด้านที่ ๓ ..... ๑๕๓
๓.๗๗ จารึกปราสาทตาเมียนโตจ ด้านที่ ๔ ..... ๑๕๓
๓.๗๘ แผนที่และจารึกหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตาม
เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
และภาคตะวันออก ๑๕๔
๔.๑ บริเวณในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ๑๖๖
๔.๒ พระปรางค์ ๓ ยอด วัดศรีสวาย จ.สุโขทัย ๑๗๒
๔.๓ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย ๑๗๖
๔.๔ จารึกนครชุม ด้านที่ ๑ ..... ๑๘๓
๔.๕ จารึกนครชุม ด้านที่ ๒ ..... ๑๘๓
๔.๖ จารึกปู่ขุนจิตขุนจอด ด้านที่ ๒ ..... ๑๘๔
๔.๗ จารึกเจ้าธรรมรังสี ด้าน ที่ ๑ ..... ๑๘๕
๔.๘ ศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ ด้านที่ ๒. ..... ๑๘๖

๔.๙ ศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ ด้านที่ ๓. ..... ๑๘๗
๔.๑๐ พระเสตังคมณี หรือพระแก้วขาว วัดเชียงมั่น จ.เชียงใหม่ ๑๙๑
๔.๑๑ เจดีย์ช้างล้อม วัดเชียงมั่น จ.เชียงใหม่ ๑๙๒
๔.๑๒ เจดีย์วัดพระยืน อ.เมือง จ.ลำพูน ๑๙๔
๔.๑๓ พระธาตุเจดีย์วัดสวนดอก อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ๑๙๔
๔.๑๔ เจดีย์วัดป่าแดงหลวง อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ๑๙๕
๔.๑๕ วิหารมหาโพธิ์ วัดมหาโพธาราม หรือวัดเจ็ดยอด จ.เชียงใหม่ ๑๙๗
๔.๑๖ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย ครั้งที่ ๑
ลังกา – นครศรีธรรมราช - สุโขทัย ๒๑๖
๔.๑๗ เส้นทางการเผยแผ่พรพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย ครั้งที่ ๒
สุโขทัย - เมืองพัน - อินเดีย – ลังกา – สุโขทัย ๒๑๗
๔.๑๘ เส้นทางในหริภุญชัยช่วงก่อนสมัยล้านนา ครั้งที่ ๑ ..... ๒๒๐
๔.๑๙ เส้นทางในหริภุญชัยช่วงก่อนสมัยล้านนา ครั้งที่ ๒ ..... ๒๒๑
๔.๒๐ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยล้านนา ครั้งที่ ๑ ..... ๒๒๒
๔.๒๑ เส้นทางภูมิศาสตร์วัฒนธรรมในสมัยล้านนา ครั้งที่ ๒ ..... ๒๒๓
๕.๑ แผนที่แสดงอาณาจักรอยุธยาและอาณาจักรใกล้เคียง
ในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ..... ๒๒๘
๕.๒ วัดพุทไธศวรรย์ ๒๔๗
๕.๓ วัดมหาธาตุ ๒๔๘
๕.๔ วัดพระราม ๒๔๙
๕.๕ วัดพระศรีสรรเพชญ ๒๕๐
๕.๖ วัดไชยวัฒนาราม ๒๕๑
๕.๗ วัดบรมพุทธาราม ๒๕๒
๕.๘ วัดวรเชษฐาราม ๒๕๓
๕.๙ แสดงสรุปเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยอาศัยร่องลอย
ด้านโบราณสถานที่เป็นวัดในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๒๕๔
๕.๑๐ พระปรางค์วัดพุทไธสวรรย์ ๒๕๕
๕.๑๑ พระปรางค์วัดพระราม ๒๕๖
๕.๑๒ พระปรางค์วัดราชบูรณ ๒๕๗
๕.๑๓ พระเจดีย์ใหญ่ ๓ องค์วัดพระศรีสรรเพชญ์ ๒๕๗
๕.๑๔ พระปรางค์ขึ้นวัดไชยวัฒนาราม ๒๕๘
๕.๑๕ เจดีย์ใหญ่วัดภูเขาทอง ๒๕๙
๕.๑๖ ปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ๒๖๐
๕.๑๗ พระเจดีย์ใหญ่วัดใหญ่ชัยมงคล ๒๖๐
๕.๑๘ พระศรีสรรเพชญดาญาณ ๒๖๑
๕.๑๙ พระพุทธนิมิตวิชิตมารโมลีศรีสรรเพชรบรมไตรโลกนาถ ๒๖๒

๕.๒๐ พระพุทธรูปทรงเครื่องน้อยปางประทานอภัย ศิลปะอยุธยาตอนปลาย ๒๖๒
๕.๒๑ บานประตูไม้จำหลักรูปเทวดาทรงพระขรรค์ ๒๖๓
๕.๒๒ เศียรพระพุทธรูปทรงเครื่องสำริด เป็นศิลปะอยุธยาตอนต้น ๒๖๓
๕.๒๓ ธรรมาสน์สมัยอยุธยาตอนปลาย ๒๖๔
๕.๒๔ หีบพระธรรมลายรดน้ำศิลปะอยุธยา พุทธศตวรรษที่ ๒๓ ไม้ลงรักปิดทอง ๒๖๔
๕.๒๕ ภาพจิตรกรรมในพระปรางค์ประธาน วัดราชบูรณะ ๒๖๕
๕.๒๖ ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องพุทธประวัติสมัยอยุธยาตอนต้น ๒๖๖
๕.๒๗ ตู้พระธรรมลายรดน้ำ ฝีมือครูวัดเชิงหวาย ๒๖๖
๕.๒๘ เครื่องทองในกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ ๒๖๗
๕.๒๙ ลิลิตโองการแช่งน้ำ ๒๖๘
๕.๓๐ ลิลิตยวนพ่าย ๒๖๙
๕.๓๑ มหาชาติคำหลวง ๒๗๐
๕.๓๒ ลิลิตพระลอ ๒๗๒
๕.๓๓ กาพย์มหาชาติ ๒๗๕
๕.๓๔ สมุทรโฆษคำฉันท์ ๒๗๕
๕.๓๕ เสือโคคำฉันท์ ๒๗๖
๕.๓๖ จินดามณี ๒๗๘
๕.๓๗ พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ ๒๗๘
๕.๓๘ พระมาลัยคำหลวง ๒๗๙
๕.๓๙ บทละครเรื่องอิเหนา ๒๘๐
๕.๔๐ นิกายสยามวงศ์ในศรีลังกา ๒๘๒
๕.๔๑ แผนที่แสดงเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ระหว่างสยามประเทศกับศรีลังกา ๒๘๕
๕.๔๒ สรุปเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ตั้งแต่เข้าสู่ประเทศไทยจนถึงสมัยอยุธยา ๓๐๙
๖.๑ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย ครั้งที่ ๑
ลังกา – นครศรีธรรมราช - สุโขทัย ๓๓๒
๖.๒ เส้นทางการเผยแผ่พรพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย ครั้งที่ ๒
สุโขทัย - เมืองพัน - อินเดีย – ลังกา – สุโขทัย ๓๓๓
๖.๓ เส้นทางในหริภุญชัยช่วงก่อนสมัยล้านนา ครั้งที่ ๑ (เถรวาทแบบอโศก) ๓๓๖
๖.๔ เส้นทางในหริภุญชัยช่วงก่อนสมัยล้านนา ครั้งที่ ๒ (เถรวาทแบบพุกามและมอญ) ๓๓๗
๖.๕ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยล้านนา ครั้งที่ ๑
(เถรวาทแบบลังกาวงศ์สำนักรามัญ) ๓๓๘
๖.๖ เส้นทางภูมิศาสตร์วัฒนธรรมในสมัยล้านนา ครั้งที่ ๒
(เถรวาทแบบลังกาวงศ์สำนักสีหล) ๓๓๙
๖.๗ สรุปเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ตั้งแต่เข้าสู่ประเทศไทยจนถึงสมัยอยุธยา ๓๔๖

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ในการอ้างอิงเอกสารชั้นปฐมภูมิของสารนิพนธ์เล่มนี้ ได้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ เล่มที่ ๔,๑๑,๒๐ โดยใช้สัญลักษณ์ และคำย่อตามระเบียบของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย คือ ชื่อย่อคัมภีร์/เล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่าง เช่น ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๒/๓๑๓. หมายถึง พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค (ภาษาไทย) เล่มที่ ๑๑ ข้อที่ ๓๒๒ หน้า ๓๑๓. เป็นต้น

พระวินัยปิฎก

วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ปา.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวรรค	(ภาษาไทย)
องฺ.ทกฺ.	(ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑
บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ตามภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศไทยในปัจจุบันได้สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของพระพุทธศาสนาที่มีต่อวิถีชีวิตของคนที่อาศัยอยู่ในอาณาบริเวณนี้เป็นเวลายาวนาน จากการศึกษาร่องรอยทางประวัติศาสตร์และเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยของอาณาจักรต่าง ๆ เช่น ทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ล้านนา และอยุธยา พบว่าพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามาสู่อาณาบริเวณนี้ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๓ เป็นต้นมา ร่องรอยทางประวัติศาสตร์และเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเหล่านี้สามารถสืบค้นได้ทั้งที่เป็นข้อมูลจากเอกสารวิชาการและข้อมูลจากหลักฐานทางโบราณคดี การศึกษาเกี่ยวกับร่องรอยทางประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาที่เผยแผ่เข้ามาในอาณาบริเวณนี้ได้พบว่ามีอยู่ ๒ นิกายหลัก คือ นิกายเถรวาทกับนิกายมหายาน ทั้ง ๒ นิกายนี้ได้ถือกำเนิดขึ้นในประเทศอินเดียภายหลังจากที่พระพุทธเจ้าได้ปรินิพพานแล้ว เมื่อพระพุทธศาสนาได้แตกออกเป็น ๒ นิกายหลักดังกล่าวแล้ว ในแต่ละนิกายก็ได้เผยแผ่ออกไปยังประเทศต่าง ๆ สำหรับพระพุทธศาสนาที่เข้ามาสู่ดินแดนสยามหรือประเทศไทยในปัจจุบันนี้ นักวิชาการได้แบ่งออกเป็น ๔ ยุค[๑] ดังนี้ คือ ๑) ยุคพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบพระเจ้าอโศก (ประมาณ พ.ศ. ๒๓๔) ภายหลังจากพระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงอุปถัมภ์การทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ในประเทศอินเดียแล้วก็ได้ส่ง พระโสณะกับพระอุตตระให้เป็นศาสนทูตมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนแถบนี้ ซึ่งสมัยนั้นดินแดนในแถบนี้มีชื่อเรียกว่าสุวรรณภูมิ ๒) ยุคพระพุทธศาสนาแบบมหายาน (พ.ศ. ๑๐๐๒-๑๒๐๐) อาณาจักรขอมหรือประเทศกัมพูชาในปัจจุบันได้รับเอาพระพุทธศาสนาแบบมหายานมาจากอาณาจักรศรีวิชัย เข้ามาอาณาจักรขอมในรัชสมัยของพระเจ้าสูรยวรมันที่ ๑ แล้วพระพุทธศาสนาแบบมหายานนี้ก็ได้แผ่ขยายไปยังบริเวณแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและลุ่มแม่น้ำโขง แต่ปรากฏว่าไม่ได้มีอิทธิพลต่อชาวพุทธในดินแดนแถบนี้มากนัก เหตุเพราะว่าชาวมอญได้นำเอาพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทมาเผยแผ่ในดินแดนแถบนี้อย่างมั่นคงอยู่ก่อนแล้ว และในที่สุดพระพุทธศาสนาแบบมหายานตั้งอยู่ได้ไม่นานก็หมดสิ้นอิทธิพลในดินแดนแถบนี้ลงไป แต่ร่องรอยทางประวัติศาสตร์ยังมีความสำคัญต่อการศึกษาภูมิศาสตร์วัฒนธรรมพระพุทธศาสนาในอาณาบริเวณนี้เป็นอย่างมาก ๓) ยุคเถรวาทแบบพุกาม (พ.ศ. ๑๖๐๐) ยุคนั้นชาวพุกามได้เรืองอำนาจอยู่ในดินแดนทางตอนเหนือของประเทศไทยปัจจุบัน จึงได้นำเอาพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบพุกามมาเผยแผ่ให้เจริญแพร่หลายอยู่ในดินแดนแถบนั้นเรื่อยมาจนถึงสมัยสุโขทัยจึงลดอิทธิพลลงไป ๔) พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ (ประมาณ พ.ศ. ๑๘๐๐) ผู้นำคนไทยที่ปกครองบ้านเมืองในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาพระองค์แรกคือ พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ปฐมกษัตริย์แห่งอาณาจักรสุโขทัยได้ประกาศเอกราชและได้ขับ

---

[๑] อัธยา โกมลกาญจน์, **พระพุทธศาสนาบนแผ่นดินไทย,** (กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๕), หน้า ๕๑-๕๔.

ไล่อิทธิพลของพวกขอมออกไปแล้วตั้งนครสุโขทัยเป็นราชธานีพระพุทธศาสนาในยุคสุโขทัยนี้มีทั้งนิกายเถรวาทและนิกายมหายานปะปนกันเนื่องจากทั้งนิกายเถรวาทและมหายานนั้นต่างก็ได้เผยแผ่อยู่ในดินแดนแถบนี้มาแล้วก่อนหน้านี้จนถึงรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชพระมหากษัตริย์องค์ที่ ๓ ของราชวงศ์พระร่วงพระองค์ขึ้นครองราชย์ เมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๒-๑๘๔๒ทรงสดับกิตติคุณความเคร่งครัดของพระสงฆ์ลังกาวงศ์ที่เมืองนครศรีธรรมราชจึงโปรดให้นิมนต์คณะสงฆ์ลังกาขึ้นไปตั้งลังกาวงศ์ขึ้นที่กรุงสุโขทัยเมื่อพระพุทธศาสนาลัทธิเถรวาทแบบลังกาวงศ์ขึ้นไปประดิษฐานที่สุโขทัยแล้วนิกายเถรวาทแบบมอญเก่าก็ดีนิกายมหายานก็ดีก็ค่อยๆสลายตัวลงจนหมดไปในระหว่างพุทธศตวรรษที่๑๘-๑๙ ประเทศต่าง ๆเช่นไทยพม่ากัมพูชามอญลาวก็ได้เปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์ทั้งหมดและก็ได้นับถือติดต่อกันเรื่อยมาตามลำดับจนถึงปัจจุบันยุคสมัยของความรุ่งเรืองดังกล่าวสรุปได้ดังนี้

สมัยทวารวดี พระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองอยู่ในช่วงระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑ – ๑๖ สันนิษฐานกันว่าศูนย์กลางของอาณาจักรทวารวดีน่าจะอยู่ในอาณาบริเวณจังหวัดนครปฐม ราชบุรี สุพรรณบุรีในปัจจุบัน มีหลักฐานทางโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญเช่น วงล้อพระธรรมจักรกับกวางหมอบ เสาเสมาศิลา พระพุทธรูปศิลา พระปฐมเจดีย์ เจดีจุลประโทน เป็นต้น

สมัยศรีวิชัย พระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองอยู่ในช่วงระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๓ – ๑๘ สันนิษฐานกันว่าศูนย์กลางของอาณาจักรศรีวิชัยน่าจะครอบคลุมถึงอาณาบริเวณจังหวัดนครศรีธรรมราช อำเภอไชยา อำเภอสทิงพระ สุราษฎร์ธานีในปัจจุบันมีหลักฐานทางโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ เช่น พระบรมธาตุไชยา พระพุทธสิหิงค์เป็นพระพุทธแบบลังกาที่เผยแผ่ไปยังกรุงสุโขทัยและได้มีอิทธิพลอยู่ในประเทศไทยจนถึงปัจจุบัน เป็นต้น

สมัยลพบุรี พระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองอยู่ในช่วงระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑ – ๑๔ สันนิษฐานกันว่าศูนย์กลางของอาณาจักรลพบุรีน่าจะอยู่ในอาณาบริเวณจังหวัดลพบุรีในปัจจุบัน หลักฐานทางโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรีได้รับอิทธิพลจากทวารวดีและขอมที่สำคัญ เช่น พระพุทธรูปศิลาปางนาคปรกประติมากรรมแบบทวารวดี พระพุทธรูปปางมารวิชัย ปางเสด็จจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ปางห้ามญาติ ปางห้ามสมุทร ปางป่าเลไลยก์ เป็นต้น

สมัยสุโขทัย ในยุคนี้พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนามีอยู่ ๒ นิกาย คือ นิกายเถรวาทกับนิกายมหายาน แต่ชาวพุทธส่วนใหญ่นับถือพระสงฆ์นิกายเถรวาท วัดที่สำคัญคือ วัดมหาธาตุ เจดีย์ที่สำคัญเป็นแบบพุ่มข้าวบิณฑ์เจดีย์ทรงแบบนี้มีเฉพาะที่อาณาจักรสุโขทัยเท่านั้น คือ มีในจังหวัดสุโขทัย กำแพงเพชร ตาก ยังมีเมืองที่สำคัญอยู่ทางเหนือ ห่างประมาณ ๖๐ กิโลเมตร คือ ศรีสัชนาลัย โบราณสถานคล้ายคลึงกับสุโขทัย เช่น วัดเจดีย์ ๗ แถว เป็นสถูปแบบพุ่มข้าวบิณฑ์ เป็นเมืองอุปราชของสุโขทัยและในสมัยนี้ยังมีการสร้างพระพุทธรูปต่าง ๆ ไว้เคารพบูชาอีกด้วย

*สมัยล้านนา*ประมาณปี พ.ศ. ๑๘๓๙ พระยามังรายแห่งอาณาจักรล้านนา ได้ทรงสร้างราชธานีขึ้นชื่อว่า “นพบุรี ศรีนครพิงค์เชียงใหม่” ณ ลุ่มแม่น้ำปิง ได้สร้างวัดต่างๆ ทั้งที่เป็นฝ่ายคามวาสีและอรัญญวาสี จนพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองขึ้นตามลำดับ เมืองในอาณาจักรล้านนา เช่น เชียงราย ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน พะเยา เป็นต้น ต่างก็นับถือพระพุทธศาสนา พิธีกรรมและความเชื่อทางศาสนามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวล้านนาอย่างมากในปี พ.ศ. ๒๐๒๐ รัชสมัยพระเจ้าติโลกราชแห่ง

เชียงใหม่ ได้ทำสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้นครั้งแรกในดินแดนประเทศไทยปัจจุบัน ณ วัดมหาโพธาราม หรือวัดเจ็ดยอดสมัยล้านนานี้เองเกิดพระเถระนักปราชญ์ชาวล้านนาหลายรูป และได้รจนาคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาไว้เป็นจำนวนมาก เช่น พระสิริมังคลาจารย์ แต่งมังคลัตถทีปนีเวสสันตรทีปนี จักรวาลทีปนีสังขยาปกาสกฎีกา, พระญาณกิตติเถระ แต่งโยชนาวินัย โยชนาอภิธรรม, พระรัตนปัญญา แต่งวชิรสารัตถสังคหะ และชินกาลมาลีปกรณ์, พระโพธิรังษี แต่งจามเทวีวงศ์, พระนันทาจารย์ แต่งสารัตถะสังคหะ และพระสุวรรณรังสีแต่งปฐมสมโพธิสังเขป เป็นต้น[๒]

สมัยอยุธยา การสถาปนาอาณาจักรอยุธยาเริ่มขึ้นใน พ.ศ.๑๘๙๓ และสิ้นสุดลงเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ งานประณีตศิลป์สมัยอยุธยาส่วนใหญ่ทำขึ้นเพื่อประดับตกแต่งพุทธศาสนสถานและพุทธศาสนาวัตถุต่าง ๆ ในมีความวิจิตรสวยงาม งานประณีตศิลป์ที่เกิดขึ้นมีหลายประเภท เช่น เครื่องไม้จำหลักได้แก่ ตู้พระธรรม ธรรมาสน์ พระพุทธรูป บานประตู หน้าต่าง หน้าบันพระอุโบสถ ตู้เก็บหนังสือลายรดน้ำ คือการนำทองมาปิดลงบนรักสีดำบนพื้นที่เขียนภาพหรือลวดลายแล้วรดน้ำล้างออก นิยมใช้ในบานประตูโบสถ์วิหาร ตู้พระธรรม ตู้ใส่หนังสือ เป็นต้น

การที่พระพุทธศาสนาได้เข้ามาเผยแผ่และมั่นคงอยู่ในอาณาบริเวณนี้เป็นเวลายาวนานจึงมีคุณค่าหรือมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคมไทยตั้งแต่อดีตเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเห็นได้จากความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาของคนที่อาศัยอยู่อาณาบริเวณนี้ในยุคสมัยอาณาจักรต่าง ๆ ได้สร้างองค์ประกอบสำคัญที่ส่งเสริมความเจริญรุ่งเรือง ความมั่นคงในพระพุทธศาสนาขึ้นมามากมาย เช่น *๑) มีการสร้างการสร้างพระพุทธรูปไว้บูชา* พระพุทธรูปนี้เป็นสิ่งที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์แทนศาสดา ในสมัยอาณาจักรทวารวดี อาณาจักรศรีวิชัย อาณาจักรขอม อาณาจักรสุโขทัย ล้วนมีการสร้างพระพุทธรูปไว้บูชาซึ่งเป็นพุทธศิลป์ที่มีความสวยงามตามยุคนั้นๆ *๒) มีการศึกษาศาสนธรรม* ในอดีตมีการศึกษาหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาผ่านทางพระสงฆ์เป็นผู้ถ่ายทอดด้วยการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปแบบต่างต่าง เช่น การเทศน์ การปฏิบัติเป็นแบบอย่างในการดำเนินที่ดี ต่อมาเมื่อการศึกษาเจริญขึ้นก็มีการศึกษาหลักพุทธธรรมจากคัมภีร์และมีการเรียนการสอนพุทธธรรมจากคัมภีร์และตำราวิชาการทางด้านพระพุทธศาสนาเรื่อยมา *๓) มีการสร้างศาสนทายาท* พระพุทธศาสนาที่เข้ามาเผยแผ่ในแถบนี้ได้ทำให้มีผู้เลื่อมใสศรัทธามากมายตั้งแต่กษัตริย์ลงมาจนถึงสามัญชนและในชนเหล่านี้มีส่วนหนึ่งที่เป็นเพศชายได้เข้ามาบรรพชาเป็นสามเณรและอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาเป็นศาสนทายาทสืบทอดพระพุทธศาสนาจากรุ่นสู่รุ่นเรื่อยมาจนถึงสมัยปัจจุบัน *๔) มีการสร้างศาสนสถาน* เมื่อพระสงฆ์เผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้าไปสู่ภูมิภาคต่าง ๆ ประชาชนเกิดความศรัทธาเลื่อมใสก็ได้สร้างศาสนสถานหรือวัดถวายให้พระสงฆ์ได้พักอาศัยประจำอยู่ในสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก *๕) มีการประกอบศาสนพิธี* ชาวพุทธในดินแดนแถบนี้ผู้มีความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ได้มีการทำบุญ ให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ประกอบศาสนพิธีในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น วันวิสาขบูชา วันอัฐมีบูชา วันอาสาฬหบูชา วันมาฆบูชา เป็นต้น หรือในประเพณีและเทศกาลที่สำคัญ เช่น ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีแห่เทียนพรรษา ประเพณีทำบุญทอดกฐิน ประเพณีลอยกระทง เป็นต้น

---

[๒] พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พระพุทธศาสนาในอาเซีย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๑๑๖.

วัฒนธรรมและประเพณีซึ่งมีความหลากหลายที่เกิดขึ้นในอาณาบริเวณเป็นที่ตั้งของประเทศไทยปัจจุบันส่วนใหญ่มีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนา วัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามเหล่านี้ได้ส่งผลให้คนไทยส่วนใหญ่มีคุณลักษณะที่ดีงามติดตามมาด้วย คือ มีความอ่อนน้อมถ่อมตน มีเมตตา กรุณา เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ เสียสละ ยิ้มง่าย ไหว้สวย เป็นต้น นอกจากวัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามที่มีรากฐานมาจากพุทธศาสนาจะทำให้คนไทยส่วนใหญ่มีคุณลักษณะที่ดีงามดังกล่าวแล้วยังเป็นสิ่งร้อยรวมเอาวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของคนในสังคมไทยส่วนใหญ่เข้าไว้ด้วย

ดังนั้นคณะผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษาภูมิศาสตร์วัฒนธรรม โดยอาศัยประวัติศาสตร์ หลักพุทธธรรมและเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ล้านนา และอยุธยา ผลของการวิจัยนี้จะก่อให้เกิดประโยชน์ในด้านการส่งเสริม อนุรักษ์ และพัฒนาคุณค่าทางศาสนา ศิลปวัฒนธรรม และเอกลักษณ์ของชาติ บนฐานภูมิปัญญาไทยในอนาคตต่อไป ผู้วิจัยเห็นถึงความสำคัญและประโยชน์ที่จะได้รับดังกล่าวจึงทำวิจัยในเรื่องนี้

๑.๒ วัตถุประสงค์หลักของแผนงานวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่ ภูมิศาสตร์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา และวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดี ในสมัยทวารวดี และศรีวิชัย

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่ ภูมิศาสตร์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา และวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดี ในสมัยลพบุรี

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่ ภูมิศาสตร์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา และวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีในสมัยสุโขทัย และล้านนา

๑.๒.๔ เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่ ภูมิศาสตร์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา และวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดี ในสมัยอยุธยา

๑.๓. ปัญหาการวิจัย

ผู้วิจัยต้องการหาคำตอบเกี่ยวกับปัญหาการวิจัยต่อไปนี้

๑.๓.๑ ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่ ภูมิศาสตร์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา และวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดี ในสมัยทวารวดีและศรีวิชัย เป็นอย่างไร

๑.๓.๒ ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่ ภูมิศาสตร์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา และวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดี ในสมัยลพบุรี เป็นอย่างไร

๑.๓.๓ ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่ ภูมิศาสตร์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา และวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดี ในสมัยสุโขทัยและล้านนา เป็นอย่างไร

๑.๓.๔ ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่ ภูมิศาสตร์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาและวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดี ในสมัยอยุธยา เป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการวิจัยและกรอบแนวคิดไว้ดังนี้

๑.๔.๑ ด้านเอกสารและหลักฐานทางโบราณคดี ได้แก่

คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย คัมภีร์ขั้นหลังพระไตรปิฎก เช่น อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชนา เป็นต้น และเอกสารทางวิชาการที่นักวิชาการนำเสนอไว้ในแหล่งข้อมูลต่าง ๆ เช่น ศูนย์วิทยบริการ หอสมุด ห้องสมุด เป็นต้น

หลักฐานทางโบราณคดี โดยเฉพาะหลักฐานที่มนุษย์ทำขึ้น (Artefacts) ทั้งที่เป็นโบราณสถาน โบราณวัตถุที่ปรากฏตามเส้นทางการเผยพระพุทธศาสนาในประเทศไทยในสมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ล้านนา และอยุธยา

๑.๔.๒ ด้านเนื้อหา ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตในการศึกษาด้านเนื้อหาดังนี้ คือ ศึกษาเนื้อหาของภูมิศาสตร์วัฒนธรรมด้านประวัติศาสตร์ หลักพุทธธรรมและเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดี ศรีวิชัยลพบุรี สุโขทัย ล้านนา และอยุธยา

๑.๔.๓ ด้านพื้นที่ คือ ศึกษาประวัติศาสตร์ หลักพุทธธรรมและเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ล้านนา และอยุธยา ในพื้นที่ของประเทศไทย และหากเส้นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในแต่ละสมัยเชื่อมโยงไปยังประเทศใกล้เคียงหากมีหลักฐานชัดเจนและมีเวลาพอก็จะตามไปศึกษาในประเทศนั้น ๆ ด้วย

๑.๔.๔ ด้านระยะเวลา เริ่มและสิ้นสุดการดำเนินการวิจัย ในปีงบประมาณ ๒๕๕๙.

๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

ภูมิศาสตร์วัฒนธรรมในประเทศไทย หมายถึง ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมในประเทศไทย สมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ล้านนา และอยุธยา

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย หมายถึง เรื่องราวลำดับเหตุการณ์ความเป็นมาในอดีตของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย สมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ล้านนา และอยุธยา

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา หมายถึง แนวหรือพื้นที่สำหรับใช้สัญจรในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทย สมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ล้านนา และอยุธยา

หลักพุทธธรรมในประเทศไทย หมายถึง หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทย สมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ล้านนา และอยุธยา

๑.๖. กรอบแนวคิดการวิจัย

ผู้วิจัยได้วางเกรอบแนวคิดของการวิจัยและนำมาเขียนให้เห็นตามแผนภูมิ ดังนี้

ภาพแผนภูมิที่ ๑.๑ แสดงกรอบแนวคิดของการวิจัย

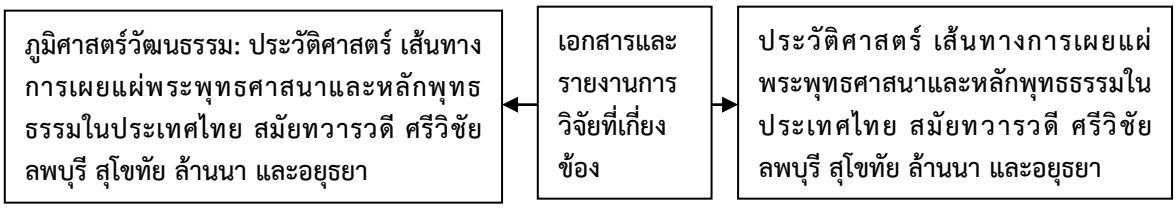

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยได้กำหนดวิธีการวิจัยและแผนการดำเนินงาน พร้อมทั้งขั้นตอนการดำเนินงานตลอดแผนงานทำการวิจัยดังต่อไปนี้

๑.๗.๑ รูปแบบการวิจัย การวิจัยนี้เป็นรูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ (Quantity Research) โดยเก็บข้อมูลจาก เอกสาร เช่น คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย คัมภีร์ขั้นหลังพระไตรปิฎก เช่น อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชนา ปกรณ์วิเสส ตลอดทั้งเอกสารทางวิชาการที่นักวิชาการนำเสนอไว้ในแหล่งข้อมูลต่าง ๆ และหลักฐานทางโบราณคดี ทั้งโบราณสถานและโบราณวัตถุ ที่ปรากฏตามเส้นทางการเผยพระพุทธศาสนาในประเทศไทย สมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ล้านนา และอยุธยา

๑.๗.๒ เครื่องมือการวิจัย เครื่องมือการวิจัย มี ๓ แบบ คือ แบบบันทึกเอกสาร แบบบันทึกการสังเกต และแบบสัมภาษณ์การได้มาของเครื่องแต่ละแบบมีรายละเอียด ดังนี้

๑.๗.๒.๑ แบบบันทึกเอกสาร ผู้วิจัยได้สร้างแบบบันทึกขึ้นมาเพื่อใช้บันทึกการค้นคว้าข้อมูลจากเอกสาร โดยในแบบบันทึกจะมีประเด็นของรายละเอียดเกี่ยวกับการบันทึกการค้นคว้าดังนี้ คือ ชื่อผู้อ่านและบันทึก ชื่อเอกสารที่บันทึกและเนื้อหาที่พบ

๑.๗.๒.๒ แบบบันทึกการสังเกต ใช้ในการบันทึกจากการสังเกตและเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามจากหลักฐานทางโบราณคดี ทั้งโบราณสถานและโบราณวัตถุ ที่ปรากฏตามเส้นทางการเผยพระพุทธศาสนาในประเทศไทย สมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ล้านนา และอยุธยา ในประเด็นเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่ และภูมิศาสตร์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา

๑.๗.๒.๓ แบบสัมภาษณ์ ใช้บันทึกข้อมูลจากการสัมภาษณ์นักวิชาการในประเด็นเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่ และภูมิศาสตร์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา ในประเทศไทย สมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ล้านนา และอยุธยา

๑.๗.๓ การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้ใช้เครื่องมือที่สร้างขึ้นดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลดังต่อไปนี้

๑.๗.๓.๑ ใช้แบบบันทึกเอกสาร เก็บรวบรวมข้อมูล โดยใช้วิธีบันทึกข้อมูลดังนี้ คือ ชื่อผู้อ่าน ชื่อเอกสารที่ค้น และ เนื้อหาที่พบ โดยย่อความให้ได้ใจความตรงตามความหมายของข้อความเดิม บันทึกโดยถอดข้อความเป็นข้อความของผู้วิจัยเอง คัดลอกข้อความแล้วทำอัญประกาศซึ่งจะกระทำเมื่อข้อความนั้นอยู่ในเกณฑ์ดังต่อไปนี้ คือ เป็นข้อความสำคัญมาก เป็นข้อความที่จะมีการพิสูจน์หรือทดสอบข้อเท็จจริง เป็นข้อความที่ผู้วิจัยต้องการอ้างอิงสนับสนุนความคิดเห็นของตนเอง

เป็นข้อความที่เขียนไว้ดีมาก ถ้อยคำสำนวนกะทัดรัดชัดเจนซึ่งจะถอดความเป็นภาษาของผู้วิจัยเอง อาจทำได้ไม่ดีเท่าเดิม

๑.๗.๓.๒ ใช้แบบบันทึกการสังเกต บันทึกและเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามในประเด็นเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่และภูมิศาสตร์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย สมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ล้านนา และอยุธยา

๑.๗.๓.๓ ใช้แบบสัมภาษณ์ บันทึกข้อมูลการสัมภาษณ์นักวิชาการในประเด็นเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่ และภูมิศาสตร์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา ในประเทศไทย สมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ล้านนา และอยุธยา

๑.๗.๔ การวิเคราะห์ข้อมูล การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลแบบบรรยายหรือพรรณนา (Descriptive Analysis) ตามประเด็นที่ได้กำหนดไว้ในวัตถุประสงค์ของการ

แผนการบริหารงานวิจัยและขั้นตอนการดำเนินงานต่าง ๆ แสดงให้เห็นดังตารางดังนี้

ตารางที่ ๑.๑ แสดงแผนการบริหารงานวิจัย

แผนการบริหารงานวิจัย	**เดือน**											
	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	๙	๑๐	๑๑	๑๒
๑. ประชุมเตรียมความพร้อมของคณะนักวิจัยโครงการย่อย	→											
๒. กำหนดประเด็นวิจัย กิจกรรมการวิจัย แนวทางในการทำวิจัย และแผนงานทำงานวิจัย	→	→										
๓. ศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูล วิจัยตามวัตถุประสงค์การวิจัย ในพื้นที่ภาคกลาง ภาคใต้ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคเหนือ			→	→	→	→						
๔. ประชุมติดตามผลผลการดำเนินโครงการในระยะที่ ๑						→						
๕. วิเคราะห์ประวัติศาสตร์เส้นทางการเผยแผ่และภูมิศาสตร์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย สมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ล้านนา อยุธยา และประชุมติดตามผลการดำเนินโครงการในระยะที่ ๒						→	→	→				
๖ เขียนรายงานการวิจัยฉบับร่าง และฉบับร่างสมบูรณ์						→	→	→	→	→	→	
๗ รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ และบทความวิจัย												→

วิธีดำเนินการวิจัยตามที่เสนอไว้เขียนเป็นรูปแบบกระบวนการได้ตามแผนภูมิ ดังนี้

ภาพแผนภูมิที่ ๑.๒ แสดงวิธีดำเนินการวิจัยในรูปแบบกระบวนการ

;

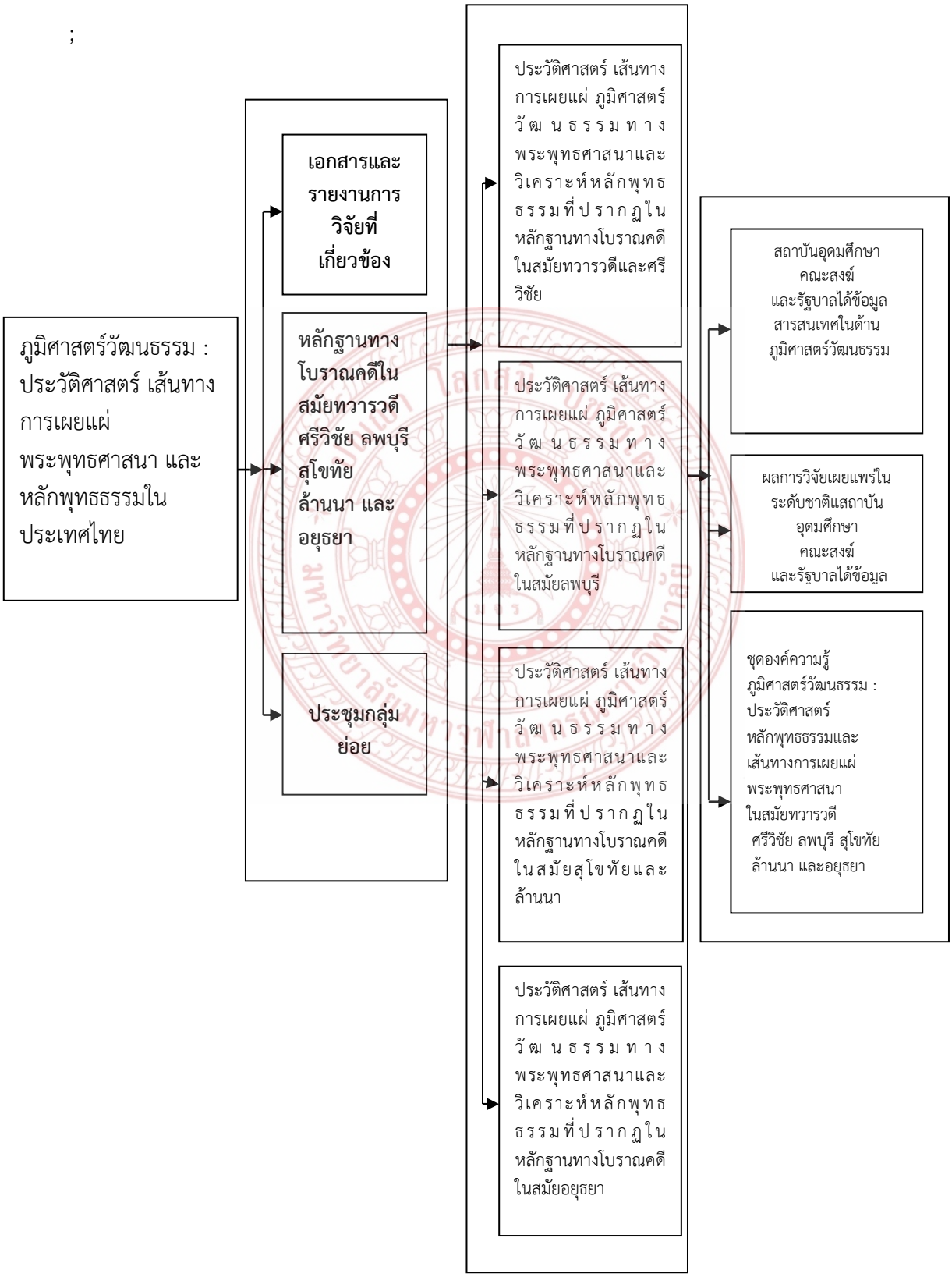

๑.๘ ประโยชน์ที่ได้จากการวิจัย

ภายหลังจากได้ทำการวิจัยในเรื่องนี้สำเร็จแล้วก็จะก่อให้เกิดประโยชน์ดังนี้

๑.๘.๑ ได้ชุดความรู้ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม : ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่และภูมิศาสตร์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย สมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ล้านนา และอยุธยา

๑.๘.๒ ได้สารสนเทศด้านประวัติศาสตร์เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายานในสังคมไทยที่อยู่ตามภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย

๑.๘.๓ ได้สารสนเทศเกี่ยวกับหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายานในสังคมไทยที่อยู่ตามภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย ในสมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ล้านนา และอยุธยา

๑.๘.๔ ได้สารสนเทศด้านเส้นทางด้านภูมิศาสตร์วัฒนธรรมของพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายานในสังคมไทยที่อยู่ตามภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย ในสมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ล้านนา และอยุธยา

๑.๘.๕ ได้สารสนเทศด้านบทบาทของพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายานในการสร้างคุณค่าทางวัฒนธรรมของสังคมไทย สมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ล้านนา และอยุธยา ในมิติการจัดการด้านภูมิศาสตร์วัฒนธรรม และหลักฐานทางโบราณคดี

๑.๘.๖ เอกสารงานวิจัยนี้นอกจากจะได้รับตีพิมพ์เผยแพร่ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยแล้ว ยังเผยแพร่ไปยังหน่วยงานหลักและหน่วยงานในเครือข่ายของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่มีอยู่ทั่วประเทศ ตลอดถึงหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องนำเอาผลที่ได้จากการวิจัยนี้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อไปด้วย

บทที่ ๒
ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรม สมัยทวารวดีและศรีวิชัย

ทวารวดี เป็นคำภาษาสันสกฤต แยกเป็นสองคำ คือ “ทาวาร” แปลว่าประตู และ “วดี” แปลว่ารั้ว แต่ถ้าเป็นคำประเภท “ปัจจัย” (Suffix) ที่มีคำว่า วดี ต่อท้าย แปลว่า “มี” เช่น คำว่า “ปทุมวดี” แปลว่า มีดอกบัว เป็นต้น เมื่อวิเคราะห์ตามศัพท์แล้ว ทวารวดี น่าจะแปลว่า มีประตูอยู่ในรั้ว การตั้งชื่อของอาณาจักรนี้ได้พบที่มาคือเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๒๗ แซมมวล บีล (Sammuel Beal) ได้อ่านบันทึกการเดินทางของหลวงจีนเหี้ยนจังได้พบคำว่า “โตโลโปตี้” ในภาษาจีน ซึ่งคำนี้หากเป็นภาษาสันสกฤตก็จะเขียนเป็น “ทวารวดี”[๑] จากการสืบค้นชื่ออันเป็นที่มาของคำว่า “ทวารวดี” ในเบื้องต้น คณะผู้วิจัยได้พบหลักฐานอันเป็นที่มาของชื่อนี้มีอยู่อย่างน้อย ๒ แหล่ง คือ *๑) หลักฐานจดหมายเหตุของจีน* โดยในบันทึกของภิกษุจีนสองท่านคือ เหี้ยนจัง หรือพระถังซัมจั๋งและอี้จิง ได้บันทึกไว้ว่าในตอนแหลมระหว่างเมืองศรีเกษตร (พม่า) และเมืองอิสาณบุรี (เขมร) มีราชอาณาจักร “จุยล่อพัดติ” คือ “ทวารวดี”[๒] นักประวัติศาสตร์ด้านโบราณคดีที่ทำการศึกษาเรื่องราวของรัฐโบราณในภูมิภาคนี้จึงสันนิษฐานว่า “จุยล่อพัดติ” น่าจะหมายถึงอาณาจักรทวารวดีซึ่งอาจมีที่ตั้งอยู่บริเวณภาคกลางของประเทศไทย *๒) หลักฐานทางโบราณคดีที่สำรวจพบบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา* โดยมีหลักฐานทางโบราณคดีที่ยืนยันได้อย่างน่าเชื่อถือ คือ เหรียญเงินสองเหรียญที่มีจารึกภาษาสันสกฤต มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒ จากเมืองนครปฐมโบราณ มีข้อความว่า “ศรีทวารวดีศวรปุณยะ” แปลว่า บุญกุศลของพระราชาแห่งศรีทวารวดี และเหรียญดังกล่าวยังได้มีการสำรวจพบอีกหลายพื้นที่ในบริเวณภาคกลางของประเทศไทยปัจจุบัน เช่น เมืองอู่ทอง ในจังหวัดสุพรรณบุรี เมืองคูบัว ในจังหวัดราชบุรี เมืองคูเมือง ในจังหวัดสิงห์บุรี เมืองพรหมทิน ในจังหวัดลพบุรี เมืองดงคอนและเมืองอู่ตะเภา ในจังหวัดชัยนาท เป็นต้น สำหรับเมืองหลวงของอาณาจักรทวารวดีตั้งอยู่ที่ใดยังไม่ทราบชัด สันนิษฐานว่าน่าจะตั้งอยู่ในอาณาบริเวณของจังหวัดนครปฐม หรือ อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี หรือ จังหวัดลพบุรี ของประเทศไทยปัจจุบัน

ศรีวิชัยเป็นอีกอาณาจักรที่มีความเจริญรุ่งเรืองอยู่ในยุคที่คาบเกี่ยวกันกับยุคทวารวดี คือ มีอายุอยู่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ – ๑๘ ในอาณาบริเวณทางตอนใต้ของประเทศไทยปัจจุบัน คำว่า “ศรีวิชัย” เป็นคำภาษาสันสกฤต แยกเป็นสองคำ คือ คำว่า “ศรี” แปลว่า ความงาม ความเจริญรุ่งเรือง คำว่า “วิชัย” แปลว่า ความชนะหรือชัยชนะ เมื่อวิเคราะห์ตามรูปศัพท์ ศรีวิชัย จึงแปลว่า อาณาจักรที่

---

[๑] ยอซ เซเดส์ อ้างถึงใน กรมศิลปากร สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ.**ศิลปะทวารวดี : ต้นกำเนิดพุทธศิลป์ในประเทศไทย.** (กรุงเทพ ฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๒), หน้า ๒๗.

[๒] ยอซ เซเดส์,ศ. **ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๒ จารึกกรุงทวารวดี เมืองละโว้ และเมืองประเทศราชขึ้นแก่กรุงศรีวิชัย.**สมเด็จกรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฏ โปรดให้พิมพ์ในงานฉลองพระชนมายุเสมอกับสมเด็จพระชนกชนนี พระพุทธศก ๒๔๗๒. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๒), หน้า ๔.

มีความงาม ความเจริญรุ่งเรือง และมีชัยชนะ อาณาจักรศรีวิชัยในอดีตเป็นของชาติพันธุ์มลายูโบราณ มีอาณาบริเวณกว้างขวางคลุมพื้นที่ภาคใต้ของประเทศไทยปัจจุบัน ไปถึงคาบสมุทรมลายูเกาะสุมาตรา และหมู่เกาะชะวา หลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงให้เห็นร่องรอยของพระพุทธศาสนาได้เคยเจริญรุ่งเรืองอยู่ในอาณาบริเวณนี้ได้แก่ เจดีย์พระบรมธาตุไชยา และรูปหล่อพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ตำบลเวียงอำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ เจดีบุโรพุทโธ (Borobudur) สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ โดยกษัตริย์แห่งราชวงศ์ไศเลนทร์ เป็นสถูปที่สร้างขึ้นตามความเชื่อในพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ตั้งอยู่เกาะชวา อยู่ห่างจากเมืองยอกยาการ์ตา (Yogyakarta) ของอินโดนีเซียไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ ๔๐ กิโลเมตร

ในอดีตอาณาจักรทวารวดีและศรีวิชัยเคยเป็นอาณาบริเวณที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง ดังปรากฏร่องรอยของอารยธรรมและหลักฐานทางโบราณคดีทั้งที่เป็นโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ซึ่งได้สำรวจพบมากมายเป็นสิ่งบอกให้ทราบเกี่ยวกับภูมิศาสตร์วัฒนธรรมซึ่งมีบ่อเกิดมาจากความศรัทธาในพระพุทธศาสนา ดังนั้นเพื่อให้เข้าใจชัดเจนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมในประเทศไทยสมัยทวารวดีและศรีวิชัย ในบทนี้คณะผู้วิจัยจึงได้แบ่งการศึกษาออกเป็น ๒ หัวข้อหลัก คือ ๑) ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมในประเทศไทยสมัยทวารวดี ๒) ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมในประเทศไทยสมัยศรีวิชัย ซึ่งจะได้ศึกษาตามลำดับดังนี้

๒.๑ ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมในประเทศไทยสมัยทวารวดี

ประวัติศาสตร์ คือ การศึกษาเรื่องราวลำดับเหตุการณ์ความเป็นมาในอดีต โดยมีระยะเวลาเป็นตัวกำหนดเพื่อให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจในเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับโลก เพื่อให้เห็นความเป็นมาก่อนการเกิดอาณาจักรทวารวดี จึงควรได้กล่าวถึงดินแดนแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนยุคประวัติศาสตร์สักเล็กน้อย จากนั้นจึงเชื่อมโยงเนื้อหาเข้าสู่ประวัติศาสตร์ของทวารวดีต่อไป ในเรื่องนี้นักวิชาการทางประวัติศาสตร์ให้ความเห็นว่า อาณาบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในอดีตเรียกว่าสุวรรณภูมิ เป็นแหล่งหลอมรวมทางวัฒนธรรมที่สำคัญ ๒ กระแสหลัก คือ อินเดียและจีน วัฒนธรรมอินเดียเกิดจากพ่อค้าอินเดียเข้ามาติดต่อค้าขาย พร้อมกับนำวัฒนธรรมและศาสนาของตนมาเผยแพร่และตั้งถิ่นฐานอยู่ในดินแดนแถบนี้ด้วย หนังสือ Les Etats hindouises แปลเป็นไทยว่า *“รัฐที่ได้รับวัฒนธรรมอินเดีย”* ของ เซเดส์ ได้แสดงให้เห็นว่า การเผยแพร่วัฒนธรรมอินเดียนั้นเกิดจากการเพิ่มปริมาณการค้าระหว่างอินเดียกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๕ นิคมการค้าของชาวอินเดียเกิดขึ้นตามเมืองท่าของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อน ณ เมืองท่าเหล่านี้ ทำให้กลุ่มนักบวชและพราหมณ์ชาวอินเดียมีโอกาสเข้ามาเผยแพร่วัฒนธรรมของตน และตั้งถิ่นฐานได้โดยสะดวก ในเวลาต่อมา กลุ่มพราหมณ์ ได้สอนหลักวิชาต่าง ๆ ให้คนพื้นเมือง เช่น การเมือง การค้า กฎหมาย เภสัชกรรม วิชาคำนวณ โหราศาสตร์ ปรัชญา ศาสนา วรรณคดี ศิลปะ และวิชาการทำเสน่ห์[๓] เป็นต้น

---

[๓] บริบาลบุรีภัณฑ์,หลวง. **ชุมนุมโบราณคดี,** หน้า ๑๗๑.

ได้ทำให้เกิดรูปแบบทางการเมืองการปกครองขึ้นแก่ภูมิภาคนี้อย่างกว้างขวาง อิทธิพลวัฒนธรรมอินเดีย แผ่ขยายครอบคลุมพื้นที่สุวรรณภูมิในแถบอินโดจีนในอดีตทั้งหมด และช่วงเวลานั้นก็ได้ปรากฏอาณาจักรหนึ่งขึ้นในประวัติศาสตร์ ชื่อว่า “ฟูนัน”

จดหมายเหตุจีนได้ระบุว่าอาณาจักรฟูนันนี้มีอายุอยู่ระหว่าง พุทธศตวรรษที่ ๖-๑๑ โดยร่วมยุคสมัยเดียวกับอาณาจักรอมราวดีในอินเดีย[๔] มีอิทธิพลครอบคลุมพื้นที่กว้างขวาง รวมทั้งแถบชุมชนอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี จุดนี้ถือเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญสำหรับเป็นเส้นทางติดต่อระหว่างฟูนันกับอินเดีย โดยมีแม่น้ำด้านทิศตะวันตกสายสำคัญที่ใช้เป็นเส้นทางคมนาคม อันได้แก่ แม่น้ำท่าจีนและแม่น้ำแม่กลอง แม่น้ำท่าจีนมีปากน้ำแยกออกเป็น ๒ ทาง คือ ที่บริเวณจังหวัดสุพรรณบุรีและที่จังหวัดอ่างทองและสิงห์บุรี แม่น้ำทั้งสองนี้ใช้เป็นเส้นทางสัญจรติดต่อกับประเทศพม่าและอ่าวเบงกอลได้ด้วย เหตุนี้อู่ทอง ในจังหวัดสุพรรณบุรี จึงเป็นเมืองท่าที่สำคัญในการเดินทางติดต่อระหว่างอินเดียกับฟูนัน[๕]

ฟูนันเป็นอาณาจักรยุคแรกในประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้[๖] ซึ่งมีร่องรอยของความเจริญรุ่งเรือง เป็นอาณาจักรที่ครองความยิ่งใหญ่ในแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยาในภาคกลาง ลุ่มน้ำโขงและยังแผ่อิทธิพลไปจนสุดแหลมมลายู มีอายุอยู่นานนับถึง ๔ ศตวรรษ[๗] สอดคล้องกับจดหมายเหตุของจีนสมัยราชวงศ์เหลียง (พ.ศ. ๑๐๔๕ – ๑๑๐๑) ได้บันทึกเรื่องราวราชฑูตจีนเดินทางไปฟูนันในช่วงปีพุทธศักราช ๗๙๓ โดยได้บันทึกว่า พระเจ้าฟันมันแห่งฟูนันยกกองทัพเรือข้ามอ่าวไทยไปปราบอาณาจักรอีก ๑๐ กว่าแห่ง รวมทั้งดันซุน หลังจากนั้นทรงโจมตีอาณาจักรจินหลิน[๘] ช่วงแห่งการเกิดขึ้นและดำรงอยู่ของฟูนันนั้นเป็นช่วงแห่งความรุ่งเรือง เพราะได้รับวัฒนธรรมและศาสนาจากอินเดีย มีกษัตริย์บางพระองค์ของฟูนันสืบเชื้อสายมาจากอินเดีย ด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้รูปแบบทางศิลปะของฟูนันส่วนใหญ่อยู่ภายใต้อิทธิพลของศิลปะอินเดีย ลักษณะสถาปัตยกรรมแบบฟูนันปรากฏอยู่ในรูปแบบโบราณสถานของประเทศกัมพูชาในสมัยก่อนพระนครซึ่งยังคงเหลืออยู่จนถึงปัจจุบัน[๙]

อย่างไรก็ตามด้านศูนย์กลางของอาณาจักรฟูนันยังเป็นเรื่องที่นักวิชาการมีความเห็นแย้งกันอยู่ ชอง บวสเซอลีเยร์ (Jean Boisselier) เห็นว่า ฟูนัน มีศูนย์กลางดั้งเดิมอยู่แถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณเมืองอู่ทองอยู่ก่อน โดยพิจารณาจากการได้พบโบราณวัตถุหลายชิ้นในบริเวณ

---

[๔] สุภัทรดิศ ดิศกุล,ศ.มจ. **ศิลปะในประเทศไทย,** (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๓.

[๕] พิริยะ ไกรฤกษ์,ดร. **ประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย**, (กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ฟ จำกัด,๒๕๓๓), หน้า ๒๒๑.

[๖] เริงวุฒิ มิตรสุริยะ, **“อุษาคเนย์”ประวัติศาสตร์อาเซียน ฉบับประชาชน,** (กรุงเทพ ฯ : บริษัทวิชั่นพรีเพรส จำกัด, 2557), หน้า ๘๓.

[๗] น. ณ ปากน้ำ, **ศิลปะแห่งอาณาจักรไทยโบราณ,** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์,๒๕๒๐), หน้า ๒๑๙.

[๘] อ้างแล้ว, **ประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย,** หน้า ๑๘๗.

[๙] ดี.จี.อี.ฮอลล์, **ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิสดาร เล่ม ๑,** หน้า ๓๖.

ดังกล่าว[๑๐] แล้วจึงแผ่อิทธิลพลไปยังแถบลุ่มแม่น้ำโขงในระยะต่อจากนั้น ในขณะที่นักวิชาการบางส่วนมีความเห็นว่าดินแดนแถบเมืองอู่ทองในจังหวัดสุพรรณบุรีนั้นแคบ ไม่น่าจะเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรฟูนัน ที่มีอำนาจกว้างขวางใหญ่โตดังที่จดหมายเหตุจีนกล่าวอ้างถึง[๑๑] แต่ที่เห็นสอดคล้องกันคือยอมรับว่า ฟูนัน เป็นอาณาจักรที่กินพื้นที่กว้างขวางครอบคลุมลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาภาคกลางของไทยและแถบลุ่มแม่น้ำโขงอันได้แก่เขมรและเวียดนามในปัจจุบัน บันทึกของจีนกล่าวว่าอาณาจักรฟูนันได้ล่มสลายลงเพราะอาณาจักรเจนละเข้าครอบครองตั้งแต่ปี พ.ศ.๑๐๘๒[๑๒] อย่างไรก็ตาม สมัยที่ฟูนันเรื่องอำนาจอยู่พระพุทธศาสนาก็ได้เข้ามีบทสำคัญอยู่ในอาณาบริเวณนี้แล้ว ดังนั้นฟูนันคืออาณาจักรยิ่งใหญ่ที่มีความเจริญรุ่งเรืองทางด้านวัฒนธรรมในยุคนั้นซึ่งส่งต่อให้เกิดอาณาจักรทวารวดีในเวลาต่อมา เนื่องจากอาณาจักรทวารวดี[๑๓] เองก็เคยได้เป็นประเทศราชของฟูนันมาก่อน[๑๔]

จึงกล่าวได้ว่าอาณาจักรทวารวดีคืออาณาบริเวณที่พระพุทธศาสนาได้เคยเจริญรุ่งเรืองมาก่อนแล้วในสมัยอาณาจักรฟูนัน กลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่บริเวณนี้เป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา เห็นได้จากหลักฐานทางโบราณคดีที่สำรวจลุ่มน้ำภาคกลางของไทย เช่น ***๑) จารึกอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี บนพระพิมพ์ ๑ (เมตเตยยโก)*** เป็นภาษาบาลี อักษรปัลลวะ วัตถุจารึก คือ พระพิมพ์ดินเผา (ปางสมาธิ) จำนวน ๑ ด้าน ๑ บรรทัด มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ ปีที่พบจารึก คือ พ.ศ. ๒๕๐๖ สถานที่พบจารึก คือ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ผู้พบ คือ นายสมศักดิ์ รัตนกุล (ผู้ควบคุมการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถาน) ปัจจุบันอยู่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี จารึกนี้มีเนื้อหากล่าวถึงพระนามของพระศรีอารยเมตตรัย (เมตไตรยะ) ซึ่งเป็นอนาคตพุทธเจ้าที่กล่าวกันว่าจะลงมาตรัสรู้หลังจากพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน (โคตม) ปรินิพพานไปแล้ว ๕,๐๐๐ ปี เมตไตรยะเป็นที่นับถือของพุทธศาสนิกชนทั้งหินยานและมหายาน โดยพบประติมากรรมของพระองค์ในทุกประเทศที่นับถือพุทธศาสนา[๑๕] ***๒) จารึกอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี บนพระพิมพ์ ๒ (สารีปุตโต)*** เป็นภาษาบาลี อักษรปัลลวะ วัตถุจารึก คือ พระพิมพ์ดินเผา (ปางสมาธิ) จำนวน ๑ ด้าน ๑ บรรทัด มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ ปีที่พบจารึก คือ พ.ศ. ๒๕๐๖ สถานที่พบจารึก คือ เจดีย์หมายเลข ๑๑ เมืองโบราณอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ผู้พบ คือ นายสมศักดิ์ รัตนกุล (ผู้ควบคุมการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถาน)ปัจจุบันอยู่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี จารึกนี้มีเนื้อหากล่าวถึงนามพระสารีบุตร ชื่อเดิมว่า อุปปติสสะ เมื่อได้ฟังธรรมจากพระอัสสชิแล้วได้ไปพบพระพุทธเจ้าแล้วขออุปสมบทและสำเร็จเป็นพระอรหันต์ เป็นต้น[๑๖] ***๓) จารึกอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี บนพระพิมพ์ ๖ (ปุณโณสุนาปรันโต)*** เป็นภาษาบาลี อักษรปัลลวะ วัตถุ

---

[๑๐] เริงวุฒิ มิตรสุริยะ. **"อุษาคเนย์" ประวัติศาสตร์อาเซียน ฉบับประชาชน,** หน้า ๘๔.

[๑๑] สุภัทรดิศ ดิศกุล,ศ.มจ. **ศิลปะในประเทศไทย,** หน้า ๓.

[๑๒] Op.cit., **South – East Asia. A Shoot History**..p. 22.

[๑๓] ทวารวดีในขณะที่เป็นประเทศราชของฟูนันยังปรากฏชื่อเป็น "เมืองอู่ทอง" อยู่

[๑๔] อ้างแล้ว,**ศิลปะในประเทศไทย,** หน้า ๓.

[๑๕] ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, < http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=758>, 6 January 2016.

[๑๖] เรื่องเดียวกัน, < http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id= 756>, 6 January 2016.

จารึก คือ พระพิมพ์ดินเผา จำนวน ๑ ด้าน มี ๑ บรรทัด มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ ปีที่พบจารึก คือ พ.ศ. ๒๕๑๓ สถานที่พบ คือ เจดีย์หมายเลข ๑๑ เมืองโบราณอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ปัจจุบันอยู่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ผู้พบ คือ กรมศิลปากร จารึกนี้มีเนื้อหากล่าวถึงพระนามของพระปุณณสุนาปรันตะ ซึ่งเป็นพระมหาสาวกองค์หนึ่งในจำนวนอสีติมหาสาวก ชื่อเดิมว่า ปุณณะ เกิดที่เมืองท่าชื่อ สุปปารกะ ในแคว้นสุนาปรันตะ เมื่อเติบโตขึ้น ได้ประกอบการค้าขายร่วมกับน้องชาย โดยผลัดกันนำกองเกวียน ๕๐๐ คัน เที่ยวค้าขายตามหัวเมืองต่างๆ ภายหลังจากได้พบพระพุทธเจ้า เกิดศรัทธาจึงออกบวช ยกสมบัติให้น้องชายทั้งหมด ได้บำเพ็ญจริยาเพื่อประโยชน์แก่ประชาชนสืบมาจนถึงปรินิพพาน ณ แคว้นสุนาปรันตะนั้น[๑๗] จารึกที่สำรวจพบโบราณวัตถุเหล่านี้เป็นช่วงเปลี่ยนผ่านของสมัยฟูนันเข้าสู่สมัยทวารวดี และเมื่อเข้าได้เข้าสู่สมัยทวารวดีแล้วได้มีการสำรวจพบร่องรอยของพระพุทธศาสนาในแถบนี้ทั้งในโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย ดังนั้น เพื่อให้เข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมในประเทศไทยสมัยทวารวดีชัดเจน คณะผู้วิจัยจึงได้แบ่งประเด็นในการศึกษาเรื่องนี้ออกเป็น ๓ หัวข้อ คือ ๑) ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยทวารวดี ๒) เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยทวารวดี และ ๓) หลักพุทธธรรมที่ปรากฏตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยทวารวดี ซึ่งจะได้ศึกษารายละเอียดตามลำดับดังนี้

๒.๑.๑ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยทวารวดี

การศึกษาประวัติศาสตร์ก่อนหน้านี้คนไทยมักเข้าใจว่าทวารวดีเป็นอาณาจักรโบราณแห่งหนึ่งที่มีอยู่จริง มีอายุอยู่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ สันนิษฐานว่าศูนย์กลางน่าจะตั้งอยู่ในบริเวณของจังหวัดนครปฐม หรือ อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี หรือ จังหวัดลพบุรี ของประเทศไทยปัจจุบัน ในอดีตเคยเป็นดินแดนที่มีอาณาบริเวณกว้างขวางครอบคลุมพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทยในปัจจุบันทั้งหมด และยังมีดินแดนส่วนหนึ่งคลุมไปถึงพื้นที่ในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก ภาคใต้ ภาคตะวันตก ของประเทศไทยในปัจจุบัน และมีดินแดนส่วนหนึ่งคลุมไปถึงเมืองสะเทิมในประเทศเมียนมาในปัจจุบันอีกด้วย นอกจากทวารวดีจะมีอาณาบริเวณที่กว้างขวางดังได้กล่าวมาแล้ว ในด้านที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา จากการศึกษาประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ยังได้พบว่าพระพุทธศาสนาได้เคยเผยแผ่เข้าสู่ดินแดนแห่งนี้มาแล้วตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๓ ภายหลังจากพระเจ้าอโศกมหาราช แห่งเมืองปาตลีบุตร อินเดียสมัยนั้น เมื่อได้ทำสังคายนาครั้งที่ ๓ สิ้นสุดลง ก็ได้เป็นผู้อุปถัมภ์ให้มีการจัดส่งสมณทูตมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิ เชื่อกันว่าน่าจะอยู่บริเวณที่เป็นอาณาจักรทวารวดีนี้

การกำหนดช่วงเวลาการเกิดอาณาจักรทวารวดีในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ นี้ ถือเอาตามแนวทางของนักโบราณคดีคนสำคัญ คือ ยอซ เซเดส์ ซึ่งอ้างถึงจดหมายเหตุจีนที่กล่าวว่า ราวปี พ.ศ. ๑๑๕๐ มีอาณาจักรใหญ่แห่งหนึ่งชื่อจุยล่อพัตตี้ (ทวารวดี) ตั้งอยู่ในระหว่างเมืองศรีเกษตร คือ พม่า

---

[๑๗] ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, < http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=770 >, 6 January 2016.

และเมือง อิสาณบุรี คือ เขมร[๑๘] สำหรับ หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ นักโบราณคดีของไทยให้เหตุผลว่า การกำหนดช่วงอายุดังกล่าวอาจคลาดเคลื่อนไม่ตรงกับความเป็นจริง เพราะจากหลักฐานของโบราณสถานและโบราณวัตถุที่มีอยู่จะเห็นว่ามีความเก่าแก่มากกว่านั้น โดยได้แสดงทัศนะไว้ว่า

> *ในอาณาจักรทวารวดีนั้น ไม่ได้มีแต่เฉพาะพระพุทธรูปที่ทำตามแบบอย่างฝีมือช่างอินเดียครั้งราชวงศ์คุปตะเท่านั้น ยังมีของโบราณเก่าก่อนสมัยนี้ขึ้นไปก็อีกมาก เช่น สิ่งของที่ทำเป็นอุทเทสิกเจดีย์ตามคติครั้งพระเจ้าอโศกก่อนมีพระพุทธรูป ได้แก่เสมาธรรมจักรกับกวาง แท่นหินอันเป็นอาสนบูชา รอยพระพุทธบาทและสถูป เป็นต้น แม้องค์พระปฐมองค์เดิม (คือองค์ที่อยู่ข้างในองค์ใหญ่ซึ่งสร้างคร่อมไว้) อันเป็นธาตุเจดีย์ก็เป็นของสร้างตามแบบอย่างสถูปที่เมืองสาญจิของพระเจ้าอโศก ของเหล่านี้มีอายุก่อนศักราช ๑๐๐๐ – ๑๒๐๐ ทั้งนั้น.....(และ) พระพุทธรูปและพระพิมพ์สมัยอมราวดีนี้คือสมัยระหว่าง พ.ศ. ๖๖๓ –๗๒๕ ก่อน พ.ศ. ๑๐๐๐ – ๑๒๐๐ หลายร้อยปี เพราะฉะนั้น ที่กำหนดกาลของสมัยทวารวดีว่าอยู่ในระหว่าง พ.ศ. ๑๐๐๐ – ๑๒๐๐ นั้นจึงน่าจะอ่อนไป”*[๑๙]

ทัศนะนี้ที่ยกมานี้แสดงให้เห็นว่า หลักฐานทางโบราณคดี เช่น โบราณสถานและโบราณวัตถุที่มีอายุอยู่ก่อน พ.ศ. ๑๐๐๐ ลงไป ถึงอายุของพระปฐมเจดีย์ในจังหวัดนครปฐมก็ถือว่าเป็นของสมัยทวารวดีด้วย เพราะหากพิจารณาจากยุคสมัยของอาณาจักรทวารวดี ได้ถือกำเนิดขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ถือว่าเป็นการรับช่วงต่อจากอาณาจักรฟูนัน คือ การสิ้นสุดลงของอาณาจักรฟูนันในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ได้ทำให้ทวารวดีที่เคยเป็นเมืองขึ้นของฟูนันมาก่อนเป็นอิสระและได้ก่อตัวเป็นอาณาจักรเข้มแข็งขึ้นมา รวมทั้งได้รับช่วงสืบทอดลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิมในอาณาจักรฟูนันมาพัฒนาต่อยอดจนกลายเป็นวัฒนธรรมที่มีรูปลักษณะเฉพาะตน ในยุคนี้ทวารวดียังคงมีความสัมพันธ์กับในอินเดียใน ๒ มิติสำคัญคือ การค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าและมิติด้านการรับวัฒนธรรมและศาสนา ทั้ง ๒ มิติ ดำเนินไปอย่างควบคู่กัน *บังอร ปิยะพันธุ์* นักวิชาการทางด้านประวัติศาสตร์ของไทยเชื่อว่าผู้ที่อาศัยอยู่ในอาณาจักรทวารวดีดั้งเดิมเป็นชาวมอญที่อพยพมาจากแถบตะวันตกของจีนลงมาทางใต้ตามลำน้ำโขงและลำน้ำสาลวิน เข้าสู่พม่าตอนล่างและเข้าสู่ดินแดนแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยา โดยสันนิษฐานว่าศูนย์กลางของมอญคือ “เมืองสะเทิมหรือสุธรรมวดี”[๒๐] และ *สมเกียรติ โลห์เพชรัตน์* นักวิชาการทางโบราณคดีของไทย ก็ได้ให้ทัศนะว่า ชนชาติมอญได้ตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่ในดินแดนของประเทศไทยในส่วนภาคกลางนี้มานานก่อนชนชาติอื่นจึงอยู่ในฐานะเจ้าของ

---

[๑๘] หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์. **พระพุทธรูปสมัยต่าง ๆ ในประเทศไทย.** (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางประดิษฐกุฎาธาร (ชั้ว กาญจเสถียร) วันที่ ๑๐ กันยายน ๒๕๐๙), หน้า ๑๐.

[๑๙] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑ – ๑๒.

[๒๐] บังอร ปิยะพันธุ์, **ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้.** (กรุงเทพมหานคร : โอ เอส พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๗), หน้า ๓๕.

พื้นที่เดิมในแถบนี้[๒๑] ดังนั้นเพื่อให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นมาของอาณาจักรทวารวดีในประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนาในอาณาจักรทวารวดี และอิทธิพลของพุทธศาสนาที่มีต่ออาณาจักรทวารวดีได้ชัดเจน คณะผู้วิจัยจึงได้แบ่งประเด็นการศึกษาออกเป็น ๓ หัวข้อ คือ ๑) อาณาจักรทวารวดีในประวัติศาสตร์ ๒) เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยทวารวดี และ ๓) หลักพุทธธรรมตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยทวารวดี ซึ่งจะได้ศึกษาตามลำดับดังนี้

๒.๑.๑.๑ อาณาจักรทวารวดีในประวัติศาสตร์ อาณาจักรทวารวดีได้ปรากฏในดินแดนสุวรรณภูมิ มีอายุอยู่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ สันนิษฐานว่าน่าจะมีศูนย์กลางอยู่ในภาคกลางของประเทศไทยปัจจุบัน โดยมีจุดเริ่มต้นหรือมีอาณาเขตและที่ตั้งเริ่มตั้งแต่เมืองสะเทิมในพม่าครอบคลุมถึง ภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคเหนือในปัจจุบันของประเทศไทย ศูนย์กลางของอาณาจักร ในระยะแรกสันนิษฐานว่าตั้งอยู่ที่เมืองอู่ทองจังหวัดสุพรรณบุรี ต่อมาอาจย้ายไปอยู่ที่เมืองนครปฐม หรือไม่ก็อยู่ที่คูบัว ในเขตจังหวัดราชบุรีในปัจจุบัน เนื่องจากบริเวณทั้ง ๓ แห่ง ดังกล่าว มีร่องรอยเมืองโบราณ ศิลปวัตถุ และโบราณสถานแบบทวารวดีเหมือน ๆ กันจำนวนมาก เช่น พระพุทธรูปสมัยอมราวดี และที่นครปฐมยังได้พบรูปเคารพในพุทธศาสนาก่อนสมัยที่จะมีการสร้างพระพุทธรูปอีกด้วย เช่น พระธรรมจักรโพธิบัลลังก์ เป็นต้น[๒๒] ยุคนี้ใช้ภาษาลีจารึกพระธรรมคำสอน และหากพิจารณาจากหลักฐานทางโบราณคดีต่าง ๆ แล้วก็จะเห็นได้ว่าอาณาจักรทวารวดีคืออาณาจักรที่มีความยิ่งใหญ่อยู่ทางภาคกลางของประเทศไทย ซึ่งจากการสำรวจหลักฐานทางโบราณคดีสมัยทวารวดีที่มีในประเทศไทย พบว่ามีการกระจายตัวของแหล่งโบราณคดีตามภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศไทยในปัจจุบัน รวมทั้งหมด ๑๐๗ แหล่ง โดยแบ่งตามภูมิภาคดังต่อไปนี้[๒๓] ภาคกลาง จำนวน ๖๓ แหล่ง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๓๘ แหล่ง ภาคเหนือ ๕ แหล่ง และภาคใต้ ๑ แหล่ง

---

[๒๑] สมเกียรติ โลห์เพชรัตน์, **ศิลปะลพบุรีและศิลปะทวารวดีในประเทศไทย วิเคราะห์เปรียบเทียบศิลปะเขมรในประเทศกัมพูชากับศิลปะลพบุรีในประเทศไทย**. (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๙๕.

[๒๒] สนั่น เมืองวงษ์,**ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์.**(กรุงเทพมหานคร: สุณีย์การพิมพ์,๒๕๒๐),หน้า ๒๕.

[๒๓] บัญชา พงษ์พานิช และคณะ, **จากอินเดียถึงไทย : รอยทางพระพุทธศาสนาแรก ๆ.** (กรุงเทพมหานคร: บริษัท พิมพ์ดี จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๖๖.

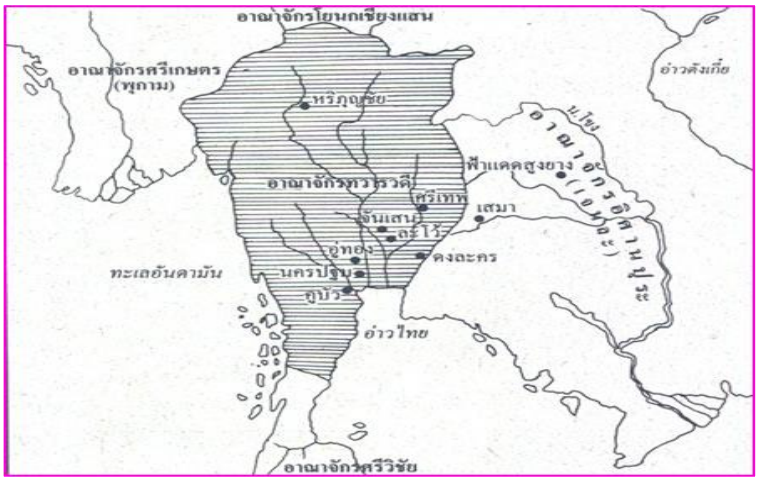

ภาพที่ ๒.๑ แผนที่อาณาจักรทวารวดีโบราณ : ภาพจาก http://www.thaigoodview.com/library/

แม้ว่าอาณาจักรทวารวดีที่มีความเจริญรุ่งเรืองอยู่ในแถบภาคกลางของประเทศไทยเป็นหลักแต่ร่องรอยทางโบราณคดีก็ปรากฏให้เห็นว่าโบราณวัตถุสมัยทวารวดีได้ปรากฏตามแหล่งโบราณสถานต่าง ๆ ในภาคใต้ร่วมสมัยอาณาจักรศรีวิชัย อันแสดงให้เห็นว่าความยิ่งใหญ่และความเจริญรุ่งเรืองของอาณาจักรทั้ง ๒ นี้มีความประสานเกี่ยวเนื่องกัน อันทำให้ทราบได้ว่า เมื่อพระพุทธศาสนาได้แผ่ขยายอิทธิพลมาจากอินเดียเข้ามายังประเทศไทยในยุคนี้แล้ว ไม่เพียงแต่จะได้ตั้งมั่นอยู่ในแถบจังหวัดทางภาคกลาง แต่ได้แผ่ขยายไปยังพื้นที่อื่น ๆ ทั่วทุกภาคของประเทศไทยรวมถึงภาคใต้ที่มีอาณาจักรศรีวิชัยเรืองอำนาจอยู่

จากการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีปรากฏให้เห็นว่าศิลปวัฒนธรรมของทวารวดีส่วนใหญ่เป็นสิ่งที่สอดคล้องกับพระพุทธศาสนาโดยจดหมายเหตุจีนได้กล่าวไว้ว่า อาณาจักรทวารวดีมีวัฒนธรรมทางพุทธศาสนาอย่างสูง มีความเจริญทางด้านการค้าเป็นอย่างมาก ด้วยเหตุที่พ่อค้าชาวอินเดียได้เดินทางเข้ามาทำการค้าขายในดินแดนดังกล่าวอย่างแพร่หลาย นอกจากนี้ นักโบราณคดียังได้ค้นพบเหรียญโบราณจำนวน ๒ เหรียญโดยมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ที่โบราณสถานเนินหินใกล้วัดพระประโทนจังหวัดนครปฐมเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๖ โดยเหรียญเงินทั้งสองเหรียญนั้นมีข้อความจารึกเป็นภาษาสันสกฤตความว่า “ศรีทวารวดีศวรปุณยะ” ซึ่งมีความหมายเป็นภาษาไทยว่า “บุญของผู้เป็นเจ้าแห่งทวารวดี” และต่อมานักวิชาการด้านโบราณคดีก็ได้พบเหรียญลักษณะเดียวกันนี้อีกที่อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ จึงทำให้เป็นที่ยืนยันได้ว่าอาณาจักรที่มีนามว่าทวารวดีนี้มีอยู่ในจริงในประวัติศาสตร์ โดยเมืองนครปฐมและเมืองอู่ทองในจังหวัดสุพรรณบุรีนี้คือราชธานีแห่งอาณาจักรทวารวดีนั่นเอง ดังนั้น การค้นพบการมีอยู่ของอาณาจักรทวารวดีจึงกล่าวได้ว่าเกิดจากศิลปกรรมโบราณที่ปรากฏตามแหล่งต่าง ๆ ของจังหวัดในแถบภาคกลางเป็นสำคัญ

อาณาจักรทวารวดีได้ก่อตัวและเจริญขึ้นตามลำดับและได้แผ่อิทธิพลไปทั่วทุกภาคของประเทศไทย สำหรับการสิ้นสุดของอาณาจักรทวารวดีนั้น ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ได้สันนิษฐานออกเป็น ๒ นัย คือนัยหนึ่ง กล่าวว่าอำนาจของขอมที่แผ่เข้ามายังภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลางของประเทศไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๖ ทำให้อาณาจักรทวารวดีต้องหมดอำนาจลง อีกนัยหนึ่ง เชื่อตามสันนิษฐานของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพว่า

พระเจ้าอนุรุทธมหาราชแห่งเมืองพุกามประเทศพม่าคงจะได้เสด็จยกกองทัพเข้ามาตีเมืองนครปฐมราชธานีแห่งอาณาจักรทวารวดี แทนที่จะเสด็จยกกองทัพไปตีเมืองสะเทิมหรือสุธัมมวดีบนปากแม่น้ำสะโตงทางภาคใต้ของประเทศพม่า อันกล่าวกันว่าเป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรมมอญ แต่ก็ไม่มีร่องรอยของโบราณสถานทางพุทธศาสนามากเท่าที่เมืองนครปฐม[๒๔] การเกิดขึ้นของอาณาจักรทวารวดีเป็นการวางรากฐานที่สำคัญทางศิลปวัฒนธรรมให้แก่ชาติไทยที่ปรากฏให้เห็นสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน

๒.๑.๑.๒ พระพุทธศาสนาในอาณาจักรทวารวดีอาณาจักรทวารวดีกล่าวได้ว่าเป็นอาณาจักรที่เกิดทับซ้อนขึ้นในดินแดนสุวรรณภูมิ ซึ่งหากพิจารณาจากช่วงเวลาแห่งการดำรงอยู่แล้วจะเห็นได้ว่าสุวรรณภูมิคือดินแดนเก่าแก่ดั้งเดิมที่มีปรากฏในประวัติศาสตร์มาอย่างยาวนานเคียงคู่มากับประวัติศาสตร์แห่งการค้าขายระหว่างชาวอินเดียกับชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้[๒๕] รวมทั้งประเทศไทยในปัจจุบัน หลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญคือองค์พระปฐมเจดีย์เป็นประจักษ์พยานที่แสดงถึงความเก่าแก่ดั้งเดิมของดินแดนสุวรรณภูมิ ดั้งนั้น จึงกล่าวได้ว่า อาณาจักรทวารวดีคือส่วนหนึ่งของดินแดนสุวรรณภูมินั่นเอง อนึ่งเมื่อพิจารณาด้านอาณาเขตก็เป็นที่ปรากฏชัดถึงการที่ทวารวดีได้เป็นส่วนหนึ่งของดินแดนสุวรรณภูมิ โดยที่แผ่นดินสุวรรณภูมิไม่เพียงแต่ครอบคลุมเฉพาะอาณาเขตอันเป็นที่เกิดของอาณาจักรทวารวดีแถบภาคกลางของประเทศไทยเท่านั้น แต่ยังครอบคลุมถึงพื้นที่ประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้บางประเทศอันได้แก่และประเทศไทยทั้งหมดอีกด้วย อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาบนฐานแนวคิดเรื่องความเป็นอาณาจักร ก็อาจกล่าวได้ว่า ทวารวดีคืออาณาจักรที่ปรากฏตัวขึ้นมาอย่างเด่นชัด โดยมีฐานที่มั่นอยู่ในแถบจังหวัดทางภาคกลางของประเทศไทย การปรากฏตัวขึ้นอย่างเด่นชัดในฐานะเป็นกระแสวัฒนธรรมใหม่ที่มีศิลปวัฒนธรรมเป็นของเฉพาะตนนี้ เป็นเหตุนำให้ทวารวดีมีชื่อเสียงอย่างแพร่หลายในฐานะเป็นอาณาจักรแห่งพุทธศาสนาที่รุ่งเรือง

อาณาจักรทวารวดีเป็นอาณาจักรที่ได้ชื่อว่าเป็นดินแดนพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทหรือหินยาน โดยสืบเนื่องเกี่ยวพันมาจากพุทธศาสนายุคสุวรรณภูมิอันเป็นยุคต้น ความเจริญรุ่งเรืองอย่างรวดเร็วของอาณาจักรทวารวดีอาจกล่าวได้ว่ามีองค์ประกอบหลายอย่างและอาจกล่าวได้ต่อไปอีกว่าองค์ประกอบเหล่านั้นเกิดจากพุทธศาสนาและวัฒนธรรมอินเดียเป็นปัจจัยขับเคลื่อนสายหลักโดยเฉพาะอย่างยิ่ง วัฒนธรรมพุทธศาสนาที่ถือเป็นแกนหลักของความเป็นทวารวดีโดยมีวัฒนธรรมอินเดียปลีกย่อยอื่น ๆ อยู่ในฐานะเป็นตัวช่วยส่งเสริมหรือสนับสนุน นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีต่างมีการยอมรับร่วมกันว่าอารยธรรมทวารวดีคืออารยธรรมที่ได้สืบต่อจากอารยธรรมแม่ในประเทศอินเดีย หลักฐานทางโบราณคดีที่ปรากฏในทวารวดีหลายอย่างได้แสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวพันดังกล่าว เช่น องค์ปฐมเจดีย์ ที่มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมหรือมีรูปแบบจากสถูปสาญจีในอินเดียหรือประติมากรรมพุทธศิลป์ต่าง ๆ ก็ล้วนแล้วแต่มีต้นแบบจากพุทธศิลป์ในอินเดีย วัฒนธรรมพุทธศาสนาเถรวาทที่นำเข้ามาโดยพระโสณะและพระอุตตระคือปฐมบทของอารยธรรมทวารวดี

---

[๒๔] สุภัทรดิศ ดิศกุล, **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ. ๒๐๐๐.** (กรุงเทพมหานคร : บริษัทรุ่งแสงการพิมพ์ จำกัด,๒๕๓๕), หน้า ๒๖.

[๒๕] นักวิชาการด้านโบราณคดีบางคนแสดงทัศนะว่า คำว่า “เอเชียตะวันออกเฉียงใต้” ในที่นี้ คือดินแดนที่ถูกเรียกว่าสุวรรณภูมินั่นเอง แต่คำว่า สุวรรณภูมิในที่นี้มีความหมายที่ไม่ได้ครอบคลุมทุกประเทศที่เป็นสมาชิกอาเซียนในปัจจุบัน

ดังนั้นความเป็นทวารวดีจึงมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาอย่างแยกไม่ออก กล่าวได้ว่า สถาปัตยกรรมในสมัยนี้สร้างขึ้นในพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ ได้แก่สถูป เจดีย์แบบมีฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีเรือนธาตุทรงสี่เหลี่ยม หรือองค์ระฆังทรงกลมประดับอยู่เบื้องบน ประติมากรรมในระยะแรกคือพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๓ มีลักษณะตามแบบศิลปะอินเดียคือพระพุทธรูปมักมีพระขนงโก่ง พระนาสิกโด่งและประทับยืนเอียงสะโพก ต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ – ๑๖ มีการผสมผสานกับลักษณะพื้นเมือง คือพระพักตร์แบบ พระขนงต่อเป็นปีกกา พระเนตรโปน พระนาสิกแบน พระโอฏฐ์แบะ ส่วนพระพิมพ์นิยมสร้างด้วยดินเผามักมีรูปแบบเดียวกันคือปางมารวิชัยประทับภายในซุ้มยอดสถูปแบบพุทธคยาและซุ้มเรือนแก้ว เมื่อกล่าวถึงทวารวดีก็ทำให้เห็นภาพของสัญลักษณ์ที่สำคัญทางพุทธศาสนา เช่น ศิลารูปธรรมจักร พระพุทธรูป หรือโบราณสถานต่าง ๆ เช่น สถูปวัดคูบัว เป็นต้น

ภาพที่ ๒.๒ พระพุทธรูปศิลปะทวารวดี ปางแสดงธรรม ประดิษฐาน ณ พระปฐมเจดีย์ จ.นครปฐม

ภาพที่ ๒.๓ ชิ้นส่วนธรรมจักร เศียรพระพุทธรูป และพระพุทธรูปประทับยืน ศิลปทวารวดีหรือมอญโบราณ ปัจจุบันถูกจัดเก็บไว้ที่พิพิธภัณฑสถานไชยา อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

๒.๑.๑.๓ อิทธิพลของพุทธศาสนาที่มีต่ออาณาจักรทวารวดี คำว่า อิทธิพล (Influence) หมายถึง อำนาจที่สามารถทำให้สิ่งอื่นคล้อยตามหรือทำตาม ในสมัยทวารวดีพระพุทธศาสนาได้มีอิทธิพลทั้งในด้านสังคม ด้านพุทธศิลปะ ด้านการเมืองการปกครอง ซึ่งอิทธิพลของพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในแต่ละด้านมีรายละเอียดดังนี้

๑) ด้านสังคม การศึกษาประวัติศาสตร์พุทธศาสนาทำให้ทราบว่าพระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามายังประเทศไทยช่วงประมาณปี พ.ศ. ๒๓๖ โดยการนำเข้ามาของพระเถระ ๒ รูป คือ พระโสณะ และพระอุตตระ ภายใต้การอุปถัมภ์ของพระเจ้าอโศกมหาราช ภายหลังจากได้ทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ในประเทศอินเดียแล้ว ถือได้ว่าเป็นการเข้ามาสู่ประเทศไทยของพุทธศาสนาอย่างเป็นทางการ ในช่วงยุคดังเป็นช่วงเวลาแห่งการเปิดโลกความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอินเดียอย่างเป็นทางการและเป็นช่วงเวลาที่อาจเรียกว่าเป็นยุคเริ่มประวัติศาสตร์ แม้ว่าในแง่โบราณคดีจะแสดงให้เห็นว่าชาวอินเดียมีการเดินทางเข้ามาเพื่อเชื่อมความสัมพันธ์กับผู้คนในดินแดนที่ได้ชื่อว่าสุวรรณภูมิก่อนสมัยพุทธกาลแล้ว แต่อาจกล่าวได้ว่าเป็นความสัมพันธ์ที่ยังไม่สมบูรณ์แบบ หรือไม่ครอบคลุมในมิติอื่น ๆ กล่าวคือ การเข้ามายังดินแดนสุวรรณภูมิ เป็นการเข้ามาในฐานะพ่อค้าเพื่อการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้ากับคนในดินแดนแถบนี้เป็นหลักหรืออาจจะมีพราหมณ์บางส่วนได้เดินทางเข้ามาเพื่อเผยแผ่ศาสนาพราหมณ์แก่ชาวสุวรรณภูมิด้วย[๒๖] ครั้นพุทธศาสนาได้ถูกนำมาเผยแผ่และเป็นที่ยอมรับนับถือจากชาวสุวรรณภูมิแล้ว จึงอาจกล่าวได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างชาวอินเดียกับชาวสุวรรณภูมิก็มีความกระชับและราบรื่นและเป็นไปในทางที่ดีมากยิ่งขึ้น ชาวสุวรรณภูมิเองก็มีทัศนคติที่ดีและนำไปสู่การมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อชาวอินเดียด้วย ในขณะที่สังคมของชาวสุวรรณภูมิหรือทวารวดีเอง ก็มีการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างอย่างชัดเจน เช่น ได้มีกุลบุตรนิยมเข้ามาบวชเป็นพระสงฆ์เป็นจำนวนมาก ทำให้เกิดสถาบันสงฆ์ขึ้นในสังคม มีการสร้างวัด สถูปเจดีย์ หรือ ศาสนสถานถวายไว้ในพระพุทธศาสนาเพื่อให้ได้บุญและเพื่อการเคารพอย่างแพร่หลาย

๒) ด้านพุทธศิลปะ คือ ศิลปะยุคทวารวดีมีลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวอันแสดงให้เห็นว่าเป็นของยุคตน ดังที่ เรจินาลด์ เลอ เมย์ (Reginald le May) ได้กล่าวถึงศิลปะแบบทวารวดีไว้ในหนังสือของเขาชื่อ พุทธศิลป์ในประเทศสยาม (Buddhist Art in Siam) ว่า *“พระพุทธรูปแบบทวารวดีมีลักษณะ คือ ขมวดพระเกศาใหญ่ พระปรางหนัก พระขนงวาดเป็นเส้นปีกกาติดต่อกันอยู่เหนือม่านพระเนตรที่ค่อนข้างหนาและสลักอยู่ในระดับเดียวกับพระพักตร์ พระองค์และพระองคาพยพครองจีวรเรียบไม่มีริ้ว โดยไม่แสดงถึงองคเพศ ชายจีวรซึ่งเคยมีอยู่ในพระหัตถ์ซ้ายตามแบบอินเดียก็หายไป”*[๒๗]

นอกจากพระพุทธรูปซึ่งเป็นหลักฐานทางโบราณคดีที่ถูกค้นพบตามที่ต่าง ๆ แล้ว โบราณวัตถุอีกชนิดหนึ่งที่ถูกค้นพบเป็นจำนวนมากแถบจังหวัดภาคกลาง คือ ธรรมจักรศิลา ซึ่งถูกใช้เป็นสัญลักษณ์ที่แสดถึงที่ตั้งของพุทธศาสนา มีลักษณะเป็นกงล้อเกวียนตั้งบนแท่งแกะสลักเป็น

---

[๒๖] คำว่าสุวรรณภูมิในที่นี้มีความหมายครอบคลุมพื้นที่ พม่า ลาว กัมพูชา ไทยและบางส่วนของประเทศอินโดนีเซีย

[๒๗] อ้างถึงใน : สุภัทรดิศ ดิศกุล, **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ. ๒๐๐๐.** หน้า ๒๒.

ลวดลายประดับ เดิมตั้งอยู่บนเสาสูงปักไว้หน้าสถานที่อันเป็นศาสนสถาน ธรรมจักรศิลา นอกจากเป็นสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนาแล้วยังถือเป็นสิ่งควรเคารพเพื่อใช้สำหรับการน้อมระลึกถึงพระพุทธเจ้าในวัฒนธรรมทวารวดีอีกด้วย

ภาพที่ ๒.๔ ศิลาธรรมจักร โบราณวัตถุทางพระพุทธศาสนาศิลปะสมัยทวารวดี

ภาพที่ ๒.๕ พระพุทธรูปศิลปะทวารวดี ที่มีความสวยงามตามแบบเถรวาท

๓) ด้านการเมืองการปกครอง อิทธิพลทางพุทธศาสนาที่มีต่อด้านการเมืองการปกครองของทวารวดี ได้มีปรากฏหลักฐานให้เห็นเพียงเล็กน้อย โดยพบเห็นร่องรอยการนำเอาแบบอย่างการปกครองระบบกษัตริย์ของอินเดียมาใช้ภายในอาณาจักรทวารวดี แม้ว่าในด้านรูปแบบการปกครองของทวารวดียังไม่สามารถสรุปได้อย่างชัดเจน แต่ก็ตั้งข้อสันนิษฐานได้ว่าทวารวดีน่าจะมีการปกครองด้วยระบบกษัตริย์ เหตุผลสนับสนุนคือบริเวณเมืองอู่ทองนั้น นักโบราณคดีได้ขุด

พบแผ่นทองแดงจารึกอักษรขอมโบราณเป็นภาษาสันสกฤตกล่าวถึงกษัตริย์ ๒ พระองค์ คือ พระเจ้าหรรษวรมันและพระเจ้าอีศานวรมันว่าเป็นพระราชาแห่งอาณาจักรทวารวดี[๒๘] และการที่กษัตริย์ได้ปฏิบัติพระองค์อยู่ในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาอย่างสอดคล้องกับสถานะของกษัตริย์ นอกจากนี้ยังได้มีการค้นพบเหรียญโบราณที่มีจารึกว่า “ศรีทวารวติศวรปุณยะ” ซึ่งมีความหมายว่า "บุญของพระเจ้าศรีทวารวดี" กระจายอยู่ตามเมืองโบราณสมัยทวารวดี แสดงให้เห็นถึงท่าทีของชาวเมืองที่มีต่อกษัตริย์หรือกษัตริย์มีความสำนึกรู้ต่อพระองค์เองว่าอยู่ในฐานะเป็นผู้มีบุญญาธิการตามคติแห่งพระพุทธศาสนา หลักฐานที่พบนี้น่าจะได้มีการศึกษาตีความในหลายแง่มุมต่อไป

๒.๑.๒ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยทวารวดี

จากหลักฐานทางโบราณคดีและบันทึกต่าง ๆ ได้แสดงให้เห็นว่าการเข้ามาของพุทธศาสนาจากชมพูทวีปหรืออินเดียมาสู่ดินแดนทวารวดีนั้นได้เข้ามาโดยการนำทั้งโดยพ่อค้าชาวพุทธที่ได้เข้ามาเพื่อการค้าขายกับชาวทวารวดีและนักเผยแผ่โดยตรง การเข้ามายังดินแดนทวารวดีของพุทธศาสนาได้เข้ามาทางทิศตะวันตกของประเทศไทยอันได้แก่เมืองอู่ทองในจังหวัดสุพรรณบุรี นายแพทย์บัญชา พงษ์พานิช ได้อ้างคำกล่าวสรุปของ ศาสตราจารย์ผาสุข อินทราวุธ ไว้ดังนี้

“ที่เมืองอู่ทองนี้เองพ่อค้าชาวพุทธจากลุ่มแม่น้ำกฤษณา-โคทาวรี ได้เดินทางเข้ามาติดต่อค้าขายและตั้งถิ่นฐานในช่วงสมัยอินโด-โรมัน และได้นำเอาพุทธศาสนาจากศูนย์กลางพุทธศาสนาในอินเดียใต้ที่อยู่กับการอุปถัมภ์ของกษัตริย์ราชวงศ์สาตวาหนะ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๕-๘ และสืบต่อด้วยราชวงศ์อิกษวากุ ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ ๘-๙ ซึ่งมีศูนย์กลางงานศิลปกรรมเนื่องในศาสนาอยู่ที่เมืองอมราวดีและเมืองนาคารชุนโกณฑะ เข้ามาเผยแพร่ให้ชุมชนโบราณที่เมืองอู่ทอง”[๒๙]

การเข้ามาของพุทธศาสนายังอาณาจักรทวารวดีซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นี้ถือเป็นปฐมบทสำคัญของความเปลี่ยนแปลงด้านวัฒนธรรมของชาวทวารวดีและเป็นพื้นฐานของการเปิดทางแห่งการยอมรับวัฒนธรรมอินเดียของชาวทวารวดีอย่างยิ่ง ดี.จี.อี.ฮอลล์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : สุวรรณภูมิ อุษาคเนย์ภาคพิศดาร โดยได้อ้างถึงคำกล่าวของ ยอร์ส เซเดส์ ที่ได้กล่าวไว้อย่างน่าสนใจว่าพุทธศาสนานั้นเบิกทางให้วัฒนธรรมอินเดียแพร่หลายเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนศาสนาพราหมณ์ การที่ขุดค้นพบพระพุทธรูปแบบอมราวดีเป็นจำนวนมากในเขตที่นักโบราณคดีเชื่อว่าเป็นเขตแรกที่สุดที่ได้รับอิทธิพลของวัฒนธรรมอินเดียนั้น เป็นสิ่งที่มีน้ำหนักอย่างมากในการพิจารณาปัญหานี้ อมราวดีตั้งอยู่ฝั่งแม่น้ำกฤษณา ห่างจากฝั่งทะเลราว ๆ ๘๐ ไมล์ เป็นถิ่นกำเนิดของสกุลช่างประติมากรรมทางพุทธศาสนาที่มี

---

[๒๘] น. ณ ปากน้ำ. **สถูปเจดีย์ในประเทศไทย.** (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๖). หน้า ๑๑.

[๒๙] บัญชา พงษ์พานิช และคณะ. **จากอินเดียถึงไทย : รอยทางพระพุทธศาสนาแรก ๆ.** (กรุงเทพมหานคร: บริษัท พิมพ์ดี จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๓๗.

ชื่อมาก[๓๐] อันหมายความว่าวัฒนธรรมอมราวดีในอินเดียได้แผ่ขยายอิทธิพลมาถึงทวารวดีในดินแดนสุวรรณภูมิ เมื่อพุทธศาสนาได้เข้ามาประดิษฐานยังทวารวดีแล้วจึงได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมแก่ชาวทวารวดี อย่างไรก็ตาม ทวารวดีก็ไม่ได้รับวัฒนธรรมพุทธแบบอินเดียอย่างเต็มรูปแบบ แต่ทวารวดีได้นำเอาวัฒนธรรมพุทธแบบอินเดียมาผสมผสานกับวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนจึงเกิดเป็นวัฒนธรรมใหม่เฉพาะตัวของทวารวดีซึ่งเรียกเป็นการเฉพาะว่า “วัฒนธรรมทวารวดี”

จากหลักฐานทางโบราณคดีได้แสดงให้เห็นว่าราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๕ อิทธิพลวัฒนธรรมทวารวดีจากภาคกลางของประเทศไทยส่งผ่านเข้ามายังพื้นที่จังหวัดบุรีรัมย์ที่เมืองฝ้าย อำเภอหนองหงส์ ได้ค้นพบโบราณสถานหลายแห่งและพระพุทธรูปศิลาศิลปะทวารวดีขนาดใหญ่ จำนวน ๓ องค์ คือ พระพุทธรูปปางสมาธิ พระพุทธรูปปางนาคปรก และพระพุทธรูปยืนปางแสดงธรรมหินทราย และพระพุทธรูปปางแสดงธรรมสำริด อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๓ นอกจากนี้ยังค้นพบกลุ่มใบเสมาสลักจากหินทรายและศิลาแลง บางใบตรงแกนกลางสลักเป็นภาพสถูป ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของใบเสมาทวารวดีทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๕ ที่เมืองโบราณบ้านปะเคียบ อำเภอคูเมือง อีกด้วย[๓๑]

จากหลักฐานทางบราณคดีสมัยทวารวดีที่ค้นพบตามสถานที่ต่าง ๆ ดังที่ได้นำเสนอมาแล้วนั้นเป็นสิ่งแสดงให้เห็นว่า เมื่อพระพุทธศาสนาจากอินเดียเข้ามาสู่ทวารวดีแล้วก็ได้เผยแผ่ไปยังอาณาจักรต่าง ๆ เช่น ด้านทิศเหนือเผยแผ่ไปยังอาณาจักรโยนกเชียงแสน ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือและทิศตะวันนออกเผยแผ่ไปยังอาณาจักรอิศานปุระหรือเจนละ ด้านทิศใต้เผยแผ่ไปยังอาณาจักรศรีวิชัย และ ด้านทิศตะวันตกเผยแผ่ไปยังอาณาจักรศรีเกษตรหรือพุกาม เป็นต้น สาเหตุที่ทำให้พระพุทธศาสนาในอาณาจักรทวารวดีแผ่ขายายไปยังอาณาจักรต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นได้อย่างกว้าขวาง อาจเป็นเพราะว่า *๑) ด้านรูปแบบวัฒนธรรมพุทธ* เป็นวัฒนธรรมที่มีความยืดหยุ่นสูง เมื่อได้แผ่ขยายเข้าไปสู่อาณาจักรต่าง ๆ ได้มีการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมของพื้นที่นั้น ๆ จึงสามารถปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมในอาณาจักรเหล่านั้นได้อย่างลงตัว จึงเป็นที่ยอมรับนับถือจากผู้คนในพื้นที่ได้โดยสะดวก *๒) ด้านเส้นทางคมนาคมทางน้ำสะดวก* เนื่องจากเมืองต่าง ๆ ที่รับวัฒนธรรมไปจากทวารวดี โดยเฉพาะบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามีลำน้ำติดต่อถึงกันได้หลายสาย และมีการติดต่อค้าขายกันโดยใช้เส้นทางน้ำในการขนส่งสินค้า การแผ่ขยายทางวัฒนธรรมพุทธจากอาจักรทวารวดีไปยังอาณาจักรอื่น ๆ จึงทำได้ง่ายโดยอาศัยการคมนาคมตามเส้นทางของลำน้ำในการติดต่อข้าขายสินค้าของผู้คนจากอาณาจักหนึ่งไปยังอีกอาณาจักรหนึ่งนั้นเอง ๓) *ด้านเส้นทางคมนาคมทางบกสะดวก* โดยเฉพาะบริเวณพื้นที่ราบในภาคกลางเป็นพื้นที่ราบทำให้การเดินทางติดต่อกันตลอดทั้งการขนส่งสินค้าไปค้าขายระหว่างกันทำได้สะดวก การแผ่ขยายทางวัฒนธรรมพุทธจากอาจักรทวารวดีไปยังอาณาจักรอื่น ๆ จึงทำได้ง่ายโดยอาศัยการคมนาคมตามเส้นทางบกในการติดต่อข้าขายสิ้นค้าของผู้คนจากอาณาจักหนึ่งไปยังอีกอาณาจักรหนึ่งนั้นเอง ทั้งหมดเหล่านี้ล้วนเป็น

---

[๓๐] ดี.จี.อี.ฮอลล์. **ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : สุวรรณภูมิ- อุษาคเนย์ภาคพิศดาร.** ท่านผู้หญิงวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคณะ แปล.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรณาธิการ. (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๙).หน้า ๒๒.

[๓๑] อ้างอิงข้อมูลจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จังหวัดสุรินทร์.

สาเหตุที่ทำให้พระพุทธศาสนาในอาณาจักรทวารวดีแผ่ขายายไปยังอาณาจักรต่าง ๆ ที่มีอยู่ในเวลานั้นได้อย่างสะดวกและกว้างขวาง

๒.๑.๒.๑ แหล่งสำรวจพบหลักฐานทางโบราณคดีสมัยทวารวดีในปัจจุบัน วัฒนธรรมพุทธศาสนาแบบทวารวดีได้เกิดและเจริญขึ้นอย่างรวดเร็วเพราะการยอมรับของชาวทวารวดีแถบภาคกลางตะวันตกอันเป็นแหล่งกำเนิด จากนั้นจึงได้ขยายตัวเผยแผ่ไปยังภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วประเทศไทย สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๑ ราชบุรี สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร พ.ศ. ๒๔๕๑ ได้สำรวจรายงานแหล่งหลักฐานทางโบราณคดีสมัยทวารวดีในประเทศไทย ซึ่งปรากฏในรายงานคูบัว พบว่ามีแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีตามภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศไทยปัจจุบัน จำนวน ๑๐๗ แหล่ง ดังตารางต่อไปนี้[๓๒]

ภาคกลางฝั่งตะวันตก

ลำดับ	ชื่อแหล่ง	อำเภอ	จังหวัด
๑	เมืองอู่ทอง	อู่ทอง	สุพรรณบุรี
๒	บ้านคูเมือง	เดิมบางนางบวช	สุพรรณบุรี
๓	เมืองโบราณพงตึก	ท่ามะกา	กาญจนบุรี
๔	เมืองนครชัยศรี (นครปฐมโบราณ)	เมือง	นครปฐม
๕	เมืองกำแพงแสน	กำแพนแสน	นครปฐม
๖	เมืองคูบัว	เมือง	ราชบุรี
๗	บ้านเวียงทุน	เมือง	ราชบุรี
๘	บ้านโคกพริก	เมือง	ราชบุรี
๙	บ้านศรีเพชร	เมือง	ราชบุรี
๑๐	บ้านเกาะพลับพลา	เมือง	ราชบุรี
๑๑	เทือกเขางู	เมือง	ราชบุรี
๑๒	วัดรับน้ำ (ขุนสีห์)	บ้านโป่ง	ราชบุรี
๑๓	บ้านโคกพระ	ปากท่อ	ราชบุรี
๑๔	บ้านหนองจิก (หนองปรง)	เขาย้อย	เพชรบุรี
๑๕	เขาพระ	เขาย้อย	เพชรบุรี
๑๖	บ้านไร่ห้วย	บ้านลาด	เพชรบุรี
๑๗	บ้านหนองพระ	บ้านลาด	เพชรบุรี
๑๘	เขาพระนอก	บ้านลาด	เพชรบุรี
๑๙	วัดป่าแป้น	บ้านลาด	เพชรบุรี

[๓๒] บัญชา พงษ์พานิช และคณะ, หน้า ๖๖ – ๗๑.

ลำดับ	ชื่อแหล่ง	อำเภอ	จังหวัด
๒๐	เนินโพธิ์ใหญ่	บ้านลาด	เพชรบุรี
๒๑	เนินดินแดง	บ้านลาด	เพชรบุรี
๒๒	บ้านเขากระจิว	ท่ายาง	เพชรบุรี
๒๓	บ้านใหม่	ท่ายาง	เพชรบุรี
๒๔	บ้านมาบปลาเค้า	ท่ายาง	เพชรบุรี
๒๕	บ้านดอนเตาอิฐ	ท่ายาง	เพชรบุรี
๒๖	ทุ่งเศรษฐี	ชะอำ	เพชรบุรี
๒๗	เขาตาจีน	ชะอำ	เพชรบุรี
๒๘	บ้านโคกเศรษฐี	ชะอำ	เพชรบุรี

ภาคกลางตอนบน

ลำดับ	ชื่อแหล่ง	อำเภอ	จังหวัด
๑	บ้านคูเมือง	แสวงหา	อ่างทอง
๒	บ้านคูเมือง	บางระจัน	สิงห์บุรี
๓	บ้านคีม	บางระจัน	สิงห์บุรี
๔	เมืองโบราณคูเมือง	อินทร์บุรี	สิงห์บุรี
๕	เมืองลพบุรี	เมือง	ลพบุรี
๖	เมืองดงมะรุม	โคกสำโรง	ลพบุรี
๗	เมืองบ้านใหม่ไพสาลี	โคกเจริญ	ลพบุรี
๘	เมืองซับจำปา	ท่าหลวง	ลพบุรี
๙	บ้านเกริ่นกระถิน	บ้านหมี่	ลพบุรี
๑๐	เนินมะกอก	โคกสำโรง	ลพบุรี
๑๑	ถ้ำเขาน้ำพุ (ถ้ำพระโพธิสัตว์)	แก่งคอย	สระบุรี
๑๒	เมืองขีดขิน	บ้านหมอ	สระบุรี
๑๓	บ้างหนองบัว	สรรคบุรี	ชัยนาท
๑๔	เขาขยาย	เมือง	ชัยนาท
๑๕	บ้านโพธิ์งาม	สรรพยา	ชัยนาท
๑๖	เมืองนครน้อย	มโนรมย์	ชัยนาท
๑๗	เมืองอู่ตะเภา	มโนรมย์	ชัยนาท
๑๘	เมืองดงคอน	สรรคบุรี	ชัยนาท
๑๙	เมืองการุ้ง	บ้านไร่	อุทัยธานี
๒๐	เมืองบึงคอกช้าง	สว่างอารมณ์	อุทัยธานี

ภาคกลางฝั่งตะวันออก

ลำดับ	ชื่อแหล่ง	อำเภอ	จังหวัด
๑	เมืองดงละคร	เมือง	นครนายก
๒	บ้านโคกกระโดน	ปากพลี	นครนายก
๓	เมืองศรีมโหสถ	โคกปีป	ปราจีนบุรี
๔	สระตารอด	ศรีมหาโพธิ	ปราจีนบุรี
๕	สระยายรั้ง	ศรีมหาโพธิ	ปราจีนบุรี
๖	บ้านโคกหัวข้าว	พนมสารคาม	ฉะเชิงเทรา
๗	เมืองพระรถ	พนัสนิคม	ชลบุรี
๘	เมืองศรีพะโร	เมือง	ชลบุรี
๙	เนินบ้านนายตุ้ม	เมือง	ชลบุรี
๑๐	เนินคุยาย	เมือง	ชลบุรี
๑๑	บ้านหนองปักษี	เมือง	ชลบุรี
๑๒	เนินเกาะกลาง	เมือง	ชลบุรี
๑๓	เนินสำโรง	เมือง	ชลบุรี
๑๔	บ้านดอนล่าง	เมือง	ชลบุรี
๑๕	เนินสวนนาย	พานทอง	ชลบุรี

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ลุ่มแม่น้ำชี ๒๖ แหล่ง

ลำดับ	ชื่อแหล่ง	อำเภอ	จังหวัด
๑	บ้านคอนสวรรค์	คอนสวรรค์	ชัยภูมิ
๒	บ้านโนนฆ้อง	เกษตรสมบูรณ์	ชัยภูมิ
๓	บ้านหัวขัว	เกษตรสมบูรณ์	ชัยภูมิ
๔	บ้านพันลำ	เกษตรสมบูรณ์	ชัยภูมิ
๕	บ้านเก่าน้อย	เกษตรสมบูรณ์	ชัยภูมิ
๖	บ้านโพใหญ่	เมือง	ชัยภูมิ
๗	บ้านกุดโง้ง	เมือง	ชัยภูมิ
๘	บ้านแก้ง	ภูเขียว	ชัยภูมิ
๙	เมืองโบราณบ้านโพธิ์ชัย (เมืองชัยวาน)	มัญจาคีรี	ขอนแก่น
๑๐	บ้านชาด	บ้านใหญ่	ขอนแก่น
๑๑	เมืองโบราณโนนเมือง	ชุมแพ	ขอนแก่น
๑๒	บ้านบัวสิมมา	ชุมแพ	ขอนแก่น

ลำดับ	ชื่อแหล่ง	อำเภอ	จังหวัด
๑๓	บ้านฝายหิน	ชุมแพ	ขอนแก่น
๑๔	บ้านศรีฐาน	เมือง	ขอนแก่น
๑๕	บ้นท่ากระเสริม	น้ำพอง	ขอนแก่น
๑๖	บ้านหัวสระ	เมือง	ขอนแก่น
๑๗	บ้านโนนกู่	เมือง	ขอนแก่น
๑๘	บ้านสำราญหินลาด	หนองเรือ	ขอนแก่น
๑๙	โนนฟ้าระงึม	บ้านไผ่	ขอนแก่น
๒๐	เมืองฟ้าแดดสงยาง	กมลาไสย	กาฬสินธุ์
๒๑	พระพุทธไสยาสน์ภูค่าว	สหัสขันธ์	กาฬสินธุ์
๒๒	บ้านเมืองแล้ง	พยัคฆภูมิพิสัย	มหาสารคาม
๒๓	บ้านนาดูน (นครจำปาศรี)	นาดูน	มหาสารคาม
๒๔	บ้านโนน (บ้านปากทาง)	นาดูน	มหาสารคาม
๒๕	บ้านบึงแก	มหาชนะชัย	ยโสธร
๒๖	บ้านหัวเมือง	มหาชนะชัย	ยโสธร

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ลุ่มแม่น้ำมูล ๙ แหล่ง

ลำดับ	ชื่อแหล่ง	อำเภอ	จังหวัด
๒๗	เมืองเสมา	สูงเนิน	นครราชสีมา
๒๘	โนนกระเบื้อง	สูงเนิน	นครราชสีมา
๒๙	บ้านทองหลาง	โนนไทย	นครราชสีมา
๓๐	บ้านเสมาใหญ่	บัวใหญ่	นครราชสีมา
๓๑	โนนมะค่า	บัวใหญ่	นครราชสีมา
๓๒	เมืองงิ้ว	หัวตะพาน	อุบลราชธานี
๓๓	โนนเมือง	หัวตะพาน	อุบลราชธานี
๓๔	บ้านหนองแสง	หัวตะพาน	อุบลราชธานี
๓๕	บ้านไผ่ใหญ่	ม่วงสามสิบ	อุบลราชธานี

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ลุ่มแม่น้ำโขง ๓ แหล่ง

ลำดับ	ชื่อแหล่ง	อำเภอ	จังหวัด
๓๖	ถ้ำพระ	กุดบาก	สกลนคร
๓๗	ภูพระบาท	บ้านผือ	อุดรธานี
๓๘	เมืองเปงจาน	โพนพิสัย	หนองคาย

ภาคเหนือ ๕ แหล่ง

ลำดับ	ชื่อแหล่ง	อำเภอ	จังหวัด
๑	บ้านหนองบัวตากลาน	ตาคลี	นครสวรรค์
๒	เมืองบน (โคกไม้เดน)	พยุหคีรี	นครสวรรค์
๓	จันเสน	ตาคลี	นครสวรรค์
๔	เมืองศรีเทพ	ศรีเทพ	เพชรบูรณ์
๕	เมืองหริภุญชัย	เมือง	ลำพูน

ภาคใต้ ๑ แหล่ง

ลำดับ	ชื่อแหล่ง	อำเภอ	จังหวัด
๑	เมืองโบราณยะรัง	ยะรัง	ปัตตานี

ตารางที่ ๒.๑ แหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีตามภูมิภาคต่าง ๆ

จากหลักฐานทางโบราณคดีดังกล่าวทำให้ทราบว่าการแผ่ขยายของวัฒนธรรมทวารวดีไปยังอาณาจักรต่าง ๆ ในช่วงเวลานั้น เป็นการแผ่ขยายด้านศิลปะและวัฒนธรรมเป็นหลัก โดยไม่พบหลักฐานว่าเป็นการแผ่ขยายทางด้านการเมืองการปกครองแต่อย่างใด นักวิชาการด้านโบราณคดีมีการสันนิษฐานว่าทวารวดีน่า จะอยู่ในขั้นตอนของเมืองก่อนรัฐ (Proto-State) ในรูปของเมืองเบ็ดเสร็จหรือเมืองที่มีองค์ประกอบสมบูรณ์ในตัวเองทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และความเชื่อในทางศาสนา หากจะมีอำนาจทางการเมืองก็หมายถึงมีอำนาจเหนือเมืองบริวารหรือชุมชนหมู่บ้านรอบๆ ในพื้นที่ใกล้เคียงเท่านั้น เมืองใหญ่เหล่านี้แต่ละเมืองจะมีอิสระต่อกัน และเกิดขึ้นมาพร้อม ๆ กัน เพราะผลจากการติดต่อค้าขายและรับวัฒนธรรมจากอินเดียโดยเฉพาะทางด้านพระศาสนาพุทธแบบหินยานรวมทั้งภาษา และรูปแบบศิลปกรรมแบบเดียวกัน[๓๓] ลักษณะศิลปะและวัฒนธรรมของทวารวดีนั้นมีการผูกโยงอยู่กับพุทธศาสนาอย่างแยกไม่ออก เมื่อใดก็ตามที่มีผู้คนกล่าวถึงศิลปะและวัฒนธรรมแบบทวารวดี ก็ให้เป็นที่เข้าใจได้ว่ามีความหมายเช่นเดียวกันกับคำว่า “พระพุทธศาสนาแบบทวารวดี” หรือ เมื่อใดก็ตามที่มีผู้คนกล่าวถึงพระพุทธศาสนาแบบทวารวดี ก็ให้เป็นที่เข้าใจได้ว่ามีความหมายเช่นเดียวกันกับคำว่า ศิลปะวัฒนธรรมแบบทวารวดี โดยได้มีศิลปะและวัฒนธรรมอินเดียในมิติอื่น ๆ ร่วมอยู่ด้วย เป็นต้น

[๓๓] https://th.wikipedia.org/wiki/ ออนไลน์ วันที่ ๕ กรกฎาคม ๒๕๕๙.

ภาพที่ ๒.๖ เจดีย์วัดเขาไม้เดน อำเภอพยุหคีรี จังหวัดนครสวรรค์

ภาพที่ ๒.๗ ธรรมจักรศิลา สัญลักษณ์สำคัญของพุทธศาสนาและศิลปะทวารวดี

ภาพที่ ๒.๘ พระพุทธรูปศิลปะทวารวดีอีกหนึ่งสัญลักษณ์สำคัญของพุทธศาสนาและศิลปะทวารวดี

๒.๑.๓ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยทวารวดี

จากการสืบค้นจารึกสมัยทวารวดี พุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๖ พบว่าได้มีการสำรวจพบหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยทวารวดี ในทุกภูมิภาคต่าง ๆ ของไทย ทั้งในด้านอักษรที่มีในจารึก เช่น อักษรปัลลวะ อักษรหลังปัลลวะ อักษรมอญโบราณ เป็นต้น ภาษาที่มีในจารึก เช่น ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต ภาษามอญโบราณ เป็นต้น วัตถุจารึก เช่น ธรรมจักรศิลา แผ่นศิลา พระพุทธรูปศิลา แผ่นอิฐ สถูปดินเผา พระพิมพ์ดินเผา เหรียญเงิน ผนังถ้ำ เป็นต้น เพื่อให้ทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องนี้ได้ชัดเจนและง่ายต่อการต่อการศึกษา คณะผู้วิจัยได้แบ่งประเด็นการศึกษาออกเป็นภูมิภาคต่าง ๆ โดยกำหนดเอาพื้นที่ในแต่ละภาคของไทยในปัจจุบันเป็นเกณฑ์ โดยแบ่งออกเป็น ๔ หัวข้อ คือ ๑) จารึกหลักพุทธธรรมที่พบในภาคกลางและภาคตะวันตก ๒) จารึกหลักพุทธธรรมที่พบในภาคเหนือ ๓) จารึกหลักพุทธธรรมที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะวันออก และ ๔) จารึกหลักพุทธธรรมที่พบในภาคใต้ แต่ละหัวข้อจะได้นำมาศึกษาตามลำดับดังนี้

๒.๑.๓.๑ จารึกหลักพุทธธรรมในภาคกลางและภาคตะวันตก คือ ในแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยา น้ำท่าจีน น้ำแม่กลอง ได้พบว่ามีอยู่ทั้งสิ้น จำนวน ๑๕ หลัก โดยแบ่งออกเป็นสองช่วง คือ ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒ มีการจารึกด้วยอักษรปัลลวะ จำนวน ๑๗ หลัก ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๓ – ๑๕ มีการจารึกด้วยอักษรหลังปัลลวะ จำนวน ๘ หลัก มีการใช้ทั้งภาษาบาลี สันสกฤต และมอญโบราณ โดยมีการค้นพบอยู่ในจังหวัดแถบภาคกลางและภาคตะวันตก คือ เพชรบูรณ์ นครสวรรค์ อุทัยธานี สุพรรณบุรี นครปฐม และราชบุรี จารึกส่วนใหญ่มักจารึกขึ้นเนื่องในความเชื่อเกี่ยวกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งจะได้นำเสนอไว้สัก ๔ ตัวอย่าง ดังนี้

๑) จารึกธรรมจักร (นครปฐม) (Dharmacakra Inscription (Nakhon Pathom)) จารึกเป็นภาษาบาลี อักษรปัลลวะ จารึกอยู่บนบริเวณส่วนต่าง ๆ ของธรรมจักรศิลา เช่น ดุม กง และกำ มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ขนาดของของวัตถุที่ใช้จารึกมีเส้นผ่าศูนย์กลางของล้อธรรมจักร ๙๘ เซนติเมตร ไม่ปรากฏหลักฐานของปีที่พบจารึกนี้ ผู้พบหลักฐานจารึก คือ พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าภาณุพันธ์ยุคล ปัจจุบันถูกเก็บอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร กรุงเทพมหานคร ซึ่งศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(องค์การมหาชน) ได้ให้เนื้อหาโดยย่อไว้ดังนี้

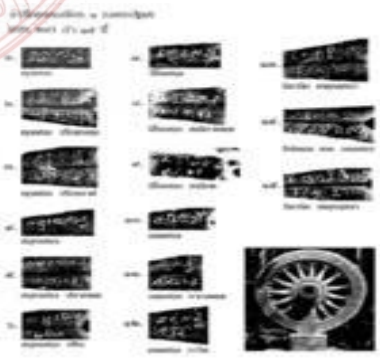

ภาพที่ ๒.๙ จารึกธรรมจักร (นครปฐม) ด้านที่ ๑

เนื้อหาโดยย่อของจารึกธรรมจักร (นครปฐม) คาถาที่ปรากฏอยู่นี้ อาจเรียกอย่างง่ายๆ ว่า “คำพรรณนาถึงพระอริยสัจ ๔” โดยมีเนื้อหากล่าวเปรียบเทียบว่า จักร คือ พระธรรมของพระพุทธเจ้า ซึ่งแสดงถึงอริยสัจจ์ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค โดยหมุนวนครบ ๓ รอบ เป็นสัจจญาณ กิจจญาณ กตญาณ มีอาการ ๑๒ อย่าง คำพรรณนาเช่นนี้ ยังพบได้ใน จารึกเสาแปดเหลี่ยม (ซับจำปา) (หรือ ลบ. ๑๗) และ จารึกฐานรองพระธรรมจักร (สพ. ๑) แต่จะมีคำต่างกันเล็กน้อย คือ ในจารึกทั้ง ๒ ที่กล่าวข้างต้นจะใช้คำว่า “วตฺตํ” แต่ในขณะที่

จารึกธรรมจักร ๑ (นครปฐม) นี้ จะใช้คำว่า “วฏฏํ” สำหรับคำจารึกนี้ ศ. ยอร์ช เซเดส์ ได้กล่าวเกี่ยวกับที่มาว่า “เราไม่สามารถที่จะค้นหาที่มาอย่างถูกต้อง ของคำพรรณนาถึงพระอริยสัจ ๔ ได้ เพราะเหตุว่าคำนี้มีกล่าวอยู่ทั่วไปในคัมภีร์ต่างๆ ทางพระพุทธศาสนา สำหรับการแสดงถึงญาณ ๓ ประการที่เกี่ยวกับพระอริยสัจ ๔ คือเกี่ยวกับกิจที่จะต้องกระทำ และกิจที่ได้ทำแล้วนั้น เราจะเห็นว่ามีอยู่ในหนังสือมหาวัคค์ แห่งพระวินัยปิฎก เช่นเดียวกับในหนังสือของพระอรรถกถาจารย์ คือ สมันตปาสาทิกา แต่จารึกบนกำนั้นได้ให้ความรู้เพิ่มเติมเกี่ยวกับประโยชน์ ๔ อย่าง (อัตถ) แห่งความจริงของมรรค คือ การนำ เหตุ การเห็น และความสามารถ ข้อความนี้อาจจะมาจากคัมภีร์ ปฏิสัมภิทามัคค์ หรือ จากหนังสือวิสุทธิมัคค์ ของพระพุทธโฆส และจากหนังสืออธิบายของพระธัมมปาละ ทั้งสองเล่มนี้แต่งขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ อย่างไรก็ดี คำสั่งสอนนี้ก็เป็นคำสั่งสอนที่มีอยู่ในหนังสือทุกสมัย เป็นต้นว่า ในหนังสือสารัตถสมุจจัย ซึ่งเป็นหนังสืออธิบายของภาณวาร และคงจะแต่งขึ้นในรัชกาลของพระเจ้าปรากรมพาหุแห่งเกาะลังกา (ครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๑๘) จารึกที่มีลักษณะเป็นพิเศษที่สุดก็คือ จารึกบนดุม ได้แก่ จารึกบนขอบชั้นใน (ดุม ๑) เพราะจารึกบนขอบชั้นนอก (ดุม ๒) นั้นเป็นจารึกที่ไม่มีแบบที่ไหนเลย จารึกบนขอบชั้นใน (ดุม ๑) เป็นคาถา ซึ่งแม้ว่าจะเห็นกันอยู่เสมอ แต่เมื่อมีสัมผัสรับกันอยู่เช่นนี้ ก็เห็นได้ว่าคงจะลอกมาจากที่อื่นทั้งคาถา ตามความรู้ของข้าพเจ้า คาถาบทนี้ไม่ได้มีอยู่ในคัมภีร์อื่นๆ อีกเลย นอกจากในหนังสือสารัตถสมุจจัย และปฐมสมโพธิ ซึ่งได้กล่าวถึงประโยชน์ ๔ อย่างของมรรคด้วย แต่อายุหนังสือเหล่านี้ ก็อ่อนกว่าอายุของตัวอักษรที่ใช้จารึกบนพระธรรมจักร ซึ่งพบที่พระปฐมเจดีย์นี้เป็นแน่นอน เราจึงไม่อาจจะกล่าวได้ว่า หนังสือเล่มหนึ่งเล่มใดในสองเล่มข้างต้นเป็นที่มาของคาถาที่จารึกบนขอบดุมชั้นใน (ดุม ๑) ของพระธรรมจักรได้ สิ่งที่ควรค้นหาก็คือ ที่มาของจารึกและหนังสือทั้งสองเล่มนั้น แต่ในที่นี้ เราไม่อาจจะกล่าวอะไรยิ่งไปกว่านี้ได้”

กำหนดอายุตามรูปแบบอักษรปัลลวะ อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ศ. ยอร์ช เซเดส์ได้เสนอความเห็นไว้ว่า “สิ่งแปลกประหลาดที่น่าสนใจที่สุดเกี่ยวกับธรรมจักรวงนี้ก็คือ มีจารึกภาษาบาลีสั้นๆ เป็นตอนๆ สลักอยู่ทางด้านหน้าด้านหนึ่ง ตัวอักษรที่ใช้นั้น มีลักษณะใกล้เคียงกันมากกับตัวอักษรที่ใช้ในจารึกอื่น ๆ ของอาณาจักรทวารวดีคือ จารึกคาถา เย ธมฺมา ที่ค้นพบในบริเวณองค์พระปฐมเจดีย์ และจารึกที่ ๑๖ (จารึกบนฐานพระพุทธรูปยืน วัดมหาธาตุเมืองลพบุรี อักษรหลังปัลลวะ ภาษาสันสกฤต) อักษรที่ใช้จารึกนี้มีอายุอ่อนกว่าแผ่นจารึกวัดโพธิ์ร้าง ซึ่งดูเหมือนว่าจะทำขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ และค้นพบที่ในบริเวณพระปฐมเจดีย์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๕ แต่จารึกบนธรรมจักรวงนี้ ก็ยังมีอายุเก่ากว่าพุทธศตวรรษที่ ๑๔ เพราะเหตุว่ายังใช้ตัว “ร” มีขีด ๒ ขีดอยู่”[๓๔]

๒) จารึกถ้ำฤๅษีเขางูเมืองราชบุรี (Ruesi Khao Ngu Cave Inscription, Mueang Ratchaburi) หลักที่ ๒๒ จารึกในถ้ำฤษีเขางู จังหวัดราชบุรี เป็นภาษาสันสกฤต อักษรปัลลวะ วัตถุจารึก คือ ฐานพระพุทธรูปศิลา จำนวน ๑ ด้าน มี ๑ บรรทัด มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ขนาดของวัตถุ

ภาพที ๒.๑๐ จารึกถ้ำฤๅษีเขางูเมืองราชบุรี ด้านที่ ๑

[๓๔] ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, <http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=160 >, 10 January 2016.

ที่ใช้จารึก กว้าง ๔๗ เซนติเมตร สูง ๒๖ เซนติเมตร ไม่ปรากฏหลักฐานของปีที่พบและผู้ที่พบจารึกนี้ สถานที่พบจารึก คือ ถ้ำฤษีเขางู วัดเขางู จังหวัดราชบุรี ปัจจุบันอยู่ที่ ถ้ำฤษีเขางู วัดเขางู ตำบลเจดีย์หัก อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี ซึ่งศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) ได้ให้เนื้อหาโดยย่อไว้ดังนี้

เนื้อหาโดยย่อของจารึกถ้ำฤาษีเขางูเมืองราชบุรี เป็นจารึกที่อาจเป็นการบอกชื่อของผู้สร้างพระพุทธรูป ในที่นี้คือ ฤษีสมาธิคุปตะ หรือ พระศรีสมาธิคุปตะ ว่าเป็น ผู้บริสุทธิ์ ด้วยการทำบุญ ศ. ยอร์ช เซเดส์ ได้ให้ความเห็นเพิ่มเติมว่า “วิสามัญนามข้างปลายว่า “คุปฺตะ” เช่น “สมาธิคุปฺตะ” นี้เคยใช้กันในสมัยราชวงศ์คุปตะรุ่งเรืองในประเทศอินเดียเป็นอันมาก ภายหลังในสมัยตรงกับสมัยขอมมีอำนาจในประเทศนี้ นามเหล่านั้นไม่ใคร่ได้ใช้เลย ถ้าฉะนั้นแล้วพระพุทธรูปที่สลักบนฝาผนังถ้ำฤาษี คงจะเป็นฝีมือครั้งกรุงทวารวดี คือตรงกับสมัยราชวงศ์คุปตะ (พุทธศตวรรษที่ ๙-๑๓) ในประเทศอินเดีย หรือ ภายหลังราชวงศ์คุปตะไม่สู้นานนัก”[๓๕]

๓) จารึกพระพิมพ์ดินเผาวัดโคกไม้เดน (Inscription on Wat Khok Mai Den Buddha Baked Clay Amulet) เป็นภาษาบาลี อักษรหลังปัลลวะ คือ รูปแบบของตัวอักษรเป็นอักษรหลังปัลลวะ อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ วัตถุจารึก คือ ฐานพระพิมพ์ดินเผา จำนวน ๑ ด้าน มี ๒ บรรทัด มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ ปีที่พบจารึก คือ พ.ศ. ๒๕๐๗ สถานที่พบ คือ ด้านตะวันออกของพระเจดีย์หมายเลข ๔ วัดเขาไม้เดน (เดิมชื่อ วัดโคกไม้เดน) ตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ ผู้พบจารึก คือ เจ้าหน้าที่หน่วยบูรณะขุดแต่งโบราณสถาน กองโบราณสถาน กรมศิลปากร ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร กรุงเทพมหานคร ซึ่งศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) ได้ให้เนื้อหาโดยย่อไว้ดังนี้

ภาพที่ ๒.๑๑ จารึกพระพิมพ์ดินเผาวัดโคกไม้เดน **ด้านที่ ๑**

เนื้อหาโดยย่อของจารึกพระพิมพ์ดินเผาวัดโคกไม้เดน ข้อความคือคำนมัสการพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์[๓๖] ดังนั้น หลักพุทธธรรมที่ที่พบในจารึกนี้ คือ เรื่อง “พระรัตนะตรัย” หมายถึง แก้ว ๓ ประการ ซึ่งเป็นสิ่งมีค่าที่ชาวพุทธให้ความเคารพบูชาสูงสุด

๔) จารึก เย ธมฺมาฯ เมืองศรีเทพ (Ye Dhamma Inscription Mueang Si Thep) เป็นภาษาบาลี อักษรปัลลวะ วัตถุจารึก คือ ศิลารูปสี่เหลี่ยม ขนาดวัตถุ กว้าง ๒๓ ซม. สูง ๑๕.๕ ซม. มีจารึก จำนวน ๑ ด้าน มี ๔ บรรทัด มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ปีที่พบจารึก

---

[๓๕] ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, < http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=66 >, 10 January 2016

[๓๖] ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, < http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=909 >, 12 January 2016

คือ พ.ศ. ๒๕๑๙ สถานที่พบ คือ เมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ผู้พบจารึก คือ ราษฎรจังหวัดเพชรบูรณ์ ปัจจุบันอยู่ที่ พระปลัดโปรด สุมโน วัดเสาธงทอง ตำบลท่าหิน อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี ซึ่งศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) ได้ให้เนื้อหาโดยย่อไว้ดังนี้

เนื้อหาโดยย่อของจารึก เย ธมฺมาฯ เมืองศรีเทพ นับว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา เป็นคาถาคัดมาจากพระวินัยปิฎก มหาวรรค มหาขันธกะ ตอนพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะบรรพชา โดยมีเรื่องย่อว่า “สมัยนั้น สัญชัยปริพาชก (ปริพาชก คือ นักบวชที่ไม่ได้นับถือพระพุทธศาสนา) อาศัยอยู่ ณ กรุงราชคฤห์ พร้อมด้วยบริษัทปริพาชกหมู่ใหญ่ จำนวน ๒๕๐ คน และสมัยนั้น สารีบุตรและโมคคัลลานะประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักสัญชัยปริพาชก ต่างทำกติกากันว่า ใครได้บรรลุอมตธรรมก่อน จงบอกแก่อีกคนหนึ่ง สารีบุตรปริพาชกได้เห็นพระอัสสชิเข้าไปสู่กรุงราชคฤห์ เพื่อบิณฑบาต มีความเลื่อมใสในความสงบเสงี่ยมเรียบร้อยของท่าน จึงรอจนได้โอกาสก็เข้าไปถามถึงหลักธรรมในศาสนาที่ท่านบวช ท่านกล่าวหลักธรรมเพียงย่อๆ ให้ฟังว่า ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถ าคตทรงแสดงเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น สารีบุตรได้ฟังก็ได้ดวงตาเห็นธรรม แล้วนำมาเล่าให้โมคคัลลานะฟัง โมคคัลลานะก็ได้ดวงตาเห็นธรรม จึงพากันไปลาปริพาชก ๒๕๐ คน เพื่อจะไปบวชในสำนักพระบรมศาสดา แต่ปริพาชกเหล่านั้นขอไปด้วย จึงพร้อมกันไปลาสัญชัยผู้เป็นอาจารย์ สัญชัยขอให้อยู่กันบริหารหมู่คณะถึง ๓ ครั้ง แต่สาริบุตรกับโมคคัลลานะไม่ยอม คงลาไป พร้อมทั้งปริพาชก อีก ๒๕๐ คน สัญชัยเสียใจ ถึงอาเจียนเป็นโลหิต เมื่อปริพาชกทั้งหลาย ได้ไปเฝ้าทูลขอบวชในพระพุทธศาสนาต่อพระผู้มีพระภาคก็ได้รับพระพุทธานุญาตให้เป็นภิกษุ ด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา (พระไตรปิฎกฉบับประชาชน ภาค ๔ ความย่อแห่งพระไตรปิฎก เล่ม ๔, ๒๕๓๙, หน้า ๒๑๗)” กำหนดอายุตามรูปแบบอักษรปัลลวะ อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒[๓๗] เป็นต้น

ภาพที่ ๒.๑๒ จารึกเยธมฺมาฯ เมืองศรีเทพ ด้านที่ ๑

ดังนั้นหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยทวารวดีในภาคเหนือ ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ คือ หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นคาถามีที่มาอยู่ในพระวินัยมหาวรรคว่า

“ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ
พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น
และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น
พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้”[๓๘]

---

[๓๗] ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, < http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=156>, 13 January 2016.

[๓๘] **วิ.ม.** (ไทย) ๔/๖๐/๗๓.

จารึกนี้ได้เป็นสิ่งยืนยันว่าช่วงนั้นพระพุทธศาสนาได้เคยเผยแผ่เข้ามายังดินแดนนี้และเคยเจริญรุ่งเรืองอยู่ในดินแดนแถบนี้ด้วย

ดังนั้นหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยทวารวดีในภาคกลางและภาคตะวันตก บริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา น้ำท่าจีน น้ำแม่กลอง คือ นครสวรรค์ อุทัยธานี สุพรรณบุรี นครปฐม และราชบุรี ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ คือ หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา เช่น *หลักธรรมคำสอนเรื่องอริยสัจ ๔* ที่สำรวจพบในจารึกธรรมจักร (นครปฐม) พุทธศตวรรษที่ ๑๒ *หลักธรรมคำสอนเกี่ยวกับการกัลปนา* ที่สำรวจพบในจารึกวัดโพธิ์ร้าง อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม พุทธศตวรรษที่ ๑๒ ที่กล่าวถึงการกัลปนาของคนทรงเจ้าสองคนให้แก่พระอารามแห่งหนึ่ง *หลักธรรมคำสอนเรื่องบุญกุศล* ที่สำรวจพบในจารึกถ้ำฤาษีเขางู เมืองราชบุรี พุทธศตวรรษที่ ๑๒ ที่กล่าวถึงฤษีสมาธิคุปตะ หรือ พระศรีสมาธิคุปตะ ว่าเป็น ผู้บริสุทธิ์ด้วยการทำบุญ และ *หลักธรรมคำสอนเรื่องพระรัตนตรัย* ที่สำรวจพบในจารึกพระพิมพ์ดินเผาวัดโคกไม้เดน ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ ที่วัดเขาไม้เดน ตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ เป็นต้น ได้เป็นสิ่งยืนยันว่าช่วงนั้นพระพุทธศาสนาได้เคยเจริญรุ่งเรืองอยู่ในดินแดนแถบนี้

๒.๑.๓.๒ จารึกหลักพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะวันออก คือ ในแถบลุ่มน้ำชี น้ำมูล และน้ำบางปะกง มีการจารึกด้วยอักษรปัลลวะ อักษรหลังปัลลวะ และมอญโบราณ จะได้นำเสนอให้เห็นไว้สัก ๓ ตัวอย่างดังนี้

๑) จารึกวัดจันทึก Wat Chanthuek Inscription วัดจันทึก ตำบลจันทึก อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา เป็นภาษาสันสกฤต อักษรปัลลวะ วัตถุจารึก คือ หินทรายแดง จารึกไว้ที่ฐานบัวรองรับพระพุทธรูปศิลปสมัยทวารวดี ทำด้วยศิลาทรายสีแดง มีความยาวรอบฐานบัวทั้งสิ้น ๒๒๓ ซม. สภาพชำรุดแตกหักเป็นบางส่วน โดยเฉพาะส่วนที่เป็นจารึก ซึ่งแต่เดิมคงมีการจารึกเป็นตอนๆ เรียงกันเป็นแถวโดยรอบฐานบัว จำนวน ๑ ด้าน มี ๑ บรรทัด มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ไม่ปรากฏหลักฐานปีที่พบจารึก สถานที่พบ คือ วัดจันทึก ตำบลจันทึก อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา ไม่ปรากฏหลักฐานผู้พบจารึก ปัจจุบันอยู่ที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) ได้ให้เนื้อหาโดยย่อไว้ดังนี้

ภาพที่ ๒.๑๓ จารึกวัดจันทึก ข้อความทั้ง ๔ ตอน

เนื้อหาโดยย่อของจารึกวัดจันทึก เป็นเนื้อความกล่าวถึง พระเทวีของเจ้าแห่งทวารวดี ทรงบัญชาให้พระธิดาสร้างพระพุทธรูป กำหนดอายุตามรูปแบบของตัวอักษรปัลลวะ ได้อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ โดยจากการเปรียบเทียบรูปอักษรของจารึกวัดจันทึก กับรูปอักษรปัลลวะที่พบในภาค

ภาพที่ ๒.๑๔ จารึกเนินสระบัว ด้านที่ ๑

กลางของประเทศไทย ซึ่งอยู่ในกลุ่มวัฒนธรรมทวารวดีนั้น พบว่ามีความคล้ายคลึงกันมาก จึงทำให้กล่าวได้ว่าจารึกอักษรปัลลวะในจารึกวัดจันทึกนี้ เป็นจารึกร่วมสมัยกับจารึกอักษรปัลลวะที่พบในภาคกลางของประเทศไทย ซึ่งมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นต้น[๓๙] อย่างไรก็ตามถึงแม้จารึกนี้จะมิได้มีข้อความระบุให้เห็นถึงหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา แต่เนื่องจากได้มีข้อความกล่าวถึง พระเทวีของเจ้าแห่งทวารวดี ทรงบัญชาให้พระธิดาสร้างพระพุทธรูป ข้อความนี้เป็นสิ่งแสดงให้เห็นการทำบุญกุศลในทางพระพุทธศาสนา ดังนั้นจารึกนี้จึงจัดอยู่ในประเภทหลักธรรมที่เกี่ยวกับบุญกุศลในทางพระพุทธศาสนา เพราะการสร้างพระพุทธรูปที่จารึกระบุถึงนั้นเป็นการทำบุญด้วยการให้ทาน เป็นต้น

๒) จารึกเนินสระบัว เป็นภาษาบาลีและเขมร อักษรหลังปัลลวะ วัตถุจารึก คือ ใบเสมาหินทรายสีเขียว กว้าง ๔๐ ซม. สูง ๑๗๗ ซม. หนา ๒๘ ซม. จำนวน ๑ ด้าน มี ๒๗ บรรทัด มีอายุอยู่ใน พ.ศ. ๑๓๐๔ คือ มีอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ปีที่พบจารึก คือ พ.ศ. ๒๔๙๖ สถานที่พบ คือ เนินสระบัว ตำบลโคกปีบ อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี ผู้พบจารึก คือ นายชินอยู่ดี ปัจจุบันอยู่ที่ วัดต้นโพธิ์ศรีมหาโพธิ์ ตำบลโคกปีบ อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี ซึ่งศูนย์มานุษยวิทยาสิริน (องค์การมหาชน) ได้ให้เนื้อหาโดยย่อไว้ดังนี้

เนื้อหาโดยย่อของจารึกเนินสระบัว เป็นคำสรรเสริญคุณพระรัตนตรัย การทำบุญ และการประดิษฐานเทวรูป กำหนดอายุรูปแบบของตัวอักษรเป็นอักษรหลังปัลลวะ อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ ประกอบกับมีเลขมหาศักราช ๖๘๓ ซึ่งตรงกับ พุทธศักราช ๑๓๐๔ จึงกำหนดอายุได้ว่าจารึกเนินสระบัวมีอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๔[๔๐] คำสรรเสริญคุณพระรัตนะตรัยนี้จัดเข้าในหลักพุทธธรรมเรื่อง “รัตนตรัยหรือรัตนะ ๓” ได้แก่ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นต้น

๓) จารึกบนพระพิมพ์ดินเผาเมืองฟ้าแดดสูงยาง ๑ (Inscription on Mueang Fa Daet Sung Yang Buddha Baked Clay Amulet 1. เป็นภาษามอญโบราณ อักษรปัลลวะ วัตถุจารึก คือ พระพิมพ์ดินเผา (ปางสมาธิ) จำนวน ๑ ด้าน มี ๑ บรรทัด มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ไม่ปรากฏหลักฐานปีที่พบจารึก สถานที่พบ คือ เมืองโบราณฟ้าแดดสูงยาง ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ ไม่ปรากฏหลักฐานผู้พบจารึก ปัจจุบันอยู่ที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร กรุงเทพมหานคร ซึ่งศูนย์มานุษยวิทยาสิ (องค์การมหาชน) ได้ให้เนื้อหาโดยย่อไว้ดังนี้

ภาพที่ ๒.๑๕ จารึกบนพระพิมพ์ดินเผาเมืองฟ้าแดดสูงยาง ๑ ด้านที่ ๑

เนื้อหาโดยย่อของจารึกพระพิมพ์ดินเผาเมืองฟ้าแดด

---

[๓๙] ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, < http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=308>, 12 January 2016.

[๔๐] เรื่องเดียวกัน, <http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=321 >, 12 January 2016.

สูงยาง ๑ กล่าวถึงพระเจ้าอาอาทิตย์[๔๑] อย่างไรก็ตามถึงแม้จารึกนี้จะมิได้มีข้อความระบุให้เห็นถึงหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาโดยตรง แต่เนื่องจากวัตถุที่นำมาใช้จารึกบนพระพิมพ์ดินเผาเมืองฟ้าแดดสูงยางเป็นพระพิมพ์ดินเผา (ปางสมาธิ) กล่าวถึงพระเจ้าอาอาทิตย์ ซึ่งก็มิได้ระบุไว้ชัดว่าบุคคลที่กล่าวถึงในจารึกนี้มีความเป็นมาอย่างไร ข้อสันนิษฐาน คือ อาจเป็นไปได้ว่าคำว่าพระเจ้าอาทิตย์อาจเป็นชื่อของพระพิมพ์ดินเผาองค์นี้ก็ได้เนื่องจากคนพื้นถิ่นอีสานมักเรียกพระพุทธรูปด้วยคำขึ้นต้นว่า "พระเจ้า" เช่น พระเจ้าองค์ตื้อ เป็นพระพุทธรูปใหญ่องค์หนึ่งซึ่งประดิษฐานอยู่ ณ วัดศรีชมพูองค์ตื้อ อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย และพระเจ้าใหญ่ เป็นพระพุทธรูปโบราณ ปางมารวิชัย หน้าตักกว้าง ๑๓๓ เซนติเมตร สูง ๒๒๒ เซนติเมตร ประดิษฐานอยู่ ณ วัดหงษ์ บ้านศีรษะแรต ตำบลมะเฟือง อำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นต้น หรือ อาจเป็นไปได้ว่าพระเจ้าอาทิตย์เป็นชื่อของบุคคลผู้ที่มีความศรัทธาในพระพุทธศาสนาจึงได้สร้างพระพิมพ์ดินเผาเมืองฟ้าแดดสูงยางนี้ขึ้นมาเพื่อสักการบูชา หรือเพื่อนำพระพิมพ์ที่สร้างขึ้นนี้ไปฝังไว้ตามเจดีย์(พระธาตุ) ต่าง ๆ ตามคติความเชื่อที่มีอยู่เดิมของคนในยุคสมัยนั้น ด้วยเหตุนี้จึงได้ให้จารึกบนพระพิมพ์ดินเผาเมืองฟ้าแดดสูงยาง ๑ นี้ เป็นหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยทวารวดีในดินแดนแถบนี้ด้วย

ดังนั้นหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยทวารวดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะวันออก แถบลุ่มชีน้ำน้ำมูล และลุ่มน้ำบางปะกง ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ คือ หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา เช่น *หลักธรรมคำสอนเรื่องทาน* ที่สำรวจพบในจารึกวัดจันทึก พุทธศตวรรษที่ ๑๒ หรือจารึกบนพระพิมพ์ดินเผาเมืองฟ้าแดดสูงยาง ๑ ในพุทธศตวรรษที่ ๑๔ และ *หลักธรรมคำสอนเรื่องพระรัตนตรัย* ที่สำรวจพบในจารึกเนินสระบัว ราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๔ เป็นต้น ได้เป็นสิ่งยืนยันว่าช่วงนั้นพระพุทธศาสนาได้เคยเผยแผ่เข้ามายังดินแดนนี้และเคยเจริญรุ่งเรืองอยู่ในดินแดนแถบนี้ด้วย

๒.๑.๓.๓ จารึกหลักพุทธธรรมที่พบแถบภาคใต้ เนื่องจากจารึกหลักพุทธธรรมที่ปรากฏตามหลักฐานทางโบราณคดีสมัยทวารวดี ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ ในแถบภาคใต้มีอยู่จำนวนน้อยจึงได้นำเสนอให้เห็นไว้สัก ๒ ตัวอย่าง ดังนี้

๑) จารึก เย ธมฺมาฯ บนพระซุ้มศรีวิชัย ๑ (Ye Dhamma Inscription on Khao Si Wichai Buddha Amulet 1) จารึกนี้เป็นภาษาสันสกฤต อักษรปัลลวะ วัตถุจารึก คือ พระพิมพ์ดินเผา ขนาดวัตถุ เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๒ ซม. มีจารึก จำนวน ๑ ด้าน มี ๒ บรรทัด มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ ปีที่พบจารึก คือ พ.ศ. ๒๕๒๕ สถานที่พบ คือ บริเวณวัดเขาศรีวิชัย อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี ปัจจุบันไม่ทราบว่าได้ถูกเก็บ

ภาพที่ ๒.๑๖ จารึก เย ธมฺมาฯ บนพระซุ้มศรีวิชัย ๑

[๔๑] ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, < http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=909 >, 12 January 2016.

เอาไว้ ณ ที่ใด ซึ่งศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) ได้ให้เนื้อหาโดยย่อไว้ดังนี้

เนื้อหาโดยย่อของจารึก เย ธมฺมาฯ บนพระซุ้มศรีวิชัย ๑ เป็นคาถาว่าด้วยเหตุเกิดและทางดับทุกข์ทั้งหลาย กำหนดอายุตามรูปแบบของตัวอักษรปัลลวะ อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓[๔๒] ซึ่งอักษรเหล่านี้ในช่วงเดียวกันก็ได้มีปรากฏอยู่ในภาคอื่นของไทยด้วยเช่นกัน ที่มาของหลักธรรมดังกล่าวเคยได้นำเสนอไว้แล้วก่อนหน้านี้

๒) จารึกเยธมฺมาฯ บนพระสถูปดินเผาเมืองยะรัง (Ye Dhamma Inscription on Mueang Yarang Baked Clay Stupa) จารึกนี้เป็นภาษาสันสกฤต อักษรปัลลวะ วัตถุจารึก คือ พระสถูปดินเผา ขนาดวัตถุเส้นผ่าศูนย์กลางฐาน ๗.๕ ซม. เส้นผ่าศูนย์กลางยอด ๒.๔ ซม. สูง ๑๑.๗ ซม. มีจารึก จำนวน ๒ ด้าน มี ๒ บรรทัด คือ แต่ละด้านมีจำนวน ๑ บรรทัด มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ปีที่พบจารึก คือ วันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๒ สถานที่พบ คือ โบราณสถานเมืองยะรัง อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี ปัจจุบันไม่ทราบว่าได้ถูกเก็บเอาไว้ ณ ที่ใด ซึ่งศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) ได้ให้เนื้อหาโดยย่อไว้ดังนี้

ภาพที่ ๒.๑๗ จารึกเยธมฺมาฯ บนพระสถูปดินเผาเมืองยะรัง ด้านที่ ๑ (รอบขอบฐานด้านนอก)

เนื้อหาโดยย่อของจารึกจารึก เย ธมฺมาฯ บนพระสถูปดินเผาเมืองยะรัง เป็นคาถาว่าด้วยเหตุเกิดและทางดับทุกทั้งหลาย มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ โดยกำหนดอายุจากรูปแบบของอักษรปัลลวะ[๔๓] กลุ่มจารึกและโบราณวัตถุเหล่านี้บ่งชี้ให้เห็นถึงการรับนับถือพระพุทธศาสนา น่าจะเป็นนิกายเจติยวาทหรือไจติกะ อันเป็นสาขาของนิกายมหาสางฆิกะ ที่ได้เผยแผ่เข้ามาในดินแดนแถบนี้แล้วในช่วงเวลานั้น

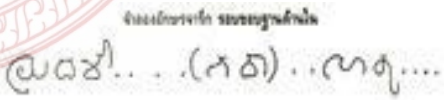

ภาพที่ ๒.๑๘ จารึกเยธมฺมาฯ บนพระสถูปดินเผาเมืองยะรัง ด้านที่ ๒ (รอบขอบฐานด้านใน)

ดังนั้นหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยทวารวดีในภาคใต้ ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ คือ หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นคาถาที่มีอยู่ในพระวินัยมหาวรรค ซึ่งพระอัสสชิได้กล่าวธรรมนี้แก่สารีบุตรปริพาชก หลักธรรมนี้ก็ได้ปรากฏอยู่ในจารึกตามภาคอื่นของประเทศไทยด้วย จึงเป็นสิ่งยืนยันว่าช่วงนั้นพระพุทธศาสนาได้เคยเผยแผ่เข้ามายังดินแดนนี้และเคยเจริญรุ่งเรืองอยู่ในดินแดนแถบนี้ด้วย

---

[๔๒] ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, < http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=750>, 13 January 2016.

[๔๓] เรื่องเดียวกัน, < http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=745 >, 13 January 2016.

สรุปหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยทวารวดีในภาคต่าง ๆ ของไทย ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ ดังนี้

๑) หลักพุทธธรรมที่สำรวจพบในภาคกลาง คือ *หลักธรรมคำสอนเรื่องอริยสัจ ๔* ในจารึกธรรมจักร (นครปฐม) พุทธศตวรรษที่ ๑๒ *หลักธรรมคำสอนเกี่ยวกับการกัลปนา* ในจารึกวัดโพธิ์ร้าง อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม พุทธศตวรรษที่ ๑๒ *หลักธรรมคำสอนเรื่องบุญกุศล* ที่สำรวจพบในจารึกถ้ำฤๅษีเขางูเมืองราชบุรี พุทธศตวรรษที่ ๑๒ *หลักธรรมคำสอนเรื่องพระรัตนตรัย* ที่สำรวจพบในจารึกพระพิมพ์ดินเผาวัดโคกไม้เดน ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ ที่วัดเขาไม้เดน ตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ เป็นต้น

๒) หลักพุทธธรรมที่สำรวจพบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะวันออก คือ *หลักธรรมคำสอนเรื่องทาน* ที่สำรวจพบในจารึกวัดจันทึก พุทธศตวรรษที่ ๑๒ หรือจารึกบนพระพิมพ์ดินเผาเมืองฟ้าแดดสูงยาง ๑ ในพุทธศตวรรษที่ ๑๔ และ *หลักธรรมคำสอนเรื่องพระรัตนตรัย* ที่สำรวจพบในจารึกเนินสระบัว ราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๔ เป็นต้น

๓) หลักพุทธธรรมที่สำรวจพบในภาคเหนือ คือ หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา ซึ่งที่มีอยู่ในพระวินัยมหาวรรคว่า *“ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้นและความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้”* ที่ปรากฏใน จารึกเยธมฺมาฯ เมืองศรีเทพ ที่เมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นต้น

๔) หลักพุทธธรรมที่สำรวจพบในภาคใต้ คือ หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นคาถาที่มีอยู่ในพระวินัยมหาวรรค ซึ่งพระอัสสชิได้กล่าวธรรมนี้แก่สารีบุตรปริพาชก หลักธรรมนี้ก็ได้ปรากฏอยู่ในจารึกตามภาคอื่น ๆ ของประเทศไทยด้วย

๒.๒ ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมในประเทศไทยสมัยศรีวิชัย

อาณาจักรศรีวิชัยเคยเป็นอาณาบริเวณที่พระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองมาแล้ว เช่นเดียวกันกับอาณาจักรทวารวดี กลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่นี้เป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา เห็นได้จากหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้สำรวจพบทั้งที่เป็นโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปะวัตถุ พบกระจายอยู่ทั่วไปในดินแดนอาณาจักรศรีวิชัยและในที่อื่น ๆ ในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศไทยด้วย เพื่อให้เข้าใจชัดเจนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมในประเทศไทยสมัยศรีวิชัย คณะผู้วิจัยจึงได้แบ่งการศึกษาออกเป็น ๓ หัวข้อ คือ ๑) ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยศรีวิชัย ๒) เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยศรีวิชัย และ ๓) หลักพุทธธรรมที่ปรากฏตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยศรีวิชัย แต่ละหัวข้อจะได้ศึกษารายละเอียดของเนื้อหาตามลำดับดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยศรีวิชัย

ศรีวิชัยเป็นอาณาจักรโบราณแห่งหนึ่งที่มีอยู่จริง มีอายุอยู่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๘ เป็นอาณาจักรของชาติพันธุ์มลายูโบราณ ก่อตั้งขึ้นมาโดยราชวงศ์ไศเลนทร์ มีอาณาเขตกว้างขวาง ครอบคลุมพื้นที่ตั้งแต่แหลมมลายู เกาะชวา เกาะสุมาตรา ช่องแคบมะละกา ช่องแคบซุนดา และ

บริเวณภาคใต้สุดของประเทศไทยขึ้นมาจนถึงจังหวัดสุราษฎร์ธานีในปัจจุบัน ส่วนที่ตั้งเมืองหลวงของอาณาจักรศรีวิชัยในปัจจุบันมีการถกเถียงกันอยู่และยังหาข้อยุติมิได้ซึ่งมีอยู่สองแห่ง คือ ที่อำเภอเมืองไชยา หวัดสุราษฎร์ธานี และ ที่ปาเล็มบัง ซึ่งเป็นเมืองหลวงของจังหวัดสุมาตราใต้ ทางฝั่งตะวันออกทางตอนใต้ของเกาะสุมาตราประเทศอินโดนีเซียในปัจจุบัน ในอดีตพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามามีความเจริญรุ่งเรืองอยู่ในอาณาจักรศรีวิชัยนี้เป็นเวลานานเห็นได้จากหลักฐานทั้งที่เป็นโบราณสถานโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ที่ถูกสร้างขึ้นมาด้วยเพราะเกิดจากจากกลุ่มคนในสมัยศรีวิชัยได้มีความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาจึงสร้างสิ่งเหล่านี้ถวายเป็นพุทธบูชาไว้ในพระพุทธศาสนาดังนั้นเพื่อให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นมาของอาณาจักรศรีวิชัยในประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนาในอาณาจักรศรีวิชัย และอิทธิพลของพุทธศาสนาที่มีต่ออาณาจักรศรีวิชัย คณะผู้วิจัยจึงได้แบ่งการศึกษาออกเป็น ๓ หัวข้อ คือ ๑) อาณาจักรศรีวิชัยในประวัติศาสตร์ ๒) เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยศรีวิชัย และ ๓) หลักพุทธธรรมที่ปรากฏตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยศรีวิชัย แต่ละหัวข้อจะได้ศึกษาตามลำดับดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๒.๑๙ แผนที่อาณาจักรศรีวิชัย

๒.๒.๑.๑ อาณาจักรศรีวิชัยในประวัติศาสตร์ อาณาจักรศรีวิชัยเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “อาณาจักรศรีโพธิ์” ได้มีอายุอยู่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๘ ถือเป็นอาณาจักรที่เก่าแก่ดั้งเดิมของภาคใต้มีประวัติศาสตร์ที่ยาวนานนับพันปี มีอาณาบริเวณตั้งแต่เกาะสุมาตรา และเกาะชวาของประเทศอินโดนีเซีย มาจนถึงจังหวัดสุราษฎร์ธานีของประเทศไทยในปัจจุบัน และได้มีอิทธิพลไปทั่วใน

หลายจังหวัดในภาคใต้ เห็นได้จากร่องรอยจากหลักฐานทางโบราณคดีทั้งที่เป็นโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุที่สำรวจพบตามแหล่งต่าง ๆ ในพื้นที่ภาคใต้ในปัจจุบัน เป็นสิ่งแสดงให้เห็นถึงแหล่งอารยธรรมสำคัญและมีอิทธิพลทั้งในด้านสังคม การเมือง และศิลปวัฒนธรรม จากลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่กว้างใหญ่ไพศาล จึงมีผู้เรียกอาณาจักรศรีวิชัยว่า “มหาอาณาจักร” ซึ่งปรากฏอยู่ในบันทึกของชาวจีน ชื่อว่า เจ้าจูกัว (Chau Ju Kua) เขียนขึ้นใน พ.ศ. ๑๗๖๘ เรียกมหาอาณาจักรศรีวิชัยว่า “สัม-โฟ-ซี” คือ “สามโพธิ” หรือ “สามศรีวิชัย” ซึ่งได้แก่ อาณาจักรศรีวิชัยที่ไชยา อาณาจักรศรีวิชัยที่ปาเล็มบัง และอาณาจักรศรีวิชัยที่ชวาภาคกลางและตะวันตก[๔๔] นั้นเอง

อาณาจักรศรีวิชัยมีความเจริญรุ่งเรืองในหลายด้านเนื่องจากเป็นดินแดนที่มีอาณาบริเวณติดชายฝั่งทะเล ซึ่งเป็นเส้นทางผ่านของการเดินเรือเพื่อการติดต่อค้าขายระหว่างชนหลายเชื้อชาติตั้งแต่ประเทศอินเดียไปจนถึงประเทศจีน หากเดินทางโดยใช้ทางเดินเรือในทะเลก็มีความจำเป็นต้องใช้เส้นทางนี้เป็นทางผ่าน ด้วยเหตุที่ในอดีตการติดต่อสัมพันธ์กันได้ก็ด้วยอาศัยทะเลเป็นเส้นทางหลักในการเชื่อมประสานระหว่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งชนชาติอินเดียที่มีความรู้และเชี่ยวชาญในการเดินเรือเพื่อทำการค้าขายกับชาวเอเชียอาคเนย์ ซึ่งการได้มีปฏิสัมพันธ์กับชาวชมพูทวีปนี้ ไม่เพียงแต่เรื่องการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกัน แต่ชาวเอเชียอาคเนย์ยังได้รับอิทธิพลต่าง ๆ จากชาวชมพูทวีปในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านศาสนา ศิลปวัฒนธรรม เป็นต้น การติดต่อของชนชาติที่อาศัยอยู่ในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์กับชาวชมพูทวีปนั้น นักวิชาการของไทยให้ทัศนะว่า

“ประชาชนในภาคเอเชียอาคเนย์คงจะได้มีการติดต่อกันทางเรือกับประเทศอินเดียก่อนสมัยที่พวกอารยันจะบุกรุกเข้ามาในประเทศอินเดีย จึงได้มีวัฒนธรรมร่วมกันดังต่อไปนี้ คือ ทางด้านวัตถุ ได้แก่ การทำนาโดยใช้การทดน้ำ การเลี้ยงวัวและควาย ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับโลหะ และความชำนาญในการเดินเรือ ทางด้านสังคมได้แก่ ความสำคัญของสตรีและการสืบเชื้อสายทางสตรี ทางด้านศาสนา ได้แก่ การนับถือผี การเคารพบูชาบรรพบุรุษและเจ้าแห่งพื้นดิน การสร้างสถานที่เคารพขึ้นบนที่สูง”[๔๕]

สำหรับปัจจัยที่เอื้ออำนวยให้อาณาจักรศรีวิชัยมีความเจริญรุ่งเรืองดังกล่าวมีอยู่ด้าน เช่น ปัจจัยด้านสังคม ปัจจัยด้านการเมือง ปัจจัยด้านภูมิศาสตร์ และปัจจัยด้านเศรษฐกิจ ดังนี้

๑) ปัจจัยด้านสังคม อาณาจักรศรีวิชัยเป็นอาณาบริเวณกว้างขวาง มีประชาชนอาศัยอยู่ตามเมืองต่าง ๆ จำนวนมาก เช่น นครศรีธรรมราช ไชยา ปาเล็มบัง และลังกาสุกะที่ปัตตานี เป็นต้น ก็ล้วนแล้วอยู่ภายใต้การปกครองของศรีวิชัยในยุคนั้นด้วย[๔๖] ในด้านของศาสนาประชาชนในอาณาจักรศรีวิชัยนับถือศาสนาฮินดูและพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ทั้งสองศาสนานี้

---

[๔๔] จันทร์จิรายุ รัชนี อ้างใน ครองชัย หัตถา, **ประวัติศาสตร์ปัตตานี สมัยอาณาจักรโบราณถึงการปกครอง ๗ หัวเมือง**. (ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี,๒๕๔๘), หน้า ๕๐.

[๔๕] สุภัทรดิศ ดิศกุล, **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ. ๒๐๐๐.** หน้า ๔.

[๔๖] ครองชัย หัตถา, **ประวัติศาสตร์ปัตตานี สมัยอาณาจักรโบราณถึงการปกครอง ๗ หัวเมือง.** (ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, ๒๕๔๘), หน้า ๕๑.

เป็นศาสนาหลักในการสร้างความเลื่อมใสศรัทธาให้กับคนในสังคมที่อาศัยอยู่ในอาณาจักศรีวิชัย การศรัทธาในศาสนาดังกล่าวได้ก่อเกิดจารีต ประเพณี และวัฒนธรรมต่าง ๆ ทำให้คนในสังคมมีการประกอบกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนาร่วมกัน เช่น การทำบุญด้วยการสร้างศาสนสถาน ศาสนวัตถุ และพุทธศิลปวัตถุ เป็นต้น ขึ้นไว้เป็นจำนวนมาก ด้วยเหตุนี้อาณาจักรศรีวิชัยจึงเป็นบ่อเกิดอารยธรรมโลกที่มีความสำคัญ เช่น มหาสถูปบุโรพุทโธ สร้างขึ้นจากหินภูเขาไฟ ที่สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ องค์การยูเนสโกก็ได้ประกาศให้บุโรพุทโธเป็นมรดกโลก และเจดีย์พระบรมธาตุไชยาเป็นสถาปัตยกรรมแบบศรีวิชัย สร้างขึ้นประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ไม่ปรากฏประวัติการสร้างและผู้สร้าง เข้าใจว่าสร้างในขณะที่เมืองไชยาสมัยศรีวิชัยกำลังเจริญรุ่งเรืองสูงสุด หลักฐานเหล่านี้เป็นสิ่งแสดงให้เห็นถึงความเลื่อมใสศรัทธาของคนในสังคมที่มีต่อพระพุทธศาสนาที่เข้ามาเผยแผ่และได้มีความเจริญรุ่งเรืองเป็นเวลายาวนานอยู่ในอาณาบริเวณนี้ได้เป็นอย่างดี

๒) ปัจจัยทางด้านการเมือง จากหลักฐานทางโบราณคดีแสดงให้เห็นว่าอาณาจักรศรีวิชัยมีอิทธิพลทางการเมืองการปกครองสูงในแถบนี้ได้แก่ การมีกองทัพที่เข้มแข็งคอยสนับสนุน การแผ่อิทธิพลเพื่อขยายอำนาจไปยังดินแดนต่าง ๆ ผู้นำทางการปกครองได้อาศักยภาพของกองทัพที่มีความเข้มแข็งนี้เข้ายึดอำนาจทางการปกครองจากอาณาจักรน้อยใหญ่ที่มีอยู่ในขณะนั้น ให้เข้ามาอยู่ภายใต้อำนาจทางการปกครองของอาณาจักศรีวิชัย เรื่องนี้ได้มีหลักฐานทางโบราณคดีจารึกเป็นภาษามลายูโบราณที่เกาะสุมาตราว่า *“อาณาจักรศรีวิชัยมีการปราบปรามอาณาจักรแห่งซัมพิและบนเกาะบังกา ตลอดจนเตรียมกำลังที่จะยกทัพไปปราบปรามเกาะ ชวาอีก”*[๔๗] ความเกรียงไกรของกองทัพแห่งศรีวิชัยเกิดจากผู้นำคือพระราชาที่มีความสามารถในการรบ ทำให้เมืองขนาดเล็กยอมสวามิภักดิ์ ดังมีบันทึกในประวัติศาสตร์เมืองปัตตานีสมัยที่ยังคงเป็นดินแดนชื่อว่าลังกาสุกะตอนหนึ่งว่า *“ราชาศรีวิชัยนั้นมาจากบาเล็มบัง (หรือปาเล็มบัง) มีความสามารถและเก่งกาจในการทำสงครามทางทะเลและได้ผ่านการทำสงครามในที่ต่าง ๆ ตามแต่พวกเขาจะไป ด้วยความสามารถของแม่ทัพ จึงเป็นที่เกรงกลัวแก่ชาวมลายูในเมืองลังกาสุกะ”*[๔๘] ความยิ่งใหญ่และเข้มแข็งของกองทัพศรีวิชัยดังกล่าวเอื้อให้ฝ่ายบ้านเมืองสามารถกำหนดนโยบายในการบริหารกิจการภายในอาณาจักรได้อย่างสะดวก เพราะมีศูนย์กลางการปกครองที่กระจายอยู่หลายแห่งเพื่อดูแลควบคุมอย่างทั่วถึง เช่น กรุงครหิหรือไชยา(สุราษฎร์ธานี) ธรรมราชปุระหรือตามพรลิงค์ (นครศรีธรรมราช) กตาหะหรือเคดาห์(ไทรบุรี) ปาเล็มบัง (ชวา) ศรีวิชัยจึงกลายเป็น “มหาอาณาจักร”[๔๙] ที่มีลักษณะพิเศษ คือมีศูนย์กลางการปกครองหลายแห่งภายใต้เอกภาพเดียวกัน เหล่านี้ได้เป็นปัจจัยอย่างสำคัญที่ทำให้อาณาจักรศรีวิชัยมีอิทธิพลทางการเมืองสูงอยู่ในดินแดนแถบนี้

๓) ปัจจัยทางด้านภูมิศาสตร์ ถือเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งที่เอื้ออำนวยให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองแก่อาณาจักรศรีวิชัย ซึ่งส่งผลให้ด้านสังคม การเมือง และเศรษฐกิจให้เจริญรุ่งเรือง

---

[๔๗] อ้างแล้ว, ครองชัย หัตถา, **ประวัติศาสตร์ปัตตานี สมัยอาณาจักรโบราณถึงการปกครอง ๗ หัวเมือง** , หน้า ๓๖.

[๔๘] ชัยค์ ฟากิฮฺ อาลี ตึงกู, **ประวัติศาสตร์ ปาตานี** อารีฟิน ตึงกูจิ แปล. (กรุงเทพมหานคร : มุสลิมนิวส์, ๒๕๕๔), หน้า ๓๘.

[๔๙] อ้างแล้ว, **ประวัติศาสตร์ปัตตานี สมัยอาณาจักรโบราณถึงการปกครอง ๗ หัวเมือง,** หน้า ๕๐.

ตามไปด้วย เนื่องจากลักษณะทางภูมิศาสตร์ของอาณาจักรศรีวิชัยมีพื้นที่เป็นช่องแคบในทางทะเลที่เป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างประเทศที่อยู่ทางฝั่งตะออกและฝั่งตะวันตก การเดินทางเพื่อติดต่อสัมพันธ์สื่อสารและการค้าขายของประเทศที่อยู่ทั้งสองฝั่งโดยเฉพาะ ชาวจีน ชาวอินเดีย และชาวตะวันออกกลาง ต้องอาศัยเส้นทางนี้เป็นทางผ่านในการเดินเรือทางทะเล จึงทำให้อาณาจักรศรีวิชัยกลายเป็นศูนย์กลางการค้าระหว่าง จีน เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อินเดีย และตะวันออกกลาง ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒ เป็นต้นมา[๕๐] การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้าสู่อาณาจักรศรีวิชัย ส่วนหนึ่งพระสงฆ์ที่เข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนนี้ได้อาศัยปัจจัยทางทางด้านภูมิศาสตร์ที่อำนวยนี้ด้วย คือ ในการติดต่อสื่อสารสัมพันธ์กันระหว่างคนทั้งสองฟากฝั่งของคือด้านทะเลตะวันออกและด้านทะเลตะวันตกดังกล่าวภูมิศาสตร์ได้กำหนดให้ต้องเดินเรือผ่านดินแดนนี้ ดังนั้นพระสงฆ์จึงถือโอกาสนี้เป็นผู้ร่วมเดินทางมากับเรือของพ่อค้าซึ่งทำให้กลุ่มของพ่อค้าที่ทำการติดต่อค้าขายมีพระสงฆ์ที่ร่วมเดินทางมาด้วยเป็นที่พึ่งทางใจและได้ทำบุญไปด้วย สำหรับพระสงฆ์ก็ได้ถือโอกาสเดินทางไปกับพ่อค้าเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเส้นทางที่พ่อค้าเดินเรือไปถึงนั้นในแถบนั้นด้วย เป็นการได้ประโยชน์ด้วยกันทั้งสองฝ่าย ปัจจัยทางภูมิศาสตร์ดังกล่าวมีส่วนอย่างสำคัญที่ทำให้พระพุทธศาสนาได้เข้ามาเผยแผ่และเจริญขึ้นในดินแดนแถบนี้ และอีกประการหนึ่งภูมิศาสตร์ซึ่งเป็นที่ตั้งของอาณาจักรศรีวิชัยเองเป็นอาณาบริเวณที่มีความอุดมสมบูรณ์เพียบพร้อมไปด้วยวัตถุดิบอันเป็นทรัพยากรทางธรรมชาติที่สามารถผลิตเป็นสินค้าที่ตรงกับความต้องการของชาวต่างชาติด้วย พระสงฆ์ที่เข้ามาเผยแผ่ก็ได้รับความสะดวกสบายเนื่องจากได้รับการอุปถัมภ์บำรุงด้านปัจจัยสี่จากกลุ่มคนที่นับถือพระพุทธศาสนา ปัจจัยทางด้านภูมิศาสตร์เหล่านี้เป็นสิ่งสำคัญที่เอื้ออำนวย ซึ่งส่งผลให้ดินแดนในอาณาบริเวณนี้กลายเป็นแหล่งอารยธรรมที่สำคัญซึ่งคนทั่วโลกต่างให้ความสนใจเข้ามาเที่ยวชมอารยธรรมในแถบนี้

๔) ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ ปัจจัยทางการเมืองหรือการทหารและปัจจัยทางภูมิศาสตร์ถือเป็นปัจจัยหลักที่เอื้อต่อระบบเศรษฐกิจของศรีวิชัยโดยตรง กล่าวคือ ด้านการเมืองการทหารจะเห็นได้ว่าอาณาจักรศรีวิชัยได้ขยายอำนาจของตนไปยังทิศต่าง ๆ เช่น ทิศตะวันตกเฉียงเหนือได้ขยายอำนาจไปยังช่องแคบมะละกาและทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ได้ขยายอำนาจไปยังช่องแคบซุนดา จากการที่ศรีวิชัยได้ขยายอำนาจของตนออกไปเช่นนี้ ย่อมแสดงให้เห็นอย่างชัดแจ้งถึงการขยายตัวไปยังช่องน้ำระหว่างมหาสมุทรอินเดียกับประเทศจีน การควบคุมช่องแคบ ๒ ช่องนี้ ทำให้อาณาจักรศรีวิชัยสามารถควบคุมการค้าในหมู่เกาะอินโดนีเซียไว้ได้เป็นเวลาหลายร้อยปี และในระหว่างปี พ.ศ. ๑๒๒๘ - ๑๒๓๒[๕๑] สามารถนำกองทัพเข้ายึดเอาแคว้นไทรบุรีบนแหลมมลายูเข้ามาอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของอาณาจักรศรีวิชัยได้ด้วย ในขณะที่ด้านภูมิศาสตร์ จะเห็นได้ว่าด้วยความเป็นอาณาจักรที่มีลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่เอื้อต่อกิจการการซื้อขายหรือแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างประเทศ กล่าวคือการมีช่องแคบทางทะเลสำหรับใช้เป็นเส้นทางเดินเรือของชนชาติต่าง ๆ ทำให้อาณาจักรศรีวิชัยได้รับประโยชน์เชิงเศรษฐกิจอย่างมากมายไม่ว่าจะในฐานะเป็นผู้ซื้อหรือผู้ขายหรือในฐานะเป็นเจ้าของพื้นที่ผู้คอยจัดระเบียบควบคุมเส้นทางพานิชนาวี ในขณะเดียวกัน ศรีวิชัยเองก็มี

---

[๕๐] ภูวดล ทรงประเสริฐ,**อินโดนีเซีย อดีตและปัจจุบัน.** (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,๒๕๔๗), หน้า ๑๖.

[๕๑] สุภัทรดิศ ดิศกุล, **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ. ๒๐๐๐**, หน้า ๓๘.

สินค้าซึ่งเป็นปัจจัยภายในที่คอยโอบอุ้มระบบเศรษฐกิจให้มีความแข็งแกร่งด้วย นั่นคือ การมีทรัพยากรทางธรรมชาติที่มากมายและหลากหลายพร้อมที่จะเสนอขายหรือแลกเปลี่ยนกับชนชาติต่าง ๆ เช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งแร่ทองคำซึ่งเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายว่าดินแดนแถบนี้เป็นดินแดนแห่งทองคำ จึงเป็นที่มาของคำเรียกในกลุ่มนักเดินเรือและพ่อค้าชาวจีนว่า "สุวรรณภูมิ" หรือ "แผ่นดินทองคำ"[๕๒] ในขณะที่พ่อค้าชาวอาหรับที่ได้เข้ามาทำการค้ากับอาณาจักรศรีวิชัยก็ได้กล่าวถึงความมากมายของปริมาณแร่ทองคำไว้ว่า[๕๓] *"อาณาจักรแห่งนี้เป็นอาณาจักรใหญ่มีความมั่งคั่งด้วยการค้าขายและการเกษตร ทั้งยังมีปริมาณทองคำในอาณาจักรเป็นจำนวนมาก พระราชาของอาณาจักรจะทรงใช้ทองคำแท่งโยนลงในสระหน้าพระราชวังทุกวันเป็นการนับจำนวนวันที่ครองราชย์"*[๕๔] ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจเหล่านี้เป็นสิ่งหนึ่งซึ่งมีความสำคัญที่ส่งผลให้ดินแดนในอาณาบริเวณนี้กลายเป็นแหล่งอารยธรรมที่มีความสำคัญด้านเศรษฐกิจมากขึ้นคนทั่วโลกต่างให้ความสนใจเดินทางเข้ามาติดต่อเพื่อทำการค้ามากขึ้นตั้งแต่อดีตเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน เป็นต้น

๒.๒.๑.๒ พระพุทธศาสนาในอาณาจักรศรีวิชัย กลุ่มชนผู้อาศัยอยู่ในดินแดนอาณาจักรศรีวิชัยดั้งเดิมเป็นผู้นับศาสนาผี ครั้นอาณาจักรศรีวิชัยมีการติดต่อสัมพันธ์กับชาวชมพูทวีปหรืออินเดียในยุคแรกเริ่ม ชาวอินเดียได้นำเอาศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเข้ามาเผยแผ่ในอาณาบริเวณนี้ ในยุคนี้กลุ่มคนจึงได้นับถือศาสนาพรามหมณ์-ฮินดู อย่างแพร่หลาย โดยมีพราหมณ์ชาวอินเดียได้นำเอาศาสนาฮินดูเข้ามาเผยแผ่ยังอาณาจักรศรีวิชัย ต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ พระพุทธศาสนาลัทธิมหายานก็ได้ถูกนำมาเผยแพร่โดยพระภิกษุชาวอินเดีย ชนชาวศรีวิชัยจึงได้หันมานับถือพระพุทธศาสนานิกายมหายาน อย่างแพร่หลาย แม้กระทั่งกษัตริย์วงศ์ไศเลนทร์ แต่ละพระองค์ก็ยังได้อุทิศตนเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีด้วยการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เช่น การสร้างวัดขนาดใหญ่ทั่วทั้งเกาะชวา และพุทธสถานโบโรพุทโธ ในชวา ภาคกลางก็ได้เริ่มต้นสร้างอย่างจริงจังใน พ.ศ. ๑๒๑๕ และใช้เวลาก่อสร้างนานตลอดปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๓ จนกระทั่งกลายเป็นพุทธสถานที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งของโลก[๕๕] พระพุทธศาสนานิกายมหายาน ได้เข้ามาในดินแดนเอเชียอาคเนย์ทางหมู่เกาะตอนกลางของเอเชียอาคเนย์ ได้แก่ แหลมมลายู สุมาตรา ชวา แล้วมารุ่งเรืองมากในสมัยอาณาจักรศรีวิชัย ในช่วงราว พ.ศ. ๑๓๐๐ -๑๔๐๐ เห็นได้จากการสำรวจขุดพบพระพุทธรูปและศิลปวัตถุฝ่ายมหายาน จำนวนมากในอาณาจักรศรีวิชัย นอกจากนี้ยังมีหลักฐานจากการจดบันทึกของหลวงจีนอี้จริงซึ่งได้เดินทางจากเมืองกวางตุ้งประเทศจีนโดยเรือของพวกอารับ ผ่านอาณาจักรฟูนันมาพักที่อาณาจักรศรีวิชัยในเดือน ๑๑ พ.ศ. ๑๒๑๔ เป็นเวลา ๒ เดือน ก่อนที่จะเดินทางต่อผ่านเมืองไทรบุรี ผ่านหมู่เกาะ

---

[๕๒] ครองชัย หัตถา, **ประวัติศาสตร์ปัตตานี สมัยอาณาจักรโบราณถึงการปกครอง ๗ หัวเมือง,** หน้า ๘.

[๕๓] สนั่น เมืองวงษ์, **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์,** (กรุงเทพมหานคร:สุณีย์การพิมพ์, ๒๕๒๐), หน้า ๗๙.

[๕๔] หมายเหตุเพิ่มเติม : ผู้ที่กล่าวถึงอาณาจักรดังกล่าวข้างต้นเป็นชาวอาหรับชื่อ ซาบัก (Zabag) สันนิษฐานว่าอาณาจักรที่ซาบักได้กล่าวถึงนี้ คือ อาณาจักรศรีวิชัยเนื่องจากในบันทึกนี้ช่วงนั้นมีความเกี่ยวโยงกับช่วงของเวลาและสถานที่ในการดำรงอยู่แห่งอาณาจักรศรีวิชัยในขณะนั้น

[๕๕] ภูวดล ทรงประเสริฐ, **อินโดนีเซีย อดีตและปัจจุบัน,** หน้า ๑๗.

คนเปลือยนิโคบาร์ ถึงเมืองท่าตามพรลิงก์ เดินทางต่อยังประเทศอินเดียเพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนา ได้บันทึกไว้ว่า

"พระพุทธศาสนาแบบมหายานเจริญรุ่งเรืองในอาณาจักรศรีวิชัย ประชาชนทางแหลมมลายูเดิมส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา แต่ก็ได้ติดต่อกับพ่อค้าอาหรับมุสลิม ที่เดินทางผ่านเพื่อไปยังประเทศจีน ดังนั้นในเวลาต่อมาศาสนาอิสลามจึงได้เผยแผ่ไปยังมะละกา กลันตัน ตรังกานู ปาหงะ และ ปัตตานี จนกลายเป็นรัฐอิสลามไป"[๕๖,๕๗]

เป็นเครื่องยืนยันอีกด้วยและเมื่อเชื้อสายกษัตริย์จากเมืองตามพรลิงค์ (นครศรีธรรมราช) ไปครองกัมพูชาก็ได้นำเอาพระพุทธศาสนานิกายหายานเข้าไปเผยแพร่ในกัมพูชา จึงทำให้ประชาชนชาวกัมพูชาในยุคนั้นหันมานับถือพระพุทธศาสนานิกายมหายานตามไปด้วย

จากหลักฐานบันทึกต่าง ๆ ได้แสดงให้เห็นว่า เมื่ออาณาจักรศรีวิชัยได้ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาลัทธิมหายาน ศรีวิชัยก็ได้พัฒนาตนเองให้เป็นดินแดนของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน และเป็นศูนย์กลางในการเผยแพร่หลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาไปยังดินแดนอื่น ๆ ในเกาะชวา คาบสมุทรมาเลย์ และประเทศจีนอีกด้วย[๕๘] ถือเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญของการทำให้ภาคพื้นเอเชียอาคเนย์กลายเป็นดินแดนแห่งพระพุทธศาสนา กล่าวได้ว่า การกระจายตัวของพระพุทธศาสนาไปยังเมืองย่อยต่าง ๆ ได้ขยายไปตามอิทธิพลของอาณาจักรศรีวิชัยที่ได้แผ่ขยายไปยังพื้นที่ต่าง ๆ ซึ่งจากหลักฐานทางโบราณคดีที่สำรวจพบตามแหล่งต่าง ๆ แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนานิกายมหายานมีอิทธิพลต่อประชาชนในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ไปตามอาณาเขตที่อยู่ภายใต้การปกครองของศรีวิชัย ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ ศรีวิชัยนอกจากจะเป็นศูนย์กลางการค้าทางทะเลแล้ว ยังเป็นแหล่งกำเนิดศิลปวัฒนธรรม เป็นศูนย์วิชาความรู้สาขาต่าง ๆ และเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วย กษัตริย์ศรีวิชัยหลายพระองค์ได้สนับสนุนพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง เมืองต่าง ๆ ในเขตปกครองของศรีวิชัยได้มีการสร้างสนสถาน และส่งเสริมพระพุทธศาสนาอย่างจริงจังและกว้างขวาง พระพุทธศาสนาได้เคยตั้งมั่นอย่างมั่นคง และเคยเจริญรุ่งเรืองในดินแดนแถบนี้มาอย่างยาวนาน ก่อนที่ศาสนาอิสลามจะเผยแผ่เข้ามาแทนที่พระพุทธศาสนาในดินแดนนี้ในยุคต่อมา[๕๙]

๒.๒.๑.๓ อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่ออาณาจักรศรีวิชัย หลังจากที่ชาวอาณาจักรศรีวิชัยได้มายอมรับถือพระพุทธศาสนานิกายมหายานแล้ว ชนในสังคมก็มีความเคารพศรัทธาในพระพุทธศาสนา เข้าร่วมประกอบพิธีกรรมในพระพุทธศาสนา อุปถัมภ์บำรุงและปฏิบัติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา สร้างสนสถานที่เกี่ยวข้องกับทางพระพุทธศาสนาไว้เป็นพุทธบูชา ทำให้พระพุทธศาสนานิกายมหายานมีอิทธิพลต่อชาวศรีวิชัย ทั้งในด้านสังคม ด้านการศึกษา ด้านพุทธศิลป์ ด้านการเมืองการปกครอง อิทธิพลของพระพุทธศาสนาสมัยศรีวิชัยประมวลได้ดังต่อไปนี้

---

[๕๖] สนั่น เมืองวงษ์, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์, หน้า ๒๕-๒๖.

[๕๗] https://th.wikipedia.org/wiki/ อาณาจักรศรีวิชัย, ๑๘ ต.ค. ๕๙.

[๕๘] ภูวดล ทรงประเสริฐ, **อินโดนีเซีย อดีตและปัจจุบัน,** หน้า ๑๗.

[๕๙] Harrison อ้างใน ครองชัย หัตถา, **ประวัติศาสตร์ปัตตานี สมัยอาณาจักรโบราณถึงการปกครอง ๗ หัวเมือง.** (ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี,๒๕๔๘), หน้า ๕๐

๑) ด้านสังคม พระพุทธศาสนาในอาณาจักรศรีวิชัยได้มีอิทธิพลต่อสังคมและวิถีชีวิตของกลุ่มชนในทุกระดับ คือ ตั้งแต่ราชวงษ์กษัตริย์ลงไปถึงชาวบ้านสามัญต่างก็เป็นผู้ที่นับพระพุทธศาสนา การปฏิบัติตามพิธีกรรมและความเชื่อในทางศาสนาของกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในอาณาบริเวณนี้ ได้มีการประสมผสานกันระหว่างพระพุทธศาสนานิกายมหายาน กับ ศาสนาพราหมณ์- ฮินดู เนื่องจากว่าก่อนที่พระพุทธศาสนาเจ้าเข้ามาเผยแผ่ในอาณาจักรศรีวิชัย กลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในแถบนี้ตั้งแต่ชนชั้นกษัตริย์ลงไปจนถึงประชาชนสามัญ ได้นับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู อยู่ก่อนแล้ว เช่น ได้มีการสำรวจพบโบราณวัตถุสำคัญได้แก่ ศิวลึงค์และฐานโยนิ เป็นอารยธรรมอินเดีย ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๔ ในอาณาบริเวณ วัดเขียนบางแก้ว หมู่ที่ ๔ ตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง ซึ่งเป็นที่ตั้งของชุมชนโบราณ เป็นต้น ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาได้เข้ามาเผยแผ่ในอาณาจักรศรีวิชัยจึงเกิดการประสมผสานทางความเชื่อเข้าไว้เข้าด้วยกัน ดังนั้นการปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อในทางพระพุทธศาสนาก็ได้มีพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดูร่วมเข้ามาร่วมด้วย เช่น ลักษณะการก่อสร้างพระราชวังของกษัตริย์ศรีวิชัยซึ่งเป็นชาวพุทธ นิยมสร้างบนพื้นที่สูงเพื่อให้เหมาะสมกับฐานะกษัตริย์ พื้นที่สูงดังกล่าวนี้เปรียบได้กับภูเขาพระสุเมรุ เป็นภูเขาอันศักดิ์สิทธิ์[๖๐] เป็นที่ประทับของพระศิวะซึ่งเป็นเทพเจ้าสูงสุด ตามความเชื่อของผู้ที่นับถือศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ลัทธิไศวะนิกาย ซึ่งความเชื่อในลักษณะนี้ได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์- ฮินดู ความเชื่อดังกล่าวได้มีอยู่ในวิถีชีวิตของผู้คนในทุกชนชั้น ดังนั้นทั้งศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพระพุทธศาสนาต่างก็ได้มีอิทธิพลต่อสังคมผู้คนในอาณาจักรศรีวิชัยเป็นอย่างมาก โดยทั้งสองศาสนาได้มีการประสมผสานด้านพิธีกรรมเข้าไว้ด้วยกันอย่างลงตัว ประชาชนชาวพุทธที่เข้าร่วมในพิธีกรรมในทางศาสนาขณะนั้นก็เข้าใจว่านั้นคือการปฏิบัติตามพิธีกรรมในทางพระพุทธศาสนา เหล่านี้คืออิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมในอาณาจักรศรีวิชัยในช่วงนั้น

๒) ด้านการศึกษา เอลชา ไชนุดิน ได้กล่าวถึงเรื่องราวเกี่ยวกับการศึกษาพระพุทธศาสนาไว้ในหนังสือประวัติศาสตร์อินโดนีเซียตอนหนึ่งความว่า

“ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ อาณาจักรศรีวิชัยเป็นศูนย์กลางการศึกษาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา หลวงจีนอี้จิงจากประเทศจีนได้เรียนไวยากรณ์ภาษาสันสกฤตในหมู่สงฆ์มากกว่า ๑๐๐ รูป นานถึง ๗ เดือน และด้วยพระบรมโพธิสมภารจากกษัตริย์ ท่านยังอยู่ต่อที่โมโลยู (จามบี) อีกถึง ๒ เดือน ต่อมาท่านได้เดินทางกลับมาจากอินเดียและมาอยู่ที่ศรีวิชัยอีกถึง ๔ ปี เพื่อแปลพระไตรปิฎก ท่านได้แนะนำนักแสวงบุญชาวพุทธจากประเทศจีนควรเตรียมไปอยู่ ณ ที่นั้น ๒ ปี เพื่อฝึกฝนความรู้ภาษาอังกฤษให้ดีขึ้นก่อนจะไปเรียนต่อที่อินเดีย ในกลางพุทธวรรษที่ ๑๖ กษัตริย์ศรีวิชัยองค์หนึ่งเป็นผู้สร้างวัดพุทธศาสนา (หรือสถานที่ศึกษาเล่าเรียน) บนริมฝั่งมหาสมุทรอินเดีย และหลังจากนั้นไม่นานนัก เราเรียนรู้จากหลักฐานธิเบตว่า อติสา (Atisa) ผู้ปฏิรูปพุทธศาสนาในธิเบตเคยศึกษาอยู่ที่ศรีวิชัยถึง ๑๒ ปี”[๖๑]

---

[๖๐] เอลชา ไชนุดิน. เพชรี สุมิตร, แปล. **ประวัติศาสตร์อินโดนีเซีย.**(กรุงเทพมหานคร : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๕๗), หน้า ๖๙.

[๖๑] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๙.

ความตอนนี้แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อด้านจัดการศึกษาให้กับพระสงฆ์ที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนามีจำนวนมากกว่าพันรูป สถานศึกษาดังกล่าวน่าจะเป็นที่รู้จักของคนทั่วไปและมีชื่อเสียงเป็นที่น่าเชื่อถือเกี่ยวกับการจัดการศึกษาในพระพุทธศาสนา เห็นได้จากหลวงจีนอี้จิงช่วงเดินทางจากประเทศจีนจะไปอินเดียท่านเข้ามาศึกษาไวยากรณ์สันสกฤตในหมู่สงฆ์มากกว่า ๑๐๐ รูป อยู่ที่นี่นานถึง ๗ เดือน และมีพระชาวทิเบตก็เคยเข้ามาศึกษาที่นี้ด้วย ต่อมาเมื่อหลวงจีนอี้จิงได้เดินทางจากอินเดียกลับไปประเทศจีนก็ได้มาพักที่อาณาจักศรีวิชัยเป็นเวลานานถึง ๔ ปี เพื่อแปลพระไตรปิฎก หลักฐานเหล่านี้สนับสนุนและเป็นสิ่งแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนาด้านการศึกษาในอาณาจักรศรีวิชัยได้เป็นอย่างดี

๓) ด้านพุทธศิลป์ การเข้ามาในอาณาจักรศรีวิชัยของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ได้มีอิทธิพลต่อพุทธศิลปะและวัฒนธรรมของอาณาจักรศรีวิชัยเป็นอย่างมาก เห็นได้ที่มีการสร้างวัดและเจดีย์ขนาดใหญ่ตามคติของพระพุทธศาสนานิกายมหายานในอาณาบริเวณนี้ ที่พระพุทธศาสนามหายานเผยแผ่ไปถึง ซึ่งอิทธิพลด้านพุทธศิลป์ที่ชาวพุทธในอาณาจักรศรีวิชัยได้สร้างไว้ในพระพุทธศาสนาในยุคนั้นยังปรากฏให้เห็นจนถึงปัจจุบัน ร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีตามที่โดยเฉพาะในพื้นที่ภาคใต้ของประเทศไทยปัจจุบันตั้งแต่จังหวัดสุราษฎร์ธานีลงไปกินพื้นที่ถึงเกาะชวาและหลายพื้นที่ในประเทศอินโดนีเซียอันเป็นจุดกำเนิดอารยธรรมศรีวิชัย แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลด้านพุทธศิลป์ที่เกิดจากพระพุทธศาสนานิกายมหายานอย่างชัดเจน เช่น เจดีย์ยุคอาณาจักรศรีวิชัย พระพุทธรูปยุคอาณาจักรศรีวิชัย นอกจากนี้ยังได้พบว่ามีการใช้ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตอย่างแพร่หลาย เช่น พระนามของกษัตริย์[๖๒] หลายพระองค์ในอาณาจักศรีวิชัยมีการใช้พระนามเป็นภาษาบาลีหรือสันสกฤต เป็นต้น กษัตริย์หลายพระองค์ที่นับถือพระพุทธศาสนาได้เป็นผู้นำในการสร้างศาสนสถานต่าง ๆ มีการออกแบบด้านพุทธศิลป์ที่มีความงดงามอันเป็นอัตลักษณ์เฉพาะของศรีวิชัยเหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนาด้านพุทธศิลป์ในอาณาจักรศรีวิชัยได้เป็นอย่างดี เกี่ยวกับเรื่องนี้ นักวิชาการของไทยได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับอิทธิพลทางพระพุทธศาสนาที่มีต่ออาณาจักรศรีวิชัยไว้ว่า[๖๓] หลักฐานทางโบราณวัตถุซึ่งมีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๗ ที่สำรวจพบในเขตภาคใต้ของประเทศไทย ในตอนบนของแหลมมลายู และหมู่เกาะที่สำคัญ คือ สุมาตราและชวา ลักษณะศิลปะวัตถุและงานทางสถาปัตยกรรม ประติมากรรมจากแหล่งต่าง ๆ ดังกล่าว มีทั้งคล้ายคลึงและแตกต่างกัน แต่สิ่งที่เหมือนกัน คือ เป็นผลงานของฝ่ายพระพุทธศาสนานิกายมหายานทั้งสิ้น อาจแบ่งประเภทของโบราณวัตถุและโบราณสถานที่เป็นศิลปะสมัยศรีวิชัยได้ดังต่อไปนี้

(๑) สถาปัตยกรรม ประเภท จัณฑิ (Candi) ซึ่งไม่ใช่คำว่าเจดีย์ แต่เป็นชื่อหนึ่งของพระอุมา ใช้เรียกศาสนสถานของทั้งศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนา โดยมีความหมายว่าเป็นสถานที่ฝังศพ เป็นสถาปัตยกรรมที่นิยมสร้างในอินเดียสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ ในชั้นแรกนิยมทำเป็นวิหารเล็ก ๆ (คล้ายที่เรียกกันในภาคกลางว่า มณฑป นิยมสร้างเพื่อประดิษฐานรอยพระพุทธบาทจำลอง) มีหลังคาซ้อนกันหลาย ๆ ชั้น ปักสลักลวดลายไว้ด้านข้างเป็นภาพนูน สมัย

---

[๖๒] ชัยค์ ฟากิฮฺ อาลี ตึงกู, **ประวัติศาสตร์ ปาตานี** อารีฟิน ตึงกูจิ แปล.(กรุงเทพมหานคร : มุสลิมนิวส์ , ๒๕๕๔), หน้า ๔๕.

[๖๓] สนั่น เมืองวงษ์, **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์**, หน้า ๗๖.

หลัง ๆ นิยมทำเป็นรูปทรงสูง ลักษณะเป็นพระสถูป และพระเจดีย์ภายในจะบรรจุพระบรมธาตุ หรือพระอัฐิ ตัวอย่างงานสถาปัตยกรรมดังกล่าวนิยมสร้างในสมัยศรีวิชัย เช่น เจดีย์พระบรมธาตุไชยา อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี พระเจดีย์วัดมหาธาตุ อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช จังหวัดนครศรีธรรมราช นอกจากนี้ยังได้สำรวจพบซากฐานของจัณฑิ ในภาคใต้ของประเทศไทยอีกหลายแห่ง เช่น ในจังหวัดพังงา สงขลา เป็นต้น ที่หมู่เกาะชวาในภาคตะวันออกของชวากลาง เช่น จัณฑิกาลาสัน จัณฑิปวน จัณฑิปรัมมานัน และที่ใหญ่โตมีชื่อเสียงมาก คือ จัณฑิบุโรพุทโธ ซึ่งสร้างใน พ.ศ. ๑๓๓๔

(๒) ประติมากรรม ที่สำรวจพบจำนวนมาก ได้แก่ รูปพระโพธิสัตว์ของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน แหล่งที่พบมากคือบริเวณภาคใต้ของไทยในเขตจังหวัดนครศรีธรรมราช สุราษฎร์ธานี พังงา สงขลา เป็นต้น รูปพระโพธิสัตว์ปางที่งดงามมาก คือ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร นอกจากนั้น ได้พบเทวรูปปางต่าง ๆ และสิ่งของเครื่องใช้ของคนสมัยศรีวิชัย เช่น เครื่องปั้นดินเผา เป็นประเภท ถ้วย ชาม และภาชนะ ต่าง ๆ เครื่องประดับที่ทำด้วยหินขัดสัมฤทธิ์ อีกทั้งได้พบภาพนูนจากเครื่องปั้นดินเผา ที่แสดงถึงศิลปวัฒนธรรมหลายลักษณะ เช่น การเล่น การแต่งกาย ขนบธรรมเนียมบางอย่าง ที่มีอยู่ในดินแดนแถบนี้ กลุ่มสถาปัตยกรรมและปติมากรรมสมัยศรีวิชัย ที่สำรวจพบในที่ต่าง ๆ มีตัวอย่างของภาพมานำเสนอให้ได้ศึกษาดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๒.๒๐ กลุ่มเจดีย์โบโรบุโด: โบราณสถานที่เป็นสถาปัตยกรรมงดงามและเป็นสัญลักษณ์สำคัญของพระพุทธศาสนานิกายมหายานในอาณาจักรศรีวิชัย ปัจจุบันอยู่ในประเทศอินโดนีเซีย

ภาพที่ ๒.๒๑ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พุทธศิลป์สมัยศรีวิชัย อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔

ภาพที่ ๒.๒๒ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ๔ กร พุทธศิลป์สมัยศรีวิชัย อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔

สถาปัตยกรรมกลุ่มโบราณสถานทางพระพุทธศาสนานิกายมหายาน แสดงให้เห็นถึงความเป็นสถาปัตยกรรมร่วมสมัยเดียวกัน มีวัตถุประสงค์ รูปแบบ หรือลักษณะ การสร้างเป็นไปในแนวทางเดียวกัน คือ สร้างเจดีย์โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นสถานที่สำหรับใช้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เห็นได้จากพื้นที่ซึ่งได้สำรวจพบในหลายจังหวัดที่อยู่ทางภาคใต้ของประเทศไทยปัจจุบัน ซึ่งนำมาจัดแบ่งออกได้อย่างน้อยเป็น ๓ รูปแบบ ดังนี้

รูปแบบที่ ๑ เป็นรูปแบบเจดีย์ทรงมณฑป มีฐานและเรือนธาตุรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ส่วนยอดเป็นเจดีย์แปดเหลี่ยม ส่วนฐานปากระฆังสร้างเป็นชั้นลดหลั่นกันไป มีเจดีย์ประดับมุมและซุ้มบันแถลงในแต่ละทิศ เช่น พระบรมธาตุไชยา วัดพระบรมธาตุไชยาราชวรวิหาร อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นต้น

ภาพที่ ๒.๒๓ พระบรมธาตุไชยา วัดพระบรมธาตุไชยาราชวรวิหาร อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

แบบที่ ๒ เป็นแบบเจดีย์ทรงโอคว่ำแบบศรีลังกา เช่น พระบรมธาตุเจดีย์ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช จังหวัดนครศรีธรรมราช และ พระบรมธาตุเจดีย์ วัดเขียนบางแก้ว อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง เป็นต้น

ภาพที่ ๒.๒๔ พระบรมธาตุเจดีย์วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช จังหวัดนครศรีธรรมราช

ภาพที่ ๒.๒๕ พระบรมธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้ว อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง

แบบที่ ๓ เป็นแบบเจดีย์ทรงปราสาท พบที่เจดีย์วัดหลง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี และเจดีย์วัดแก้ว อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นต้น

ภาพที่ ๒.๒๖ เจดีย์วัดหลง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ภาพที่ ๒.๒๗ เจดีย์วัดแก้ว อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

โบราณสถานที่ในตัวอย่างที่นำเสนอมาทั้งหมดนี้ได้สร้างขึ้นมาในสมัยอาณาจักรศรีวิชัย อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตว่าอยู่ประการหนึ่งคือโบราณสถานบางแห่งได้เปลี่ยนรูปจากเดิมไปแล้ว เช่น พระบรมธาตุเจดีย์ เมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเชื่อกันว่าเดิมมีรูปแบบเป็นเจดีย์ทรงมณฑปซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมศิลปะแบบศรีวิชัยคล้ายพระบรมธาตุไชยา ที่จังหวัดสุราษฎร์ธานี ครั้นเมื่อเมืองนครศรีธรรมราช ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทแบบลังกา ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ประกอบกับพระสถูปเจดีย์ทรงมณฑปในช่วงนั้น มีสภาพทรุดโทรม จึงได้มีการสร้างเจดีย์องค์ใหญ่ตามแบบศิลปะแบบลังกาทับองค์เดิมขึ้นอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งนอกจากเจดีย์พระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราชแล้ว ก็ยังมีปราสาทวัดหลงในจังหวัดสุราษฎร์ธานีด้วย ซึ่งปรากฏหลักฐานว่ามีการสร้างทับของเดิมไว้ ในขณะที่มหาเจดีย์บุโรบุโดเป็นศิลปะฮินดูชวา โดยผสมผสานกันระหว่างวัฒนธรรมอินเดียกับวัฒนธรรมดั้งเดิมของชวายังคงรักษาศิลปะแบบศรีวิชัยไว้ได้อย่างสมบูรณ์ เป็นต้น

๒.๒.๑.๔ อิทธิพลของศิลปะศรีวิชัยที่มีต่อพุทธศาสนาในยุคต่อมา ความเป็นอาณาจักรที่ใหญ่โตกว้างขวางและมีศิลปวัฒนธรรมที่มีอัตลักษณ์เป็นของตนเอง ได้ส่งผลให้อาณาจักรศรีวิชัยเป็นอาณาจักรที่ทรงอิทธิพลอย่างสูง ทั้งในช่วงระยะเวลาที่ศรีวิชัยยังมีความเจริญรุ่งเรืองอยู่และหลังจากได้เสื่อมสลายไปแล้ว เห็นได้จากร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันอันแสดงให้เห็นถึงการได้รับอิทธิพลจากศิลปะศรีวิชัย ดังนี้

๑) เจดีย์วัดถ้ำสิงขร ตั้งอยู่ในเขต อำเภอคีรีรัฐนิคม จังหวัดสุราษฎร์ธานี โดยภายในบริเวณวัดถ้ำสิงขรแห่งนี้ได้มีการประดิษฐานเจดีย์ที่มีลักษณะก่ออิฐถือปูนเลียนแบบพระบรมธาตุไชยา ศิลปะศรีวิชัย ภายในองค์พระเจดีย์เป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาทจำลอง มีการบันทึกประวัติของเจดีย์วัดถ้ำสิงขรไว้ว่าได้ถูกสร้างขึ้นมาในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี

ภาพที่ ๒.๒๘ เจดีย์วัดถ้ำสิงขร อำเภอคีรีรัฐนิคม จังหวัดสุราษฎร์ธานี

๒) วัดเขาพระอานนท์ ตั้งอยู่ตำบลศรีวิชัย อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี โดยภายในบริเวณวัดเขาพระอานนท์แห่งนี้ได้มีเจดีย์ลักษะก่ออิฐถือปูนเลียนแบบพระบรมธาตุไชยา ภายในองค์พระเจดีย์เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป จากหลักฐานมีการบันทึกว่าเกี่ยวกับประวัติของวัดเขาพระอานนท์ว่าได้ถูกสร้างขึ้นในยุคสมัยกรุงศรีอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์

ภาพที่ ๒.๒๙ เจดีย์วัดถ้ำสิงขร อำเภอศีรีรัฐนิคม จังหวัดสุราษฎร์ธานี

จากหลักฐานทางโบราณคดีทั้งที่เป็นโบราณสถาน โบราณวัตถุ และพุทธศิลป์ ดังที่ได้นำเสนอมาแล้วข้างต้นจะเห็นได้ว่า เมื่อพระพุทธศาสนาได้เข้ามาเผยแผ่อาณาจักรศรีวิชัยไม่เพียงแต่จะมีทธิพลต่อวิถีชีวิตของประชาชนผู้อาศัยอยู่อาณาบริเวณนี้ทั้งในด้านสังคม ด้านการศึกษา ด้านพุทธศิลป์ และด้านการเมืองการปกครองในยุคศรีวิชัยเท่านั้น อิทธิพลของพระพุทธศาสนาดังกล่าวยังได้ส่งผลทำให้มีการสร้างโบราณสถาน โบราณวัตถุ และพุทธศิลป์ เลียนแบบสมัยศรีวิชัยในยุคหลังต่อมาด้วย

๒.๒.๑.๕ ความสัมพันธ์ด้านการนับถือศาสนาระหว่างทวารวดีกับศรีวิชัย หลักฐานทางโบราณคดีหลายที่สำรวจพบในอาณาจักรศรีวิชัยและทวารวดีได้แสดงให้เห็นว่าทั้งสองอาณาจักรได้นับถือพระพุทธศาสนาเหมือนกัน เช่น พระพุทธรูปสมัยทวารวดีที่ถูกสำรวจพบแถบจังหวัดทางภาคใต้ในเขต อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เมืองโบราณยะรัง อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี เป็นต้น จากหลักฐานทางโบราณคดีที่สำรวจพบดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าอาณาจักรทวารวดีได้แผ่ขยายวัฒนธรรมของตนไปยังอาณาบริเวณอาณาจักรศรีวิชัยด้วย การแผ่ขยายวัฒนธรรมทวารวดีไปยังอาณาจักรศรีวิชัยนี้เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทที่มีกลุ่มคนนับถืออยู่ในอาณาจักทวารวดีได้เผยแผ่ไปยังอาณาจักรศรีวิชัยด้วยและทำให้พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทเริ่มเข้ามามีอิทธิพลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการนับถือนิกายในพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นกล่าวคือจากเดิมกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในอารา

จักรศรีวิชัยเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนานิกายมหายาน เมื่อพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทได้แผ่อิทธิพลขยายเข้ามายังอาณาจักศรีวิชัยจึงทำให้กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในอาณาบริเวณนี้ค่อยหันมาให้ความสนใจและยอมรับนับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาทในเวลาต่อมา ลักษณะเด่นที่เห็นได้ชัดระหว่างพุทธศาสนาในอาณาจักรทั้ง ๒ นี้ คือ อาณาจักรทวารวดีได้รับอิทธิพลพุทธศาสนาแบบเถรวาทโดยมีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิดั้งเดิม ในขณะที่อาณาจักรศรีวิชัยได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนานิกายมหายานและมีการผสมผสานกับวัฒนธรรมพราหมณ์-ฮินดู ที่ได้เข้ามามีอิทธิพลอยู่ในดินแดนแถบนี้อยู่ก่อนแล้ว ส่วนการเข้ามาของพระพุทธศาสนานิกายมหายานในอาณาจักรศรีวิชัยนั้นสันนิษฐานว่าน่าจะเกิดขึ้นในยุคที่มหาวิทยาลัยนาลันทาในประเทศอินเดียมีความเจริญรุ่งเรืองด้านการศึกษาเป็นอย่างมาก โดยพระสงฆ์ที่ได้รับการศึกษาทางพระพุทธศาสนาจากมหาวิทยาลัยนาลันทาเป็นผู้นำพระพุทธศาสนานิกายมหายานเข้ามาเผยแผ่ในเผยแผ่ในอาณาจักรศรีวิชัย เหตุผลสนับสนุนในเรื่องนี้คือเงื่อนไขยุคสมัยมีความสัมพันธ์และตรงกันพอดี

พุทธศาสนาทั้งสองนิกายต่างก็มีอิทธิพลต่ออาณาจักรทวารวดีและศรีวิชัยในหลาย ๆ ด้าน เช่น ด้านสังคม วัฒนธรรม การศึกษา พุทธศิลป์ สถาปัตยกรรม และประติมากรรม มีการสร้างศาสนสถานต่าง ๆ เพื่อเป็นสัญลักษณ์แสดงให้เห็นถึงความศรัทธาในพระพุทธศาสนา อาณาจักรทวารวดีได้มีการสร้างพุทธศิลป์ที่มีความงดงามตามแบบทวารวดีอันมีรากฐานที่เกิดจากความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท และอาณาจักรศรีวิชัยก็ได้มีการสร้างพุทธศิลป์ที่มีความงดงามตามแบบศรีวิชัยอันมีรากฐานที่เกิดจากความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาแบบมหายาน เป็นต้น

๒.๒.๒ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยศรีวิชัย

ตามหลักฐานทางโบราณคดีได้แสดงการเข้ามาของพุทธศาสนาในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ อันเป็นยุคที่ดินแดนแถบนี้มีความเจริญรุ่งเรืองมาก จากหลักฐานทางโบราณคดีแสดงให้เห็นว่าในยุคนั้นพระพุทธศาสนามีความเจริญควบคู่กับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ประชาชนในดินแดนแถบนี้ได้หันมานับถือศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพุทธศาสนาแทนความเชื่อดั้งเดิมเป็นจำนวนมาก และจากการสำรวจพบหลักฐานทางโบราณคดีในพื้นที่ต่าง ๆ ที่เคยเป็นดินแดนของอาณาจักรศรีวิชัย เช่น เมืองไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ได้แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนา ที่ได้เข้ามายังดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นี้เป็นพุทธศาสนานิกายมหายาน ซึ่งหลักฐานทางโบราณคดีตามที่ได้ค้นพบดังกล่าว เช่น ประติมากรรมรูปองค์พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรอันแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนานิกายมหายาน ได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นในแหลมมลายูและหมู่เกาะอินโดนีเซียในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ซึ่งคงเป็นด้วยอิทธิพลของราชวงศ์ปาละและบรรดาพระภิกษุที่มหาวิทยาลัยนาลันทาในประเทศอินเดีย และลักษณะสำคัญของพุทธศาสนาลัทธิมหายานในระยะนี้ก็มีลักษณะเอนเอียงไปทางพุทธตันตระแห่งนิกายมหายานแบบวัชรยาน ซึ่งนิกายนี้แพร่หลายมากในแคว้นเบงคอลตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๓ และนอกจากนี้พระพุทธศาสนายังมีการประสมผสานกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งแสดงให้เห็นในจารึกที่เกลุรัก ซึ่งเจริญรุ่งเรืองขึ้นที่เกาะชวาจนเกลายเป็นลัทธิเคารพนับถือพระศิวพุทธ รวมทั้งความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณของผู้ที่ตายไปแล้วจะกลับมาให้ความ

ช่วยเหลือผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ ซึ่งทำให้พระพุทธศาสนาที่กลุ่มคนผู้อาศัยอยู่ในเกาะชวาและบาหลีนับถืออยู่มีลักษณะกลายเป็นการเคารพนับถือผีและนับถือวิญญาณของบรรพบุรุษไป[๖๔]

จากการศึกษาพระพุทธศาสนาในอาณาจักรศรีวิชัยที่ผ่านมาเห็นได้ว่าจุดเริ่มต้นของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังดินแดนแถบนี้เริ่มจากมีชาวอินเดียที่เดินทางเข้ามาในอาณาจักรศรีวิชัยในฐานะพ่อค้า ในกลุ่มนี้มีทั้งที่เป็นพระสงฆ์และคฤหัสถ์ พระสงฆ์ได้อาศัยเรือของพ่อค้าเพื่อเดินทางเข้าเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนแถบนี้ สำหรับคฤหัสถ์ที่เดินเดินทางเข้ามาในดินแดนแถบนี้มีจุดประสงค์หลักเพื่อทำการค้าขายและได้ถือโอกาสนำเอาศาสนาที่ตนเองเคารพนับถืออยู่ในเวลานั้นเข้ามาเผยแผ่อีกในดินแดนแถบนี้ด้วย จึงทำให้ผู้คนในดินแดนแถบนี้เริ่มรู้จักและคุ้นเคยกับพระพุทธศาสนา เริ่มตั้งแต่ชนชั้นสูง เช่น ชั้นชั้นกษัตริย์ เชื้อพระวงศ์ ข้าราชบริพาร ชนชั้นกลาง เช่น ผู้ประกอบอาชีค้าขาย ผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจดี และ ชนชั้นล่าง เช่น ผู้ประกอบอาชีพทางด้านการเกษตร ประศุสัตว์ กรรมกร เป็นต้น ต่างก็ได้หันมานับถือพระพุทธศาสนา ประกอบกับอาณาจักรศรีวิชัยในยุคดังกล่าวเป็นมีอาณาบริเวณกว้างขวาง เป็นเส้นทางการเดินเรือทะเลที่ประเทศจีน อินเดีย และประเทศที่อยู่ในแถบตะวันออกกลาง ต้องใช้เส้นทางดังกล่าวเดินทางเพื่อทำการติดต่อค้าขายซึ่งกันและกัน จึงทำให้อาณาจักศรีวิชัยมีความสำคัญทั้งในด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และเป็นศูนย์กลางสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังดินแดนอื่น ๆ ในเกาะชวา คาบสมุทรมาเลย์ และประเทศจีนอีกด้วย[๖๕] ซึ่งในส่วนของดินแดนต่าง ๆ ซึ่งเป็นเมืองเล็กน้อยที่ขึ้นกับอาณาจักรศรีวิชัยก็ได้รับเอาพระพุทธศาสนาไปนับถือเป็นศาสนาประจำท้องถิ่นของตนด้วย เป็นต้น

ทางด้านนักวิชาการของไทยได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับลักษณะทางภูมิศาสตร์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในอาณาจักศรีวิชัยไว้ว่า

“สำหรับหลักฐานทางโบราณคดี ได้ค้นพบจารึกภาษามลายูโบราณ ๔ หลักที่เกาะสุมาตรา คือ ๓ หลักแรกใกล้เมืองปาเล็มบัง หลักที่ ๔ ณ กะรัง บราหิ (Karang Brahi) แถบต้นแม่น้ำ บะตังหริ (Batang Hari) และนอกจากนี้ก็ยังมีอีกหลักหนึ่งที่ โกตา กะปูร์ (Kota Kapur) บนเกาะบังกาทางทิศตะวันออกของเกาะสุมาตรา จารึกเหล่านี้แสดงให้เห็นว่ามีอาณาจักรที่นับถือพระพุทธศาสนาอยู่ที่เมืองปาเล็มบังระหว่าง พ.ศ. ๑๒๒๕ – ๑๒๒๙ และอาณาจักรนี้ก็เพิ่งจะปราบปรามอาณาจักรที่ล้าหลังแห่งชัมพิและบนเกาะบังกา ลงได้ ตลอดจนกำลังเตรียมที่จะยกทัพไปปราบปรามเกาะ ชวาอีก ศาสตราจารย์เซเดล์เห็นว่าอาณาจักรนี้มีนามว่าศรีวิชัย ซึ่งตรงกับอาณาจักรโฟชิ ในบันทึกเดินทางของพระภิกษุอี้จิงที่บันทึกไว้เมื่อครั้งที่ได้เดินทางมาในดินแดนนี้”[๖๖]

ศิลาจารึกที่เมืองปาเล็มบังใน พ.ศ. ๑๒๒๗ เป็นพยานหลักฐานอันแรกที่มีศักราชซึ่งแสดงให้เห็นถึงพุทธศาสนานิกายมหายานในเอเชียอาคเนย์ ซึ่งเป็นพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทิน และเป็นนิกายใหญ่ของพระพุทธศาสนามหายานที่ใช้ภาษาสันสกฤต กำลังเป็นที่แพร่หลายอยู่ทั่วไปใน

---

[๖๔] สุภัทรดิศ ดิศกุล, **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ. ๒๐๐๐**, หน้า ๔๓ – ๔๔.

[๖๕] ภูวดล ทรงประเสริฐ,รศ.ดร. **อินโดนีเซีย อดีตและปัจจุบัน.** (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,๒๕๔๗), หน้า ๑๗.

[๖๖] อ้างแล้ว, **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ. ๒๐๐๐**, หน้า ๓๖.

ดินแดนแถบนี้ และในอาณาจักรศรีวิชัยยังได้มีคัมภีร์โยคาจริยภูมิศาสตร์อันเป็นงานชิ้นสำคัญของพระภิกษุอสังคะ ผู้ก่อตั้งพระพุทธศาสนามหายานนิกายโยคาจารหรือวิชญาณวาทินขึ้นด้วย[๖๗] เหล่านี้เป็นสิ่งแสดงให้เห็นว่าศรีวิชัยเป็นยุคที่พระพุทธศาสนานิกายมหายานมีความเจริญรุ่งเรืองอย่างมาก และได้เผยแผ่ขยายไปยังที่ต่าง ๆ โดยเฉพาะอาณาจักรที่อยู่ใกล้เคียง เช่น อาณาจักรมะตะรัม ซึ่งอยู่ในฐานะเป็นคู่แข่งอาณาจักรศรีวิชัย และเป็นจักรวรรดิที่เด่นในเกาะชวาก็ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา อาณาจักรมะตะรัมในตอนต้นนั้นนับถือศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และเคารพในศิวลึงค์ ซึ่งเป็นเครื่องหมายและรูปเคารพของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู แต่ต่อมาได้หันมานับถือพระพุทธศาสนานิกายมหายาน อย่างแพร่หลาย กษัตริย์ไศเลนทร์ แต่ละพระองค์ก็ได้อุทิศตนเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี โดยได้ให้การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา[๖๘] เป็นต้น สำหรับร่องรอยของพระพุทธศาสนานิกายมหายานที่ได้สำรวจพบตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยศรีวิชัยมีดังต่อไปนี้

๒.๒.๒.๑ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในแหลมมลายูในหมู่เกาะอินโดนีเซีย สำหรับแหลมมลายูนี้เป็นคาบสมุทรขนาดใหญ่ ตั้งอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเป็นจุดที่อยู่ใต้สุดของทวีปเอเชีย ส่วนแคบสุดของคาบสมุทรมลายู คือ คอคอดกระ ชายฝั่งด้านตะวันตกเฉียงใต้แยกออกจากเกาะสุมาตราด้วยช่องแคบมะละกา ในอดีตอาณาบริเวณนี้เคยเป็นอาณาจักรศรีวิชัยและมีการสำรวจพบหลักฐานทางโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในสถานที่ต่าง ๆ ดังนี้

๑) เกาะชวา ใน พ.ศ. ๑๓๒๑ พระเจ้าปะนังกะรันได้ทรงสร้างศาสนสถานถวายนางตาราทะละสัน ชื่อพระนางตารานี้เป็นชื่อหนึ่งของพระโพธิสัตว์ตาราหรือ พระแม่ตารา ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ฝ่ายหญิงในพระพุทธศาสนานิกายมหายาน โดยมีสายการปฏิบัติสืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่องในพระพุทธศาสนานิกายมหายานแบบวัชรยาน คำว่า “ตารา” มาจากภาษาสันสกฤต หมายถึง ข้าม การบูชาพระโพธิสัตว์นี้เริ่มมีมาตั้งพุทธศตวรรษที่ ๘ – ๑๑ ในอินเดียทางภาคเหนือและแพร่หลายที่สุดในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๓ – ๑๗ ตำนานทางพุทธศาสนามหายานกล่าวว่าพระนางตาราเกิดจากน้ำตาของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ เมื่อมองเห็นว่าสัตว์โลกมีแต่ความทุกข์ เมื่อน้ำตาของพระองค์ไหลลงมาจนกลายเป็นทะเลสาบ จึงเกิดดอกบัวขึ้น และในดอกบัวนั้นมีพระนางตาราสถิตอยู่ แต่ในตำนานบางฉบับก็กล่าวว่า พระนางตาราเกิดจากรังสีธรรมของพระอมิตาภะพุทธะ เมื่อพระพุทธศาสนาจากอินเดียทางภาคเหนือได้เผยแผ่เข้าสู่อาณาจักรศรีวิชัยก็ได้มีกลุ่มคนเลื่อมใสศรัทธาโดยเฉพาะพระเจ้าปะนังกะรัน ได้ทรงสร้างศาสนสถานถวายนางตาราทะละสัน ปัจจุบันพระโพธิสัตว์ตาราหรือ พระแม่ตารายังมีผู้นับถืออยู่ในอินเดีย เนปาล และ ทิเบต เป็นต้น

๒) เกาะชวาใน พ.ศ. ๑๓๒๕ อาจารย์จากแคว้นเบงกอลของอินเดีย ได้สร้างรูปพระมัญชุศรีโพธิสัตว์ขึ้นที่เกลุรัก[๖๙] หมายถึงพระโพธิสัตว์ผู้ประเสริฐยิ่ง สวยงามยิ่ง มงคลยิ่ง ความเชื่อในพระมัญชุศรีโพธิสัตว์นี้ได้เกิดมีขึ้นมาในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ ๖ เนื่องจากในคัมภีร์พระพุทธศาสนานิกายมหายานมีชื่อพระมัญชุศรีโพธิสัตว์ปรากฏอยู่ในพระสูตรที่ชื่อว่า สัทธรรมปุณฑรีก

---

[๖๗] อ้างแล้ว, สุภัทรดิศ ดิศกุล, **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ. ๒๐๐๐**, หน้า ๓๘.

[๖๘] ภูวดล ทรงประเสริฐ, รศ.ดร. **อินโดนีเซีย อดีตและปัจจุบัน.** (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๑๗.

[๖๙] อ้างแล้ว, **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ. ๒๐๐๐**, หน้า ๔๔.

สูตร ซึ่งเป็นช่วงระยะเวลาที่ความคิดแบบมหายานพัฒนาขึ้นอย่างสมบูรณ์แล้วอยู่ในประเทศอินเดีย เมื่อพระพุทธศาสนามหายานได้เผยแผ่เข้ามาสู่อาณาจักรศรีวิชัย ก็ได้มีกลุ่มคนที่เลื่อมใสศรัทธา โดยจึงได้สร้างรูปพระมัญชุศรีโพธิสัตว์ขึ้นไว้เพื่อเคารพบูชา สำหรับเป็นพระโพธิสัตว์นี้ถือว่าเป็นพระโพธิสัตว์ฝ่ายปัญญา มีหน้าที่คุ้มครองนักปราชญ์ ในงานพุทธศิลป์ทั่วไป พระมัญชุศรีโพธิสัตว์มักปรากฏคู่กับพระสมันตภัทรโพธิสัตว์ โดยพระมัญชุศรีอยู่บนสิงโตเขียวส่วนพระสมันตภัทรอยู่บนช้างสีขาว เป็นต้น

๓) เกาะชวา ใน พ.ศ. ๑๓๙๓ กษัตริย์แห่งราชวงศ์ไศเลนทร์ ได้ทรงสร้างเจดีย์บุโรบุโด เป็นสถูปเจดีย์ขนาดใหญ่ที่สร้างขึ้นตามคติความเชื่อในพระพุทธศาสนานิกายมหายาน สันนิษฐานว่าได้ทรงสร้างขึ้นใน พ.ศ. ๑๓๙๓ ปัจจุบันเจดีย์บุโรบุโดตั้งอยู่ทางภาคกลางของเกาะชวาบนที่ราบเกฑุ ทางฝั่งขวาใกล้กับแม่น้ำโปรโก ห่างจากยอกยาการ์ตา ทางตะวันตกเฉียงเหนือ ๔๐ กิโลเมตร บุโรพุทโธสร้างด้วยหินภูเขาไฟประมาณ ๒ ล้านตารางฟุตบนฐานสี่เหลี่ยม กว้างด้านละ ๑๒๑ เมตร สูง ๔๐๓ ฟุต เป็นรูปทรงแบบปิรามิด มีลานเป็นชั้นลดหลั่นกัน ๘ ชั้น และใน ๘ ชั้นนั้น ๕ ชั้นล่างเป็นลาน ๔เหลี่ยม ๓ ชั้นบนเป็นลานวงกลม สามวงกลมยอดโดมกลางและบนลานกลมชั้นสูงสุดมีพระสถูปตั้งสูงขึ้นไปอีก ๓๑.๕ เมตร เป็นมหาสถูปที่ระเบียงซ้อนกันเป็นชั้น ๆ ลดหลั่นกันไป มหาสถูปมีการตกแต่งด้วยภาพสลัก ๒๖๗๒ ชิ้น และ รูปปั้นพระพุทธรูป ๕๐๔ องค์ โดมกลางล้อมรอบด้วย ๗๒ รูปปั้น พระพุทธรูปแต่ละองค์นั่งอยู่ภายในสถูปเจาะรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดที่รอบล้อมสถูปด้านบนสุด[๗๐] สำหรับพระมหาเจดีย์บุโรบุโดในอินโดนีเซียกล่าวได้ว่านี้คือสัญลักษณ์แห่งความเป็นเอกภาพในด้านความเลื่อมใสศรัทธาในสนสถานที่เป็นพยานในวิถีความเชื่อเดียวกันของกลุ่มชนที่เคยอาศัยในอยู่ในภูมิภาคนี้มาแล้วอย่างยาวนาน[๗๑]

๒.๒.๒.๒ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยศรีวิชัยในภาคใต้ของไทย ได้กล่าวมาแล้วว่าแหลมมลายูเมื่อก่อนเคยเป็นอาณาจักรศรีวิชัยที่มีอาณาบริเวณกว้างขวาง ครอบคลุมพื้นที่ทางภาคใต้ตอนบนตั้งแต่จังหวัดสุราษฎร์ธานีลงไปทางภาคใต้ตอนล่างของประเทศไทยยาวไปจนถึงประเทศอินโดนีเซียปัจจุบัน ดินแดนส่วนนี้ได้เคยเป็นเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนามาแล้วในสมัยอาณาอาณาจักรศรีวิชัย ซึ่งได้มีการสำรวจพบหลักฐานทางโบราณคดีทั้งที่เป็นโบราณสถานและโบราณวัตถุที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาจำนวนมาก แสดงให้เห็นถึงร่องรอยของความเป็นเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยศรีวิชัยในภาคใต้ของประเทศไทยได้เป็นอย่างดี ดังนี้

๑) จังหวัดสุราษฎร์ธานี จังหวัดสุราษฎร์ธานีเป็นเมืองเก่าแก่ในอดีตเคยเป็นดินแดนที่อยู่ในอาณาจักรศรีวิชัย เส้นทางการเผยแผ่พุทธศาสนาในเขตจังหวัดสุราษฎร์ธานี น่าจะมีจุดศูนย์กลางอยู่ที่ อำเภอไชยา เนื่องจากอาณาบริเวณซึ่งเป็นที่ตั้งของอำเภอไชยยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ในปัจจุบันได้เคยเป็นศูนย์กลางของความเจริญทั้งทางฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักรที่สำคัญของศรีวิชัยในอดีต ซึ่งได้มีการสำรวจพบหลักฐานทางโบราณคดีทั้งที่เป็นโบราณสถานและโบราณวัตถุที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาสมัยศรีวิชัยเป็นจำนวนมากดังนี้

---

[๗๐] https://th.wikipedia.org/wiki/**โบโรบูดูร์** ๒๑ ต.ค. ๕๙

[๗๑] ภูวดล แดนไทย, **สถานการณ์ภาคใต้ เมื่อ....นาวาไทยหลงทิศ.** (ยะลา: จัดพิมพ์โดย ศูนย์พิทักษ์สวัสดิภาพครู ๓ จังหวัดชายแดนภาคใต้ และคณะ,๒๕๕๑), หน้า ๑๓๙.

(๑) วัดพระบรมธาตุไชยา ตั้งอยู่ตำบลเวียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นวัดเก่าแก่ในสมัยศรีวิชัยเพราะมีลักษณะทางศิลปะแบบศรีวิชัย หรือที่เรียกกันว่าแบบอินโดชวานีส อันแสดงถึงความมีลักษณะร่วมกับศิลปะแบบศรีวิชัยในชวา ประเทศอินโดนีเซีย ยกเว้นส่วนยอดขององค์พระบรมธาตุ ที่มีลักษณะเป็นแบบศิลปะไทย ในอดีตส่วนยอดของพระบรมธาตุในยุคแรกที่สร้างขึ้นน่าจะเป็นศิลปะแบบศรีวิชัยทั้งหมดแต่ต่อมาส่วนยอดได้มีการหักพังลงมาและหายสาบสูญไป เมื่อมีการบูรณปฏิสังขรณ์ใหม่จึงได้ใช้ศิลปะแบบไทยแทนที่แบบศรีวิชัย

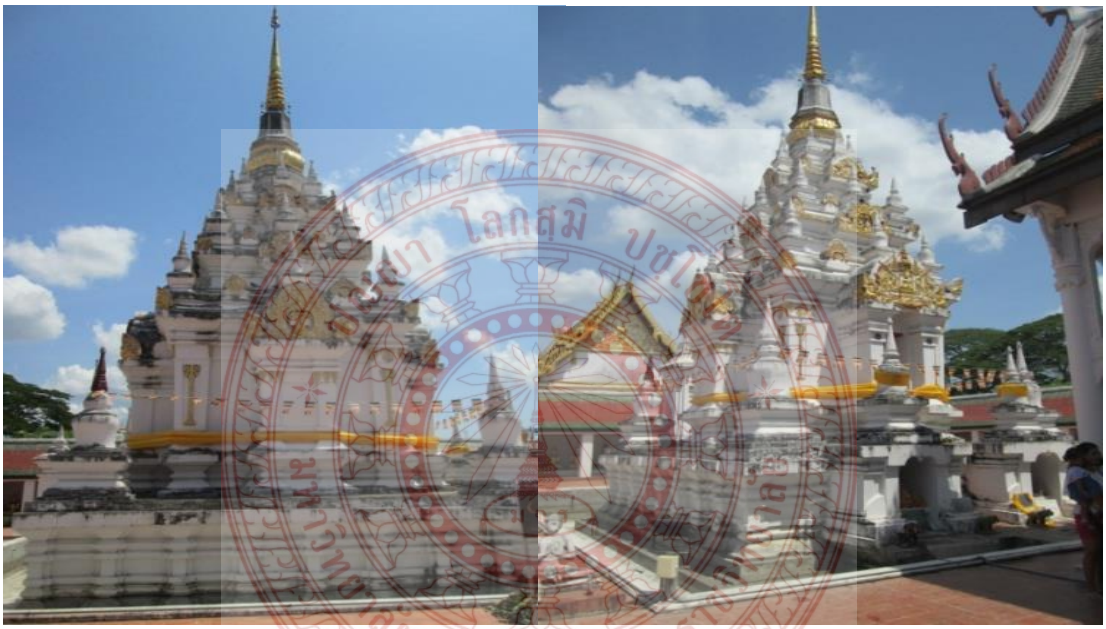

ภาพที่ ๒.๓๐ พระบรมธาตุไชยา อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

(๒) วัดเวียง ตั้งอยู่ตำบลตลาด อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เดิมชื่อวัดเวียงไชยหรือวัดหัวเวียง บริเวณวัดเวียงนี้มีกำแพงและคูเมืองล้อมรอบ จึงเป็นวัดประจำเมืองพระเวียงของไชยาตั้งแต่สมัยศรีวิชัย สร้างโดยพระเจ้าธรรมเสตุใน พ.ศ. ๑๓๑๘ ตั้งเป็นวัด พ.ศ. ๑๕๒๕ มีพระนาคปรกสำริดสูง ๑.๖ เมตร จารึกที่ฐานว่า “พ.ศ. ๑๗๒๖ มีพระราชโองการของพระเจ้าไตรโลกยราช (ที่ไชยา) วันขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๗ วันพุธ ให้เสนาบดีชื่อตลาไน เจ้าเมืองครหิ (กระบุรี) อาราธนาช่างหล่อชื่อมรแดง ศรีญาโน หล่อพระขึ้นด้วยสำริดหนัก ๑ ภาระ ๒ ตุละ ทองคำ (ที่ปิด) ๑๐ ตำลึง ให้มหาชนผู้ศรัทธา อนุโมทนาอยู่ที่นี่ จะได้ถึงสรรเพชรญาณ” ภายในวัดได้พบฐานศาสนสถานโบราณจมดิน ๒-๓ ม. มีกระปุกและหม้อหลายชนิดหลายสมัยบรรจุกระดูกและลูกปัดหินวางซ้อนกันที่ฐาน ๒๐๐ กว่าใบ[๗๒] และภายในวัดเวียงมีพระพุทธรูปปางมารวิชัยประดิษฐานอยู่

---

[๗๒] อ้างอิงจากบันทึกภายในวัดเวียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ภาพที่ ๒.๓๑ พระพุทธรูปปางมารวิชัยที่พบภายในวัดเวียง

(๓) วัดหลง ตั้งอยู่ระหว่างวัดเวียงกับวัดแก้วอยู่ในเขตอำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ถูกสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ และถูกสร้างทับอีกครั้งในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๒๒ สันนิษฐานว่าเดิมชื่อวัดหลวงแล้วเพี้ยนเป็นวัดหลง โดยเชื่อกันว่าอาจเป็นหนึ่งในปราสาท ๓ หลังที่พระเจ้ากรุงศรีวิชัยได้ทรงโปรดเกล้าให้สร้างขึ้นเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาและถวายแก่พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พระโพธิสัตว์ปัทมปาณี และพระโพธิสัตว์วัชรปาณี โดยมีหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญคือ ฐานเจดีย์หรือฐานปราสาท พระพิมพ์ดินดิบ พระพุทธรูป เครื่องถ้วยชามจีนจากเตาหลวงฉวนสมัยราชวงศ์ซุ่งและหยวน เครื่องถ้วยชามจีนสมัยราชวงศ์หมิงและชิง เครื่องถ้วยสุโขทัย กระปุกบรรจุอัฐิที่เผาแล้วฝังไว้ที่ฐานเจดีย์ และมีเศษภาชนะดินเผาเนื้อดิน[๗๓] เป็นต้น

ภาพที่ ๒.๓๒ วัดหลงในเมืองไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

[๗๓] อ้างอิงจากบันทึกภายในบริเวณโบราณสถานวัดหลง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

(๔) เจดีย์วัดแก้ว ตั้งอยู่ในเขตอำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ภายในบริเวณวัดแก้วมีเจดีย์ซึ่งเป็นโบราณสถานที่สำคัญ มีลักษณะเป็นอาคารทรงปราสาทขนาดใหญ่ ก่อด้วยอิฐใม่สอปูน มีแผนผังเป็นรูปกากบาท ซึ่งเป็นลักษณะแผนผังที่นิยมใช้กับโบราณสถานประเภทจันทิในประเทศอินโดนีเซีย มุขทางด้านทิศตะวันออกเป็นทางเข้าสู่ห้องโถงกลางหรือที่เรียกว่า ครรภคฤหะ ซึ่งห้องดังกล่าวมีขนาดกว้าง ๔ เมตร ยาว ๔ เมตร ปัจจุบันประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้น ปางมารวิชัยขนาดใหญ่เป็นประธาน ส่วนด้านซ้ายและด้านขวาเป็นซุ้มก่อด้วยอิฐด้านละซุ้ม ปัจจุบันใช้ประดิษฐานพระพุทธรูป จากรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของโบราณสถานเจดีย์วัดแก้วสันนิษฐานว่ามีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ ร่วมสมัยกับพระบรมธาตุไชยาและโบราณสถานวัดหลง นอกจากนี้ยังมีปริศนาลายแทงเล่าสืบกันมาว่า *“เจดีย์วัดแก้ว ศรีธรรมาโศกสร้างแล้ว แลเห็นเรืองรองสี่เท้าพระบาท เหยียบปากพะเนียงทอง ผู้ใดคิดต้อง กินไม่สิ้นเลย”* เชื่อกันว่าเจดีย์วัดแก้ว อาจเป็นหนึ่งในปราสาทสามหลังที่พระเจ้ากรุงศรีวิชัยได้ทรงโปรดเกล้าให้สร้างขึ้นเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาและถวายแก่พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พระโพธิสัตว์ปัทมปาณี และพระโพธิสัตว์วัชรปาณี

ภาพที่ ๒.๓๓ วัดแก้วในเมืองไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

๒) จังหวัดนครศรีธรรมราช ในอดีตมีการเรียกดินแดนแถบนี้อยู่หลายชื่อ เช่น ในคัมภีร์มหานิเทศของอินเดีย ที่เขียนขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๗-๘ เรียกว่า "ตามพรลิงก์" บันทึกโบราณของเมืองจีนเรียก "เซี้ยะ-โท้ว (ถู-กวั่ว) ", "รักตะมฤติกา" (จารึกภาษาสันสกฤต) ซึ่งล้วนหมายถึง "ดินแดนที่มีดินสีแดง", ตะวันตกนิยมเรียกกันมา จนกระทั่งต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ คือ "ลิกอร์" สันนิษฐานว่าชาวโปรตุเกสที่เข้ามาติดต่อค้าขายในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น เป็นผู้เรียกก่อน โดยเพี้ยนมาจากคำว่า "นคร" ส่วนชื่อ "นครศรีธรรมราช" มาจากพระนามของกษัตริย์ผู้ครองนครในอดีต มีพระนามว่า "พระเจ้าศรีธรรมาโศกราช" (ราชวงศ์ศรีธรรมาโศกราช) มีความหมายว่า "นครอันเป็นสง่าแห่งพระราชาผู้ทรงธรรม" หรือ "เมืองแห่งพุทธธรรมของพระราชาผู้ยิ่งใหญ่"[๗๔] ดินแดนส่วนนี้ในอดีตก็เคยเป็นเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยอาณาเป็นอาณาจักรศรีวิชัย หลักฐานทาง

---

[๗๔] ประวัติจังหวัดนครศรีธรรมราช,<https://sites.google.com/site/numod2536/canghwad.> ,September 2016.

โบราณคดีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่สำรวจพบทั้งที่เป็นโบราณสถานและโบราณวัตถุจำนวนมาก แสดงให้เห็นถึงร่องรอยของเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยศรีวิชัยได้ดังนี้

(๑) วัดเสมาเมือง ได้มีพระราชาแห่งอาณาจักรศรีวิชัยได้ทรงสร้างศาสนสถานถวายพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ปัทมปาณี และพระโพธิสัตว์วัชรปาณี ขึ้นไว้ ณ เมืองนครศรีธรรมราช เรื่องนี้มีเรื่องราวบันทึกไว้ในประวัติการสร้างวัดเสมาเมือง ซึ่งตั้งอยู่ในอำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช ว่า พระเจ้าศรีธรรมโสกราช เป็นผู้ทรงสร้างวัดนี้ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๓๑๘ ภายหลังจากที่ได้ทรงสร้างพระบรมธาตุแล้ว ๑๘ ปี สถานที่สร้างวัดนี้เป็นทำเลอยู่ใจกลางเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยนั้น มีพระประสงค์ที่จะให้ภิกษุ ฝ่ายมหายาน อยู่จำพรรษาเป็นแห่งแรก วัดนี้ได้เป็นต้นกำเนิดของวัดทั้งหลายในเมืองนคร ในการสร้างวัดได้มีการสร้างศาสนสถานด้วยอิฐรวมสามหลัง เพื่ออุทิศถวายแด่พระพุทธองค์ผู้ทรงชำนะมาร พระโพธิสัตว์ปัทมปาณี และ พระโพธิสัตว์วัชรปาณี และมีสถูป ๓ องค์ ซึ่งพระราชทานนามว่า ชยันตะ สร้างขึ้นตามพระราชโองการของพระราชา

(๒) วัดพระบรมธาตุ ตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช ได้ปรากฏในทางโบราณคดีว่าเป็นวัดที่ถูกสร้างขึ้นโดยกษัตริย์ศรีวิชัยในยุคศรีวิชัยเรืองอำนาจ แม้ว่าเมืองนครศรีธรรมราชหรือตามพรลิงค์ในยุคนั้นจะมีฐานะเป็นประเทศราชอิสระจากศรีวิชัย แต่ด้านศิลปะก็ยังอยู่ภายใต้อิทธิพลของศรีวิชัยซึ่งจะเห็นได้จากพระธาตุเจดีย์องค์เดิมมีศิลปะแบบศรีวิชัยดั้งเดิม แต่ถูกบูรณะสร้างทับเป็นแบบเจดีย์ทรงโอคว่ำตามแบบศิลปะเถรวาทแบบลังกาในยุคที่อาณาจักรศรีวิชัยเริ่มได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาที่เผยแผ่เข้ามายังดินแดนแห่งนี้ วัดพระบรมธาตุปัจจุบันเป็นดังนี้

ภาพที่ ๒.๓๔ วัดพระบรมธาตุ ตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช

๓) จังหวัดพัทลุง เป็นจังหวัดหนึ่งที่มีความเป็นมายาวนานตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ มีการสำรวจพบหลักฐานขวานหินขัดในท้องที่ทั่วไปหลายอำเภอในสมัยศรีวิชัยซึ่งมีอายุอยู่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ –๑๔ อาณาบริเวณที่เป็นดินแดนเมืองพัทลุงในปัจจุบันในอดีตเคยเป็นแหล่งชุมชนที่ได้รับวัฒนธรรมอินเดียในด้านพระพุทธศาสนานิกายมหายาน หลักฐานทางโบราณคดีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่มีการสำรวจค้นพบ เช่น พระพิมพ์ดินดิบจำนวนมากเป็นรูปพระ

โพธิสัตว์ รูปเทวดาโดยได้สำรวจพบบริเวณถ้ำคูหาสวรรค์ และถ้ำเขาอกทะลุ[๗๕] แสดงให้เห็นถึงร่องรอยของเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยศรีวิชัยในอาณาบริเวณนี้ได้เป็นอย่างดี โบราณสถานและโบราณวัตถุที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่มีได้สำรวจพบมีดังต่อไปนี้

(๑) วัดเขียนบางแก้ว ตั้งอยู่ในเขตตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง เจ้าพระยากรุงทองซึ่งเป็นเจ้าเมืองพัทลุงได้สร้างวัดเขียนบางแก้วขึ้นใน พ.ศ. ๑๔๘๒ ในยุคสมัยอาณาจักรศรีวิชัยมีความเจริญรุ่งเรืองอยู่ในเวลานั้น ครั้นถึง พ.ศ. ๑๔๙๓ เจ้าพระยากุมาร กับนางเลือดขาว ได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุ จากประเทศศรีลังกานำมาบรรจุไว้ในพระมหาธาตุเจดีย์ภายในบริเวณวัดบางแก้วแห่งนี้ได้มีการสำรวจพบโบราณวัตถุสำคัญ ได้แก่ ศิวลึงค์และฐานโยนิ เป็นสัญลักษณ์ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีอายุอยู่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๔ ด้วย สำหรับในวัดเขียนบางแก้วนี้ได้มีพุทธศาสนสถานสำคัญที่สร้างขึ้นในสมัยศรีวิชัยตั้งอยู่ คือ พระมหาธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้ว มีศิลปะแบบศรีวิชัย แต่ด้วยเหตุที่พระมหาธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้วเดิมนั้นมีความเก่าแก่เพราะได้ผ่านกาลเวลามายาวนานจึงเกิดชำรุดทรุดโทรม เป็นเหตุให้มีการบูรณปฏิสังขรณ์ใหม่หลายครั้ง จนกลายเป็นแบบลังกาเช่นเดียวกับพระบรมธาตุเจดีย์ ในจังหวัดนครศรีธรรมราช อย่างไรก็ตาม พระมหาธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้ว ก็ยังมีฐานพระเจดีย์ที่ยังคงเค้าเดิมอยู่ โดยฐานพระเจดีย์มี ๘ เหลี่ยม ศิลปะแบบนี้ได้รับอิทธิพลจากศิลปะปาละของอินเดีย ซุ้มพระพุทธรูป ๓ ซุ้ม อิทธิพลของศิลปะแบบชวา ทรงระฆังคว่ำ ลักษณะก่ออิฐฐานแปดเหลี่ยม วัดโดยรอบยาว ๑๖.๕๐ เมตร สูงถึงยอด ๒๒ เมตร รอบพระมหาธาตุบริเวณฐานซุ้มพระพุทธรูปโค้งมน ๓ ซุ้ม กว้าง ๑.๒๘ เมตร สูง ๒.๖๓ เมตร สำหรับพระมหาธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้วในปัจจุบันเป็นดังนี้

ภาพที่ ๒.๓๕ พระมหาธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้ว จังหวัดพัทลุง

๔) จังหวัดปัตตานี เมืองปัตตานีเดิมมีชื่อเรียกว่า "ลังกาสุกะ" สันนิษฐานว่าตั้งขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๗ แล้วกล่าวต่อมาดินแดนส่วนนี้ก็ได้ถูกผนวกเข้าไว้ภายใต้การปกครอง

---

[๗๕] ประวัติจังหวัดพัทลุง, <http://www.phatthalung.go.th/history>,September 2016.

ของอาณาจักรศรีวิชัย ช่วงที่พระพุทธศาสนามีอิทธิพลในอาณาจักรศรีวิชัยลังกาสุกะได้ตกอยู่ภายใต้อำนาจทางการปกครองของศรีวิชัย เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาในช่วงดังกล่าวได้แผ่ขยายเจริญขึ้นในดินแดนลังกาสุกะด้วย ในบันทึกฉบับหนึ่งของหลวงจีนอี้-ชิง ระบุว่าประเพณีวัฒนธรรมมลายูพุทธในหมู่เกาะอินโดนีเซีย สมัยนั้นเจริญมากโดยเฉพาะในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ เชื่อว่าประเพณีดังกล่าวถูกนำมายังเมืองลังกาสุกะนี้ด้วย เช่น ภาษาสันสกฤต พระพุทธศาสนา ความรู้เกี่ยวกับการเดินเรือ ศิลปะการก่อสร้าง ดนตรี และเครื่องใช้ของราชนิกูล[๗๖] เป็นต้น

(๑) เมืองโบราณในอำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี มีการสำรวจพบเมืองโบราณในอำเภอยะรัง ประกอบด้วยคูน้ำรูปวงรี ล้อมรอบด้วยพุทธสถานอิฐ ๕ แห่ง นอกจากนี้ยังพบหลักฐานคือสถูปจำลองดินเผา พระพิมพ์ดินดิบ ซึ่งบางชิ้นปรากฏหลักฐานมีจารึกตัวอักษรปัลลวะภาษาสันสกฤต ที่เป็นคาถาเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธเจ้า ซึ่งในยุคสมัยดังกล่าวภาษาสันสกฤตและพระพุทธศาสนานิกายมหายานได้มีอิทธิพลต่อดินแดนลังกาสุกะเป็นอย่างมาก ซึ่งจากหลักฐานต่าง ๆ เหล่านี้ น่าจะสร้างขึ้นสำหรับกราบไหว้บูชา ตามคติความเชื่อในพุทธศาสนามหายาน นิกายเจติยวาท และนำมาเก็บรักษาไว้ภายในศาสนสถาน สันนิษฐานว่าน่าจะมีอายุอยู่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นอย่างน้อย[๗๗] โบราณสถานและโบราณวัตถุที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่มีได้สำรวจพบในเมืองโบราณในอำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานีส่วนหนึ่ง มีภาพปรากฏให้เห็นดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๒.๓๖ เมืองโบราณ อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี

ในขณะที่ชัยค์ ฟากิฮฺ อาลี ตึงกู ผู้มีชีวิตในเมืองลังกาสุกะได้เล่าเกี่ยวกับเรื่องราวของการเข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนลังกาสุกะซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรศรีวิชัยไว้แล้ว เรื่องดังกล่าวเป็นที่มาของหนังสือชื่อ “ประวัติศาสตร์ปาตานี” ข้อความตอนหนึ่งมีดังนี้

---

[๗๖] Ahmad Fathy al-Fatani. อ้างใน ครองชัย หัตถา, หน้า ๓๑-๓๒.

[๗๗] เดชา สุดสวาท และคณะ. เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง การศึกษาชุมชนโบราณเมืองปัตตานีระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ถึง ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔.ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ,๒๕๓๖). หน้า ๑๖.

"...ต่อมาคนฮินดีเดินทางเข้ามา โดยนำพระพุทธรูป เข้ามาขายให้กับคนในลังกาสุกะ ชาวฮินดีเหล่านั้นมาเผยแพร่ศาสนาพุทธ กราบไหว้พระรูป ชาวฮินดีเข้ามาและเผยแพร่ จนคนมลายูจำนวนมากเข้าไปห้อมล้อม การเผยแพร่ของชาวฮินดีนั้นอยู่กลางวงล้อมของชาวมลายู เขาจะเล่นกลและเป็นหมอรักษา จนคนมลายูสงสัยและคนจำนวนมากที่เชื่อถือเข้าไปนับถือศาสนาพุทธมากยิ่งขึ้นทุกวัน จนกระทั่ง ราชาเองก็กราบไหว้พระพุทธรูปทุกคน จึงทำให้พระพุทธรูปถูกสร้างขึ้นมากมายในลังกาสุกะ"

"ทำนองเดียวกับศาสนาพุทธในลังกาสุกะ ในเวลาต่อมาคนก็เข้ารับนับถือ ศาสนาอิสลามเป็นระยะ ๆ คนจีนก็เข้ามาจำนวนมาก ในขณะนั้น ชาวฮินดีก็เผยแพร่ศาสนาของเขาจนไปถึงเมืองจีนเช่นเดียวกับในลังกาสุกะ กระทั่งศาสนาพุทธมีคนเชื่อถือกัน มากในประเทศจีน เมื่อคราวชาวพุทธเข้าไปนั้น คนจีนบอกว่าเป็นปีที่สี่ร้อย (ปีคริสต์ศักราช 400) แต่ยังไม่แน่นอน เพราะในขณะนั้นยังไม่มีปีฮิจเราะห์ หลังจากศาสนาพุทธได้เข้าไป (ในลังกาสุกะ) นั้น ส่วนใหญ่เป็นพวกนักสอนศาสนาชาวฮินดีทำการสอนคนมลายู ในสมัยนั้นผู้หญิงผู้ชายไม่ต้องแต่งงานกัน และไม่เป็นที่ต้องห้ามในการหลับนอนร่วมกัน ผู้หญิงมีอิสระเสรี หล่อนต้องการจะอยู่กับใครก็ได้"

"ต่อมา มีเรื่องราวเกียวกับชาวอินเดีย ได้มาติดต่อสัมพันธ์กับชาวปานานี ในขณะนั้นมีความใกล้ชิดกันมาก เพราะศาสนาพุทธมีความเจริญรุ่งเรือง และยิ่งใหญ่ มีการนำหลักคำสอนศาสนาพุทธเข้ามาในเมืองนี้และในเมืองมุลกุลชวาศาสนาพุทธก็เจริญรุ่งเรืองเช่นเดียวกัน และยังแผ่เข้ามาถึงเมืองปาตานี คนเฒ่าคนแก่เล่าว่าการเผยแผ่ศาสนาพุทธนั้นได้เกิดมีภาษาสันสกฤตและบาลี มีพระพุทธรูปเกิดขึ้นมากมาย การแต่งกายด้วยสีเหลืองเกิดขึ้นมาก ราชาและข้าราชบริพารรวมทั้งราษฎรทั่วไปต่างพากันไปฟังคำสอนของศาสนาพุทธในอุโบสถของพุทธศาสนาเต็มไปด้วยพระพุทธรูป" [๗๘]

จากข้อความตรงนี้แสดงให้เห็นว่าเส้นทางการเผยแผ่มาพระพุทธศาสนามาสู่จังหวัดปัตตานีหรือดินแดนลังกาสุกะสมัยนั้นมีคนชาวอินเดียเป็นผู้เผยแผ่โดยนำสัญลักษณ์ในทางพระพุทธศาสนาคือพระพุทธรูปเข้ามาขายให้กับคนในลังกาสุกะ มีเทคนิคในการเผยแผ่ที่ดึงดูดทำให้คนหันมาสนใจในพระพุทธศาสนา เช่น การเล่นกล และเป็นหมอรักษา เป็นต้น ทำให้คนจำนวนมากนับถือพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้นทุกวัน จนกระทั่งราชาเองก็ได้หันมานับถือพระพุทธศาสนา และกราบไหว้พระพุทธรูป จึงทำให้พระพุทธรูปถูกสร้างมากมายในอาณาจักรลังกาสุกะ สมัยนั้น มีคำกล่าวว่าการแต่งกายด้วยสีเหลืองเกิดขึ้นมาก คำที่กล่าวถึงสีเหลืองตรงนี้น่าจะหมายถึงพระสงฆ์ที่เป็นนักบวชในพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นผู้ที่ห่มจีวรเหลือง ราชาและข้าราชบริพารรวมทั้งราษฎรทั่วไปต่างพากันไปฟังคำสอนของศาสนาพุทธ ในอุโบสถของพระพุทธศาสนาเต็มไปด้วยพระพุทธรูป เป็นต้น

๕) จังหวัดยะลา ในอดีตคือส่วนหนึ่งของอาณาจักรลังกาสุกะดังที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนที่ว่าด้วยเรื่องเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในจังหวัดปัตตานี สำหรับเรื่องราวเรื่องราวเกี่ยวกับเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในจังหวัดยะลาที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้ก็จะใช้วิธี

---

[๗๘] ชัยค์ ฟากิฮฺ อาลี ตึงกู, **ประวัติศาสตร์ ปาตานี** อารีฟิน ตึงกูจิ แปล.(กรุงเทพมหานคร: มุสลิมนิวส์, ๒๕๕๔), หน้า ๓๖ – ๔๒.

เดียวกันกับที่ได้ศึกษามาแล้ว คือ อาศัยข้อมูลที่สำรวจพบจากหลักฐานทางโบราณคดีเป็นหลัก สำหรับโบราณสถานและโบราณวัตถุที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่ได้สำรวจพบในจังหวัดยะลามีดังนี้

(๑) วัดคูหาภิมุข ตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดยะลา หลักฐานทางโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาสมัยศรีวิชัยที่สำรวจพบในวัดคูหาภิมุข คือ ตำนานพื้นเมือง เป็นการเล่าถึงเรื่องราวเกี่ยวกับเหตุการณ์ในครั้งที่มีการสร้างพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ในขณะนั้นว่า เจ้าเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ในอาณาบริเวณอาณาจักรศรีชัย ได้เป็นผู้อยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของพระมหากษัตริย์แห่งราชอาณาจักรศรีวิชัย อันได้แก่ เมืองพัทลุง ปัตตานี กลันตัน ตรังกานู ป่าหัง และเมืองไทรบุรี กษัตริย์เหล่านั้นเมื่อได้ทราบข่าวการสร้างพระบรมธาตุของพระมหากษัตริย์แห่งราชอาณาจักรศรีวิชัย จึงใคร่จะร่วมการกุศลด้วย จึงได้พากันนำสิ่งของต่าง ๆ บรรทุกเรือสำเภา แล่นใบมายังเมืองนครศรีธรรมราช เพื่อจะร่วมสร้างพระบรมธาตุ แต่เมื่อเดินทางมาถึงก็ปรากฏว่า พระบรมธาตุได้สร้างเสร็จแล้ว บรรดาเจ้าเมืองต่าง ๆ ดังกล่าวเมื่อไม่ได้มีโอกาสร่วมพระบรมธาตุ ก็เดินทางกลับเมืองตนด้วยความผิดหวัง เมื่อเรือแล่นมาถึงชายทะเลแห่งหนึ่งเห็นมีภูเขาสูงใหญ่อยู่ริมฝั่งทะเลก็พากันจอดเรือแวะพัก แล้วขึ้นไปสำรวจดูเขาลูกนั้น ก็ได้พบถ้ำใหญ่แห่งหนึ่ง ภายในถ้ำมีความวิจิตรงดงามยิ่งนัก บรรดาเจ้าเมืองต่าง ๆ เหล่านั้นจึงได้ปรึกษาหารือกันว่าเมื่อไม่ได้มีโอกาสสร้างพระบรมธาตุแล้ว ก็น่าจะมาช่วยกันสร้างพระพุทธไสยาสน์ขึ้นไว้ในถ้ำแห่งนี้ จึงได้ร่วมกันสร้างพระนอนองค์ใหญ่ ขึ้นเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๑๓๐๐ มีขนาดยาวประมาณ ๘๑ ฟุต วัดรอบองค์พระ ได้ ๓๕ ฟุต พระบาททั้งสองซ้อนกันสูงประมาณ ๑๐ ฟุต[๗๙] นอกจากนี้ ภายในถ้ำวัดคูหาภิมุข ยังเป็นที่ตั้งของพิพิธภัณฑ์ศรีวิชัย อันเป็นที่เก็บวัตถุโบราณที่สำรวจพบจากถ้ำต่าง ๆ ในตำบลหน้าถ้ำ อันได้แก่ ภูเขาวัดถ้ำ ภูเขากำปั่น ต่อมากรมศิลปากรได้ค้นพบพระพิมพ์ดินดิบและพระพุทธรูปสมัยศรีวิชัย พระพุทธไสยาสน์ วัดคูหาภิมุข (วัดถ้ำ) จังหวัดยะลา ปัจจุบันเป็นดังในภาพนี้

ภาพที่ ๒.๓๗ พระพุทธไสยาสน์ วัดคูหาภิมุข (วัดถ้ำ) จังหวัดยะลา

---

[๗๙] http://www.dhammathai.org/thailand/bi22.php ออนไลน์วันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๕๙

สรุปการศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับภูมิศาสตร์วัฒนธรรมเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอาณาจักรศรีวิชัยซึ่งได้ศึกษามาแล้วทั้งหมดในหัวข้อแบ่งเป็น ๒ เส้นทาง คือ ๑) เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในแหลมมลายูในหมู่เกาะอินโดนีเซียพุทธศาสนาได้มีความเจริญรุ่งเรืองและแพร่หลายอยู่ในหมู่เกาะชวากลุ่มคนในอาณาบริเวณนี้ได้ให้การยอมรับและมีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา มีการการสร้างศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ศิลปวัตถุ มากมาย เช่น มหาสถูปโบโรบูดูร์เป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงของประเทศอินโดนีเซียที่สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวทั่วโลกให้เข้ามาเที่ยวชมความงามของพุทธศาสนสถานแห่งนี้ องค์การยูเนสโกได้ประกาศให้บุโรพุทโธเป็นมรดกโลกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๔ นี้คือความสำเร็จที่งดงามของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอาณาบริเวณนี้ในอดีต และ ๒) เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแหลมมลายูในประเทศไทย เห็นได้ว่าพระพุทธศาสนาได้มีความเจริญรุ่งเรืองอยู่ในและแพร่หลายอาณาอยู่ในอาณาบริเวณตั้งแต่ภาคใต้ตอนบนคือตั้งแต่จังหวัดสุราษฎร์ธานีลงไปตามลำดับจนถึงภาคใต้ตอนล่างสุดคือในจังหวัดยะลาของประเทศไทยปัจจุบัน ตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอาณาบริเวณนี้ได้พบร่องรอยความเจริญรุ่งเรืองของพุทธศาสนาในสมัยอาณาจักรศรีวิชัยปรากฏตามตามหลักฐานทางโบราณคดีกระจายอยู่ในพื้นหลายจังหวัด เช่น จังหวัดสุราษฎร์ธานี จังหวัดนครศรีธรรมราช จังหวัดพัทลุง จังหวัดปัตตานี และจังหวัดยะลา เป็นต้น หลักฐานต่าง ๆ เหล่านี้เป็นภูมิศาสตร์ทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าทั้งในด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และพระพุทธศาสนา เป็นความสำเร็จที่งดงามของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอาณาบริเวณนี้ในอดีต

๒.๒.๓ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยศรีวิชัย

จากการสืบค้นจารึกสมัยทวารวดี พุทธศตวรรษที่ ๑๓ – ๑๘ พบว่าได้มีการสำรวจพบหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยศรีวิชัย ตั้งแต่บริเวณจังหวัดสุราษฎร์ธานีลงไปจนถึงใต้สุด คือ บริเวณจังหวัดปัตตานี ซึ่งยุคสมัยของอาณาจักรศรีวิชัยนี้มีอายุคาบเกี่ยวกันกับยุคสมัยของอาณาจักรทวารวดี กล่าว คือ ช่วงอายุของทวารวดีมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ แต่อาณาจักรศรีวิชัยมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๘ จะเห็นว่าอาณาจักรศรีวิชัยเกิดภายหลังอาณาจักรทวารวดีประมาณหนึ่งศตวรรษ แต่มีอายุสิ้นสุดภายหลังอาณาจักทวารวดีประมาณสองสตวรรษ ดังนั้นเพื่อให้มีความชัดเจนง่ายต่อการทำความเข้าใจเกี่ยวกับช่วงเวลาของยุคสมัยที่ทำการศึกษา สำหรับในงานวิจัยเรื่องนี้ถือว่าหากจารึกใดเกิดขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒ แม้ว่าจารึกนั้นจะอยู่ในทางภาคใต้ของไทยก็ให้ถือว่ามีอายุอยู่ในสมัยทวารวดี แต่ถ้าจารึกใดเกิดขึ้นในภาคใต้ของไทยตั้งช่วงศตวรรษที่ ๑๓-๑๘ ให้ถือว่ามีอายุอยู่ในสมัยศรีวิชัย ในการศึกษาได้แบ่งพื้นที่ภาคใต้ออกเป็น ๒ ตอนดังนี้ ๑) จารึกหลักพุทธธรรมที่พบแถบภาคใต้ตอนบน ๒) จารึกหลักพุทธธรรมที่พบแถบภาคใต้ตอนล่าง แต่ละหัวข้อจะได้นำมาศึกษาตามลำดับดังนี้

๒.๒.๓.๑ จารึกหลักพุทธธรรมที่พบแถบภาคใต้ตอนบน คือ บริเวณพื้นที่ ๗ จังหวัดต่อไปนี้ ได้แก่ ชุมพร ระนอง สุราษฎร์ธานี พังงา นครศรีธรรมราช กระบี่ และ ภูเก็ต จะได้นำเสนอให้เห็นไว้สัก ๑ ตัวอย่างดังนี้

๑) จารึกวัดเสมาเมือง (Wat Sema Mueang Inscription) เป็นภาษาสันสกฤต อักษรหลังปัลลวะ วัตถุจารึก คือ ศิลาแผ่นรูปใบเสมา กว้าง ๕๐ ซม. สูง ๑๐๔ ซม. หนา ๙ ซม. จำนวน ๒ ด้าน มี ๓๓ บรรทัด ด้านที่ ๑ มี ๒๙ บรรทัด ด้านที่ ๒ มี ๔ บรรทัด มีอายุอยู่ใน พ.ศ. ๑๓๑๘ คือ มีอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ปีที่พบจารึก คือ พ.ศ. ๒๔๕๐ สถานที่พบ คือ วัดเสมาเมือง ตำบลเวียงศักดิ์ อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช ผู้พบจารึก คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร กรุงเทพมหานคร ซึ่งศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) ได้ให้เนื้อหาโดยย่อไว้ดังนี้

ภาพที่ ๒.๓๘ จารึกวัดเสมาเมือง ด้านที่ ๑

เนื้อหาโดยย่อของจารึกวัดเสมาเมือง ด้านที่ ๑ เนื้อความตอนต้นเป็นการสรรเสริญความยิ่งใหญ่ของพระเจ้ากรุงศรีวิชัย ช่วงต่อมากล่าวถึงพระบรมราชโองการให้พระเถระนามว่าชยันตะ สร้างปราสาทอิฐ ๓ หลัง เพื่อถวายให้เป็นที่ประทับแด่พระมนุษยพุทธ พระโพธิสัตว์ปัทมปาณี และ พระโพธิสัตว์วัชรปาณี ต่อมาเมื่อชยันตเถระมรณภาพ ลูกศิษย์ของท่านคืออธิมุกติเถระ ได้สร้างปราสาทอิฐขึ้นอีก ๒ หลัง ใกล้ ๆ กัน ส่วนด้านที่ ๒ นั้น กล่าวว่า พระเจ้ากรุงศรีวิชัยพระองค์นี้ พระนามว่า “ศรีมหาราชา” เป็นมหากษัตริย์ในไศเลนทรวงศ์ ยิ่งใหญ่เหนือกษัตริย์ทั้งปวง เปรียบได้ดั่งพระวิษณุองค์ที่ ๒ การกำหนดอายุ ในจารึกด้านที่ ๑ บรรทัดที่ ๒๖ บอกมหาศักราช ๖๙๗ ซึ่งตรงกับ พ.ศ. ๑๓๑๘[๘๐] จารึกวัดเสมาเมืองนี้มิได้บอกถึงหลักพุทธธรรมโดยตรงแต่มีเนื้อหาที่เกี่ยวกับเรื่องการทำบุญด้วยการให้ทานในพระพุทธศาสนา คือ มีการสร้างปราสาทอิฐ ๓ หลัง เพื่อถวายให้เป็นที่ประทับแด่พระมนุษยพุทธ พระโพธิสัตว์ปัทมปาณี และ พระโพธิสัตว์วัชรปาณี ตามหลักความเชื่อในพระพุทธศาสนานิกายมหายาน เป็นต้น

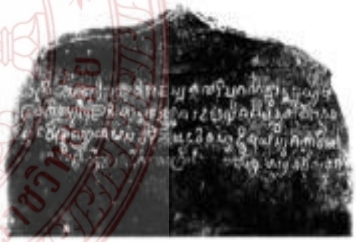

ภาพที่ ๒.๓๙ จารึกวัดเสมาเมือง ด้านที่ ๒

๒.๒.๓.๒ จารึกหลักพุทธธรรมที่พบแถบภาคใต้ตอนล่าง คือ บริเวณพื้นที่ ๗ จังหวัดต่อไปนี้ ได้แก่ ตรัง พัทลุง สงขลา สตูล ปัตตานี ยะลา และ นราธิวาส จะได้นำเสนอให้เห็นไว้สัก ๑ ตัวอย่างดังนี้

---

[๘๐] ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, < http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=323>, 18 January 2016.

จารึกพระสถูปพิมพ์ดินดิบเขานุ้ย เป็นภาษาบาลี อักษรหลังปัลลวะ วัตถุจารึก คือ ดินดิบ ถ้ำเขานุ้ย จังหวัดตรัง จำนวน ๑ ด้าน มี ๕ บรรทัด มีอายุอยู่ใน พุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๔ ปีที่พบจารึก คือ พ.ศ. ๒๕๕๕ สถานที่พบ คือ ถ้ำเขานุ้ย จังหวัดตรัง ผู้พบจารึก คือ สำนักศิลปากรที่ ๑๕ ภูเก็ต ปัจจุบันอยู่ สำนักศิลปากรที่ ๑๕ ภูเก็ต ๒๑๗/๓ หมู่ ๓ ตำบลศรีสุนทร อำเภอถลาง จังหวัดภูเก็ต ซึ่งศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) ได้บันทึกเนื้อหาโดยย่อไว้ดังนี้

ภาพที่ ๒.๔๐ จารึกพระสถูปพิมพ์ดินดิบเขานุ้ย ด้านที่ ๑

เนื้อหาโดยย่อของจารึกพระสถูปพิมพ์ดินดิบเขานุ้ย มีการจารึกหลักพุทธธรรมเป็นคาถา เย ธมฺมาฯ เป็นพระคาถาที่พระอสสชิ ได้แสดงแก่อุปติสสะ ภายหลังกลับจากเข้าไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ ซึ่งเป็นคาถามีที่มาอยู่ในพระวินัยมหาวรรค พระคาถานี้แปลเป็นภาษาไทยได้ว่า

“ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ
พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น
และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น
พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้”[๘๑]

เป็นที่น่าสังเกตว่าในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ซึ่งอยู่ในสมัยทวารวดีนั้นได้มีการสำรวจพบจารึกหลักพุทธธรรมในแถบภาคใต้ตอนล่างอยู่หลายชิ้น เช่น *จารึกเยธมฺมาฯ บนพระพิมพ์ดินดิบเมืองยะรัง ชิ้นที่ ๒* เป็นภาษาสันสกฤต อักษรปัลลวะ วัตถุจารึก คือ พระพิมพ์ดินดิบ จำนวน ๑ ด้าน มี ๒ บรรทัด มีอายุอยู่ใน พุทธศตวรรษที่ ๑๒ ปีที่พบจารึก คือ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๒ สถานที่พบ คือ โบราณสถาน เมืองยะรัง อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี ผู้พบจารึก คือ หน่วยศิลปากรที่ ๙ ปัจจุบันไม่ปรากฏว่าอยู่ ณ ที่ใด พระพิมพ์องค์นี้เป็นโบราณวัตถุหนึ่งในหลาย ๆ ชิ้นที่ได้จากการขุดแต่งโบราณสถานเมืองยะรัง อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี เมื่อราว พ.ศ. ๒๕๓๒ ก่องแก้ว วีระประจักษ์ ได้ทำการศึกษาโบราณวัตถุที่มีจารึกปรากฏอยู่ ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๙ ชิ้น เป็นพระพิมพ์ดินดิบ ๓ ชิ้น เป็นพระสถูปพิมพ์ดินดิบ ๕ ชิ้น และ เป็นพระสถูปดินเผา ๑ ชิ้น โดยตีพิมพ์ในวารสารศิลปากร ปีที่ ๓๓ ฉบับที่ ๖ (พ.ศ. ๒๕๓๓) ต่อมา ชะเอม แก้วคล้าย ได้เขียนบทความเรื่อง “จารึก เย ธมฺมาฯ” และได้กล่าวถึงจารึกกลุ่มที่พบที่เมืองยะรังนี้ด้วยเช่นกัน พระพิมพ์นี้ ทำด้วยดินดิบ ลักษณะเป็นการพิมพ์จากแม่แบบทำเป็นภาพนูนต่ำรูปพระพุทธเจ้าประทับนั่งสมาธิราบ เหนือปัทมบัลลังก์ ตรงกลาง มีสถูปขนาบอยู่สองข้าง ภาพทั้งหมดลอยตัวอยู่เหนืออักษรจารึก พระพิมพ์ดินดิบนั้น นิยมสร้างขึ้นเพื่อบรรจุอัฐิธาตุของพระสงฆ์เถระผู้เป็นครูอาจารย์เมื่อมรณภาพ และเผาศพแล้วก็นำอัฐิธาตุมาโขลกเคล้ากับดินพิมพ์พระพุทธรูปหรือรูปสถูปไว้ การสร้างพระพิมพ์ดินดิบเช่นนี้ มีความประสงค์เพียงเพื่อปฏิบัติ

---

[๘๑] **วิ.ม.** (ไทย) ๔/๖๐/๗๓.

ประโยชน์อันเป็นหนทางบุญให้แก่ผู้มรณภาพเท่านั้น มิได้สร้างขึ้นเพื่อการสืบอายุพระพุทธศาสนา เนื้อหาโดยย่อของที่จารึกบนพระพิมพ์นี้ ต้นประโยคชำรุดเล็กน้อย คำสมบูรณ์คงเป็น ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค นั่นคือ พระอริยสัจ ๔ นั่นเอง พระอริยสัจ ๔ นี้ ในภาคกลางของประเทศไทยช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ซึ่งอยู่ภายใต้วัฒนธรรมทวารวดี ก็นิยมจารึกคำพรรณนาถึงพระอริยสัจ ๔ ไว้บนพระธรรมจักรด้วย[๘๒] เป็นต้น แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาได้เข้ามาสู่ดินแดนนี้ก่อนสมัยศรีวิชัยแล้ว

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยศรีวิชัย ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๘ คือ หลักพุทธธรรมที่สำรวจพบในภาคใต้ตอนบน คือ *หลักธรรมเรื่องการทำบุญ* เช่น จารึกวัดเสมาเมือง ที่สำรวจพบในวัดเสมาเมือง ตำบลเวียงศักดิ์ อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช มีการให้ทานในพระพุทธศาสนา คือ สร้างปราสาทอิฐ ๓ หลัง เพื่อถวายให้เป็นที่ประทับแด่พระมนุษยพุทธ พระโพธิสัตว์ปัทมปาณี พระโพธิสัตว์วัชรปาณี ตามหลักความเชื่อในพระพุทธศาสนานิกายมหายาน และ หลักพุทธธรรมที่สำรวจพบในภาคใต้ตอนล่าง คือ หลักพุทธธรรมเรื่องอริยสัจ ๔ เช่น จารึกพระสถูปพิมพ์ดินดิบเขานุ้ย ซึ่งสำรวจพบที่ถ้ำเขานุ้ย จังหวัดตรัง มีการจารึกหลักพุทธธรรมเป็นคาถา เย ธมฺมาฯ ซึ่งเป็นคาถามีที่มาอยู่ในพระวินัยมหาวรรค และ พุทธศตวรรษที่ ๑๒ ซึ่งอยู่ในสมัยทวารวดีช่วงก่อนอาณาจักรศรีวิชัยนั้นก็ได้มีการสำรวจพบจารึกหลักพุทธธรรมในแถบภาคใต้ตอนล่างอยู่หลายชิ้นเหล่านี้เป็นสิ่งแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาได้มีการเผยแผ่เข้ามาสู่ดินแดนนี้ก่อนการเกิดขึ้นของอาณาจักรศรีวิชัยแล้ว เป็นต้น

สรุป

ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีและศรีวิชัย ที่ได้ศึกษาทั้งหมดในบทนี้มีข้อค้นพบที่น่าสนใจดังนี้

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยทวารวดี บริเวณดังกล่าวเคยเป็นอาณาจักรฟูนันที่มีอาณาเขตกว้างขวางครอบคลุมลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาภาคกลางของไทยและแถบลุ่มแม่น้ำโขงอันได้แก่เขมรและเวียดนามในปัจจุบัน ซึ่งพระพุทธศาสนาได้เคยเจริญรุ่งเรืองมาก่อนแล้ว กลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่บริเวณนี้เป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา เห็นได้จากหลักฐานทางโบราณคดีที่สำรวจพบ เช่น *จารึกอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี บนพระพิมพ์ ๑ (เมตเตยยโก)* มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ สำรวจพบที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี *จารึกอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี บนพระพิมพ์ ๒ (สารีปุตโต)* มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ – ๑๒ สำรวจพบที่เจดีย์หมายเลข ๑๑ เมืองโบราณอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี และ *จารึกอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี บนพระพิมพ์ ๖ (ปุณโณ สุนาปรันโต)* มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ สำรวจพบพบที่เจดีย์หมายเลข ๑๑ เมืองโบราณอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น จารึกเหล่านี้อยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่านของสมัยฟูนันเข้าสู่สมัยทวารวดี

---

[๘๒] ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, < http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=733 >, 18 January 2016.

อาณาจักรฟูนันสิ้นสุดลงเพราะอาณาจักรเจนละเข้าปกครองในปี พ.ศ.๑๐๘๒ ซึ่งอยู่ในศตวรรษที่ ๑๑ ต่อจากนั้นอาณาจักรทวารวดีก็ได้ถือกำเนิดขึ้นมาในพุทธศตวรรษที่ ๑๒

อาณาจักรทวารวดีนี้น่าจะมีศูนย์กลางอยู่ในภาคกลางของประเทศไทยปัจจุบัน โดยมีจุดเริ่มอาณาเขตครอบคลุมดินแดนตั้งแต่เมืองสะเทิมในประเทศพม่ามาจนถึง ภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคเหนือของประเทศไทยปัจจุบัน ศูนย์กลางของอาณาจักร ในระยะแรกสันนิษฐานว่าตั้งอยู่ที่เมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ต่อมาอาจย้ายไปอยู่ที่เมืองนครปฐม หรือไม่ก็อยู่ที่คูบัว ในเขตจังหวัดราชบุรีปัจจุบัน เนื่องจากบริเวณทั้ง ๓ แห่ง มีร่องรอยเมืองโบราณ ศิลปวัตถุ และโบราณสถานแบบทวารวดีเหมือน ๆ กันจำนวนมาก เช่น พระพุทธรูปสมัยอมราวดี และที่นครปฐมยังได้พบรูปเคารพในพุทธศาสนาก่อนสมัยที่จะมีการสร้างพระพุทธรูปอีกด้วย เช่น พระธรรมจักร โพธิบัลลังก์ เป็นต้น ในสมัยทวารวดีนี้กลุ่มคนนับถือพระพุทธศาสนา เนื่องจากมีร่องรอยของพระพุทธศาสนา ได้ปรากฏให้เห็นทั้งในโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศไทยเป็นจำนวนมาก อาณาจักรทวารวดีสิ้นสุลงในพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เนื่องจากอำนาจของขอมที่มีอิทธิพลเข้ามาปกครองดินแดนทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลางของประเทศไทยทำให้อาณาจักรทวารวดีต้องหมดอำนาจลง การเกิดขึ้นของอาณาจักรทวารวดีเป็นการวางรากฐานที่สำคัญทางศิลปวัฒนธรรมให้แก่ชาติไทยที่ปรากฏให้เห็นสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยทวารวดี จากหลักฐานทางโบราณคดีสมัยทวารวดีที่ค้นพบตามที่ต่าง ๆ เป็นสิ่งแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาจากอินเดียเมื่อเข้ามาสู่ทวารวดีแล้วก็ได้เผยแผ่ไปยังอาณาจักรต่าง ๆ คือ ด้านทิศเหนือเผยแผ่ไปยังอาณาจักรโยนกเชียงแสน ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือและทิศตะวันนออกเผยแผ่ไปยังอาณาจักรอิศานปุระหรือเจนละ ด้านทิศใต้เผยแผ่ไปยังอาณาจักรศรีวิชัย และ ด้านทิศตะวันตกเผยแผ่ไปยังอาณาจักรศรีเกษตรหรือพุกาม เป็นต้น เหตุที่ทำให้พระพุทธศาสนาเผยแผ่ไปยังอาณาจักรต่าง ๆ ได้อย่างสะดวกและกว้างขวางเพราะได้มีปัจจัยที่เกื้อหนุนอย่างน้อยสามประการดังนี้

๑) ด้านรูปแบบวัฒนธรรมพุทธ เป็นวัฒนธรรมที่มีความยืดหยุ่นสูง เมื่อได้แผ่ขยายเข้าไปสู่อาณาจักรต่าง ๆ ที่มีอยู่ในช่วงเวลานั้น ได้มีการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมของพื้นที่นั้น ๆ จึงสามารถปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมในอาณาจักรเหล่านั้นได้อย่างลงตัว

๒) ด้านเส้นทางคมนาคมทางน้ำสะดวก เนื่องจากเมืองต่าง ๆ ที่รับวัฒนธรรมไปจากทวารวดี โดยเฉพาะบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามีลำน้ำติดต่อถึงกันได้หลายสาย และมีการติดต่อค้าขายกันโดยใช้เส้นทางน้ำในการขนส่งสินค้า การแผ่ขยายทางวัฒนธรรมพุทธจากอาจักรทวารวดีไปยังอาณาจักรอื่น ๆ จึงทำได้ง่ายโดยอาศัยการคมนาคมตามเส้นทางของลำน้ำในการติดต่อข้าขายสินค้าของผู้คนจากอาณาจักหนึ่งไปยังอีกอาณาจักรเป็นไปได้อย่างสะดวกสบาย

๓) *ด้านเส้นทางคมนาคมทางบกสะดวก* โดยเฉพาะบริเวณพื้นที่ราบในภาคกลางเป็นพื้นที่ราบทำให้การเดินทางติดต่อกันตลอดทั้งการขนส่งสินค้าไปค้าขายระหว่างกันทางบกทำได้สะดวก การแผ่ขยายทางวัฒนธรรมพุทธจากอาจักรทวารวดีไปยังอาณาจักรอื่น ๆ จึงทำได้ง่ายโดยอาศัยการคมนาคมตามเส้นทางบกในการติดต่อข้าขายสินค้าจากอาณาจักรหนึ่งไปยังอีกอาณาจักรหนึ่ง

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยทวารวดีช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ มีดังนี้

๑) หลักพุทธธรรมที่สำรวจพบในภาคกลาง คือ *หลักธรรมเรื่องอริยสัจ ๔* ในจารึกธรรมจักร (นครปฐม) พุทธศตวรรษที่ ๑๒ *หลักธรรมเรื่องการกัลปนา* ในจารึกวัดโพธิ์ร้าง อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม พุทธศตวรรษที่ ๑๒ *หลักธรรมเรื่องบุญกุศล* ที่สำรวจพบในจารึกถ้ำฤาษีเขางูเมืองราชบุรี พุทธศตวรรษที่ ๑๒ *หลักธรรมเรื่องพระรัตนตรัย* ที่สำรวจพบในจารึกพระพิมพ์ดินเผาวัดโคกไม้เดน ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ ที่วัดเขาไม้เดน ตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ เป็นต้น

๒) หลักพุทธธรรมที่สำรวจพบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะวันออก คือ *หลักธรรมเรื่องทาน* ที่สำรวจพบในจารึกวัดจันทึก พุทธศตวรรษที่ ๑๒ หรือจารึกบนพระพิมพ์ดินเผาเมืองฟ้าแดดสูงยาง ๑ ในพุทธศตวรรษที่ ๑๔ และ *หลักธรรมเรื่องพระรัตนตรัย* ที่สำรวจพบในจารึกเนินสระบัว ราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๔ เป็นต้น

๓) หลักพุทธธรรมที่สำรวจพบในภาคเหนือ คือ *หลักธรรมเรื่องอริยสัจ ๔* ซึ่งที่มีอยู่ในพระวินัยมหาวรรคว่า *“ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้”* ที่ปรากฏใน จารึกเยธมฺมาฯ เมืองศรีเทพ ที่เมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นต้น

๔) หลักพุทธธรรมที่สำรวจพบในภาคใต้ คือ *หลักธรรมเรื่องอริยสัจ ๔* ซึ่งเป็น เย ธมฺมาฯ เป็นคาถาที่มีอยู่ในพระวินัยมหาวรรค ซึ่งพระอัสสชิได้กล่าวธรรมนี้แก่สารีบุตรปริพาชก ที่สำรวจพบในจารึก เย ธมฺมาฯ บนพระซุ้มศรีวิชัย ๑ อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ และ จารึก เย ธมฺมาฯ บนพระสถูปดินเผาเมืองยะรัง จังหวัดปัตตานี อายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นต้น

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยศรีวิชัย เป็นอาณาจักรโบราณที่มีอยู่ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๘ เป็นอาณาจักรของกลุ่มชาติพันธุ์มลายูโบราณ ก่อตั้งขึ้นโดยราชวงศ์ ไศเลนทร์ มีอาณาเขตกว้างขวาง ครอบคลุมพื้นที่ตั้งแต่แหลมมลายู เกาะสุมาตรา เกาะชวา ช่องแคบมะละกา ช่องแคบซุนดา และภาคใต้สุดของประเทศไทยขึ้นมาจนถึงจังหวัดสุราษฎร์ธานีในปัจจุบัน ส่วนที่ตั้งเมืองหลวงของอาณาจักรศรีวิชัยยังมีการถกเถียงกันอยู่ซึ่งมีอยู่สองแห่ง คือ ที่อำเภอเมืองไชยา หวัดสุราษฎร์ธานี และ ที่ปาเล็มบัง ซึ่งเป็นเมืองหลวงจังหวัดสุมาตราใต้ อยู่ฝั่งตะวันออกทางตอนใต้ของเกาะสุมาตราประเทศอินโดนีเซียปัจจุบัน

อาณาจักรศรีวิชัยมีความเจริญรุ่งเรืองในหลายด้านเนื่องจากเป็นดินแดนชายฝั่งทะเล ซึ่งเป็นเส้นทางผ่านของการเดินเรือเพื่อการติดต่อค้าขายระหว่างชนหลายเชื้อชาติตั้งแต่ประเทศอินเดียไปจนถึงประเทศจีน หากเดินทางโดยใช้ทางเรือในทะเลก็ใช้เส้นทางนี้เป็นทางผ่าน การติดต่อสัมพันธ์กันในสมัยศรีวิชัยได้อาศัยทะเลเป็นเส้นทางหลักในการติดต่อค้าขายระหว่างกัน ชนชาติอินเดียที่มีความรู้เชี่ยวชาญในการเดินเรือค้าขายกับชาวเอเชียอาคเนย์ ได้นำเอาศาสนาและวัฒนธรรมของตนเข้ามาเผยแผ่ให้กับกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในดินแดนแถบนี้ด้วย จึงทำให้พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองอยู่ในอาณาจักรศรีวิชัย เป็นบ่อเกิดอารยธรรมโลกที่มีความสำคัญ เช่น มหาสถูปบุโรพุทโธในประเทศอินโดนีเซีย สร้างขึ้นจากหินภูเขาไฟ ในพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ องค์การยูเนสโก ได้

ประกาศให้บุโรพุทโธเป็นมรดกโลก และเจดีย์พระบรมธาตุไชยาเป็นสถาปัตยกรรมแบบศรีวิชัย สร้างขึ้นประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ หลักฐานเหล่านี้เป็นสิ่งแสดงให้เห็นถึงความเลื่อมใสศรัทธาของคนในอาณาจักรศรีวิชัยที่มีต่อพระพุทธศาสนา ซึ่งเคยได้มีความเจริญรุ่งเรืองอยู่ในดินแดนแถบนี้ ต่อมาเมื่ออาณาจักรศรีวิชัยอ่อนแอลง อาณาจักรมัชปาหิตได้ยกทัพเข้ามาตีศรีวิชัย ได้ดินแดนสุมาตราและบางส่วนของคาบสมุทรมลายูไป อาณาจักรศรีวิชัยจึงสิ้นสุดลงในพุทธสตวรรษที่ ๑๖

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยศรีวิชัย พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่มาในดินแดนแถบนี้เริ่มจากมีชาวอินเดียเดินทางเข้ามาในอาณาจักรศรีวิชัยในฐานะพ่อค้า ในกลุ่มนี้มีทั้งพระสงฆ์และคฤหัสถ์ พระสงฆ์ได้อาศัยเรือของพ่อค้าเพื่อเดินทางเข้าเผยแผ่พระพุทธศาสนา ชนกลุ่มนี้ได้นำเอาศาสนาที่ตนเองเคารพนับถืออยู่ในเวลานั้นเข้ามาเผยแผ่ในดินแดนแถบนี้ด้วย จึงทำให้ผู้ที่อาศัยอยู่บริเวณได้รู้จักพระพุทธศาสนา เริ่มตั้งแต่ชนชั้นสูง เช่น ชั้นชั้นกษัตริย์ เชื้อพระวงศ์ ข้าราชบริพาร ชนชั้นกลาง เช่น ผู้ประกอบอาชีค้าขาย ผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจดี และ ชนชั้นล่าง เช่น ผู้ประกอบอาชีพทางด้านการเกษตร ประศุสัตว์ กรรมกร เป็นต้น ได้ให้การนับถือพระพุทธศาสนา ประกอบกับอาณาจักรศรีวิชัยในยุคนั้นมีพื้นที่กว้างขวาง เป็นเส้นทางการเดินเรือทะเล ที่ประเทศจีน อินเดีย และประเทศที่อยู่ในแถบตะวันออกกลาง ต้องใช้เส้นทางนี้ในการเดินทางเพื่อติดต่อค้าขายซึ่งกันและกัน อาณาจักศรีวิชัยจึงมีความสำคัญทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังดินแดนอื่น ๆ ในเกาะชวา คาบสมุทรมาเลย์ และประเทศจีน เป็นต้น

สำหรับเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทย พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองอยู่บริเวณภาคใต้ตอนบน ตั้งแต่จังหวัดสุราษฎร์ธานีลงไปถึงภาคใต้ตอนล่าง มีการสำรวจพบร่องรอยความเจริญรุ่งเรืองของพุทธศาสนาสมัยศรีวิชัย เช่น พระบรมธาตุไชยา อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี สร้างประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ วัดพระบรมธาตุ ตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช วัดเขียนบางแก้ว อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๔๘๓ พระสถูปพิมพ์ดินดิบเขานุ้ย เป็นภาษาบาลี อักษรหลังปัลลวะ ถ้ำเขานุ้ย จังหวัดตรัง มีอายุในพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๔ พระพิมพ์ดินดิบ จังหวัดปัตตานี มีอายุอยู่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ และ พระพุทธไสยาสน์ วัดคูหาพิมุข (วัดถ้ำ) จังหวัดยะลา สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๓๐๐ เป็นต้น ดินแดนส่วนนี้ได้เคยเป็นเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยอาณาจักรศรีวิชัย

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยศรีวิชัย ที่สำรวจพบในภาคใต้ตอนบน คือ *หลักธรรมเรื่องการทำบุญ* เช่น จารึกวัดเสมาเมือง ที่สำรวจพบในวัดเสมาเมือง ตำบลเวียงศักดิ์ อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช มีอายุอยู่ใน พ.ศ. ๑๓๑๘ มีเนื้อหาที่กล่าวถึงการทำบุญให้ทานในพระพุทธศาสนา คือ สร้างปราสาทอิฐ ๓ หลัง เพื่อถวายให้เป็นที่ประทับแด่ พระมนุษยพุทธ พระโพธิสัตว์ปัทมปาณี พระโพธิสัตว์วัชรปาณี ตามหลักความเชื่อในพระพุทธศาสนานิกายมหายาน และ หลักพุทธธรรมที่สำรวจพบในภาคใต้ตอนล่าง คือ *หลักธรรมเรื่องอริยสัจ ๔* เช่น จารึกพระสถูปพิมพ์ดินดิบเขานุ้ย ซึ่งสำรวจพบที่ถ้ำเขานุ้ย จังหวัดตรัง มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๓ – ๑๔ มีการจารึกคาถา เย ธมฺมาฯ ซึ่งมีที่มาอยู่ในพระวินัยปิฎกมหาวรรค และ ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ซึ่งอยู่ในสมัยทวารวดีช่วงก่อนอาณาจักรศรีวิชัยนั้นก็ได้มีการสำรวจพบจารึกหลักพุทธธรรมในแถบภาคใต้ตอนล่างหลายชิ้น หลักฐานทางโบราณคดีเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาเคยได้เผยแผ่เข้ามาสู่ดินแดนนี้ก่อนการเกิดขึ้นของอาณาจักรศรีวิชัย

บทที่ ๓
ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรม สมัยลพบุรี

สมัยที่ขอมเรืองอำนาจสูงปกครองดินแดนประเทศไทยอยู่ในช่วงสมัยลพบุรี มีอายุประมาณ พ.ศ. ๑๒๐๐- ๑๘๐๐ ปี ช่วงดังกล่าวกษัตริย์ขอมบางพระองค์เป็นพุทธมามกะ และบางพระองค์เป็นพราหมณมามกะ แต่อย่างอย่างไรก็ตามในช่วงดังกล่าวพระพุทธศาสนาก็ยังแพร่หลายและมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนที่อาศัยอยู่ในอาณาบริเวณนี้เป็นอย่างมาก เห็นได้จากหลักฐานทางโบราณคดีทั้งที่เป็นโบราสถานและโบราณวัตถุทางพระพุทธศาสนาที่ได้มีการสำรวจพบในสมัยลพบุรีนี้จำนวนมาก จากการศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรีพบว่ามีทั้งพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทและนิกายมหายาน จากหลักฐานทางโบราณคดีพบร่องรอยของพระพุทธศาสนามหายานลัทธิมันตระยานได้เคยเจริญรุ่งเรืองอยู่ในอาณาบริเวณนี้มาแล้วทั้งในประเทศกัมพูชาและในประเทศไทยตั้งแต่ตอนกลางและอีสานบางส่วนลงไป โบราณสถานที่สำคัญเกี่ยวกับพระพุทธศาสนามหายานลัทธิมันตระยาน เช่น ปราสาทหินพิมาย และพระปรางค์สามยอดที่ลพบุรี เป็นต้น การศึกษาประวัติศาสตร์และเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี พบว่าคนที่อาศัยอยู่ในอาณาบริเวณนี้ได้มีติดต่อสื่อสารและปฏิสัมพันธ์กับคนในอาณาจักรอื่น ๆ ทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง การปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวได้ก่อให้เกิดแพร่กระจายทางวัฒนธรรมจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่งได้อย่างค่อยเป็นค่อยไปรวมทั้งศาสนาด้วย สมัยลพบุรีนี้เป็นช่วงคาบเกี่ยวกันกับสมัยทวารวดี ซึ่งอารยธรรมทวารวดี ได้เคยมีความเจริญรุ่งเรืองมาก่อนแล้วในอาณาบริเวณนี้เมื่อทวารวดีเสื่อมลง ต่อมาขอมได้เรืองอำนาจเข้าปกครองดินแดนแถบนี้ ซึ่งกษัตริย์ขอมบางพระองค์นับถือพระพุทธศาสนาและบางพระองค์นับถือศาสนาพราหมณ์-ฮินดู จึงทำให้ทั้งพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ได้เข้าไปมีอิทธิพลต่อความเชื่อของประชาชนสมัยลพบุรีเป็นอย่างมาก เพื่อให้เกิดความเข้าใจประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีที่ชดเจน ในบทนี้ผู้วิจัยจึงได้แบ่งการศึกษาเป็น ๓ หัวข้อ ๑) ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยลพบุรี ๒) เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยลพบุรี และ ๓) วิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีในประเทศไทยสมัยลพบุรี แต่ละหัวข้อจะได้นำมาศึกษาตามลำดับดังนี้

๓.๑ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยลพบุรี

ได้กล่าวแล้วว่าวัฒนธรรมสมัยลพบุรีได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากสมัยทวารวดีอยู่มาก เนื่องจากก่อนหน้าที่จะเกิดอาณาจักรละโว้หรือลพบุรีนั้นอารยธรรมทวารวดีได้เคยเจริญรุ่งเรืองมาก่อนแล้ว ทางด้านพระพุทธศาสนาในอาณาบริเวณนี้เคยนับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบอโศกซึ่งมีมาแต่เดิมตั้งแต่คราวหลังจากพระเจ้าอโศกมหาราชได้อุปถัมภ์ให้มีการทำสังคายนาพระพุทธศาสนาครั้งที่สามในประเทศอินเดียสิ้นสุดลงพระองค์ได้ส่งสมณทูตสององค์ ได้แก่ พระโสณะและพระอุตระมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิเชื่อกันว่าคืออาณาบริเวณอันเป็นดินแดนในเอเชีย

ตะออกใต้ทั้งหมด สำหรับประเทศไทยชื่อว่าดินดังกล่าวได้แก่จังหวัดนครปฐม ซึ่งในยุคโบราณอาณาบริเวณจังหวัดนครปฐมของประเทศไทยปัจจุบันคือส่วนหนึ่งของอาณาจักรทวารวดี ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบอโศกก็ได้เจริญรุ่งเรืองอยู่ในดินแดนแถบนี้เรื่อยมา จนถึงสมัยลพบุรีเมื่อขอมมีอำนาจปกครองพระพุทธศาสนานิกายมหายานก็ได้เผยแผ่มายังดินแดนถบนี้ด้วย จึงเกิดมีพระพุทธศาสนาเป็นสองนิกาย อย่างไรก็ตามเนื่องจากชนชั้นปกครองในสมัยนี้ได้นับถือพระพุทธศาสนานิกายมหายานจึงทำให้พระพุทธศาสนานิกายมหายานเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก ดังนั้นในหัวข้อนี้ เพื่อให้เห็นภาพของประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีชัดเจนผู้วิจัยจึงแบ่งการศึกษาออกเป็น ๒ หัวข้อ คือ ๑) ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา นิกายมหายานสมัยลพบุรี ๒) ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทในสมัยลพบุรี แต่ละหัวข้อจะได้ศึกษาตามลำดับดังนี้

๓.๑.๑ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท สมัยลพบุรี

อาณาจักรละโว้ได้รับพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทเจริญมาตั้งแต่สมัยทวารวดี[๑] จนกระทั่งได้ขาดหายไปในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานทางจารึกภาษาบาลีที่หายไปเช่นกัน แต่จารึกสันสกฤตยังคงควบคู่กับภาษามอญโบราณ ยังเป็นที่แพร่หลายไปอีกหนึ่งศตวรรษ จะเห็นได้จากจารึกภาษาขอมเข้ามาแทนที่ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ซึ่งเป็นช่วงสิ้นสุดของจารึกมอญโบราณในภาคกลาง

ส่วนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือยังไม่พบจารึกภาษาบาลี ซึ่งเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นการแพร่หลายของนิกายเถรวาทที่เก่าแก่ไปกว่าพุทธศตวรรษที่ ๑๘ แต่หลักฐานทางประวัติศาสตร์ศิลปะ เช่น ภาพสลักบนใบสีมาจากเรื่องมหานิบาตชาดก ชี้ให้เห็นว่า นิกายเถรวาทน่าจะเข้ามาประดิษฐานในลุ่มแม่น้ำชีตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๕

พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทที่รุ่งเรืองขึ้นในสมัยลพบุรี จำแนกได้เป็นสองช่วงคือ

ช่วงที่ ๑ ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เป็นช่วงของอารยธรรมมอญโบราณ จะเป็นพุทธศิลป์ในช่วงระยะเวลาเดียวกันกับที่ลัทธิตันตระยานเป็นที่แพร่หลายในภาคกลางและภาคใต้ของประเทศไทย นิกายเถรวาทกลับไปเจริญรุ่งเรืองขึ้นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งจากการศึกษาเรื่องมหานิบาตชาดกที่ปรากฏบนใบสีมา เห็นได้ว่า ชาวมอญโบราณมีมหานิบาตชาดกที่แตกต่างไปจาก ชาดกอัฏฐกถา ของศรีลังกา ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทที่แพร่หลายอยู่ในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๖ น่าจะมิได้รับนิกายนี้มาจากลังกา ซึ่งสมมติฐานข้อยังได้รับการสนับสนุนจากประติมานิรมาณวิทยาของพระพุทธรูปประทับสมาธิราบ ปางสัมผัสธรณี ซึ่งต่อจากนี้ไปเรียกว่า ปางมารวิชัย ตามที่นิยมเรียกกันในประเทศไทยและเป็นเอกลักษณ์ของพระพุทธรูปนิกายเถรวาทในประเทศไทย แต่ไม่ปรากฏในลังกาเช่น พระสมณโคดมเป็นพระนามที่ชาวไทยผู้นับถือพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทใช้เรียกพระศากยมุนี พระสมณโคดมในประเทศไทยนั้นนิยมสร้างเป็นพระพุทธรูปประทับสมาธิราบปรางมารวิชัย ดังเช่น พระพุทธรูปทองคำของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร พระพุทธรูปองค์นี้มีพุทธลักษณะใกล้เคียงกับพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในช่วงครึ่งแรกของพุทธ

---

[๑] สัมภาษณ์ นางสาว ธัชสร ตันติวงศ์, เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร, วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

ศตวรรษที่ ๑๕ และน่าจะเป็นพระสมณโคดมประทับขัดสมาธิราบปางมารวิชัยที่เก่าแก่ที่สุดองค์หนึ่งของประเทศไทย

ภาพที่ ๓.๑ พระพุทธรูปทองคำปางวิชัย สมัยลพบุรี พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ช่วงที่ ๒ พุทธศิลป์ในนิกายเถรวาท หลังพุทธศตวรรษที่ ๑๖ จนถึงกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เป็นช่วงที่นิกายเถรวาทเจริญรุ่งเรืองขึ้นในภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคเหนือของประเทศไทย ถึงแม้ว่า ศิลปะในนิกายเถรวาทยุคนี้จะมีจำนวนน้อยกว่าที่สร้างขึ้นในลัทธิตันตระยานในช่วงเวลาเดียวกัน นอกจากนั้นแล้ว หลักฐานทางประวัติศาสตร์[๒] เช่น ศิลาจารึกศาลสูง อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี ที่กล่าวถึงพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ตรัสให้พระภิกษุฝ่ายมหายานสถวิรสวดมนต์ถวายบุญกุศลเมื่อถึงศีลสวดมนต์ภาวนาให้แก่พระองค์ ในปี พ.ศ.๑๕๖๕ - ๑๕๖๘ และด้านที่ ๑ ของศิลาจารึกดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งจารึกขึ้นในปี พ.ศ.๑๗๑๐ ใช้ภาษาบาลี จึงแสดงให้เห็นว่า นิกายเถรวาทมิได้สูญหายไปจากภาคกลางของประเทศไทยเสียทีเดียว

นอกจากนั้นในบันทึกพงศาวดารฉบับหอแก้ว[๓] หรือ HmannanMahayazawinawgyi ของพม่า ยังได้กล่าวถึงพระภิกษุตมสินทะ ผู้เป็นพระโอรสของพระเจ้ากรุงกัมโพช(ลพบุรี) และยังเป็นทั้งเพื่อนและสาวกของพระภิกษุชาวมอญโบราณ ฉายาว่า ฉปตะ ที่ไปอุปสมบทที่ลังกาและมาเผยแพร่สิงหลสงฆ์ปักขะที่เมืองพุกามในปี พ.ศ. ๑๗๓๔ เมื่อพญาสววาสิทธิกษัตริย์แห่งหริภุญไชยมีพระชันษาครบ ๒๖ ปี ได้ทรงเลื่อมใสในพระรัตนตรัย จึงโปรดให้สร้างพระเชตวันขึ้น นอกจากนั้นยังโปรดให้สร้างพระเจดีย์ขึ้นสามองค์ที่หน้าพระอุโบสถทางด้านทิศตะวันออก และเมื่อพระองค์มีพระชันษา ๓๒ ปี จึง

---

[๒] สัมภาษณ์ นายวิษรุต วะสุกัน, เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร, ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

[๓] สัมภาษณ์ นางสาวธัชสร ตันติวงศ์, เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร, ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

ได้เสด็จออกผนวชพร้อมด้วยพระโอรส ๒ พระองค์ ณ พระอุโบสถของวัดเชตวันแห่งนี้ โดยมีพระราชคุรุซึ่งมีอายุ ๘๒ ปี เป็นประธานสงฆ์ เมื่อพระองค์ทรงผนวชนั้น มีพระภิกษุจำนวน ๘๐ รูป และสามเณรจำนวน ๑๐๒ รูป จำพรรษาอยู่ ณ วัดเชตวัน

ส่วนศิลาจารึกที่ได้มาจากวัดดอนแก้วอีกหลักหนึ่ง ซึ่งเซเดส์กล่าวว่า คนเป็นผู้ที่พบวัดจามเทวี อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูนนั้น มีข้อความว่าเมื่อ พ.ศ. ๑๗๖๑ พญาสววาธิสิทธิได้ทรงปฏิสังขรณ์พระรัตนเจดีย์ขึ้นใหม่ เพราะพระเจดีย์องค์เดิมได้พังทลายลงไปเนื่องจากแผ่นดินไหว พระเจดีย์ที่สร้างขึ้นใหม่ นี้ ตกแต่งประดับประดากับไม่มีอะไรเสมอเหมือนนั้นเจดีย์อื่น ๆ เหมือนในอาณาจักรหริภุญชัยแห่งนี้ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของศิลปะพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท

๓.๑.๑.๑ รัตนเจดีย์

ภาพที่ ๓.๒ รัตนเจดีย์ วัดจามเทวี จังหวัดลำพูน

จากภาพที่ ๓.๒ รัตนเจดีย์ วัดจามเทวี จังหวัดลำพูนเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชั้นสำคัญที่แสดงให้เห็นว่า ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ชาวมอญโบราณที่อาศัยอยู่บริเวณจังหวัดลำพูนในปัจจุบัน นับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท และมีความเป็นไปได้ว่านิกายนี้เพิ่งเข้ามาประดิษฐานในดินแดนแถบนี้ก่อนหน้านี้ไม่นานนักและเจริญรุ่งเรืองขึ้นเมื่อกษัตริย์มีพระศรัทธาเสด็จผนวชพร้อมด้วยพระประยูรญาติ จึงเป็นสาเหตุที่ทำให้พุทธศิลป์ เถรวาทมีความเจริญในแคว้นหริภุญชัย (ลำพูน)

พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทที่ปรากฏขึ้นในช่วงที่ ๒ นี้เน้นการสร้างรูปพระสมณโคดมประทับสมาธิราบ ปรางมารวิชัย ทรงครองจีวรห่มดอง และให้ความสำคัญแด่รูปพระสมณโคดมมากกว่าพระอดีตพุทธะหรือพระอนาคตพุทธะ ซึ่งต่อไปจะกลายเป็นลักษณะเฉพาะของพุทธศิลป์ในนิกายเถรวาทในประเทศไทยสืบต่อมา

พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทยังเป็นแรงบันดาลใจในการเปลี่ยนแปลงประติมานิรมาณวิทยาของพระพุทธรูปที่พบในประเทศไทย เช่น นิยมการสร้างพระพุทธรูปยืน ครองจีวรคลุมพระอังสะทั้งสองข้าง พระหัตถ์ขวาแสดงธรรมหรือประทานอภัยที่หน้าพระอุระ พระกรซ้ายทอดลงข้างพระวรกาย หรือสร้างพระพุทธรูปทรงอุณหิศหลายยอด ซึ่งลักษณะที่กล่าวถึงข้างต้นทั้งหมดนั้น ดร.วูดเวิร์ด (Woodward) เสนอว่า[๔] เป็นปติมานิรมาณวิทยาของพุทธศิลป์ในนิกายอริยะ อันเป็นที่แพร่หลายในประเทศไทยในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ถึงกลาง ๑๙ นิกายอริยะนี้ ย่อมาจาก อริยารหันตปักขะ ภิกขุสงฆ์ที่ศิลาจารึกกัลยาณีของพระเจ้าธรรมเจดีย์ กษัตริย์มอญโบราณมีการปกครองหงสาวดี (พ.ศ. ๒๐๑๕ - ๒๐๓๕) โปรดให้จารขึ้นในปี พ.ศ. ๒๐๑๙ อ้างว่า เป็นชื่อนิกายดั้งเดิมที่พระโสณะมหาเถระและอุตตระมหาเถระนำเข้ามาจากอินเดีย เมื่อสถาปนาพระพุทธศาสนาในรามัญประเทศ แต่ภายหลังเรียกว่า กัมโพชสงฆ์ปักขะ เพราะว่า พระอารามของนิกายอริยะนั้นตั้งอยู่ติดกับค่ายของเชลยศึกชาวกัมโพช ดังนั้นจากจะตั้งชื่อให้กับพุทธศิลป์นิกายเถรวาทในช่วงระยะเวลานี้ ก็น่าจะเป็นกัมโพชสงฆ์ปักขะ มากกว่าอริยะเพราะมีความสัมพันธ์โดยตรงกับชาวกัมโพช

อย่างไรก็ตาม รูปแบบต่าง ๆ ของพระพุทธรูปที่อาจจะสร้างขึ้นในกัมโพชสงฆ์ปักขะนั้น พบรวมกันในหม้อดินเผาที่จังหวัดสมุทรสาคร พร้อมกับด้ามขับของกระดิ่ง (มณฺฏา) ซึ่งใช้ในพิธีกรรมของลัทธิตันตระยาน จึงเป็นไปได้ว่า กัมโพชสงฆ์ปักขะนั้นเป็น พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทที่รับเอาพิธีกรรมและการปฏิบัติธรรมบางประการจากลัทธิตันตระยานมาผสมผสานเป็นของตนเอง อันเป็นต้นกำเนิดของนิกายตันตริกเถรวาทหรือโยคาวจร ซึ่งเป็นนิกายหลักของประเทศไทยสืบต่อมา นอกจากนั้นแล้ว พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทที่แพร่หลายอยู่ในช่วงระยะเวลานี้ก็มิใช่นิกาย มหาวิหารวาสินของลังกาที่เคร่งครัด แต่อาจจะเป็นนิกายที่ได้ผสมผสานกับลัทธิมหายาน จนจารึกศาลสูงเรียกว่า มหายานสถวีระ ก็เป็นได้

ช่วงที่ ๒ หลังพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เป็นช่วงของอารยธรรมขอม อันจะเห็นได้จากจำนวนของจารึกขอมที่ปรากฏขึ้นในช่วงระยะเวลาเดียวกัน และอิทธิพลของศิลปะขอมและรุ่งเรืองภายใต้คณะกัมโพชสงฆ์ปักขะพุทธศิลป์ในนิกายเถรวาทในช่วงที่ ๒ กัมโพชสงฆ์ปักขะนั้นสะท้อนให้เห็นการผสมผสานระหว่างนิกายเถรวาทกับนิกายตันตระยาน โดยวิวัฒนาการทางด้านรูปแบบจากศิลปะของขอมกับศิลปะในลัทธิตันตระยานที่แพร่หลายในสมัยราชวงศ์ปาละเสนะของอินเดีย (พ.ศ.๑๒๙๓ - ๑๗๗๒) ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗ อีกด้วย กล่าวคือ นิยมสร้างพระพุทธรูปทรง อุณหิศห้ายอด อันประกอบด้วยกระจังขนาดใหญ่สามตัวที่ตรงกลางและด้านข้าง ซึ่งขั้นด้วยก้านดอกบัวอุบลและทำเป็นปมเหนือ พระกรรณทิ้งชายลงมาที่พระอังสาทั้งสองข้าง นอกจากนั้น ยังทรงกรองศอทับด้วยจีวร พุทธลักษณะเช่นนี้มักหรือยืนบนปัทมาสน์ มีประภามณฑลรูปเปลวเพลิงเป็นแผ่นหลัง มีธงทิวหรือก้านพระศรีมหาโพธิ์อยู่ใต้ฉัตร

พระพุทธรูปส่วนใหญ่ในกลุ่มที่ดัดแปลงมาจากพระพุทธรูปที่มีประภามณฑลเป็นแผ่นหลังของอินเดียนั้น ได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นเรือนแก้วหรือรัตนปราสาท และพระพุทธรูปซึ่งทรง อุณหิศห้า

---

[๔] สัมภาษณ์ นางสาวธัชสร ตันติวงศ์, เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร, ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

ยอดนั้น มักจะสร้างเป็นพระพุทธรูปในกลุ่มนี้ปรากฏขึ้นในภาคกลางของประเทศไทยในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งผู้วิจัยได้นำเสนอ ด้วยพุทธศิลป์ต่อไปนี้

๓.๑.๑.๒ รัตนปราสาทหรือเรือนแก้วสัมฤทธิ์นี้ มีภาพทั้งสองด้าน ด้านหน้า แต่เดิมมีพระพุทธรูปซึ่งเป็นประติมากรรมลอยตัว ยืนอยู่ภายในซุ้มหยัก ที่มีเกียรติมุขถือยอดซุ้มอยู่ด้านบน แบ่งเป็นสามตอน ตอนบนสุดมีสถูปสามองค์ ซึ่งคงหมายถึง พระอดีตพุทธะสามองค์ อนึ่งสถูปทั้ง ๓ องค์นี้มีลักษณะคล้ายกัน สถูปประธานองค์ใหญ่สุดซึ่งตั้งอยู่ตรงกลางนั้นมีลักษณะคล้ายกัน คือ องค์สถูปตั้งอยู่บนฐานปัทม์รูปสี่เหลี่ยมจตุรัส มีสถูปจำลอง (สถูปิก) รวยรอบอยู่ทั้ง ๘ ทิศ เหนือฐานปัทม์ขึ้นไปเป็นองค์ระฆัง แผนผังขององค์ระฆังเป็นรูปมะเฟืองสี่กลีบ เอวคอดและป่องช่วงบนเหนือองค์ระฆังเป็นฐานบัวคว่ำบัวหงายทรงกลม รองรับปรียอดทรงกรวยสองชั้น ตอนกลางเป็นรูปพระพุทธเจ้าไสยาสน์ พระหัตถ์ขวารองรับพระเศียรที่สวมอุณหิศห้ายอด พระกรและพระหัตถ์ซ้ายแนบลงที่พระวรกายซ้าย จีวรด้านซ้ายพับทบลง ทรงสวมปั้นเหน่งเป็นแถบหนา ทับชายสบงด้านบน พระไสยาสน์องค์นี้น่าจะได้แก่ พระเมตไตรย์ ตอนล่างเป็นรูปพระสาวกสี่รูปคุกเข่าพนมมือ กรอบของซุ้มเรือนแก้วสัมฤทธิ์นี้เป็นฝักเพกาที่มียอดเป็นก้านบัวและใบโพธิ์ ตอนล่างของกรอบที่ขนาบซุ้มทั้งสองข้างเป็นพระพุทธรูปประทับสมาธิ ปางมารวิชัย ข้างละองค์

ภาพที่ ๓.๓ รัตนปราสาท หรือเรือนแก้วสัมฤทธิ์กำหนดอายุอยู่ในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษ ที่ ๑๙

จากภาพที่ ๓.๓ รัตนปราสาท หรือเรือนแก้ว แบ่งเป็นสองตอนช่วงกลางของตอนล่างเป็นพระพุทธรูปยืนในซุ้ม พระหัตถ์ขวาแสดงธรรมหน้าพระอุระ พระกรซ้ายแนบพระวรกาย พระหัตถ์ซ้ายประทานพร ทรงคาดปั้นเหน่งเป็นแถบหนาทับชายสบงด้านบน ทางด้านซ้ายและขวาขององค์มีพระพุทธรูปประทับสมาธิราบ ปางมารวิชัย อยู่ข้างละองค์ ส่วนองค์ยืน ได้แก่ พระสมณโคดม โดยได้ปรากฏพระองค์อีกครั้งหนึ่ง ตอนบนเป็นปราสาทจตุรมุข ตั้งอยู่บนฐานปัทม์ลูกแก้วอกไก่ มีพระสมณโคดมลักษณะคล้ายกับองค์ที่อยู่ตอนล่างทุกประการ ยืนอยู่ในซุ้มเหรือองค์พระมีซุ้มบัญชรซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไปสี่ชั้น เฉพาะสามชั้นล่างประดิษฐานพระพุทธรูปประทับปางสมาธิชั้นละองค์ รวมเป็นพระอดีตพุทธะสามองค์ ตรงมุงของแต่ละชั้นตกแต่งด้วยกลับขนุน ชั้นที่ห้าไม่มีซุ้มบัญชร มีแต่กลีบขนุน ยอดเป็นบัวหงาย กลับขนุนรองรับปัญจศูล

เป็นที่น่าสังเกตว่า ศิลขรของปราสาทหลังนี้ขอบด้านนอกเป็นรูปไข่ส่วนที่ป่องออกมามากที่สุดคือ ซุ้มบัญชรของชั้นที่สาม ซึ่งแตกต่างกับศิขรของปราสาทสลักนูนต่ำสามหลังที่ระเบียงปราสาท

บายน ซึ่งส่วนที่ป่องที่สุด ได้แก่ ซุ้มบัญชรของชั้นที่หนึ่ง จึงทำให้ปราสาทในเรือนแก้วนี้ดูสูงและสง่ากว่าปราสาทขอมที่มีลักษณะป้อมเตี้ยตอนล่างของกรอบของเรือนแก้วเป็นฝักเพกา ตอนบนเป็นก้านบัวและใบโพธิ์รับกันทั้งสองข้าง

๓.๑.๑.๓ แผงสัมฤทธิ์พระสมณโคดม

ภาพที่ ๓.๔ แผงสัมฤทธิ์พระสมณโคดม

จากภาพที่ ๓.๔ ศิลปกรรมชิ้นนี้แสดงพุทธประวัติของประพุทธเจ้าดังนี้

ด้านที่ ๑ แผงสัมฤทธิ์นี้มีสองด้าน พระสมณโคดมเสด็จกลับจากกรุงกบิลพัสดุ์ แล้วเสด็จไปเทศนาโปรดพระประยูรญาติ กำหนดอายุในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๘ สัมฤทธิ์ สูง ๔๑.๑๘ ซม. พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ด้านที่ ๒ ที่พระสมณโคดมเสด็จกลับจากกรุงกบิลพัสดุ์และทรงเทศนาธรรมโปรดพระนางยโสธราและพระราหุล

๓.๑.๑.๔ พระสมณโคดมยืน สัมฤทธิ์

ภาพที่ ๓.๕ พระสมณโคดมยืน สัมฤทธิ์อายุประมาณครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๑๙

จากภาพ ๓.๕ พระสมณโคดมยืน สัมฤทธิ์ทรงครองจีวรคลุมพระอังสาทั้งสองข้างพระหัตถ์ขวาแสดงธรรมที่หน้าพระอุระพระกรซ้ายทอดลงตามพระวรกายพระหัตถ์ซ้ายประทานพรได้จากกรุปรางค์

ประธานวัดราชบูรณะอาจจะเป็นส่วนหนึ่งของเรือนแก้วที่กล่าวถึงข้างต้นและคงเป็นพระสมณโคดมที่ทรงยืนอยู่ภายในซุ้มแต่ฐานสูญหายไปแล้วพระพุทธรูปองค์ดังกล่าวมีลักษณะพิเศษ คือมีไรพระศกเป็นลูกประคำมีรัศมีเป็นรูปวงโค้งทรงครองจีวรคลุมพระอังสาทั้งสองข้างขอบสบงด้านบนคาดด้วยปั้นเหน่งหนาตกแต่งด้วยดอกไม้กลมที่ด้านหน้าและด้านข้าง

๓.๑.๑.๕ พระสมณโคดมนาคปรก

ภาพที่ ๓.๖ พระสมณโคดมนาคปรก กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๙ สัมฤทธิ์ สูง ๔๐ เซนติเมตร

จากภาพที่ ๓.๖ พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท สมัยลพบุรีนิยมสร้างพระสมณโคดมนาคปรก แต่มีลักษณะที่แตกต่างไปจากพระวัชรสัตว์พุทธะ คือ ไม่ทรงสวมอาภรณ์เครื่องประดับ ประทับสมาธิราบปางแสดง ปางมารวิชัย แทนปางสมาธิ ตัวอย่างได้แก่ รูปพระสมณโคดมนาคปรกสัมฤทธิ์ทรงครองจีวรห่มดอง ชายจีวรเป็นแถบรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า พระพักตร์เหลี่ยม มีไรพระศก พระเกศาเป็นเส้นถัก พระอุษณีษะเป็นฐานรองรับ พระรัศมีทรงกรวยเรียบ ประทับบนกลับบัวหงายซึ่งมีผ้าทิพย์ ปูทับขนดนาคจากลักษณะของพระพุทธรูปองค์นี้สามารถกำหนดอายุได้ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๙

๓.๑.๑.๖ พระสมณโคดมทรงเครื่อง

ภาพที่ ๓.๗ พระสมณโคดม ทรงเครื่องในเรือนแก้ว พบในจังหวัดชัยภูมิ
ครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ ๑๙ สัมฤทธิ์ สูง ๒ เมตร[๕]

---

[๕] Kimbell Art Museum, Fortworth, Texas, U.S.A. (Woodward 1979, 73)

จากภาพที่ ๓.๗ พระพุทธปฏิมาประทับขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัยทรงเครื่อง น่าจะได้แก่พระสมณโคดม อันมีหลักฐาน คือพระพุทธปฏิมาทรงเครื่องในเรือนแก้วสัมฤทธิ์ของ พิพิธภัณฑ์ศิลปะคิมแบล (Kimbell Art Museum) พระพุทธปฏิมาองค์นี้ จากฐานถึง ยอดนพศูลย์สูง ๒ เมตร สามารถถอดแยกออกได้เป็น ๑๓ ส่วน เป็น “พระพุทธปฏิมาองค์เดียวพบที่ชัยภูมิ ความเลอเลิศอลังการของปฏิมากรรมองค์นี้ อาจพูดได้ว่า กษัตริย์ขอมต้องเป็นผู้สร้างขึ้นมาแน่” พระพุทธปฏิมาองค์นี้ทรงอุณหิส กุณฑล ทรงเปลือยพระอุระ และทรงกรองศอแบบเขมร ประทับเหนือฐานบัวคว่ำบัวหงาย เพิ่มมุมหน้ากระดานแสดงภาพกองทัพมาร ภายในซุ้มเรือนแก้วตกแต่งด้วยสิงห์พ่าห์ และซุ้มใบระกาภายในประดิษฐานพระพุทธปฏิมา ปางมารวิชัยทรงเครื่อง ๒๗ องค์ และเมื่อรวมกับองค์ประธานจะได้ ๒๘ องค์ ซึ่งก็คือจำนวนของพระอดีตพุทธะ ตั้งแต่พระทีปังกรพุทธถึงพระสมณโคดม ในพระไตรปิฎกหมวด พุทธวงส์ขุททกนิกาย สุตตันตปิฎก[๖] จึงน่าจะสร้างขึ้นในคณะกัมโพชสงฆ์ปักขะประมาณกลาง พุทธศตวรรษที่ ๑๘[๗]

๓.๑.๑.๗ พระพุทธปฏิมายืน ปางประทานพร

ภาพที่ ๓.๘ พระสมณโคดมยืนประทานพรพุทธศตวรรษที่ ๑๙ สัมฤทธิ์ สูง ๒๔.๕ เซนติเมตร
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

---

[๖] กรมศิลปากร, **ศัพทานุกรมโบราณคดี**, กรุงเทพมหานคร: สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๕๐,

[๗] โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนโดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. “ปราสาทขอมในประเทศไทย.”สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เล่มที่ ๓๐, <http://www.saranukromthai.or.th/sub/book/book.php?book=๓๐&chap=๓&page=ch>, สืบค้นเมื่อ ๑ มีนาคม ๒๕๕๙.

จากภาพที่ ๓.๘ พระพุทธรูปพระสมณโคดมยืน ยกพระหัตถ์ขวาประทานอภัย พระหัตถ์ซ้ายทอดลงที่พระอุรุ ที่สร้างขึ้นในรัฐกัมโพช ภายใต้คณะกัมโพชสงฆ์ปักขะ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙ มี ๒ แบบ

แบบที่ ๑ พระกรขวาพาดหน้าพระอุระ พระหัตถ์ขวาหงายออก

แบบที่ ๒ พระกรขวายื่นออกทางด้านหน้า พระหัตถ์ประทานอภัย พระหัตถ์ซ้ายหงายประทานพร

ความแตกต่างของทั้งสองแบบนี้อยู่ที่วัสดุและเทคโนโลยีของการสร้างพระพุทธปฏิมา เช่น สลักจากศิลา ดุนบนแผ่นโลหะ หรือพระพิมพ์ จะเป็นแบบที่ ๑ เพราะการแสดงประทานอภัยด้วยวัสดุและเทคโนโลยีข้างต้น เป็นเหตุให้ต้องพาดพระกรขวาหน้าพระอุระ และพระหัตถ์หงายออกทั้งนี้เป็นการแก้ปัญหาของช่างอันเกิดจากข้อจำกัดทางด้านวัสดุ ส่วนที่สร้างด้วยสัมฤทธิ์ ไม่มีความจำเป็นที่จะต้อง พาดพระกรขวาผ่านพระอุระ เพราะสามารถที่จะยื่นพระกรออกมาทางด้านหน้าได้ ยกเว้นที่ในกรณีที่ผู้สร้างจำลองรูปแบบมาจากพระพุทธปฏิมาศิลา หรือพระพุทธปฏิมาดุน เช่น พระพุทธปฏิมาสัมฤทธิ์ จากกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ พระนครศรีอยุธยา ซึ่งสืบทอดพุทธลักษณะของพระ พุทธปฏิมาเขมร เช่น พระพักตร์เหลี่ยม พระขนงเชื่อมกันเป็นเส้นตรง พระเกศาถัก พระเมาลีแบนรัด ด้วยพวงประคำ รัศมีเป็นต่อมกลม ขอบสบงด้านบนคาดด้วยรัดพระองค์ ปั้นเหน่งรูปวงกลมมีลายวงทั้งด้านหน้าและด้านข้างพระพุทธปฏิมาแบบนี้น่าจะจำลองมาจากพระพุทธปฏิมาศิลาแบบบายนของขอม สร้างขึ้นที่ละโว้ (ลพบุรี)

พระพุทธศาสนาในอินเดียเริ่มเสื่อมลงตั้งแต่ราว พ.ศ. ๑๖๐๐–๑๗๐๐ เนื่องมาจากการทำสงครามกับชาวมุสลิมที่เข้ามารุกรานอินเดีย ซึ่งทำให้การนับถือพระพุทธศาสนา นิกายมหายานในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เสื่อมลงด้วย ในช่วงเวลานั้น การค้าขายทางทะเลระหว่างตะวันออกกลางไปยังจีนผ่านทางศรีลังกาเริ่มเฟื่องฟูขึ้น และเป็นช่วงเวลาเดียวกับที่มีการฟื้นฟูพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทที่ใช้ภาษาบาลีที่ศรีลังกาอีกครั้ง นิกายนี้จึงแพร่หลายไปสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้พระเจ้าอโนรธามังช่อกษัตริย์ผู้ก่อตั้งจักรวรรดิพม่าครั้งแรกเป็นผู้รับพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทลัทธิลังกาวงศ์นี้เข้าสู่พม่ามีการสร้างเจดีย์ในเมืองหลวงมากมาย แม้ในกาลต่อมา อำนาจของพม่าเสื่อมถอยลงเพราะถูกมองโกลรุกราน และไทยมีอำนาจขึ้นแทน จนถึงปัจจุบันพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทก็ยังคงเป็นนิกายหลักในพม่า

ส่วนอีกเส้นทางหนึ่งนั้นคือ พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทจากลังกาแพร่หลายเข้าสู่ประเทศไทยที่นครศรีธรรมราชจากนั้นด้วยการติดต่อค้าขาย และการทูตทำให้พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทได้เผยแพร่เข้าสู่อาณาจักรขอมในช่วงท้ายรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ มหาราชผู้ยิ่งใหญ่แห่งขอมโบราณซึ่งจะเห็นได้จากเจดีย์ทรงลังกาภายปราสาทพระขรรค์ ดังแสดงภาพที่ ๓.๙ ด้วยอิทธิพลแห่งพระราชอำนาจของอาณาจักรขอมส่งผลให้ อาณาจักรละโว้ได้รับแนวคิดดังกล่าวด้วย

ภาพที่ ๓.๙ เจดีย์ทรงลังกา ภายในปราสาทพระขรรค์สันนิษฐานว่าบรรจุอัฐิ
ของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ หรืออาจจะเป็นอิฐิของพระราชบิดาพระองค์[๘]

แต่หาใช่ว่า พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทจะเข้ามาสู่อาณาจักรละโว้เป็นครั้งแรกไม่ แต่พระพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท และนิกายมหายาน ได้ประดิษฐานในดินแดนแถบนี้มาแต่ยุคอาณาจักรทวารวดีมาก่อนหน้านั้นแล้ว การสืบทอดจึงส่งต่อมายังยุคสุโขทัยเมื่อราว พ.ศ. ๑๘๐๐ และยังคงนับถือสืบเนื่องมาจนปัจจุบัน พระพุทธศาสนา

สรุป พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี มีความเจริญควบคู่กันมาทั้งนิกายเถรวาท และนิกายมหายาน ในส่วนของพุทธศิลป์ในลัทธิตันตระยานมีข้อมูลที่ได้มาจากศิลาจารึก เช่น จารึกที่ปราสาทเบ็งเวียนในสัมยของพระเจ้าราเชนวรมัน (พ.ศ.๑๔๗๘ - ๑๕๑๑) ที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้า พระโลเกศวรสี่กร และพระนางปรัชญาปารมิตา ผู้ประทานกำเนิดแก่พระชินพุทธะและทรงเป็นองค์กำเนิดพระธาตุทั้งห้า (มูลปฺรกฤติ) ในไตรโลก พระโลเกศวร คือ พระโพธิสัตว์อโลกิเตศวร ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความกรุณาและอุปาย และทรงเป็นตัวแทนของครรภธาตุมณฑล ที่มีชื่อเต็มว่า มหากรุณาครรโภภวมณฑล ส่วนพระนางปรัชญาปารมิตานอกจากจะทรงเป็นสัญลักษณ์ของปัญญาและบุคลาธิษฐานของคัมภีร์ปรัชญาปารมิตาสูตร แล้ว พระนางยังอาจจะทรงเป็นตัวแทนของพระนางปารมิตาโพธิสัตว์สี่พระองค์ ผู้เป็นพระชนนีของพระชินพุทธะหรือผู้ประทานกำเนิดปัญญาที่ล้อมรอบพระมหาไวโรจนะซึ่งทรงสถิตอยู่กลางวัชรธาตุมณฑลด้วย ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของลัทธิตันตระยานในอาณาจักรละโว้ มาจนกระทั่งลัทธินี้มีบทบาทลดน้อยลงในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๑๘

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาสู่อาณาจักรละโว้ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๘ นั้น ศาสนาสำคัญของชาวละโว้ คือ ศาสนาพราหมณ์– ฮินดู ส่วนพระพุทธศาสนาได้รับการนับถือในระดับเดียวกันซึ่งครั้งนั้นจดหมายเหตุของจีนเรียก “ลอหู” มีวัฒนธรรมที่รับแบบแผนทั้งด้านการปกครอง ศิลปะ การช่างและวิทยาการต่าง ๆ จากวัฒนธรรมทวารวดี และจักรวรรดิขอม แม้ว่าอาณาจักรละโว้นับถือในบางยุคสมัยจะนับถือศาสนาพราหมณ์– ฮินดูเป็นหลักแต่พระพุทธศาสนาก็เจริญรุ่งเรืองควบคู่กันไป ซึ่งปรากฏหลักฐานจากบันทึกของพระสงฆ์จีนอี้จิง ผู้จาริกไปอินเดียทางเรือผ่านทะเลใต้ในพุทธศตวรรษที่

---

[๘] <http://www.oknation.net/blog/rotisaimai/2015/01/14/entry-1>,. 23 April. 2016.

๑๓ กล่าวถึงดินแดนขอมในยุคนั้นว่า พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาก ในเมืองมีวัดทั่วไปทุกแห่ง ศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนาอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ชาวเมืองและเจ้านายนิยมบวชในพระพุทธศาสนา[๙] ทั้งกล่าวด้วยว่าดินแดนต่าง ๆ ในทะเลใต้นับถือปฏิบัติพระพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ รวมทั้งนิกายมูลสรรวาสติวาทซึ่งเป็นนิกายหินยานที่ใช้ภาษาสันสกฤตจารึกพระธรรมวินัย ในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ที่นครธมสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ผู้ทรงอานุภาพพระองค์ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุด ทรงสร้างวัดวาอารามพุทธสถาน ปราสาทต่าง ๆ ฝ่ายมหายาน และพระพุทธรูปจำนวนมากมาย ทรงสถาปนาปราสาทตาพรมให้เป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์ มีพระมหาเถระเป็นอาจารย์ใหญ่อยู่ถึง ๑๘ องค์และอาจารย์รองลงมาถึง ๒,๗๔๐ องค์ ทรงให้ราชกุมารเสด็จไปศึกษาพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทที่ลังกา และผนวชที่วัดมหาวิหารในเกาะลังกา ในปลายยุคเมืองพระนคร ศาสนาพราหมณ์– ฮินดูและพระพุทธศาสนา นิกายมหายานเสื่อมถอยลง คงเหลือแต่พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทที่เจริญรุ่งเรือง และได้รับการนับถือจากผู้คนทุกระดับตั้งแต่กษัตริย์ลงไปจนประทั่งในปัจจุบัน

๓.๑.๒ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา นิกายมหายานสมัยลพบุรี

พระพุทธศาสนา นิกายมหายานเกิดขึ้นหลังการสังคายนาครั้งที่ ๓ พระเจ้าอโศกมหาราช[๑๐]ได้ส่งพระสมณะทูต ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาออกเป็น ๙ สาย สายที่ ๘ พระโสณะกับพระอุตระเป็นหัวหน้าคณะเข้ามาสู่บริเวณที่เรียกว่า “สุวรรณภูมิ”ในกาลต่อมาพระพุทธศาสนาซึ่งได้รับอิทธิพลโดยผสมผสานศาสนาพราหมณ์– ฮินดู กับพระพุทธศาสนา นิกายมหายานหรือที่เรียกว่า “ลัทธิตันตระยาน” ซึ่งมีความแตกต่างจากพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท และนิกายมหายานอย่างเห็นได้ชัด ทั้งนี้เพราะจุดมุ่งหลายและหลักธรรมของลัทธิตันตระยานมีความใกล้เคียงกับไศวะตันตระของศาสนาพราหมณ์– ฮินดูมากกว่านิกายเถรวาท ทั้งนี้เพราะไศวะตันตระและตันตระยานต่างก็ให้ความสำคัญในการแสวงหาความสำเร็จในทางโลกเช่นเดียวกับการบรรลุในธรรม ลัทธิตันตระยานใช้อำนาจเร้นลับเข้ามาพิทักษ์รักษาพระพุทธศาสนาและศาสนิกชนในรูปแบบที่ดุร้ายหรือ โกรธ ของพระตถาคตรวมทั้งสร้างรูปเทวนารี (ปราชญา) ในฐานะที่เป็นศักยภาพ ของพระตถาคตและพระโพธิสัตว์และเป็นบุคลาธิษฐานแทนพระตถาคตรวมทั้งคัมภีร์อีกด้วย นอกจากนั้นแล้ว การใช้ภาษาลับที่เรียกว่า สนธยาภาษา[๑๑] ซึ่ง คุรุจะถ่ายทอดให้ศิษย์ที่ได้รับการอภิเษกแล้วเป็นสื่อในการสอน แม้กระทั้งการไข ไตรรหัส เพื่อที่จะบรรลุพุทธภาวะยังต้องใช้มณฑล หรือ วงวิเศษ ซึ่งเป็นแผนภูมิของพระตถาคตที่แสดงให้เห็นตระกูลของพระองค์เป็นเครื่องมือในการทำวิปัสนากรรมฐาน ซึ่งมณฑลเล่านี้อาจจะทำขึ้นในรูปแบบของจิตกรรมปฏิมากรรม หรือสถาปัตยกรรม เช่น สถูปบุโรพุทโธที่ชวา เป็นต้น

---

[๙] พระสุธรรมญาณวิเทศ. (สุธรรม สุธมฺโม), และคณะนักวิจัย DIRI จากวารสารอยู่ในบุญฉบับเดือนมีนาคม พ.ศ.๒๕๕๙, หน้า ๓๔.

[๑๐] ธิดา สาระยา, **อาณาจักรเจนละ: ระวัติศาสตร์โบราณอีสาน,**(กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๘), หน้า ๒๑– ๒๔.

[๑๑] พิริยะ ไกรฤกษ์, **ข้อคิดเห็นเกี่ยวกันแบบศิลป์ในประเทศไทย,** (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร . ๒๕๕๐, หน้า ๓๔– ๓๖.

ดังนั้น พุทธศิลป์ในลัทธิตันตระยานจึงมีความแตกต่างในทางปรัชญาและความเชื่อทางศิลปะในลัทธิหรือนิกายอื่น ๆ จากปรัชญาและความเชื่อเหล่านี้ ได้ส่งผลให้เกิดการสร้างสรรค์ศิลปะให้มีรูปแบบที่หลากหลายมากกว่าศิลปะในลัทธิหรือนิกายอื่นๆ ด้วย ศิลปะในลัทธิตันตระยานที่ปรากฏในประเทศไทย[๑๒] จำแนกออกได้เป็น ๓ กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ ๑ พุทธศิลป์แบบอินเดีย ชวาและจัมปา(ประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๔- ๑๖) ส่วนใหญ่เป็นรูปสัมฤทธิ์ที่พบในภาคกลางและภาคใต้ของประเทศไทย รูปเคารพเหล่านี้หล่อขึ้นในแคว้นพิหาร (Bihar) แคว้นโอริสสา (Orissa) และแคว้นเบงกอล (Bengal) ประเทศอินเดีย ซึ่งเป็นศูนย์กลางของลัทธินี้ หรือหล่อขึ้นที่ชวา ประเทศอินโดนีเซีย ซึ่งดัดแปลมาจากของประเทศอินเดียทอดหนึ่ง ส่วนรูปสลักจากศิลานั้น มักจะสลักขึ้นจากท้องถิ่นเอง เช่น เศียรพระศากยสิงห์ พระประธานของวิหารมหาโพธิ์ที่พุทธคยา ส่วนสถูปวิหารที่สร้างขึ้นในลัทธิตันตระยานนั้น แม้ว่าจะวิวัฒนาการตามรสนิยมของท้องถิ่นบ้าง แต่ยังสะท้อนให้เห็นต้นแบบจากประเทศอินเดีย เช่น วิหารพระมหาโพธิ์ที่พุทธคยา โสมปุรมหาวิหารที่ปาหารปุระ ประเทศบังกลาเทศและวิการกะละสันที่ชวา

กลุ่มที่ ๒ พุทธศิลป์แบบท้องถิ่น (ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖)ได้แก่ ศิลปะและสถาปัตยกรรมที่พบในประเทศไทยในปัจจุบันที่ได้รับแรงบัลดาลใจจากพุทธศิลป์ของอินเดีย ชวา และกัมพูชา โดยนำมาผสมผสานกับรูปแบบที่มีมาแล้วในอดีตจนเกิดเป็นอัตลักษณ์ของตนเอง ศิลปะในกลุ่มนี้ ส่วนใหญ่พบในภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

กลุ่มที่ ๓ พุทธศิลป์แบบกัมพูชา(ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๙)ที่แพร่กระจายไปทั่วภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย อันสะท้อนให้เห็นความเป็นอัตลักษณ์ของศิลปะขอมที่ได้ปรับเปลี่ยนศิลปะในลัทธิตันตระยานให้เข้ากับรูปแบบศิลป์ในศาสนาพราหมณ์– ฮินดูในประเทศกัมพูชา จนแทบไม่เห็นร่องรอยเดิมของศิลปะในลัทธิตันตระยานของอินเดียเลย ส่วนปราสาทที่สร้างขึ้นในลัทธิตันตระยานของกัมพูชา เช่น ปราสาทพิมาย ก็มิได้มีความแตกต่างไปจากเทวาลัยของขอมยกเว้นแต่ประติมานิรมาณวิทยาของรูปสลักที่ทับหลังของวิมานและที่เสาอิงข้างประตูมุขทางเข้ามณฑปเท่านั้น ที่จะบ่งบอกได้ว่า ปราสาทหลังนี้สร้างขึ้นในศาสนาใด

จากการศึกษาหลักฐานทางโบราณคดีพบว่าหลักฐานด้านเอกสารที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรีมีน้อยมาก ส่วนใหญ่จะเป็นสถาปัตยกรรม และประติมากรรม ผู้วิจัยจึงขออธิบายเรื่องราวเส้นทางการเผยแผ่ และภูมิศาสตร์วัฒนธรรมพระพุทธศาสนา สมัยลพบุรีผ่านการนำเสนอจากหลักฐานในส่วนของพุทธศิลป์สมัยลพบุรีดังต่อไปนี้

๓.๑.๒.๑ ลัทธิวัชรยานหรือตันตระยาน ลัทธิวัชรยานหรือตันตระยานเกิดขึ้นภายใต้ลัทธิคำสั่งสอนหรือหลักปรัชญาของมหายาน[๑๓] ซึ่งมีจุดมุ่งหมายที่จะช่วยให้สรรพสัตว์หลุดพ้นจากวัฏสงสาร โดยสืบเนื่องจากการใช้มนต์เป็นพาหนะสำคัญของการหลุดพ้น ซึ่งเริ่มขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๗ จึงเป็นวิถีทางเลือกของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ที่เรียกว่า มนตรยาน หรือวิถีที่

---

[๑๒] มนัส โอภากุล, **เมืองสมัยลพบุรีที่สุพรรณบุรี**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๓), หน้า ๗๑ – ๗๘.

[๑๓] เชษฐ์ติง สัญชลี **ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับการปรากฏขึ้นของคติจากคัมภีร์สัทธรรมปุณฑริกสูตร และอมิตาบูร พุทธานุสมฤต ในทางภาคกลางของประเทศไทย**, ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร . ๒๕๔๓, หน้า ๕๖.

พาไปสู่นิรวาณด้วยมนต์ เพื่อให้เห็นความแตกต่างจากกระแสหลักของนิกายมหายานที่เรียกว่า ปารมิตายาน อันได้แก่ วิถีทางของบารมี (ปารมิตา) หรือยานที่พาไปสู่นิพพานด้วยบารมี ๑๐ ประการของพระโพธิสัตว์ ดังนั้น องค์ความรู้เดิมในประเทศไทยจึงเข้าใจว่า ลัทธิตันตระยานเป็นนิกายหนึ่งของนิกายมหายาน แต่ลัทธิตันตระยานแตกต่างจากมหายานตรงวิถีทางที่จะบรรลุพุทธภาวะ ลัทธิตันตระยานใช้คัมภีร์ตันตระและใช้เวทมนต์คาถาร่วมกับการบำเพ็ญโยคะซึ่งนอกเหนือจากการแสวงหาโพธิจิตในทางธรรมแล้ว ยังนำมาซึ่งความสำเร็จในทางโลก (โลกิยะ)

ในคัมภีร์ตันตระ มีการสอนวิปัสนากรรมฐานที่เรียกว่า[๑๔] สาธน ซึ่งเป็นหนทาง ที่จะนำไปสู่การหลุดพ้นด้วยการทำวิปัสนากรรมฐาน โดยพระพุทธเจ้า และเทพเจ้าเป็นบุคลาธิษฐาน เพื่อที่จะเพ่งมองให้เห็นว่า ตนเองเป็นองค์หนึ่งองค์เดียวกับพระพุทธเจ้าหรือเทพเจ้าและมีอำนาจเท่าเทียมกับพระองค์ และในที่สุดก็มองเห็นว่า ตนเองและเทพเจ้าเป็นเพียงภาพมายาและทั้งคู่เป็นเพียงความว่างเปล่า (ศูนยฺตา) สาธน นั้น มีมนตร์ ธารณี มุทรา และมณฑล เป็นองค์ประกอบในการทำวิปัสนากรรมฐาน โดยให้สิทธะหรือ คุรุ คือ ผู้ที่เป็นประสบความสำเร็จ (สิทธิ) มาแล้ว เป็นผู้สอนและแปลความลึกลับของคัมภีร์ตันตระ รวมทั้งเป็นผู้ทำพิธี อภิเษก คือ รับเข้ามาเป็นสมาชิกด้วยการพรมน้ำมนต์ นักปราชญ์ชาวธิเบตได้จำแนกคัมภีร์ตันตระ ออกเป็น ๔ กลุ่ม อันได้แก่

กลุ่มที่ ๑ กริยาตันตระ ได้แก่ คัมภีร์ของนิกายมนตรยานที่หลงเหลือจากช่องระหว่างกลางพุทธศตวรรษที่ ๗ ถึงกลาง ๑๑ ซึ่งแทบทั้งสิ้นใช้การปฏิบัติและพิธีกรรมแสวงอำนาจทางโลก

กลุ่มที่ ๒ จรรยาตันตระ ได้แก่ คัมภีร์ที่เป็นคู่มือในการแสวงหาอำนาจทางโลก เช่น การเหาะเหินเดินอากาศ การหายตัว และความสามารถในการทำนายอนาคต และในทางธรรม เช่น คัมภีร์มหาไวโรจนาภิสัมโพธิตันตระ หรือ มหาไวโรจนสูตร ซึ่งรวบรวมขึ้นตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นต้นมา โดยใช้ สาธนะ คือวิปัสนากรรมฐาน ที่ใช้มณฑล มนต์และมุทราเป็นเครื่องมือ ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า ลัทธิตันตระยานได้แยกตัวเองออกจากลัทธิมหายานในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒

ในลัทธิตันตระมีหลักคำสอนสำคัญที่ปรากฏในคัมภีร์ มหาไวโรจนสูตร หมายถึง ธาตุครรภมณฑล ซึ่งเป็นแผนผังครรภ์แห่งหลักจักรวาลที่ให้กำเนิดพระตถาคตทั้งหลาย นอกจากนั้นในคัมภีร์วัชรเศขรสูตร กล่าวถึง วัชรธาตุมณฑล ซึ่งเป็นมณฑลของพระชินพุทธะ ๕ องค์ พระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์สร้างขึ้นมาเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของขันธ์ทั้งห้าที่ประกอบเข้าเป็นบุคคล อันได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ กล่าวคือพระไวโรจนะเป็นบุคลาธิษฐานของรูป พระอโมฆสิทธิเป็นบุคลาธิษฐานของสังขาร พระอมิตาภะเป็นบุคลาธิษฐานของสัญญา พระรัตนสัมภวะเป็นบุคลาธิษฐานของเวทนา พระอักโษภยะทรงสอดคล้องกับวิญญาณ

---

[๑๔] พิริยะ ไกรฤกษ์, **ข้อคิดเห็นเกี่ยวกันแบบศิลป์ในประเทศไทย**, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๕๐), หน้า ๓๔ .

ภาพที่ ๓.๑๐ วัชรธาตุมณฑล[๑๕]

จากแผนภาพที่ ๓.๑๐ ตรงศูนย์กลางของวัชรธาตุมณฑล จะมีพระพุทธะ ซึ่งเป็นองค์รวมของพระพุทธะทั้งห้าพระองค์ ทรงมีพระนามว่า พระมหาไวโรจนะ พระองค์ทรงเป็นสัญลักษณ์ของหลักปรัชญาของวัชรยานว่าด้วย อทวิภาพ (ความไม่เป็นสอง) ทรงมีสองธาตุซึ่งแยกออกจากกันไม่ได้ คือ วัชรธาตุ อันแสดงถึงความรู้ (ชฺญาน) หรือปัญญาของพระตถาคตที่มีอยู่ในสรรพสิ่ง และ ธาตุครรภ คือ กฎภายในหรือหลักจักรวาลซึ่งเป็นภาวะอันแท้จริงของพระตถาคตที่อยู่ในสรรพสิ่ง แต่ยังมิได้แสดงออกเสมือนยังอยู่ในครรภ์ ชฺญาน ที่มีความเป็นเที่ยงเป็นนิรันดร มีเพชร (วชฺร) เป็นสัญญลักษณ์ ส่วนกฎภายในหรือหลักจักรวาลนั้น มีดอกปัทมะเป็นสัญลักษณ์ ต่อมาวัชระเป็นสัญลักษณ์ของอวัยวะเพศชาย ส่วนดอกปัทมะเป็นสัญญลักษณ์ของอวัยวะเพศหญิง ดังนั้น วัชระและดอกปัทมะจึงเป็นสัญลักษณ์ของการรวมตัวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ระหว่าง ชฺญาน กับ หลักจักรวาล

จุดมุ่งหมายของลัทธิวัชรยานคือเพื่อแสวงหาพุทธภาวะ[๑๖] ซึ่งมีอยู่ในจิตของมนุษย์ทุกคน แต่ได้ถูกปิดบังโดยอวิชชาและโมหะ มนุษย์สามารถบรรลุพุทธภาวะได้โดยการเข้าถึงปัญญาโดยวิธีแนบเนียน (อุปาย) อันได้แก่ การไข ไตรรหัส เพื่อที่จะเข้าถึงความลี้ลับ ๓ ประการของพุทธะ คือ ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติอันเป็นลักษณะต่าง ๆ ของพระกาย ปรากฏการณ์ทางจิต อันเป็นลักษณะต่าง ๆ ของพระจิตและการแสดงธรรม ซึ่งก็คือพุทธวัจนะ วิถีทางที่จะนำไปสู่การแก้ไตรรหัส คือ การปฏิบัติ สาธน โดนใช้คัมภีร์ตันตระ และคัมภีร์สาธนสมุจจย ซึ่งก็คือ การรวบรวมคัมภีร์สาธน ต่าง ๆ เข้าไว้ด้วยกัน รวมทั้งคัมภีร์สาธนมาลา ปัจจุบันคัมภีร์สาธนมาลา นี้มีประโยชน์อย่างยิ่งในการศึกษา

---

[๑๕] <http://writer.dek-d.com/cartoon-so-thep/story/viewlongc.php?id=620026&chapter=35>, 23 April. 2016.

[๑๖] พิริยะ ไกรฤกษ์, **ข้อคิดเห็นเกี่ยวกันแบบศิลป์ในประเทศไทย,** หน้า ๔๓.

ประติมานิรมาณวิทยาของรูปเคารพในลัทธิตันตระยานไตรรหัส ได้แก่ *๑) กายรหัส* คือ การทำท่ามือ (มุทฺรา) ของพระพุทธะ พระโพธิสัตว์หรือเทพพระองค์ใดองค์หนึ่ง *๒) วจีรหัส* คือ การท่องบทสวด (ธารณี) และร่ายคาถา (มนฺตฺร) ของพระพุทธะหรือเทพเจ้าพระองค์นั้น *๓) มโนรหัส* คือ การทำวิปัสนากรรมฐาน ให้เห็นว่าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพระพุทธะหรือเทพพระองค์นั้น โดยใช้ (มณฺฑล)วงวิเศษซึ่งเป็นแผนภูมิของพระองค์ เป็นเครื่องมือในการทำวิปัสนากรรมฐาน *สิทธะ* คือ ผู้ที่ประสบความสำเร็จในการแก้ไตรรหัส มี ๓ ระดับ คือ ระดับสูง ระดับกลาง และระดับล่าง ระดับสูงสามารถแสวงหาสิ่งที่ปราถนาเพียงแค่นึกอยากเท่านั้น ระดับกลางสามารถเอาชนะความตาย สนทนากับเทพเจ้าเหาะและแสดงปาฏิหาริย์ได้ ตลอดจนรักษาโรคให้หายได้เพียงแค่เหลือบมองหรือสัมผัส ส่วนระดับล่างนั้น นำมาซึ่งอำนาจ วาสนา เกียรติยศ และชื่อเสียงสิทธะในระดับสูงและระดับกลาง เรียกว่า มหาสิทธะ ซึ่งท่านเหล่านี้ยังเป็นผู้เขียนคัมภีร์สาธน[๑๗] ซึ่งใช้เป็นคู่มือในการใช้มณฑลอีกด้วยในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๔ ลัทธิตันตระยานได้พัฒนาการไปสู่ลัทธิวัชรยานอย่างสมบูรณ์แบบ เมื่อได้มีการนำเอาคำว่า วชฺร ซึ่งได้แก่สายฟ้า อาวุธของพระอินทร์ อันเป็นสัญลักษณ์ของความเที่ยงตรงแนวแน่ ไม่หวั่นไหวประดุจเพชร มาเป็นสัญลักษณ์ของความมั่นคงของโพธิ ความเป็น อทวิภาพ ศูนยฺตา กรุณาและปัญญา วัชรยาน จึงหมายถึง วิถีทางแห่งความเที่ยงและแข็งแกร่งดุจเพชร

กลุ่มที่ ๓ โยคะตันตระ ได้แก่ คัมภีร์ซึ่งเน้นที่การทำโยคะ การทำวิปัสนากรรมฐานโดยตรง รวบรวมขึ้นประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๓ คัมภีร์ที่สำคัญในกลุ่มนี้ได้แก่ สรรพตถรคต–ตันตว-สัมครห ซึ่งในภาคต้นของคัมภีร์นี้ที่แยกออกมาในนามของ วัชรเศขรสูตร กล่าวถึงมหามณฑลและการจำแนกตระกูลของพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ และเทพเจ้าองค์ต่าง ๆ ออกเป็น ห้าตระกูล ได้แก่ พระไวโรจนะทรงเป็นหัวหน้าของตระกูลตถาคต พระอักโษภยะ ตระกูลวัชระ พระรัตนสัมภวะ ตระกูลรัตนะ พระอมิตาภะ ตระกูลปัทมะ และพระอโมฆสิทธิ ตระกูลกรรมะ ซึ่งระบบใหม่นี้ได้เข้ามาแทนระบบสามตระกูลของลัทธิมหายาน ได้แก่ พระศากยมุนี ตระกูลตถาคต พระวัชรปาณิ ตระกูลวัชระ และพระอวโลกิเตศวร ตระกูลปัทมะ

กลุ่มที่ ๔ อนุตตร–โยคะ-ตันตระ ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๓- ๑๖ ปรากฏคัมภีร์ในหมวดที่นักปรัชญาชาวทิเบตเรียกว่า อนุตตร–โยคะ-ตันตระ ซึ่งเชื่อว่า เป็นหมวดที่มีความสำคัญสูงสุดของคัมภีร์ตันตระ คัมภีร์อนุตตร–โยคะ-ตันตระ ยังแยกออกเป็น ๓ กลุ่มย่อย อันได้แก่

กลุ่มที่ ๔.๑ บิดาตันตระ หรือ อุปายะตันตระ ซึ่งเน้นการทำสาธน เพื่อนับตนเองให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพระอักโษภยะและพระนางมามกี ปรัชญาของพระองค์ โดยทำวิปัสนากรรมฐานที่มณฑลของพระอักโษภยะในรูปที่ทรงร่วมสังวาสกับพระนางมามกี คัมภีร์ที่สำคัญได้แก่ คุหยสมาชตันตระ ซึ่งกล่าวถึงพระวัชรปาณิว่า ประกอบด้วยพระวัชระกาย พระวัชรวัจนะ และพระวัชรจิต คัมภีร์ ศรีคุหยสมาจตันตระ ยังนำเอาสัญลักษณ์ทางเพศและการร่วมเพศเข้ามาในพระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรก

กลุ่มที่ ๔.๒ มารดาตันตระ หรือ ปราชญาตันตระ หรือโยคินีตันตระ เน้นการทำสาธน กับพระอักโษภยะในรูปแบบที่ดุร้ายที่มีพระนามว่า เหรุกะ เหวัชระ หรือวัชริน พร้อมด้วยปรัชญาของพระองค์โดยมีนางทากิณีเป็นบริวารเพื่อให้เห็น ศูนยฺตา โดยทำวิปัสนากรรมฐานที่จุดสำคัญ

---

[๑๗] อ้างแล้ว, พิริยะ ไกรฤกษ์, **ข้อคิดเห็นเกี่ยวกันแบบศิลป์ในประเทศไทย,** หน้า ๖๖.

ของร่างกายภายในของตนเอง เช่น จักร วายุ และ นที คัมภีร์ในกลุ่มนี้ที่สำคัญได้แก่ สังวรตันตระ และเหวัชรตันตระ นอกจากนั้นแล้ว คัมภีร์ในกลุ่มนี้ได้รับการดัดแปลงมาจากคัมภีร์ ศากตาคม ของไศวะตันตระ

กลุ่มที่ ๔.๓ กาลจักรตันตระ รวบรวมขึ้นประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๖ เป็นตันตระที่รวบรวมขึ้นเล่มสุดท้ายในอินเดีย เน้นการสั่งสอนในสามระดับ ภายนอก ภายใน และที่เป็นความลับ ซึ่งสอดคล้องกับระบบของจักรวาล จุดสำคัญภายในของร่างกายและความสัมพันธ์ของระบบจักรวาลและของตนเอง นอกจากนั้นแล้ว กาลจักรตันตระ ยังให้ความสำคัญกับระบบปฏิทินและโหราศาสตร์ รวมทั้งนำเสนอพระอาทิตพุทธหรือพระปฐมพุทธให้มาเป็นพุทธะองค์ที่หก ผู้เป็นศูนย์รวมของ อุปายะ และปัญญา พระองค์ทรงเป็นที่รู้จักในพระนามกาลจักร พระอาทิพุทธะ พระมหาไวโรจนะ พระวัชรสัตว์และพระวัชรธรอีกด้วย

การที่พระพุทธศาสนา ลัทธิตันตระเข้ามามีอิทธิพลต่อความเชื่อของชาวเมืองในพื้นที่ที่เป็นอารยธรรมสมัยทวารวดี ซึ่งแนวความเชื่อจะเข้ามาหลายทิศทางจากอาณาจักรฟูนัน อาณาจักรศรีวิชัย ทำให้อาณาจักรขอม ซึ่งเป็นฝ่ายปกครองที่ครอบคลุมภาคกลางของประเทศไทยบางส่วน รวมทั้งภาคตะวันออกเฉียงเหนือเกือบทั้งหมดได้รับอิทธิพลจากการเป็นประเทศราช ดังนั้นพุทธศิลป์ลัทธิตันตระสมัยลพบุรีจึงได้แพร่ขยายไปแทบทุกส่วนของพื้นที่ ซึ่งผู้วิจัยจะนำเสนอดังต่อไปนี้

๓.๑.๒.๒ พุทธศิลป์ลัทธิวัชรยานหรือตันตระยาน สมัยลพบุรี พระพุทธศาสนาลัทธิตันตระยานเข้ามามีอิทธิพลในอาณาจักรขอมจะเห็นจากหลักฐานศิลาจารึกของทางกัมพูชาแสดงให้เห็นว่า อนุตตร–โยคะ-ตันตระ เป็นที่แพร่หลายในอาณาจักรขอม[๑๘]ซึ่งศิลาจารึกในกัมพูชาได้กล่าวถึงคัมภีร์ศรีสมาจะ นั่นก็คือ คัมภีร์ศรีคุหยสมาจตันตระ นั่นเอง อันได้แก่ คัมภีร์ในกลุ่ม บิดาตันตระ หรืออุปายะตันตระ และมีการสร้างภาพรูปพระสังวรและพระวัชรินหรือพระเหวัชระ ซึ่งเป็นเทพเจ้าในกลุ่มมารดาตันตระ - ปราชญาตันตระ หรือโยคินีตันตระ รวมทั้งการกล่าวถึงพระอาทิพุทธ, ภาพพระวัชรสัตว์และพระวัชรธร ซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าในคัมภีร์ กาลจักรตันตระ จึงแสดงให้เห็นว่าคัมภีร์ทั้งสามกลุ่มของ อนุตตร-โยคะ-ตันตระ เป็นที่รู้จักในอาณาจักรขอมในช่วงที่พระพุทธศาสนาลัทธิตันตระยานรุ่งเรืองระหว่างปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๗ ลัทธิตันตระยานได้เจริญรุ่งเรืองในอาณาจักรจัมปาในช่วงซึ่งมีราชธานีอยู่ที่เมืองอินทรปุระ เขตจังหวัดควังนัม (Quang-nam) ในช่วง พ.ศ.๑๔๑๘ ถึง ๑๕๔๓ เพียงช่วงระยะเวลาสั้น ๆ คือ ในช่วง พ.ศ.๑๔๑๘ ถึง ๑๔๔๑ อันตรงกับรัชกาลของพระเจ้าอินทรวรมันที่ ๒ ซึ่งมีพระนามเดิมว่าลักษมีนทรภูมีศวรครามสวมิน และเมื่อสิ้นพระชนม์ ทรงได้รับการเฉลิมพระนามว่า พระบรมพุทธโลก ในปี พ.ศ.๑๔๑๘ ที่ได้จากการสนธิพระนามของพระองค์กับพระนามของพระโพธิสัตว์โลเกศวรนักสำรวจได้พบศิลาจารึกที่อัน-ไท (An-thai) ในจังหวัดกว๋างนาม[๑๙] จารขึ้นในปี พ.ศ.๑๔๔๕ เนื่องในโอกาสที่มาอุทิศโลกนาถที่วัดประมุทิตโลเกศวร ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับลัทธิตันตระยานที่จัมปาว่า พระพุทธเจ้าสามพระองค์ อันได้แก่ พระศากยมุนี พระอมิตาภะและพระไวโรจนะ ทรงมีกำเนิดจากวัชระธาตุ ปัทมธาตุและจักรธาตุ ซึ่งเป็นที่มาของพระโพธิสัตว์วัชรธร พระโพธิสัตว์อโลติเกศวร และพระวัชรสัตว์ นอกจากนั้น ยังกล่าวว่า วัชรธาตุ คือ สัญลักษณ์แห่งความว่างเปล่า

---

[๑๘] สัมภาษณ์ นางสาวธัชสร ตันติวงศ์, เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร, วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

[๑๙] พิริยะ ไกรฤกษ์, **ข้อคิดเห็นเกี่ยวกันแบบศิลป์ในประเทศไทย**, หน้า ๕๓.

(ศูนฺย) ปัทมธาตุ คือ ความว่างเปล่าที่ยิ่งใหญ่ (มหาศูนฺย) และจักรธาตุ คือ ความว่างเปล่าที่เกินกว่าความเข้าใจของมนุษย์ (ศูนฺยาตีต) ศิลาจารึกอีกหลักหนึ่งแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ด้านพระพุทธศาสนาระหว่างชวากับจัมปา[๒๐] โดยกล่าวถึงการเดินทางไปแสวงบุญ (สิทฺธยาตฺรา) ของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ชาวจามท่านหนึ่งที่เกาะชวาถึงสองครั้งในช่วงก่อนปี พ.ศ.๑๔๕๑

ดังนั้น พุทธศิลป์ลัทธิตันตระยานที่หลงเหลืออยู่ในประเทศไทยสะท้อนให้เป็นพัฒนาการทางด้านปรัชญาและความเชื่อในพระพุทธศาสนาซึ่งแบ่งได้เป็น ๓ หมวดหลัก[๒๑] คือ

หมวดที่ ๑ รูปแบบจากอินเดีย ชวาและจัมปา (ประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๔- ๑๖) ส่วนใหญ่สร้างขึ้นในลัทธิคำสั่งสอนของคัมภีร์จรรยาตันตระและโยคะตันตระ เช่นเดียวกับนิกายชินงอนของญี่ปุ่น

หมวดที่ ๒ แบบท้องถิ่น ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖ เป็นแบบที่มีลักษณะเฉพาะของตนเองสูง โดยนำเอาอิทธิพลจากมาผสมผสานจนเป็นของตนเอง

หมวดที่ ๓ แบบจากขอมราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕- ๑๗ แสดงให้เห็นอิทธิพลจากคัมภีร์ในหมวด อนุตตร-โยคะ-ตันตระ แต่มีความแตกต่างจากของอินเดียและทิเบต นั่นคือจักรวรรดิขอมไม่รับเอาส่วนที่เป็นสัญญลักษณ์ทางเพศและการร่วมเพศของคัมภีร์ในหมวดนี้มาใช้กับลัทธิตันตระยานในความเชื่อและศิลปะแต่อย่างไร

ดังนั้นด้วยอิทธิพลของขอมที่นับถือศาสนาพราหมณ์– ฮินดู และพระพุทธศาสนานิกายมหายานปนกันไป ฉะนั้นร่องรอยโบราณสถานทางพระพุทธศาสนาในอาณาจักรลพบุรีช่วงเวลานั้นส่วนใหญ่เป็นของมหายาน เช่น พระพุทธปฏิมามักทรงเครื่องอลังการวิภูษิตาภรณ์ มีกระบังมงกุฎบนพระเศียรที่เรียกกันว่าเทริด พระโอฐหนา ดวงพระเนตรใหญ่ พระกรรณ (หู) ยาวลงมาจดพระอังสะ (บ่า) ลักษณะใกล้ไปทางเทวรูปมาก พระปฏิมาที่ว่านี้คือ รูปพระอาทิพุทธะในคติมหายาน ถ้าเป็นรูปพระศากยมุนี (พุทธเจ้า) มักมีรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและรูปปรัชญาปารมิตาโพธิสัตว์ซ้าย-ขวา แทนรูปพระอัครสาวก (ในฝ่ายเถรวาท คือ พระโมคคัลานะและพระสารีบุตร) โดยรูปพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์นั้นบางทีทำเป็น ๔ กร (มือ) บ้าง ๖ กรบ้าง เป็นเหตุให้คนรุ่นหลังที่ยังไม่รู้นึกว่าเป็นรูปพระนารายณ์หรือพระพรหมไปก็มี เช่นนักเล่นพระเครื่องสกุลลพบุรี เรียกพระเครื่องชุดหนึ่งว่า นารายณ์ทรงปืน ความจริงเป็นรูปพระอวโลกิเตศวร พระเครื่องแบบ นิกายมหายานที่พบในจังหวัดลพบุรีเป็นจำนวนมาก รวมทั้งพระเครื่องที่เรียกกันว่าพระหูยาน ที่จริงแล้วเป็นพิมพ์ของพระอักโษภยพุทธะพระพุทธเจ้าประจำทิศบูรพา สำหรับปรางค์สามยอดที่ลพบุรีเดิมเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธเจ้าตรีกาลตามคติมหายาน แต่มาแปลงเป็นเทวสถานในชั้นหลัง ปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมาก็เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปนาคปรกองค์มหึมา ที่เรียกกันว่าชยพุทธมหานาค และประดิษฐานรูปปฏิมาพระไตรโลกวิชัย อันเป็นปางหนึ่งของพระอาทิพุทธะพระพุทธรูปในสมัยลพบุรีนิยมสร้างแบบนาคปรก

---

[๒๐] โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนโดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. “ปราสาทขอมในประเทศไทย.”สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เล่มที่ ๓๐, <http://www.saranukromthai.or.th/sub/book/book.php?book=๓๐&chap=๓&page=ch>, 23 April. 2016.

[๒๑] สัมภาษณ์ นายวิษรุต วะสุกัน, เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร, วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

และวัสดุที่สร้างส่วนมากก็เป็นหิน ที่สร้างด้วยโลหะสำริดมีแต่ไม่มากส่วนการสร้างเป็นนาคปรกเห็นจะเนื่องมาแต่คติการบูชางูใหญ่ของพวกขอมก่อนนับถือพระพุทธศาสนา เมื่อมารับพระพุทธศาสนาแล้วจึงคิดแบบพระพุทธรูปอย่างนี้ขึ้น ซึ่งไปตรงกับพระพุทธรูปปางเสวยวิมุตติสุขในขนดล้อมของพญานาคมุจลินท์พอดี เพื่อให้เข้าใจถึงพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน ในสมัยลพบุรี จึงจะนำเสนอพุทธศิลป์ดังต่อไปนี้

๑) พระศากยมุนีพระศากยมุนีปางสมาธิ ประทับสมาธิบนขนดนาคสามชั้นของนาคเจ็ดเศียร เคียงข้างด้วยสถูปซึ่งมีคนธรรพ์แบกอยู่ ทั้งหมดตั้งอยู่บนฐานที่ประดับด้วยเกียรติมุข ได้จากวัดประดู่ทรงธรรม จังหวัดพระนครศรีอยุธยาพระพุทธรูปองค์นี้ได้วิวัฒนาการมาจากพระพุทธรูปศิลานาคปรกที่พบที่จังหวัดปราจีนบุรี โดยเพิ่มขนาดนาคจากชั้นเดียวโดยเพิ่มขนาดนาคจากชั้นเดียวเป็นสามชั้นและเพิ่มคนธรรพ์แบกสถูป พระตถาคตนาคปรกนี้จะพัฒนาการมาจากพระพุทธรูปปางสมาธิ ประทับสมาธิราบเคียงข้างด้วยสถูปซึ่งสร้างขึ้นในลัทธิมหายาน โดยนำพระพุทธรูปนาคปรกและสถูปมาไว้ด้วยกัน

ภาพที่ ๓.๑๑ พระศากยมุนีจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

๒) พระอมิตาภะพระอมิตาภะ พบที่บ้านฝ้าย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ รูปพระอมิตาภะที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มักมีพระพักตร์ที่เรียวกว่าที่พบในภาคกลาง ชายพระเนตรตวัดขึ้นไปสู่พระขนงที่ทำเป็นสันนูนรูปปีกกา ชายจีวรด้านล่างผายออกทาง

ด้านข้าง กำหนดอายุประมาณครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๔ (พ.ป.) สัมฤทธิ์ สูง ๑๑๐ ซม. พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ ๓.๑๒ พระอมิตาภะพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

๓) พระวัชรสัตว์พุทธะ พระวัชรสัตว์ (Vajrasattva) ศิลปะลพบุรี อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๘ พระวัชรสัตว์คือองค์แห่งธรรมกายในตรีกายแห่งพุทธะ (นิรมานกาย สัมโภคกาย ธรรมกาย) ทำให้ทราบว่าพระพุทธศาสนา แบบวัชรยานหรือตันตระยานในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นได้เจริญรุ่งเรืองมาเป็นเวลานานแล้ว ซึ่งมีการสร้างหลายรูปแบบ พระวัชรสัตว์พุทธะศิลา เป็นพระพุทธรูปนาคปรกทรงเครื่องที่มีลักษณะพิเศษ กล่าวคือ ด้านหลังของนาคเจ็ดเศียรสลักเป็นลายก้านต่อดอกและลายดอกจัน นากจากนั้น ยังมีสร้อยคอลายประจำยามที่คอนาคอีกด้วย ฝีมือสลักศิลาที่เฉียบคม พระวรกายดูแข็งเกร่ง พระพักตร์เหลี่ยม พระขนงสลักเป็นเส้นตรง ทรงอุณหิศที่มีมงกุฎทรงกรวยแหลม ซึ่งลักษณะเฉพาะของเศียรนี้ ไม่แตกต่างไปจากพระเศียรของพระวิษณุที่สร้างขึ้นในช่วงระยะเวลาเดียวกันแม้แต่น้อย พระพุทธรูปองค์นี้ประทับสมาธิราบ ปางสมาธิเหนือขนดนาคสามชั้น ซึ่งสอบลงด้านล่าง พังพานขนาดใหญ่ของนาคเจ็ดเศียรที่ปรกเหนือพระพุทธรูปเป็นลักษณะเฉพาะของพระพุทธรูปนาคปรกแบบนครวัด สะท้อนให้เห็นคติธรรมจากคัมภีร์ กาลจักรตันตระที่ให้ความสำคัญกับพระอาทิพุทธะในบริบทของลัทธิตันตระยานที่อาณาจักรขอมสันนิษฐานว่าพระพุทธรูปนาคปรกเป็นพระอาทิพุทธะหรือพระวัชรสัตวพุทธะ ซึ่งก็คือ บุคลาธิษฐานของพระธรรมกายนั่นเอง

ภาพที่ ๓.๑๓ พระวัชรสัตว์พุทธะศิลา พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์

จากภาพที่ ๓.๑๓ อย่างไรก็ตาม รูปพระวัชรสัตว์พุทธะศิลาแบบนครวัดที่สลักขึ้นในภาคกลาง ก็ยังคงรักษาพุทธลักษณะของพระพุทธรูปท้องถิ่นไว้ โดยเห็นได้จากฝีมือสลักศิลาที่นุ่มนวลดูเป็นธรรมชาติและมีพระพักตร์อ่อนโยน เช่น พระพุทธรูปจากวัดหน้าพระเมรุ จังหวัดพระนครศรีอยุทธยา พระพุทธรูปองค์นี้ทรงมงกุฎมียอดเป็นกรวยสูงครอบไรพระศกที่เว้าเข้าที่พระกรรเจียก ทรงกุณฑลและมงกุฎพระอาภรณ์ทั้งหมดนั้น เทียบเคียงได้กับมงกุฎและอาภรณ์ของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ ที่สลักบนผนังระเบียงปราสาทนครวัด พระพุทธรูปประทับบนผ้าทิพย์เหนือขนดนาคสามชั้นที่สอบลงด้านช่วงล่าง และมีนาคเจ็ดเศียรแผ่พังพานขนาดใหญ่เหนือองค์ ถึงแม้ว่า พระพุทธรูปองค์นี้จะจำลองแบบมาจากรูปพระวัชรสัตวพุทธะของนครวัด แต่ความแตกต่างที่กล่าวมาข้างต้นก็แสดงให้เห็นว่า เป็นผลงานที่สร้างขึ้นในประเทศไทย นอกจากนั้นในปราสาทหินพิมายยังพบพระวัชรสัตว์ที่มีเอกลักษณ์พิเศษ

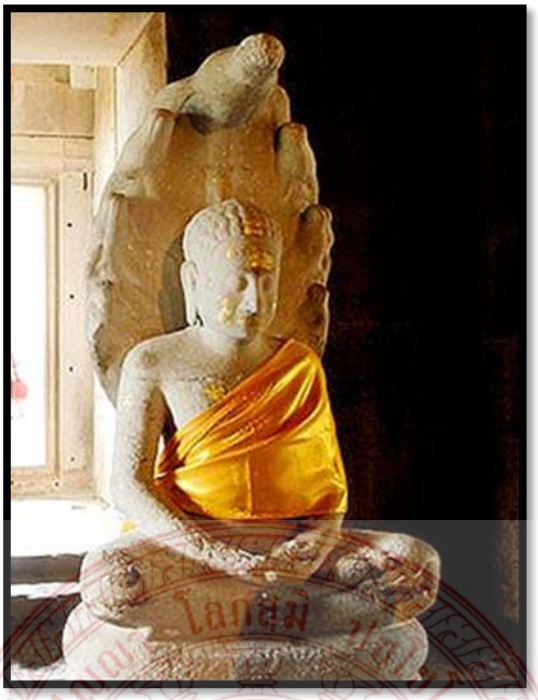

ภาพที่ ๓.๑๔ “พระวัชรสัตว์”พระพุทธรูปเค้าหน้าพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ที่ปราสาทหินพิมาย

ในช่วงปี พ.ศ.๑๗๓๓ - ๑๗๔๒ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงสร้างนครธมขึ้นเป็นราชธานี โดยมีปราสาทบายนเป็นศูนย์กลางของเมือง นักวิชาการของสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศจึงเรียกชื่อของศิลปะที่สร้างขึ้นในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ว่าศิลปะแบบบายน และกำหนดช่วงอายุให้กว้างกว่ารัชกาลของพระองค์ ราว พ.ศ.๑๗๒๐- ๑๗๗๓ พระพุทธรูปที่แสดงให้เห็นลักษณะเฉพาะของศิลปะแบบบายนได้แก่ รูปพระวัชรสัตว์พุทธะศิลา พบที่ ปราสาทพิมาย โดยมีลักษณะพิเศษคือ พระพักตร์คล้ายพระรูปของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เช่นที่พบในปราสาทศิลาแลง (ปรางค์พรหมทัต) ปราสาทพิมาย นอกจากนั้นแล้ว ยังแสดงถึงความเมตตากรุณาด้วยการปิดพระเนตรและแย้มพระโอษฐ์เล็กน้อย การที่พระพุทธรูปองค์นี้ไม่มีพระอุษณีษะและเครื่องประดับเลย ก็เนื่องจากว่า พระอุษณีษะคงจะทำด้วยทองคำ เป็นรูปกลีบบัวซ้อนกันสามชั้นและมีพระรัศมีเป็นบัวตูม เช่นเดียวกันกับเศียรพระวัชรสัตวพุทธะศิลา ส่วนอุณหิศ กรองศอ พาหุรัด ทองกร และกำไลข้อพระบาทนั้น คงจะเป็นทองคำฝังด้วยรัตนชาติเช่นกัน พระพุทธรูปองค์นี้น่าจะได้แก่ รูปจำลองของพระกมรเตงชคตวิมายะ อันได้แก่พระวัชรสัตว์พุทธะที่เป็นพระประธานของปราสาทพิมายเป็นต้น

๔) พระวัชรธรพระวัชรธรนี้ แทนความหมายของพระพุทธเจ้าไภษัชยไวฑูรยประภาสุคต ประธานแห่งอโรคยศาลา ตามชื่อที่ปรากฏในจารึกปราสาทพระขรรค์ พระวัชรธรต่างจากพระวัชรสัตว์ ตรงที่พระวัชรธรจะทรงถือวัชระในพระหัตถ์ขวาและกระดิ่งในพระหัตถ์ซ้ายในท่าวชฺรหูงฺกร (เกี่ยวพระกนิษฐาที่กลางพระอุระ) ส่วนพระวัชรสัตว์ที่ทรงถือวัชระในพระหัตถ์ขวาหน้าพระอุระและกระดิ่งในพระหัตถ์ซ้ายวาข้างพระโสณี

ภาพที่ ๓.๑๕ พระวัชรธร พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย

จากภาพที่ ๓.๑๕ พระวัชรธร ได้แก่ พระอาทิพุทธะหรือพระวัชรสัตวพุทธะ เป็นพระพุทธเจ้าในคติวัชรยาน ยกแขนถือวัชระและกระดิ่งในระดับพระอุระ ในท่า “วัชร - ฮูม - กร – มุทรา” เป็นบุคคลาธิษฐาน แทนความหมาย ชี้การ“ปฏิบัติ” ให้ใช้ปัญญาและอุบายไปสู่จุดมุ่งหมายทางธรรมของผู้บูชา

๕) พระโลเกศวร พระโลเกศวร คือ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร สังเกตได้จากรูปพระอมิตาภะประทับบางสมาธิหน้าชฎามงกุฎ ดังเช่น พระเศียรศิลาที่ได้จากจังหวัดนครราชสีมา แสดงให้เห็นว่า รูปแบบของอุณหิศของพระโลเกศวรนั้น ไม่แตกต่างไปจากอุณหิศของเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์– ฮินดู เช่น รูปพระศิวะที่ได้จากปราสาทบันทายศรีซึ่งสร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๑๕๑๐ กล่าวคือ แถวกลางเป็นลายประจำยาม ขนาบด้วยแถบลูกประคำ รองรับด้วยแถบบัวหงาย ตอนบนเป็นแถบบัวขาบ มีพระเนตรที่สามกลางพระนลาฏ มีพระมัสสุและพระทาฒิกะ กำหนดอายุอยู่ช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๑๖

เนื่องจากพระโลเกศวรทรงเป็นบุคลาธิษฐานของ อุปาย จึงเป็นไปได้ว่า ในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เมื่อปรากฏรูปพระโลกเกศวรร่วมกับพระนางปรัชญาปารมิตาและพระวัชรสัตวพุทธะในรูปแบบที่พระโลเกศวรและพระนางปรัญญาปารมิตาทรงยืนเคียงข้างพระไภษัชยคุรุไวฑูลยประภาแล้ว อาจจะทรงได้รับการถวายพระนามว่า พระศรีสูรยไวโรจนจันทโรจิ ในฐานะที่ทรงเป็นบริวารของพระไภษัชยคุรุ เช่นเดียวกับพระศรีจันทรไวโรจนโรหิณีศะ ซึ่งได้แก่ พระนางปรัชญาปารมิตา ดังที่กล่าวถึงในจารึก อโรคยศาล และจารึกปราสาทบายน เป็นต้น

ภาพที่ ๓.๑๖ พระโลเกศวร พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย

จากภาพที่ ๓.๑๖ พระโลเกศวรในอาณาจักรละโว้นั้น[๒๒] นิยมสร้างแบบสี่กร ส่วนใหญ่เป็นรูปยืน พระหัตถ์ขวาล่างทรงถือดอกปัทมะ พระหัตถ์ขวาบนทรงถือพวงประคำ (อกฺษมาลา) พระหัตถ์ซ้ายบนทรงถือหนังสือ (ปุสฺตก) พระหัตถ์ซ้ายล่างทรงถือหม้อน้ำ (กมณฺฑลุ) เช่น รูปพระโลเกศวรสัมฤทธิ์ ซึ่งแต่เดิมอาจจะได้แก่ รูปพระศรีสูรยไวโรจนจันทโรจิ ผู้ทรงเป็นบริวารของพระไภษัชยคุรุ จากลักษณะของอุณหิศ กรองศอ และพระภูษาจีบที่ชักชายเป็นรูปครึ่งวงกลมทางด้านหน้าและมีชายพระภูษารูปหางปลาที่มีปลายเป็นรูปครึ่งวงกลมทางด้านหน้านี้ จัดเป็นศิลปะเขมรแบบบายน จึงกำหนดอายุช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๑๘

จากหลักฐานที่พบในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้มีการสร้างรูปพระโลเกศวรสี่กรเป็นจำนวนมาก ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นผู้พิทักษ์รักษาประชาชน จากภยันตรายและโรคภัยไข้เจ็บ เช่น รูปพระโลเกศวรศิลา พบในจังหวัดนครราชสีมา ประทับสมาธิราบ พระหัตถ์ซ้ายบนทรงถือมณฺฑลุ พระหัตถ์ซ้ายล่างทรงถือหนังสือ ซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับที่พบที่ปราสาทโคกปราสาท อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ ทุกประการ กล่าวคือ ทรงพระภูษาโจงสั้น ชายผ้าด้านหน้าพับทบเป็นรูปครึ่งวงกลม รูปพระโลเกศวรในลักษณะเช่นนี้ คงทำขึ้นสำหรับบูชาตาม อโรคยาศาล

---

[๒๒] สัมภาษณ์ นายวิษรุต วะสุกัน เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร, วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

ภาพที่ ๓.๑๗ พระโลเกศวรปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี

จากภาพที่ ๓.๑๗ เป็นรูปพระโลเกศวรศิลา พบที่ปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี แสดงให้เห็นลักษณะเฉพาะของเศียรแบบบายนได้อย่างชัดเจน กล่าวคือ พระพักตร์จำลองมาจากพระรูปของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ จึงดูคล้ายคนจริง การเหลือบพระเนตรลงและการแย้มพระโอษฐ์ แสดงถึงความเมตตากรุณา อันเป็นคุณธรรมประจำพระองค์ของพระโลเกศวรจากการวิเคราะห์ของนักวิชาการให้ความเห็นว่าพระโลเกศวรศิลารูปนี้มีลักษณะใกล้เคียงกับที่นครธมมาก จึงสันนิษฐานว่า น่าจะนำมาจากอาณาจักรขอม[๒๓] และมีความแตกต่างจากรูปพระโลเกศวรศิลาที่สลักขึ้นในท้องถิ่น เช่น ที่พบที่ปราสาทเมืองสิงห์อย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ พระเศียรขององค์หลังน่าจะดัดแปลงจากพระเศียรที่อาจจะนำมาจากอาณาจักรขอมเพื่อให้เข้ากับความนิยมของชาวท้องถิ่นที่มีต่อพระพุทธรูปที่คุ้นเคยกว่า เช่น พระพักตร์เรียวลง พระนาสิกเป็นสันคม และพระโอษฐ์บาง ส่วนไรพระศกเป็นแถบรูปกลีบบัวและมงกุฎ ที่ผายออกตอนบนนั้นแสดงให้เห็นว่า น่าจะสลักขึ้นหลังพระเศียรแบบบายน คือ ประมาณครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๑๘

๖) พระโลเกศวรเปล่งรัศมี พระโลเกศวรเปล่งรัศมี พบที่ปราสาทเมืองสิงห์ กาญจนบุรี สะท้อนความเชื่อเรื่องความยิ่งใหญ่ของพระองค์ ตามที่กล่าวถึงในคัมภีร์การัณฑวยูหสูตรโดยเห็นได้จากการมีพระพุทธเจ้าประทับสมาธิอยู่โดยรอบพระวรกายท่อนบนแปดองค์อยู่รอบบั้น

---

[๒๓] สัมภาษณ์ นางสาวธัชสร ตันติวงศ์, เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร, วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

พระองค์และอีกหนึ่งองค์อยู่กลางพระอุระ พระพักตร์ที่คล้ายพระรูปของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ พระบาทกว้าง ข้อพระบาทใหญ่ ตลอดจนช่วงพระชงฆ์สั้น ล้วนเป็นลักษณะของศิลปะแบบบายน

ภาพที่ ๓.๑๘ พระโลเกศวรเปล่งรัศมีปราสาทเมืองสิงห์ กาญจนบุรี

จากภาพที่ ๓.๑๘ พระโลเกศวรเปล่งรัศมี รูปนี้จึงน่าจะนำมาจากนครธม ในช่วงเวลากลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ศิลา สูง ๑๖๑ ซม. หากพระโลเกศวรเปล่งรัศมี รูปนี้สมบูรณ์คงจะถือสิ่งของต่าง ๆ ในพระหัตถ์ ซึ่งเรียงจากพระหัตถ์ขวาล่างสู่ขวาบน ได้แก่ พระพุทธรูป หนังสือ ขอช้าง และวัชระ ในพระหัตถ์ซ้ายบนถึงซ้ายล่าง ได้แก่ จักร พวงประคำ หม้อน้ำ และพระขรรค์ พระวรกายท่อนบนรวมทั้งพระพาหามีรูปพระพุทธเจ้าประทับสมาธิอยู่โดยรอบ นอกจากนั้นแล้ว พระเกศา ชฎามุงกุฎ ทองพระบาทและพระธำมรงค์ที่นิ้วพระบาทยังเป็นรูปพระพุทธเจ้าทำสมาธิด้วย ซึ่งน่าจะเป็นสัญลักษณ์แห่งความยิ่งใหญ่ของพระโลเกศวร ตามสรรเสริญไว้ในคัมภีร์ การัณฑวยูหสูตร ว่า ภายในคุมพระโลมาของพระองค์ มีพระพุทธเจ้าประทับสมาธิ รอบบั้นเอวพระองค์มีพระนางปรัชญาปารมิตาแปดองค์และที่กลางพระอุระอีกหนึ่งองค์

๗) พระไภษัชยคุรุ เป็นพระพุทธปฏิมาที่สร้างขึ้นตามคติพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ทรงเป็นหนึ่งในบรรดาพระพุทธเจ้าซึ่งมีอยู่เป็นอนันต์ นับถือว่าทรงเป็นพระพุทธเจ้าแพทย์ เนื่องจากทรงบำเพ็ญพระบารมีโดยอธิษฐานความปราศโรคภัยของผู้คนในกาลสมัยของพระองค์ ผู้นับถือและบูชาพระองค์จึงปราศจากโรคภัยเบียดเบียน สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แห่งอาณาจักรขอมสร้างพระราชทานเป็นพระปฏิมาประธานในอโรคยศาลา เพื่อผู้ป่วยและประชาชนบูชา เพื่อพ้นจากโรคภัยไข้เจ็บ

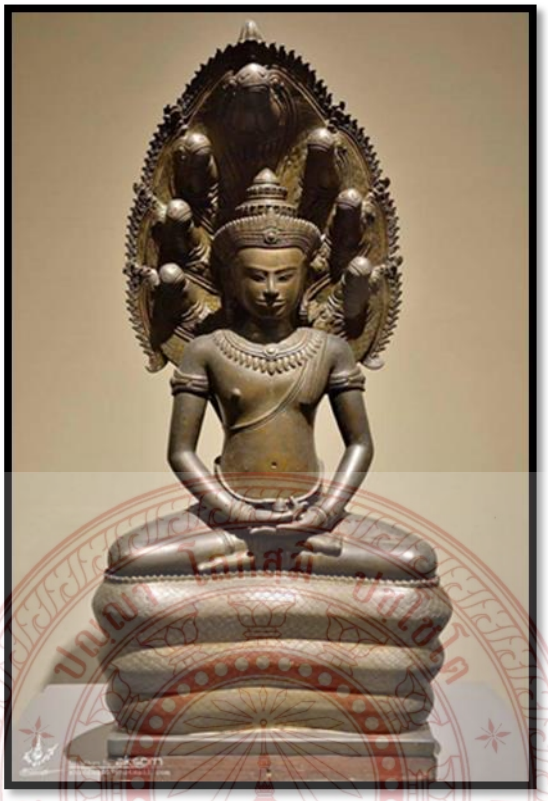

ภาพที่ ๓.๑๙ พระไภษัชยคุรุ ศิลปะลพบุรี

ภาพนี้มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ – ๑๘ แสดงปางสมาธินาคปรกทรงเครื่อง มีผอบพระโอสถอยู่ในพระหัตถ์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

๘) พระนางปรัชญาปารมิตาพระนางปรัชญาปารมิตาทรงเป็นบุคลาธิษฐานของคัมภีร์ ปรัชญาปารมิตาสูตร ทรงมีสองกร ทรงเป็นสัญลักษณะของปัญญา โดยสร้างรูปของพระนางร่วมกับพระโลเกศวรสี่กร ผู้ทรงเป็นสัญลักษณ์ของอุปายะ ที่จะนำไปสู่ปัญญาเพื่อบรรลุพุทธภาวะ โดยมีพระวัชรสัตว์พุทธะประทับสมาธินาคปรกเป็นสัญลักษณ์ และในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เมื่อพระนางปรัชญาปารมิตาทรงยืนร่วมกับพระโลเกศวรและพระไวโรจนโรหิณีศะ ดังปรากฏในศิลาจารึกอโรคยาศาล เนื่องจากบริวารของพระไภษัชยคุรุไวฑูรยประภามักเป็นรูปพระโลเกศวรและพระนางปรัชญาปารมิตาอยู่เสมอ ดังเช่น ที่ปรากฏบนทับหลังของปราสาทกู่บ้านแดง ซึ่งเป็นอโรคยศาล รูปพระนางปรัชญาปารมิตาเป็นที่เคารพบูชาอย่างแพร่หลายในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เช่นเดียวกับรูปพระโลเกศวร ดังเห็นได้จากพระรูปของพระนางเป็นจำนวนมากทั้งที่ทำด้วยสัมฤทธิ์และศิลา

ภาพที่ ๓.๒๐ ด้านซ้ายมือพระนางปรัชญาปารมิตา

๙) พระเครื่อง ลัทธิวัชรยานหรือตันตระพระเครื่องในคติ “วัชรยานไตรลักษณ์”[๒๔]ถูกเรียกในวงการพระเครื่องว่า “พระนารายณ์ทรงปืน” ด้วยเหตุผลว่า เมื่อมีการขุดพบโดยผู้คนในยุคหลังครั้งแรก ๆ รูปของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรที่มี ๔ กร จะดูเหมือน “พระนารายณ์” ตามความเข้าใจในยุคนั้น กำลังถือวัตถุยื่นออกมาจากมือ มีรูปลักษณะคล้าย “ปืน” ในยุคใหม่ รูปพระ “วัชรยานไตรลักษณ์” จึงกลายมาเป็น “พระนารายณ์ทรงปืน”

การเข้ากันได้เป็นอย่างดีของรูปลักษณ์ คติและศิลปะ ระหว่าง“วัชรยานไตรลักษณ์” ที่มีพระธยานิพุทธปางนาคปรกตรงกลาง กับความเชื่อในคติ “พระศากยมุนี” ของนิกายเถรวาท รูปลักษณ์ของพระ ๓องค์ จึงถูกผู้คนในอาณาจักรอยุธยาของลุ่มน้ำเจ้าพระยานำมาใช้สร้างเป็นพระเครื่องในยุคต่อมา

---

[๒๔] สัมภาษณ์ นายวิษรุต วะสุกัน เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร.วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

ภาพที่ ๓.๒๑ พระเครื่องในคติ “วัชรยานไตรลักษณ์” หรือ “พระนารายณ์ทรงปืน”

จากภาพที่ ๓.๒๑ ในคติการสร้างพระเครื่องเป็นคติของเถรวาท ซึ่งจะสร้าง "พระ" บรรจุกรุ เพื่อรอให้พระพุทธเจ้าในกัลป์ต่อไปมาเปิด นำไปฟื้นฟูพระศาสนา ต่อมาเกิดแนวคิดที่ผสมผสานพระเครื่องในรูปลักษณ์ “วัชรยานไตรลักษณ์” หรือ “พระนารายณ์ทรงปืน” ถึงจะเริ่มต้นมาจากคติวัชรยาน แต่ก็ได้รับความนิยมสร้างเป็น “พระเครื่อง”เลียนแบบสืบต่อมาในคติ “เถรวาท” ตามบ้านเมืองที่เคยอยู่ในอาณาจักรกัมพุชเทศ(ลพบุรี) ทั้งในกลุ่มเมืองลพบุรี อยุธยา สุพรรณบุรี เพชรบุรี กาญจนบุรี เรื่อยขึ้นเหนือไปถึงเมืองสุโขทัย และในภาคอีสาน นอกจากนั้นยังได้ค้นพบแม่พิมพ์การสร้างพระเครื่องซึ่งแสดงถึงความศรัทธา และเจตนาในสืบทอดอายุพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน

ภาพที่ ๓.๒๒ พระพิมพ์แสดงพระพุทธเจ้าสามองค์ประทับนั่งภายในซุ้ม ศิลปะลพบุรี ราวพุทธศตวรรษ ที่ ๑๘

พระพิมพ์แสดงพระพุทธรูปปางนาคปรก เคียงข้างด้วยพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และพระนางปรัชญาปารมิตา ราวศตวรรษที่ ๑๘ แม่พิมพ์แสดงพระพุทธรูปปางนาคปรก เคียงข้างด้วยพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และพระนางปรัชญาปารมิตา ศิลปะลพบุรี ราวศตวรรษที่ ๑๘ และแม่พิมพ์แสดงภาพพระพุทธเจ้าสามองค์ประทับภายในซุ้มศิลปะลพบุรี ราวศตวรรษที่ ๑๘

สรุปจากการศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา นิกายมหายานในประเทศไทยถึงแม้ว่าพระพุทธศาสนา ลัทธิมหายานจะเสื่อมไปจากประเทศไทยเมื่อ พุทธศตวรรษที่ ๑๘ แต่ความเชื่อถือบางอย่างอันเนื่อง ด้วยคติมหายานหาได้สูญหายไปไม่ เช่น การปรารถนาพุทธภูมิ การนับถือพระเจ้าแผ่นดินว่ามีสถานะเป็นพระบรมโพธิสัตว์แบ่งภาคลงมาโปรดสัตว์[๒๕] เป็นต้น เพื่อให้เห็นภาพรวมได้อย่างชัดเจนผู้วิจัยสรุปโดยการลำดับเหตุการณ์ ดังนี้

ประมาณ พ.ศ ๒๙๐ พระพุทธศาสนาได้แพร่ หลายจากประเทศอินเดียเข้าสู่แคว้นสุวรรณภูมิ ซึ่งมีชนชาติ ขอม มอญ ละว้า และไทย

ประมาณ พ.ศ.๑๒๐๐ สมัยศรีวิชัยพระพุทธศาสนา มหายานได้แพร่หลายจากเกาะสุมาตราเข้า สู่เมืองไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ประมาณ พ.ศ. ๑๔๐๐ สมัยลพบุรี พระพุทธศาสนานิกายมหายานหรือที่เรียกว่า อาจาริยวาท ได้แพร่ขยายเข้าสู่เมืองลพบุรี ได้ความจากศิลาจารึกที่ค้นพบได้ในจังหวัดลพบุรี

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยลพบุรี คือ พระพุทธศาสนามีความเจริญควบคู่กันมาทั้งนิกายเถรวาท และนิกายมหายาน ศาสนาสำคัญในพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๘ คือ ศาสนาพราหมณ์– ฮินดู ชาวลพบุรีได้รับแบบแผนทางวัฒนธรรม ด้านการปกครอง ศิลปะ การช่าง วิทยาการต่าง ๆ จากทวารวดี และจากขอม แม้ว่าอาณาจักรลพบุรีบางยุคสมัยจะนับถือศาสนาพราหมณ์– ฮินดู แต่พระพุทธศาสนาก็เจริญรุ่งเรืองควบคู่กันไปกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งจากบันทึกของพระสงฆ์จีนอี้จิง ผู้จาริกไปอินเดียทางเรือผ่านทะเลใต้ในพุทธศตวรรษที่ ๑๓ กล่าวถึงดินแดนขอมในยุคนั้นว่า พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาก ในเมืองมีวัดทั่วไปทุกแห่ง ศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนาอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ชาวเมืองและเจ้านายนิยมบวชในพระพุทธศาสนา[๒๖] ทั้งกล่าวด้วยว่าดินแดนต่าง ๆ ในทะเลใต้นับถือปฏิบัติพระพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ รวมทั้งนิกายมูลสรวาสติวาท ซึ่งเป็นนิกายหินยานที่ใช้ภาษาสันสกฤตจารึกพระธรรมวินัย ในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ที่นครธมสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ มหาราชองค์สุดท้ายของขอม พระองค์ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุด ทรงสร้างพุทธสถาน ปราสาทต่าง ๆ และพระพุทธรูปจำนวนมาก ให้พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ทรงสร้างปราสาทตาพรมให้เป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์ มีพระมหาเถระเป็นอาจารย์ใหญ่อยู่ถึง ๑๘ รูป และอาจารย์รองลงมาถึง ๒,๗๔๐ รูป ทรงให้ราชกุมารเสด็จไปศึกษาพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทที่ประเทศศรีลังกา และผนวชที่วัดมหาวิหารในประเทศศรีลังกา ปลายยุคเมืองพระนคร ศาสนาพราหมณ์– ฮินดู และพระพุทธศาสนานิกายมหายานเสื่อมถอยลง คงเหลือแต่พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทที่เจริญรุ่งเรือง และได้รับการนับถือต่อกันเรื่อยมา จากผู้คนทุกระดับตั้งแต่ระดับชนชั้นผู้ปกครองสูงสุดลงมาจนถึงประชาชนทั่วไป เป็นต้น

---

[๒๕] <http://mahamakuta.inet.co.th/buddhism/bud~317.html>, 23 April. 2016.

[๒๖] พระสุธรรมญาณวิเทศ. (สุธรรม สุธมฺโม), และคณะนักวิจัย DIRI จากวารสารอยู่ในบุญฉบับเดือนมีนาคม พ.ศ.๒๕๕๙, หน้า ๓๔.

๓.๒ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยลพบุรี

ได้ทราบมาแล้วว่าสมัยลพบุรีมีพระพุทธศาสนาอยู่สองนิกายหลักคือนิกายเถรวาทเป็นนิกายดั้งเดิมที่มีมาตั้งแต่สมัยทวารวดีชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ในอาณาจักรทวารวดีเป็นชาวมอญต่อมาเมื่ออาณาจักรทวารวดีเสื่อมถอยลงขอมได้เรืองอำนาจขึ้นจึงได้เข้าปกครองในดินแดนอาณาบริเวณนี้แทนชนชาติมอญที่มีมาแต่เดิม กษัตริย์และชนชั้นปกครองของขอมบางสมัยนับได้ถือศาสนาพราหมณ์-ฮินดู แต่บางสมัยก็นับถือพระพุทธศาสนานิกายมหายาน จึงทำให้พระพุทธศาสนานิกายมหายานมีความเจริญรุ่งเรืองอยู่ในสมัยลพบุรีดังที่ได้ทราบมาแล้วจากการศึกษาประวัติพระพุทธศาสนาในหัวข้อที่ผ่านมา สำหรับหัวข้อนี้จะได้ศึกษาเกี่ยวกับเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยลพบุรี เพื่อให้เห็นถึงเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรีสู่อาณาจักรต่าง ๆ ซึ่งอยู่ในสมัยเดียวกัน เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาดังกล่าวสามารถสืบค้นได้จากสัญลักษณ์ (Symbolic) วิถีชีวิต (way of life) และ ค่านิยม (Value) ของคนที่อาศัยอยู่ในอาณาบริเวณนั้น ซึ่งสามารถศึกษาได้จากหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้สำรวจพบในสถานที่ต่าง ๆ ดังนั้น เพื่อให้เห็นประเด็นในการศึกษาที่มีความชัดเจน จึงได้แบ่งการศึกษาเป็น ๓ หัวข้อ ได้แก่ .๑) เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในภาคกลางและภาคตะวันตก ๒) เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในภาคเหนือ ๓) เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะวันออก แต่ละหัวข้อจะได้ศึกษาตามลำดับดังนี้

๓.๒.๑ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบีในภาคกลางและภาคตะวันตก

อาณาจักรลพบุรีมีความเจริญรุ่งเรืองอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๘ นักวิชาการ[๒๗]สันนิษฐานว่าชื่อเมือง “ลวปุระ” หรือ “ลวปุรี” ปรากฏครั้งแรกในพุทธศตวรรษ ๑๒ ได้เจริญรุ่งเรืองอยู่ในบริเวณภาคกลาง ภาคตะวันออก ภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ปรากฏหลักฐานสถาปัตยกรรมและประติมากรรมทั้งที่สร้างขึ้นเนื่องในศาสนาพราหมณ์–ฮินดู และพระพุทธศาสนานิกายมหายาน และนิกายเถรวาท เนื่องจากมีความเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมขอมโบราณในประเทศกัมพูชา ทั้งการรับและให้อิทธิพลต่อกันเป็นเวลานาน ด้วยรูปแบบศิลปกรรมที่มีความคล้ายคลึงเทียบเคียงกันได้ บางครั้งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ศิลปกรรมขอมในประเทศไทย” อย่างไรก็ดี ศิลปกรรมร่วมสมัยกันนี้ที่พบในประเทศกัมพูชากับที่พบในประเทศไทย ต่างก็มีนัยสำคัญหรืออัตลักษณ์เฉพาะถิ่นศิลปะขอมในประเทศไทยหรือที่เรียกกันติดปากว่าเป็นศิลปะลพบุรีนั้น เป็นศิลปะที่สร้างขึ้นโดยได้รับอิทธิพลทางด้านรูปแบบงานศิลปกรรมของชนชาติขอม แท้จริงแล้วไม่ใช่แต่เพียงในจังหวัดลพบุรีเท่านั้น แต่ในท้องที่ภาคกลาง ภาคตะวันตก ภาคตะวันออก และตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ซึ่งจะพบศิลปกรรมแบบนี้กระจายอยู่โดยทั่วไป ซึ่งมีทั้งที่เป็น

---

[๒๗] กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, จาก...แผ่นดินไทยในอดีต, กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง ,๒๕๕๘,หน้า ๕๓.

ประติมากรรมและสถาปัตยกรรม ลักษณะละม้ายกับศิลปกรรมขอมในประเทศกัมพูชา[๒๘] สาเหตุที่มักเรียกกันว่าศิลปะแบบลพบุรีเนื่องจากเมืองละโว้หรือลพบุรีได้เป็นเมืองสำคัญในระยะนั้นคือระหว่างพุทธศตวรรษที่๑๒ –๑๘คำว่าศิลปะลพบุรีนั้น[๒๙] ในปัจจุบันได้ใช้รวมหมายถึงโบราณวัตถุสถานขอมซึ่งค้นพบในประเทศไทยด้วยซึ่งศิลปะแบบขอมในประเทศไทยหรือศิลปะลพบุรีนี้มีรูปแบบที่แตกต่างจากศิลปะขอมในประเทศกัมพูชาด้วย เชื่อกันว่าชนชาติขอมก็คือบรรพบุรุษของชนชาติเขมรในปัจจุบันนั่นเอง คำว่า “ขอม” นั้นเป็นคำที่ชนชาติไทยใช้เรียก เช่นในจารึกสมัยสุโขทัย เป็นต้น ขอมหรือเขมรสมัยโบราณเขาเรียกตนเองว่า “กัมพุช” ซึ่งเป็นต้นเค้าของคำว่า “กัมพูชา”นั่นเอง

เอกลักษณ์ที่เป็นหลักฐานชัดเจนถึงพัฒนาการของชาวละโว้นั่นคือการพัฒนาการทางด้านการจัดระบบชลประทานทั้งในและนอกเมือง ซึ่งสืบทอดมาจากทวารวดี และขอม ทำให้มีการขุดคลองสระน้ำ หรือทำนบ ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ได้ถ่ายทอดสู่อนุชนรุ่นหลังอาณาจักรสุโขทัยในยุคต่อมา ส่วนในด้านการคมนาคม ผู้คนในสมัยลพบุรีสัญจรทั้งทางบกและทางน้ำ นอกเหนือจากการติดต่อกับชาวเรือที่เดินทางมาค้าขายแล้วยังปรากฏร่องรอยของคันดินซึ่งสันนิษฐานว่าอาจเป็นถนนเชื่อมระหว่างเมือง

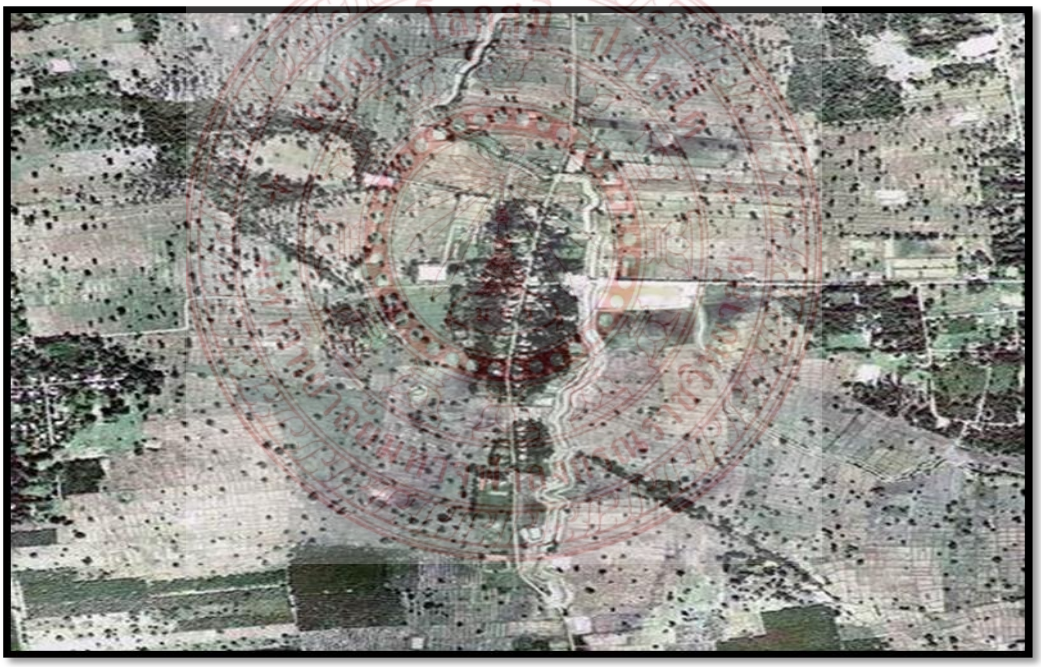

แผนภาพที่ ๓.๒๓ ภาพถ่ายทางอากาศบริเวณ อ.บ้านกรวด จ.บุรีรัมย์ ก่อนปี ๒๕๒๐[๓๐]

---

[๒๘] เขมชาติ เทพไชย, **โบราณคดีและประวัติศาสตร์เมืองสุพรรณบุรี.** กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร. ๒๕๕๓, หน้า ๖๗.

[๒๙] สัมภาษณ์ นายธัชสร ตันติวงศ์, เจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพิมาย นครราชสีมา, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๕๙.

[๓๐] <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=951046&page=80,>, 23 April. 2016.

จากแผนภาพที่ ๓.๒๓ แสดงให้เห็นร่องรอยของชุมชนโบราณ (ปัจจุบันถูกไถทำลายไปจนเกือบหมดแล้ว) และแนวถนนราชมรรคาในยุคโบราณที่ยังหลงเหลืออยู่ในเขตบ้านตาปาง อำเภอบ้านกรวด จังหวัดบุรีรัมย์[๓๑]นอกจากนั้นหลักฐานทางโบราณคดีที่พบไม่ว่าจะเป็นสถาปัตยกรรม หรือประติมากรรมล้วนแล้วแต่แสดงถึงความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี และศิลปกรรม เช่น เทคนิคตัดศิลาแลง การทำประติมากรรม และศิลปกรรม การหล่อสำริด การทำถ้วยชาม กระเบื้อง เป็นต้น เพื่อความเข้าใจถึงประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี คณะผู้วิจัยจะได้นำเสนอตัวอย่างไว้สัก ๕ จังหวัด คือ ๑) เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดลพบุรี ๒) เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดสุโขทัย ๓) เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดกาญจนบุรี ๔) เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดราชบุรี และ ๕) เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดเพชรบุรี ซึ่งจะได้นำเสนอตามลำดับดังนี้

๓.๒.๑.๑ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดลพบุรี จังหวัดลพบุรีมีหลักฐานทางโบราณคดีที่เก่าแก่อายุกว่า ๓,๕๐๐ ปี[๓๒] มีการตั้งหลักปักถิ่นฐานมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ จากการขุดค้นพบแหล่งโบราณคดีมากมายในจังหวัดลพบุรี จึงถือว่าเป็นดินแดนเก่าแก่แถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งมีการสันนิษฐานว่าการเข้ามาอยู่อาศัยของผู้คน และอิทธิพลทางวัฒนธรรมที่แผ่ขยาย ทั้งจากมอญ (ทวารวดี) และขอม(พระนคร) จึงมีชื่อเรียกแบบมอญว่า “ละโว้” หรือ แบบเขมรว่า “ลวปุระ”ประวัติศาสตร์สยามบอกว่า ลพบุรี เคยมีความสำคัญในฐานะเป็นราชธานีก่อนที่ย้ายมาเป็นกรุงศรีอยุธยา ดังนั้นเพื่อให้เห็นการเคลื่อนย้ายแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมระหว่างเมืองต่าง ๆ ในบริเวณภาคกลางของประเทศไทยจึงนำเสนอ

แผนภาพที่ ๓.๒๔ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในภาคกลาง

---

[๓๑] ธิดา สาระยา, **อาณาจักรเจนละ: ประวัติศาสตร์โบราณอีสาน**. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน .๒๕๔๘), หน้า ๕๗.

[๓๒] สัมภาษณ์ นางสาว ธัชสร ตันติวงศ์, เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร, วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

จากแผนภาพที่ ๓.๒๔ จะเห็นว่าในอดีตละโว้เป็นเมืองสำคัญหนึ่งในสมัยทวารวดี[๓๓] ตั้งอยู่ในบริเวณที่มีแม่น้ำสำคัญ ๓สายไหลผ่านคือ แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำป่าสัก และแม่น้ำลพบุรีทำให้มีความอุดมสมบูรณ์ และมีเส้นทางติดต่อกับเมืองในลุ่มแม่น้ำป่าสัก ที่ราบสูงโคราช และเขตติดต่อกับทะเลสาบเขมร เป็นศูนย์กลางการติดต่อระหว่างชุมชนโดยรอบ ส่งผลให้ละโว้กลายเป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่มีเศรษฐกิจดี เมื่อพวกขอมหรือเขมรขยายอิทธิพลเข้ามาในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ละโว้ได้กลายเป็นเมืองประเทศราชของขอมและได้รับอารยธรรมของขอมด้วย จนเกิดสถาปัตยกรรมประติมากรรมที่เป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญของประเทศไทยในปัจจุบัน ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนอสถานที่สำคัญ และประติมากรรมที่เด่นๆของจังหวัดลพบุรีดังนี้

๑) พระปรางค์สามยอด พระปรางค์สามยอดสร้างตามคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนานิกายมหายานเป็นศิลปะเขมรแบบบายน[๓๔] ซึ่งมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘สร้างด้วยศิลาแลง หินทรายและตกแต่งลวดลายปูนปั้นที่สวยงาม ตรงซุ้มประตูเดิมคงมีทับหลัง แต่ที่เหลืออยู่ในปัจจุบัน คือ เสาประดับกรอบประตูแกะสลักเป็นรูปฤาษีนั่งชันเข่าในซุ้มเรือนแก้ว เป็นแบบเฉพาะของเสาประดับกรอบประตูศิลปะขอม แบบบายนปรางค์องค์กลางมีฐาน แต่เดิมเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปและมีเพดานไม้เขียนลวดลายเป็นดอกจันทน์สีแดง ด้านหน้าทางทิศตะวันออก มีวิหารสร้างขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ประดิษฐานพระพุทธรูปศิลาขนาดใหญ่ปางสมาธิที่สมบูรณ์ดี เป็นศิลปะแบบสมัยอยุธยาตอนต้น อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐

ภาพที่ ๓.๒๕ ปรางค์สามยอด เมืองลวะปุระ ศูนย์กลางของอาณาจักรขอมในเขตลุ่มเจ้าพระยา

---

[๓๓] พิริยะ ไกรฤกษ์, **ประวัติศาสตร์ศิลปะ และโบราณคดีในประเทศไทย**, หน้า ๗๓.

[๓๔] มนัส โอภากุล, **เมืองสมัยลพบุรีที่สุพรรณบุรี**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ), ๒๕๔๓, หน้า ๗๑.

จากภาพที่ ๓.๒๕ พระปรางค์สามยอดนี้แต่เดิมคงเป็นเทวสถานของขอมในพระพุทธศาสนาลัทธิมหายาน ต่อมาได้ดัดแปลงเป็นเทวสถานโดยมีฐานศิวลึงค์ปรากฏอยู่ในองค์ปรางค์ทั้งสามปรางค์ จนกระทั่งถึงรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช[๓๕] จึงได้บูรณะปฏิสังขรณ์พระปรางค์สามยอดเป็นวัดในพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท แล้วสร้างพระวิหารก่อด้วยอิฐ ลักษณะสถาปัตยกรรมแบบอยุธยาผสมแบบยุโรป ในส่วนของประตูและหน้าต่าง ภายในวิหารประดิษฐานพุทธรูปหินทรายปางมารวิชัย ศิลปะอยุธยาตอนต้น

๒) ปรางค์ประธานวัดมหาธาตุ ตั้งอยู่ที่ตำบลท่าหิน อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี เป็นวัดหลวงขนาดใหญ่ มีพื้นที่ ๒๐ ไร่ สร้างขึ้นตามคติพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน และเป็นศูนย์กลางความศักดิ์สิทธิ์ของเมือง แผนผังหลักประกอบด้วยพระปรางค์ประธาน อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ - ๑๙ อิทธิพลศิลปะขอมเป็นพระปรางค์องค์ใหญ่ที่สูงที่สุดในลพบุรี องค์ปรางค์ก่อด้วยศิลาแลงโบกปูน มีเครื่องประดับลวดลายเป็นพระพุทธรูปและพุทธประวัติ ที่ลายปูนปั้นหน้าบันพระปรางค์แสดงถึง[๓๖]อิทธิพลของพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน และซุ้มโคปุระของปรางค์องค์ใหญ่เป็นศิลปะละโว้ มีลายปูนปั้นที่ถือว่างามมาก ปรางค์องค์นี้เดิมบรรจุพระพุทธรูปไว้เป็นจำนวนมาก ที่ขึ้นชื่อคือ พระเครื่องสมัยลพบุรี เช่น พระหูยาน พระร่วง ซึ่งมีการขุดพบเป็นจำนวนมาก ปราสาทวัดมหาธาตุลพบุรี จะเป็นรูปแบบของปราสาทหินในภูมิภาคตะวันตกของรัฐลวปุระแสดงรูปทรงแบบใหม่นับเป็นปรางค์แบบไทยที่มีอายุเก่าที่สุด และเป็นแบบอย่างสำหรับเจดีย์ทรงปรางค์ ในสมัยอยุธยาตอนต้น มีระเบียงคดล้อมรอบ ๒ ชั้น มีวิหารหลวงเก้าห้อง หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีการบูรณะในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ภาพที่ ๓.๒๖ ปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี

---

[๓๕] ศานติ คำภักดี, **เมื่อ “ลวปุระ” หรือ “ลพบุรี” ถูกพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ “ทำลายกลายเป็นป่า”**, ((กรุงเทพมหานคร: ศิลปวัฒนธรรม), ๒๕๕๖, หน้า ๑๐๘.

[๓๖] สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพุทธเจดีย์สยาม** .((กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๙), หน้า ๘๑.

นอกจากสถาปัตยกรรมแล้ว นักโบราณคดีได้ค้นพบหลักฐานเป็นตัวอักษรชนิดที่เก่าสุดแห่งหนึ่งในประเทศไทย[๓๗] เป็นจารึกอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ แต่หลักฐานซึ่งเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมืองลพบุรีตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๘ มีไม่มากพอต่อการคลี่คลายเหตุการณ์ทางด้านประวัติศาสตร์เมืองลพบุรีมากนัก และเป็นดังนี้จนถึงราวศตวรรษที่ ๑๙ เพราะฉะนั้นเหตุการณ์ซึ่งพบว่าเมื่อเริ่มมีการใช้ตัวอักษรที่เมืองลพบุรี หรือปรากฏศิลปกรรมต่างๆ สะท้อนให้เห็นว่าสังคมเริ่มมีศาสนาอักษรศาสตร์ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ จนถึงช่วงแรกของพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ก่อนที่เมืองลพบุรีเป็นเมืองบริวารของอาณาจักรอยุธยา สมควรเรียกว่าเป็นสมัยกึ่งก่อนประวัติศาสตร์ (Pre to History) มีระยะเวลานานราว ๘ ศตวรรษนั่นเอง

สรุปประวัติศาสตร์ของอาณาจักรละโว้(ลพบุรี)เป็นดินแดนเก่าแก่ที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ สมัยประวัติศาสตร์ จนถึงสมัยปัจจุบัน พบว่าเป็นเมืองที่มีแห่งความหลากหลาย และต่อเนื่องของความเจริญทางวัฒนธรรมยาวนานกว่า ๓,๐๐๐ ปี ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ มีหลักฐานสำคัญแสดงถึงความเจริญ ดังกล่าว ได้แก่

- การขุดพบโครงกระดูกมนุษย์พร้อมภาชนะดินเผา ที่แหล่งโบราณคดีบ้านท่าแค อายุระหว่าง ๓,๕๐๐-๔,๕๐๐ ปี
- การขุดพบโครงกระดูกมนุษย์ยุคหินใหม่ ที่บ้านโคกเจริญ อายุระหว่าง ๒,๗๐๐ - ๓,๕๐๐ ปี
- การขุดพบโครงกระดูกมนุษย์ยุคสำริด ที่ศูนย์การทหารปืนใหญ่ อายุระหว่าง ๒,๓๐๐ - ๒,๗๐๐ ปี
- การขุดพบชุมชนโบราณในสมัยทวารวดี ที่เมืองโบราณซับจำปา อ.ท่าหลวง และเมืองโบราณดงมะรุม อ.โคกสำโรง เมืองใหม่ไพศาลี ซึ่งสันนิษฐานว่ามีอายุประมาณ ๑,๐๐๐ ปี
- การพบหลักฐานที่เป็นเครื่องมือ เครื่องใช้ เช่น เหรียญทำด้วยเงิน มีลายดุนเป็นรูปสัญลักษณ์ต่าง ๆ ตามคตินิยมของกลุ่มชนในสมัยนั้นที่ ตำบลหลุมข้าว อำเภอโคกสำโรง เป็นต้น

โดยในอดีตราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ลพบุรีรู้จักกันในชื่อว่า “ละโว้” หรือ “ลวะปุระ” เป็นเมืองที่มีความสำคัญทางฝั่งตะวันออกของลุ่มน้ำเจ้าพระยา ซึ่งการพบหลักฐานต่างๆ เหล่านี้ แสดงว่าลพบุรี เป็นที่ตั้งของชุมชนมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในส่วนของการ สร้างเมืองลพบุรีนั้น ตามประวัติศาสตร์ในพงศาวดารโยนก กล่าวว่า ผู้สร้างเมืองลพบุรีหรือที่เรียกว่า "ละโว้" ในสมัยโบราณคือ "พระเจ้ากาฬวรรณดิษ" ราชโอรสแห่งพระเจ้ากรุงขอม ซึ่งสร้างขึ้นในปี พ.ศ.๑๐๐๒ และเป็นเมืองที่มีความสำคัญมาตั้งแต่ สมัยทวารวดีเคยอยู่ใต้อำนาจของมอญและขอม นอกจากนั้นหลักฐานที่เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น เหรียญทำด้วยเงิน มีลายดุนเป็นรูปสัญลักษณ์ต่าง ๆ ตามคตินิยมของอินเดียที่บ้านหลุมข้าว อ.โคกสำโรง แสดงให้เห็นการพัฒนาการของเมืองลพบุรี ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๔ ว่าพิจารณาจากชุมชนโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์ มาเป็นศูนย์กลางทางการค้า และเมื่อได้รับอิทธิพลทางศิลปะ และความเชื่อทางศาสนา ของอินเดีย ก็กลายมาเป็นศูนย์กลางทางศาสนา

---

[๓๗] พิริยะ ไกรฤกษ์, **การปรับเปลี่ยนอายุพุทธศิลป์ในประเทศไทย, วารสารเมืองโบราณ,** ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๒ (เมษายน-มิถุนายน, ๒๕๔๒), หน้า ๖๙.

ในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๘ อิทธิพลทางวัฒนธรรมขอมโบราณ ทำให้ศิลปกรรมต่าง ๆ ของลพบุรี มีรูปร่างคล้ายคลึงกับศิลปะขอมเป็นอย่างมาก ได้แก่ พระปรางค์สามยอด ศาลพระกาฬ ปรางค์แขก

อาณาจักรละโว้(ลพบุรี) ยังเป็นศูนย์กลางด้านศิลปวิทยาการ ในสมัยสุโขทัย ตามพงศาวดารกล่าวไว้ว่า พ่อขุนรามคำแหง ได้เสด็จมาศึกษาเล่าเรียนที่เขาสมอคอน ในปี พ.ศ.๑๗๘๘และพ่อขุนงำเมือง ราชโอรสแห่งเมืองพะเยา ได้เสด็จมาศึกษาที่เขาสมอคอนเช่นกันในปี พ.ศ.๑๗๙๗

เนื่องจากมีสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม สามารถติดต่อกับเมืองอื่นๆ ได้ทั้งทางบกและทางน้ำทำให้เมืองลพบุรีกลายเป็นเมืองท่าสำคัญในการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศและยังเป็นเมืองศูนย์กลางทางพุทธศาสนาควบคู่ไปด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการที่ได้ติดต่อกับอาณาจักรกัมพูชาซึ่งเป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจที่สำคัญในขณะนั้น ทำให้รับเอาศิลปวัฒนธรรมของอาณาจักรกัมพูชาเข้ามามากมาย ส่งผลให้มีการพัฒนาด้านต่าง ๆ จนทำให้ลพบุรีกลายเป็นเมืองที่มีความเจริญรุ่งเรืองมากกว่าเมืองอื่น ๆ ที่อยู่ในเขตลุ่มน้ำเจ้าพระยา

๓.๒.๑.๒ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดสุโขทัย อาณาจักรสุโขทัย นับเป็นอาณาจักรของคนไทยที่ได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นราชธานีในปี พ.ศ. ๑๗๖๒ ก่อนหน้าที่จะมีการสถาปนาอาณาจักรสุโขทัยขึ้นมา ได้มีเมืองสุโขทัยที่มีความเก่าแก่ เจริญรุ่งเรืองมาก่อน[๓๘] ผลจากการตีความในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๒ ระบุว่าเดิมเมืองสุโขทัยมี ผู้นำคนไทยชื่อพ่อขุนศรีนาวนำถุม เป็นเจ้าเมืองปกครองอยู่ ภายหลังเมื่อพ่อขุนศรีนาวนำถุมสิ้นพระชนม์แล้ว ขอมสมาดโขลญลำพง เป็นนายทหารขอมที่เป็นใหญ่ ได้นำกำลังทหารเข้ายึดเมืองสุโขทัยไว้ได้ ทางฝ่ายไทยได้มีการเตรียมการเพื่อยึดเมืองสุโขทัยกลับคืนจาก ขอมสมาดโขลญลำพง โดยมีผู้นำไทย ๒ คน ได้แก่ พ่อขุนบางกลางหาว เจ้าเมืองบางยาง และพ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองราด พ่อขุนทั้งสอง เป็นสหายสนิทกันและมีความสัมพันธ์กันทางเครือญาติ ร่วมกันนำกำลังเข้าชิงเมืองสุโขทัยกลับคืนมา เมื่อยึดเมืองสุโขทัยจากขอมได้เรียบร้อยแล้ว พ่อขุนผาเมืองได้ยกทัพออกจากเมืองสุโขทัย เพื่อให้กองทัพของพ่อขุนบางกลางหาวเข้าสู่เมืองสุโขทัย พร้อมกันนั้น พ่อขุนผาเมืองทรงสถาปนาพ่อขุนบางกลางหาวขึ้นเป็นกษัตริย์ครองเมืองสุโขทัย แล้วถวายพระนามของพระองค์ที่ได้รับจากกษัตริย์ขอม คือ ศรีอินทรบดินทราทิตย์ ให้เป็นเกียรติแก่พ่อขุนบางกลางหาว พร้อมทั้งมอบพระขรรค์ไชยศรี แต่พ่อขุนบางกลางหาวทรงใช้พระนามใหม่ว่า พ่อขุนศรีอินทราทิตย์[๓๙] ซึ่งเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์พระร่วง จากข้อมูลข้างต้นจะเห็นได้ว่าก่อนสถาปนาอาณาจักรสุโขทัย บริเวณดินแดนแถบนี้จะอยู่ในปกครองของเมืองพระนครมาก่อน โดย มีเมืองลวปุระ เป็นศูนย์กลางอำนาจในส่วนภูมิภาคก่อนที่ขอมเสื่อมอำนาจลง หลังจากพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (ครองราชย์เมื่อ พ.ศ. ๑๗๒๔-๑๗๖๑) สิ้นพระชนม์ พระเจ้าอินทรวรมันที่ ๒ ปกครองต่อมาอ่อนแอ ขาดความเข้มแข็ง จึงเกิดช่องว่างของอำนาจทางการเมืองขึ้นในดินแดนแถบนี้ เปิดโอกาสให้บรรดาหัวเมืองต่างๆเติบโต และตั้งตนเป็นอิสระ ผู้วิจัยจึงได้รวบรวมสถาปัตยกรรมที่สำคัญ ที่แสดงถึงเส้นทางพระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดสุโขทัยดังต่อไปนี้

---

[๓๘] พิริยะ ไกรฤกษ์, **ประวัติศาสตร์ศิลปะ และโบราณคดีในประเทศไทย**, หน้า ๔๕ – ๔๙.

[๓๙] สัมภาษณ์ นายวิษรุต วะสุกัน, เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร, วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

๑) ปราสาทวัดพระพายหลวง ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ ในเขตอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยมีลักษณะปราสาท ๓ หลังอยู่บนฐานเดียวกัน ปัจจุบันเหลือเพียงหลังเดียวด้านทิศเหนือ รูปแบบปราสาทและคติการสร้างมีความสัมพันธ์กับพระปรางค์สามยอดที่เมืองลพบุรี ซึ่งเกี่ยวข้องกับคติของรัตนตรัยพระพุทธศาสนา นิกายมหายานดังกล่าวแล้ว แสดงให้เห็นถึงร่องรอยศิลปะขอมแบบบายนในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ก่อนที่จะเข้าสู่การตั้งอาณาจักรสุโขทัย

. ภาพที่ ๓.๒๗ ปราสาทวัดพระพายหลวง ปราสาทขอมแบบ ๓ องค์ในยุคเริ่มแรกของกรุงสุโขทัย

๒) ปรางค์เขาปู่จ่า อยู่ที่ อ.คีรีมาศ จ.สุโขทัย บนเทือกเขาที่ทอดตัวขวางจากเหนือลงใต้ ตั้งตระหง่านเป็นฉากหลังของเมืองสุโขทัย เรียกกันว่าเทือกเขาประทักษ์ มีแนวต่อเนื่องลงไปทางใต้เป็นยอดเขาสูงคือ เขาหลวง[๔๐] เป็นเขาศักดิ์สิทธิ์ของผู้คนในลุ่มน้ำยมมาไม่น้อยกว่าสมัยก่อนประวัติศาสตร์คือ ๓,๐๐๐ กว่าปีมาแล้ว จนถึงสมัยสุโขทัยที่จารึกบางหลักอ้างถึง พระขพุงผีหรือเทวดาอารักษ์ภูเขาตามความชื่อสืบเนื่องเรื่องการนับถือผีในดินแดนแถบนี้มีภูเขาลูกเตี้ยๆตรงเชิงเขาหลวงฝั่งตะวันออกในเขต อ.คีรีมาศ จ.สุโขทัย เรียกกันว่า เขาปู่จ่า บนยอดเขาพบโบราณสถานเป็นปราสาทก่ออิฐพังทลายลงซีกหนึ่งแต่ยังเห็นร่องรอยการก่อซ้อนชั้นขึ้นไปตามระเบียบของปราสาทแบบขอม ซึ่งอาจเทียบกับปราสาทที่มีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗หรือในช่วงที่เรียกว่าศิลปะแบบบาปวนถึงนครวัดของเขมรในประเทศกัมพูชากรมศิลปากรขุดแต่งและบูรณะปรางค์หรือปราสาทบนยอดเขาปู่จ่า ได้พบหลักฐานน่าสนใจมากมาย เช่นชิ้นส่วนประติมากรรมรูปบุคคลซึ่งอาจเป็นเทวรูป[๔๑]

---

[๔๐] ไมเคิล ไรท์, **พระสงฆ์ลังกาวงศ์เข้ามาสยามครั้งแรกเมื่อไร ? จากทิศทางไหน ?** . (กรุงเทพมหานคร: ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๑๐๒ – ๑๐๕.

[๔๑] กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, จาก...แผ่นดินไทยในอดีต, กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.๒๕๕๘, หน้า ๘๘.

มีรูปแบบทางศิลปกรรมอยู่ในช่วงเดียวกันกับตัวปราสาทคือราว พ.ศ.๑๕๐๐ ลงมา การพบงานศิลปกรรมขอมที่ขึ้นมาจนถึงบริเวณลุ่มน้ำยมแถบเมืองสุโขทัยมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะถือเป็นหลักฐานเกี่ยวกับการแพร่ขยายเส้นทางจากศูนย์กลางในที่ราบลุ่มทะเลสาบหรือเมืองพระนครหลวงของกัมพูชาขึ้นมาถึงที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยา (ทั้งนี้โดยผ่านที่ราบสูงโคราชก่อน) โดยคงจะมีเมืองลพบุรีหรือละโว้ที่เป็นฐานหลักและใช้เส้นทางแม่น้ำเจ้าพระยา-น่าน-ยม ขึ้นมาจนถึงบริเวณภาคกลางตอนบนของไทยดังที่กล่าวมา

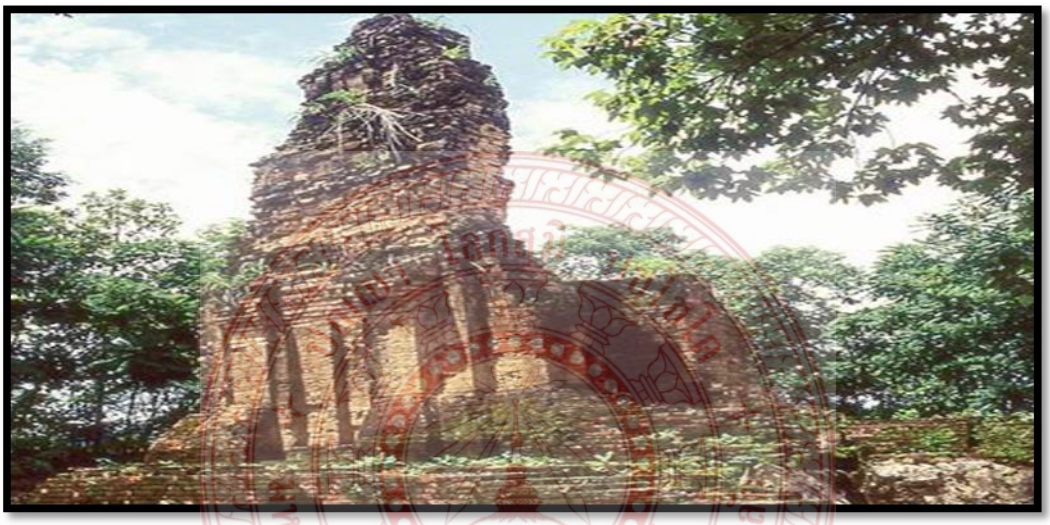

ภาพที่ ๓.๒๘ ปรางค์อิฐหลังเดี่ยวบนเขาปู่จ่าปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ จังหวัดสุโขทัย

๓) ปราสาทวัดศรีสวาย ตั้งอยู่ในกำแพงแก้ว ประกอบด้วยปรางค์ ๓ องค์ รูปแบบศิลปะลพบุรี[๔๒] ลักษณะของปรางค์ค่อนข้างเพรียว ได้พบทับหลังสลักเป็นรูปนารายณ์บรรทมสินธุ์ ชิ้นส่วนของเทวรูป และศิวลึงค์ที่แสดงให้เห็นว่าเคยเป็นเทวสถานในศาสนาพราหมณ์ - ฮินดูมาก่อน แล้วแปลงเป็นพุทธสถานโดยต่อเติมวิหารขึ้นที่ด้านหน้า มีคูน้ำล้อมรอบปรางค์สามองค์ มีที่มาจากทรงปราสาทแบบขอม แต่ได้รับการดัดแปลงแตกต่างจากต้นแบบ เช่นส่วนประดับของปราสาทขอมที่เรียกว่า บันแถลง กลายเป็นรูปกลีบขนุน และปูนปั้นประดับกลีบขนุนเป็นรูปครุฑยุดนาคและเทวดา ปรางค์วัดศรีสวายจึงแตกต่างจากปรางค์สมัยกรุงศรีอยุธยาซึ่งมีต้นแบบจาก ปรางค์ในศิลปะขอมและคล้ายคลึงแบบขอมมากกว่าปรางค์ในแบบของช่างสุโขทัย

---

[๔๒]ไมเคิล ไรท์,ยุคมืด หรือช่องว่างในประวัติศาสตร์สยาม. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม,๒๕๔๙, หน้า ๑๓๑.

ภาพที่ ๓.๒๙ ปราสาทวัดศรีสวาย

สรุป อาณาจักรสุโขทัยสร้างขึ้นมาจากเส้นทางการค้าที่สำคัญก่อนเสื่อมสลายไปในราว พ.ศ.๑๗๕๐ เป็นต้นมา อาณาจักรขอมก็เสื่อมลงอย่างรวดเร็ว สันนิษฐานว่า[๔๓] โดยส่วนหนึ่งมีสาเหตุมาจากในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ นั้น มีการเกณฑ์แรงงาน และการอุทิศถวาย เพื่อพระพุทธศาสนา จนทำให้ประชาชนเกิดความเหนื่อยล้าและได้ทำให้อาณาจักรเสื่อมลงในที่สุด หลังจากนั้นกษัตริย์ขอมในรัชกาลต่อมา ก็ได้ทรงปรับเปลี่ยนศาสนา มาเป็นศาสนาฮินดูอีกครั้งหนึ่ง จากการที่อำนาจของเขมรเสื่อมลงนี้เอง ทำให้กลุ่มชนที่เคยอยู่ภายใต้อิทธิพลของเขมร เริ่มสถาปนาเป็นอาณาจักร ได้แก่ อาณาจักรสุโขทัย (ประมาณ พ.ศ. ๑๗๙๒) และอาณาจักรอยุธยา (พ.ศ. ๑๘๙๓) ต่อมา ทำให้ได้รับศิลปวัฒนธรรมจากอาณาจักรพุกาม อาณาจักรตามพรลิงค์ อาณาจักรขอม อาณาจักรลพบุรีทำให้ช่างสุโขทัยประติดประต่อเลือกรับปรับปรุงแล้วพัฒนาจนได้งานศิลปะที่มีความเฉพาะตัว อ่อนช้อย งดงาม สะท้อนสภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมืองในอาณาจักรได้อย่างดี จนปราชญ์หลายท่านกล่าวตรงกันว่า ศิลปะสุโขทัยคือศิลปะที่สวยงามที่สุดยุคหนึ่งของชนชาติไทย

พระพุทธศาสนา สมัยลพบุรี ในภาคกลางของประเทศไทยได้รับอิทธิพลของอาณาจักรทวารวดี ทั้งทางด้านศิลปะ วัฒนธรรม ต่อมาจักรวรรดิขอมมีอิทธิพลต่อเมืองละโว้และประเทศราชอื่นๆ ซึ่งในปัจจุบันคือจังหวัดต่าง ๆ ในภาคกลาง เช่น ลพบุรี ,สุโขทัย ซึ่งอาณาจักรขอมมีความสัมพันธ์กับอาณาจักรละโว้ทั้งทางด้านการทำสงครามศาสนาและเศรษฐกิจ จากอิทธิพลด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะความเชื่อของชาวละโว้สมัยนั้นมีทั้งศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู และพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน

---

[๔๓] สัมภาษณ์ นายวิษรุต วะสุกัน เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร, วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

ควบคู่กันไปซึ่งในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้จะมุ่งเน้นเฉพาะประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาเท่านั้น ผู้วิจัยได้สังเคราะห์ให้เห็นถึงเส้นทางของพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในภาคกลางของประเทศไทยเป็นแผนภาพนำเสนอเพื่อให้เข้าใจง่ายๆ

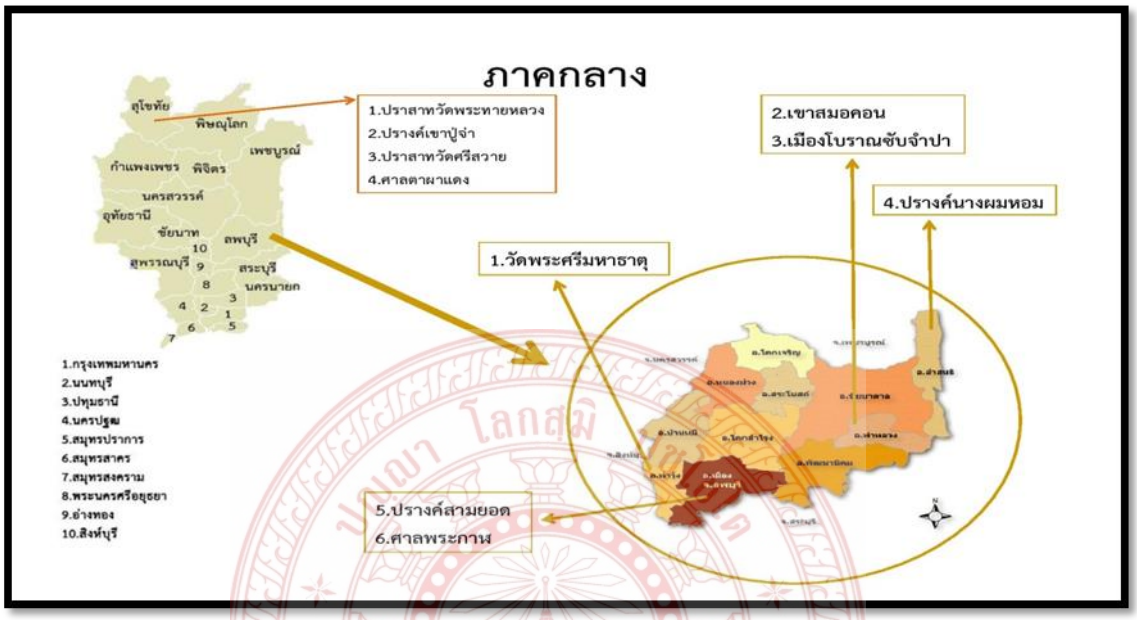

จากแผนภาพที่ ๓.๓๐ หลักฐานทางด้านโบราณวัตถุสถานพระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในภาคกลาง

จากหลักฐานดังกล่าวข้างต้นพบว่าการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจะมีความสัมพันธ์กันเป็นอย่างดีกับหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์ของพื้นที่เป้าหมาย นั่นคือ ลพบุรี และสุโขทัยศาสนสถานที่สร้างด้วยความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู จะมีจำนวนมากกว่า ศาสนสถานทางพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ซึ่งในขณะนั้นเป็นความเชื่อในลัทธิตันตระ หรือวัชรยาน ในจังหวัดลพบุรีได้แก่ พระปรางค์สามยอดสถานที่สำคัญและเป็นสัญญลักษณ์ของเมืองลพบุรีมีแบบและผังเป็นสถาปัตยกรรมประติมากรรม จะเป็นขอมแบบบายน และได้วิวัฒนาการจนมีลักษณะเฉพาะเรียกว่า ศิลปะแบบลพบุรี และคงเป็นต้นเค้าของบรรดาพระปรางค์ ทั้งหลายในประเทศไทยในศตวรรษต่อมา, ศาลพระกาฬ, วัดพระศรีมหาธาตุ, เขาสมอคอน, เมืองโบราณซับจำปา, ปรางค์นางผมหอม เป็นต้น ส่วนศาสนสถานพระพุทธศาสนา สมัยลพบุรี ในจังหวัดสุโขทัย ได้แก่ ปรางค์วัดพระหายหลวง[๔๔]เป็นสถาปัตยกรรมแบบขอมได้รับการกำหนดอายุว่าอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๘,พระพุทธรูป พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร,ปรางค์เขาปู่จ่า,ปราสาทวัดศรีสวาย และศาลตาผาแดง เป็นต้น

---

[๔๔] พิรพน พิสณุพงศ์ บรรณาธิการ, **ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองศรีมโหสถ,** (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร,๒๕๔๕), หน้า ๗๘.

๓.๒.๑.๓ เส้นทางพระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดกาญจนบุรีจังหวัดกาญจนบุรี เท่าที่มีการค้นพบหลักฐานนั้น ย้อนไปได้ถึงสมัยก่อนประวัติศาสตร์[๔๕] เมื่อมีการค้นพบเครื่องมือหินในบริเวณบ้านเก่า อำเภอเมืองกาญจนบุรี ล่วงมาถึงสมัยทวารวดี ซึ่งมีหลักฐานคือซากโบราณสถานที่ตำบลปรังเผล อำเภอสังขละบุรี เป็นเจดีย์ลักษณะเดียวกับจุลประโทนเจดีย์ที่จังหวัดนครปฐม บ้านคูบัว จังหวัดราชบุรี และเมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี รวมทั้งค้นพบโบราณวัตถุ เช่น พระพิมพ์สมัยทวารวดีจำนวนมาก สืบเนื่องต่อมาถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ – ๑๘ หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ค้นพบคือปราสาทเมืองสิงห์ ซึ่งมีรูปแบบศิลปะลพบุรี หรือแบบขอม สมัยบายน ซึ่งปรากฏในหลักศิลาจารึก ปราสาทพระขรรค์ ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ซึ่งผู้วิจัยจะนำเสนอเส้นทางพระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี ในจังหวัดกาญจนบุรีดังต่อไปนี้

๑) ปราสาทเมืองสิงห์หลักฐานจากจารึกที่เกี่ยวข้องกับปราสาทเมืองสิงห์[๔๖] ที่พบในเมืองพระนครของกัมพูชากล่าวว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ของอาณาจักรขอม ได้ทรงประดิษฐานพระชัยพุทธมหานาถ (รูปจำลอง) ในศาสนสถานถึง ๒๓ เมือง ซึ่งบรรดาชื่อเมืองต่างๆ เหล่านี้เชื่อกันว่า มีอยู่ ๖ เมืองที่ตั้งอยู่ในภาคกลางของประเทศไทยในปัจจุบัน สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นบริเวณที่ตั้งของปราสาทเมืองสิงห์ คือ เมืองศรีชัยสิงห์ปุรี เพราะนอกจากจะมีชื่อพ้องกับชื่อเมืองที่ปรากฏในจารึกแล้ว ปราสาทเมืองสิงห์แห่งนี้ยังมีลักษณะทางด้านสถาปัตยกรรมและประติมากรรมแบบขอมในสมัยบายน ที่สนับสนุนว่าน่าจะสร้างในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ดังภาพแสดงที่ ๓.๓๑

ภาพที่ ๓.๓๑ ปราสาทเมืองสิงห์ อำเภอเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี

---

[๔๕] กรมศิลปากร.**เมืองสิงห์และปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี**, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๓๐), หน้า ๕๘.

[๔๖] ก่องแก้ว **วีระประจักษ์, จารึกปราสาทเมืองสิงห์ ใน จารึกในประเทศไทย เล่ม ๔ : อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ ๑๗ – ๑๘**, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๒๙), หน้าที่ ๑๕๐-๑๕๒.

จากการสำรวจจะเห็นว่าปราสาทเมืองสิงห์มีขนาดไม่ใหญ่นัก เมื่อบ้านเมืองในบริเวณภาคกลางของประเทศไทยได้เข้ามาครอบครองดินแดนแถบนี้แทนอาณาจักรขอมที่เสื่อมอำนาจลง โดยเฉพาะสมัยกรุงศรีอยุธยานั้น พระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองบ้านเมืองคงมีพระราชดำริว่าเมืองสิงห์เป็นเมืองเล็ก ไม่มีความสำคัญอย่างใด จึงไม่มีการแต่งตั้งเจ้าเมืองไปปกครอง และในทำเนียบศักดินาหัวเมืองก็ไม่ปรากฏชื่อเมืองสิงห์อยู่เลย จึงเป็นที่เข้าใจว่าเมื่ออาณาจักรขอมหมดอำนาจลงแล้ว เมืองสิงห์และปราสาทเมืองสิงห์คงถูกปล่อยให้เป็นเมืองร้างไป นอกจากนั้นยังมีการค้นพบซากเมืองโบราณที่มีลักษณะรูปแบบเช่นเดียวกับที่พบในประเทศกัมพูชาและแหล่งอื่น ๆ ในประเทศไทยในสมัยเดียวกัน เช่น เมือง “กลอนโด” เป็นต้น

๒) เมืองโบราณกลอนโดตั้งอยู่ริมน้ำแควน้อยฝั่งทางทิศใต้ ในเขตตำบลกลอนโด อำเภอด่านมะขามเตี้ย จังหวัดกาญจนบุรี[๔๗] เป็นเมืองที่มีคันดินสูงกว่า ๓ – ๕ เมตร กว้างประมาณ ๑๒ - ๑๓ เมตร ล้อมรอบตัวเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยม มีความกว้างยาวประมาณ ๒๕๐ x ๒๖๐ เมตร เคยมีร่องรอยของคูน้ำล้อมรอบ แต่ในปัจจุบันถูกไถทำการเพาะปลูก เกลี่ยดินถมคูน้ำไปจนหมด ภายในมีพื้นที่ประมาณ ๓๕ ไร่ ตรงกลางเป็นเนินสูงกว่าโดยรอบเล็กน้อย ปัจจุบันใช้เป็นที่เพาะปลูกพืชไร่อย่างอ้อยหรือข้าวโพด ทางทิศตะวันตก มีบ้านเรือนตั้งอยู่ ๒ – ๓ หลัง โดยได้รับการอนุญาตจากสำนักศิลปากรที่ ๒ ให้ตั้งบ้าน ช่วยดูแลรักษาอยู่ภายใน

แผนภาพที่ ๓.๓๒ ภาพถ่ายทางอากาศเมืองโบราณ “กลอนโด”

---

[๔๗] ธัชสร ตันติวงศ์, **ร่องรอยวัฒนธรรมเขมรในบริเวณลุ่มแม่น้ำแม่กลอง – ท่าจีน**, (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๒๓ – ๒๕.

เมืองโบราณกลอนโด เป็นหลักฐานสำคัญ[๔๘] ที่แสดงให้เห็น “ขั้นตอน” การขยายอิทธิพลทางการเมืองและคติความเชื่อของ ”จักรวรรดิบายน” (Bayon Empire) ในยุคสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (Jayavarman๗) เข้ามาสู่แดนตะวันตก จากฐานที่มั่นใหญ่ของราชวงศ์ “มหิธระปุระ” ที่เมืองลวะปุระหรือจังหวัดลพบุรี จากการขุดค้นทางโบราณคดีในช่วงปี ๒๕๔๘[๔๙] พบเครื่องเซรามิคเคลือบขาวแบบจีน (ชิงไป๋) (Chinese Glaze Stoneware) ที่ผลิตจากเตาในมณฑลฟูเจี้ยน เครื่องเคลือบดินเผาแบบเขมร (Khmer Glaze Stoneware) แบบเตาราชวงศ์มหิธระปุระ อายุในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ – ๑๘ กระจายตัว แตกหักทับถมอยู่ทั่วบริเวณเมืองเป็นจำนวนมาก อีกทั้งยังพบเครื่องประดับ ตะกั่ว สำริด เงิน รูปเคารพหินทรายเทวสตรีที่แตกหัก และ “ก้อนดินเผา” ที่มีร่องรอยการกดประทับพิมพ์ของโครงสร้างอาคารไม้ ทั้งเป็นรอยโค้งนูน รอยเว้า เรียบแบน คล้ายแผ่นไม้ไผ่สานขัดเป็นผนังโครงสร้าง และรอยพิมพ์ของเศษเยื่อไผ่ติดอยู่กับก้อนดินเผาซึ่งเป็นสิ่งหนึ่งที่แสดงถึงความเจริญทางด้านเทคนิคการสร้างเครื่องใช้ในสมัยโบราณ

๓) พระนาคปรกเมืออาณาจักรขอมโบราณ[๕๐] รุกเข้ามาสู่ภาคตะวันตกตามแนวลำน้ำแม่กลองเข้าสู่ลำน้ำแควน้อยนอกจากได้สร้างสถาปัตยกรรมที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของอิทธิพลสมัยลพบุรี(ขอมในประเทศไทย) ไว้ที่เมือง "ชยสิงหปุระ" หรือปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรีแล้ว ยังพบพระนาคปรกแบบมีอุษณีษะ ในรูปแบบของ “พระชัยพุทธมหานาถ” ซึ่งอาจเป็นฝีมือเลียนแบบช่างหลวงคติความเชื่อ รูปลักษณะทางศิลปะและ “ความหมาย” (Meaning) ที่เป็นเหตุผลกำกับการส่งรูปพระชัยพุทธมหานาถให้ไปเป็นพระประธานหลักในราชวิหารของเมืองต่าง ๆ กลุ่มชายขอบของจักรวรรดิขอมที่มีความหมายถึงเชื่อมต่อกับการประดิษฐานรูปประติมากรรมพระนาคปรกขนาดใหญ่คู่กับจักรวรรดิที่ปราสาทบายน นั่นคือเป็นพระพุทธรูปปางนาคปรกขนาดใหญ่ที่มีอุษณีษะ (พระเกตุมาลา) ยอดแหลม ในแบบของฝีมือช่างหลวง ที่ถูกแกะสลักขึ้นที่เมืองพระนครธมแล้วค่อยส่งออกไปตามหัวเมืองดังชื่อที่ปรากฏในจารึกที่ปราสาทพระขรรค์

---

[๔๘] สัมภาษณ์ นางสาว ธัชสร ตันติวงศ์, เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร.วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

[๔๙] พจนก กาญจนจันทร และคณะ, **การสำรวจวัฒนธรรมโบราณลุ่มแม่น้ำแม่กลอง – ท่าจีน ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ – ๑๘ ด้วยเทคโนโลยีสื่อระยะไกล (Remote Sensing),** รายงานการวิจัย สำนักงานพัฒนาเทคโนโลยีอวกาศและภูมิสารสนเทศ (องค์กรมหาชน) (GISTDA).๒๕๕๖, หน้า ๖๐ – ๖๕.

[๕๐] พิริยะ ไกรฤกษ์, **การปรับเปลี่ยนอายุพุทธศิลป์ในประเทศไทย.** ในวารสารเมืองโบราณ ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๒ เมษายน-มิถุนายน.๒๕๔๒, หน้า ๖๖.

ภาพที่ ๓.๓๓ พระนาคปรกมีอุษณีษะในแบบของ “พระชัยพุทธมหานาถ” ที่ปราสาทเมืองสิงห์

๔) พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมีอานุภาพ(Bodhisattva Avalokitesvara irradiant) ที่พบในปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี[๕๑] ก็ล้วนแต่แสดงให้เห็นถึงการขยายตัวของอิทธิพลทางการทหาร อำนาจการปกครองและวัฒนธรรมขอม ในยุคพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ที่ขยายเข้าสู่แผ่นดินตะวันตกได้อย่างชัดเจน และสันนิษฐานว่า เป็นเมืองหนึ่งที่ปรากฏในจารึกปราสาทพระขรรค์คือ "ศรีชัยสิงหปุรี" นั่นเองที่ถูกจัดส่งออกไปพร้อม ๆ กันในช่วงเวลาหนึ่ง

---

[๕๑] กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, **จาก...แผ่นดินไทยในอดีต** พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๘), หน้า ๗๙.

ภาพที่ ๓.๓๔ โพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมีอานุภาพ ปราสาทเมืองสิงห์

เส้นทางพระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี ในภาคตะวันตกของประเทศไทย ซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษาถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมลพบุรี(ขอมในประเทศไทย)มีความเจริญรุ่งเรืองในจังหวัดกาญจนบุรี และรวมทั้งดินแดนในภูมิภาคอื่น ๆ ของไทยเป็นอยู่ประมาณ ๓๐๐ ปี ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๘ หลังจากนั้นก็เสื่อมลง บรรดาเมืองและนครรัฐต่าง ๆ ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเริ่มมีการรวมตัวกันเป็นปึกแผ่น และได้มีการพัฒนาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมตนเองขึ้น ก่อตัวเป็นต้นเค้าของวัฒนธรรมไทยมาตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๗

ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวแคว้นสุพรรณภูมิ เจริญรุ่งเรืองควบคู่กับแคว้นละโว้ ในบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง และเมืองกาญจนบุรีจัดเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่ง ของแคว้นสุพรรณภูมิ เช่นเดียวกับเมืองเพชรบุรี และเมืองสิงห์บุรี ก่อนที่แคว้นละโว้จะรวมกับแคว้นสุพรรณภูมิเป็นอาณาจักรอยุธยา เห็นได้จากร่องรอยหลักฐานทางศิลปกรรม ทั้งที่โบราณสถานและโบราณวัตถุ เช่น เจดีย์ ที่เรียกว่า แบบสุพรรณภูมิ เมื่อสมเด็จพระเจ้าอู่ทองทรงรวบรวมแคว้นสุพรรณภูมิ และแคว้นละโว้เข้าด้วยกัน และสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เมืองกาญจนบุรีก็ถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของกรุงศรีอยุธยา จัดเป็นเมืองในมณฑลราชธานี ต่อมาในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงขยายการปกครองราชธานีครอบคลุมเมืองใหญ่ที่เป็นเมืองหน้าด่านทั้งสี่ เช่น ลพบุรี สุพรรณบุรี นครนายก ทำให้เมืองชั้นในอย่างกาญจนบุรีถูกลดฐานะลงเป็นเมืองจัตวาในระยะต่อมา

๓.๒.๑.๔ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดราชบุรี จังหวัดราชบุรีตามหลักฐานมีลักษณะที่เป็นเมืองที่ได้รับวัฒนธรรมทางด้านพระพุทธศาสนามาตั้งแต่สมัยทวารวดี และในสมัยต่อมาได้รับอิทธิพลขอมซึ่งมีหลักฐานในชื่อของ “ชยราชบุรี” ที่ปรากฏในจารึกประสาทพระขรรค์สันนิษฐานว่า คือเมืองราชบุรี[๕๒] ที่ตั้งอยู่แนวฝั่งน้ำแม่กลองถือเป็นเส้นทางสัญจรสำคัญของเมืองคูบัว ชุมชนโบราณในอดีต เส้นทางน้ำสายนี้ เชื่อมต่อกับท่าจีน สาละวิน เจ้าพระยา ป่าสัก โยงยาวไปถึงชี มูล โขง จึงเป็นเส้นทางหลักที่นอกจากจะใช้เพื่อการคมนาคม ติดต่อค้าขายกันแต่กาลก่อนแล้ว[๕๓] ที่สำคัญคือ สายน้ำแต่ละสายจากต้นน้ำถึงปลายน้ำยังนำมาสู่การเคลื่อนที่ของวัฒนธรรมได้แพร่สะพัดไปทั่วในเอเชียอาคเนย์แห่งนี้และยังหมายถึงการเคลื่อนย้ายของชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ อีกด้วย เพื่อแสดงถึงเส้นทางพระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี ในจังหวัดราชบุรี จึงนำเสนอดังต่อไปนี้

๑) ปรางค์วัดมหาธาตุราชบุรี วัดมหาธาตุวรมหาวิหารแห่งเมืองราชบุรีนี้[๕๔] เคยเป็นที่ตั้งของ “ราชวิหาร”หรือ “พระอารามหลวง” ในยุคสมัยของจักรวรรดิบายนอันยิ่งใหญ่ที่มีความคล้ายคลึงกับเหล่าปราสาทหินที่เป็นราชวิหารศาสนสถานแห่งนี้เป็นอีกแห่งหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะขอมแบบบายนในภาคกลางของประเทศไทย แต่หลักฐานที่เหลืออยู่มีเพียงกำแพงวัดเท่านั้นที่ปรากฏอิทธิพลศิลปะขอม– ลวปุระในยุคท้ายสุดแต่เป็นยุคต้นของกลุ่มลูกผสมชาวกัมพุชเทศะและกลุ่มทวารวดีคือก่อด้วยศิลาแลง และบนสันของกำแพงประดับด้วยแนวพระพุทธรูปปางสมาธิในซุ้มเรือนแก้ว ซึ่งพระพุทธรูปดังกล่าวจะมีวัตถุเล็กๆ อยู่ในพระหัตถ์ มักตีความว่าเป็นหม้อยาจึงเรียกว่า พระไภษัชยคุรุ

ภาพที่ ๓.๓๕ ปรางค์วัดมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี

---

[๕๒] เดชา สุดสวาท, “**โบราณสถานทุ่งเศรษฐี**”, สำนักงานโบราณคดีและพิพิภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๑ จังหวัดราชบุรี.กรมศิลปากร.๒๕๕๑, หน้า ๕๑ – ๕๔ (อัดสำเนา).

[๕๓] มโน กลีบทอง, **พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติราชบุรีและจังหวัดราชบุรี**, (กรุงเทพมหานคร: พิพิธภัณฑ์, ๒๕๔๔), หน้า ๗๘.

[๕๔] โบราณคดี,ภาควิชา, **การขุดค้นและการศึกษาวัฒนธรรมของชุมชนโบราณที่บ้านคูเมือง อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงบุรี,** (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๒), หน้า ๗๓.

๒) แหล่งโบราณสถานเมืองศัมพูกปัฏฏนะ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำแม่กลอง ตามถนนสายบ้านโป่ง – กาญจนบุรี ในเขตตำบลท่าผา อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี[๕๕] โบราณสถานเมืองศรีศัมพูกปัฏฏนะ หรือชื่อใหม่คือ เมืองโบราณโกสินารายณ์ จากร่องรอยหลักฐาน ได้สะท้อนให้เห็นว่าอิทธิพลของวัฒนธรรมขอมจากประเทศกัมพูชา ซึ่งเป็นช่วงระยะเวลาเดียวกันกับที่ มีการแพร่ขยายอิทธิพลของวัฒนธรรมขอม พร้อมด้วยอำนาจทางการเมืองครั้งใหญ่เข้ามาในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ราชบุรีในช่วงเวลานี้คงกลายเป็นเมืองท่าชายทะเลสำคัญ

จากหลักฐานศิลาจารึกซึ่งพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ มหาราชองค์สุดท้ายของราชอาณาจักรขอม ผู้สร้างปราสาทนครธมให้เป็นพุทธราชา ได้ทรงสนับสนุนให้มีการเผยแพร่พระพุทธศาสนาลัทธิมหายาน ดังปรากฏความอยู่ในศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ ที่ทรงให้จารึกขึ้นว่าได้พระราชทานพระชัยพุทธมหานาถ ไปประดิษฐานยังศาสนสถานต่างๆ จำนวน ๒๓ แห่ง ซึ่งมีชื่อเมืองที่ตั้งอยู่ในพื้นที่จังหวัดราชบุรีถึง ๒ เมืองด้วยกัน คือ ศัมภูวะปัฏฏนะ และชยราชปุรี

ภาพที่ ๓.๓๖ ปราสาทอานุภาพที่ถูกทำลาย จนเหลือเพียงเนินดินขนาดใหญ่
ที่เมืองศัมภูวะปัฏฏนะ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

จังหวัดราชบุรีจากร่องรอยหลักฐานต่าง ๆ ทางโบราณคดีที่กล่าวมาแล้ว แสดงให้เห็นว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๘อันเป็นช่วงระยะเวลาที่อาณาจักรขอมเรืองอำนาจ ชาวเมืองราชบุรี

---

[๕๕] ศิลป์ พีระศรี, **การขุดค้นทางโบราณที่บ้านคูบัว จังหวัดราชบุรี**, สมุดนำชมโบราณวัตถุสถานสมัยทวารวดี ตำบลคูบัว จังหวัดราชบุรี.พระนคร : ศิวพร.๒๕๕๐, หน้า ๖๖ – ๖๘.

และโกสินารายณ์ก็ได้รับเอาวัฒนธรรมขอมมาผสมผสานกับวัฒนธรรมทวารวดี อันเป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมในหลาย ๆ ด้าน เช่นระบบการวางผังเมืองที่เปลี่ยนจากรูปวงรี มาเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าหรือสี่เหลี่ยมจตุรัส การสร้างศาสนสถานขนาดใหญ่ไว้กลางเมือง ระบบชลประทานที่มีการขุดสระน้ำไว้ใช้ภายในตัวเมือง และบริเวณใกล้เคียง นอกเหนือไปจากการขุดคลองเชื่อมต่อกับแม่น้ำเพื่อนำน้ำมาใช้ในตัวเมือง การก่อสร้างอาคารที่นำเอาหินทรายและศิลาแลง มาใช้ในการสร้างศาสนสถานขนาดใหญ่แทนการก่ออิฐถือปูนขนาดเล็ก และมีการตกแต่งอาคารด้วยการสลักลวดลายบนชิ้นส่วน ประกอบสถาปัตยกรรมที่เป็นหินทรายเพิ่มเติม จากการประดับตกแต่งลวดลายปูนปั้น รวมทั้งการผสมผสานรูปแบบศิลปกรรมทวาราวดีกับ ศิลปกรรมขอมเข้าด้วยกันเป็นเอกลักษณ์ประจำถิ่นได้เป็นอย่างดี

๓.๒.๑.๕ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดเพชรบุรี

จังหวัดเพชรบุรีเป็นชุมชนในแถบลุ่มแม่น้ำเพชรบุรีได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมขอมในช่วงเวลานี้น่าจะมีการพัฒนาขึ้นในระดับหนึ่ง[๕๖] คงมีการสร้างเมืองในรูปแบบของวัฒนธรรมขอมโบราณเป็นรูปสี่เหลี่ยมขึ้นที่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเพชรบุรี (ปัจจุบันอยู่ในเขตตำบลช่องสะแก อำเภอเมืองเพชรบุรี) ผลจากการศึกษาจากภาพถ่ายทางอากาศ พบว่าบริเวณเมืองเพชรบุรีมีร่องรอยของแนวคูเมืองและกำแพงเมือง ที่มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมที่ใกล้จะเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมากกว่าสี่เหลี่ยมผืนผ้า ความยาวของแนวคูเมืองกำแพงเมืองแต่ละด้านกว่า ๑ กิโลเมตร เมืองนี้ใช้แม่น้ำเพชรบุรีเป็นคูเมืองด้านทิศตะวันตก ลักษณะของผังเมืองที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมแบบสม่ำเสมอเป็นเมืองที่มีอายุหลังสมัยทวารวดีมักพบมากในช่วงที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมขอมโบราณลงมาจนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น จึงอาจกล่าวได้ว่าร่องรอยของแนวคูเมืองกำแพงเมืองที่หลงเหลืออยู่นี้ เป็นร่องรอยของเมืองตั้งแต่ในช่วงที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมขอม หลักฐานที่เป็นเครื่องสนับสนุนความเป็นบ้านเป็นเมืองในช่วงเวลานี้ คือ

๑) ปราสาทกำแพงแลง ที่วัดกำแพงแลงหรือวัดเทพปราสาทศิลาแลง ตั้งอยู่ในเขตตำบลท่าราบ อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี อยู่ห่างแม่น้ำเพชรบุรีมาทางตะวันออกประมาณ ๑ กิโลเมตร ชื่อดั้งเดิมไม่มีผู้ใดทราบแน่ชัด สำหรับชื่อที่เรียกกันว่า “กำแพงแลง” นั้นคงเป็นชื่อที่ผู้คนในสมัยหลังเรียกกันตามลักษณะที่พบเห็น เนื่องจากภายในวัดมีปราสาทเขมรก่อด้วยศิลาแลงและมีกำแพงศิลาแลงล้อมรอบ จากลักษณะดังกล่าวจึงเป็นที่มาของชื่อวัดนี้ว่า "กำแพงแลง" หมายถึงกำแพงวัดที่ก่อด้วยศิลาแลงนั่นเองจากโบราณสถานที่ยังคงเหลือ เห็นเป็น ๖ หลัง แต่แท้ที่จริงเป็นปราสาท ๕ หลัง คือ แถวกลาง ๓ หลัง แถวหลัง ๒ หลัง ส่วนที่อยู่ข้างหน้า (หลวงพ่อนิล) เป็นโคปุระหรือ ซุ้มประตูของกลุ่มศาสนสถานแห่งนี้

---

[๕๖] สัมภาษณ์ นางสาว ธัชสร ตันติวงศ์, เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร.วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

ภาพที่ ๓.๓๗ ปราสาทกำแพงแลง ที่เมือง "ชยวัชรปุระ" หรือจังหวัดเพชรบุรี

จากภาพที่ ปราสาททั้ง ๕ หลัง สันนิษฐานว่าเป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพในพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน เพราะได้ปรากฏพบ ประติมากรรมรูปเคารพ ๔ องค์ คือ

(๑) พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมี พบตรงบริเวณปราสาททิศตะวันตก ลักษณะประติมากรรมรูปพระโพธิสัตว์โลเกศวรเปล่งรัศมีที่พบ ทำจากวัสดุศิลาทรายขาว วรกายชำรุดหักพังในส่วนศีรษะ แขน และขา แต่ยังคงพบศีรษะในบริเวณใกล้เคียงอยู่ ลวดลายบริเวณพระวรกายท่อนบนตรงบริเวณพระอุระปรากฏพระพุทธรูปปางสมาธิองค์เล็กประดับเรียงเป็นแถว ถ้าสมบูรณ์ จะมี ๘ กร มีพระพุทธรูปปางสมาธิประดับเหนือกระบังหน้า สวมพระธำมรงค์ที่มีหัวเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิที่นิ้วพระบาททั้งสิบ อันแสดงถึงภาวะเหนือพระพุทธเจ้าทั้งปวง

(๒) พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร สี่กร พบในสภาพชำรุดเหลือเพียงส่วนพระวรกายและท่อนแขน ๔ ท่อน ทรงภูษาสมพตในศิลปะเขมรแบบบายน ถ้าสมบูรณ์ จะมี ๔ กร กรซ้ายหน้าถือดอกบัว กรขวาหน้าถือหม้อน้ำ กรซ้ายหลังถือประคำ กรขวาหลังถือคัมภีร์

(๓) พระวัชรสัตว์นาคปรก หรือ พระชัยพุทธมหานาถ พบในปราสาทองค์กลาง (หลวงพ่อเพชร) เป็นพระพุทธรูปนาคปรก พบเพียงส่วนของพระพักตร์และพระอุระ ด้านหลังมีแผ่นหินสลักติดเป็นตัวนาคแผ่พังพาน ถ้าสมบูรณ์จะเป็นพระพุทธรูปนาคปรก บนฐานพญานาคขด ปางสมาธิ

(๔) พระนางปรัชญาปารมิตา พบเพียงส่วนเศียรเท่านั้น ปัจจุบันเป็นสมบัติเอกชน

โบราณสถานกลุ่มนี้ สันนิษฐานว่า จะสร้างขึ้นในสมัยเมื่อขอมเรืองอำนาจ และมีอิทธิพลขยายเข้ามาถึงในดินแดนแถบนี้ ตั้งแต่สมัยพระเจ้าชัยวรมัน ที่ ๗ ประมาณ พ.ศ.๑๗๓๔ เพราะปรากฏนามเมืองในจารึกปราสาทพระขรรค์ กล่าวถึงเมือง "ศรีชัยวัชรปุระ" เชื่อกันว่า เป็นเมืองเพชรบุรี

ลักษณะของศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมที่ยังปรากฏให้เห็น จะคล้ายคลึงกับสถาปัตยกรรมหลาย ๆ แห่ง ที่อำนาจของขอม เข้าไปถึง ทั้งที่เมืองลพบุรี กาญจนบุรี ไปกระทั่งถึง

สุโขทัย ศรีสัชชนาลัย ซึ่งสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมแบบนี้จะมีอิทธิพลกับสถาปัตยกรรมและศิลปกรรม ยุคต้น ของ อาณาจักรไทย สมัย พุทธศตวรรษที่ ๑๙ -๒๐ มากพอสมควร

เพชรบุรีปรากฏในจารึกสุโขทัยทั้ง ๒ หลักก็บ่งชัดว่าเพชรบุรีมีฐานะเป็นเมืองเมืองหนึ่ง ตำแหน่งที่ตั้งของมหาธาตุนี้อยู่ริมแม่น้ำเพชรบุรีทางฝั่งตะวันตก ซึ่งอยู่คนละฟากกับเมืองในสมัยที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมขอม มีศูนย์กลางอยู่ที่ปราสาทวัดกำแพงแลง หากว่าวัดมหาธาตุได้สถาปนาขึ้นในช่วงสมัยสุโขทัย บ้านเมืองทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเพชรบุรี ก็คงมีความสำคัญอาจเป็นศูนย์กลางของเมืองในช่วงเวลาดังกล่าว ในเอกสารของชาวตะวันตกที่เข้ามาในสมัยกรุงศรีอยุธยายังได้บันทึกเรื่องราวของเมืองเพชรบุรี ไว้อีกหลายที่ด้วยกัน[๕๗] เช่น Tome Piresชาวโปรตุเกสที่เดินทางไปยังอินเดียและมะละกา ในปี พ.ศ.๒๐๕๔ และได้ทำบันทึกเกี่ยวกับเมืองที่สำคัญที่มีบทบาททางการค้าระหว่างโลกตะวันออกและตะวันตกเอาไว้โดยกล่าวถึง เมืองเพชรบุรี (Peperim , Pepory) ว่าเป็นเมืองท่าที่สำคัญ เมืองหนึ่งใน เขตฝั่งตะวันออก แล้วยังเป็นเมืองที่มีเจ้าเมืองปกครองเยี่ยงกษัตริย์ และยังมีสำเภาส่งไปค้าขายยังภูมิภาคต่างๆด้วย

จากการศึกษาเส้นทางพระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี ในภาคตะวันตกของประเทศไทยซึ่งผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บรวมรวมข้อมูลในพื้นที่กลุ่มเป้าหมาย คือจังหวัดกาญจนบุรี และจังหวัดราชบุรี ดังนำเสนอ

ภาพที่ ๓.๓๘ เส้นทางพระพุทธศาสนา สมัยลพบุรีในภาคตะวันตก

---

[๕๗] อ้างแล้ว, ธัชสร ตันติวงศ์, **ร่องรอยวัฒนธรรมเขมรในบริเวณลุ่มแม่น้ำแม่กลอง – ท่าจีน**, หน้า ๗๙.

จากแผนภาพที่ ๓.๓๘ เส้นทางพระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี ในภาคตะวันตก ที่ปรากฏในจังหวัดกาญจนบุรี สถาปัตยกรรมได้แก่ ปราสาทเมืองสิงห์ พระพุทธรูปนาคปรก และ พระโพธิสัตว์เปล่งรัศมี ส่วนในจังหวัดราชบุรีได้แก่ ปราสาทวัดมหาธาตุ และพระพุทธรูปซึ่งมีลักษณะเดียวกับที่พบในจังหวัดกาญจนบุรี

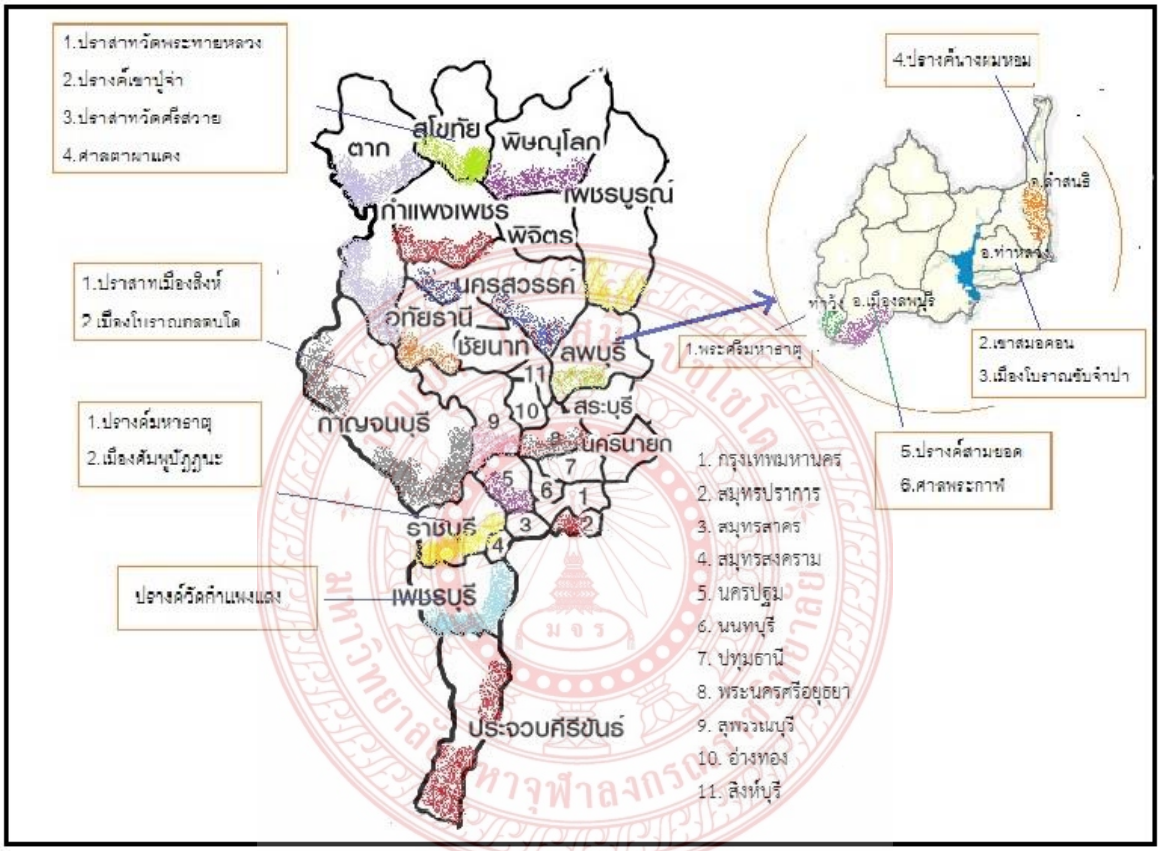

ภาพที่ ๓.๓๙ แผนที่และเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในกลางและภาคตะวันตก

๓.๒.๒ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในภาคเหนือ

ในหนังสือชินกาลมาลี ปกรณ์ เป็นภาษาบาลี ที่รจนาขึ้นโดย พระรัตนปัญญาเถระ ชาวล้านนา ระหว่าง พ.ศ. ๒๐๖๐ – ๒๐๗๑ มีตำนานเกี่ยวกับ ฤษีวาสุเทพ ได้สร้างเมืองหริภุญไชย (ลำพูน) ใน พ.ศ. ๑๒๐๔ ต่อจากนั้นอีก ๒ ปี ก็ได้ส่งทูตไปทางเรือตามแม่น้ำปิงลงไปยังเมืองลวปุระ (ลพบุรี) ทูลขอเชื้อสายกษัตริย์ลวปุระให้ ขึ้นมาปกครองเมืองหริภุญไชย กษัตริย์ลวปุระจึงได้พระราชทานพระนางจามเทวี พระราชธิดาให้ขึ้นไปปกครองเมืองหริภุญไชย สมัยนั้นในเมืองลวปุระได้นับถือพระพุทธศาสนาอยู่แล้ว เมื่อนางจามเทวีขึ้นมาปกครองเมืองหริภุญไชยจึงได้นำเอาพระพุทธศาสนาจากเมืองลวปุระขึ้นมาเผยแผ่ในเมืองหริภุญไชยด้วย ร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีที่

เกี่ยวข้องกับนางจามเทวี ซึ่งปรากฏให้เห็นอยู่ในจังหวัดลำพูนปัจจุบันอย่างน้อย ๒ อย่าง คือ ๑) วัดจามเทวี ๒) เจดีย์จามเทวีหรือเจดีกู่กุด ตั้งอยู่ที่ ตำบลในเมือง อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน ดังนี้

๓.๒.๒.๑ วัดจามเทวี ปัจจุบันตั้งอยู่ที่ ตำบลในเมือง อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน ในแผ่นศิลาจารึกประวัติวัดจามเทวี ได้ให้ข้อมูลไว้ว่า

"ประวัติวัดจามเทวี เดิมชาวบ้านเรียกว่า "วัดกุดกู่" สร้างโดยพระนางจามเทวี ปฐมกษัตริย์ แห่งหริภุญไชย ในพุทธศตวรรษที่ ๑๓ เมื่อพระองค์มีพระชนมายุได้ ๖๐ พรรษา ได้สละราชสมบัติออกบวชบำเพ็ญพรตอยู่ ณ วัดนี้ จนถึงพุทธศักราช ๑๒๗๖ พระชนมายุได้ ๙๒ พรรษา แม่ชีจามเทวีได้สวรรคต เจ้าชายมหันตยศ พระราชโอรสได้ถวายพระเพลิงพระสรีระ และได้สร้างเจดีย์สี่เหลี่ยมบรรจุอัฐิธาตุของพระองค์ในเจดีย์นี้ ต่อมาวัดจามเทวีได้ร้างไป จนกระทั่งปีพุทธศักราช ๒๔๖๙ สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จประพาสภาคเหนือ ทรงสำรวจโบราณสถานของวัดนี้ทรงปรารภว่า พระนางจามเทวีได้สร้างวัดนี้ขึ้น จึงได้ให้เปลี่ยนชื่อใหม่ว่า "วัดจามเทวี" ต่อมาพุทธศักราช ๒๔๗๙ พลตรีเจ้าจักรคำขจรศักดิ์ ผู้ครองนครหริภุญไชยองค์สุดท้าย ได้อาราธนา พระครูบาศรีวิชัย นักบุญแห่งลานนาไทยบูรณะขึ้นมาใหม่ ให้มีพระสงฆ์สามเณรอยู่ประจำจนทุกวันนี้"[๕๘]

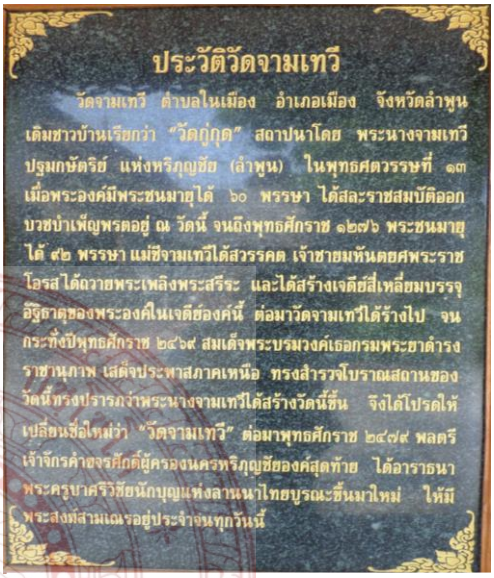

ภาพที่ ๓.๔๐ แผ่นศิลาจารึกประวัติวัดจาเทวี

ประวัติวัดแห่งนี้ได้ทำให้เห็นถึงความเป็นมาของวัดและผู้ที่สร้างวัดนี้ก็คือนางจามเทวี ซึ่งเป็นพระราชธิดาของกษัตริย์แห่งละไว้ ซึ่งมีความสอดคล้องกันกับเรื่องที่ปรากฏอยู่ในหนังสือชินกาลมาลี ปกรณ์ เป็นสิ่งแสดงให้เห็นว่านางจามเทวี เมื่อพระองค์ได้เสด็จจากละโว้เพื่อมาเป็นกษัตรีในเมืองหิภุญไชยนั้นได้นำเอาพระพุทธศาสนาจากละโว้ (ลพบุรี) ขึ้นมาเผยแผ่ในดินแดนแห่งนี้ด้วย

๓.๒.๒.๒ เจดีย์จามเทวีหรือเจดีกู่กุด ตั้งอยู่ในวัดจามเทวี ตำบลในเมือง อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน เจดีย์นี้ชาวบ้านเรียกว่าเจดีย์กู่กุด ที่มาของชื่อนี้เกิดจากส่วนยอดของเจดีย์ที่ขาดหายไป ลักษณะของเจดีย์นี้เป็นปราสาททรงสี่เหลี่ยม มีเรือนธาตุเป็นแถวซ้อนชั้นลดหลั่นกันขึ้นไปมีอยู่ทั้งหมด ๕ ชั้น แต่ละชั้นมีพระพุทธรูปประดิษฐานในซุ้มจระนำด้านละ ๓ องค์ ในชั้นหนึ่งมีอยู่ ๔ ด้าน จึงมีพระพุทธรูปอยู่ชั้นละ ๑๒ องค์ เมื่อรวมทั้งหมด ๕ ชั้น จึงมีพระพุทธรูปอยู่ทั้งหมด ๖๐ องค์ พระพุทธรูปแต่ละองค์ทำด้วยปูนปั้น อยู่ในอิริยาบถยืน ซึ่งเชื่อกันว่าเจ้าชายมหันตยศ พระราชโอรสของพระนางจามเทวี ได้สร้างเจดีย์สี่เหลี่ยมบรรจุอัฐิธาตุของพระนางจามเทวีในเจดีย์นี้ แผ่นศิลาจารึกประวัติเจดีย์กู่กุด (กู่กุฏิ) ซึ่งอยู่ในวัดจามเทวี ได้ให้ข้อมูลไว้ว่า

---

[๕๘] จารึกบนแผ่นป้ายศิลา, **ประวัติวัดจามเทวี**, ตำบลในเมือง อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน, ข้อมูล ณ วันที่ ๒๘ มีนาคม ๒๕๖๐.

" เจดีย์กู่กุดนี้ได้มีประวัติการก่อสร้างที่ชัดเจน เดิมมีความชื่อเกี่ยวกับการก่อสร้างเจดีย์องค์นี้ ๒ ประเด็น คือ ๑) เจดีย์สุวรรณจังโกฏิที่เจ้ามหันตยศสร้างขึ้น เพื่อบรรจุอัฐิพระนางจามเทวี ๒) เชื่อว่าเป็นเจดีย์มหาพล ที่พระเจ้าอาทิตยราชสร้างขึ้นบริเวณทุ่งมหาพล เพื่อเป็นที่ระลึกครั้งชนะสงครามกับทัพชาวละโว้ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ชื่อ "กู่กุด" นั้นมาจากส่วนยอดของเจดีย์ที่หักหายไป ส่วน "กู่กุฏิ" หมายถึง "กุฏาคาร" หรือ อาคารที่พักสงฆ์ ซึ่งอาจหมายถึงพระพุทธรูปที่ประดับอยู่ในซุ้มจระนำรอบองค์เจดีย์ เจดีย์กู่กุด เป็นเจดย์ทรงปราสาทในผังสี่เหลี่ยมซ้อนลดหลั่นกัน ๕ ชั้น แต่ละชั้นมีซุ้มจระนำประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นประทับยืนแสดงปางประทานอภัยศิลปะหริภุญไชย อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ จำนวนรวมทั้งสิ้น ๖๐ องค์ ซึ่งเชื่อว่าเป็นรูปแบบที่เกิดจากการปฏิสงขรณ์ของพระเจ้าสววาธิสิทธิ ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ดังหลักฐานที่ปรากฏในศิลาจารึกวัดกู่กุด (ลพ ๒)"[๕๙]

ภาพที่ ๓.๔๑ เจดีย์จามเทวีหรือเจดีย์กู่กุด

ข้อสังเกตประการหนึ่งเรื่องราวของ "พระนางจามเทวี" ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการสร้างเจดีย์กู่กุดนี้ มีปรากฏอยู่ในหนังสือ "ตำนานมูลศาสนา" แต่งเป็นภาษาไทยเหนือ ใช้อักษรธรรมจารบนใบลาน มีความยาว ๑๐ ผูก แต่งขึ้นประมาณ พ.ศ. ๑๙๐๐ โดยพระพุทธพุกามและพระพุทธญาณเถระ ปราชญ์ชาวล้านนา เรื่องพระนางจามเทวีนี้ได้มีปรากฏอยู่ในหนังสือ "ชินกาลมาลีปกรณ์" แต่งเป็นภาษาบาลี แต่งขึ้นประมาณ พ.ศ. ๒๐๖๐ โดยพระรัตนปัญญา ปราชญ์ชาวล้านนา และเรื่องพระนางจามเทวี ยังมีปรากฏอยู่ในวรรณกรรมล้านนาเรื่อง "จามเทวีวงศ์" เป็นหนังสือภาษาบาลี มี ๑๔ ปริจเฉท น่าจะแต่งขึ้นในราว พ.ศ. ๑๙๕๐-๒๐๖๐ โดยพระรังสี ปราชญ์ชาวล้านนา สันนิษฐานกันว่าวรรณกรรมเรื่อง ชินกาลมาลีปกรณ์และจามเทวีวงศ์ ผู้แต่งอาจจะแปลมาจากวรรณกรรมเรื่อง ตำนานมูลศาสนา เพราะมีเนื้อหาในแนวเดียวกัน เรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาและประวัติศาสตร์ของล้านนา โดยข้อสันนิษฐานนี้เกิดจากวรรณกรรมเรื่องตำนานมูลศาสนามีอายุเก่ากว่าจึงน่าจะเป็นเป็นต้นแบบให้เกิดวรรณกรรมชินกาลมาลีปกรณ์และจามเทวีวงศ์ที่เกิดขึ้นในภายหลัง จากหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้นำเสนอไว้นี้เป็นสิ่งแสดงให้เห็นว่า สมัยลพบุรีพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่ขึ้นไปยังหริภุญไชย ซึ่งปัจจุบัน คือ จังหวัดลำพูนที่อยู่ในทางภาคเหนือของประเทศไทย

---

[๕๙] จารึกบนแผ่นป้ายศิลา, **เจดีย์กู่กุด (กู่กุฏิ)**, ตำบลในเมือง อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน, ข้อมูล ณ วันที่ ๒๘ มีนาคม ๒๕๖๐.

ภาพที่ ๓.๔๒ แผนที่และเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในภาคเหนือ

๓.๒.๓ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะวันออก

อิทธิพลของวัฒนธรรมอินเดียที่แผ่ขยายเข้ามาสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๔– ๕ กลายมาเป็นวัฒนธรรมผสมกับท้องถิ่นที่เรียกว่า “วัฒนธรรมทวารวดี”[๖๐] (Dvaravati Culture) ขยายตัวจากภูมิภาคตะวันตกของคาบสมุทร จากลุ่มน้ำเจ้าพระยา – แม่กลอง เข้าสู่ภูมิภาคอีสานตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐– ๑๒ ร่องรอยหลักฐานในยุค “หัวเลี้ยวหัวต่อ” ของวัฒนธรรมอินเดีย ต่อมาราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔– ๑๕ อิทธิพลทาง ”วัฒนธรรมและการปกครอง” จากกลุ่มชนในเขตเขมรต่ำ (ขะแมร์กรอม) ที่มีศูนย์กลางอยู่ที่ “ศรียโสธรปุระ” ได้เริ่มแผ่ขยายเข้ามาสู่ภูมิภาคอีสาน ทำให้อำนาจทางการทหาร การปกครองและวัฒนธรรมของอาณาจักรกัมพุช[๖๑] ได้แผ่ขยายขึ้นมาสู่บ้านเมืองในกลุ่มภูมิภาคอีสานใต้หรือเขมรสูง (ขะแมร์ลือ) ผสมกลมกลืน เข้ากับชุมชนโบราณแบบวัฒนธรรมทวารวดี ผู้คนชุมชนของทั้งเขตเขมรสูงและเขตเขมรต่ำจึงได้ถูกเชื่อมโยงกันอย่างสมบูรณ์

---

[๖๐] สด แดงเอียด. **การปฏิบัติงานขุดสำรวจแหล่งโบราณคดีที่โคกพลับ จังหวัดราชบุรี,** ในศิลปากร . ปีที่ ๒๒ ฉบับที่ ๔ พฤศจิกายน.๒๕๔๑, หน้า ๓๓ - ๓๖.

[๖๑] พิริยะ ไกรฤกษ์ . **การปรับเปลี่ยนอายุพุทธศิลป์ในประเทศไทย.วารสารเมืองโบราณ**, ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๒ เมษายน-มิถุนายน.๒๕๔๒, หน้า ๕๑ .

การเชื่อมโยงกันของบ้านเมืองในสองภูมิภาคที่มีระยะทางห่างไกลกว่า ๒๕๐ กิโลเมตร[๖๒] ปรากฏหลักฐานที่เป็นร่องรอยของเครื่องมือเครื่องใช้ ทั้งภาชนะดินเผาและเครื่องใช้โลหะในรูปแบบของวัฒนธรรมขอม ที่พบได้โดยทั่วไปบนเมืองโบราณรูปวงกลมในวัฒนธรรมทวารวดีเดิม แสดงให้เห็นถึงกระบวนการ “ซ้อนทับ” ของวัฒนธรรมขอมบนพื้นฐานของผู้คนและวัฒนธรรมแบบทวารวดีในยุคก่อนหน้าได้อย่างชัดเจน อีกทั้งยังปรากฏการสร้างศาสนสถานในรูปแบบของ “ปราสาท” ด้วยอิฐและศิลาแลงในศิลปะแบบขอมยุคต้นกระจายตัวอยู่ใกล้เคียงกับชุมชนตามเมืองโบราณเดิม ดังที่แสดงในแผนภาพที่ ๓.๔๓

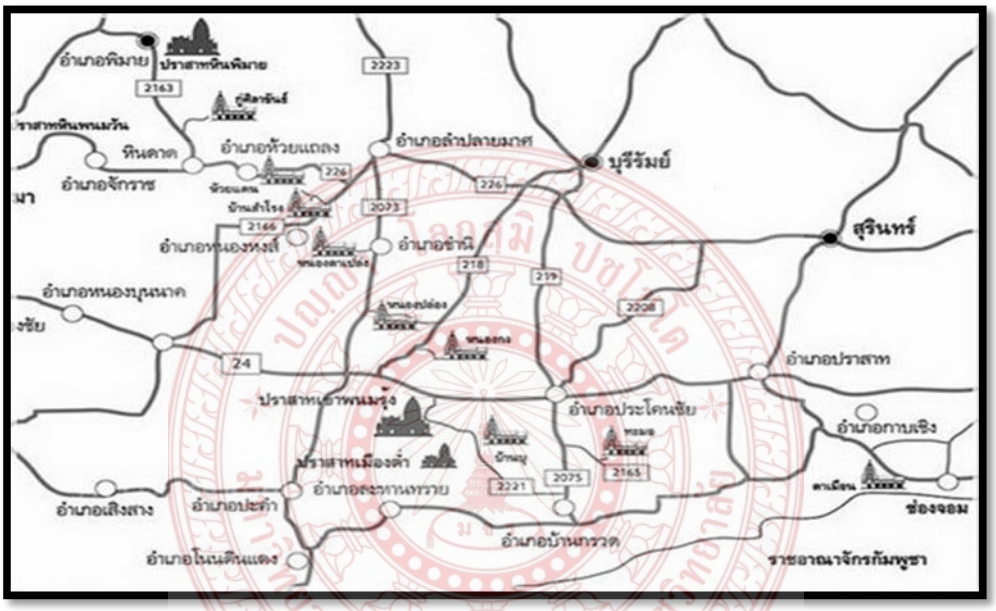

ภาพที่ ๓.๔๓ แสดงปราสาทที่เชื่อมโยงจากเมืองพระนครถึงเมืองพิมาย

จากแผนภาพที่ ๓.๔๓ เส้นทางจากพระนครหรือนครธม มายังเมืองพิมายหรือวิมายะปุระ[๖๓] ถือเป็นเส้นทางที่ยาวและไกลที่สุด สาเหตุที่ต้องมีการเดินทางไกลขนาดนั้น ข้อมูลส่วนหนึ่งระบุชัดเจนว่า ไม่ใช่การขยายหรือเผยแพร่อาณาจักร แต่เป็นไปเพื่อเสาะแสวงหาและแลกเปลี่ยนทรัพยากรเหล็กและเกลือ ซึ่งมีมากในแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือในปัจจุบัน[๖๔] นอกจากนี้อีกหนึ่งความเชื่อที่สำคัญคือการสร้างบารมีและความยิ่งใหญ่ด้วยการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ก็เป็นอีกหนึ่งเหตุผลที่ทำให้เราพบความเชื่อมโยงของพระพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์ –ฮินดู บนเส้นทางสายปราสาทนี้แบบแยกออกจากกันได้ยาก เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของอารยธรรมดังกล่าว คณะผู้วิจัยจึง

---

[๖๒] วัฒนะ บุญจับ และคนอื่น ๆบรรณาธิการ, **ศิลปวัฒนธรรมไทย,** (กรุงเทพมหานคร: กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๒), หน้า ๔๕.

[๖๓] อ้างแล้ว, พจนก กาญจนจันทร และคณะ, **การสำรวจวัฒนธรรมโบราณลุ่มแม่น้ำแม่กลอง – ท่าจีน ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ – ๑๘ ด้วยเทคโนโลยีสื่อระยะไกล (Remote Sensing),** หน้า ๖๐ – ๖๕.

[๖๔] สัมภาษณ์ นางสาว ธัชสร ตันติวงศ์, เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร, วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

นำเสนอตัวอย่างของจังหวัดกลุ่มเป้าหมายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะวันออกที่ได้รับอิทธิพลของพระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรีไว้ ๕ จังหวัด คือ ๑) เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดสุรินทร์ ๒) เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดบุรีรัมย์ ๓) เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดนครราชสีมา ๔) เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดปราจีนบุรี และ ๕) เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดสระแก้ว ซึ่งจะได้นำเสนอตามลำดับดังนี้

๓.๒.๓.๑ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์มีอาณาเขตต่อเนื่องกับพื้นที่ที่เคยเป็นอาณาจักรขอมโบราณ[๖๕] ทำให้ชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ได้รับวัฒนธรรมขอมมาโดยตลอดตั้งแต่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นต้นมา โดยในช่วงแรก ได้พบหลักฐานเป็นแบบพนมดาราว พ.ศ.๑๑๐๐- ๑๑๕๐ ที่อำเภอพนมดงรัก และจารึกวัดจุมพล พบที่วัดจุมพลสุทธาวาส อำเภอเมืองสุรินทร์ อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ ในยุคแรกอาณาจักรขอม แยกเป็น ๒ ส่วน คือ เจนละบก และเจนละน้ำ สำหรับเขตจังหวัดสุรินทร์ ดินแดนนี้เป็นส่วนหนึ่งของเจนละบก ปรากฏชุมชนวัฒนธรรมขอมที่เก่าแก่ที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่บ้านภูมิโปน ตำบลดม อำเภอสังขะ จัดเป็นชุมชนระดับเมืองที่มีศาสนาสถานสำคัญ คือ ปราสาทภูมิโปน เป็นศูนย์กลาง ปราสาทดังกล่าวร่วมสมัยกับศิลปะขอมแบบไพรกเม็ง ราว พ.ศ.๑๑๘๐–๑๒๕๐

ต่อมาอาณาจักรขอมรวมกันอีกครั้งในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕[๖๖] โดยมีศูนย์กลางที่เมืองพระนคร หลักฐานวัฒนธรรมขอมในช่วงเวลานี้ ได้แก่ ปราสาทหมื่นชัย และปราสาทบ้านจารย์ อำเภอสังขะ ซึ่งร่วมสมัยกับศิลปะขอมแบบเกาะแกร์ ราว พ.ศ.๑๔๖๕ – ๑๔๙๐ และพบหลักจารึกในรัชกาลพระเจ้าราเชนทรวรมัน ราว พ.ศ. ๑๔๘๗ - ๑๕๑๑ ภายในบริเวณตัวเมืองสุรินทร์ หลักฐานการเป็นชุมชนในวัฒนธรรมขอมเพิ่มเติมจำนวนมากขึ้น เช่น ปราสาทบ้านพลวง ปราสาทนางบัวตูม ปราสาทตาเหมือนธม ปราสาทศรีขรภูมิ และน่าจะรวมถึงเมืองสุรินทร์โบราณชั้นนอกด้วย ในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘ กษัตริย์แห่งอาณาจักรขอมคือ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗[๖๗] ทรงนับถือพระพุทธศาสนาลัทธิมหายาน มีหลักฐานที่กล่าวไว้ในศิลาจารึกว่า พระองค์โปรดให้สร้างที่พักคนเดินทาง(จารึกปราสาทพระขรรค์) และสร้างอโรคยาศาล หรือสถานพยาบาลขึ้นในชุมชนต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก (จารึกปราสาทตาพรหม) สำหรับในจังหวัดสุรินทร์ได้พบสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ หลายแห่ง เช่น ปราสาทจอมพระ ปราสาทช่างปี และปราสาทตาเมืองโต๊ด เป็นต้น ปราสาทที่กล่าวมาดังข้างต้น มีทั้งที่สร้างจากความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู และทางพระพุทธศาสนา ลัทธิมหายาน เพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์งานวิจัย จึงขอนำเสนอเพียงปราสาทที่เป็นเส้นทางเผยแผ่พระพุทธศาสนาเท่านั้น ดังนี้

---

[๖๕] อ้างแล้ว, ธัชสร ตันติวงศ์, **ร่องรอยวัฒนธรรมเขมรในบริเวณลุ่มแม่น้ำแม่กลอง – ท่าจีน**, หน้า ๖๖.

[๖๖] สันติ เล็กสุขุม, **ศิลปะในประเทศไทย ตั้งแต่ พุทธศตวรรษที่ ๑๔ – ๑๘,** ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๓, หน้า ๕๔.

[๖๗] สุภัทรดิศ ดิศกุล,หม่อมเจ้า. **ศิลปะในประเทศไทย,** (พิมพ์ครั้งที่ ๑๓). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร,๒๕๕๐, หน้า ๕๐.

๑) กลุ่มปราสาทตาเหมือนโบราณสถานกลุ่มปราสาทตาเหมือน ตั้งอยู่ที่บ้านหนองคันนา ตำบลตาเมียง เป็นโบราณสถานแบบขอม ๓ หลัง ตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน ติดแนวชายแดนประเทศไทยและกัมพูชา[๖๘]

แผนภาพที่ ๓.๔๔ แสดงที่ตั้งกลุ่มปราสาทตาเหมือนอำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์

(๑) ปราสาทตาเหมือนเป็นศาสนสถานของพระพุทธศาสนาลัทธิมหายาน สร้างขึ้นเพื่อเป็นธรรมศาลาหรือที่พักคนเดินทางแห่งหนึ่งใน ๑๗ แห่งที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ มหาราชองค์สุดท้ายแห่งเมืองพระนคร โปรดให้สร้างขึ้นจากเมืองยโสธรปุระ เมืองหลวงของอาณาจักรขอมโบราณไปยังเมืองพิมาย ปราสาทตาเหมือนเป็นศิลปะขอมสร้างด้วยศิลาแลงเช่นเดียวกับโบราณสถาน สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ที่พบในดินแดนประเทศไทย[๖๙] มีลักษณะเป็นปรางค์องค์เดียว มีห้องยาวเชื่อมต่อมาทางด้านหน้า ผนังด้านเหนือปิดทึบ แต่สลักเป็นหน้าต่างหลอก ส่วนด้านใต้มีหน้าต่างเรียงกันโดยตลอด เคยมีผู้พบทับหลังเป็นรูปพระพุทธรูปปางสมาธิในซุ้มเรือนแก้ว ๒-๓ ชิ้น

---

[๖๘] พิริยะ ไกรฤกษ์, **ข้อคิดเห็นเกี่ยวกันแบบศิลป์ในประเทศไทย,** กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร . ๒๕๕๐

[๖๙] ดุสิต ทุมมากรณ์, **ข้อคิดเห็นบางประการเกี่ยวกับปราสาทบ้านสำโรง จารึกปราสาทพระขรรค์และอำนาจทางการเมืองของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗**, กรุงเทพฯ:กรมศิลปากร, ๒๕๕๑, หน้า ๗๖ – ๗๘.

ภาพที่ ๓.๔๕ กลุ่มปราสาทตาเหมือนตำบลตาเมียงอำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์

(๒) ปราสาทตาเมือนธม อยู่ถัดจากปราสาทตาเมือนโต๊ดไปทางทิศใต้ประมาณ ๒๐๐ เมตร เป็นปราสาทขนาดใหญ่ที่สุดในกลุ่มปราสาทตาเมือน บนแนวเทือกเขาพนมดงรัก ประกอบด้วยปรางค์สามองค์ โบราณสถานแห่งนี้คงจะสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖

(๓) ปราสาทตาเหมือนโตจ เป็นอโรคยาศาล สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ยังคงสภาพเกือบจะสมบูรณ์ ประกอบด้วยปรางค์ประธานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีมุขยื่นทางด้านหน้าก่อด้วยศิลาแลงและหินทราย มีบรรณาลัยอยู่ทางด้านหน้าเยื้องไปทางขวาขององค์ปรางค์ ล้อมรอบด้วยกำแพงก่อศิลาแลงเช่นเดียวกัน มีซุ้มประตู (โคปุระ) อยู่ด้านหน้า คือ ด้านทิศตะวันออกเพียงด้านเดียว นอกกำแพงด้านหน้ามีสระน้ำเช่นเดียวกับอโรคยาศาลแห่งอื่น ๆ ตรงห้องกลางของโคปุระได้พบศิลาจารึก ๑ หลัก จารึกด้วยอักษรขอมภาษาสันสกฤต เป็นจารึกซึ่งพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ โปรดให้สร้างไว้ประจำอโรคยาศาลแห่งนี้ มีข้อความเช่นเดียวกับจารึกที่พบที่อโรคยาศาลแห่งอื่น ๆ คือ กล่าวนมัสการพระพุทธเจ้าพระไภษัชยคุรุไวฑูรยะ ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ผู้ประทานความไม่มีโรคแก่ประชาชนผู้นับถือและกล่าวถึง การแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ประจำสถานพยาบาลในแผนกต่าง ๆ เช่น แพทย์ ผู้ดูแลสถานพยาบาล ปัจจุบันจารึกหลักนี้เก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติท่าวาสุกรี

๒) พระชัยพุทธมหานาถในสมัยขอมพระนครมีอำนาจปกครอง เมื่อไพร่ทาสประชาชนผู้เจ็บป่วยต้องการรักษาโรคทั้งทางกายและใจ ก็จะเดินทางตามเส้นทางโบราณเพื่อมาพักรักษาตัวอยู่ด้านนอก ส่วนใหญ่จะต้องมาพักอาศัยอยู่หลายวันเพราะหนทางไกล ต้องใช้การเดินเท้าเป็นส่วนใหญ่ แต่ละวันจะมีประชานและผู้ป่วยเข้ามาบูชาพระโพธิสัตว์แห่งการบริบาลอยู่ด้านหน้าชานชาลาและศาลาบูชาที่สร้างด้วยไม้ด้านนอก ไม่มีสิทธิ์ล่วงเข้าไปในเขตมณฑลศักดิ์สิทธิ์ภายในกำแพง

ปราสาทสุคตาลัยอย่างเด็ดขาด ดังนั้นพระพุทธปฏิมากรนาคปรกแบบมีอุษณีษะตามแบบ “พระชัยพุทธมหานาถ” จึงเป็นที่พึ่งของประชาชนในยุคนั้นได้อย่างดี[๗๐]

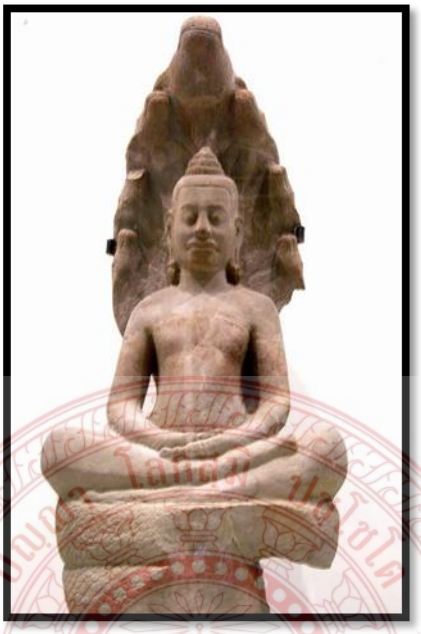

ภาพที่ ๓.๔๖ “พระชัยพุทธมหานาถ” พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสุรินทร์

สรุป จังหวัดสุรินทร์เป็นพื้นที่ซึ่งมีชุมชนโบราณกระจัดกระจายมากมาย การตั้งชุมชนโบราณของมนุษย์ในสมัยโบราณนั้นจะขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ได้แก่ แหล่งน้ำ ความสูงต่ำของพื้นที่ ความอุดมสมบูรณ์ของดินและแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้น จึงพบว่าลักษณะการตั้งชุมชนส่วนใหญ่จะตั้งอยู่บนเนินดินหรือลุ่มใกล้บริเวณแหล่งน้ำ มีการสร้างคูน้ำและคันดินล้อมรอบ

ชุมชนโบราณที่พบในเมืองสุรินทร์ได้ปรากฏหลักฐานจากภาพถ่ายทางอากาศมีจำนวนมากถึง ๙๒ แห่ง จังหวัดสุรินทร์จึงเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ที่ได้รับอิทธิพลทางวัฒนาธรรมจากอาณาจักรโบราณที่ปรากฏในดินแดนประเทศไทย คือ อาณาจักรทวารวดี อาณาจักรฟูนัน อาณาจักรเจนละ และอาณาจักรขอม ซึ่งมีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ลงมาโดยสันนิษฐานจากลักษณะของรูปแบบการตั้งชุมชนกล่าวคือ ชุมชนโบราณที่มีอายุเก่าแก่อิทธิพลสมัยอาณาจักรทวารวดี มักอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มและมีผังเมืองเป็นรูปวงรีหรือทรงกลม ขอบเขตหรือแนวเส้นของเมืองเป็นแบบไม่สม่ำเสมอตลอดทั้งพื้นที่ไม่คอยเป็นระเบียบนัก

ส่วนชุมชนโบราณที่มีอายุเก่าแก่สมัยอาณาจักรขอมที่เรียกว่าศิลปะลพบุรีนั้น จะมีลักษณะการสร้างชุมชนอยู่บนเนินดินสูงหรือที่ลาดเชิงเขาลักษณะของผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าหรือสี่เหลี่ยมจัตุรัสและนิยมสร้างอ่างเก็บน้ำรูปสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ที่เรียกว่า “บาราย” ไว้ใช้แทนแหล่งน้ำธรรมชาติ นอกจากนี้ยังมีการสร้างศาสนาสถานไว้ประกอบพิธีทางศาสนาด้วย

---

[๗๐] สัมภาษณ์ นายวิษรุต วะสุกัน, เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร, วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

๓.๒.๓.๒ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์จากการศึกษาของนักโบราณคดีพบหลักฐานการอยู่อาศัยของมนุษย์มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ สืบเนื่องมาถึงสมัยทราวดี และสิ่งสำคัญที่พบอยู่ทั่วไปในจังหวัดบุรีรัมย์คือ[๗๑] หลักฐานทางวัฒนธรรมขอมโบราณ ซึ่งมีทั้งปราสาทอิฐ และปราสาทหินเป็นจำนวนมากกว่า ๖๐แห่ง รวมทั้งได้พบแหล่งโบราณคดีที่สำคัญคือเตาเผา[๗๒] ภาชนะดินเผา และภาชนะดินเผาแบบที่เรียกว่าเครื่องถ้วยเขมร ซึ่งกำหนดอายุได้ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ถึง ๑๘ อยู่ทั่วไปซึ่งถ้าหากเราดูจากแผนที่ จะเห็นว่าจังหวัดบุรีรัมย์มีชายแดนที่ติดกับประเทศกัมพูชา ดังนั้นการได้รับอิทธิพลจากขอม จึงเป็นเส้นทางใกล้ชิดมากจากการที่ชุมชนบริเวณจังหวัดบุรีรัมย์ได้รับวัฒนธรรมและความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ผ่านเข้ามาทางการค้าขายสินค้า ระหว่างพระนคร – เมืองพิมาย ทำให้ศิลปะของขอมได้รับการพัฒนาพื้นที่แถบนี้ แม้ว่าต่อมาในบางสมัย ขอมจะเปลี่ยนไปนับถือพระพุทธศาสนา ลัทธิมหายาน ซึ่งทั้งสองศาสนาจะเจริญรุ่งเรืองตามแต่กษัตริย์ที่นับถือแต่ละศาสนาตามยุคสมัยนั่นเอง

จากประวัติศาสตร์ที่ยาวนานของขอม จึงทำให้ชุมชนเมืองโบราณมีการพัฒนาด้านงานศิลปกรรมที่ลงตัวระหว่างทวารวดี และขอมจนเกิดเป็นเอกลักษณ์เป็นของตัวเอง แล้วยังแผ่อิทธิพลไปในเมืองต่าง ๆ บริเวณใกล้เคียงด้วย เส้นทางอารยธรรมขอมเข้ามาสู่ดินแดนบริเวณชายแดนประเทศไทย สู่จังหวัดบุรีรัมยในสมัยราว ๆ พุทธศตวรรษที่ ๑๒ ในสมัยอาณาจักรเจนละ ซึ่งตรงกับยุคทวารวดีของไทย โดยเข้ามาทางภาคอีสานเป็นแห่งแรก ซึ่งเข้ามาโดยผ่านทางศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู และพระพุทธศาสนาลัทธิมหายาน ซึ่งในที่นี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอเพียงอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่ส่งผลถึงสถาปัตยกรรม และประติมากรรมในจังหวัดบุรีรัมย์ และ ดังนี้

๑) ปราสาทกุฏิฤาษีตั้งอยู่ที่ บ้านโคกเมือง ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นปราสาทศิลาแลงขนาดเล็กที่เป็นสิ่งก่อสร้างในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เชื่อว่าเป็นอโรคยาศาล เช่นเดียวกับกุฏิฤาษีหนองบัวราย องค์ประกอบเป็นปรางค์ก่อด้วยศิลาแลงและหินทราย ฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยม ย่อมุมด้านทิศตะวันออกเป็นมุขยื่นออกไปเป็นประตูทางเข้าออกทางทิศตะวันออกเฉียงใต้เป็นบรรณาลัยก่อด้วยศิลาแลงและหินทราย[๗๓]

---

[๗๑] ดุสิต ทุมมากรณ์, **ข้อคิดเห็นบางประการเกี่ยวกับปราสาทบ้านสำโรง จารึกปราสาทพระขรรค์และอำนาจทางการเมืองของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗**, กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๕๑, หน้า๘๐.

[๗๒] ธิดา สาระยา,**อาณาจักรเจนละ : ประวัติศาสตร์โบราณอีสาน,** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน . ๒๕๔๘, หน้า ๓๔ – ๓๗.

[๗๓] วัฒนะ บุญจับ และคนอื่น ๆ บรรณาธิการ, **ศิลปวัฒนธรรมไทย, (**กรุงเทพมหานคร: กระทรวงวัฒนธรรม,๒๕๕๒), หน้า ๗๙.

ภาพที่ ๓.๔๗ ปราสาทกุฏิฤาษี จังหวัดบุรีรัมย์

จากภาพที่ ๓.๔๗ ปราสาทกุฏิฤาษีเป็นหนึ่งในศาสนสถานที่เรียกว่าอโรคยาศาลา ซึ่งเป็นศาสนสถานประจำสถานพยาบาล สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แห่งอาณาจักรขอมโบราณ ปราสาทประธานมักประดิษฐานพระไภษัชยคุรุไวฑูรยประภาซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าแห่งยาและการรักษาโรคภัยไข้เจ็บตามคติความเชื่อของพระพุทธศาสนา ลัทธิมหายาน ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้วที่มีโคปุระหรือประตูทางเข้าอยู่ทางด้านหน้า วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างนิยมใช้ศิลาแลงซึ่งเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นของสถาปัตยกรรมในสมัยบายน

๒) ประติมากรรมสัมฤทธิ์รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรในบริเวณปราสาทปลายบลัด ๒ มีการค้นพบประติมากรรมที่สำคัญชุดหนึ่งก็คือ[๗๔] หมู่ประติมากรรมสัมฤทธิ์รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและพระโพธิสัตว์ศรีอาริยเมตไตรย มีอายุราวระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ ค้นพบที่อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ มีข่าวเล่าลือว่าได้ค้นพบประมาณ ๒๐ กว่าองค์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗ แต่ก็ได้ถูกลักลอบนำออกนอกประเทศเกือบหมดสิ้น คงเหลืออยู่เฉพาะในพิพิธภัณฑ์ส่วนบุคคลภายในประเทศเพียง ๒ - ๓ องค์เท่านั้น รศ.ดร.รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง[๗๕]กล่าวว่า “ประติมากรรมกลุ่มนี้ มีความสำคัญทางวิชาการมาก แต่คนไทยรู้จักน้อย อย่างประเด็นแรกสุด เทคนิคการหล่อสำริดโบราณ แสดงว่าคนหล่อต้องมีความรู้ความสามารถสูงมาก ถ้าเทียบกับประเทศเพื่อนบ้านในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในสมัยเดียวกัน กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มีความโดดเด่นสูงสุดก็ว่าได้ ประเด็นที่สองคือสามารถเอาไปเชื่อมโยงให้เห็นความสัมพันธ์ของพื้นที่อีสานใต้กับกัมพูชาได้ เพราะหน้าตาของศิลปกรรมเป็นไปทำนองเดียวกันกับศิลปะก่อนพระนคร อาจถือได้ว่า เป็นการพบพระพุทธรูปฝ่าย

---

[๗๔] สัมภาษณ์ นางสาว ธัชสร, ตันติวงศ์ เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร.วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

[๗๕] รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, งานเสวนาวิชาการในหัวข้อ **“ประติมากรรมสำริดจากอำเภอประโคนชัย มรดกไทยในอุ้งมือต่างชาติ”,** ในวันที่ ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๕๙.

มหายานที่เจอร่วมกันครั้งใหญ่ที่สุด และถือเป็นหลักฐานพุทธฝ่ายมหายานที่ใหญ่ที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เลยทีเดียว”

ภาพที่ ๓.๔๘ พระโพธิสัตว์จากปราสาทปลายบัด อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์

จากหลักฐานต่างๆที่นับเสนอข้างต้นแสดงให้เห็นถึงบริเวณจังหวัดบุรีรัมย์พบว่าวัฒนธรรมสมัยทวารวดีเข้ามามีอิทธิพลไม่ต่างจากชุมชนอื่นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นอกจากนั้นยังมีวัฒนธรรมของเขมรโบราณเผยแพร่เข้ามาเช่นกัน[๗๖] จากหลักฐานที่ปรากฏซึ่งก็คือพระพุทธรูป พระพุทธศาสนา ลัทธิหินยานและพระโพธิสัตว์ ลัทธิมหายานที่พบในอำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ สิ่งเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่าชุมชนโบราณประโคนชัยที่นับถือพระพุทธศาสนานิกายมหายานในวัฒนธรรมเขมรซึ่งตั้งอยู่ที่อีสานใต้ใกล้กับแหล่งวัฒนธรรมเขมร พระนคร ได้มีการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกัน ซึ่งหมายถึงการแพร่กระจายของวัฒนธรรมแบบทวารวดีลงมาถึงชุมชนวัฒนธรรมเขมร ขณะเดียวกันก็ได้มีการแพร่กระจายวัฒนธรรมเขมรสู่ชุมชนทวารวดีอีกด้วย

นอกจากนั้นยังมีหลักฐานทางโบราณคดีอื่นๆ ที่ชี้ให้เห็นว่าดินแดนแถบนี้ได้มีการผสมผสานทางวัฒนธรรม เช่นภาพสลักบนใบเสมาที่เขาอังคาร อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ ใบเสมานี้ทำด้วยหินภูเขาไฟ สลักภาพสถูป ธรรมจักร และภาพสลักบุคคลซึ่งมีลักษณะของวัฒนธรรมทวารวดี แต่การนุ่งผ้ากลับมีลักษณะของวัฒนธรรมเขมร[๗๗]

---

[๗๖] สัมภาษณ์ นางสาว ธัชสร ตันติวงศ์, เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร, วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

[๗๗] ศักดิ์ชัย สายสิงห์. **พระพุทธรูปในประเทศไทย : รูปแบบ พัฒนาการและความเชื่อของคนไทย.** กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร,๒๕๕๖ ,หน้า ๖๓.

ภาพที่ ๓.๔๙ ใบเสมาที่แสดงถึงการผสมผสานระหว่างศิลปะทวารวดี กับ ศิลปะขอมจากวัดเขาอังคาร

ดังนั้นเราคงปฏิเสธไม่ได้ว่าการเกิดจากวัฒนธรรมที่ผสมผสานกันนี้ ดังนั้นดินแดนในส่วนนี้จึงถือว่ามีความมั่งคั่งทางวัฒนธรรมซึ่งทำให้เกิด อารยะธรรมชั้นสูงในความเป็นจริงแล้วอิทธิพลของวัฒนธรรมเขมรได้เข้ามามีบทบาทในชีวิตประจำวัน ของชาวไทยในขณะที่เราไม่รู้ตัวตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จนคนไทยคิดว่าวัฒนธรรมไทยนั้นเป็นของไทยแท้ๆ ไม่ว่าจะเป็นภาษา ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ดนตรี และอื่นๆ แต่ความจริงแล้วเราได้หยิบยืมของเขมรมาใช้บางส่วน ในขณะเดียวกันเขมรก็ได้หยิบยืมวัฒนธรรมทวารวดีไปใช้บางส่วนเช่นกัน จึงทำให้วัฒนธรรมทั้งสองผสมผสานกันเช่นเดียวกับชาติพันธุ์

เมื่อเวลาผ่าน วัฒนธรรมที่ได้ผสมผสานกันและผ่านกาลเวลาอันยาวนานก็ได้เกิดการพลวัตขึ้นเป็น วัฒนธรรมสมัยใหม่แต่ก็ยังไม่ทิ้งวัฒนธรรมเดิมๆอันมีคุณค่าที่สืบทอดมาจาก บรรพบุรุษถ้ามองทางด้านวัฒนธรรมโดยไม่มีประเทศชาติเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยแล้ว ไทย-เขมร ก็มีรากเง้าวัฒนธรรมเดียวกันนั่นเอง

๓.๒.๓.๓ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมาอยู่ในดินแดนแถบอีสานที่มีทรัพยากรที่สำคัญอยู่ ๒ อย่าง คือ เหล็กและเกลือกระจายอยู่ทั่วไปจึงดึงดูดให้ผู้คนเดินทางเข้ามาอยู่เสมอ ตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ สืบเนื่องมาจนถึงยุคประวัติศาสตร์ซึ่งวัฒนธรรมทวารวดีได้ก่อให้เกิดศิลปะที่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาอยู่เป็นจำนวนมาก ครั้นเมื่อทรวารวดีเสื่อมลง อาณาจักรขอมเข้ามีอิทธิพลและความสัมพันธ์ในเชิงเครือญาติทำให้เกิดการติดต่อระหว่างพระนครซึ่งเป็นศูนย์กลางการปกครอง กับเมืองต่าง ๆที่อยู่แถบอีสานที่มีสินค้าตามที่ชาวเมืองพระนครต้องการ ดังนั้นการเดินทางในอดีตนั้นมีการสร้างธรรมศาลาหรือที่พักคน

เดินทาง และอโรคยาศาลาหรือโรงพยาบาล[๗๘] จะมีการสร้างทุกระยะประมาณ ๑๕ กิโลเมตร เป็นระยะการเดินทางที่พอเหมาะในสมัยโบราณ ถ้าเดินทางเป็นหมู่คณะใหญ่ๆมีกองเกวียนจะใช้ระยะเวลา ๑วัน ก็จะถึงที่พักคนเดินทางหรือบ้านคนมีไฟ ถ้าเป็นคณะเล็กๆเดินทางอย่างเร่งรีบจะใช้เวลาประมาณ ๖ - ๘ ชั่วโมง ถ้ามีการเร่งรีบพิเศษไปโดยสัตว์พาหนะเช่นม้า จะถึงบ้านพักคนเดินทางได้เร็วกว่านี้ ในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ นี้มีการสร้างปราสาทหินที่เรียกว่า ธรรมศาลา ตามเส้นทางราชมรรคา ซึ่งได้เสนอ

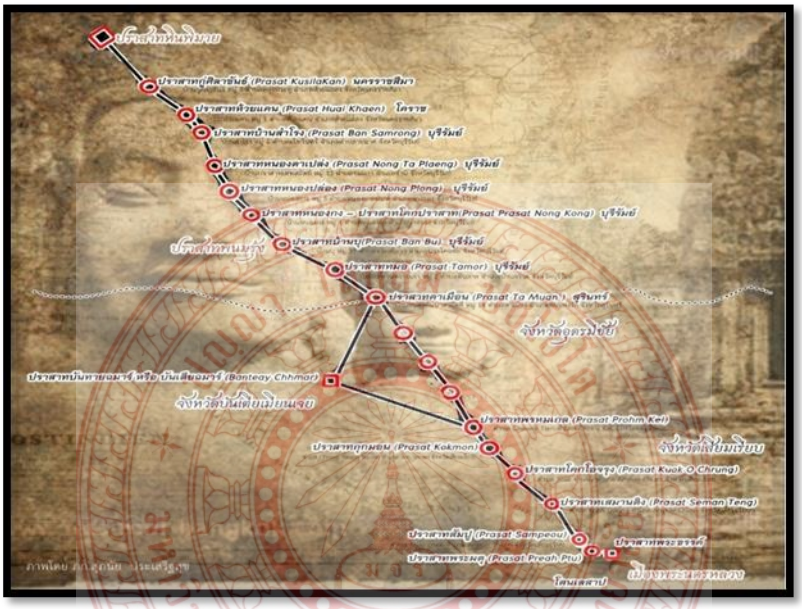

แผนภาพที่ ๓.๕๐ เส้นทางประวัติศาสตร์ “ราชมรรคา”จากพระนครถึงเมืองพิมาย[๗๙]

จากแผนภาพที่ ๓.๕๐ เส้นทางสายราชมรรคาทั้ง ๕ สายที่สร้างขึ้นในรัชสมัย พระเจ้ายโศวรมันที่ ๑ แผ่ขยายออกไปทุกทิศทางจาก "นครธม" หรือ "เมืองพระนคร" เป็นเส้นทางสายสำคัญดังนี้

(๑)จากเมืองพระนคร - ปราสาทพิมาย ประเทศไทย
(๒) จากพระนคร - ปราสาทวัดภู แขวงจำปาศักดิ์ ประเทศลาว
(๓) จากพระนคร - สวายจิก
(๔) จากพระนคร - ปราสาทพระขรรค์ กำปงสวาย
(๕) จากพระนคร – กำปงธม

ส่วนจุดหมายปลายทางของเส้นทางสำคัญของถนนสายนี้คือ ปราสาทหินพิมาย ที่กษัตริย์แห่งอาณาจักรของต้องเดินทางมาสักการะพระพุทธรูปภายปราสาทเพื่อความอุดมสมบูรณ์แห่ง

---

[๗๘] สัมภาษณ์ นายวิษรุต วะสุกัน, เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร, วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

[๗๙] สุภัทรดิศ ดิศกุล. **ศิลปะในประเทศไทย.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖),หน้า ๕๖ – ๕๙.

ราชอาณาจักรนั่นเอง ซึ่งในแต่ละปีจะต้องเสด็จมา และนอกจากนั้นยังเป็นเส้นทางขนถ่ายสินค้าที่จำเป็นของชาวอาณาจักรขอม นั่นคือ เกลือ และแร่ธาตุต่าง เช่น เหล็ก ทองแดง ในการสร้างอาวุธยุทโธปกรณ์ ดังนั้นเส้นทางพระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี จึงเกิดขึ้น ดังจะนำเสนอต่อไปนี้

๑) ปราสาทหินพิมายตั้งอยู่ที่ อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา เป็นปราสาทหินบนพื้นราบที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในประเทศไทย[๘๐]สร้างขึ้นเพื่อเป็นพุทธสถานในลัทธิมหายาน สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในยุคที่อาณาจักรขอมแผ่อิทธิพลมายังภูมิภาคนี้ในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๗ (พ.ศ.๑๗๒๔-๑๗๖๑) มหาราชองค์สุดท้ายของอาณาจักรขอมประกอบด้วยปราสาทประธานเป็นปรางค์องค์ใหญ่ สร้างด้วยหินปูนและหินทราย ตัวปราสาทหันหน้าไปทางทิศใต้ (โดยปกติปราสาทขอมมักสร้างหันหน้าไปทางทิศตะวันออก) คงให้รับกับถนนโบราณ ซึ่งตัดตรงจากเมืองพระนครหลวงของขอมมายังปราสาทหินพิมายกระนั้นก็ดี ยังมีนักวิชาการหลายท่านได้เสนอแนวคิดของสาเหตุที่ปราสาทหินพิมาย หันหน้าไปทางทิศใต้ เช่นความเชื่อในคัมภีร์มหาปรินิพพานสูตร ที่เชื่อว่าทิศใต้เป็นทิศแห่งการเกิด นอกจากนี้ตำแหน่งการตั้งของตัวปราสาทยังสัมพันธ์กับแกนดิ่งของโลก (ทิศเหนือ - ใต้) ซึ่งให้ความสำคัญกับ สุริยทวาร(ประตูทิศเหนือ) เพราะเชื่อว่าเป็นทางสำหรับผู้พ้นจากโลก ส่วนปิตุรยาน (ประตูทิศใต้) เป็นทางกลับสู่สังสารวัฏในช่วงสุดท้ายของปลายยุคพุทธศตวรรษที่ ๑๖ จนถึงช่วงต้นของพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ได้เกิดการสร้างมหาปราสาทขนาดใหญ่ หันหน้าไปทางทิศใต้เข้าหาเมืองพระนครหลวงตามเส้นทางถนนโบราณ มีแผนผังของหมู่อาคารที่ซับซ้อนรายล้อมรอบจุดศูนย์กลางของจักรวาลสมมุติ ที่เมือง “พิมาย” หรือ “วิมายะปุระ”(Vimayapura)

ดังนั้นแผนผังของ “ปราสาทหินพิมาย” (Phimai Pr.) มีลักษณะของการใช้ระบบ “ระเบียงคด”[๘๑] แผนผังสี่เหลี่ยมล้อมรอบปริมณฑลศักดิ์สิทธิ์ วางตัวตามแนวแกนหลัก (Plan Axe) หันหน้าไปทางทิศใต้เฉียงตะวันออก รับกับแนวเส้นทางถนนราชมรรคา (Royal Road) ลงไปสู่เขตเทือกเขาพนมรุ้งและเขมรต่ำนั่นเอง นอกจากนั้นสิ่งที่แสดงถึงความศรัทธาในพระพุทธศาสนานิกายวัชรยาน จึงนำไปสู่การสร้างศาสนสถานตามหลักคำสอนสำคัญที่ปรากฏในคัมภีร์ มหาไวโรจนสูตร หมายถึง ธาตุครรภมณฑล ซึ่งเป็นแผนผังครรภ์แห่งหลักจักรวาลที่ให้กำเนิดพระตถาคตทั้งหลาย นอกจากนั้นในคัมภีร์วัชรเศขรสูตร กล่าวถึง วัชรธาตุมณฑล ซึ่งเป็นมณฑลของพระชินพุทธะ ๕ องค์ ซึ่งผู้วิจัยได้นำมาเสนอ

---

[๘๐] พิริยะ ไกรฤกษ์, **การปรับเปลี่ยนอายุพุทธศิลป์ในประเทศไทย**, ใน**วารสารเมืองโบราณ,** ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๒ เมษายน-มิถุนายน.๒๕๔๒, หน้า ๕๕.

[๘๑] อ้างแล้ว, สันติ เล็กสุขุม, **ศิลปะในประเทศไทย ตั้งแต่ พุทธศตวรรษที่ ๑๔ – ๑๘,** หน้า ๕๔.

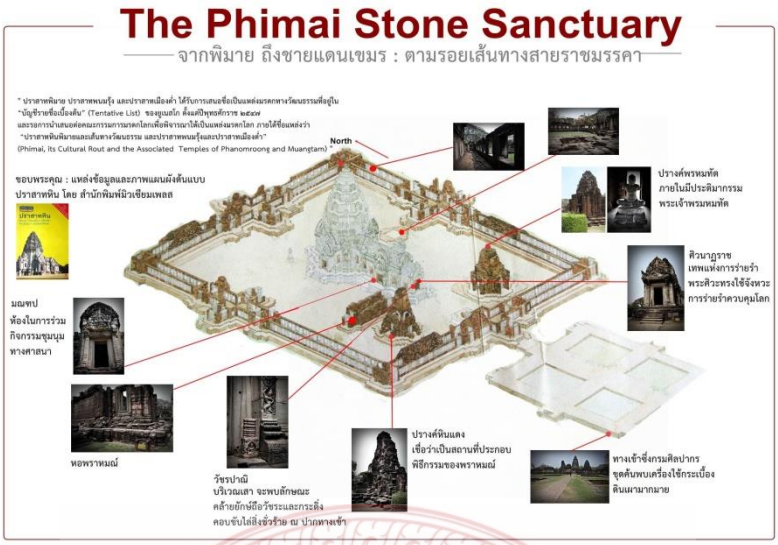

แผนภาพที่ ๓.๕๑ แผนผังรอบบริเวณปราสาทหินพิมาย[๘๒]

จากแผนภาพที่ ๓.๕๑ ปราสาทหินพิมาย หันหน้าไปทางทิศใต้ไปทางที่ตั้งของเมืองพระนคร ซึ่งเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรขอม ปราสาทหินพิมายมีแบบแปลนเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง ๕๖๕ ม.ยาว๑,๐๓๐ ม.ล้อมรอบด้วยคูน้ำมีประตูเมืองทั้งสี่ทิศ อีกประการหนึ่งเป็นปราสาทหินที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในประเทศไทย มีรูปแบบศิลปกรรมขอมแบบบาปวนและนครวัดที่มีความงดงาม เชื่อว่าเป็นต้นแบบในการสร้างนครวัดในเขมรปราสาทหินแห่งนี้ตั้งอยู่กลางเมืองพิมายซึ่งเป็นเมืองโบราณที่สำคัญของภูมิภาค มีเส้นทางคมนาคมเชื่อมโยงกับเมืองสำคัญทางตอนเหนือของลาวและทางตอนใต้ของขอม เป็นศาสนสถานที่มีความสำคัญที่กษัตริย์ขอมจะต้องเดินทางมาสักการะเป็นประจำทุกปี จึงมีสร้างอย่างสวยงาม

ภาพที่ ๓.๕๒ ปรางค์ประธาน ปราสาทหินพิมาย

---

[๘๒] <http://pantip.com/topic/31697678 สืบค้น>, เมื่อวันที่ ๑๔ พฤษภาคม ๒๕๕๙.

๒) อโรคยาศาล หรือ โรงพยาบาล[๘๓] กษัตริย์กัมพูชาคือ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (พ.ศ.๑๗๒๔ - ๑๗๖๑) มหาราชองค์สุดท้ายของอาณาจักรขอม ได้สร้าง อโรคยาศาลหลายหลัง บ้างก็ว่าศาลามีไฟ ที่พักริมทาง ในดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน ความสำคัญของอโรคยาศาลที่จะกล่าวถึงนี้ มิใช่ว่าอยู่ที่ใครสร้าง หากแต่อยู่ที่ผู้คนร่วมพันคนทำงานที่อโรคยาศาล คือชาวสยามที่มีความรู้ทางการแพทย์ ที่เกิดจากคนในพื้นที่ แสดงถึงคนไทยมีการเรียนรู้ในการดูแลสุขภาพของตนมาถึงขั้นรวมตัวทำงานคล้ายโรงพยาบาลมาแล้ว

ส่วนประกอบของอโรคยาศาลนั้น ประกอบด้วยปรางค์ประธาน มีอาคารที่เรียกว่าบรรณาลัยสร้างด้วยศิลาแลง หันหน้าเข้าสู่ตัวปราสาทประธาน ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว ตำแหน่งของบรรณาลัยมักจะอยู่ค่อนไปที่มุมด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้เสมอ มีซุ้มประตูทางเข้าที่เรียกว่า โคปุระทางด้านหน้าเพียงแห่งเดียว ตั้งอยู่ใกล้ๆ จุดกึ่งกลางของกำแพงแก้วด้านทิศตะวันออก บริเวณด้านนอกกำแพงแก้วด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือจะมีสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส หรือที่เรียกว่า บาราย หรือสระน้ำศักดิ์สิทธิ์กรุด้วยศิลาแลง สถานพยาบาลที่สร้างขึ้นตามรายทางโบราณของอาณาจักรขอมสมัยพระนคร จะเชื่อมกับปราสาทนครธมซึ่งเป็นศูนย์กลางของอาณาจักร

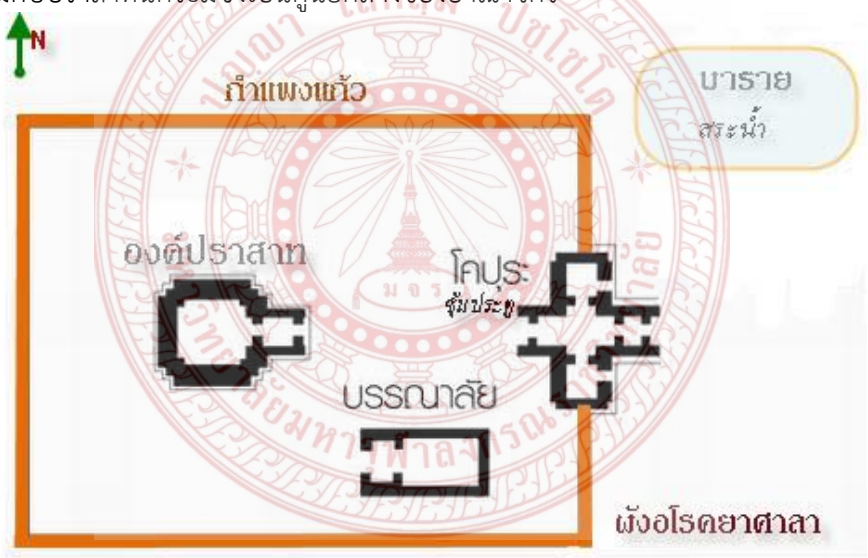

ภาพที่ ๓.๕๓ แผนผังอโรคยาศาล

จากแผนภาพที่ ๓.๕๓ สันนิษฐานว่าการรักษาพยาบาล น่าจะอยู่บริเวณด้านนอกมณฑลศักดิ์สิทธิ์ เมื่อประชาชนผู้เจ็บป่วยต้องการรักษาโรค ก็จะเดินทางมาพักรักษาตัวอยู่ด้านนอก ส่วนใหญ่จะต้องอยู่หลายวันเพราะทางมันไกล ต้องใช้เท้าเดินเอาเป็นส่วนใหญ่ แต่ละวันจะมีประชานและผู้ป่วยเข้ามาบูชาพระพุทธเจ้าแห่การรักษาโรคอยู่ด้านหน้าชานชาลา แต่ ก็ "ไม่มีสิทธิ์" ที่จะก้าวล่วงเข้าไปในปราสาทอย่างเด็ดขาด การรักษาพยาบาล จะเริ่มต้นด้วยการลงทะเบียนผู้ป่วยกับเจ้าพนักงานผู้เป็น “ข้ากัลปนา” (ข้าทาสที่ถูกนำมาถวายให้ศาสนาสถานเพื่อทำงาน) ของ อโรคยศาลา ตรวจเบื้องต้นแล้วแจกแจงอาการโรคผู้ป่วย จดบันทึก แล้วค่อยแยกย้ายผู้ป่วยไปตามศาลาราย

---

[๘๓] สัมภาษณ์ นายวิษรุต วะสุกัน, เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร, วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

ซึ่งในจังหวัดนครราชสีมามีการค้นพบอโรคยาศาลทั้งหมด ๘ แห่ง ได้แก่

(๑) กุฏิฤาษี ต.ประตูชัย อ.พิมาย จ.นครราชสีมา

(๒) ปราสาทพลสงคราม อ.โนนสูง จ.นครราชสีมา

(๓) ปราสาทนางรำ ต.นางรำ อ.ประทาย จ.นครราชสีมา

(๔) ปรางค์ครบุรี ต.ครบุรี อ.ครบุรี จ.นครราชสีมา

(๕) ปราสาทเมืองเก่า อ.สูงเนิน จ.นครราชสีมา

(๖) ปราสาทบ้านปราสาท อ.สูงเนิน จ.นครราชสีมา

(๗) ปราสาทปรางค์สีดา อ.สีดา จ.นครราชสีมา

(๘) ปรางค์บ้านปรางค์ ต.หินดาด อ.ห้วยแถลง จ.นครราชสีมา

๓) รูปเคารพตามคติพระพุทธศาสนา นิกายมหายานจังหวัดนครราชสีมามีการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีที่จากการขุดแต่งโบราณสถาน คือประติมากรรม[๘๔] ส่วนใหญ่เป็นรูปพระพุทธรูปนาคปรก รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และรูปนางปรัชญาปารมิตาหรือนางปัญญาบารมี ซึ่งทั้ง ๓ องค์นี้ถือว่าเป็นประติมากรรมสูงสุดของพระพุทธศาสนานิกายมหายานหรือที่เรียกกันว่า รัตนตรัยมหายาน พระพุทธรูปนาคปรกส่วนใหญ่มีสภาพชำรุด เหลือเพียงส่วนฐานบ้าง ลักษณะพระพักตร์ลางเลือน เนื่องจากจำหลักยังไม่เสร็จบ้าง บางองค์มีลักษณะท้องถิ่นเข้ามาปะปนแต่ก็ถือได้ว่าเป็นศิลปขอมแบบบายนในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ลักษณะของพระพุทธรูปสมัยนี้จะมีพระพักตร์อมยิ้มแสดงความเมตรากรุณาพระเนตรปิดสนิท

ภาพที่ ๓.๕๔ ภาพซ้ายพระพุทธเจ้าไภสัชยคุรุไวฑูรยประภาสุคต ประธานแห่งอโรคยศาลาปราสาทนางรำจังหวัดนครราชสีมา

---

[๘๔] เสวนาวิชาการ ประติมากรรมสำริดจากอำเภอประโคนชัย มรดกไทยในอุ้งมือต่างชาติ เมื่อวันที่ ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๕๙.

ภาพขวาพระพุทธเจ้าไภสัชยคุรุไวฑูรยประภาสุคต ประธานแห่งอโรคยศาลา ปราสาทกุฏิฤาษีพิมาย จังหวัดนครราชสีมา

ภาพที่ ๓.๕๕ ซ้ายพระ(โพธิสัตว์)ศรีจันทรไวโรจนโรหินีศะ "พระหม้อยาใหญ่"ปราสาทพลสงคราม จังหวัดนครราชสีมา

ขวา รูปสลักพระ(โพธิสัตว์)ศรีจันทรไวโรจนโรหินีศะ "พระหม้อยาใหญ่"จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ มหาวีรวงศ์ จังหวัดนครราชสีมา

นอกจากนั้นยังพบ[๘๕]หลักฐานจารึกที่สอดรับกับหลักฐานการขุดค้นพบรูปเคารพทั้ง ๓ และคติความเชื่อตามวิถีพิธีกรรมในลัทธิวัชรยานตันตระที่ถือให้รูปเคารพเป็นเพียงมโนภาพบุคลาธิษฐานเป็นเครื่องมือเพื่อนำไปสู่ "เป้าหมาย" รูปพระพุทธเจ้าไภสัชยคุรุไวฑูรยประภาสุคต ก็คือรูปเคารพองค์กลาง ในภาพของพระวัชสัตว์ที่กำลังแสดงท่า "วัชร หุง กร มุทรา" อันมีความหมายถึง "การใช้ปัญญาและอุบายเพื่อการบรรลุ (การปฏิบัติ,การรักษา) เป้าหมาย(หายจากโรค) ได้โดยเร็ว(ฉับพลัน)"[๘๖]

---

[๘๕] พิริยะ ไกรฤกษ์, **ข้อคิดเห็นเกี่ยวกันแบบศิลป์ในประเทศไทย.** (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร . ๒๕๕๐), หน้า ๖๐.

[๘๖] ดุสิต ทุมมากรณ์ , **ข้อคิดเห็นบางประการเกี่ยวกับปราสาทบ้านสำโรง จารึกปราสาทพระขรรค์และอำนาจทางการเมืองของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗**,(กรุงเทพมหานครกรมศิลปากร,๒๕๕๑), หน้า ๘๐.

ภาพที่ ๓.๕๖ ซ้ายรูปสลักพระมานุษิโพธิสัตว์ ๔ กรจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ มหาวีรวงศ์ จังหวัดนครราชสีมา

ขวา “โลเกศฺวร อาโรคยศาลี” พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรแห่งการบริบาล (ผู้เจ็บป่วย)จากปราสาทนางรำ จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย

ส่วนที่ทำเป็นรูป “พระโพธิสัตว์ทรงครุฑ”[๘๗] ประจำอโรคยศาลาจะพบได้ไม่มากนัก อาจเพราะมีขนาดเล็ก ถูกทุบทำลายและเคลื่อนย้ายได้ง่าย ที่ยังพบเป็นเศษชิ้นส่วนแตกหัก (จากการทุบทำลาย) ที่ปราสาทพลสงครามอีกด้วย

ภาพที่ ๓.๕๗ พระโพธิสัตว์ “หริหริหริวาหนะ” จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย

---

[๘๗] สัมภาษณ์ นายวิษรุต วะสุกัน, เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร, วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

จากภาพที่แสดงจะเป็นรูปประติมากรรมพระโพธิสัตว์ “หริหริหริวาหนะ” ทรงครุฑพบที่ปราสาทนางรำ จังหวัดนครราชสีมา คือ พระโพธิสัตว์แห่งการเกิดและการดับ การสวดอ้อนวอนภาวนา มนตราและเพ่งกสิณผ่านรูปเคารพ เพื่อจุดมุ่งหมายของการบรรลุสู่การกำเนิดของชีวิตใหม่ที่ปลอดภัย (สำหรับการเกิด) บรรลุสู่การมีชีวิตที่ยืนยาว ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ (สำหรับความตาย)รวมไปถึงการบริบาลจากรูปพระโพธิสัตว์ประธานแห่งบรรณาลัยให้หายจากโรคร้ายนั่นเอง

จังหวัดนครราชสีมามีหลักฐานของการตั้งชุมชนโบราณ ซึ่งในพื้นที่เหล่านี้จึงอาจมองภาพความเคลื่อนไหวของกลุ่มชนที่หลากหลายเผ่าพันธุ์ที่มีวัฒนธรรมและมีวิถีชีวิตสืบเนื่องมาตั้งแต่เกิดจนตาย ที่ผ่านการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เช่น การพบโครงกระดูกที่แสดงให้เห็นถึงพิธีกรรมการฝังศพ การแต่งกาย เช่น มีการทอผ้า มีการประดิษฐ์เครื่องประดับรูปแบบต่างๆ ที่ทำด้วยหินหรือโลหะ เช่น สัมฤทธิ์ หรือเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ เช่น เครื่องปั้นดินเผา อาวุธต่างๆ เป็นต้น ตลอดจนแสดงให้เห็นถึงความเจริญของวัฒนธรรมการปลูกข้าว และการเลี้ยงสัตว์ ซึ่งมีพัฒนาการมาจนถึงปัจจุบัน

๓.๒.๓.๔ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดปราจีนบุรีในปัจจุบัน ถ้าศึกษาจากตำนานพื้นเมือง ศิลาจารึก จดหมายเหตุของจีน ราวพุทธศตวรรษที่ ๘ ว่าดินแดนแถบนี้ในช่วงแรก ๆ อยู่ใต้อิทธิพลทางการเมืองของฟูนัน[๘๘] ในบริเวณนี้เดิมมีชื่อว่า "เมืองอวัธยปุระ" "เมืองพระรถ" หรือ "เมืองมโหสถ" เป็นเมืองเมืองโบราณซึ่งมีโบราณสถาน โบราณวัตถุ จำนวนมาก มีขนาดใหญ่และสวยงาม ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเจริญที่เคยมีมาแล้วก่อนหน้านี้ ตำแหน่งอันเป็นที่ตั้งของเมือง ได้แสดงให้เห็นความเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและการคมนาคมในทางภูมิศาสตร์ ภายในเมืองมีโคกเนินที่เป็นศาสนสถาน สร้างด้วยศิลาแล และอิฐ บริเวณเหล่านี้มีเศษกระเบื้องมากมายหลายสมัย นับตั้งแต่สมัยทวาราวดี ลพบุรี สุโขทัย และอยุธยา ที่เมืองอวัธยปุระนี้ มีระบบชลประทานเพื่อกักน้ำไว้ใช้อุปโภคและบริโภคซึ่งมีความเจริญอย่างมาก ในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ เมื่ออาณาจักรฟูนันล่มสลายลง อาณาจักรทวาราวดีได้มีอำนาจในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และได้แผ่ขยายอำนาจมาถึงเมืองอวัธยปุระ จนกระถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ อาณาจักรทวาราวดีสิ้นสุดลง เมืองอวัธยปุระจึงตกไปอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรอีศานปุระ (อาณาจักรเจนละ) ซึ่งจะเห็นได้จากพระพุทธปฏิมากรนาคปรกองค์แรก ๆ ที่อาจมีอายุเก่าแก่ที่สุดของอุษาคเนย์(เอเชียตะวันออกเฉียงใต้) พบที่เมืองโบราณศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี ปัจจุบันได้จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร ตัวอย่างของโบราณวัตถุที่ได้สำรวจพบในจังหวัดปราจีนบุรีมีดังนี้

๑) รูปเคารพในพระพุทธศาสนามีการสำรวจพบที่เมืองโบราณศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี เป็นหลักฐานให้ทราบว่าบริเวณแถบนี้ได้รับพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทจากวัฒนธรรมทวารวดี[๘๙] ต่อมาในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้พบหลักฐานว่าเคยมีการนับถือพระพุทธศาสนานิกายมหายานในบริเวณนี้ด้วย เพราะได้พบโบราณวัตถุพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ที่มีอายุอยู่ในช่วงเวลานี้หลายชิ้นในจังหวัดปราจีนบุรี ดังนี้

---

[๘๘] สัมภาษณ์ นายวิษรุต วะสุกัน, เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร,วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

[๘๙] สัมภาษณ์ นางสาว ธัชสร ตันติวงศ์, เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร, วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

ภาพที่ ๓.๕๘ ด้านซ้ายพระพุทธรูปสมัยลพบุรี ด้านขวา พระนางปรัชญาปารมิตา จัดแสดงที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ปราจีนบุรี

ภาพที่ ๓.๕๙ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร

ด้านขวาพระพุทธรูปนาคปรกหินทรายในรูปแบบของ “พระชัยพุทธมหานาถ” ศิลปะแบบบายน ฝีมือเลียนแบบโดยช่างในท้องถิ่น จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติปราจีนบุรี

๓.๒.๓.๕ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดสระแก้ว จากหลักฐานทางโบราณคดี ซึ่งได้มีการสำรวจพบ คือ ปราสาทบ้านน้อย ตั้งอยู่หมู่ที่ ๔ บ้านห้วยพะใย ตำบลผักขะ อำเภอวัฒนานคร จังหวัดสระแก้ว เป็นปราสาทขนาดใหญ่ ฐานของปราสาทก่อด้วยศิลาแลง ผนังก่อด้วยอิฐ มีห้องสมุดหรือ บรรณาลัยตั้งอยู่ทางด้านตะวันออกเฉียงใต้ ตัวปราสาทมีกำแพง ๒ ชั้น ระหว่างกำแพง ๒ ชั้นมีสระน้ำขนาดใหญ่ นอกกำแพงชั้นนอกมีสระน้ำขนาดใหญ่ ประมาณ ๘๐ x ๑๘๐ เมตร รูปแบบผังอาคารสอดคล้องกับผังอาคารที่เรียกว่า อโรคยาศาล ซึ่งเชื่อว่าเป็น

ศาสนสถานที่สร้างตามความเชื่อในพระพุทธศาสนานิกายมหายาน สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ นอกจากนี้ยังพบทับหลังทำด้วยหินทราย อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ และเครื่องประกอบราชยานคานหามในสมัยบายน อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ อยู่ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗

ภาพที่ ๓.๖๐ ปราสาทบ้านน้อย

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดสระแก้ว ถือเป็นเส้นทางเชื่อมต่อชุมชนที่มีความสำคัญแห่งหนึ่ง มีฐานะเป็นเมืองขึ้นของเมืองปราจีนบุรี (เมืองประจิมในสมัยโบราณ) ในระหว่างปี พ.ศ.๑๓๔๕ - ๑๗๖๓ เป็นช่วงที่เมืองพระนครรุ่งเรือง บริเวณจังหวัดสระแก้วปัจจุบัน และบริเวณชายแดนกัมพูชาที่ติดกับจังหวัดสระแก้ว อยู่ในอิทธิพลของเมืองพระนคร ได้พบโบราณสถานและโบราณวัตถุแบบศิลปะขอม ในเขตอำเภอโคกสูง อำเภอตาพระยา อำเภออรัญประเทศ และอำเภอวัฒนานคร ซึ่งมีอยู่หลายแห่ง

สรุปประวัติศาสตร์ที่ยาวนานของขอม ทำให้มีการพัฒนาด้านงานศิลปกรรมที่เป็นเอกลักษณ์เป็นของตัวเอง[๙๐] และแผ่อิทธิพลไปในอาณาจักรใกล้เคียงในละแวกอินโดจีน อารยธรรมขอมเข้ามาสู่ดินแดนประเทศไทย ในราว ๆ พุทธศตวรรษที่ ๑๒ ในสมัยอาณาจักรเจนละ ซึ่งตรงกับยุคทวารวดีของไทย โดยเข้ามาทางภาคอีสานเป็นแห่งแรก ซึ่งเข้ามาโดยผ่านทางศาสนา ทั้งศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู และพระพุทธศาสนานิกายมหายาน

สำหรับศิลปกรรมที่พบในประเทศไทยซึ่งมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่[๙๑] ๑๒ - ๑๘ ศิลปกรรมแบบต่าง ๆ ที่พบเป็นสิ่งแสดงให้เห็นว่ากลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในแถบนี้ได้เคยมีการนับถือพระพุทธศาสนาควบคู่กันไปกับศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู และพระพุทธศาสนานิกายมหายานได้เข้ามาสู่ประเทศไทยโดยผ่านเส้นทางอันเป็นดินแดนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะวันออกของไทยก่อน ต่อจากนั้นจึงได้ขยายเข้าไปยังภาคกลางของประเทศไทย เห็นได้จากหลักฐานทางโบราณคดีทั้งที่เป็นโบราณสถานและโบราณวัตถุ ซึ่งมีการสำรวจพบในแถบภาคกลางและภาคตะวันตกของประเทศ

---

[๙๐] เสวนาวิชาการ ประติมากรรมสำริดจากอำเภอประโคนชัย มรดกไทยในอุ้งมือต่างชาติ วันที่ ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๕๙.

[๙๑] กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม พิมพ์ครั้งที่ ๒, จาก...แผ่นดินไทยในอดีต , กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง ,๒๕๕๘, หน้า ๓๓.

ไทย หลายแห่งและหลายชิ้น เช่น พระปางสามยอดในจังหวัดลพบุรี เป็นต้น ได้สร้างขึ้นมาตามหลักความเชื่อที่ประสมประสานกันระหว่างศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู และพระพุทธศาสนานิกายมาหายาน ซึ่งได้เผยแผ่เข้ามาโดยผ่านเส้นทางอันเป็นดินแดนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะวันออกของประเทศไทย จึงก่อให้เกิดงานศิลป์ประสมประสานที่งดงาม ตามวัดวาอารามต่าง ๆ เป็นมรดกของประเทศที่ทรงคุณค่าและมีมูลค่าที่สืบทอดตกมาถึงลูกหลานไทยในปัจจุบัน

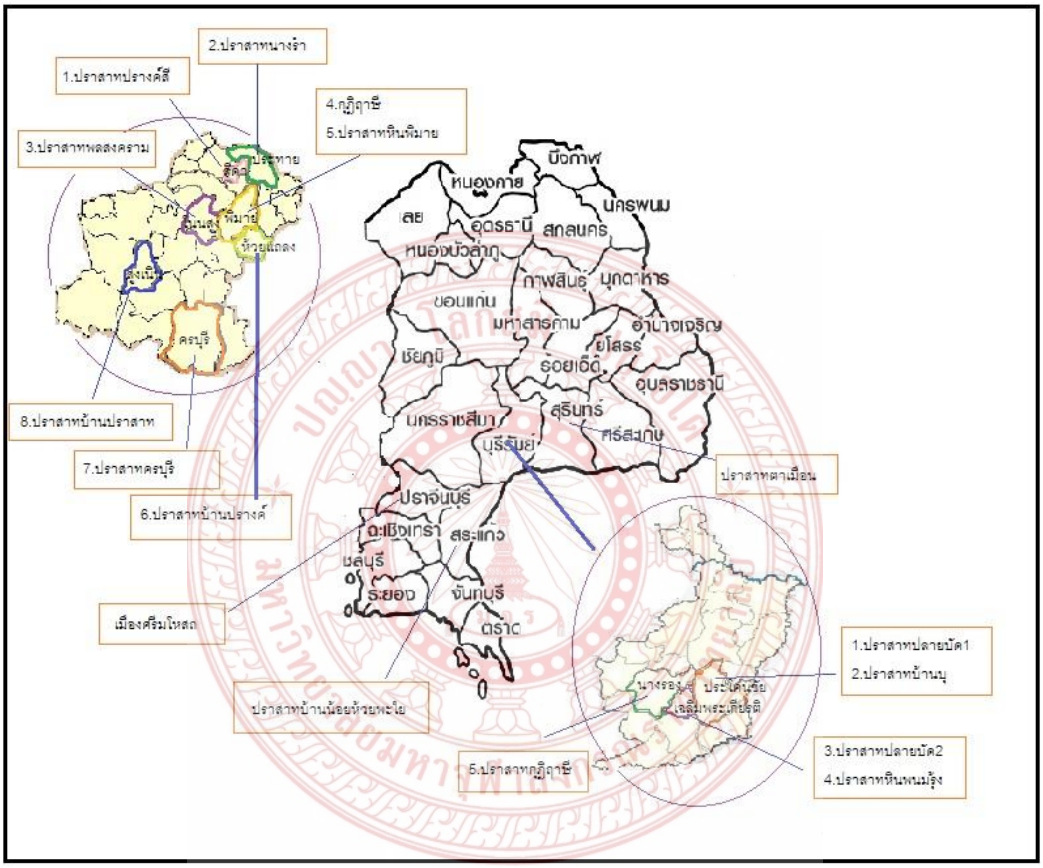

แผนภาพที่ ๓.๖๑ แหล่งโบราณคดี ทางพระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและในภาคตะวันออก

๓.๓ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในประเทศไทย

จากการสืบค้นจารึกสมัยลพบุรี พุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๘ พบว่าได้มีการสำรวจพบหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยลพบุรี ในภูมิภาคต่าง ๆ ของไทย ทั้งด้านอักษรจารึก เช่น อักษรปัลวะ อักษรหลังปัลลวะ อักษรมอญโบราณ เป็นต้น ภาษาใช้จารึก เช่น ภาษาสันสกฤต ภาษามอญโบราณ เป็นต้น เพื่อให้ทำความเข้าใจเรื่องนี้ได้ชัดเจนและง่ายต่อการศึกษา คณะผู้วิจัยได้แบ่งประเด็นการศึกษาออกเป็นภูมิภาคต่าง ๆ โดยกำหนดเอาพื้นที่ในแต่ละภาคของไทยในปัจจุบันเป็นเกณฑ์ โดยแบ่งออกเป็น ๓ หัวข้อ คือ ๑)

จารึกหลักพุทธธรรมที่พบภาคกลางและภาคตะวันตก ๒) จารึกหลักพุทธธรรมที่พบภาคเหนือ ๓) จารึกหลักพุทธธรรมที่พบภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะวันออก จะได้นำเสนอตามลำดับดังนี้

๓.๓.๑ จารึกหลักพุทธธรรมที่พบในภาคกลางและภาคตะวันตก

จารึกหลักพุทธธรรมสมัยลพบุรีที่พบแถบภาคกลางและภาคตะวันตกของประเทศไทย คือ อาณาเขตตั้งแต่จังหวัดสุโขทัย ตาก พิษณุโลก กำแพงเพชร เพชรบูรณ์ พิจิตร นครสวรรค์ อุทัยธานี ชัยนาท ลพบุรี สิงห์บุรี กาญจนบุรี สุพรรณบุรี อ่างทอง สระบุรี พระนครศรีอยุธยา นครนายก นครปฐม ปทุมธานี นนทบุรี กรุงเทพมหานคร สมุทรปราการ สมุทรสาคร สมุทรสงคราม ราชบุรี เพชรบุรี และประจบคีรีขันธ์ จารึกเกี่ยวกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ที่สำรวจพบในแถบภาคกลางและภาคตะวันตกนี้จะได้นำเสนอให้เห็นไว้สัก ๓ ตัวอย่างดังนี้

๓.๑.๑.๑ จารึกฐานพระพุทธรูปวัดข่อย (Base of Wat Khoi Standing Buddha Image Inscription) จารึกเป็นภาษามอญโบราณ อักษรปัลลวะ จารึกอยู่ที่ฐานบัวหินทรายละเอียดของพระพุทธรูปประทับยืนบนฐานบัวบาน (พระหัตถ์ทั้งสองหัก) มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ จำนวน ๑ ด้าน มี ๑ บรรทัด ไม่ปรากฏหลักฐานของปีและชื่อผู้ที่พบจารึกนี้ สถานที่พบจารึก คือ วัดข่อย (ไม่ทราบว่าเป็นวัดไหนในปัจจุบัน) อำเภอบ้านหมี่ (ข้อมูลเดิมว่าอำเภอเซ่า) จังหวัดลพบุรี ปัจจุบันอยู่ที่มุขพระระเบียงนอกกำแพงพระอุโบสถ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามราชวรวิหาร เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ซึ่งศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) ได้บันทึกเนื้อหาโดยย่อไว้ดังนี้

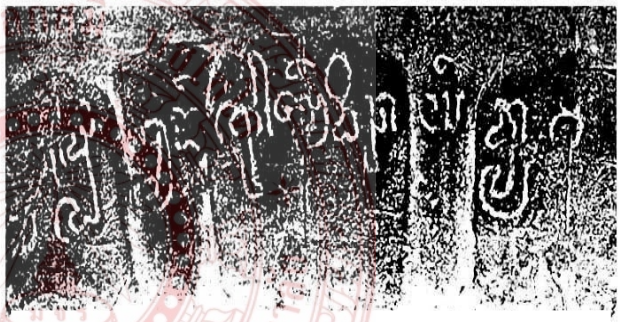

ภาพที่ ๓.๖๒ จารึกฐานพระพุทธรูปวัดข่อย ด้านที่ ๑

เนื้อหาโดยย่อของจารึกฐานพระพุทธรูปวัดข่อยคำจารึกที่ฐานของพระพุทธรูป เป็นการบอกเล่าว่า เจ้าปู่และลูกหลานเป็นผู้สร้างพระพุทธรูปองค์นี้ขึ้น ซึ่งอาจเป็นการสร้างขึ้นเพื่อถวายแก่วัด กำหนดอายุตามรูปแบบของอักษรปัลลวะ ได้อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒[๙๒] หลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนาที่พบในจารึกนี้เป็นเรื่อง “การทำบุญในพระพุทธศาสนา” เป็นการเล่าถึงเหตุการณ์ที่มีผู้ศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแล้วได้ทำบุญด้วยการสร้างพระพุทธรูปองค์หนึ่งขึ้นมาเพื่อถวายให้เป็นทานไว้ในพระพุทธศาสนา เป็นต้น

ภาพที่ ๓.๖๓ จารึกเสาแปดเหลี่ยม (ลพบุรี) ด้านที่ ๑-๘

---

[๙๒] ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, < http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=273 >, 14 January 2016

๓.๓.๑.๒ จารึกเสาแปดเหลี่ยม (ลพบุรี) (Inscription on Octagon Pillar (Lop Buri)) จารึกเป็นภาษามอญโบราณ อักษรหลังปัลลวะ จารึกอยู่ที่เสาหินทรายหยาบ เป็นเสาแปดเหลี่ยม หัวเสาเป็นรูปสี่เหลี่ยมจำหลักลวดลาย มีอายุอยู่ใน พ.ศ. ๑๓๑๔ ขนาดของของวัตถุที่ใช้จารึกกว้างด้านละ ๙ เซนติเมตร สูง ๑๔๕ เซนติเมตร ไม่ปรากฏหลักฐานของปีและชื่อผู้ที่พบจารึกนี้ สถานที่พบจารึก คือ ศาลสูงเมืองลพบุรี ปัจจุบันถูกเก็บอยู่ที่หอพระสมุดวชิรญาณ กองหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร (ภาพที่ให้ไว้นี้เป็นภาพจำลอง) ซึ่งศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) ได้บันทึกเนื้อหาโดยย่อไว้ดังนี้

เนื้อหาโดยย่อของจารึกเสาแปดเหลี่ยม (ลพบุรี) เนื้อหาในจารึกนี้ แบ่งเป็น ๔ เรื่อง กล่าวถึงการทำบุญของบุคคลและคณะบุคคลต่างๆ กัน โดยการถวายสัตว์ สิ่งของ และข้าพระแก่พระพุทธรูป การกำหนดอายุจากรูปแบบของตัวอักษรเป็นอักษรหลังปัลวะ อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕[๙๓] หลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนาที่พบในจารึกนี้เป็นเรื่อง “การทำบุญในพระพุทธศาสนา” คือ การถวายถวายสัตว์ สัตว์ สิ่งของ และข้าพระแก่พระพุทธรูป จัดเป็นอามิสทาน หรือวัตถุทาน คือ การนำเอาวัตถุสิ่งของต่าง ๆ มาทำทาน เป็นต้น

๓.๓.๑.๓ จารึกฐานพระพุทธรูปยืนวัดมหาธาตุเมืองลพบุรี (Standing Buddha Image Base Inscription of Wat Maha That, Mueang Lop Buri) จารึกเป็นภาษาสันสกฤต อักษรหลังปัลลวะ จารึกอยู่ที่หินปูนสีเทาแก่รูปกลีบบัวซึ่งเป็นฐานพระพุทธรูปยืน มีอายุอยู่ใน พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๔ ขนาดของของวัตถุที่ใช้จารึกกว้าง ๕๐ เซนติเมตร สูง ๒๐ เซนติเมตร ไม่ปรากฏหลักฐานของปีที่พบจารึกนี้ ผู้ที่พบจารึก คือ หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ (ปวน อินทุวงศ์) สถานที่พบจารึก คือ มุมกำแพงชั้นนอก วัดมหาธาตุ อำเภอเมืองลพบุรี จังหวัดลพบุรี ปัจจุบันถูกเก็บอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายมหาราช จังหวัดลพบุรี (ภาพที่ให้ไว้นี้เป็นภาพจำลอง) ซึ่งศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธ (องค์การมหาชน) ได้บันทึกเนื้อหาโดยย่อไว้ดังนี้

ภาพที่ ๓.๖๔ จารึกฐานพระพุทธรูปยืนวัดมหาธาตุเมืองลพบุรี ด้านที่ ๑

เนื้อหาโดยย่อของจารึกฐานพระพุทธรูปยืนวัดมหาธาตุเมืองลพบุรี กล่าวถึงอธิบดีแห่งชาวเมืองตังคุระ นามว่า “อารชวะ” ผู้เป็นราชโอรสของพระราชาแห่งศามพูกะ เป็นผู้สร้างพระพุทธรูปองค์นี้ขึ้น การกำหนดอายุ จากรูปแบบของตัวอักษรเป็นอักษรหลังปัลลวะ อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ [๙๔] หลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนาที่พบในจารึกนี้เป็นเรื่อง “การทำบุญในพระพุทธศาสนา”เป็นการเล่าถึงเหตุการณ์ของ

---

[๙๓] ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, < http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=921>, 10 January 2016.

[๙๔] ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, < http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=923 >, 10 January 2016.

ราชตระกูลที่ศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแล้วได้ทำบุญด้วยการสร้างพระพุทธรูปขึ้นมาเพื่อถวายให้เป็นทานไว้ในพระพุทธศาสนา เป็นต้น

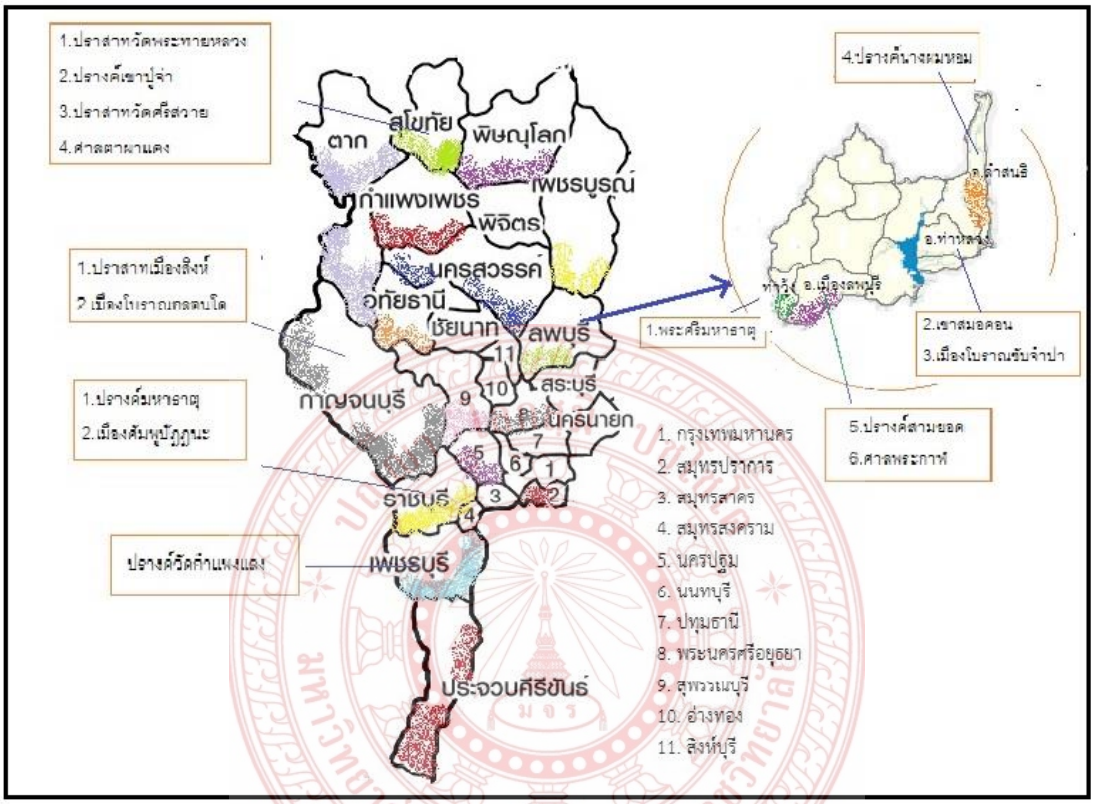

ภาพที่ ๓.๖๕ แผนที่และจารึกหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี ในภาคกลางและภาคตะวันตก

๓.๓.๒ จารึกหลักพุทธธรรมที่พบในภาคเหนือ

หนังสือชินกาลมาลี ปกรณ์ ที่พระรัตนปัญญาเถระ ชาวล้านนา แต่งขึ้น โดยใช้ภาษาบาลี ระหว่าง พ.ศ. ๒๐๖๐ – ๒๐๗๑ มีตำนานเกี่ยวกับ ฤษีวาสุเทพ ได้สร้างเมืองหริภุญไชย (ลำพูน) ใน พ.ศ. ๑๒๐๔ ต่อจากนั้นอีก ๒ ปี ก็ได้ส่งทูตล่องไปตามแม่น้ำปิงลงไปยังเมืองลวปุระ (ลพบุรี) ทูลขอเชื้อสายกษัตริย์ลวปุระให้ ขึ้นมาปกครองเมืองหริภุญไชย กษัตริย์ลวปุระจึงได้พระราชทานพระนางจามเทวี พระราชธิดาให้ขึ้นไปปกครองเมืองหริภุญไชย สมัยนั้นในเมืองลวปุระได้นับถือพระพุทธศาสนาอยู่แล้ว เมื่อนางจามเทวีขึ้นมาปกครองเมืองหริภุญไชยจึงได้นำเอาพระพุทธศาสนาจากเมืองลวปุระขึ้นมาเผยแผ่ในเมืองหริภุญไชยด้วย จารึกหลักพุทธธรรมสมัยลพบุรีที่สำรวจพบแถบภาคเหนือของประเทศไทย คือ อาณาเขตตั้งแต่จังหวัดเชียงราย แม่ฮ่องสอน พะเยา น่าน เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน แพร่ และ อุตรดิตถ์ หลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่สำรวจพบในแถบภาคเหนือนี้จะได้นำเสนอให้เห็นไว้สัก ๒ ตัวอย่างดังนี้

๓.๓.๒.๑ จารึกวัดมหาวัน (ลำพูน) เป็นภาษามอญโบราณ อักษรมอญโบราณ จารึกอยู่ที่รูปใบเสมาหินทราย มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ขนาดของวัตถุที่ใช้จารึกกว้าง ๗๘ เซนติเมตร สูง ๑๓๑ เซนติเมตร หนา ๒๔ เซนติเมตร ไม่ปรากฏหลักฐานของปีและชื่อผู้ที่พบจารึกนี้ สถานที่พบจารึก คือ วัดมหาวัน อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน ปัจจุบันถูกเก็บอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน ซึ่งศูนย์มานุษยวิทยาสิริน(องค์การมหาชน) ได้บันทึกเนื้อหาโดยย่อไว้ดังนี้

เนื้อหาโดยย่อของจารึกวัดมหาวัน (ลำพูน) คือ (๑) ข้อความเริ่มต้นกล่าวถึง ความสัตย์ที่แท้จริง คือ จรมตฺต ในผลงานของท่าน (กษัตริย์) ผู้บำเพ็ญพระราชกุศลในพระพุทธศาสนา (๒) การสร้างพระเจดีย์ พระพุทธรูป ทั้ง ๓ กุฏิ คูหา ฉัตร และการถวายข้าพระ (๓) กล่าวถึงราชตระกูลและผู้ที่เกี่ยวข้องกับกิจการนี้ (ส่วนใหญ่เป็นคำวิสามานยนาม) (๔) การถวายสิ่งของแด่วัดและพระสงฆ์ การกำหนดอายุจากรูปอักษรมอญโบราณ ซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับตัวอักษรที่ ปรากฏบนศิลาจารึก”มยเจดีย์” (Mayazedi) ของพระเจ้าจันสิตถา (Kyanzittha) (อักษรโรมัน Ky ในภาษาพม่าแทนเสียง /c/ ซึ่งเท่ากับ จ ในภาษาไทย) กษัตริย์พุกาม (พม่า) ซึ่งจารึกไว้เมื่อ พ.ศ.๑๖๒๘ และ ๑๖๓๐ ดังนั้น จารึกหลักนี้จึงน่าจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เช่นเดียวกัน อนึ่ง อาณาจักรพุกามมีการรับอิทธิพลด้านตัวอักษรไปจากมอญ เมื่อพระเจ้าอนิรุทธ (อโนรธามังฉ่อ) กษัตริย์พุกาม (พม่า) ทรงยกทัพไปตีเมืองสะเทิม (ถะทนหรือสุธรรมวดี) ซึ่งเป็นราชธานีของหัวเมืองมอญฝ่ายใต้สำเร็จ จึงได้มีการกวาดต้อนผู้คนช่างฝีมือ ตลอดจนภิกษุสงฆ์ และคัมภีร์ทางพุทธศาสนาที่มีอยู่ในดินแดนดังกล่าวไปสู่พุกาม ทำให้วัฒนธรรมมอญ แพร่หลายในพุกาม รวมไปถึงการใช้ตัวอักษร โดยศาสตราจารย์ เรอชินาล์ด เลอเมย์ (Reginald Le May) กล่าวว่า พม่า รับวัฒนธรรมการเขียนหนังสือไปจากมอญ เมื่อราว พ.ศ. ๑๖๐๖ ซึ่งพระเจ้าจันสิตถานั้นก็คือผู้ที่ครองราชย์ต่อจากพระเจ้าอนิรุทธ (อโนรธามังฉ่อ) นั่นเอง[๙๕]

ภาพที่ ๓.๖๖ จารึกวัดมหาวัน ด้านที่ ๑

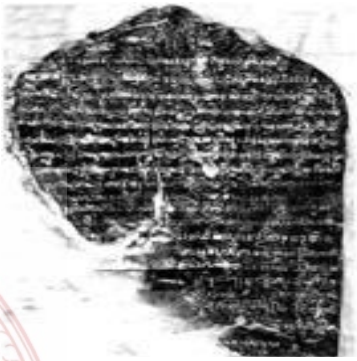

ภาพที่ ๓.๖๗ จารึกวัดมหาวัน ด้านที่ ๒

ภาพที่ ๓.๖๘ จารึกวัดมหาวัน ด้านที่ ๓

ภาพที่ ๓.๖๙ จารึกวัดมหาวัน ด้านที่ ๔

---

[๙๕] ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, < http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=573 >, 20 January 2016.

หลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนาที่พบในจารึกนี้เป็นเรื่อง “สัจจะและการทำบุญในพระพุทธศาสนา”เป็นการเล่าถึงเหตุการณ์ของกษัตริย์และราชตระกูลที่ศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแล้วได้ทำบุญด้วยการสร้างพระเจดีย์ พระพุทธรูปทั้ง กุฏิ คูหา ฉัตร และ สิ่งอื่น ๆ เพื่อถวายให้เป็นทานไว้ในพระพุทธศาสนา เป็นต้น

๓.๓.๒.๒ จารึกวัดดอนแก้ว เป็นภาษามอญโบราณ อักษรมอญโบราณ จารึกอยู่ที่รูปใบเสมาหินทราย มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ขนาดของวัตถุที่ใช้จารึกกว้าง ๖๖ เซนติเมตร สูง ๑๔๗ เซนติเมตร หนา ๑๙ เซนติเมตร ไม่ปรากฏหลักฐานของปีและชื่อผู้ที่พบจารึกนี้ สถานที่พบจารึก คือ วัดดอนแก้ว อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน ปัจจุบันถูกเก็บอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน ซึ่งศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) ได้บันทึกเนื้อหาย่อไว้ดังนี้

เนื้อหาโดยย่อของจารึกวัดดอนแก้ว คือ กล่าวถึงการสร้างเจดีย์และผูกพัทธสีมาซึ่งมีการบรรจุทองคำ จำนวน ๑๓ อัว[๙๖] หลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนาที่พบในจารึกนี้เป็นเรื่อง “การทำบุญในพระพุทธศาสนา” เป็นการเล่าถึงการทำบุญด้วยการสร้างพระเจดีย์ และผูกพัทธสีมาซึ่งมีการบรรจุทองคำ เพื่อถวายให้เป็นทานไว้ในพระพุทธศาสนา เป็นต้น

ภาพที่ ๓.๗๐ จารึกวัดดอนแก้ว ด้านที่ ๑

๓.๓.๓ จารึกหลักพุทธธรรมที่พบแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะวันออก

จารึกหลักพุทธธรรมสมัยลพบุรีที่พบแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย คือ อาณาเขตตั้งแต่จังหวัดเลย หนองคาย บึงกาฬ นครพนม หนองบัวลำภู อุดรธานี สกลนคร ขอนแก่น กาฬสินธุ์ มุกดาหาร ชัยภูมิ มหาสารคาม ร้อยเอ็ด ยโสธร อำนาจเจริญ นครราชสีมา สุรินทร์ ศรีศะเกษ อุบลราชธานี ฉะเชิงเทรา สระแก้ว ชลบุรี ระยอง จันทบรี และ ตราด หลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่สำรวจพบในแถบภาคเหนือนี้จะได้นำเสนอให้เห็นไว้สัก ๓ ตัวอย่างดังนี้

---

[๙๖] ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, < http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=571>, 20 January 2016.

ภาพที่ ๓.๗๑ จารึกเนินสระบัว ด้านที่ ๑

๓.๓.๓.๑ จารึกเนินสระบัว (Noen Sa Bua Inscription) เป็นภาษาเขมร, บาลี อักษรหลังปัลลวะ จารึกอยู่ที่ใบเสมาประเภทหินทรายสีเขียว มีอายุอยู่ในพุทธศักราช ๑๓๐๔ ขนาดของวัตถุที่ใช้จารึก กว้าง ๔๐ เซนติเมตร สูง ๑๗๗ เซนติเมตร หนา ๒๘ ปีที่พบจารึก คือ พ.ศ. ๒๔๙๖ และชื่อผู้ที่พบจารึก คือ นายชิน อยู่ดี สถานที่พบจารึก คือ เนินสระบัว ตำบลโคกปีบ อำเภอศรีมโหสถ (ข้อมูลเดิมว่า อำเภอศรีมหาโพธิ) จังหวัดปราจีนบุรี ปัจจุบันถูกเก็บอยู่ที่วัดต้นโพธิ์ศรีมหาโพธิ์ ตำบลโคกปีบ อำเภอศรีมโหสถ (ข้อมูลเดิมว่า อำเภอศรีมหาโพธิ) จังหวัดปราจีนบุรี ซึ่งศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) ได้บันทึกเนื้อหาย่อไว้ดังนี้

เนื้อหาโดยย่อของจารึกเนินสระบัว เป็นคำสรรเสริญคุณพระรัตนตรัย การทำบุญ และการประดิษฐานเทวรูป การกำหนดอายุ รูปแบบของตัวอักษรเป็นอักษรหลังปัลลวะ อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ ประกอบกับมีเลขมหาศักราช ๖๘๓ ซึ่งตรงกับ พุทธศักราช ๑๓๐๔ จึงกำหนดอายุได้ว่าจารึกเนินสระบัวมีอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๔ [๙๗]

หลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนาที่พบในจารึกนี้เป็นเรื่อง “พระรัตนตรัย” สิ่งมีค่าและเคารพบูชาสูงสุดของชาวพุทธ ๓ อย่าง คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ นอกจากนี้ยังได้พบเนื้อหาเกี่ยวกับการทำบุญในพระพุทธศาสนา โดยสาระของบุญจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับ ทาน ศีล ภาวนา ในศาสนสถานของชาวพุทธโดยทั่วไปเราจะพบรูปของเทวรูปซึ่งสร้างไว้ให้ปกปักรักษาวัดและป้องกันสิ่งอัปมงคลที่จะเข้ามาภายในวัดตามคติความเชื่อของคนในแต่ละยุคสมัย ความเชื่อเหล่านี้ได้รับถ่ายทอดต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น เช่น การสร้างรูปยักษ์ถือกระบองเฝ้าประตูวัดดังที่ปรากฏอยู่ทั้งในวัดโพธิ์ท่าเตียน วัดแจ้ง ที่กรุงเทพมหานคร และในที่อื่น ๆ อีก เป็นต้น

๓.๓.๓.๒ จารึกปราสาทหินพิมาย ๒ (Prasat Hin Phimai Inscription 2) เป็นภาษาเขมร, สันสกฤต อักษรขอมโบราณ จารึกอยู่ที่รูปใบเสมาศิลาชำรุด เนื้อศิลาส่วนล่างขาดหายไป มีอายุอยู่ในพุทธศักราช ๑๕๘๙ ขนาดของวัตถุที่ใช้จารึกกว้าง ๒๓ เซนติเมตร สูง ๑๘ เซนติเมตร หนา ๕.๕ เซนติเมตร ปีที่พบจารึก ๒๔๙๗ ผู้ที่พบจารึก คือ เจ้าหน้าที่กองโบราณคดี กรมศิลปากร สถานที่พบจารึก คือ บริเวณมุมตะวันออกเฉียงใต้ของปรางค์ใหญ่ ปราสาทหินพิมาย บ้านพิมาย ตำบลในเมือง อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ปัจจุบันถูกเก็บอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร กรุงเทพมหานคร ซึ่งศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) ได้บันทึกเนื้อหาย่อไว้ดังนี้

เนื้อหาโดยย่อของจารึกปราสาทพิมาย ๒ เนื้อความด้านที่ ๑ เริ่มต้นด้วยการกล่าวนมัสการพระพุทธเจ้า จากนั้นก็กล่าวถึงการซื้อทาส แลสิ่งของเพื่อถวายแด่เทวรูปในเทวสถาน ในวันบรรพวิวัสนะ และวันสงกรานต์ เนื้อความด้านที่ ๒ กล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้า ซึ่งมีพระพรหมและ

---

[๙๗] ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, < http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=571>, 20 January 2016.

พระวิษณุมากราบไหว้ การกำหนดอายุ จารึกด้านที่ ๑ บรรทัดที่ ๓ บอกมหาศักราช ๙๕๘ ซึ่งตรงกับ พ.ศ. ๑๕๗๙ ส่วนจารึกด้านที่ ๒ บรรทัดบนสุดบอกมหา ศักราช ๙๖๘ ซึ่งตรงกับ พ.ศ. ๑๕๘๙[๙๘]

หลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนาที่พบในจารึกนี้เป็นเรื่อง “พุทธานุสติ” เป็นการอ้างถึงคุณของพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งและที่ระรึก นอกจากนี้เป็นการแสดงให้เห็นถึงความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา โดยการกล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้าว่าเป็นศาสดาผู้สูงสุด ซึ่งแม้แต่พระพรหมและพระวิษณุที่เป็นเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ยังต้องเคารพกราบไหว้ในพระพุทธเจ้า แสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าเป็นศาสดาสูงส่งกว่าพระพรหมและพระวิษณุ เป็นต้น

ภาพที่ ๓.๗๒ จารึกปราสาทหินพิมาย ๒ ด้านที่ ๑

ภาพที่ ๓.๗๓ จารึกปราสาทหินพิมาย ๒ ด้าน

๓.๓.๓.๓ จารึกปราสาทตาเมียนโตจ (Prasat Ta Mian Tot Inscription) เป็นสันสกฤต อักษรขอมโบราณ จารึกอยู่ที่ศิลาหินทรายแท่งสี่เหลี่ยม ยอดทรงกระโจมหรือทรงยอ มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ขนาดของวัตถุที่ใช้จารึกกว้าง ๓๔ เซนติเมตร สูง ๑๖๖ เซนติเมตร หนา ๒๗ เซนติเมตร ไม่ปรากฏและผู้ที่พบจารึกนี้ สถานที่พบจารึก คือ ปราสาทตาเมียนโตจ บ้านหนองคันนา ตำบลตาเมียง กิ่งอำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์ ปัจจุบันถูกเก็บอยู่ที่หอพระสมุดวชิรญาณ กองหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร ซึ่งศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) ได้บันทึกเนื้อหาย่อไว้ดังนี้

ภาพที่ ๓.๗๔ จารึกปราสาทตาเมียนโตจ ด้านที่ ๑

ภาพที่ ๓.๗๕ จารึกปราสาทตาเมียนโตจ ด้านที่ ๒

---

[๙๘] ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, < http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=395 >, 20 January 2016.

ภาพที่ ๓.๗๖ จารึกปราสาทตาเมียนโตจ ด้านที่ ๓

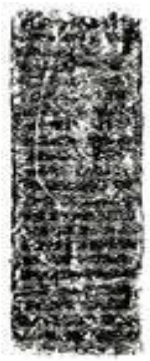

ภาพที่ ๓.๗๗ จารึกปราสาทตาเมียนโตจ ด้านที่ ๔

เนื้อหาโดยย่อของจารึกตาเมือนโตจ ด้านที่ ๑ เริ่มต้นด้วยการกล่าวนมัสการพระพุทธเจ้า แล้วกล่าวสรรเสริญพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ด้านที่ ๒ กล่าวถึงพระราชภารกิจของพระองค์ในการสร้างโรงพยาบาล (อโรคยาศาลา) สร้างพระพุทธรูปไวโรจนชินเจ้า และจัดเจ้าหน้าที่เพื่อทำหน้าที่ประจำในโรงพยาบาล ด้านที่ ๓ กล่าวถึงรายการสิ่งของที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ประทานเป็นเครื่องพลีทาน ส่วนใหญ่เป็นรายชื่อสมุนไพร ด้านที่ ๔ กล่าวถึงสิ่งของที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ประทานเป็นเครื่องพลีทาน ต่อจากด้านที่ ๓ จากนั้นมีการกล่าวห้ามไม่ให้มีการทำร้ายกัน หากผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกลงโทษ ลงท้ายด้วยการถวายพระพรแด่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ให้ได้รับความสุขจากบุญกุศลในครั้งนี้ การกำหนดอายุ จารึกด้านที่ ๑ บรรทัดที่ ๗ ได้ระบุพระนามของกษัตริย์พระองค์หนึ่ง คือ ศรีชัยวรมัน ว่าเป็นพระโอรสของพระเจ้าธรณีนทรวรมันที่ ๒ ดังนั้น พระนาม “ศรีชัยวรมัน” ในที่นี้ ก็น่าจะหมายถึง พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ซึ่งครองราชย์ในช่วง พ.ศ. ๑๗๒๔-๑๗๖๑[๙๙] หลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนาที่พบในจารึกนี้เป็นเรื่อง “พุทธานุสติ การทำให้ทาน และเว้นจากบียดเบียนกัน” เป็นการอ้างถึงคุณของพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งและที่ระรึก การทำบุญในพระพุทธศาสนา เช่น การสร้างพระพุทธรูปถวายไว้ในพระพุทธศาสนา การสร้างโรงพยาบาลเพื่อรักษาเพื่อนมนุษย์ผู้เจ็บป่วย เข้ากับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาข้อที่ว่าด้วยเรื่อง “จาคะ” คือ การเสียสละ การให้ปัน หรือ ข้อที่ว่าด้วยเรื่อง “จาคสัมปทา” ถึงพร้อมด้วยการบริจาคทาน เป็นการเฉลี่ยสุขให้แก่ผู้อื่น

---

[๙๙] ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, < http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=473>, 20 January 2016.

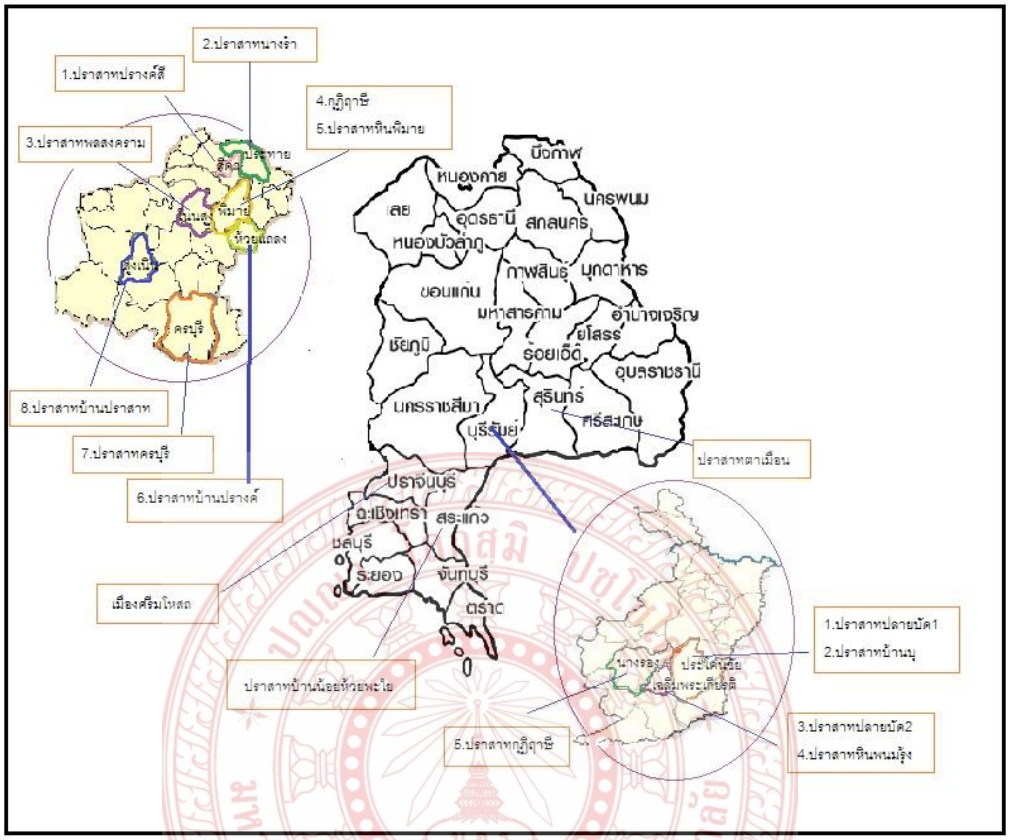

ภาพที่ ๓.๗๘ แผนที่และจารึกหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะวันออก

สรุป

ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรม สมัยลพบุรี ที่ได้ศึกษาทั้งหมดในบทนี้มีข้อค้นพบที่น่าสนใจดังนี้

๑. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยลพบุรี คือ พระพุทธศาสนามีความเจริญควบคู่กันมาทั้งนิกายเถรวาท และนิกายมหายาน ศาสนาสำคัญในพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๘ คือ ศาสนาพราหมณ์– ฮินดู ชาวลพบุรีได้รับแบบแผนทางวัฒนธรรม ด้านการปกครอง ศิลปะ การช่าง วิทยาการต่าง ๆ จากทวารวดี และจากขอม แม้ว่าอาณาจักรลพบุรีบางยุคสมัยจะนับถือศาสนาพราหมณ์– ฮินดู แต่พระพุทธศาสนาก็เจริญรุ่งเรืองควบคู่กันไปกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งจากบันทึกของพระสงฆ์จีนอี้จิง ผู้จาริกไปอินเดียทางเรือผ่านทะเลใต้ในพุทธศตวรรษที่ ๑๓ กล่าวถึงดินแดนขอมในยุคนั้นว่า พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาก ในเมืองมีวัดทั่วไปทุกแห่ง ศาสนาพราหมณ์และ

พระพุทธศาสนาอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ชาวเมืองและเจ้านายนิยมบวชในพระพุทธศาสนา[๑๐๐] ทั้งกล่าวด้วยว่าดินแดนต่าง ๆ ในทะเลใต้นับถือปฏิบัติพระพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ รวมทั้งนิกายมูลสรวาสติวาท ซึ่งเป็นนิกายหินยานที่ใช้ภาษาสันสกฤตจารึกพระธรรมวินัย ในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ที่นครธมสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ มหาราชองค์สุดท้ายของขอม พระองค์ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุด ทรงสร้างพุทธสถาน ปราสาทต่าง ๆ และพระพุทธรูปจำนวนมาก ให้พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ทรงสร้างปราสาทตาพรมให้เป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์ มีพระมหาเถระเป็นอาจารย์ใหญ่อยู่ถึง ๑๘ รูป และอาจารย์รองลงมาถึง ๒,๗๔๐ รูป ทรงให้ราชกุมารเสด็จไปศึกษาพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทที่ประเทศศรีลังกา และผนวชที่วัดมหาวิหารในประเทศศรีลังกา ปลายยุคเมืองพระนคร ศาสนาพราหมณ์– ฮินดู และพระพุทธศาสนานิกายมหายานเสื่อมถอยลง คงเหลือแต่พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทที่เจริญรุ่งเรือง และได้รับการนับถือต่อกันเรื่อยมา จากผู้คนทุกระดับตั้งแต่ระดับชนชั้นผู้ปกครองสูงสุดลงมาจนถึงประชาชนทั่วไป

๒. เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยลพบุรี ในภาคต่างของประเทศไทยสรุปได้ดังนี้

๑) เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยลพบุรีในภาคกลางและภาคตะวันตก

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดลพบุรี คือ อาณาจักรละโว้(ลพบุรี) เป็นดินแดนเก่าแก่ที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน เป็นเมืองที่มีความเจริญทางวัฒนธรรมยาวนานกว่า ๓,๐๐๐ ปี ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ มีการสำรวจพบหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญเช่น การขุดพบโครงกระดูกมนุษย์พร้อมภาชนะดินเผา ที่แหล่งโบราณคดีบ้านท่าแค อายุระหว่าง ๓,๕๐๐-๔,๕๐๐ ปี การขุดพบโครงกระดูกมนุษย์ยุคหินใหม่ ที่บ้านโคกเจริญ อายุระหว่าง ๒,๗๐๐-๓,๕๐๐ ปี การขุดพบโครงกระดูกมนุษย์ยุคสำริด ที่ศูนย์การทหารปืนใหญ่ อายุระหว่าง ๒,๓๐๐ - ๒,๗๐๐ ปี การขุดพบชุมชนโบราณในสมัยทวารวดี ที่เมืองโบราณซับจำปา อ.ท่าหลวง และเมืองโบราณดงมะรุม อ.โคกสำโรง เมืองใหม่ไพศาลี ซึ่งสันนิษฐานว่ามีอายุประมาณ ๑,๐๐๐ ปี การพบหลักฐานที่เป็นเครื่องมือ เครื่องใช้ เช่น เหรียญทำด้วยเงิน มีลายดุนเป็นรูปสัญลักษณ์ต่าง ๆ ตามคตินิยมของกลุ่มชนในสมัยนั้นที่ ตำบลหลุมข้าว อำเภอโคกสำโรง เป็นต้น โดยในอดีตราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ลพบุรีรู้จักกันในชื่อว่า “ละโว้” หรือ “ลวะปุระ” เป็นเมืองที่มีความสำคัญทางฝั่งตะวันออกของลุ่มน้ำเจ้าพระยา ซึ่งการพบหลักฐานต่างๆ เหล่านี้ แสดงว่า ลพบุรีเป็นที่ตั้งของชุมชนมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในส่วนของการ สร้างเมืองลพบุรีนั้น ตามประวัติศาสตร์ในพงศาวดารโยนก กล่าวว่า ผู้สร้างเมืองลพบุรีหรือที่เรียกว่า "ละโว้" ในสมัยโบราณคือ "พระเจ้ากาฬวรรณดิษ" ราชโอรสแห่งพระเจ้ากรุงขอม ซึ่งสร้างขึ้นในปี พ.ศ.๑๐๐๒ และเป็นเมืองที่มีความสำคัญมาตั้งแต่ สมัยทวารวดีเคยอยู่ใต้อำนาจของมอญและขอม นอกจากนั้นหลักฐานที่เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น เหรียญทำด้วยเงิน มีลายดุนเป็นรูปสัญลักษณ์ต่าง ๆ ตามคตินิยมของอินเดียที่บ้านหลุมข้าว อ.โคกสำโรง แสดงให้เห็นการพัฒนาการของเมืองลพบุรี ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๔

---

[๑๐๐] พระสุธรรมญาณวิเทศ. (สุธรรม สุธมฺโม), และคณะนักวิจัย DIRI จากวารสารอยู่ในบุญฉบับเดือนมีนาคม พ.ศ.๒๕๕๙, หน้า ๓๔.

ว่าพิจารณาจากชุมชนโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์ มาเป็นศูนย์กลางทางการค้า และเมื่อได้รับอิทธิพลทางศิลปะ และความเชื่อทางศาสนา ของอินเดีย ก็กลายมาเป็นศูนย์กลางทางศาสนา พุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๘ วัฒนธรรมขอมโบราณได้แผ่ขยายอิทธิพลเข้ามาสู่อาณาจักรลพบุรี จึงทำให้ศิลปกรรมต่าง ๆ ของลพบุรีในช่วงนี้ คือ พระปรางค์สามยอด ศาลพระกาฬ ปรางค์แขก ที่มีอยู่ในจังหวัดลพบุรี มีลักษณะคล้ายคลึงกับศิลปะขอมที่มีอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ เช่น ปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ปราสาทหินเขาพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ ปราสาทนครวัด ปราสาทนครธม ในจังหวัดเสียมเรียบในประเทศกัมพูชา เป็นต้น อาณาจักรละโว้ (ลพบุรี) ในช่วงนั้นเคยได้เป็นศูนย์กลางด้านศิลปวิทยาการ พงศาวดารในสมัยสุโขทัยกล่าวไว้ว่า พ่อขุนรามคำแหง เคยได้เสด็จมาศึกษาเล่าเรียนที่เขาสมอคอน ในปี พ.ศ.๑๗๘๘ และ พ่อขุนงำเมือง ราชโอรสแห่งเมืองพะเยา ก็เป็นอีกพระองค์หนึ่งเคยได้เสด็จมาศึกษาที่เขาสมอคอนเช่นกันในปี พ.ศ.๑๗๙๗ เนื่องจากสภาพทางภูมิศาสตร์ของลพบุรีตั้งอยู่ในสถานที่เหมาะสม สามารถติดต่อกับเมืองอื่น ๆ ได้ทั้งทางบกและทางน้ำทำให้เมืองลพบุรีกลายเป็นเมืองท่าสำคัญในการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ และเป็นเมืองศูนย์กลางทางพุทธศาสนาควบคู่ไปด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการที่ได้ติดต่อกับอาณาจักรขอมซึ่งเป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจที่สำคัญในขณะนั้น ทำให้ลพบุรีรับเอาศิลปวัฒนธรรมจากขอมเข้ามามากมาย ส่งผลให้เกิดการพัฒนาด้านต่าง ๆ จนทำให้ลพบุรีกลายเป็นเมืองที่เจริญรุ่งเรืองมากกว่าเมืองอื่น ๆ ที่มีอยู่ในเขตลุ่มน้ำเจ้าพระยาซึ่งอยู่ในสมัยเดียวกัน

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดสุโขทัย คือ จังหวัดสุโขทัยในอดีตได้เริ่มก่อตัวขึ้นบนเส้นทางการค้าที่สำคัญ และได้เป็นปึกแผ่นมีความเจริญรุ่งเรืองอยู่ระยะหนึ่งแล้วจึงได้ล่มสลายลงไปพร้อม ๆ กันกับอาณาจักรขอม ราว พ.ศ. ๑๗๕๐ การล่มสลายของอาณาจักรขอมนั้นสาเหตุส่วนหนึ่งเกิดจากสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้มีการเกณฑ์แรงงานจำนวนมากมายเพื่อมาสร้างปราสาทจำนวนมากเพื่อถวายไว้ในพระพุทธศาสนา ทำให้ประชาชนเกิดความท้อแท้เหนื่อยหน่ายและอ่อนล้า จึงขาดกำลังใจที่จะลุกขึ้นมาปกป้องประเทศชาติให้มีความมั่นคงได้อีกต่อไป จนทำให้อาณาจักรขอมล่มสลายลงในที่สุด กษัตริย์ขอมในรัชกาลต่อมาเมื่อขึ้นครองราชย์แล้วก็ได้เปลี่ยนมานับถือศาสนาฮินดูอีกครั้งหนึ่ง เมืองต่าง ๆ ที่เคยอยู่ภายใต้อิทธิพลของขอม จึงถือโอกาสในช่วงที่อาณาจักรขอมกำลังเสื่อมอิทธิพลลง ได้สถาปนาตนเองขึ้นเป็นอาณาจักรใหม่ ได้แก่ อาณาจักรสุโขทัย (ประมาณ พ.ศ. ๑๗๙๒) และอาณาจักรอยุธยา (ประมาณ พ.ศ. ๑๘๙๓) เป็นต้น ซึ่งช่างสุโขทัยในสมัยแรกเริ่มตั้งเป็นอาณาจักรนั้น ได้รับเอาศิลปะวัฒนะธรรมดั้งเดิมที่สืบทอดมาจากอาณาจักรพุกาม อาณาจักรตามพรลิงค์ อาณาจักรขอมรวมลพบุรีด้วย แล้วปรับปรุงและพัฒนาจนได้งานศิลปะที่มีความเฉพาะตัว อ่อนช้อย งดงาม สะท้อนสภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ในอาณาจักรสุโขทัยได้เป็นอย่างดี จึงทำให้สมัยสุโขทัยมีศิลปะที่สวยงามมากยุคหนึ่งในประศาสตร์ศิลปะไทย

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดกาญจนบุรี หลักฐานทางโบราณคดีที่ได้สำรวจพบในจังหวัดกาญจนบุรี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ – ๑๘ คือ ปราสาทเมืองสิงห์ ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์[๑๐๑] ที่สำรวจพบพบในเมืองเสียมเรียบของประเทศ

---

[๑๐๑] ก่องแก้ว **วีระประจักษ์, จารึกปราสาทเมืองสิงห์ ใน จารึกในประเทศไทย เล่ม ๔ : อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ ๑๗ – ๑๘**, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๒๙), หน้าที่ ๑๕๐-๑๕๒.

กัมพูชาที่มีการระบุว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้ทรงประดิษฐานพระชัยพุทธมหานาถ(รูปจำลอง) ในศาสนสถานถึง ๒๓ เมือง ซึ่งบรรดาชื่อเมืองต่าง ๆ เหล่านี้เชื่อกันว่ามีอยู่ จำนวน ๖ เมือง ตั้งอยู่ในภาคกลางของประเทศไทยปัจจุบัน สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นบริเวณที่ตั้งปราสาทเมืองสิงห์ คือ เมืองศรีชัยสิงห์ปุรี เพราะมีชื่อพ้องกับเมืองที่ปรากฏในจารึก และปราสาทเมืองสิงห์นี้มีลักษณะทางด้านสถาปัตยกรรมและประติมากรรมแบบขอมสมัยจึงเชื่อว่าน่าจะสร้างในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ และในปัจจุบันปราสาทเมืองสิงห์ได้ประดิษฐานพระนาคปรกมีอุษณีษะในแบบของ “พระชัยพุทธมหานาถ” และ โพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมีอานุภาพ ที่ปราสาทเมืองสิงห์นี้ด้วย นอกจากโบราณสถานและโบราณวัตถุที่สำรวจพบในปราสาทเมืองสิงห์แล้วแล้ว ในบริเวณจังหวัดกาญจนบุรีนี้ยังได้สำรวจพบซากเมืองโบราณ ซึ่งมีลักษณะรูปแบบทางสถาปัตยกรรมเช่นเดียวกับที่พบในประเทศกัมพูชาและประเทศไทย แหล่งอื่น ๆ สมัยเดียวกัน คือ เมืองโบราณกลอนโดตั้งอยู่ริมน้ำแควน้อยฝั่งทางทิศใต้ ตำบลกลอนโด อำเภอด่านมะขามเตี้ย จังหวัดกาญจนบุรี เป็นต้น

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดราชบุรี หลักฐานทางโบราณคดีที่ได้สำรวจพบในจังหวัดกาญจนบุรี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ – ๑๘ คือ ชื่อของเมืองราชบุรีนี้ได้มีความเชื่อมโยงกับศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ที่ระบุถึงชื่อเมือง “ชยราชบุรี” สันนิษฐานว่าน่าจะเป็น “เมืองราชบุรี”[๑๐๒] และอีกชื่อหนึ่ง คือ “ศัมภูวะปัฏฏนะ” น่าจะ ได้แก่ แหล่งโบราณสถานเมืองศัมพูกปัฏฏนะ ซึ่งตั้งอยู่ตามฝั่งน้ำแม่กลอง ถือเป็นเส้นทางสัญจรสำคัญของเมืองคูบัว ชุมชนโบราณในอดีต เส้นทางน้ำสายนี้ เชื่อมต่อกับน้ำท่าจีน สาละวิน เจ้าพระยา ป่าสัก โยงยาวไปถึงชี มูล โขง จึงเป็นเส้นทางหลักที่ใช้เพื่อการคมนาคม การค้าขาย[๑๐๓] ยังได้เป็นเส้นทางในการเผยแพร่วัฒนธรรมและศาสนาของชนกลุ่มต่าง ๆ ที่ใช้เส้นทางดังกล่าวนี้ด้วย หลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดราชบุรีที่สำรวจพบ เช่น ปรางค์วัดมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี ที่มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมคล้ายคลึงกับกลุ่มปราสาทขอมแบบบายนในภาคกลางของประเทศไทย แต่หลักฐานที่เหลืออยู่ให้เห็นในที่นี้มีเพียงกำแพงวัดเท่านั้นที่ปรากฏอิทธิพลของศิลปะขอมแบบบายนสมัยลพบุรี ก่อด้วยศิลาแลงบนสันของกำแพง มีพระพุทธรูปปางสมาธิในซุ้มเรือนแก้ว มีวัตถุเล็ก ๆ อยู่ในพระหัตถ์ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นหม้อยา จึงเรียกพระพุทธรูปนี้ว่า “พระไภษัชยคุรุ” ชื่อนี้ตามคติของพระพุทธศาสนานิกายมหายานเป็นชื่อของพระโพธิสัตว์ทางการแพทย์ นอกจากนี้ยังได้สำรวจพบแหล่งโบราณสถานเมืองศรีศัมพูกปัฏฏนะ หรือ อีกชื่อหนึ่ง คือ เมืองโบราณโกสินารายณ์ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำแม่กลอง ตามถนนสายบ้านโป่งกาญจนบุรี ในเขตตำบลท่าผา อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ในอดีตเคยมีปราสาทใบริเวณนี้ด้วย แต่ปัจจุบันสภาพของปราสาทได้ถูกทำลายจนเหลือเพียงเนินดินขนาดใหญ่ หลักฐานทางโบราณคดีเหล่านี้เป็นสิ่งแสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนานิกายมหายานในสมัยลพบุรีได้เผยแผ่เข้ามายังดินแดนในจังหวัดราชบุรีนี้ด้วย

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดเพชรบุรี คือ บริเวณชุมชนในแถบลุ่มแม่น้ำเพชรบุรี ได้มีการสำรวจพบร่องรอยการสร้างเมืองแบบวัฒนธรรมขอมโบราณ แนวคูเมืองและ

---

[๑๐๒] เดชา สุดสวาท, **โบราณสถานทุ่งเศรษฐี.** (เอกสารอัดสำเนา). สำนักงานโบราณคดีและพิพิภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๑ จังหวัดราชบุรี.กรมศิลปากร.๒๕๕๑, หน้า ๕๑ – ๕๔.

[๑๐๓] มโน กลีบทอง, **พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติราชบุรีและจังหวัดราชบุรี**, (กรุงเทพมหานคร: พิพิธภัณฑ์, ๒๕๔๔), หน้า ๗๘.

กำแพงเมืองมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส อยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเพชรบุรี ในเขตตำบลช่องสะแก อำเภอเมืองเพชรบุรี ความยาวของแนวคูกำแพงเมืองแต่ละด้านมากกว่า ๑ กิโลเมตร สันนิษฐานว่าน่าจะสร้างขึ้นในสมัยที่ขอมเรืองอำนาจอยู่ในดินแดนแถบนี้ หลักฐานทางโบราณคดีที่สำรวจพบประเภทโบราณสถานและโบราณวัตถุ เช่น ปราสาทกำแพงแลง ที่วัดกำแพงแลงหรือวัดเทพปราสาทศิลาแลง ตำบลท่าราบ อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี เป็นปราสาทขอมก่อด้วยศิลาแลง มีกำแพงศิลาแลงล้อมรอบ มีปราสาท ๕ หลัง คือ แถวกลาง ๓ หลัง แถวหลัง ๒ หลัง และมีโคปุระหรือซุ้มประตูเป็นทางเข้าศาสนสถาน สันนิษฐานว่าปราสาททั้ง ๕ หลัง เป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพในพระพุทธศาสนานิกายมหายาน เพราะได้พบประติมากรรมรูปเคารพ ๔ องค์ คือ *๑) พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมี* พบตรงบริเวณปราสาททิศตะวันตก ทำจากวัสดุศิลาทรายขาว วรกายชำรุดหักพังในส่วนพระเศียร แขน และขา แต่ได้พบเศียรอยู่บริเวณใกล้ *๒) พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสี่กร* พบในสภาพชำรุดเหลือเพียงส่วนพระวรกายและท่อนแขน ๔ ท่อน ทรงภูษาสมพต(คล้ายกางเกง)ขาสั้นในศิลปะขอมแบบบายน ถ้าสมบูรณ์ จะมี ๔ กร กรซ้ายหน้าถือดอกบัว กรขวาหน้าถือหม้อน้ำ กรซ้ายหลังถือประคำ กรขวาหลังถือคัมภีร์ *๓) พระวัชรสัตว์นาคปรกหรือพระชัยพุทธมหานาถ* พบในปราสาทองค์กลาง (หลวงพ่อเพชร) เป็นพระพุทธรูปนาคปรก พบเพียงส่วนของพระพักตร์และพระอุระ ด้านหลังมีแผ่นหินสลักติดเป็นตัวนาคแผ่พังพาน ถ้าสมบูรณ์จะเป็นพระพุทธรูปนาคปรก บนฐานพญานาคขด ปางสมาธิ *๔) พระนางปรัชญาปารมิตา* พบเพียงส่วนเศียรเท่านั้น ปัจจุบันเป็นสมบัติเอกชน โบราณสถานกลุ่มนี้ สันนิษฐานว่าน่าจะสร้างขึ้นในสมัยเมื่อขอมเรืองอำนาจ และมีอิทธิพลขยายเข้ามาถึงในดินแดนแถบนี้ ตั้งแต่สมัยพระเจ้าชัยวรมัน ที่ ๗ ประมาณ พ.ศ.๑๗๓๔ เพราะปรากฏนามเมืองในจารึกปราสาทพระขรรค์ กล่าวถึงเมือง "ศรีชัยวัชรปุระ" เชื่อกันว่า เป็นเมืองเพชรบุรี ลักษณะของศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมที่ยังปรากฏให้เห็น จะคล้ายคลึงกับสถาปัตยกรรมหลาย ๆ แห่ง ที่อำนาจของขอม เข้าไปถึง ทั้งที่เมืองลพบุรี กาญจนบุรี ไปกระทั่งถึง สุโขทัย ศรีสัชชนาลัย ซึ่งสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมแบบนี้จะมีอิทธิพลกับสถาปัตยกรรมและศิลปกรรม ยุคต้น ของอาณาจักรไทย สมัย พุทธศตวรรษที่ ๑๙ -๒๐ ด้วย

๒) เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยลพบุรีในภาคเหนือ คือ ในหนังสือชินกาลมาลี ปกรณ์ เป็นภาษาบาลี ที่รจนาขึ้นโดย พระรัตนปัญญาเถระ ชาวล้านนา ระหว่าง พ.ศ. ๒๐๖๐ – ๒๐๗๑ มีตำนานเกี่ยวกับ ฤษีวาสุเทพ ได้สร้างเมืองหริภุญไชย (ลำพูน) ใน พ.ศ. ๑๒๐๔ ต่อจากนั้นอีก ๒ ปี ก็ได้ส่งทูตไปทางเรือตามแม่น้ำปิงลงไปยังเมืองลวปุระ (ลพบุรี) ทูลขอเชื้อสายกษัตริย์ลวปุระให้ ขึ้นมาปกครองเมืองหริภุญไชย กษัตริย์ลวปุระจึงได้พระราชทานพระนางจามเทวี พระราชธิดาให้ขึ้นไปปกครองเมืองหริภุญไชย สมัยนั้นในเมืองลวปุระได้นับถือพระพุทธศาสนาอยู่แล้ว เมื่อนางจามเทวีขึ้นมาปกครองเมืองหริภุญไชยจึงได้นำเอาพระพุทธศาสนาจากเมืองลวปุระขึ้นมาเผยแผ่ในเมืองหริภุญไชยด้วย ร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับนางจามเทวี ซึ่งปรากฏให้เห็นอยู่ในจังหวัดลำพูนปัจจุบันอย่างน้อย ๒ อย่าง คือ วัดจามเทวี และ เจดีย์จามเทวีหรือเจดีกู่กุด ตั้งอยู่ที่ ตำบลในเมือง อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน ข้อสังเกตประการหนึ่งเรื่องราวของ “พระนางจามเทวี” มีปรากฏอยู่ในหนังสือ “ตำนานมูลศาสนา”แต่งขึ้นประมาณ พ.ศ. ๑๙๐๐ โดยพระพุทธพุกามและพระพุทธญาณเถระ ยังมีปรากฏอยู่ในหนังสือ “ชินกาลมาลีปกรณ์” แต่งเป็นภาษาบาลี แต่งขึ้นประมาณ พ.ศ. ๒๐๖๐ โดยพระรัตนปัญญา และยังมีปรากฏอยู่ในวรรณกรรมล้านนาเรื่อง “จาม

เทวีวงศ์” ด้วย สันนิษฐานว่าวรรณกรรม *“ชินกาลมาลีปกรณ์และจามเทวีวงศ์”* ผู้แต่งอาจจะได้เค้าโครงของเรื่องหรืออาจแปลมาจากวรรณกรรม *“ตำนานานมูลศาสนา”* เพราะมีเนื้อหาในแนวเดียวกัน คือ เป็นเรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาและล้านนา โดยข้อสันนิษฐานนี้เกิดจากวรรณกรรมเรื่องตำนานมูลศาสนามีอายุเก่ากว่า จึงน่าจะเป็นเป็นต้นแบบให้เกิดวรรณกรรมชินกาลมาลีปกรณ์และจามเทวีวงศ์ที่แต่งขึ้นมาในภายหลัง จากหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้นำเสนอไว้นี้เป็นสิ่งแสดงให้เห็นว่า สมัยลพบุรีพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่ขึ้นไปยังหริภุญไชย ซึ่งปัจจุบัน คือ จังหวัดลำพูนที่อยู่ในทางภาคเหนือของประเทศไทย

๓) เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยลพบุรีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะออกของประเทศไทย คือ วัฒนธรรมอินเดียที่แผ่ขยายเข้ามาสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๔– ๕ กลุ่มที่เข้ามาสู่บริเวณในแถบลุ่มน้ำแม่กลองและลุ่มน้ำเจ้าพระยา เมื่อได้ผสมกับวัฒนธรรมท้องถิ่นตั้งแต่สมัยฟูนันเรื่อยมาจนกระทั่งถึงสมัยทวารวดีจึงเรียกว่า “วัฒนธรรมทวารวดี”[๑๐๔] (Dvaravati Culture) และวัฒนธรรมทารวดีนี้ได้ขยายตัวจากภูมิภาคตะวันตกลุ่มน้ำเจ้าพระยา ลุ่มน้ำแม่กลอง เข้าสู่ภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐– ๑๒ และต่อมาราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔– ๑๕ อิทธิพลทางวัฒนธรรมและการปกครองจากกลุ่มชนในเขตเขมรต่ำ (ขะแมร์กรอม) ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่ “ศรียโสธรปุระ” ได้เริ่มแผ่ขยายเข้ามาสู่ภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือทำให้อำนาจทางการทหาร การปกครองและวัฒนธรรมของอาณาจักรกัมพุช[๑๐๕] ได้แผ่ขยายขึ้นมาสู่บ้านเมืองในกลุ่มภูมิภาคอีสานใต้หรือเขมรสูง (ขะแมร์ลือ) ผสมกันเข้ากับวัฒนธรรมทวารวดีซึ่งมีมาแต่เดิมได้อย่างลงตัว จึงทำให้วัฒนธรรมของกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในเขตเขมรสูงและเขตเขมรต่ำถูกหลอมรวมเข้าหากันอย่างได้ลงตัว หลักฐานทางโบราณคดีซึ่งปรากฏให้เห็นตามเส้นทางไกลมากกว่า ๒๕๐ กิโลเมตร[๑๐๖] มีทั้งโบราณสถานและราณวัตถุในรูปแบบของวัฒนธรรมขอม เช่น ภาชนะดินเผา เครื่องใช้โลหะ รูปเคารพตามความเชื่อในทางศาสนา และการสร้างศาสนสถานในรูปแบบของปราสาท ด้วยอิฐและศิลาแลง เป็นศิลปะแบบขอมยุคต้น กระจายให้เห็นอยู่ตามชุมชนเมืองโบราณต่าง ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะวนออกของประเทศไทยดังนี้

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดสุรินทร์ คือ ได้สำรวจพบหลักฐานทางโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับการแผ่พระพุทธศาสนา มีโบราณสถานที่สร้างขึ้นมาตามความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามาหายาน ดังนี้ ๑) อัคคิศาลาหรือบ้านมีไฟ เป็นพุทธศาสนสถานนิกายมหายาน ที่สร้างขึ้นมา เพื่อให้เป็นที่พักของคนเดินทาง ปัจจุบัน คือ ปราสาทตาเมือนโตจ ในอำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์ ๒) อโรคยาศาลหรือโรงพยาบาล เช่น ปราสาทตาเมืองโตจ ปราสาทช่างปี ปราสาทจอมพระ ปราสาทกังแอน ปราสาทบ้านเซ็ม และ ปราสาทบ้านปราสาท เป็นต้น เป็นพุทธศาสนสถานนิกายมหายาน ๓) พระชัยพุทธมหานาถ สมัยขอมพระนครมีอำนาจปกครอง เมื่อ

---

[๑๐๔] สด แดงเอียด, **การปฏิบัติงานขุดสำรวจแหล่งโบราณคดีที่โคกพลับ จังหวัดราชบุรี**, ในศิลปากร, ปีที่ ๒๒ ฉบับที่ ๔ พฤศจิกายน.๒๕๔๑,หน้า ๓๓ - ๓๖.

[๑๐๕] พิริยะ ไกรฤกษ์, การปรับเปลี่ยนอายุพุทธศิลป์ในประเทศไทย, **เมืองโบราณ**, ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๒ เมษายน-มิถุนายน ๒๕๔๒, หน้า ๕๑ .

[๑๐๖] วัฒนะ บุญจับ และคนอื่น ๆ บรรณาธิการ, **ศิลปวัฒนธรรมไทย,** (กรุงเทพมหานคร: กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๒), หน้า ๔๕.

ประชาชนผู้เจ็บป่วยต้องการรักษาโรคทั้งทางกายและใจ ก็จะเดินทางตามเส้นทางโบราณเพื่อมาพักรักษาตัวอยู่ด้านนอก และพักอยู่หลายวันเพราะหนทางไกล แต่ละวันมีผู้ป่วยเข้ามาบูชาพระโพธิสัตว์แห่งการบริบาลสร้างด้วยไม้อยู่หน้าศาลาด้านนอก ไม่มีสิทธิ์ล่วงเข้าไปในเขตมณฑลศักดิ์สิทธิ์ภายในกำแพงปราสาทสุคตาลัยอย่างเด็ดขาด ดังนั้น “พระชัยพุทธมหานาถ” พระพุทธปฏิมากรนาคปรกแบบมีอุษณีษะ จึงเป็นที่พึ่งของประชาชนในยุคนั้น[๑๐๗] โบราณสถานและโบราณวัตถุเหล่านี้ได้สร้างขึ้นมาในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ สมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เพื่อให้เป็นที่พักคนเดินทาง เป็นสถานพยาบาลและเป็นที่พึ่งทางใจของประชาราษฎร์ในอาณาจักรของพระองค์

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดบุรีรัมย์ เส้นทางอารยธรรมขอมเข้ามาสู่จังหวัดบุรีรัมย์ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ในสมัยอาณาจักรเจนละ ตรงกับสมัยทวารวดีของไทยเข้ามาโดยผ่านทางศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู และพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ประวัติศาสตร์ที่ยาวนานของขอม ได้ทำให้ชุมชนเมืองโบราณมีการพัฒนาด้านงานศิลปกรรมที่ลงตัวระหว่างทวารวดีและขอมเกิดเป็นเอกลักษณ์เป็นของตัวเอง ซึ่งได้มีการสำรวจพบหลักฐานทางโบราณคดีเกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เช่น ๑) อัคคิศาลาหรือบ้านมีไฟ คือ ปราสาททมอ ปราสาทบ้านบุ ปราสาทหนองกง และปราสาทบ้าสำโรง เป็นพุทธศาสนสถานนิกายมหายาน ๑) อัคคิศาลาหรือบ้านมีไฟ คือ ปราสาททมอ ปราสาทบ้านบุ ปราสาทหนองกง และปราสาทบ้าสำโรง เป็นพุทธศาสนสถานนิกายมหายาน สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ สมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เพื่อให้เป็นที่พักคนเดินทาง ๒) อโรคยาศาลหรือโรงพยาบาล คือ ปราสาทกุฏิฤาษีบ้านโคกเมืองและปราสาทกุฏิฤาษีหนองบัวราย ในอำเภอประโคนชัย ปราสาทบ้านโคกงิ้ว ในอำเภอประคำ เป็นต้น เป็นพุทธศาสนสถานนิกายมหายาน ๓) ประติมากรรมรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสัมฤทธิ์ ที่สำรวจพบในบริเวณปราสาทปลายบลัด ๒ หมู่ ประติมากรรมสัมฤทธิ์รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและพระโพธิสัตว์ศรีอาริยเมตไตรย มีอายุราวระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ ค้นพบที่อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ได้ค้นพบประมาณ ๒๐ กว่าองค์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗ แต่ก็ได้ถูกลักลอบนำออกนอกประเทศเกือบหมดสิ้น คงเหลืออยู่เฉพาะในพิพิธภัณฑ์ส่วนบุคคลภายในประเทศเพียง ๒ - ๓ องค์เท่านั้น นักวิชาการทางโบราณคดีได้ให้ทัศนะว่า “ประติมากรรมกลุ่มนี้ มีความสำคัญทางวิชาการมาก แต่คนไทยรู้จักน้อย อย่างประเด็นแรกสุดเทคนิคการหล่อสำริดโบราณ แสดงว่าคนหล่อต้องมีความรู้ความสามารถสูงมาก ถ้าเทียบกับประเทศเพื่อนบ้านในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในสมัยเดียวกัน กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มีความโดดเด่นสูงสุดก็ว่าได้ ประเด็นที่สองคือ สามารถเอาไปเชื่อมโยงให้เห็นความสัมพันธ์ของพื้นที่อีสานใต้กับกัมพูชาได้ เพราะหน้าตาของศิลปกรรมเป็นไปทำนองเดียวกันกับศิลปะก่อนพระนคร อาจถือได้ว่า เป็นการพบพระพุทธรูปฝ่ายมหายานที่เจอร่วมกันครั้งใหญ่ที่สุด และถือเป็นหลักฐานพุทธฝ่ายมหายานที่ใหญ่ที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เลยทีเดียว”[๑๐๘] นอกจากนี้ยังมีภาพสลักบนใบเสมาที่เขาอังคาร อำเภอ

---

[๑๐๗] สัมภาษณ์ นายวิษรุต วะสุกัน, เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร, วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

[๑๐๘] รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, งานเสวนาวิชาการในหัวข้อ **“ประติมากรรมสำริดจากอำเภอประโคนชัย มรดกไทยในอุ้งมือต่างชาติ”** วันที่ ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๕๙.

นางรอง ซึ่งใบเสมานี้ทำด้วยหินภูเขาไฟ สลักภาพสถูป ธรรมจักร และภาพสลักบุคคลซึ่งมีลักษณะของวัฒนธรรมสมัยทวารวดี แต่การนุ่งผ้ากลับมีลักษณะของวัฒนธรรมเขมร[๑๐๙] เป็นต้น

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดนครราชสีมา เมื่ออาณาจักรทวารวดีล่มสลายลง อาณาจักรขอมเข้ามีอิทธิพลและมีความสัมพันธ์ในเชิงเครือญาติในดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ทำให้เกิดการติดต่อระหว่างเมืองพระนครซึ่งเป็นศูนย์กลางการปกครองกับเมืองต่าง ๆ มีการสร้างอัคคิศาลาหรือบ้านมีไฟ และอโรคยาศาลาหรือโรงพยาบาล ตามเส้นทุกระยะประมาณ ๑๕ กิโลเมตร เป็นระยะการเดินทางที่พอเหมาะในสมัยโบราณ ถ้าเดินทางเป็นคณะใหญ่ ๆ หรือมีกองเกวียนจะใช้ระยะเวลาประมาณ ๑ วัน ถ้าเป็นคณะเล็ก ๆ จะใช้เวลาประมาณ ๖ - ๘ ชั่วโมง ถ้ามีการเร่งรีบพิเศษไปโดยสัตว์พาหนะเช่นม้าก็ถึงได้เร็วกว่านี้ ซึ่งได้มีการสำรวจพบหลักฐานทางโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เช่น *๑) อัคคิศาลาหรือบ้านมีไฟ* คือ ปราสาทห้วยแคน ตำบลห้วยแคน และปราสาทกู่ศิลาขันธ์ ตำบลหลุ่งตะเคียน อำเภอห้วยแถลง เป็นพุทธศาสนสถานนิกายมหายาน สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ สมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เพื่อให้เป็นที่พักคนเดินทาง *๒) อโรคยาศาล หรือโรงพยาบาล* มีอยู่อย่างน้อย ๘ แห่ง คือ (๑) กุฏิฤาษี ตำบลประตูชัย อำเภอพิมาย (๒) ปราสาทพลสงคราม อ.เภอโนนสูง (๓) ปราสาทนางรำ ตำบลนางรำ อำเภอประทาย (๔) ปรางค์ครบุรี ตำบลครบุรี อำเภอครบุรี (๕) ปราสาทเมืองเก่า อำเภอโนนสูงเนิน (๖) ปราสาทบ้านปราสาท อำเภอสูงเนิน (๗) ปราสาทปรางค์สีดา อำเภอสีดา และ (๘) ปรางค์บ้านปรางค์ ตำบลหินดาด อำเภอห้วยแถลง *๓) ปราสาทหินพิมายตั้งอยู่ที่* อำเภอพิมาย เป็นปราสาทหินบนพื้นราบที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในประเทศไทย[๑๑๐] สร้างขึ้นเพื่อเป็นพุทธสถานในลัทธิมหายาน สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในยุคที่อาณาจักรขอมแผ่อิทธิพลมายังภูมิภาคนี้ในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๗ (พ.ศ.๑๗๒๔-๑๗๖๑) *๔) รูปเคารพในพระพุทธศาสนานิกายมหายาน* พระพุทธรูปปางนาคปรก พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร นางปรัชญาปารมิตาหรือนางปัญญาบารมี พระพุทธเจ้าไภสัชยคุรุไวฑูรยประภา แห่งอโรคยศาลาปราสาทนางรำ รูปสลักพระ(โพธิสัตว์)ศรีจันทรไวโรจนโรหินีศะ "พระหม้อยาใหญ่"จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ มหาวีรวงศ์ จังหวัดนครราชสีมา เหล่านี้เป็นศิลปขอมแบบบายนในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ลักษณะของพระพุทธรูปสมัยนี้จะมีพระพักตร์อมยิ้มแสดงความเมตรากรุณาพระเนตรปิดสนิท เป็นต้น

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดปราจีนบุรี เมื่ออาณาจักรฟูนันล่มสลายลง ในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ต่อมาอาณาจักรทวาราวดีเรืองอำนาจขึ้นในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และได้แผ่ขยายมาถึงเมืองอวัธยปุระหรือเมืองมโหสถถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ อาณาจักรทวาราวดีสิ้นสุดลง เมืองอวัธยปุระจึงตกอยู่ภายใต้การปกครองอาณาจักรอีศานปุระหรือเจนละ ซึ่งเห็นได้จากพระพุทธปฏิมากรนาคปรกองค์แรก ๆ ที่อาจมีอายุเก่าที่สุดของ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พบที่เมืองโบราณศรีมโหสถ ปัจจุบันได้จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร และ โบราณวัตถุที่ได้สำรวจพบในจังหวัดปราจีนบุรีอื่นอีก เช่น พระนางปรัชญาปารมิตา จัดแสดงที่พิพิธภัณฑ์สถาน

---

[๑๐๙] ศักดิ์ชัย สายสิงห์, **พระพุทธรูปในประเทศไทย : รูปแบบพัฒนาการและความเชื่อของคนไทย** ,กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖, หน้า ๖๓.

[๑๑๐] พิริยะ ไกรฤกษ์, "การปรับเปลี่ยนอายุพุทธศิลป์ในประเทศไทย", **เมืองโบราณ**, ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๒ เมษายน-มิถุนายน ๒๕๔๒, หน้า ๕๕.

แห่งชาติปราจีนบุรี พระชัยพุทธมหานาถ ศิลปะแบบบายน เลียนแบบฝีมือโดยช่างในท้องถิ่น จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติปราจีนบุรี โบราณวัตถุเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าสมัยลพบุรีมีพระพุทธศาสนามหายานได้เผยแผ่มายังเมืองมโหสถในจังหวัดปราจีนบุรีนี้ด้วย

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดสระแก้ว จากหลักฐานทางโบราณคดี ซึ่งได้มีการสำรวจพบ คือ ปราสาทบ้านน้อย ตั้งอยู่หมู่ที่ ๔ บ้านห้วยพะใย ตำบลผักขะ อำเภอวัฒนานคร จังหวัดสระแก้ว เป็นปราสาทขนาดใหญ่ ฐานของปราสาทก่อด้วยศิลาแลง ผนังก่อด้วยอิฐ มีห้องสมุดหรือ บรรณาลัยตั้งอยู่ทางด้านตะวันออกเฉียงใต้ ตัวปราสาทมีกำแพง ๒ ชั้น ระหว่างกำแพง ๒ ชั้นมีสระน้ำขนาดใหญ่ นอกกำแพงชั้นนอกมีสระน้ำขนาดใหญ่ ประมาณ ๘๐ x ๑๘๐ เมตร รูปแบบผังอาคารสอดคล้องกับผังอาคารที่เรียกว่า อโรคยาศาล ซึ่งเชื่อว่าเป็นศาสนสถานที่สร้างตามความเชื่อในพระพุทธศาสนานิกายมหายาน สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ นอกจากนี้ยังพบทับหลังทำด้วยหินทราย อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ และเครื่องประกอบราชยานคานหามในสมัยบายน อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ อยู่ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แสดงให้เห็นว่าสมัยลพบุรีพระพุทธศาสนามหายานได้เผยแผ่มายังบริเวณจังหวัดสระแก้วด้วย

๓. หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในประเทศไทย

๑) จารึกหลักพุทธธรรมที่พบในภาคกลางและภาคตะวันตก ส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่ว่าด้วย “การทำบุญในพระพุทธศาสนา” ดังนี้ *(๑) จารึกฐานพระพุทธรูปวัดข่อย* อำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี เป็นเรื่อง “การทำบุญในพระพุทธศาสนา” เป็นการเล่าถึงเหตุการณ์ที่มีผู้ศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแล้วได้ทำบุญด้วยการสร้างพระพุทธรูปองค์หนึ่งขึ้นมาเพื่อถวายให้เป็นทานไว้ในพระพุทธศาสนา *(๒) จารึกเสาแปดเหลี่ยม (ลพบุรี)* เป็นเรื่อง “การทำบุญในพระพุทธศาสนา” คือ การถวายถวายสัตว์ สัตว์ สิ่งของ และข้าพระแก่พระพุทธรูป จัดเป็นอามิสทานหรือวัตถุทาน คือ การนำเอาวัตถุสิ่งของต่าง ๆ มาทำทาน และ *(๓) จารึกฐานพระพุทธรูปยืนวัดมหาธาตุเมืองลพบุรี* เป็นเรื่อง “การทำบุญในพระพุทธศาสนา”เป็นการเล่าถึงเหตุการณ์ของราชตระกูลที่ศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแล้วได้ทำบุญด้วยการสร้างพระพุทธรูปขึ้นมาเพื่อถวายให้เป็นทานไว้ในพระพุทธศาสนา เป็นต้น

๒) จารึกหลักพุทธธรรมที่พบภาคในภาคเหนือ เป็นเรื่องเกี่ยวกับสัจจะและการทำบุญในพระพุทธศาสนา ดังนี้ *(๑) จารึกวัดมหาวัน (ลำพูน)* ที่สำรวจพบเป็นเรื่องเกี่ยวกับ “สัจจะและการทำบุญในพระพุทธศาสนา” เป็นการเล่าเหตุการณ์ของกษัตริย์และราชตระกูลที่ศรัทธาในพระพุทธศาสนาแล้วได้ทำบุญด้วยการสร้างพระเจดีย์ พระพุทธรูปทั้ง กุฏิ คูหา ฉัตร และ สิ่งอื่น ๆ เพื่อถวายให้เป็นทานไว้ในพระพุทธศาสนา เป็นต้น *(๒) จารึกวัดดอนแก้ว* อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน ที่สำรวจพบเป็นเรื่อง “การทำบุญในพระพุทธศาสนา” เป็นการเล่าถึงการทำบุญด้วยการสร้างพระเจดีย์ และผูกพัทธสีมาซึ่งมีการบรรจุทองคำ เพื่อถวายให้เป็นทานไว้ในพระพุทธศาสนา เป็นต้น

๓) จารึกหลักพุทธธรรมที่พบแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะวันออก เป็นเรื่องเกี่ยวกับพุทธานุสติ พระรัตนตรัย และการทำบุญในพระพุทธศาสนา ดังนี้ *(๑) จารึกเนินสระบัว* ตำบลโคกปีบ อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี เป็นเรื่อง “พระรัตนตรัย” สิ่งมีค่าและเคารพบูชาสูงสุดของชาวพุทธ ๓ อย่าง คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ นอกจากนี้ยังได้พบเนื้อหาเกี่ยวกับ

การทำบุญในพระพุทธศาสนา โดยสาระของบุญจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับ ทาน ศีล ภาวนา ใน ศาสนสถานของชาวพุทธโดยทั่วไปเราจะพบรูปของเทวรูปซึ่งสร้างไว้ให้ปกปักรักษาวัดและป้องกันสิ่งอัปมงคลที่จะเข้ามาภายในวัดตามคติความเชื่อของคนในแต่ละยุคสมัย ความเชื่อเหล่านี้ได้รับถ่ายทอดต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น เช่น การสร้างรูปยักษ์ถือกระบอกเฝ้าประตูวัดดังที่ปรากฏอยู่ทั้งในวัดโพธิ์ท่าเตียน วัดแจ้ง ที่กรุงเทพมหานคร และในที่อื่น ๆ อีก เป็นต้น *(๒) จารึกปราสาทหินพิมาย ๒* เป็นเรื่อง “พุทธานุสติ” เป็นการอ้างถึงคุณของพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งและที่ระลึก นอกจากนี้เป็นการแสดงให้เห็นถึงความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา โดยการกล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้าว่าเป็นศาสดาผู้สูงสุด ซึ่งแม้แต่พระพรหมและพระวิษณุที่เป็นเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ยังต้องเคารพกราบไหว้ในพระพุทธเจ้า แสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าเป็นศาสดาสูงส่งกว่าพระพรหมและพระวิษณุ เป็นต้น (๓) จารึกปราสาทตาเมียนโตจ อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์ เป็นเรื่อง “พุทธานุสติ การทำให้ทาน และเว้นจากเบียดเบียนกัน” เป็นการอ้างถึงคุณของพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งและที่ระลึก การทำบุญในพระพุทธศาสนา เช่น การสร้างพระพุทธณุปถวายไวนพระพุทธศาสนา การสร้างโรงพยาบาลเพื่อช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ผู้เจ็บป่วยเข้ากับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาข้อที่ว่าด้วยเรื่อง “จาคะ” คือ การเสียสละ การให้ปัน หรือ ข้อที่ว่าด้วยเรื่อง “จาคสัมปทา” ถึงพร้อมด้วยการบริจาคทาน เป็นการเฉลี่ยสุขให้แก่ผู้อื่น เป็นต้น

บทที่ ๔
ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรม สมัยสุโขทัยและล้านนา

สมัยที่จักรวรรดิขอมหรือเขมรเรืองอำนาจปกครองอาณาบริเวณที่เรียกว่าประเทศไทยปัจจุบัน เรียกว่าสมัยลพบุลพบุรี ซึ่งมีอายุอยู่ราวประมาณ พ.ศ. ๑๗๙๒ – ๑๒๒๖ การศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในบทที่ผ่านมาเราได้ทราบแล้วว่ากษัตริย์ขอมบางพระองค์เป็นพุทธมามกะและบางพระองค์เป็นพราหมณมามกะ แต่พระพุทธศาสนาซึ่งแพร่หลายอยู่ในสมัยลพบุรีนี้ มีทั้งฝ่ายเถรวาทและมหายาน แต่พระพุทธศาสนานิกายมหายานลัทธิมนตรยานได้เจริญรุ่งเรืองขายตัวไปในดินแดนแถบนี้อย่างรวดเร็วทั้งในดินแดนที่เรียกว่าประเทศกัมพูชาปัจจุบันตลอดทั้งในดินแดนภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยปัจจุบันด้วย ดังปรากฏหลักฐานคือ สถานที่สำคัญเกี่ยวกับพระพุทธศาสนานิกายมหายานลัทธิมนตรยาน เช่น ปราสาทหินที่อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา และพระปรางค์สามยอด ที่จังหวัดลพบุรี เป็นต้น ในทางตอนเหนือเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ สมัยของพระเจ้าอนุรุทธมหาราช กษัตริย์พุกามเรืองอำนาจ ทรงรวบรวมเอาพม่ากับมอญเข้าเป็นอาณาจักรเดียวกัน แล้วแผ่อาณาเขตเข้ามาถึงอาณาจักรล้านนา อาณาจักรล้านช้าง ละโว้หรือลพบุรี และทวารวดี[๑] พระเจ้าอนุรุทธมหาราช ทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ส่งเสริมทำนุบำรุงและเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยศรัทธาอย่างแรงกล้า เมื่ออาณาจักรพุกามของกษัตริย์พม่าเข้ามาครอบครองดินแดนแถบนี้ พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบพุกาม จึงเจริญแพร่หลายทั่วไป พบหลักฐานคือ ปูชนียสถานแบบพม่าหลายแห่ง และเจดีย์ที่มีฉัตรอยู่บนยอด และฉัตรที่สี่มุมของเจดีย์ ซึ่งเป็นศิลปะพุกามแบบพม่า ต่อมาประมาณปี พ.ศ.๑๖๙๘ พระเจ้าปรักกรมพาหุ ได้ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนาขึ้นในประเทศศรีลังกา จนเลื่องลือมาถึงพม่า มอญ และไทย ส่งผลให้ภิกษุในประเทศเหล่านี้เดินทางไปศึกษาพระพุทธศาสนาในศรีลังกา เกิดความเลื่อมใสศรัทธาถึงกับอุปสมบทใหม่เป็นนิกายลังกาวงศ์ แล้วเดินทางกลับมาตั้งสำนักอยู่ที่นครศรีธรรมราช พระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์จึงได้ตั้งมั่นและเจริญรุ่งเรืองขึ้นในนครศรีธรรมราชและอาณาบริเวณใกล้เคียง เวลาต่อมาจึงได้เผยแผ่ขึ้นไปทางตอนเหนือจนถึงอาณาจักรสุโขทัย ล้านนา และอยุธยา จากนั้นเป็นต้นมาพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์จึงได้ประดิษฐานอย่างมั่นคงในประเทศไทยมาจนถึงปัจจุบัน

---

[๑] พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตฺโต), **พระพุทธศาสนาในอาเซีย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๑๑๒.

๔.๑ ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมสมัยสุโขทัย

ประมาณ พ.ศ.๑๘๒๐ ในสมัยสุโขทัย เมื่อพ่อขุนรามคำแหงมหาราชเสด็จขึ้นครองราชย์ ทรงสดับกิตติศัพท์ของพระสงฆ์ลังกาจึงทรงอาราธนาพระมหาเถระสังฆราช พระเถระชาวลังกาที่มาเผยแผ่อยู่ที่นครศรีธรรมราช เดินทางขึ้นมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในกรุงสุโขทัย ราวปี พ.ศ. ๑๘๙๗ พระยาลิไทขึ้นครองราชย์ ได้ทรงส่งทูตไปอาราธนาพระมหาวาสี สังฆราช ชาวลังกา ชื่อ "สุมนะ" เข้ามายังกรุงสุโขทัย ด้วยพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนา พระองค์ทรงได้เสด็จออกบวชชั่วคราว ณ วัดป่าม่วง ในเขตอรัญญิก และทรงนิพนธ์หนังสือ "เตภูมิกถา" หรือ "ไตรภูมิพระร่วง" ที่มีอิทธิพลต่อความคิด ความเชื่อ และวิถีการดำเนินชีวิตของประชาชนทั่วไปในเรื่องนรก สวรรค์ และการทำความดีความชั่ว มาจนถึงปัจจุบัน สมัยของพระยาลิไทนี้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาก นับเป็นการเริ่มศักราชแห่งความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในประเทศไทยอย่างแท้จริง นอกจากนั้นยังส่งผลต่อศิลปะสมัยสุโขทัย โดยเฉพาะพระพุทธรูปที่มีพุทธลักษณะงดงามและเป็นเอกลักษณ์แบบสุโขทัย เช่น พระพุทธชินราช และพระพุทธชินสีห์ เป็นต้น เพื่อให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยสุโขทัยในมิติทางภูมิศาสตร์วัฒนธรรมชัดเจนมากขึ้น ในบทนี้ผู้วิจัยจึงได้แบ่งเนื้อหาการศึกษาออกเป็น ๓ หัวข้อหลัก ดังนี้ คือ ๑) ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยสุโขทัย ๒) เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยสุโขทัย และ ๓) หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยสุโขทัยแต่ละหัวข้อจะได้ศึกษาตามลำดับดังนี้

๔.๑.๑ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยสุโขทัย

เมืองสุโขทัย ตั้งอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำยมและแม่น้ำเจ้าพระยาตอนบน เป็นเมืองเก่าของขอมที่มีผู้นำเป็นคนไทย แต่ขึ้นกับกษัตริย์ขอม ประชาชนส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนาทั้งมหายานและเถรวาท รวมถึงศาสนาพราหมณ์ ในตอนต้นแห่งพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เมื่อจักรวรรดิขอมเริ่มเสื่อมอำนาจลง ขุนบางกลางหาว[๒] และพระสหาย ได้ประกาศอิสรภาพโดยขับไล่ขอมที่เคยมีอำนาจอยู่ในบริเวณตอนกลางและตอนเหนือของสยามประเทศออกไป พระสหายสามารถเข้ายึดครองเมืองสุโขทัยได้ก่อน แต่ยอมถวายเมือง และสถาปนาขุนบางกลางหาวให้เป็นกษัตริย์นามว่า "พ่อขุนศรีอินทราทิตย์" ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์พระร่วง พร้อมกับตั้งเมืองสุโขทัยเป็นราชธานี การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้น่าจะส่งผลให้คติความเชื่อทางศาสนามีการเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย เนื่องจากพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ทรงเคารพนับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทมากกว่านิกายอื่น และทั้งนี้อาจจะเป็นเหตุผลทาง

---

[๒] จำนงค์ ทองประเสริฐ, **ประวัติพระพุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์**, (กรุงเทพฯ: คุรุสภา, ๒๕๓๔), หน้า ๓๗๒ – ๓๗๓.

การเมือง ด้วยกลุ่มคนไทยนับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท ส่วนพวกขอมเดิมนับถือศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ครั้นกำจัดอำนาจขอมออกไป จึงไม่ต้องการสนับสนุนลัทธินิกายตามอย่างเขาด้วย อย่างไรก็ตาม วัฒนธรรมความเชื่อดังกล่าวยังคงหลงเหลือติดแน่นกับชาวสุโขทัยมิได้เสื่อมสิ้นไปเลยทีเดียว ยังคงเห็นได้จากพระนามของกษัตริย์ ชื่อสถานที่ต่าง ๆ ที่ยังเป็นแบบพราหมณ์และมหายานอยู่

ในระยะเวลานี้เอง พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์จากนครศรีธรรมราชก็ได้แพร่หลายเข้ามายังสุโขทัยแล้ว ปรากฏหลักฐานในชินกาลมาลีปกรณ์ ซึ่งได้กล่าวถึง *"พระโรจราช"* ซึ่งน่าจะหมายถึงพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ได้ไปอัญเชิญพระพุทธสิหิงค์จากนครศรีธรรมราชมายังเมืองสุโขทัย[๓] ศาสตราจารย์ ขจร สุขพานิช ได้วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองสุโขทัยกับนครศรีธรรมราชไว้ว่า ปู่ไสสงครามหรือที่ตำนานเมืองนครศรีธรรมราชเรียกว่า *"พระยาศรีไสยณรงค์"* น่าจะเป็นโอรสของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ กับพระมารดา ชาวนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นธิดาของพระยาศรีธรรมาโศกราช โดยให้เหตุผลว่า เมื่อพ่อขุนศรีอินทราทิตย์เสด็จลงไปเมืองนครศรีธรรมราชในครั้งนั้น ได้อัญเชิญพระพุทธสิหิงค์มาด้วย และการที่ปู่ไสสงครามนำกองทัพลงไปเมืองนครศรีธรรมราช และได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดีทำให้เชื่อว่าปู่ไสสงครามเป็นพระญาติเนื่องจากมีพระราชมารดาเป็นเจ้าหญิงแห่งเมืองนครศรีธรรมราช[๔] หลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ใกล้ชิดของสุโขทัยกับนครศรีธรรมราช และการเผยแผ่เข้ามาของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์ตั้งแต่สมัยนั้นเป็นต้นมา

ภาพที่ ๔.๑ บริเวณในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย

---

[๓] พระรัตนปัญญาเถระ, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, แปลโดย แสง มนวิทูร, (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๑), หน้า ๑๐๐ – ๑๐๑. อ้างใน สุรพล ดำริห์กุล, **เจดีย์ช้างล้อมกับประวัติศาสตร์บ้านเมืองและพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในประเทศไทย**, หน้า ๑๒.

[๔] นคร พันธุ์ณรงค์ (บรรณาธิการ), **รายงานผลการสัมมนาการเมืองและสภาพสังคมสมัยสุโขทัย**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิฆเณศ, ๒๕๒๑), หน้า ๑๗๖ – ๑๗๗.

๔.๑.๑.๑ พระพุทธศาสนาสมัยพ่อขุนรามคำแหง ครั้นถึงสมัยพ่อขุนรามคำแหง ซึ่งเป็นกษัตริย์องค์ที่ ๓ แห่งราชวงศ์พระร่วง พระพุทธศาสนานิกายมหายานซึ่งรุ่งเรืองอยู่ทางใต้หรืออาณาจักรศรีวิชัย และทางตะวันออกคืออาณาจักรขอม ได้ค่อย ๆ เสื่อมลงพร้อมกัน ประกอบกับพระองค์ทรงทราบกิตติศัพท์ว่า พระสงฆ์ที่ได้ไปศึกษาเล่าเรียนจากลังกา มาอยู่ที่นครศรีธรรมราชนั้นปฏิบัติธรรมวินัยกันอย่างเคร่งครัด พระองค์จึงเลื่อมใสศรัทธาและโปรดให้อาราธนาพระสงฆ์เหล่านั้นขึ้นมายังกรุงสุโขทัย แล้วทรงโปรดสร้างวัดป่าถวาย เกิดเป็นคณะอรัญญิกหรือคณะลังกาวงศ์สืบต่อมา จากหลักฐานข้อความที่ปรากฏในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ในตอนที่ว่าด้วยพระเถระสวดอนุโมทนาในคราวเมื่อพระเจ้าพิลกปนัดดาธิราช[๕] ทรงบำเพ็ญกุศล มีความกล่าวว่า “เพื่อจะยังพระศาสนาของพระพุทธ ซึ่งกษัตริย์ทรงพระนามว่า รามราช เป็นต้นเค้า นำมาแต่ลังกานั้นให้รุ่งเรือง”[๖] สอดคล้องกับศิลาจารึกหลักที่ ๑ ที่ว่าในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙ พ่อขุนรามคำแหงอาราธนานิมนต์พระสงฆ์จากเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งมีความรู้เกี่ยวกับพระไตรปิฎกเข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสุโขทัย รวมทั้งสร้างวัดขึ้นในอรัญญิกด้วย และในศิลาจารึกหลักที่ ๒ ว่า “เบื้องตะวันตกสุโขทัยนี้มีอรัญญิก พ่อขุนรามคำแหงกระทำโอยทาน แก่พระสังฆราชปราชญ์เรียนพระไตรปิฎก หลวัก (รู้หลักฉลาด) กว่าปู่ครูในเมืองนี้ทุกคนลุกแต่เมืองนครศรีธรรมราชมา...”

พ่อขุนรามคำแหงทรงศรัทธาในพระพุทธศาสนามาก ทรงรักษาศีล ทรงเสด็จไปฟังธรรมศึกษาพระคัมภีร์ และบำเพ็ญพระกุศลที่วัดเป็นประจำ อีกทั้งรณรงค์ให้ประชาชนมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาตามอย่างพระองค์ อาทิ ทรงโปรดให้ปลูกต้นตาล แล้วให้ช่างจัดเอาแท่นหินไปตั้งไว้ที่กลางดงตาล ในทุกวันพระองค์จะทรงนิมนต์พระเถระมานั่งเทศนาสั่งสอนประชาชนบนแท่นนี้ และหากไม่ใช่วันพระ พระองค์ก็ทรงรับหน้าที่เป็นผู้อบรมสั่งสอนประชาชนด้วยพระองค์เอง แท่นหินนี้ต่อมาเรียกว่า “พระแท่นมนังคศิลาบาตร”[๗] ด้วยเหตุนี้จึงส่งผลทำให้ชาวสุโขทัยมีจิตใจสูง ชอบทำบุญให้ทาน ดังปรากฏในศิลาจารึกว่า “คนในเมืองสุโขทัยนี้ ทั้งชาวแม่ ชาวเจ้า ท่วยปั่ว ท่วยนาง ลูกเจ้าลูกขุนทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชายและผู้หญิง ฝูงท่วยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน”[๘]

๔.๑.๑.๒ พระพุทธศาสนาสมัยพระยาเลอไท ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ เป็นช่วงเวลาระหว่างสมัยของพระยาเลอไทกับพระมหาธรรมราชาลิไท พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์ได้เข้ามาสู่สุโขทัยอีกครั้งหนึ่ง โดยพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามุนี ซึ่งได้จาริกแสวงบุญเดินทางไปศึกษาพระพุทธศาสนายังลังกาแล้วนำกลับมาเผยแผ่ยัง

---

[๕] หรือ พระเมืองแก้ว

[๖] พระรัตนปัญญาเถระ, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, หน้า ๑๖. อ้างใน สุรพล ดำริห์กุล, **เจดีย์ช้างล้อมกับประวัติศาสตร์บ้านเมืองและพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในประเทศไทย**, หน้า ๑๓.

[๗] จำนงค์ ทองประเสริฐ, **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์**, หน้า ๓๗๘.

สุโขทัย นักวิชาการบางท่านเรียกว่าพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์สายลังกาหรือสายสีหล เรื่องราวของท่านปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ ๒ และหลักที่ ๑๑ ซึ่งศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร สรุปไว้ว่า

พระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามุนีนั้นเป็นพระโอรสของพระยาคำแหงพระราม ซึ่งเป็นราชนัดดาของพ่อขุนศรีนาวนำถุม เป็นบุคคลที่อยู่ร่วมสมัยกับพระยาเลอไทและพระมหาธรรมราชาลิไทของกรุงสุโขทัย ที่ได้ไปบำเพ็ญกรณีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ซึ่งข้อความในจารึกได้เล่าถึงประวัติของพระองค์ตั้งแต่สมัยยังเป็นฆราวาสว่า มีฝีมือรบพุ่งมาก คือ ขี่ช้างพังไปรบช้างพลายที่ตกน้ำมันชนะและได้รับคำชมเชยจากพระยาเลอไทว่าเก่งมาก ในที่สุดเข้าใจว่าลูกชายของท่านเสียชีวิต จึงเห็นว่าโลกนี้ไม่เที่ยงแท้แน่นอน ก็เลยสละเหย้าเรือนออกผนวช ได้กล่าวถึงพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามุนีเดินทางไปไหว้พระธาตุต่างๆ ที่มีอยู่ในเมืองไทย เริ่มตั้งแต่แถวสระหลวง สองแคว ขึ้นไปเมืองขวาง คือเมืองอุตรดิตถ์ และขึ้นไปถึงลำพูน ลงมาตาก เชียงทองแถวตากระแหง ข้ามไปอินเดีย ไปปาตาลีบุตรไปไหว้สถานที่สำคัญของพระพุทธศาสนาทั้งหลาย แล้วผ่านมาทางอินเดียใต้ลงไปถึงเกาะลังกา ได้ไปทำการอุปสมบทใหม่ตามลัทธิลังกาวงศ์ และจำพรรษาอยู่ที่ลังกาเป็นเวลาถึง ๑๐ ปี ระหว่างนั้นได้ไปบูรณะวัดสำคัญๆ เช่น ถูปาราม และมหิยังคเจดีย์ กษัตริย์ลังกาจึงทรงแต่งตั้งให้เป็นพระมหาสวามี เมื่อเดินทางกลับมาแล้วได้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุมาบรรจุไว้ในเมืองไทย โดยการเดินทางผ่านทางภูเขาตะนาวศรี ผ่านเมืองเพชรบุรี ราชบุรี จากนั้นมาถึงเมืองอโยธยาศรีรามเทพนคร และถึงเมืองสุโขทัยในที่สุด[๙]

นอกจากนั้น ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ได้ทรงกล่าวถึง เรื่องราวของพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามุนีไว้ว่า “ในรัชกาลของพระเจ้าเลอไทได้มีเจ้าชายไทยองค์หนึ่งซึ่งได้ทรงผนวชเป็นพระภิกษุและได้เดินทางไปยังประเทศอินเดียและลังกา พระองค์ทรงนำพระสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้ากลับมาด้วย ต่อมาเจ้าชายองค์นี้ได้ทรงรับตำแหน่งเป็นสมเด็จพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามุนีศรีรัตนลังกาทีปมหาสวามีเป็นเจ้า สมเด็จพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามุนีฯ คงจะได้ทรงขยายและบูรณะวัดมหาธาตุกลางเมืองสุโขทัย งานเหล่านี้มีช่างจากเกาะลังกาเข้ามาช่วย ด้วยเหตุนั้นจึงปรากฏมีอิทธิพลของศิลปะลังกาปะปนอยู่ในศิลปะสุโขทัย”[๑๐] พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์สายสีหลนี้ทำให้การศึกษาพระพุทธศาสนาได้รับความสนใจขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวาง และมีผู้คนเลื่อมใส

---

[๘] มนต์ชัย เทวัญวโรปการ, **พลิกประวัติศาสตร์สุโขทัย ฉบับ ๗๐๐ ปี กำเนิดลายหนังสือไทย**, (กรุงเทพฯ : เจ้าพระยาการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๔ – ๕. อ้างใน ฟื้น ดอกบัว, **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในนานาประเทศ**, (กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๕๔), หน้า ๒๓๐.

[๙] ประเสริฐ ณ นคร, **การอภิปรายในหัวข้อเรื่อง ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย, รายงานผลการสัมมนาสังคโลกใต้อ่าวไทยกับการวินิจฉัยปัญหาเศรษฐกิจการเมืองและสังคมในสมัยสุโขทัย**, คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิฆเณศ, ๒๕๑๙), หน้า ๓๘ – ๓๙.

[๑๐] หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ. ๒๐๐๐**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๒), หน้า ๒๓๘. อ้างใน สุรพล ดำริห์กุล, **เจดีย์ช้างล้อมกับประวัติศาสตร์บ้านเมืองและพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในประเทศไทย**, หน้า ๑๔.

มากขึ้น แต่ภายหลังเมื่อพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามุนีฯ ถึงแก่มรณภาพ พระสงฆ์ทั้งหลายเกิดหย่อนยานทางพระวินัย จึงทำให้พระสงฆ์ที่เคร่งครัดหันไปสนใจวัตรปฏิบัติของสำนักลังกาวงศ์ที่เมืองพันหรือเมาะตะมะ ซึ่งมีพระอุทุมพรบุบผามหาสวามีเป็นเจ้าสำนัก และกำลังมีชื่อเสียงอยู่ในขณะนั้น

๔.๑.๑.๓ พระพุทธศาสนาสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท ในปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ในสมัยของพระมหาธรรมราชาลิไท ได้มีพระสงฆ์ชาวสุโขทัยสองรูป คือ พระอโนมทัสสีและพระสุมนเถระ ซึ่งเป็นศิษย์ของพระมหาบรรบต สังฆราชในเมืองสุโขทัย ได้เคยบวชครั้งแรกในฝ่ายคามวาสีและเคยเดินทางไปศึกษาพระพุทธศาสนาที่เมืองอโยธยามาก่อน ต่อมาท่านทั้งสองได้เดินทางไปยังเมืองพันหรือเมาะตะมะ และเข้าบวชใหม่ในฝ่ายอรัญวาสีที่สำนักของพระอุทุมพรบุบผามหาสวามี[๑๑] ซึ่งซึ่งถือกันว่ามีความเคร่งครัดที่สุดในลังกา โดยพระเถระชาวสิงหลชื่อพระมติมา ได้มาตั้งลัทธิดังกล่าวในเมืองพันหรือเมืองเมาะตะมะ ในสมัยพระสุตโสมเป็นพ่อเมือง ผู้คนเมื่อได้เห็นวัตรปฏิบัติของพระมติมาล้วนเกิดความศรัทธาเลื่อมใสเป็นอย่างยิ่ง ถึงกับทำพิธีอุษยาภิเษกท่านขึ้นเป็นพระอุทุมพรบุบผามหาสวามี เช่นกันกับชื่ออาจารย์ผู้เป็นเจ้าสำนักในลังกา และเมื่อพระอโนมทัสสีและพระสุมนเถระเดินทางกลับมายังสุโขทัยแล้ว ได้มีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ตามแนวทางของสำนักพระอุทุมพรบุบผามหาสวามี หรือเรียกว่าพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์สายรามัญ จนแพร่หลายออกไปทั่ว กระทั่งถึงอาณาจักรล้านนาและล้านช้างด้วยได้รับการสนับสนุนจากพระมหาธรรมราชาลิไทอย่างดี

ต่อมาใน พ.ศ. ๑๙๐๔ พระอโนมทัสสีและพระสุมนเถระได้เดินทางไปเมืองพันอีกครั้ง คราวนี้ได้ไปอาราธนานิมนต์พระอุทุมพรบุบผามหาสวามีให้มาเป็นพระอุปัชฌาย์ในการผนวชของพระมหาธรรมราชาลิไท พร้อมกันกับได้นำพระสงฆ์ชาวสุโขทัยอีก ๘ รูป คือ พระอานนท์ พระพุทธสาคร พระสุชาตะ พระเขมะ พระปิยทัสสี พระสุวัณณคีรี พระเวสสภู และพระสัทธาติสสะ ร่วมเดินทางไปบวชแปลงใหม่ให้เป็นพระสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสี ครั้นถึงเมืองพัน พระอุทุมพรบุบผามหาสวามีได้มอบหมายให้พระอโนมทัสสีและพระสุมนเถระเป็นพระอุปัชฌาย์บวชแปลงให้พระสงฆ์ทั้ง ๘ รูปนั้น แล้วกล่าวว่า “ดูรา อาวุโสทั้งหลาย ศาสนาอัน กูนำมาแต่ลังกาทวีปนั้น จักไม่มั่นคงในเมืองเม็งนีนา จักไปตั้งมั่นอยู่ในเมืองสูโพ้นต่อเท่า ๕ พันปีแล” ครั้นแล้วพระองค์ทรงเดินทางมาเป็นพระอุปัชฌาย์ให้พระมหาธรรมราชาลิไท และจำพรรษาที่วัดป่ามะม่วงเป็นเวลาหลายเดือน หลังจากที่พระมหาธรรมราชาลิไททรงลาผนวชแล้ว ทรงโปรดให้ส่งพระสงฆ์ที่ได้เคยศึกษาพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์สายรามัญนี้ เดินทางไปเผยแผ่สั่งสอนพระศาสนายังเมืองต่างๆ ภายนอกอาณาจักรอีกด้วย อาทิ พระปิยทัสสีไปยังเมืองอโยธยา พระสุวัณณคีรีไปเมืองหลวงพระบาง พระเวสสภูไปเมืองน่าน พระพุทธสาคร พระสุชาตะ พระเขมะ

---

[๑๑] พระพุทธพุกาม และ พระพุทธญาณ, **ตำนานมูลศาสนา**, (กรุงเทพฯ : เสริมวิทย์บรรณาคาร, ๒๕๑๙), หน้า ๓๑๖. อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

พระสัทธาติสสะไปเมืองสองแคว พระอานนท์อยู่ที่วัดป่ามะม่วง เป็นต้น[๑๒] และในปี พ.ศ.๑๙๑๒ พระสุมนเถระได้เดินทางไปเจริญพระพุทธศาสนาในเมืองเชียงใหม่ตามที่ได้รับนิมนต์จากพระเจ้ากือนา กษัตริย์แห่งล้านนา การไปครั้งนี้ได้นำคณะสงฆ์ไปทั้ง ๕ รูป เพื่อสามารถที่จะอุปสมบทกุลบุตรได้ด้วย

พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์เจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมากในอาณาจักรสุโขทัย แต่อย่างไรก็ดีในราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ได้มีพระภิกษุที่อาศัยอยู่ในเชียงใหม่กลุ่มหนึ่ง พร้อมด้วยพระภิกษุในแคว้นกัมโพช (ลพบุรี) และมอญจำนวนรวม ๓๙ รูป ได้เดินทางไปยังลังกา เพื่อบวชแปลงใหม่และศึกษาธรรมวินัยที่เกาะลังการะยะหนึ่ง เมื่อเดินทางกลับมาได้พาพระเถระชาวลังกามาด้วย ๒ รูป เพื่อจะให้มาเป็นพระอุปัชฌาย์ทำการบวชให้ถูกต้อง คณะสงฆ์กลุ่มนี้ถือได้ว่าเป็นคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ใหม่หรือสีหลสายใหม่ ในการเดินทางกลับมาครั้งนั้นได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ใหม่นี้ตามเมืองต่างๆ หลายแห่ง เช่น กรุงศรีอยุธยา เมืองศรีสัชนาลัย เมืองสุโขทัย โดยเฉพาะที่เมืองศรีสัชนาลัย พระมหาเถระได้อุปสมบทให้พระพุทธสาครในเมืองนั้น และต่อมาได้จำพรรษาที่เมืองสุโขทัย หลังจากนั้นจึงเดินทางกลับถึงเชียงใหม่ในปี พ.ศ. ๑๙๗๓[๑๓] พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ฝ่ายสีหลหรือลังกาสายใหม่ที่เข้ามาในระยะนี้มีบทบาทสำคัญในสุโขทัย โดยเฉพาะในช่วงที่สุโขทัยอยู่ใต้อำนาจทางการเมืองของกรุงศรีอยุธยา และน่าจะเป็นพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ระลอกสุดท้ายที่เข้ามาเผยแผ่ในอาณาจักรสุโขทัย จะเห็นได้ว่า กษัตริย์ในสมัยสุโขทัยนั้นทรงให้ความสำคัญกับพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระมหาธรรมราชาลิไท พระองค์ทรงมีบทบาทในด้านศาสนาอย่างเด่นชัด ด้วยทรงรอบรู้ด้านศาสนา และศิลปศาสตร์มากมาย[๑๔] สามารถสรุปได้ดังนี้

๑) การศึกษาในพระศาสนา พระองค์ทรงศึกษาพระไตรปิฎกกับคณาจารย์ อาทิเช่น พระอโนมทัสสี พระสารีบุตร และอุปเสนราชบัณฑิต เป็นต้น ตั้งแต่ยังเป็นพระราชบุตร จนรอบรู้ในภาษามคธและพระไตรปิฎก ถึงกับสามารถพระราชนิพนธ์เตภูมิกถา พรรณนาความเป็นไปของสัตว์ในไตรภูมิ และตำราที่พระองค์ทรงใช้เรียบเรียงนั้นล้วนแต่เป็นคัมภีร์มคธ ทั้งอรรถกถาฎีกา ประมาณ ๓๐ ปกรณ์ ภายหลังสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้เปลี่ยนชื่อเป็น ไตรภูมิพระร่วง

๒) การคณะสงฆ์ พระองค์ได้ส่งทูตไปอาราธนานิมนต์คณะสงฆ์ลังกาวงศ์เข้ามาสุโขทัย ในจารึกวัดป่ามะม่วงเรียกว่า สังฆราชลังกา ถึงกับให้ตัดถนนจากสุโขทัยไปกำแพงเพชร จากกำแพงเพชรไปเมืองพันหรือเมาะตะมะ และที่สำคัญพระมหาธรรมราชาลิไททรงเป็นกษัตริย์ไทยองค์แรกที่บวชในขณะเสวยราชย์ และได้ปริวรรคเพศออกมาในท่ามกลางอ้อนวอนขอร้องของเหล่าอำมาตย์

---

[๑๒] สุรพล ดำริห์กุล, **เจดีย์ช้างล้อมกับประวัติศาสตร์บ้านเมืองและพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในประเทศไทย**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๓๒๐.

[๑๓] พระรัตนปัญญาเถระ, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, หน้า ๑๐๗ – ๑๐๘.

๓) กำเนิดโรงเรียนไทยโรงเรียนแรก นั่นคือ พระองค์ทรงอุทิศพระราชมณเฑียรให้เป็นสถานที่ศึกษาพระปริยัติธรรมแก่ภิกษุสามเณรขึ้นเป็นครั้งแรก

๔) ทรงส่งทูตไปจำลองรอยพระพุทธบาทบนยอดเขาสุมนกูฏในลังกามาสร้างไว้ ณ ไหล่เขา ตามหัวเมืองสำคัญ เช่น สุโขทัย กำแพงเพชร พิษณุโลก อาทิ รอยพระบาทที่วัดบวรนิเวศ จึงทำให้เกิดประเพณีไหว้พระบาทขึ้นเป็นครั้งแรก

๕) ทรงหล่อพระพุทธปฏิมาชุดใหม่หลายชุด หลายครั้ง ครั้งละหลายสิบองค์ ครั้งที่สำคัญที่สุดคือ ชุดพระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ และพระศรีศาสดา

๖) ทรงให้สร้างพระมหาธาตุที่สำคัญในเมืองกำแพงเพชร ที่ปากคลองสวนหมาก เป็นพระเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ แต่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีการรื้อสร้างใหม่เป็นรูปเจดีย์พม่าดังปรากฏอยู่ทุกวันนี้

๗) ทรงโปรดให้ทูตไปเชิญหน่อพระศรีมหาโพธิ์จากอนุราธปุระมาปลูกไว้ในอาณาเขตสุโขทัยหลายแห่ง ทำให้เกิดประเพณีบูชาต้นโพธิ์ขึ้น

๘) ทรงสนพระทัยในโหราศาสตร์ และไสยศาสตร์ ทรงโปรดให้หล่อเทวรูปชุดสำคัญ อาทิ พระอิศวร พระนารายณ์ และพระอุมา เป็นต้น

จากการที่พระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ได้ตั้งมั่นที่สุโขทัย ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงก้าวหน้าขึ้นในบ้านเมืองหลาย ๆ ด้าน พอจะกล่าวได้ดังต่อไปนี้

๑) การปกครอง แต่เดิมขอมใช้การปกครองแบบลัทธิเทพาวตาร กษัตริย์คือพระเจ้า และเป็นใหญ่ในโลก ส่วนสุโขทัยใช้การปกครองระบบพ่อเมืองปกครองลูกเมือง กษัตริย์ไม่ใช่พระเจ้า กษัตริย์สุโขทัยเปรียบเหมือนพ่อ และใกล้ชิดกับประชาชนผู้เป็นลูกอยู่เสมอ หรือการปกครองแบบ พ่อปกครองลูก ทำให้เกิดสุภาษิตคำสอนราษฎร เช่น พ่อสอนลูก เรียกว่า ภาษิตพระร่วง คือ อาสาเจ้าจนตัวตาย อาสานายจนพอแรง ปลูกไมตรีอย่ารู้ร้าง สร้างกุศลอย่ารู้โรย เป็นต้น และด้วยอิทธิพลของพระพุทธศาสนาทำให้สุโขทัยไม่มีทาส ระบบทาสเริ่มในสมัยอยุธยา โดยเลียนแบบจากเขมร ตามคติศาสนาพราหมณ์ แต่ในสมัยสุโขทัยประชาชนเป็นลูกเมืองเสมอกันหมด เพราะฉะนั้นในอัยกาลักษณะลักพาซึ่งตราขึ้น ในปี พ.ศ. ๑๘๙๙ สมัยพระเจ้าอู่ทองของอยุธยา กล่าวถึงทาสที่หนีไปสู่เมืองเลียง สุโขทัย ทุ่งยั้ง บางยม สองแคว สระหลวง ซากังราว จนเจ้าทาสขอร้องให้รัฐบาลอยุธยาไปติดตามจับ ด้วยทาสที่หนีไปสู่อาณาจักรสุโขทัยจะได้รับอิสระ รัฐบาลสุโขทัย จะมอบทุนทรัพย์ทำกินให้ แม้ในสมัยพระธรรมราชาที่ ๒ คือพระเจ้าไสยลือไท เมื่อกรุงสุโขทัยตกเป็นประเทศราชของอยุธยาแล้ว ถึงกระนั้นทางสุโขทัยก็ยังถือเป็นกฎหมายว่า ทาสเชลยใดที่หนีมามีกำหนดระยะเวลา ถ้าไม่มีเจ้าทาสตามมา พ้นระยะกำหนดแล้วก็จะเป็นอิสระชนทันที

---

[๑๔] กนกวรรณ โสภณวัฒนวิจิตร, **ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย**, (กรุงเทพฯ : สารคดี, ๒๕๕๔), หน้า ๖๖.

๒) การศึกษา ได้รับพระไตรปิฎก ทั้งอรรถกถาฎีกาจากลังกา แม้ก่อนหน้านี้จะมีอยู่แล้วในเถรวาทแบบมอญครั้งสมัยทวารวดี แต่ครั้นได้รับพระไตรปิฎกอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ในสมัยต้นสุโขทัยจากลังกา ทำให้การออกเสียงภาษามคธของพระสงฆ์ไทยชัดถ้อยชัดคำตามแบบลังกา และคัมภีร์ศาสนาฉบับเดิมเขียนเป็นตัวสิงหล แต่ครั้นมาถึงเมืองไทยมีการปริวรรตตัวสิงหลเป็นตัวขอม เนื่องจากในสมัยลพบุรี ได้ใช้อักษรขอมจนแพร่หลายแล้ว อีกประการหนึ่งอักษรไทยที่พ่อขุนรามบัญญัติขึ้นใหม่ มีพยัญชนะไม่พอเขียน คำมคธจึงได้ถือเอาหนังสือขอมเป็นหลักในการจารึก

๓) เนื้อหาในศิลาจารึก ขอมมักจะขึ้นต้นศิลาจารึกด้วยการสดุดีพระเจ้าแล้วพูดถึงเกียรติคุณของกษัตริย์ ลงท้ายด้วยการสาปแช่งศัตรู แต่จารึกในสุโขทัยใช้ภาษาง่ายๆ พูดถึงสถานการณ์ของบ้านเมืองเศรษฐกิจและสังคม เป็นผลจากการปกครองโดยระบบพ่อเมือง ไม่มีการสาปแช่งศัตรู ตรงกันข้ามมีแต่ให้อภัย ในจารึกพ่อขุนรามคำแหงยังแสดงให้เห็นว่า ในระยะเวลาไม่ถึง ๕๐ ปี หลังจากพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ประกาศอิสรภาพ บ้านเมืองได้มีความเจริญรุ่งเรืองขึ้นอย่างรวดเร็ว ด้วยประเทศราชของขอมอื่นๆ และราษฎรพากันเบื่อหน่ายในสิ่งที่ตนต้องแบกเอาไว้ เช่น การเสียภาษีอย่างแรง การถูกเกณฑ์แรงงานไปสร้างปราสาทหิน คนเหล่านี้ได้หันมาอ่อนน้อมต่อสุโขทัย อันส่งผลให้จักรวรรดิขอมพังทลายอย่างไม่คาดฝัน

๔) การปกครองคณะสงฆ์ อิทธิพลลังกาวงศ์ทำให้เกิดสมณศักดิ์ขึ้น ซึ่งไม่เคยมีในอินเดีย นั่นคือลังกาเป็นผู้คิดขึ้น แต่เดิมมีเพียง ๒ ตำแหน่ง คือ สวามี และ มหาสวามี ส่วนชื่อสมณศักดิ์แตกต่างออกไปตามเกียรติคุณของเถระผู้ได้รับ คตินี้พอมาถึงสุโขทัยได้มีการปรับปรุงโดยเทียบด้วยยศของพวกพราหมณ์ในทางโลก จึงเกิดทำเนียบสมณศักดิ์ขึ้นเป็นครั้งแรก ได้แก่ (๑) ครูบา (๒) เถระ (๓) มหาเถระ (๔) สังฆราชา (สังฆราชาเทียบมหาสวามี) และ (๕) สังฆปริณายกสิทธิ

๕) ศิลปะ จากเดิมการสร้างปูชนียสถานมักจะสร้างรูปทรงแบบรูปปรางค์ ตามแบบขอม เช่น พระปรางค์ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองสวรรคโลก พระปรางค์ ๓ ยอด วัดศรีสวาย และ พระปรางค์ วัดพระพายหลวง เมืองสุโขทัย เป็นต้น เป็นการสร้างตามคติมหายาน ต่อมาพ่อขุนรามคำแหงได้เปลี่ยนมาสร้างเป็นรูปทรงเจดีย์ ซึ่งได้ถ่ายแบบมาจากเจดีย์ในลังกา เช่น เจดีย์แบบลอมฟางหรือทรงกลม พระมหาธาตุ วัดช้างล้อม เมืองศรีสัชนาลัย ได้แบบอย่างมาจากถูปารามและมรีจิเจดีย์ใน

ภาพที่ ๔.๒ พระปรางค์ ๓ ยอด วัดศรีสวาย จ.สุโขทัย

ลังกา นอกจากนั้นยังมี วัดเขาพระบาทน้อย และวัดเจดีย์เจ็ดแถว เป็นต้น แม้การสร้างพระพุทธรูปก็ยังได้รับอิทธิพลของลังกาด้วย ภายหลังจากที่ได้พระพุทธสิหิงค์มาประดิษฐานที่สุโขทัย ซึ่งต่อมาได้กลายมาเป็นแม่แบบของพระพุทธรูปสุโขทัย นั่นคือ พระเกตมาลาของพระพุทธรูปมีเปลวรัศมีหรือเปลวเพลิงสูง อีกทั้งสังฆาฏิมีลักษณะเป็นแฉกชนิดที่เรียกว่า เขี้ยวตะขาบ เป็นต้น

๖) ประเพณี ชาวสุโขทัยมีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ดังปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ด้านที่ ๒ ที่กล่าวถึง วิถีชีวิตที่ผูกพันกับประเพณีทางพุทธศาสนา ทั้งกษัตริย์ผู้ทรงเป็นองค์ศาสนูปถัมภก และราษฎรทั้งหลายที่มักทำบุญทำทาน รักษาศีล ในยามเข้าพรรษา และเมื่อออกพรรษา ก็มีประเพณีทอดกฐิน มีการบำรุงพระพุทธศาสนาอยู่เนืองนิตย์ คนในเมืองสุโขทัยนี้ มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองสุโขทัย ทั้งชาวแม่ชาวเจ้า ท่วยปั่วท่วยนาง ลูกเจ้าลูกขุนทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้หญิง ฝูงท่วยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน เมื่อออกพรรษา กรานกฐินเดือนหนึ่งจึงแล้ว เมื่อกรานกฐินมีพนมเบี้ยพนมหมากมีพนมดอกไม้ มีหมอน นั่งหมอนนอน บริพารกฐิน โอยทานแล่ปีแลญิบล้าน ไปสวดณัตติกฐานถึงอรัญญิกพู้น... ใครจะมักเล่น เล่น ใครจะมักหัว หัว (หัวเราะ) ใครจะมักเลื่อน เลื่อน เมืองสุโขทัยนี้มีสี่ปากประตูหลวง เทียนญอมคนเสียดกันเข้าดูท่านเผาเทียน เล่นไฟ เมืองสุโขทัยนี้มีดังจะแตก

๔.๑.๒ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยสุโขทัย

เมืองสุโขทัย ตั้งอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำยมและแม่น้ำเจ้าพระยาตอนบน เป็นเมืองเก่าของขอมที่มีผู้นำเป็นคนไทย แต่ขึ้นกับกษัตริย์ขอม ประชาชนส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนาทั้งมหายานและเถรวาท รวมไปถึงศาสนาพราหมณ์ นักประวัติศาสตร์มีความเชื่อว่าเมืองสุโขทัยแต่เดิมนั้นมีชื่อว่า “สยามเทศ” ศาสตราจารย์ยอร์ช เซแดส์ พบคำว่า “สยาม” เป็นแห่งแรกในจารึกของจาม (อาณาจักรจามปา) ที่เมืองญาตรังในพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ต่อมาได้พบหลักฐานจากภาพสลักนูนของขอมที่ปราสาทนครวัดในพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เชื่อกันว่า “สยามเทศะ”หรือ “เสียน” ในบันทึกของจีนเป็นดินแดนที่ขึ้นต่ออาณาจักรกัมพูชาในรัชกาลพระเจ้าสูริยวรมันที่ ๒ (ครองราชย์พ.ศ. ๑๖๕๖-๑๖๙๓) ชั่วระยะหนึ่ง โดยอ้างอิงพยานหลักฐานจากงานปะติมากรรมนูนต่ำบนระเบียงผนังหินระเบียงคดปราสาท “นครวัด” ด้านใต้ซึ่งเป็นภาพริ้วขบวนการเดินสวนสนามของ “กองทัพชาวสยาม” ที่ไปช่วยกองทัพขอมต่อสู้กับกองทัพจาม เพราะมีอักษรจารึกไว้ว่า “สยามกุก” (ห้องสยาม) [๑๕]

จากร่องรอยโบราณสถานและโบราณวัตถุที่ได้จากการขุดค้น สะท้อนถึงพัฒนาการของผู้คนในบริเวณที่จะกลายมาเป็นแคว้นสุโขทัยในระยะต่อมา โดยพบว่าอาณาบริเวณสุโขทัยและพื้นที่โดยรอบได้แก่ ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร เคยมีมนุษย์อาศัยอยู่มานับพันปี จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีชุมชนที่บ้านวังหาด อำเภอบ้านด่านลานหอย จังหวัดสุโขทัย แสดงให้เห็นว่าชุมชนนี้มีอายุราว ๒,๕๐๐ ปี พบเครื่องมือเครื่องใช้จำพวกเหล็ก กำไรสำริด ลูกปัด เหรียญโบราณ ภาชนะดินเผา ฯลฯ และมีหลักฐานการอาศัยอยู่สืบมาจนถึงสมัยทรารวดี ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๖ นอกจากนี้

---

[๑๕] สงวน รอดบุญ, **พุทธศิลป์สุโขทัย,** หน้า ๒๔ - ๒๖.

ยังพบร่องรอยของโบราณสถานและคูน้ำคันดิน แสดงถึงการตั้งถิ่นฐานผู้คนในระดับชุมชนเมือง ซึ่งถือเป็นชุมชนระยะเริ่มแรกของสุโขทัยคือ บริเวณที่มีวัดพระพายหลวง และเมืองเชลียง ปรากฏร่องรอยทางศาสนสถานในศาสนาฮินดูหรือพุทธมหายาน ที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะละโว้และวัฒนธรรมขอม[๑๖]

ที่วัดพระพายหลวง มีศาสนสถานก่อด้วยศิลาแลงเป็นรูปปราสาทแบบขอมสมัยบายน พบพระพุทธรูปหินสมัยลพบุรี ส่วนศาลตาผาแดง เป็นอาคารหลังเดียวก่อด้วยศิลาแลง ลักษณะผังอาคารเป็นสถาปัตยกรรมขอมในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ สำหรับวัดศรีสวาย มีร่องรอยปราสาทก่อด้วยศิลาแลง แต่ได้รับการเปลี่ยนแปลง เดิมคงเป็นเทวสถานเพราะพบแผ่นศิลาที่ทำเป็นทับหลังสลักภาพพระนารายณ์บรรทมสินธิ์ สมัยปาบวน ส่วนบริเวณเมืองศรีสัชนาลัย มีพระบรทธาตุเชลียงและวัดเจ้าจันทร์ มีศาสนาสถานก่อด้วยศิลาแลงเป็นรูปปราสาทแบบขอม[๑๗]

ในตอนต้นแห่งศตวรรษที่ ๑๘ เมื่อจักรวรรดิขอมเริ่มเสื่อมอำนาจลง ขุนบางกลางหาว[๑๘] และพระสหาย ได้ประกาศอิสรภาพโดยขับไล่พวกขอมที่เคยมีอำนาจอยู่ในบริเวณตอนกลางและตอนเหนือของสยามประเทศออกไป และสถาปนาขุนบางกลางหาวให้เป็นกษัตริย์นามว่า “พ่อขุนศรีอินทราทิตย์” ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์พระร่วง พร้อมกับตั้งเมืองสุโขทัยเป็นราชธานี ส่งผลให้คติความเชื่อทางศาสนามีการเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย เนื่องจากพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ทรงนับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท เห็นได้จากการประดิษฐานพระมหาธาตุไว้กลางเมือง อันเป็นคติที่นิยมในบรรดาบ้านเมืองที่นับถือพุทธศาสนาเถรวาท ดังนั้นกลุ่มคนไทยจึงนับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท ส่วนพวกขอมเดิมนับถือศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนานิกายมหายาน อย่างไรก็ตาม วัฒนธรรมความเชื่อดังกล่าวยังคงหลงเหลือติดแน่นกับชาวสุโขทัยมิได้เสื่อมสิ้นไปเลยทีเดียว ยังคงเห็นได้จากพระนามของกษัตริย์ ชื่อสถานที่ที่ยังเป็นแบบพราหมณ์และมหายาน[๑๙] ดังหลักฐานทางด้านสถาปัตยกรรมและประติมากรรมแบบขอม เช่น พระปรางค์สามยอด (กัมโพชนคร) พระปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พระปรางค์วัดเจ้าจันทน์ ศรีสัชนาลัย พระปรางค์สามยอดวัดศรีสวาย ปราสาทแบบขอมที่วัดพระพายหลวง ศาลตาผาแดงซึ่งพบประติมากรรมรูปเทวดา นารีสลักลอยตัวด้วยหินทราย[๒๐]

อาณาจักรสุโขทัยรุ่งเรืองมากในสมัยพ่อขุนรามคำแหงและพญาลิไท แพร่กระจายในเขตตอนล่างของลุ่มน้ำยม ปิง น่าน และตอนบนของลุ่มน้ำป่าสักมากกว่า ๕๐ เมือง ในเขตจังหวัดตาก กำแพงเพชร สุโขทัย พิษณุโลก อุตรดิตถ์ เพชรบูรณ์ พิจิตร และนครสวรรค์ รวมทั้งบ้านเมืองอื่นในดินแดนล้านนา นครพัน นครศรีธรรมราช เมืองลังกา เป็นต้น ในด้านศาสนา ชาวสุโขทัยนับถือทั้งศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์และผี ต่อมาสุโขทัยรับพระพุทธศาสนาจากลังกา และได้รับส่งเสริมจากกษัตริย์ ทำให้พุทธศาสนาจากลังการุ่งเรืองมาก ก่อให้เกิดการสร้างพุทธสถาน และงานศิลปะที่

---

[๑๖] กนกวรรณ โสภณวัฒนวิจิตร, **ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย,** หน้า ๑๖.

[๑๗] ศรีศักร วัลลิโภดม**, เมืองโบราณในอาณาจักรสุโขทัย,** (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๕๒), หน้า ๑๙ - ๒๐.

[๑๘] บางแห่งเรียก พ่อขุนบางกลางท่าว

[๑๙] สุรพล ดำริห์กุล, **เจดีย์ช้างล้อมกับประวัติศาสตร์บ้านเมืองและพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในประเทศไทย**, หน้า ๑๒.

[๒๐] สงวน รอดบุญ, **พุทธศิลป์สุโขทัย**, หน้า ๒๔ - ๒๖.

เกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนาเช่น คติการบูชาพระบรมธาตุ การบูชาพระพุทธบาท เป็นต้น สมัยพญาลิไทเป็นช่วงเวลาที่สุโขทัยรุ่งเรืองในการเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนา ทั้งการเผยแผ่พระศาสนา การสร้างวัดและพระพุทธรูป การบูชาพระบรมธาตุ การสักการะพระพุทธบาท และทรงพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วง ซึ่งเป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญของไทยมาจนปัจจุบัน ความรุ่งเรืองทางศาสนาสะท้อนออกมาในรูปแบบของศิละและสถาปัตยกรรมที่มีรูปแบบเอกลักษณ์ ไม่ว่าจะเป็นเจดีย์หรือพระพุทธรูป โดยเฉพาะเจดีย์พุ่มข้าวบิณฑ์ เจดีย์ข้างล้อม พระสี่อิริยาบถ พระพุทธรูปปางลีลาที่มีความงดงามยิ่ง ซึ่งกลายเป็นสกุลช่างแขนงหนึ่งที่เรียกว่า “ศิลปะสุโขทัย”[๒๑]

จากการศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัยพบว่า เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่สุโขทัยนั้น อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ สามารถแจกแจงได้ ๒ ครั้งหลัก ๆ ดังต่อไปนี้

ครั้งที่ ๑ สมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ และพ่อขุนรามคำแหง (ปลายศตวรรษที่ ๑๘ ถึงต้นศตวรรษที่ ๑๙)

ลังกา --> นครศรีธรรมราช --> สุโขทัย

เมื่อมีการสถาปนาราชธานีสุโขทัยราวพ.ศ. ๑๘๐๐ ในรัชกาลพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ขณะนั้นกระแสวัฒนธรรมขอมได้ลดลงมากแล้ว ในขณะที่การเกี่ยวโยงกับล้านนาและพม่าได้เข้ามาแทนที่ ประวัติศาสตร์สุโขทัยในแผ่นดินพญาลิไท หรือพระมหาธรรมราชาที่ ๑ ทรงผนวชในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทลังกาวงศ์ โดยอัญเชิญพระอุปัชฌาย์จากเมืองมอญทางตอนใต้ของพม่า ราชธานีสุโขทัยมีเมืองคู่แฝด คือ ศรีสัชนาลัย มีเมืองหน้าด่านทางตอนใต้คือ กำแพงเพชร และมีเมืองพิษณุโลกเป็นเมืองราชธานีชั่วคราว [๒๒] ซึ่งเมืองศรีสัชนาลัย ปรากฏนามอยู่คู่กัน (twin capital) ในศิลาจารึกสุโขทัยหลายหลัก เป็นที่ประจักษ์ชัดว่าเคยเป็นราชธานีที่รุ่งโรจน์ของไทย หลักฐานต่าง ๆ จากศิลาจารึกทำให้เราทราบพระนามพ่อเมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัยในสมัยเริ่มแรก คือ “พ่อขุนศรีนาวนำถม” พระราชบิดาพ่อขุนผาเมืองเจ้าเมืองราด ต่อมาพ่อขุนบางกลางหาว เจ้าเมืองบางยาง พ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองราด ทรงร่วมแรงร่วมใจกันกอบกู้ความเป็นไทยจากการปกครองของขอมเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เมื่อเสร็จสิ้นภาระกิจสำคัญแล้ว พ่อขุนผาเมืองทรงสถาปนาพ่อขุนบางกลางหาวขึ้นเป็นพ่อเมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัย พร้อมกับพระราชทานนาม“ศรีอินทราทิตย์” พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ได้สร้างบ้านแปงเมืองทั้งนครศรีสัชนาลัยและสุโขทัยจนมีความเจริญรุ่งเรือง จนถึงรัชกาลของพระโอรสทั้งสอง คือ พ่อขุนบานเมือง และพ่อขุนรามคำแหง [๒๓]

---

[๒๑] กนกวรรณ โสภณวัฒนวิจิตร, **ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย,** หน้า ๑๗.

[๒๒] สันติ เล็กสุขุม, **ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย (ฉบับย่อ)**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ: ด่านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๙๓ - ๙๔.

[๒๓] สงวน รอดบุญ, **พุทธศิลป์สุโขทัย,** หน้า ๒๘.

พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์จากนครศรีธรรมราชได้แพร่หลายเข้ามายังสุโขทัย ปรากฏหลักฐานในชินกาลมาลีปกรณ์ ซึ่งได้กล่าวถึง พระโรจราช ซึ่งควรหมายถึง พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ได้อัญเชิญพระพุทธสิหิงค์จากนครศรีธรรมราชมายังเมืองสุโขทัย[๒๔] ศาสตราจารย์ขจร สุขพานิช ได้วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองสุโขทัยกับนครศรีธรรมราชไว้ว่า ปู่ไสสงครามหรือที่ตำนานเมืองนครศรีธรรมราชเรียกว่า พระยาศรีไสยณรงค์นั้น น่าจะเป็นโอรสของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ กับพระมารดา ชาวนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นธิดาของพระยาศรีธรรมาโศกราช โดยให้เหตุผลว่า เมื่อพ่อขุนศรีอินทราทิตย์เสด็จลงไปเมืองนครศรีธรรมราชในครั้งนั้น ได้อัญเชิญพระพุทธสิหิงค์มาด้วย และการที่ปู่ไสสงครามนำกองทัพลงไปเมืองนครศรีธรรมราช และได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดี ทำให้เชื่อว่าปู่ไสสงครามเป็นพระญาติ เนื่องจากมีพระราชมารดาเป็นเจ้าหญิงแห่งเมืองนครศรีธรรมราช[๒๕] หลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ใกล้ชิดของสุโขทัยกับนครศรีธรรมราช และการเผยแผ่เข้ามาของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์ตั้งแต่สมัยนั้นเป็นต้นมา

ในปี พ.ศ.๑๘๒๒ สมัยพ่อขุนรามคำแหงกษัตริย์องค์ที่ ๓ แห่งราชวงศ์พระร่วงขึ้นครองราชย์ มีกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีและมีกรุงศรีสัชนาลัยเป็นเมืองลูกหลวง พระพุทธศาสนานิกายมหายานซึ่งรุ่งเรืองอยู่ทางใต้หรืออาณาจักรศรีวิชัย และทางตะวันออกคือประเทศเขมร ได้ค่อย ๆ เสื่อมลงพร้อมกัน ประกอบกับพระองค์ทรงทราบกิตติศัพท์ว่า พระสงฆ์ที่ได้ไปศึกษาเล่าเรียนจากศรีลังกามาอยู่ที่นครศรีธรรมราชนั้น ปฏิบัติธรรมวินัยกันอย่างเคร่งครัด พระองค์จึงเลื่อมใสศรัทธาและโปรดให้อาราธนาพระสงฆ์เหล่านั้นขึ้นมายังกรุงสุโขทัย แล้วทรงโปรดสร้างวัดป่าถวาย เกิดเป็นคณะอรัญญิกหรือคณะลังกาวงศ์สืบต่อมา จากหลักฐานข้อความที่ปรากฏในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ในตอนที่ว่าด้วยพระเถระสวดอนุโมทนาในคราวเมื่อพระเจ้าพิลกปนัดดาธิราช[๒๖] ทรง

ภาพที่ ๔.๓ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย

---

[๒๔] พระรัตนปัญญาเถระ, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, หน้า ๑๐๐ – ๑๐๑.

[๒๕] นคร พันธุ์ณรงค์ (บรรณาธิการ), **รายงานผลการสัมมนาการเมืองและสภาพสังคมสมัยสุโขทัย**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิฆเณศ, ๒๕๒๑), หน้า ๑๗๖ – ๑๗๗.

[๒๖] หรือ พระเมืองแก้ว

บำเพ็ญกุศลมีความกล่าวว่า “เพื่อจะยังพระศาสนาของพระพุทธ ซึ่งกษัตริย์ทรงพระนามว่า รามราช เป็นต้น นำมาแต่ลังกานั้นให้รุ่งเรือง”[๒๗]

สอดคล้องกับศิลาจารึกหลักที่ ๑ ที่ว่าในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙ พ่อขุนรามคำแหงอาราธนานิมนต์พระมหาสังฆราชจากเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งขณะนั้นเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจากลังกายุคแรกซึ่งมีความรู้เกี่ยวกับพระไตรปิฎกเข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสุโขทัย รวมทั้งสร้างวัดขึ้นในอรัญญิกด้วย ทำให้พุทธศาสนาจากลังการุ่งเรืองขึ้นในสุโขทัยมานับแต่นั้น

ในศิลาจารึกหลักที่ ๒ ว่า “เบื้องตะวันตกสุโขทัยนี้มีอรัญญิก พ่อขุนรามคำแหงกระทำโอยทาน แก่พระสังฆราชปราชญ์เรียนพระไตรปิฎก หลวัก (รู้หลักฉลาด) กว่าปู่ครูในเมืองนี้ทุกคนลุกแต่เมืองนครศรีธรรมราชมา...” โดยนักวิชาการชี้ให้เห็นว่าสุโขทัยคงรับพระพุทธศาสนาจากลังกาผ่านทางเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยพ่อขุนรามคำแหงนี่เอง นอกจากนี้ยังปรากฏในตำนานพระพุทธสิหิงค์ที่กล่าวถึงการอัญเชิญพระพุทธสิหิงค์จากเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นมาประดิษฐานที่เมืองสุโขทัย เป็นหลักฐานหนึ่งที่บอกถึงความสัมพันธ์ทางการศาสนาของเมืองทั้งสอง [๒๘]

ในยุคนี้ สุโขทัยมีความเจริญรุ่งเรืองดังระบุในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ ว่าอาณาเขตแคว้นสุโขทัยแผ่ออกไปอย่างกว้างขวาง เช่น ทางใต้ถึงนครศรีธรรมราชและเขตแดนมลายู ทางทิศตะวันออกไปจนถึงเมืองเวียงจันทน์ และเวียงคำทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงในเขตแดนลาวปัจจุบัน และทางตะวันตกถึงเมืองหงสาวดี เมื่อสิ้นรัชกาลของพ่อขุนรามคำแหง อาณาจักรสุโขทัยต้องสูญเสียบรรดาหัวเมืองไปบ้าง แต่การทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมยังคงมีอย่างต่อเนื่อง

การรับพระพุทธศาสนาจากลังกามีผลต่อแบบแผนทางศิลปะสถาปัตยกรรม และก่อให้เกิดคติความเชื่อแพร่หลายในหมู่ชนต่าง ๆ เช่น คติเกี่ยวกับพระศรีอริยเมตไตรย คติความเชื่อเรื่องปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้า เรื่องชาดก คติการบูชาพระพุทธบาท เป็นต้น รวมไปถึงการสร้างพระพุทธรูป การสร้างวัดอรัญญิก คือ วัดที่อยู่นอกเมืองในป่าเขาให้เป็นที่จำพรรษาของพระสงฆ์ที่ต้องการปลีกวิเวก และความสงบ ซึ่งเขตอรัญญิกนอกเมืองสุโขทัยทางด้านทิศตะวันตก มีวัดกระจายอยู่หลายวัด ได้แก่ วัดป่ามะม่วง วัดตะพานหิน วัดตึก ฯลฯ

---

[๒๗] พระรัตนปัญญาเถระ (ร.ต.ท.แสง มนวิทูร แปล), **ชินกาลมาลีปกรณ์**, (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๑), หน้า ๑๖. อ้างใน สุรพล ดำริห์กุล, **เจดีย์ช้างล้อมกับประวัติศาสตร์บ้านเมืองและพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในประเทศไทย**, หน้า ๑๓.

[๒๘] กนกวรรณ โสภณวัฒนวิจิตร, **ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย,** หน้า ๗๙.

ครั้งที่ ๒ สมัยพระยาเลอไท และพระมหาธรรมราชาลิไท (ปลายศตวรรษที่ ๑๙ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐)

สุโขทัย --> เมืองพัน --> อินเดีย --> ลังกา --> สุโขทัย

ในปี พ.ศ.๑๘๔๔ พระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณี [๒๙] ผู้เป็นหลานของพ่อขุนผาเมือง เสด็จกลับมาจากลังกา หลังจากทรงผนวชและศึกษาพุทธศาสนา ตรงกับสมัยพญาเลอไทขึ้นครองราชย์ สาระสำคัญของพุทธศาสนาลังกาวงศ์ต้นแบบแห่งศรัทธาของสุโขทัยคือ เมืองพันซึ่งเป็นเมืองมอญอยู่ทางตอนใต้ของพม่า พระมหาเถรศรีศรัทธาฯ ทรงเดินทางจากสุโขทัยไปเมืองลำพูนแล้วย้อนลงมาทางตากเพื่อไปสู่เมืองพัน แล้วจึงเดินทางต่อไปยังลังกา แสดงให้เห็นถึงเส้นทางการเผยแผ่ของพระพุทธศาสนาจากเมืองพัน และประเทศลังกามาสู่สุโขทัย ภิกษุชาวสุโขทัยหลายรูปเช่น พระสุมนเถระ เดินทางไปบวชใหม่ในสำนักพระอุทุมพรมหาสามีที่เมืองพัน และกลับมาสู่สุโขทัยในรัชกาลของพญาลิไท [๓๐]

นอกจากนั้น ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ได้ทรงกล่าวถึง เรื่องราวของพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามุนีไว้ว่า

ในรัชกาลของพระเจ้าเลอไทได้มีเจ้าชายไทยองค์หนึ่งซึ่งได้ทรงผนวชเป็นพระภิกษุและได้เดินทางไปยังประเทศอินเดียและลังกา พระองค์ทรงนำพระสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้ากลับมาด้วย ต่อมาเจ้าชายองค์นี้ได้ทรงรับตำแหน่งเป็นสมเด็จพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามุนีศรีรัตนลังกาทีปมหาสวามีเป็นเจ้า สมเด็จพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามุนีฯ คงจะได้ทรงขยายและบูรณะวัดมหาธาตุกลางเมืองสุโขทัย งานเหล่านี้มีช่างจากเกาะลังกาเข้ามาช่วย ด้วยเหตุนั้น จึงปรากฏมีอิทธิพลของศิลปะลังกาปะปนอยู่ในศิลปะสุโขทัย[๓๑]

ในจารึกวัดศรีชุม กล่าวถึง วัตรปฏิบัติของเจ้าศรีศรัทธาฯ ภายหลังการออกบวชว่า ได้ถือตามแบบสิงหลทุกประการ อีกทั้งยังออกธุดงค์บำเพ็ญศีลภาวนา ทำนุบำรุงพุทธศาสนา เช่น ก่อพระเจดีย์ทราย ปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ บูรณปฏิสังขรณ์ กระทำการบูชาพระมหาธาตุ พระมหาเถรศรี

---

[๒๙] จารึกวัดศรีชุมมีบันทึกเรื่องราว พระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณีศรีรัตนลังกาทีปมหาสามีเป็นเจ้าว่าเกิดที่เมืองสระหลวงสองแคว เป็นลูกของพระยาคำแหงพระราม เป็นหลานพ่อขุนผาเมือง และเป็นหลานปู่ของพ่อขุนศรีนาวนำถม สันนิษฐานว่านามเดิมคือ เจ้าศรีศรัทธา เป็นนักรบที่มีความสามารถ และขณะเดียวกันมีความศรัทธาในพุทธศาสนา เมื่ออายุ ๓๑ ปีได้ออกบวช ซึ่งการออกบวชของเจ้าศรีศรัทธา นักวิชาการวิเคราะห์ว่าอาจเป็นเพราะเหตุผลทางการเมือง พระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณีศรี ตนลังกาทีปมหาสามีเป็นเจ้า เป็นสมณศักดิ์ที่ได้รับเมื่อตอนที่พระองค์ออกบวช (กนกวรรณ โสภณวัฒนวิจิตร, **ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย,** หน้า ๖๘.)

[๓๐] สันติ เล็กสุขุม. **ศิลปะสุโขทัย**, หน้า ๑๐ - ๑๒.

[๓๑] สุรพล ดำริห์กุล, **เจดีย์ช้างล้อมกับประวัติศาสตร์บ้านเมืองและพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในประเทศไทย,** หน้า ๑๔.

ศรัทธาฯ ได้จารึกไปยังเมืองต่างๆ เช่น ฝาง แพร่ น่าน ลำพูน ตาก เชียงทอง นครพัน นครศรีธรรมราช จากนั้นข้ามทะเลอันดามันมุ่งสู่อินเดียใต้ ไปสิ้นสุดที่เกาะลังกาแถบริมฝั่ง แม่น้ำมาวลิกคงคา เพื่อศึกษาพุทธศาสนานิกายเถรวาท โดยชาวสิงหลได้เคารพเลื่อมใสพระองค์เป็นอย่างมาก ท่านอยู่ที่ลังการาว ๑๐ ปีจากนั้นเดินทางกลับและนำพระศรีมหาโพธิ พระคีวาธาตุ (พระธาตุส่วนกระดูกต้นคอ) และพระทันตธาตุ (ฟัน) มาประดิษฐานในเมืองสุโขทัย รวมทั้งนำพระธรรมวินัยที่ได้ศึกษาจากลังกามาเผยแผ่ในสุโขทัยด้วย [๓๒]

ในส่วนของพญาลิไท เรื่องราวของพระองค์ปรากฏในศิลาจารึกหลายหลัก เช่น จารึกวัดป่ามะม่วง จารึกนครชุม มีใจความสรุปว่า พญาลิไทเป็นโอรสของพระเจ้าเลอไท หลังจากพระเจ้าเลอไทยที่สิ้นพระชนม์ ราวปีพ.ศ.๑๘๙๐ เกิดเหตุการณ์แย่งชิงอำนาจในการครองเมืองสุโขทัย พญาลิไททรงยกกำลังไพร่พลจากศรีสัชนาลัยมาประหารศัตรู จากนั้นจึงขึ้นเสวยราชย์ในเมืองสุโขทัยแทนพระราชบิดามีนามว่า “พระมหาธรรมราชาที่ ๑” พญาลิไทเป็นกษัตริย์ที่มีบทบาททางศาสนาเป็นอันมาก ทรงเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภกและได้รับการกล่าวถึงว่าเป็นธรรมราชา คติธรรมราชาในการปกครองได้แก่ “ธรรม” ตามหลักพุทธศาสนา ประกอบด้วย ราชสังคหวัตถุ จักกวัตติธรรม และทศพิธราชธรรม ปรากฏในหนังสือไตรภูมิพระร่วง ทรงแก้ไขศักราช ทรงส่งราชบัณฑิตไปอาราธนาพระมหาสามีสังฆราชจากนครพัน (เมืองมอญ) มาจำพรรษาที่สุโขทัย [๓๓] ความสัมพันธ์แนบแน่นทางด้านพุทธศาสนาระหว่างสุโขทัยกับแคว้นล้านนา ปรากฏในศิลาจารึกที่วัดพระยืน ลำพูน กล่าวถึงพญาลิไทโปรดเกล้าให้พระสุมนเถระองค์ที่กลับจากเมืองพันขึ้นไปเผยแผ่พุทธศาสนาที่แคว้นล้านนา ตามคำทูลขอของพระเจ้ากือนาแห่งเมืองเชียงใหม่ [๓๔] ในปี พ.ศ. ๑๙๐๒ พญาลิไทโปรดให้ประดิษฐานรอยพระพุทธบาทครั้งแรกบนยอดเขาพระบาทใหญ่ และเปลี่ยนชื่อเป็นเขาสุมนกูฏเหมือนในลังกา ในปีพ.ศ. ๑๙๐๔ พญาลิไททรงออกผนวชในปีพ.ศ. ๑๙๐๔ ที่วัดป่ามะม่วง โดยทรงอาราธนาพระมหาสามีสังฆราชจากนครพันให้มาเป็นพระอุปัชฌาย์ ทางด้านวรรณกรรมทรงเรียบเรียงหนังสือไตรภูมิพระร่วง ประดิษฐานพระธาตุและโปรดให้ปลูกพระศรีมหาโพธิ์ จากลังกาทวีปที่นครชุม ฯลฯ [๓๕]

ลังกาวงศ์สำนักรามัญ

ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ในสมัยของสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท ได้มีพระสงฆ์ชาวสุโขทัยสองรูป คือ พระอโนมทัสสีและพระสุมนเถระ ซึ่งเป็นศิษย์ของพระมหาบรรบต สังฆราชในเมืองสุโขทัย ได้เคยบวชครั้งแรกในฝ่ายคามวาสี และเคยเดินทางไปศึกษาพระพุทธศาสนาที่เมืองอโยธยามาก่อน ต่อมาท่านทั้งสองได้เดินทางไปยังเมืองพันหรือเมาะตะมะ และเข้าบวชใหม่ในฝ่ายอรัญวาสีที่สำนักของพระอุทุมพรบุบผามหาสวามี[๓๖] ซึ่งถือกันว่ามีความเคร่งครัดที่สุดในลังกา โดยพระเถระชาวสิงหลชื่อพระมติมา ได้มาตั้งลัทธิดังกล่าวในเมืองพันหรือเมืองเมาะตะมะ ในสมัยพระสุตโสมเป็นพ่อ

---

[๓๒] กนกวรรณ โสภณวัฒนวิจิตร, **ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย,** หน้า ๖๙.

[๓๓] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕.

[๓๔] สันติ เล็กสุขุม. **ศิลปะสุโขทัย,** หน้า ๑๐-๑๒.

[๓๕] อ้างแล้ว, **ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย**, หน้า ๖๖ และ ๑๕๙.

[๓๖] **ตำนานมูลศาสนา,** หน้า ๓๑๖. อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

เมือง ผู้คนเมื่อได้เห็นวัตรปฏิบัติของพระมติมา ล้วนเกิดความศรัทธาเลื่อมใสเป็นอย่างยิ่ง ถึงกับทำพิธีอุษยาภิเษกท่านขึ้นเป็นพระอุทุมพรบุบผามหาสวามี เช่นกันกับชื่ออาจารย์ผู้เป็นเจ้าสำนักในลังกา และเมื่อพระอโนมทัสสีและพระสุมนะเถระเดินทางกลับมายังสุโขทัยแล้ว ได้มีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ตามแนวทางของสำนักพระอุทุมพรบุบผามหาสวามี หรือเรียกว่าพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์สายรามัญ จนแพร่หลายออกไปทั่ว กระทั่งถึงอาณาจักรล้านนาและล้านช้างด้วยได้รับการสนับสนุนจากพระมหาธรรมราชาลิไทเป็นอย่างดี

ต่อมาใน พ.ศ. ๑๙๐๔ พระอโนมทัสสีและพระสุมนเถระได้เดินทางไปเมืองพันอีกครั้ง คราวนี้ได้ไปอาราธนานิมนต์พระอุทุมพรบุบผามหาสวามีให้มาเป็นพระอุปัชฌาย์ในการผนวชของพระมหาธรรมราชาลิไท พร้อมกันกับได้นำพระสงฆ์ชาวสุโขทัยอีก ๘ รูป คือ พระอานนท์ พระพุทธสาคร พระสุชาตะ พระเขมะ พระปิยทัสสี พระสุวัณณคีรี พระเวสสภู และพระสัทธาติสสะ ร่วมเดินทางไปบวชแปลงใหม่ให้เป็นพระสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสี ครั้นถึงเมืองพัน พระอุทุมพรบุบผามหาสวามีได้มอบหมายให้พระอโนมทัสสีและพระสุมนเถระเป็นพระอุปัชฌาย์บวชแปลงให้พระสงฆ์ทั้ง ๘ รูปนั้น แล้วกล่าวว่า "ดูรา อาวุโสทั้งหลาย ศาสนาอัน กูนำมาแต่ลังกาทวีปนั้น จักไม่มั่นคงในเมืองเม็งนีนา จักไปตั้งมั่นอยู่ในเมืองสูโพ้นต่อเท่า ๕ พันปีแล" ครั้นแล้วพระองค์ทรงเดินทางมาเป็นพระอุปัชฌาย์ให้พระมหาธรรมราชาลิไท และจำพรรษาที่วัดป่ามะม่วงเป็นเวลาหลายเดือน

หลังจากที่พระมหาธรรมราชาลิไททรงลาผนวชแล้ว ทรงโปรดให้ส่งพระสงฆ์ที่ได้เคยศึกษาพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์สายรามัญนี้ เดินทางไปเผยแผ่สั่งสอนพระศาสนายังเมืองต่าง ๆ ภายนอกอาณาจักรอีกด้วย อาทิ พระปิยทัสสีไปยังเมืองอโยธยา พระสุวัณณคีรีไปเมืองหลวงพระบาง พระเวสสภูไปเมืองน่าน พระพุทธสาคร พระสุชาตะ พระเขมะ พระสัทธาติสสะไปเมืองสองแคว พระอานนท์อยู่ที่วัดป่ามะม่วง เป็นต้น[๓๗] และในปี พ.ศ.๑๙๑๒ พระสุมนเถระได้เดินทางไปเจริญพระพุทธศาสนาในเมืองเชียงใหม่ตามที่ได้รับนิมนต์จากพระเจ้ากือนา กษัตริย์แห่งล้านนา การไปครั้งนี้ได้นำคณะสงฆ์ไปครบทั้ง ๕ รูป เพื่อสามารถที่จะอุปสมบทกุลบุตรได้ด้วย[๓๘]

ลังกาวงศ์สำนักสีหล (ลังกาวงศ์ใหม่)

ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ซึ่งเป็นช่วงเวลาระหว่างสมัยของพระยาเลอไทกับพระมหาธรรมราชาลิไท พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์ได้เข้ามาสู่สุโขทัยอีกครั้งหนึ่ง โดยพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามุนี ซึ่งได้จาริกแสวงบุญเดินทางไปศึกษาพระพุทธศาสนายังลังกาแล้วนำกลับมาเผยแผ่ยังสุโขทัย นักวิชาการบางท่านเรียกว่าพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์สายลังกาหรือสายสีหล ปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ ๒ และหลักที่ ๑๑ ซึ่งศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร สรุปไว้ว่า

พระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามุนีนั้นเป็นพระโอรสของพระยาคำแหงพระราม ซึ่งเป็นราชนัดดาของพ่อขุนศรีนาวนำถุม เป็นบุคคลที่อยู่ร่วมสมัยกับพระยาเลอไทและพระมหาธรรมราชาลิไทของกรุงสุโขทัย ที่ได้ไปบำเพ็ญกรณีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ซึ่งข้อความในจารึกได้เล่าถึงประวัติ

---

[๓๗] **ตำนานมูลศาสนา,** หน้า ๓๑๖. อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๐.

[๓๘] พระรัตนปัญญาเถระ, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, หน้า ๙๙.

ของพระองค์ตั้งแต่สมัยยังเป็นฆราวาสว่า มีฝีมือรบพุ่งมาก คือ ขี่ช้างพังไปรบช้างพลายที่ตกน้ำมันชนะ และได้รับคำชมเชยจากพระยาเลอไทว่าเก่งมาก ในที่สุดเข้าใจว่าลูกชายของท่านเสียชีวิต จึงเห็นว่าโลกนี้ไม่เที่ยงแท้แน่นอน ก็เลยสละเหย้าเรือนออกผนวช ได้กล่าวถึงพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามุนี เดินทางไปไหว้พระธาตุต่างๆ ที่มีอยู่ในเมืองไทย เริ่มตั้งแต่แถวสระหลวง สองแคว ขึ้นไปเมืองขวาง คือ เมืองอุตรดิตถ์ และขึ้นไปถึงลำพูน ลงมาตาก เชียงทองแถวตากระแหง ข้ามไปอินเดีย ไปปาตาลีบุตร ไปไหว้สถานที่สำคัญของพระพุทธศาสนาทั้งหลาย แล้วผ่านมาทางอินเดียใต้ลงไปถึงเกาะลังกา ได้ไปทำการอุปสมบทใหม่ตามลัทธิลังกาวงศ์ และจำพรรษาอยู่ที่ลังกาเป็นเวลาถึง ๑๐ ปี ระหว่างนั้นได้ไปบูรณะวัดสำคัญๆ เช่น ถูปาราม และมหิยังคเจดีย์ กษัตริย์ลังกาจึงทรงแต่งตั้งให้เป็นพระมหาสวามี เมื่อเดินทางกลับมาแล้วได้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุมาบรรจุไว้ในเมืองไทย โดยการเดินทางผ่านทางภูเขาตะนาวศรี ผ่านเมืองเพชรบุรี ราชบุรี จากนั้นมาถึงเมือง อโยธยาศรีรามเทพนคร และถึงเมืองสุโขทัยในที่สุด[๓๙]

พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์สายสีหลนี้ ทำให้การศึกษาพระพุทธศาสนาได้รับความสนใจขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวาง และมีผู้คนเลื่อมใสมากขึ้น แต่ภายหลังเมื่อพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามุนีฯ ถึงแก่มรณภาพ พระสงฆ์ทั้งหลายเกิดหย่อนยานทางพระวินัย จึงทำให้พระสงฆ์ที่เคร่งครัดหันไปสนใจวัตรปฏิบัติของสำนักลังกาวงศ์ที่เมืองพันหรือเมาะตะมะ ซึ่งมีพระอุทุมพรบุบผามหาสวามีเป็นเจ้าสำนัก และกำลังมีชื่อเสียงอยู่ในขณะนั้น

ราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้เผยแผ่เข้ามาสู่ดินแดนล้านนา ปรากฏในเอกสารตำนานว่า พระเจ้ากือนากษัตริย์แห่งราชวงศ์มังรายได้ส่งคณะทูตไปยังสำนักพระอุทุมพรบุบผามหาสวามี ที่เมืองพันหรือเมืองเมาะตะมะ เพื่อให้พระภิกษุฝ่ายอรัญวาสีมาอยู่ในนครเชียงใหม่ และสามารถทำสังฆกรรมได้ แต่บุคคลที่สามารถทำสังฆกรรมได้ทุกอย่างคือ พระสุมนเถระซึ่งขณะนั้นอยู่เมืองสุโขทัย พระเจ้ากือนาจึงทรงส่งคณะฑูตไปสุโขทัยสองครั้งเพื่ออาราธนาพระสุมนเถระมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในล้านนา จนกระทั่งในปี พ.ศ. ๑๙๑๒ พระสุมนเถระได้รับนิมนต์และเดินทางมายังล้านนา พร้อมทั้งนำพระบรมสารีริกธาตุมาด้วย [๔๐]

พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์เจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมากในอาณาจักรสุโขทัย ในราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ได้มีพระภิกษุที่อาศัยอยู่ในเชียงใหม่กลุ่มหนึ่ง พร้อมด้วยพระภิกษุในแคว้นกัมโพช (ลพบุรี) และมอญจำนวนรวม ๓๙ รูป ได้เดินทางไปยังลังกา เพื่อบวชแปลงใหม่และศึกษาธรรมวินัยที่เกาะลังการะยะหนึ่ง เมื่อเดินทางกลับมาได้พาพระเถระชาวลังกามาด้วย ๒ รูป เพื่อจะให้มาเป็นพระอุปัชฌาย์ทำการบวชให้ถูกต้อง คณะสงฆ์กลุ่มนี้ถือได้ว่าเป็นคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ใหม่หรือสีหลสายใหม่ ในการเดินทางกลับมาครั้งนั้นได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ใหม่นี้ตามเมืองต่าง ๆ หลายแห่ง เช่น กรุงศรีอยุธยา เมืองศรีสัชนาลัย เมืองสุโขทัย โดยเฉพาะที่เมืองศรีสัชนาลัย พระมหา

---

[๓๙] ประเสริฐ ณ นคร, **การอภิปรายในหัวข้อเรื่อง ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย, รายงานผลการสัมมนาสังคโลกใต้อ่าวไทยกับการวินิจฉัยปัญหาเศรษฐกิจการเมืองและสังคมในสมัยสุโขทัย**, คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิฆเณศ, ๒๕๑๙), หน้า ๓๘ – ๓๙.

[๔๐] สุรพล ดำริห์กุล, **เจดีย์ช้างล้อมกับประวัติศาสตร์บ้านเมืองและพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในประเทศไทย**, หน้า ๑๘.

เถระได้อุปสมบทให้พระพุทธสาครในเมืองนั้น และต่อมาได้จำพรรษาที่เมืองสุโขทัย หลังจากนั้นจึงเดินทางกลับถึงเชียงใหม่ในปี พ.ศ. ๑๙๗๓[๔๑] พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ฝ่ายสีหลหรือลังกาสายใหม่ที่เข้ามาในระยะนี้มีบทบาทสำคัญในสุโขทัย โดยเฉพาะในช่วงที่สุโขทัยอยู่ใต้อำนาจทางการเมืองของกรุงศรีอยุธยา และน่าจะเป็นพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ระลอกสุดท้ายที่เข้ามาเผยแผ่ในแคว้นสุโขทัย

ในรัชกาลพระมหาธรรมราชาที่ ๒ อาณาจักรสุโขทัยได้ค่อยๆ เสื่อมลง เมื่อปี พ.ศ. ๑๙๒๑ ต้องตกเป็นประเทศราชของกรุงศรีอยุธยาในสมัยสมเด็จพระบรมราชาที่ ๑ (ขุนหลวงพะงั่วแห่งราชวงศ์สุพรรณภูมิ) และยังคงมีกษัตริย์ปกครองสืบมาในฐานะประเทศราชอีก ๒ พระองค์คือ พระมหาธรรมราชาที่ ๓ (ไสลือไท) และพระมหาธรรมราชาที่ ๔ (บรมชาล) จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๑๙๘๑ กรุงสุโขทัยได้รวมอยู่ในขอบขัณฑสีมาของอาณาจักรศรีอยุธยาโดยสิ้นเชิง แต่ศิลปวัฒนธรรมสกุลช่างสุโขทัยยังคงมีการสร้างสรรค์สืบต่อมา อย่างน้อยประมาณ พ.ศ. ๒๐๕๐ ดังหลักฐานที่ปรากฏอยู่เป็นการผสมผสานกับสกุลช่างอยุธยาที่วัดสรศักดิ์ วัดข้าวสาร วัดใหม่ เป็นต้น[๔๒]

๔.๑.๓ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยสุโขทัย

ราชธานีสุโขทัยเริ่มต้นราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙ มีงานช่างคือ ศิลปะสุโขทัยที่เกิดจากการผสมผสานจากวัฒนธรรมขอม พุกาม หริภุญชัย และวัฒนธรรมร่วมสมัยจากล้านนา [๔๓] จากมรดกทางศิลปวัฒนธรรมที่เหลืออยู่ทั้งสองเมือง ทำให้เห็นว่าเมืองศรีสัชนาลัยและสุโขทัย มีความเจริญก้าวหน้าในศิลปกรรมหลายสาขาอันเป็นผลมาจากความเจริญทางด้านพระพุทธศาสนา นอกจากเมืองสุโขทัยและศรีสัชนาลัยแล้ว ยังมีเมืองที่เป็นลูกหลวงและเป็นเมืองสำคัญ เช่น เมืองนครชุม เมืองไตรตรึงษ์ เมืองกำแพงเพชร (ชากังราว) เมืองพิษณุโลก (สองแคว) เมืองพิจิตร (สระหลวง) เมืองตาก และเมืองทุ่งยั้ง เป็นต้น กลุ่มคนในเมืองเหล่านี้ได้นับถือพระพุทธศาสนาเห็นได้จากร่องรอยที่ปรากฏตามหลักฐานทางโบราณคดี ทั้งที่เป็นโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ที่กระจายตามเมืองต่าง ๆ ซึ่งเป็นลูกหลวงของสุโขทัยเหล่านี้ สำหรับเรื่องราวเกี่ยวกับหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยสุโขไทย ในหัวข้อนี้ก็ได้ศึกษาจากแหล่งข้อมูลซึ่งเป็นโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ซึ่งมีอยู่จำนวนมากในสมัยสุโขทัย เช่น จารึกวัดศรีชุม มีเรื่องราวเกี่ยวกับชาดกในพระพุทธศาสนาจำนวนมาก จารึกนครชุมปรากฏหลักธรรมเรื่องทศพิธราชธรรม จารึกปู่ขุนจิตขุนจอดปรากฏหลักธรรมเรื่องสวรรค์ชั้นต่าง ๆ จารึกเจ้าธรรมรังสีปรากฏหลักธรรมเรื่องพระรัตนตรัย จารึกวัดบางสนุกปรากฏหลักธรรมเรื่องคำกล่าวนมัสการพระรัตนตรัย จารึกอื่นอีกในสมัยสุโขทัยก็มีเรื่องราวเกี่ยวกับหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาอยู่หลายแห่ง และที่สำคัญมีการแต่งหนังสือเรื่อง “เตภูมิกถา” ขึ้นมาในสมัยสุโขทัยด้วย ในหนังสือเตภูมิกถานี้ได้ปรากฏหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาอยู่จำนวนมาก โดยนำหลักธรรมเหล่านั้นมาอธิบายผูกโยงเข้าไว้กับเตภูมิซึ่งเป็นเค้าโครงสำคัญของหนังสือเล่มนี้ สำหรับการศึกษาในหัวข้อนี้จะได้นำเสนอหลักพุทธ

---

[๔๑] พระรัตนปัญญาเถระ, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, หน้า ๑๐๗ – ๑๐๘.

[๔๒] สงวน รอดบุญ, **พุทธศิลป์สุโขทัย,** หน้า ๒๙ - ๓๐.

[๔๓] สันติ เล็กสุขุม, **ประวัติศาสตร์ศิลปะไทยฉบับย่อ,** หน้า ๑๓.

ธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยสุโขไทยไว้สัก ๓ ตัวอย่าง คือ ๑) หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในจารึกสมัยสุโขทัย ๒) หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมหนังสือสมัยสุโขทัย ซึ่งจะได้นำเสนอตามลำดับดังนี้

๔.๑.๓.๑ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในจารึกสมัยสุโขทัย สมัยนี้มีจารึกอยู่จำนวนมาก แต่จะได้นำมาเสนอไว้สัก ๔ ตัวอย่าง คือ ๑) จารึกนครชุม ๒) จารึกปู่ขุนจิตขุนจอด ๓) จารึกเจ้าธรรมรังสี และ ๔) ศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ ซึ่งจะได้นำเสนอตามลำดับดังนี้

๑) จารึกนครชุม เป็นภาษาไทย อักษรไทยสุโขทัย จารึกอยู่ที่แผ่นรูปใบเสมาหินทรายแป้ง แทรกสลับกับหินดินดาน ผู้สร้าง คือ พระมหาธรรมราชาที่ ๑ (พระยาลิไท) มีอายุอยู่ใน พ.ศ. ๑๙๐๐ ขนาดของวัตถุที่ใช้จารึก กว้าง ๔๗ เซนติเมตร สูง ๑๙๓ เซนติเมตร หนา ๖ เซนติเมตร ปีที่พบจารึก คือ พ.ศ. ๒๔๖๔ ชื่อผู้ที่พบจารึก คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สถานที่พบจารึก คือ วัดพระบรมธาตุ ตำบลนครชุม อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร ปัจจุบันถูกเก็บอยู่ที่หอพระสมุดวชิรญาณ กองหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร ซึ่งศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) ได้บันทึกเนื้อหาโดยย่อไว้ดังนี้

ภาพที่ ๔.๔ จารึกนครชุม ด้านที่ ๑

เนื้อหาย่อของจารึกนครชุม ซึ่งได้มาจากลังกาทวีป เรื่องนี้มีในด้านที่ ๑ ตั้งแต่บรรทัดที่ ๑-๑๔ และตั้งแต่บรรทัดที่ ๑๕-๖๓ กล่าวถึงเรื่องสัทธรรมอันตรธาน ๕ และเป็นคำตักเตือนสัตบุรุษให้รีบเร่งทำบุญกุศลเมื่อพระพุทธศาสนายังมีอยู่ ตั้งแต่บรรทัดที่ ๖๔ ถึงด้านที่ ๒ เป็นคำสรรเสริญพระเจ้าธรรมราชาที่ ๑ ว่าเป็นกษัตริย์ผู้ดำรงอยู่ในทศพิธราชธรรมและเป็นธรรมิกะมหาราช ที่สุดกล่าวถึงศิลาจารึกและรอยพระพุทธบาทต่างๆ ที่พระธรรมราชาทรงสร้าง ในหัวเมืองต่างๆ ในอาณาเขตของพระองค์[๔๔]

ภาพที่ ๔.๕ จารึกนครชุม ด้านที่ ๒

หลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนาที่พบในจารึกนี้เป็นเรื่อง ***"สัทธรรมอันตรธาน ๕"*** หลักธรรมนี้มีมาในคัมภีร์อรรถกถา คือ "อรรถกาภัททาลิสูตร" หมายถึงความเสื่อมสิ้นไปแห่งพระสัทธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามี ๕ ประการ คือ ๑) ปริยัติอันตรธาน ความเสื่อมสิ้นไปแห่งพระปริยัติ คือ การศึกษาเล่าเรียนพระไตรปิฎก เป็นต้น ๒) ปฏิปัตติอันตรธาน ความเสื่อมสิ้นไปแห่งการปฏิบัติ ๓) ปฏิเวธอันตรธาน ความเสื่อมสิ้นไปแห่งการตรัสรู้มรรคและผล ๔) ลิงคอันตรธาน การเสื่อมสูญแห่งสมณเพศ ๕) ธาตุอันตรธาน การเสื่อมสูญแห่งพระบรมธาตุ ในบรรดาอันตรธาน ๕ ประการนี้ ปริยัติอันตรธาน

---

[๔๔]ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, < http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=183>, 24 January 2016.

เกิดก่อน ต่อไปการปฏิบัติก็อันตรธาน เมื่อการปฏิบัติไม่มี การบรรลุธรรมก็ไม่มี เมื่อการบรรลุธรรมไม่มี เกิดต่อกันนาน ๆ ไป ผู้เข้ามาบวชเป็นเพศสมณะก็ ไม่มี และก็เป็นการสิ้นสุดแห่งพุทธศาสนา เมื่อถึงช่วงนั้นพระบรมสารีริกธาตุก็อันตรธานไปจากโลก เป็นต้น และ สำหรับหลักธรรมเรื่อง ***"ทศพิธราชธรรม"*** ธรรมที่พระราชาหรือนักปกครองควรประพฤติ ๑๐ ประการ มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก[๔๕] มีสาระโดยสรุปดังนี้ ๑) ทาน หมายถึงเจตนาให้วัตถุ ๑๐ ประการ มีข้าวและน้ำเป็นต้น ๒) ศีล หมายถึงศีล ๕ ศีล ๑๐ ๓) การบริจาค หมายถึงการบริจาคไทยธรรม ๔) ความซื่อตรง หมายถึงความเป็นคนตรง (๕) ความอ่อนโยน หมายถึงความเป็นคนอ่อนโยน ๖) ความเพียร หมายถึงกรรมคือการรักษาอุโบสถ ๗) ความไม่โกรธ หมายถึงความมีเมตตาเป็นเบื้องต้น ๘) ความไม่เบียดเบียน หมายถึงความมีกรุณาเป็นเบื้องต้น (๙) ความอดทน หมายถึงความอดกลั้น และ ๑๐) ความไม่คลาดจากธรรม หมายถึงความไม่ขัดเคือง จารึกนครชุมนี้ ผู้สร้าง คือ พระมหาธรรมราชาที่ ๑ (พระยาลิไท) แสดงให้เห็นว่าในสมัยของพระองค์พระพุทธศาสนาได้มีความเจริญรุ่งเรืองและได้นำหลักธรรมในพระพุทธศาสนามาใช้ปกครองด้วย

๒) จารึกปู่ขุนจิตขุนจอด เป็นภาษาไทย อักษรไทยสุโขทัย จารึกอยู่ที่แผ่นรูปใบเสมาหินชนวนสีเขียว มีอายุอยู่ใน พ.ศ. ๑๙๓๕ ขนาดของวัตถุที่ใช้จารึก กว้าง ๓๗ เซนติเมตร สูง ๘๓ เซนติเมตร หนา ๑๘ เซนติเมตร ปีที่พบจารึก คือ พ.ศ. ๒๔๙๙ ผู้ที่พบจารึก คือ หน่วยขุดแต่งและบูรณะเมืองสุโขทัย กองโบราณคดี กรมศิลปากร สถานที่พบจารึก คือ ริมเสาเบื้องขวาหน้าวิหารหลวง ด้านหลังวิหารสูง วัดมหาธาตุ อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย ปัจจุบันถูกเก็บอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร กรุงเทพมหานคร ซึ่งศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) ได้บันทึกเนื้อหาโดยย่อไว้ดังนี้

ภาพที่ ๔.๖ จารึกปู่ขุนจิตขุนจอด ด้านที่

เนื้อหาย่อของจารึกปู่ขุนจิตขุนจอด ข้อความด้านที่ ๑ ได้กล่าวถึงการทำสัตย์สาบานระหว่างผู้เป็นใหญ่ในกรุงสุโขทัย ด้านที่ ๒ ได้กล่าวถึงสวรรค์ชั้นต่างๆ ด้านที่ ๓ เป็นคำสาปแช่งผู้กระทำผิดคิดคด[๔๖]

หลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนาที่พบในจารึกนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับ ***"สวรรค์"*** หลักธรรมนี้มีมาในพระวินัยปิฎก มหาวรรค ตอนพระพุทธเจ้าแสดง "ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร" โดยมีเนื้อความที่กล่าวถึงสวรรค์ ๖ ชั้น ดังนี้

ครั้นพระผู้มีพระภาคทรงประกาศพระธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว ทวยเทพ ชั้นภุมมะกระจายข่าวว่า "นั่นพระธรรมจักรอันยอดเยี่ยม พระผู้มีพระภาคทรงให้ เป็นไปแล้ว ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี อันสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลก ให้หมุนกลับไม่ได้"ทวยเทพชั้นจาตุมหาราช สดับเสียงของทวยเทพชั้นภุมมะแล้วได้กระจายข่าวต่อไป ทวยเทพชั้น

---

[๔๕] ดูรายละเอียดใน **ขุ.ชา.** (ไทย) ๒๘/๑๗๖/๑๒๒.

[๔๖] ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, < http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=107>, 24 January 2016

ดาวดึงส์ สดับเสียงของทวยเทพชั้นจาตุมหาราชแล้วได้กระจายข่าวต่อไป ทวยเทพชั้นยามา... ทวยเทพชั้นดุสิต... ทวยเทพชั้นนิมมานรดี...ทวยเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี[๔๗]

สาระสำคัญของสวรรค์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก หมายถึงแดนเป็นที่อยู่ของเทวดาอันแสนดีเลิศด้วยกามคุณห้า มี ๖ ชั้น คือ ชั้นจาตุมมหาราชิกา ชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานรดี และชั้นปรนิมมิตวสวัตดี โดยสวรรค์ทั้ง ๖ ชั้นดังกล่าวจัดเป็นกามาวจรภูม คือเป็นที่อยู่ของเทพผู้ยังข้องอยู่ในกามคุณทั้งห้า เป็นต้น

๓) จารึกเจ้าธรรมรังสี เป็นภาษาไทย,บาลี อักษรขอมสุโขทัย จารึกอยู่ที่หินชนวนแท่งสี่เหลี่ยมปลายแหลมแบบปลีพระเจดีย์ จำหลักรูปพุทธปฏิมากร มีเดือยสำหรับสวม ผู้สร้าง คือ เจ้าธรรมรังสี มีอายุอยู่ใน พ.ศ. ๒๐๕๗ ขนาดของวัตถุที่ใช้จารึก กว้าง ๖ เซนติเมตร สูง ๕๙ เซนติเมตร หนา ๖ เซนติเมตร ไม่ปรากฏปีที่พบจารึกนี้ ผู้ที่พบจารึก คือ หลวงรัตถรั กษา สถานที่พบจารึก คือ วัดพระเชตุพน (หรือ เชตพน) ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย ปัจจุบันถูกเก็บอยู่ที่บ้านหลวงรัตถรักษา หน้าสนามบิน อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก ซึ่งศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) ได้บันทึกเนื้อหาโดยย่อไว้ดังนี้

ภาพที่ ๔.๗ จารึกเจ้าธรรมรังสี ด้าน ที่ ๑

เนื้อหาย่อของจารึกเจ้าธรรมรังสี ข้อความจารึกอักษรขอม ภาษาบาลี ขึ้นต้นด้วย “อะมะอุ” และพระไตรลักษณ์ คือ ทุกขัง อนิจจัง อนัตตา ต่อจากนั้นเป็นคำนมัสการพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และอาจารย์ ซึ่งความเหมือนกับจารึกวัดตาเถรขึงหนัง สท. ๑๖ ส่วนข้อความจารึกอักษรไทย ภาษาไทย ได้กล่าวถึงเจ้าธรรมรังสี สร้างพระพุทธรูป อันกอรปไปด้วยอสีตานุพยัญชนะทั้ง ๓๒ นอกจากนี้ ยังได้กล่าวถึง แท่งศิลาจารึกนี้ว่า ได้มาจากพระขพงหลวง[๔๘]

หลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนาที่พบในจารึกนี้เป็นเรื่อง “ไตรลักษณ์” หลักธรรมนี้มีมาในพระไตรปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต “อุปปาทาสูตรพระไตรปิฎก” โดยมีเนื้อความดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความ ตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดาก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนั้นว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนั้นว่า “สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์” ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึง บอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์” ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดาก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้

---

[๔๗] ดูรายละเอียดใน **วิ.ม.** (ไทย) ๔/๑๗/๒๔.

[๔๘] ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, <http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=183>, 24 January 2016.

บรรลุธาตุนั้นว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา”[๔๙]

สาระสำคัญของไตรลักษณ์ (ธรรมนิยาม) ที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก หมายถึง ลักษณะอาการที่เป็นเครื่องกำหนดหมายให้รู้ถึงความจริงสภาวธรรมทั้งหลาย ที่ต้องตกอยู่ใน ๓ ลักษณะ ต่อไปนี้ คือ ๑) อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง ๒) ทุกขตา ความเป็นทุกข์หรือความเป็นของคงทนอยู่มิได้ ๓) อนัตตตา ความเป็นของมิใช่ตัวตน สิ่งดังกล่าวเป็นกฎเกณฑ์ของธรรมชาติที่มีอยู่แล้วอย่างนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้และค้นพบแล้วจึงได้แสดงชี้บอกให้มนุษย์ทราบ เป็นต้น

๔) ศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ ทำจากหินทรายแป้ง ลักษณะเป็นหลักสี่เหลี่ยมด้านเท่าทรงกระโจม หรือทรงยอ กว้างด้านละ ๓๕ เซนติเมตร สูง ๑๑๑ เซนติเมตร จารึกอักษรไทยสุโขทัย ภาษาไทย ปี พ.ศ.๑๘๓๕ เรียกศิลาจารึกหลักนี้ว่า จารึกหลักที่ ๑ ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ [๕๐] เป็นการบันทึกเรื่องราวในรัชสมัยของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช จารึกที่ได้ปรากฏได้กล่าวถึงความสำคัญหลายประการของประวัติศาสตร์ แม้จะมีเนื้อความสั้นๆเพียง ๑๒๔ บรรทัด แต่ทรงคุณค่ามหาศาล สมบูรณ์ด้วยคุณค่าทางวิชาการหลายด้าน ทั้งด้านรัฐศาสตร์ นิติศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคมประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ภาษาศาสตร์ วรรณคดี ศาสนาและวัฒนธรรมประเพณี ได้บอกเรื่องราวได้คิดสร้างอักษรไทยขึ้นในปีพุทธศักราช ๑๘๒๖ การประดิษฐานพระแท่นมนังษีลาบาตรในปีพุทธศักราช ๑๘๓๕

การปฏิบัติธรรม การทำพิธีบูชาต่อพระพุทธเจ้า สักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของพระมหากษัตริย์และอาณาประชาราษฎร์ เช่น การขุดพระธาตุออกบูชา และการประดิษฐานพระธาตุที่เมืองศรีสัชนาลัย ในปีพุทธศักราช ๑๘๒๘ การสร้างประดิษฐานศิลาจารึกอีกหลายแห่ง ซึ่งจารด้วยอักษรไทยภาษาไทย เป็นการบ่งบอกถึงการรวมชาติไทยเอาไว้ได้ เป็นต้น

ภาพที่ ๔.๘ ศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ ด้านที่ ๒.

ข้อความที่ปรากฏในหลักศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ ด้านที่ ๒ มีข้อความหลักพุทธธรรมปรากฏว่า *"คนในเมืองสุโขทัยนี้ มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองสุโขทัยนี้*

---

[๔๙] **องฺ.ทุก.** (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๘๕.

ทั้งชาวแม่ชาวเจ้า ท่วยปั่วท่วยนาง ลูกเจ้าลูกขุน ทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้หญิง ฝูงท่วยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาเมื่อทรงศีลพรรษาทุกคน.."

สาระสำคัญของศิลาจารึกหลักที่ ๑ แสดงให้เห็นถึงความมีใจบุญสุนทาน เอื้ออาทรกัน ให้ทานและรักษาศีลกันเป็นประจำ และยังได้เล่าถึงวิถีชีวิต คติความเชื่อ วัฒนธรรมแบบสังคมชาวพุทธของชาวสุโขทัย และได้บ่งบอกถึงการประพฤติถึงหลักธรรมเรื่องการให้ทาน รักษาศีล โอยทาน ของราษฎร เมื่อถึงกาลเข้าพรรษาของชาวสุโขทัย บ่งบอกถึงวิถีชีวิตของผู้คนตั้งแต่พระมหากษัตริย์ เจ้าขุนมูลนาย และประชาชนทั่วไป มีวิถีชีวิตเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยตรงด้วยการยึดหลักพุทธธรรมในการดำเนินชีวิต มีการเข้าวัด ให้ทาน รักษาศีล โดยเฉพาะหลักธรรมในเรื่องทานตามที่ปรากฏว่า “คนในเมืองสุโขทัยนี้ มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน” เป็นธรรมที่ทำให้สังคมอยู่ด้วยกันอย่างเกื้อกูลกัน อยู่ด้วยกันแบบแบ่งปัน ทำให้สังคมน่าอยู่ และเกิดสันติสุข หลักธรรมที่ปรากฏในศิลาจารึกนี้ นับว่าเป็นหลักพุทธธรรมที่ทำให้สังคมสุโขทัยน่าอยู่ การให้ทาน ไม่ได้จำเพาะแต่เจ้าขุนมูลนาย หากแต่เป็นทั้งระบบของสังคม เหล่านี้เป็นลักษณะที่มีความโดดเด่นของสังคมในสมัยสุโขทัย

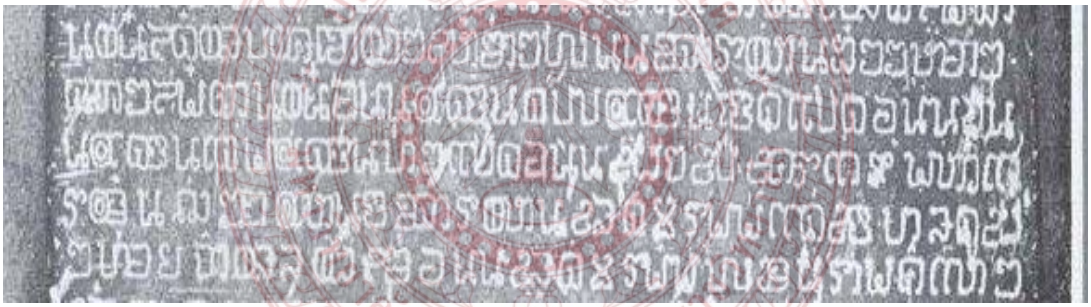

ภาพที่ ๔.๙ ศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ ด้านที่ ๓.

ข้อความที่ปรากฏในหลักศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ ด้านที่ ๓ มีข้อความหลักพุทธธรรมปรากฏว่า “วันเดือนเต็ม เดือนบ้างแปดวัน ฝูงปู่ครู เถร มหาเถร ขึ้นนั่งเหนือขดานหิน สูดธรรมแก่อุบาสก ฝูงท่วยจำศีล ผิใช่วันสูดธรรม”[๕๑]

วันเดือนเต็มในที่นี้คงหมายถึงวันเพ็ญ คือ วันพระขึ้น ๑๕ ค่ำ พระเถระ มหาเถระ แสดงธรรมแก่อุบาสกและผู้รักษาศีล การฟังธรรมและการพบปะสมณะ ถือว่าเป็นมงคลตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา หลักธรรมดังกล่าวมีปรากฏอยู่ใน “มงคลสูตร” คือ มงคลสูตร ๓๘ ประการ มงคลที่ ๑๖ ประพฤติธรรม มงคลที่ ๒๖ ฟังธรรมตามกาล มงคลที่ ๒๙ เห็นสมณะ และ มงคลที่ ๓๐ สนทนา

---

[๕๑] ธนกร ช่อไม้ทอง ตีความว่า "วันเดือนดับเดือนโอกแปดวัน วันเดือนเต็ม เดือนบ้างแปดวัน ฝูงปู่ครู เถร มหาเถร ขึ้นนั่งเหนือขดานหินสูดธรรมแก่อุบสก" พ่อขุนรามคำแหงทรงแต่งตั้งภิกษุให้ดำรงสมณศักดิ์ เป็นพระครู พระราชาคณะ ปกครองดูแลคณะสงฆ์ ธนกร ช่อไม้ทอง, **ธรรมะในศิลาจารึก**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.lib.ru.ac.th/pk/binside2.html>, (๙ ธันวาคม ๒๕๕๙).

ธรรมตามกาล[๕๒] ประโยชน์ของการได้ฟังธรรม ย่อมทำให้จิตใจสงบ ทำให้ผู้ฟังทำลายความหยาบกระด้างในจิตใจ มีความสงบ พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญต่อการฟังธรรมเป็นอย่างมาก เพราะการฟังธรรมเป็นเหตุให้เกิดปัญญา เป็นต้น

๔.๑.๓.๒ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมหนังสือสมัยสุโขทัย ในสมัยสุโขทัยนี้ได้มีวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญเกิดขึ้น คือ “เตภูมิกกถาหรือไตรภูมิพระร่วง” พระมหาธรรมราชาที่ ๑ (พญาลิไท) ได้พระราชนิพนธ์ขึ้นหลังจากที่ทรงผนวชแล้ว และขึ้นครองราชย์ได้ ๖ ปี ประมาณ พ.ศ. ๑๘๙๖ หอพระสมุดวชิรญาณได้ต้นฉบับไตรภูมิพระร่วงมาจากจังหวัดเพชรบุรี เป็นใบลาน ๑๐ ผูก จารด้วยอักษรขอมในสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี พระมหาช่วย วัดปากน้ำ (วัดกลางจังหวัดสมุทรปราการ ในปัจจุบัน) เป็นผู้จาร หอพระสมุดวชิรญาณ ได้ถอดความออกเป็นอักษรไทยโดยมิได้แก้ไขถ้อยคำไปจากต้นฉบับเดิม เนื้อหาของเตภูมิกถาเริ่มต้นด้วยคาถานมัสการเป็นภาษาบาลี มีบานแพนกบอกชื่อผู้แต่ง วันเดือนปีที่แต่ง ชื่อคัมภีร์ต่าง ๆ บอกจุดมุ่งหมายในการแต่ง แล้วจึงกล่าวถึงภูมิทั้ง ๓ คำว่า เตภูมิ หรือ ไตรภูมิ แปลว่า สามแดน คือ กามภูมิ รูปภูมิอรูปภูมิ ทั้ง ๓ ภูมิ แบ่งออกเป็น ๘ กัณฑ์ (กัณฑ์ = เรื่อง,หมวด,ตอน)แสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่ง ความไม่แน่นอนทั้งมนุษย์และสัตว์รวมทั้งสิ่งไม่มีชีวิต เช่น ภูเขา แม่น้ำ แผ่นดิน ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ความเปลี่ยนแปลงนี้ในพระพุทธศาสนาเรียกว่า “ อนิจจลักษณะ ” เตภูมิกถา หมายถึงเรื่องราวของโลกทั้ง ๓ ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ คือ สัตว์ผู้ยังมีกิเลสต้องเวียนเกิดและตายในภูมิทั้ง ๓ นี้

ตัวอย่างที่นำเสนอไว้นี้ทำให้เห็นว่าหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยสุโขไทยมีอยู่จำนวนมาก จากร่องรอยที่ปรากฏตามหลักฐานทางโบราณคดี ที่ได้ศึกษามา เช่น จารึกนครชุมปรากฏหลักธรรมเรื่อง ”สัทธรรมอันตรธาน ๕ และทศพิธราชธรรม” จารึกปู่ขุนจิตขุนจอดปรากฏหลักธรรมเรื่อง “สวรรค์” ชั้นต่าง ๆ จารึกเจ้าธรรมรังสี หลักธรรมปรากฏคือเรื่อง “ไตรลักษณ์” ศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ ปรากฏหลักธรรมเรื่อง “บุญกริยาวัตถุ” ในพระพุทธศาสนา มีการให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา เป็นต้น

ที่สำคัญในสมัยสุโขทัยได้มีการนิพนธ์หนังสือเรื่อง “เตภูมิกถา” ขึ้นมาอธิบายหลักพุทธธรรมไว้ด้วย ในหนังสือเตภูมิกถานี้ได้ปรากฏหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาอยู่จำนวนมาก ผู้นิพนธ์โดยนำหลักพุทธธรรมเหล่านั้นมาอธิบายผูกโยงเข้าไว้กับเตภูมิซึ่งเป็นเค้าโครงสำคัญของหนังสือเล่มนี้ ซึ่งเป็นที่รู้จักของผู้ศึกษาวรรณกรรมไทยทั่วไปจึงมิได้นำรายละเอียดมาเสนอไว้ในที่นี้ด้วยได้นำเสนอไว้เพียง “สัทธรรมอันตรธาน ๕ ทศพิธราชธรรม กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ และไตรลักษณ์” ซึ่งได้จากตัวอย่างจารึกที่ให้ไว้ คือ จารึกนครชุม จารึกปู่ขุนจิตขุนจอด จารึกเจ้าธรรมรังสี ศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ และเนื้อหาซึ่งเป็นสาระสำคัญของวรรณกรรมเตภูมิกกถาเท่านั้น

---

[๕๒] ดูเนื้อหาเพิ่มเติมใน **ขุ.ขุ** (ไทย) ๒๕/๑-๑๓/๖-๘.

๔.๒ ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมในประเทศไทยสมัยล้านนา

ประมาณปี พ.ศ. ๑๘๓๙ ระยะเวลาใกล้เคียงกันกับสมัยสุโขทัย เมื่อพระยามังรายแห่งอาณาจักรล้านนา ทรงสร้างราชธานีขึ้น ชื่อว่า “นพบุรี ศรีนครพิงค์เชียงใหม่” ได้ตั้งถิ่นฐาน ณ ลุ่มแม่น้ำปิง พระองค์ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ได้สร้างวัดต่าง ๆ มากมาย ทั้งที่เป็นฝ่ายคามวาสีและอรัญญวาสี จนพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองขึ้นตามลำดับ เมืองต่าง ๆ ในอาณาจักรล้านนา เช่น เชียงราย ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน พะเยา เป็นต้น ต่างก็มีความเจริญรุ่งเรือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านพระพุทธศาสนา พิธีกรรมและความเชื่อในพระพุทธศาสนา มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวล้านนาอย่างมาก ในปี พ.ศ. ๒๐๒๐ สมัยของพระเจ้าติโลกราชแห่งเชียงใหม่ ได้ทำการสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้นครั้งแรกในประเทศไทย ณ วัดมหาโพธาราม หรือวัดเจ็ดยอด สมัยล้านนานี้เองเกิดพระเถระนักปราชญ์ชาวล้านนาหลายรูป ได้รจนาคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาไว้เป็นจำนวนมาก เช่น พระสิริมังคลาจารย์ แต่งมังคลัตถทีปนี เวสสันตรทีปนี จักรวาลทีปนี สังขยาปกาสกฎีกา, พระญาณกิตติเถระ แต่งโยชนาวินัย โยชนาอภิธรรม, พระรัตนปัญญา แต่งวชิรสารัตถสังคหะ และชินกาลมาลีปกรณ์, พระโพธิรังษี แต่งจามเทวีวงศ์, พระนันทาจารย์ แต่งสารัตถะสังคหะ และพระสุวรรณรังสี แต่งปฐมสมโพธิสังเขป เป็นต้น[๕๓] เพื่อให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยล้านนาในมิติทางภูมิศาสตร์วัฒนธรรมชัดเจน บทนี้คณะผู้วิจัยจึงได้แบ่งเนื้อหาการศึกษาออกเป็น ๓ หัวข้อหลัก คือ ๑) ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยล้านนา ๒) เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยล้านนา และ ๓) หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยล้านนา แต่ละหัวข้อจะได้ศึกษาตามลำดับดังนี้

๔.๒.๑ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยล้านนา

อาณาจักรล้านนา ได้แก่ ดินแดน ๘ จังหวัดภาคเหนือของประเทศไทยในปัจจุบัน ประกอบด้วย เชียงใหม่ เชียงราย ลำพูน ลำปาง พะเยา แพร่ น่าน และแม่ฮ่องสอน สภาพภูมิประเทศประกอบไปด้วยภูเขาและป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ มีพื้นที่ราบลุ่มขนาดใหญ่ที่สำคัญสองแห่ง ที่ราบทางทิศตะวันออก เป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำกก – น้ำอิง (เชียงราย – พะเยา) ประกอบด้วยแม่น้ำที่สำคัญหลายสาย คือ แม่น้ำกก แม่น้ำอิง แม่น้ำฝาง และแม่น้ำลาว ซึ่งไหลไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือบรรจบกับแม่น้ำโขง เป็นที่ตั้งของชุมชนโบราณที่มักกล่าวถึงในตำนาน คือ อาณาจักรโยนก มีเมืองโบราณที่สำคัญ คือ เมืองหิรัญนครเงินยางเชียงแสน เมืองเชียงแสน เชียงราย และพะเยา ที่ราบลุ่มอีกแห่งคือทางทิศตะวันตก เป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง – น้ำกวง (เชียงใหม่ – ลำพูน) ประกอบด้วยแม่น้ำสายหลัก คือ แม่น้ำปิงและน้ำกวง ซึ่งไหลลงมาทางทิศใต้และไปบรรจบกับแม่น้ำวัง ยม และน่าน เป็นต้น ไหลลงไปสู่แม่น้ำเจ้าพระยา ที่ราบลุ่มนี้เป็นที่ตั้งของชุมชนโบราณที่สำคัญคือ อาณาจักรหริภุญไชย ต่อมารวม

---

[๕๓] อ้างแล้ว, **พระพุทธศาสนาในอาเซีย**, หน้า ๑๑๖.

เรียกว่า แคว้น “ปิง” ในตำนานคู่กับแคว้นโยนก ต่อมาพญามังรายจากแคว้นโยนกสามารถรวมแคว้นปิงเข้าด้วยกัน จึงกลายเป็นอาณาจักรล้านนาและสร้างเมืองหลวงแห่งใหม่ขึ้น คือ เชียงใหม่ ในปี พ.ศ. ๑๘๓๙ เป็นต้นมา[๕๔] นอกจากนี้ล้านนายังรวมไปถึงที่ราบลุ่มขนาดเล็กอีก ๒ แห่ง ได้แก่ ที่ราบลุ่มแม่น้ำวัง ที่ตั้งของนครลำปาง และที่ราบลุ่มแม่น้ำน่าน ที่ตั้งของเมืองน่านและแพร่ อีกด้วย

ประวัติศาสตร์ล้านนาในยุคเป็นอาณาจักรนี้มีหลักฐานให้ศึกษาค่อนข้างมากทั้งตำนาน พงศาวดาร และศิลาจารึก กล่าวถึงดินแดนแถบนี้ว่ามีอาณาจักรเกิดขึ้นแล้วตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ เป็นต้นมา คงเดช ประพัฒน์ทอง ได้ศึกษาวิเคราะห์ตำนานต่าง ๆ สรุปได้ว่า ดินแดนแห่งนี้ประกอบไปด้วย ๔ แคว้นหรืออาณาจักร คือ

๑) โยนกชัยบุรีศรีช้างแสน (โยนก) ตั้งอยู่ในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำกก สร้างขึ้นโดยพระเจ้าสิงหนวัติ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๖

๒) หิรัญนครเงินยางเชียงแสน ตั้งอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำสายและดอยตุง เชื่อว่าเมืองนี้มีขึ้นตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ และเป็นบรรพบุรุษของพญามังราย ผู้สถาปนาอาณาจักรล้านนา

๓) ภูกามยาวหรือพะเยา ตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำอิง ผู้สถาปนาคือขุนจอมธรรมที่สืบเชื้อสายมาจากเมืองหิรัญนครเงินยาง มาสร้างเมืองใหม่ คือ ภูกามยาว และเป็นบรรพบุรุษของพญางำเมือง ซึ่งร่วมสมัยกับพญามังราย

๔) หริภุญชัย ตั้งอยู่ในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำกวงและแม่น้ำปิงตอนบน มีศูนย์กลางอยู่บริเวณเมืองลำพูน ตำนานได้กล่าวถึงการอพยพผู้คนของพระนางจามเทวีจากกรุงละโว้ขึ้นมาปกครองแคว้นหริภุญชัยในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ภายหลังได้ถูกผนวกเข้ากับอาณาจักรล้านนาในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙[๕๕]

อย่างไรก็ตาม ยังไม่มีหลักฐานทางโบราณคดีที่สามารถแสดงให้เห็นประจักษ์ชัดว่าอาณาจักรเหล่านี้มีอายุเกินกว่าพุทธศตวรรษที่ ๑๙ นอกจากหริภุญชัยเท่านั้น ที่รับเอาอารยธรรมทวารวดีจากภาคกลางของประเทศไทยขึ้นมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๓ จากเอกสารหลักฐานที่ใกล้เคียงกับหลักฐานทางโบราณคดีมากที่สุด[๕๖] คือ ชินกาลมาลีปกรณ์ ได้กล่าวถึงการเกิดอาณาจักรหริภุญชัย ว่าเริ่มจากชาวบ้านได้ร่วมกันสร้างบ้านแปงเมืองขึ้น โดยมีผู้นำคนสำคัญคือ ฤาษีวาสุเทพและสุกกทันตฤาษี ในราวปี พ.ศ. ๑๒๐๔[๕๗] เมื่อสร้างเมืองเสร็จแล้วไม่มีเจ้าผู้ปกครอง จึงส่งหนังสือไปขอเชื้อพระวงศ์จากพระเจ้ากรุงละโว้ ซึ่งเป็นอาณาจักรที่รุ่งเรืองอยู่ในขณะนั้น พระองค์จึงส่งพระราชธิดาคือ พระนางจามเทวี พร้อมทั้งบริวาร มหาเถรผู้ทรงไตรปิฎก มาปกครองอาณาจักรหริภุญชัย ดังนั้น พระนาง

---

[๕๔] ศักดิ์ชัย สายสิงห์, **ศิลปะล้านนา**, (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๖), หน้า ๔.

[๕๕] คงเดช ประพัฒน์ทอง, **โบราณคดีล้านนาสมัยประวัติศาสตร์**, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๒๙), หน้า ๑๘๗. อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘ - ๙.

[๕๖] กนกวรรณ โสภณวัฒนวิจิตร, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, หน้า ๑๖๕.

จามเทวีจึงเป็นปฐมขัตติยานีแห่งอาณาจักรหริภุญชัย และผู้นำมาซึ่งวัฒนธรรมทวารวดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระพุทธศาสนาเถรวาท ที่เป็นการผสมผสานระหว่างพุทธศาสนาจากละโว้ มอญ และพุกาม พระนางจามเทวีได้ทรงสร้างวัดไว้ ๔ มุมเมืองลำพูน ทำให้เมืองนี้มีฐานเป็นจาตุรพุทธปราการ พระพุทธศาสนาจึงประดิษฐานรุ่งเรืองนับตั้งแต่สมัยนั้นเป็นต้นไป และในพุทธศตวรรษที่ ๑๗ – ๑๘ อาณาจักรหริภุญชัยเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมากในฐานะเมืองศูนย์กลางทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ จนกระทั่งถึงสมัยของพญายีบาปกครอง พญามังรายจากแคว้นโยนกได้เข้ายึดครองหริภุญชัยและรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของแคว้นโยนก[๕๘]

พระพุทธศาสนาสมัยพญามังราย

อาณาจักรล้านนาจึงได้เริ่มต้นขึ้นในสมัยของพญามังราย พระองค์เป็นพระราชโอรสของพญาลาวเม็ง ซึ่งครองเมืองเงินยางหรือโยนกเป็นลำดับที่ ๒๓ ในปี พ.ศ.๑๘๐๕ พระองค์ได้สร้างราชธานีแห่งใหม่ที่เชียงรายแทนหิรัญนครเงินยาง หลังจากนั้นได้ขยายอำนาจลงสู่ที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง สร้างเมืองฝาง รวมถึงได้ผูกสัมพันธไมตรีกับพญางำเมืองแห่งอาณาจักรภูกามยาว และพญาร่วง (พ่อขุนรามคำแหง) แห่งอาณาจักรสุโขทัย ครั้นในปี พ.ศ. ๑๘๒๖[๕๙] ได้ยกทัพเข้าตีเมืองหริภุญชัยได้รับชัยชนะ แล้วรวมแคว้นโยนกกับปิงเข้าด้วยกัน พระองค์ประทับอยู่ที่เมืองหริภุญชัยเป็นเวลา ๒ ปี จากนั้นสร้างราชธานีที่เวียงกุมกาม ต่อมาในปี พ.ศ. ๑๘๓๙ ได้สร้างเมืองขึ้นใหม่ชื่อว่า “นพบุรีศรีนครเชียงใหม่” ซึ่งกลายเป็นราชธานีของอาณาจักรล้านนาตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ภาพที่ ๔.๑๐ พระเสตังคมณี หรือพระแก้วขาว วัดเชียงมั่น จ.เชียงใหม่

พระพุทธศาสนาของล้านนาในระยะแรกเริ่มเป็นพระพุทธศาสนาเถรวาทที่ได้รับสืบทอดมาจากหริภุญไชย

ภาพที่ ๔.๑๑ เจดีย์ช้างล้อม วัดเชียงมั่น จ.เชียงใหม่

---

[๕๗] เรื่องเดียวกัน

[๕๘] อ้างแล้ว, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, หน้า ๑๐๔.

[๕๙] อุษณีย์ ธงไชย, **จากสมัยไพลสโตซีนสู่สมัยอาณาจักรล้านนา**

ด้วยเมืองหริภุญชัยเคยเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนา และจากหลักฐานทางโบราณคดียังพบว่าหริภุญชัยได้รับอิทธิพลทางศิลปะและสถาปัตยกรรมของพุกามเป็นอันมาก จึงคาดว่าพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในดินแดนนี้จึงน่าจะเป็นพระพุทธศาสนาเถรวาทตามแบบพุกาม[๖๐] และเมื่อครั้งพญามังรายได้ยกทัพไปตีเมืองพุกาม พระองค์ได้นำช่างรักและช่างเขินจากเมืองพุกามมายังล้านนา และยังได้มีสัมพันธไมตรีกับเมืองมอญที่หงสาวดี กับเมืองอังวะอีกด้วย[๖๑] พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาที่สำคัญยิ่งพระองค์หนึ่ง ถึงกับทรงถวายพระตำหนักเดิมให้เป็นวัด ชื่อว่า วัดเชียงมั่น เพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระเสตังคมณี หรือพระแก้วขาว พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ประจำพระองค์พระนางจามเทวี ซึ่งได้มาครั้งตีเมืองหริภุญชัย ต่อมาได้อัญเชิญมาเป็นพระพุทธรูปประจำพระองค์ นอกจากนั้นได้ทรงสร้างวัดเมงราย สร้างเจดีย์วัดกู่คำหรือเจดีย์เหลี่ยม และวัดกาดโถม ที่เวียงกุมกาม ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดหลายแห่ง รวมทั้งสร้างพระพุทธรูปอีกเป็นจำนวนมาก

ภายหลังจากพญามังรายสวรรคตแล้ว พระราชโอรสคือ พญาไชยสงคราม ได้ขึ้นครองราชย์ต่อ แต่ไม่มีบทบาทมากนักในทางประวัติศาสตร์ พระองค์ได้ย้ายราชธานีกลับไปยังเมืองเชียงราย แล้วสถาปนาพระเจ้าแสนภูซึ่งเป็นพระราชโอรสขึ้นปกครองเมืองเชียงใหม่แทน พระเจ้าแสนภูเมื่อขึ้นครองเมืองเชียงใหม่ไม่นาน จึงให้ พระเจ้าคำฟู พระราชโอรสขึ้นครองเมืองเชียงใหม่แทน ส่วนพระองค์ทรงสร้างเมืองขึ้นใหม่ที่เชียงแสน และตั้งให้เป็นราชธานีของอาณาจักรล้านนา ในช่วงต้นของอาณาจักรล้านนา เมืองเชียงแสนจึงมีความสำคัญในฐานะเป็นศูนย์กลางการปกครอง เศรษฐกิจ และศาสนาที่สำคัญ และด้วยเหตุดังกล่าว จึงเป็นที่มาของการเรียกงานศิลปะสมัยล้านนายุคต้นว่า “ศิลปะเชียงแสน” ดังปรากฏโบราณสถานสำคัญ เช่น เจดีย์วัดป่าสัก และเจดีย์หลวง ในเมืองเชียงแสน เจดีย์สี่เหลี่ยมผสมทรงกลมที่วัดสองพี่น้อง ในเวียงปรึกษา อำเภอเชียงแสน ตลอดจนการพบพระพุทธรูปจำนวนมากที่มีพุทธลักษณะงดงามซึ่งสะท้อนให้เห็นความเจริญรุ่งเรืองของยุคสมัยได้เป็นอย่างดี ขณะเดียวกันที่เมืองเชียงใหม่ในช่วงเวลานั้นยังไม่มีความเจริญมั่งคั่งและสิ่งก่อสร้างโดยเฉพาะวัดในพระพุทธศาสนามากนัก นอกจากเป็นที่อยู่ของเจ้านายและประชาชน ขณะที่ศูนย์กลางพระพุทธศาสนาของเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง ยังคงอยู่ที่เมืองหริภุญชัยตามเดิม[๖๒]

---

[๖๐] สุรพล ดำริห์กุล, **เจดีย์ช้างล้อมกับประวัติศาสตร์บ้านเมืองและพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในประเทศไทย**, หน้า ๑๘. จะเห็นได้จากลักษณะพระพุทธรูปหริภุญชัยส่วนใหญ่ สะท้อนอิทธิพลศิลปะพุกามอย่างแท้จริง น่าจะได้รับอิทธิพลครั้งที่ชาวหริภุญชัยอพยพหนีโรคห่าไปอยู่เมืองมอญตอนใต้ของพม่า ภายหลังหมดโรคห่าแล้วจึงอพยพกลับมายังหริภุญชัยตามเดิม ทำให้เชื่อว่าน่าจะรับวัฒนธรรมประเพณีและรูปแบบศิลปะกลับมาด้วย อ้างใน สันติ เล็กสุขุม, **ศิลปะภาคเหนือ : หริภุญชัย – ล้านนา**, หน้า ๑๓๖.

[๖๑] พระยาประชากิจกรจักร, **พงศาวดารโยนก**, (พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๐๔), หน้า ๒๖๑ – ๒๖๒.

[๖๒] สุรพล ดำริห์กุล, **แผ่นดินล้านนา**, (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๓๙), หน้า ๓๓.

พระเจ้าคำฟูและพระเจ้าผายู (พ.ศ.๑๘๗๗ – ๑๘๙๘) เมื่อขึ้นครองราชย์แล้วได้ร่วมมือกับพญากาว เมืองน่าน โจมตีเมืองพะเยา ซึ่งเคยมีสัมพันธไมตรีอันดีต่อกันแล้วรวมเข้าไว้กับอาณาจักรล้านนาตั้งแต่นั้น ผู้ครองราชย์สืบต่อจากพระเจ้าคำฟู คือ พระเจ้าผายู ทรงย้ายเมืองหลวงจากเชียงแสนกลับมายังเชียงใหม่ตามเดิม และนับแต่นี้ไปเมืองเชียงใหม่ได้กลายเป็นราชธานีของอาณาจักรล้านนาอย่างแท้จริง พระองค์ทรงเป็นผู้ใฝ่ในการพระศาสนามากพระองค์หนึ่ง ทรงสร้างพระเจดีย์ขนาดใหญ่ที่วัดลีเชียงพระ ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นวัดพระสิงห์ พระเจ้าผายูมีพระราชโอรส ๒ พระองค์ คือ พระเจ้ากือนา และท้าวมหาพรหม ผู้มีบทบาทในด้านการพระศาสนาและการสร้างงานศิลปกรรมของล้านนา

พระพุทธศาสนาสมัยพระเจ้ากือนา

ในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ เป็นช่วงที่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้เผยแผ่เข้ามาสู่อาณาจักรล้านนา เมื่อพระเจ้ากือนา ได้ขึ้นครองราชย์ (พ.ศ.๑๘๙๘ – ๑๙๒๘) และ สถาปนาให้ท้าวมหาพรหม พระอนุชาครองเมืองเชียงราย พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ให้พระภิกษุฝ่ายอรัญวาสีมาอยู่ในเชียงใหม่ทำสังฆกรรมร่วมได้ทั้งหมด จึงส่งคณะทูตไปยังสำนักพระอุทุมพรบุบผามหาสวามี ที่เมืองพันหรือเมืองเมาะตะมะ พระอุทุมพรบุบผามหาสวามี ได้อนุญาตให้พระอานนทเถรศิษย์มาแทน เมื่อพระอานนทเถรถึงล้านนาแล้วก็ไม่สามารถทำให้พระสงฆ์ในล้านาทำสังฆกรรมร่วมกันได้ทั้งหมด เนื่องจากผู้ที่จะสามารถอนุญาตให้พระสงฆ์ในล้านนาทำสังฆกรรมทุกอย่างร่วมกันได้ คือ พระสุมนเถระและพระอโนมทัสสี ซึ่งในขณะนั้นท่านทั้งสองอยู่ที่เมืองสุโขทัย พระเจ้ากือนาจึงส่งคณะฑูตไปอาราธนาพระสุมนเถระ ซึ่งอยู่สุโขทัยให้ขึ้นมาเผยแผ่พระพุทธศาสนายังล้านนา จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๑๙๑๒ พระสุมนเถระ จึงได้รับนิมนต์และเดินทางขึ้นมายังล้านนาพร้อมทั้งนำพระบรมสารีริกธาตุมาด้วย[๖๓] ในมัยนี้เองที่เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของงานศิลปกรรมในล้านนา โดยเฉพาะพุทธศิลป์นั้นได้รับอิทธิพลของศิลปะสุโขทัยเข้ามาในทุก ๆ ด้าน

ในสมัยนั้นถือว่าพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์เป็นศาสนาที่บริสุทธิ์ มีการทำสังฆกรรมถูกต้องตามหลักพระธรรมวินัยมาแต่โบราณ ด้วยพระสุมนเถระนั้นได้เคยไปศึกษาและอุปสมบทใหม่ในสำนักของพระอุทุมพรบุบผามหาสวามีที่เมืองพัน ซึ่งขณะนั้นเมืองพันถือว่าเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในภูมิภาคนี้ เมื่อพระสุมนเถระเดินทางมาถึงล้านนา พระเจ้ากือนาได้สร้างวัดพระยืนที่เมืองหริภุญชัย ลำพูนให้เป็นที่จำพรรษา ต่อมาพระองค์จึงได้พระราชทานสวนหลวงเพื่อสร้างวัดให้พระสุมนเถระจำพรรษาขึ้นอีกแห่งหนึ่งที่เมืองเชียงใหม่ คือ วัดบุปผาราม หรือวัดสวนดอก จากนั้นพระเจ้ากือนาได้สนับสนุนให้พระภิกษุจากเมืองต่าง ๆ ในล้านนา เช่น เมืองเชียงแสน เมือง

---

[๖๓] สำนักนายกรัฐมนตรี, **ศิลาจารึกวัดพระยืน, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๓**, (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๘), หน้า ๑๓๖.

เชียงตุง และอื่น ๆ เดินทางเข้ามาศึกษาพระพุทธศาสนาที่วัดสวนดอกแห่งนี้ จึงทำให้วัดสวนดอกและเมืองเชียงใหม่กลายเป็นศูนย์กลางของการศึกษาพระปริยัติธรรมและพระธรรมวินัยแทนที่เมืองหริภุญชัยในเวลาต่อมา

คณะสงฆ์ที่สืบต่อมาจากพระสุมนเถระนี้ ต่อมาเรียกว่า บุปผวาสีคณะ หรือชาวเจ้าคณะสวนดอก เพราะมีศูนย์กลางอยู่ที่วัดสวนดอก บางครั้งเรียกว่า สำนักรามัญ เนื่องจากพระสุมนเถระได้บวชเรียนจากสำนักของพระอุทุมพรบุบผามหาสวามีที่เมืองพัน ในรามัญประเทศ พระสงฆ์สำนักรามัญเป็นฝ่ายอรัญวาสี มีวัตรปฏิบัติที่แตกต่างไปจากคณะสงฆ์พื้นเมืองเดิม ส่วนมากจะเป็นพระธุดงค์ตามป่า ยึดมั่นในการบำเพ็ญภาวนาแสวงหาความสงบ มีความเคร่งครัดในพระวินัยและมักตั้งสำนักสงฆ์ในที่ห่างไกลผู้คน ด้วยเหตุนี้ ในระยะแรกที่เข้ามาสู่เมืองเชียงใหม่จึงได้รับความนิยมและได้รับการอุปถัมภ์จากกษัตริย์ ขุนนาง รวมถึงประชาชนเป็นอันมาก ทำให้พระสงฆ์มีความสัมพันธ์กับฝ่ายอาณาจักรมาก และเข้ามาเกี่ยวข้องในทางโลกมากขึ้น เช่น ทรัพย์สินเงินทอง ข้าวของ ไร่นา ที่มีผู้อุทิศให้แก่พระศาสนา ยิ่งเมื่อพระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองมากขึ้น พระสงฆ์ได้รับการยกย่องในสังคมสูงขึ้น พระสงฆ์มีบทบาทเกี่ยวข้องกับบ้านเมืองในหลาย ๆ ด้าน โดยเฉพาะการเมืองกับการศึกษา นับตั้งแต่สมัยพระเจ้ากือนาเป็นต้นไป ได้พบหลักฐานว่า พระสงฆ์ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพิพากษาคดีต่าง ๆ ร่วมกับขุนนาง และในบางครั้ง

ภาพที่ ๔.๑๒ เจดีย์วัดพระยืน อ.เมือง จ.ลำพูน

ภาพที่ ๔.๑๓ พระธาตุเจดีย์วัดสวนดอก อ.เมือง จ.เชียงใหม่

ยังมีบทบาทในการว่ากล่าวตักเตือนพระมหากษัตริย์ที่ประพฤติตนไม่ถูกต้องอีกด้วย[๖๔] นับเป็นสาเหตุหนึ่งของการเสื่อมความนิยมในคณะสงฆ์สำนักรามัญนี้ในเวลาต่อมา[๖๕]

ในราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๐ คณะสงฆ์ในล้านนาได้มีความตื่นตัวในการศึกษาพระธรรมวินัยเป็นอย่างมาก ความเจริญของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้ทำให้พระสงฆ์ล้านนาหลายรูปเดินทางไปศึกษาเล่าเรียนที่ลังกา และได้รับการตำหนิจากพระสงฆ์ลังกาหลายประการ จึงทำให้เกิดความคลางแคลงใจเกี่ยวกับความถูกต้องในพระธรรมวินัยที่ถือปฏิบัติอยู่ ดังนั้นใน ปี พ.ศ. ๑๙๖๗ จึงได้มีพระสงฆ์ที่อยู่ในเมืองเชียงใหม่จำนวน ๒๕ รูป ได้แก่ พระมหาธัมมคัมภีร์ พระมหาเมธังกร พระมหาญาณมงคล พระมหาสีลวงศ์ พระมหาสารีบุตร พระมหารตนากร พระมหาพุทธสาคร ฯลฯ เป็นต้น พร้อมด้วยพระสงฆ์ในแคว้นกัมโพช (ลพบุรี) จำนวน ๘ รูป และพระสงฆ์ชาวมอญจำนวน ๖ รูป รวมเป็น ๓๙ รูป ได้เดินทางไปเกาะลังกา เพื่อเล่าเรียนอักษรศาสตร์ การอ่านออกเสียงตามตัวอักษรที่ใช้อยู่ลังกาทวีป และได้ตัดสินใจขออุปสมบทใหม่ทั้งหมดโดยมีพระธรรมาจารย์เป็นพระอุปัชฌาย์ พระมหาสวามีวนรัตเป็นพระกรรมวาจาจารย์ บวชกันในเรือขนานที่ท่าเรือยาปา แม่น้ำกัลยาณี

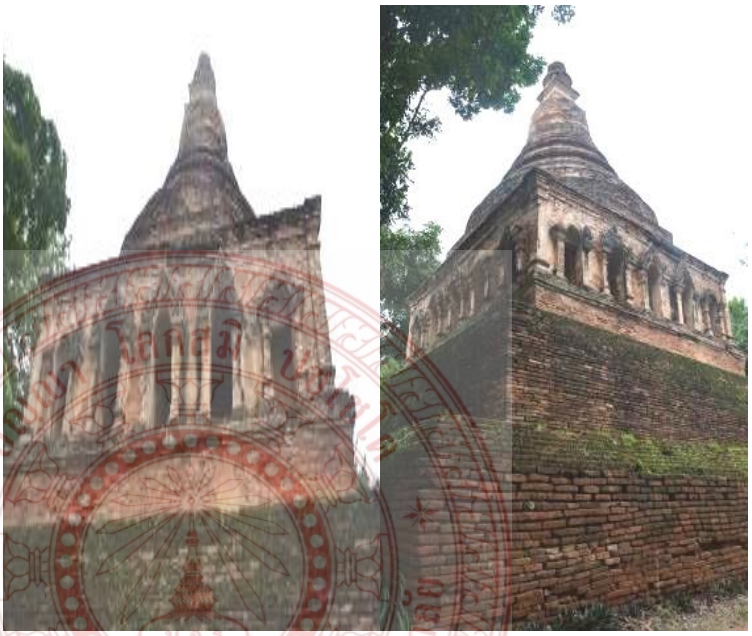

ภาพที่ ๔.๑๔ เจดีย์วัดป่าแดงหลวง อ.เมือง จ.เชียงใหม่

คณะสงฆ์กลุ่มนี้อยู่ในลังกาได้ไม่นาน ด้วยในลังกาเกิดทุพภิกภัยจึงต้องเดินทางกลับ และได้พาพระเถระชาวลังกามาด้วย ๒ รูป คือ พระมหาอุตตมปัญญาและพระวิกกมพาหุ เพื่อจะให้มาเป็นพระอุปัชฌาย์ ทั้งอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุองค์หนึ่งเพื่อเอามากราบไหว้บูชา เมื่อเดินทางกลับมาจากเกาะลังกาได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาตามเมืองต่าง ๆ เช่น กรุงศรีอยุธยา ศรีสัชนาลัย สุโขทัย แล้ว

---

[๖๔] อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, **ประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่สมัยราชวงศ์มังรายและสมัยพม่าปกครอง, ล้านนาไทย**, (เชียงใหม่ : ทิพย์เนตรการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๒๗๗ – ๒๗๘.

[๖๕] สุรพล ดำริห์กุล, **เจดีย์ช้างล้อมกับประวัติศาสตร์บ้านเมืองและพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในประเทศไทย,** หน้า ๒๐.

เดินทางกลับถึงเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. ๑๙๗๓ แล้วพำนักอยู่ที่วัดป่าแดงหลวง คณะสงฆ์กลุ่มนี้ถือว่าเป็นคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ใหม่ หรือเรียกว่า สำนักสีหล

เมืองเชียงใหม่ในขณะนั้นจึงมีคณะสงฆ์อยู่ ๓ สำนัก คือ สำนักพื้นเมืองเดิมที่สืบทอดมาจากหริภุญชัย มีศูนย์กลางอยู่ที่วัดพระสิงห์ ลังกาวงศ์สำนักรามัญหรือบุปผวาสีแห่งวัดสวนดอก และลังกาวงศ์สำนักสีหล ซึ่งตั้งอยู่ที่วัดป่าแดงมหาวิหารหรือวัดป่าแดงหลวง ด้วยคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ใหม่หรือสำนักสีหลนั้นประพฤติปฏิบัติตามพระวินัยอย่างเคร่งครัดและแตกต่างจากพระสงฆ์ลังกาวงศ์เก่าหรือสำนักรามัญ ทำให้ได้รับความเลื่อมใสศรัทธาจากประชาชน ขุนนาง และเชื้อพระวงศ์ รวมทั้งได้มีการชี้ให้เห็นถึงความวิปลาสของพระสงฆ์ในสำนักรามัญ โดยเฉพาะในเรื่องของการอุปสมบทที่พระอุทุมพรบุบผามหาสวามีแห่งเมืองพันได้นำเอาพระพุทธรูปมานับรวมในหัตถบาสให้ครบสงฆ์จำนวน ๕ รูป แทนพระสงฆ์รูปที่มรณภาพไป แล้วทำพิธีอุปสมบทในท่ามกลางมหาสมุทร จึงถือว่าการอุปสมบทโดยวิธีดังกล่าวผิดพระวินัย ทำให้พระภิกษุกลุ่มเก่าไม่เป็นพระภิกษุอย่างสมบูรณ์[๖๖] ด้วยเหตุนี้ จึงได้มีพระสงฆ์ในนิกายเดิมและผู้มีความเลื่อมใสได้เข้ามาบวชใหม่ในสำนักสีหลเป็นจำนวนมาก นำมาซึ่งความขัดแย้งระหว่างคณะสงฆ์ในเมืองเชียงใหม่ในเวลาต่อมา

พระพุทธศาสนาสมัยพระเจ้าสามฝั่งแกน

ความแตกแยกของคณะสงฆ์ดังกล่าวโยงใยไปถึงความขัดแย้งระหว่างกษัตริย์กับขุนนางและเชื้อพระวงศ์อีกด้วย ทั้งนี้ได้มีขุนนางและเชื้อพระวงศ์กลุ่มหนึ่งที่สนับสนุนคณะสงฆ์สำนักสีหลในขณะที่พระเจ้าสามฝั่งแกน (พ.ศ. ๑๙๔๕ – ๑๙๘๔) ขึ้นครองราชย์ ทรงสนับสนุนคณะสงฆ์สำนักรามัญ เมื่อเกิดความขัดแย้งของคณะสงฆ์ทั้งสองฝ่ายมีความรุนแรงขึ้น พระเจ้าสามฝั่งแกนจึงขับไล่คณะสงฆ์สำนักสีหลออกจากเมืองเชียงใหม่[๖๗] ดังนั้นคณะสงฆ์สำนักสีหลเหล่านั้นจึงได้ไปอยู่ที่นครลำปาง โดยมีเชื้อพระวงศ์หรือมหาอำมาตย์ชื่อสุระหรือหมื่นโลกนครเป็นเจ้าเมืองให้การสนับสนุนเป็นอย่างดี และยังได้รับการส่งเสริมให้เผยแผ่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ใหม่นี้ออกไปถึงเมืองเชียงรายและเมืองเชียงแสนด้วย[๖๘]

ในปี พ.ศ. ๑๙๘๕ พระเจ้าสามฝั่งแกนถูกขุนนางยึดอำนาจและสนับสนุนให้ท้าวลกราชบุตรองค์ที่ ๖ ขึ้นเป็นกษัตริย์แทน ทรงพระนามว่า พระมหาศรีสุธรรมติโลกราชหรือพระเจ้าติโลกราช ต่อมาขุนนางชื่อเจ้าแสนขานได้เป็นกบฏ พระเจ้าติโลกราชจึงขอให้หมื่นโลกนคร เจ้าเมืองนครลำปาง

---

[๖๖] บำเพ็ญ ระวิน, **ความขัดแย้งของสงฆ์ล้านนาในอดีต : พินิจจากตำนานวัดป่าแดงถึงคัมภีรมูลสาสนาญาณคัมภีร์, เสวนาไทศึกษา ชุดที่ ๑**, (เชียงใหม่ : สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๗), หน้า ๒๑๔.

[๖๗] พระพุทธพุกาม และ พระพุทธญาณ, **ตำนานมูลศาสนา**, หน้า ๓๖๕.

[๖๘] พระรัตนปัญญาเถระ, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, หน้า ๑๐๙.

ซึ่งมีศักดิ์เป็นอาของพระองค์มาช่วยเหลือปราบปราม หลังจากปราบกบฏเสร็จแล้วก็ทรงขอให้หมื่นโลกนครมาช่วยราชการในเมืองเชียงใหม่และพระราชทานให้เป็นหมื่นสามล้าน[๖๙] การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองครั้งนั้นได้ทำให้คณะสงฆ์สำนักสีหลได้รับการอุปถัมภ์จากพระเจ้าติโลกราชเป็นอย่างดียิ่ง

พระพุทธศาสนาสมัยพระเจ้าติโลกราช

พระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. ๑๙๘๔ – ๒๐๓๐) เป็นกษัตริย์ที่มีพระราชอำนาจมากที่สุดในล้านนา ในช่วงสมัยของพระองค์นั้นถือได้ว่าล้านนาได้ขยายขอบเขตของอาณาจักรกว้างขวางมากที่สุด กล่าวคือ สามารถตีได้เมืองน่านและเมืองแพร่จนลงมาถึงศรีสัชนาลัย ด้านเหนือตีได้อาณาจักรล้านช้างจนไปถึงสิบสองปันนา การขยายอาณาจักรโดยยึดครองเมืองศรีสัชนาลัยนี้เองทำให้เกิดสงครามกับอยุธยาในสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ[๗๐] ที่ยึดครองสุโขทัยอยู่ นับเป็นสงครามครั้งใหญ่ระหว่างอาณาจักรล้านนาและอยุธยา สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ย้ายราชธานีมายังเมืองพิษณุโลก ในการศึกครั้งนี้ได้เกิดเหตุการณ์ที่สำคัญทางประวัติศาสตร์คือ พระยายุธิษฐิระ เจ้าเมืองสองแควได้มาขึ้นต่อพระเจ้าติโลกราช ภายหลังได้เป็นเจ้าเมืองพะเยา[๗๑] การสงครามครั้งนี้กินเวลานานถึง ๑๔ ปี แต่ไม่มีผู้แพ้ชนะ ภายหลังจึงได้มีการทำสัญญาสงบศึกต่อกัน และกษัตริย์ทั้งสองพระองค์ต่างกลับไปทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาครั้งใหญ่ อาจเกี่ยวข้องกับการที่พระพุทธศาสนาครบ ๒,๐๐๐ ปี กษัตริย์ทั้งสองพระองค์ทรงออกผนวช ภายหลังได้สร้างวัดวาอารามและพระพุทธรูปเป็นจำนวนมาก

ภาพที่ ๔.๑๕ วิหารมหาโพธิ์ วัดมหาโพธาราม หรือวัดเจ็ดยอด จ.เชียงใหม่

ตลอดรัชสมัยของพระเจ้าติโลกราช คณะสงฆ์สำนักสีหลได้รับการอุปถัมภ์บำรุงอย่างมากมาย โปรดให้มีการอุปสมบทกรรมหลวงแก่กุลบุตรชาวเชียงใหม่จำนวน ๕๐๐ คน ที่ท่าสฐานหลวง

---

[๖๙] สำนักนายกรัฐมนตรี, **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่**, (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๔), หน้า ๔๙.

[๗๐] พระยาประชากิจกรจักร, **พงศาวดารโยนก**, หน้า ๓๒๘ – ๓๔๐.

[๗๑] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๘ – ๓๒๙.

ในแม่น้ำปิง ได้โปรดให้พระมหาเมธังกรบูรณะเปลี่ยนรูปทรงพระเจดีย์มหาธาตุหริภุญชัยครั้งใหญ่[๗๒] และเสด็จออกผนวชเป็นเวลา ๗ วัน ในสำนักสงฆ์สีหล วัดป่าแดงหลวง โดยมีพระมหาเมธังกรเป็นพระอุปัชฌาย์ ต่อมาจึงถวายนามสมณศักดิ์แก่พระมหาเมธังกรว่า พระอดุลศักตยาธิกรณมหาสวามี[๗๓]

พระองค์ทรงโปรดให้สร้างวัดใหม่ที่เป็นของคณะสงฆ์สำนักสีหลหลายแห่งในเมืองเชียงใหม่ เช่น วิหารวัดมหาโพธาราม โดยโปรดให้ช่างไปจำลองแบบมาจากวิหารพุทธคยา เชื่อกันว่าเพื่อเป็นการฉลองพระพุทธศาสนาครบ ๒,๐๐๐ ปี และได้ทำสังคายนาพระไตรปิฎกที่วัดนี้ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๐๒๐ นับเป็นครั้งที่ ๘ ของโลก และเป็นครั้งแรกในประเทศไทย พระองค์ยังได้สร้างเจดีย์วัดป่าแดงหลวง ณ บริเวณปลงพระบรมศพพระราชบิดา และพระราชมารดา สร้างเจดีย์หลวงซึ่งเป็นเจดีย์ที่ใหญ่ที่สุดในล้านนา และเป็นผู้อัญเชิญพระแก้วมรกตจากลำปางมาประดิษฐานในจระนำซุ้มเจดีย์หลวงแห่งนี้ เป็นผู้บูรณะพระธาตุหริภุญชัยครั้งใหญ่อีกครั้งหนึ่ง ทรงโปรดให้สร้างวัดราชมณเฑียร วัดป่าตาล และวัดอื่น ๆ อีกเป็นจำนวนมาก รวมไปถึงการสร้างพระพุทธรูปที่สำคัญและมีขนาดใหญ่ เช่น พระป่าตาลวัน หรือพระเจ้าแข้งคม ปัจจุบันอยู่ในวิหารวัดศรีเกิด เมืองเชียงใหม่ เป็นต้น

นอกจากนี้ยังทรงสนับสนุนให้มีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์สำนักสีหลไปทั่วราชอาณาเขต เช่น ในปี พ.ศ. ๑๙๘๘ ทรงโปรดให้พระมหาญาณมงคลไปเผยแผ่พระศาสนาที่เมืองเชียงแสน และใน ปี พ.ศ. ๑๙๙๒ ทรงโปรดให้พระโสมจิตเถระไปเผยแผ่พระศาสนายังเมืองเชียงตุง[๗๔] ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๐๒๐ พระเจ้าติโลกราชทรงอุปถัมภ์การสังคายนาพระไตรปิฎกที่วัดโพธารามมหาวิหารหรือวัดเจ็ดยอด เมืองเชียงใหม่ การชำระพระไตรปิฎกในครั้งนี้ได้ลดความขัดแย้งของคณะสงฆ์ฝ่ายต่าง ๆ ทำให้สามารถทำสังฆกรรมร่วมกันได้ ดังนั้นจึงถือได้ว่าเป็นยุคที่รุ่งเรืองอย่างมากทั้งอำนาจทางการเมืองและการพระศาสนา เรียกว่าเป็นยุคทองของล้านนาอย่างแท้จริง เมื่อพระเจ้าติโลกราชสวรรคตแล้ว **พระยอดเชียงราย** ได้ขึ้นครองราชย์ต่อมา ในปี พ.ศ. ๒๐๓๑ – ๒๐๓๙ เป็นยุคที่มีความเจริญรุ่งเรืองต่อจากยุคที่แล้ว เนื่องจากพระองค์เสด็จครองราชย์อยู่เป็นเวลา ๑๐ ปี เท่านั้น ในด้านพระราชกรณียกิจที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา พระองค์ได้สร้างเจดีย์ที่สำคัญ คือ กู่พระเจ้าติโลกราช เพื่อบรรจุพระอัฐิของพระเจ้าติโลกราช และสร้างวัดตะโปทารามพร้อมพระพุทธรูปพระองค์หนึ่ง ในสมัยนี้ได้พบหลักฐานจารึกที่ฐานพระพุทธรูปและจารึกการสร้างวัด กล่าวได้ว่าเป็นสมัยที่มีการสร้างวัดและพระพุทธรูปเป็นจำนวนมาก เป็นต้น

---

[๗๒] พระรัตนปัญญาเถระ, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, หน้า ๑๑๑.

[๗๓] พระพุทธพุกาม และ พระพุทธญาณ, **ตำนานมูลศาสนา**, หน้า ๓๕๘.

[๗๔] ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, **ตำนานมูลศาสนาฉบับวัดป่าแดง ภาคปริวรรต ลำดับที่ ๙,** (เชียงใหม่ : , มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๑๙), หน้า ๒๔. (อัดสำเนา)

พระพุทธศาสนาสมัยพระเมืองแก้ว

พระเมืองแก้ว (พ.ศ. ๒๐๓๙ – ๒๐๖๘) ทรงเป็นพระราชปนัดดาของพระเจ้าติโลกราชและทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีบทบาทในด้านการปกครองมากพระองค์หนึ่ง ทรงได้ขยายอาณาเขตและทำศึกสงครามกับสุโขทัยและอยุธยาหลายครั้ง แต่ภายหลังก็เป็นไมตรีต่อกัน สิ่งสำคัญในด้านการพระศาสนา พระองค์ทรงรวมเอานิกายพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาทั้งสามนิกายที่มีอยู่ในล้านนาขณะนั้นเข้าด้วยกัน คือ นิกายที่มีแต่เดิมครั้งหริภุญชัย นิกายรามัญแห่งวัดสวนดอกที่เข้ามาในสมัยพระเจ้ากือนา และนิกายสิงหลแห่งวัดป่าแดง พระองค์ทรงจัดให้พระสงฆ์ได้ทำสังฆกรรมร่วมกันหลายครั้ง ได้สร้างและบูรณะวัดเป็นจำนวนมาก จากหลักฐานในศิลาจารึกพบว่า มีการกล่าวถึงการสร้างวัดและพระพุทธรูปในล้านนาขึ้นในสมัยของพระองค์มากที่สุด ตัวอย่างเช่น พระเจ้าเก้าตื้อ วัดสวนดอก ซึ่งเป็นพระพุทธรูปสำริดที่ใหญ่ที่สุดในล้านนา เป็นต้น รวมทั้งการให้รื้อฟื้นโบสถ์น้ำขึ้นมาใหม่ ทรงจัดให้บวชในโบสถ์น้ำขึ้นอีก และสถานที่ทำพิธีอุปสมบทเป็นของหลวง ได้แก่บริเวณเกาะดอนแท่นกลางแม่น้ำโขงหน้าเมืองเชียงแสนเก่า พระองค์ได้เสด็จไปบำเพ็ญกุศลที่เมืองเชียงแสนเป็นประจำ มีพิธีบวชนาคหลวงครั้งยิ่งใหญ่ครั้งแรกในล้านนา ซึ่งมีพระสงฆ์ จำนวน ๑,๒๐๐ กว่ารูป และทำพิธีติดต่อกันหลายวัน[๗๕] ด้วยความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา พระองค์ทรงส่งเสริมสนับสนุนการศึกษาของคณะสงฆ์ให้เป็นที่เจริญรุ่งเรืองเป็นที่สุด

พระพุทธศาสนาในยุคต่อมา ไม่ค่อยได้รับความสำคัญเหมือนอย่างในอดีตที่ผ่านมา นับตั้งแต่สมัยของพระเมืองเกษเกล้า (พ.ศ. ๒๐๖๘ – ๒๐๘๑) ซึ่งถือเป็นยุคเสื่อมของล้านนาอย่างแท้จริง[๗๖] ด้วยเกิดการเมืองภายใน มีการแย่งชิงราชสมบัติ และผลัดเปลี่ยนกษัตริย์อยู่หลายครั้ง ขุนนางได้เข้ามามีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงและขัดแย้งกัน จนเกิดการลอบปลงพระชนม์พระเมืองเกษเกล้าในที่สุด การแย่งชิงอำนาจของเหล่าขุนนางและมีบทบาทอยู่เหนือกษัตริย์ จนไม่สามารถหาใครขึ้นมาปกครองได้ จึงได้อัญเชิญพระมหาเทวีจิระประภาขึ้นมาปกครองล้านนาเป็นการชั่วคราว (พ.ศ. ๒๐๘๘ – ๒๐๘๙) หลังจากนั้นจึงได้อัญเชิญพระเจ้าไชยเชษฐา พระมหาอุปราชแห่งอาณาจักรล้านช้าง ซึ่งมีเชื้อสายของล้านนาขึ้นมาปกครอง ในการบำรุงพระพุทธศาสนายุคนี้ พระเมืองเกษเกล้าได้ทรงสร้างเจดีย์และวิหารวัดโลกโมฬีอาราม ซึ่งถือเป็นเจดีย์ที่มีความสำคัญองค์หนึ่งในศิลปะล้านนาด้วย

สมัยพระเจ้าไชยเชษฐา (พ.ศ. ๒๐๘๙ – ๒๐๙๐) พระราชโอรสของพระเจ้าโพธิสารราชแห่งอาณาจักรล้านช้าง กับพระราชมารดาที่เป็นพระราชธิดาของพระเมืองเกษเกล้า พระองค์ได้มา

---

[๗๕] อดิศักดิ์ ทองบุญ, **สารานุกรมประวัติศาสตร์ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถานอักษร ก**, (กรุงเทพฯ : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๒๕๓ – ๒๕๔.

[๗๖] ศักดิ์ชัย สายสิงห์, **ศิลปะล้านนา**, หน้า ๑๖.

ปกครองล้านนาอยู่ประมาณ ๒ ปี จึงกลับไปครองอาณาจักรล้านช้าง[๗๗] ด้วยพระราชบิดาได้สวรรคตลง ล้านนาจึงขาดพระมหากษัตริย์อีกครั้งหนึ่ง ได้เกิดสงครามแย่งชิงอำนาจจนทำให้บ้านเมืองอ่อนแอลงอีก เหตุการณ์สำคัญครั้งนี้ คือ พระเจ้าไชยเชษฐาได้อัญเชิญพระแก้วมรกตไปยังอาณาจักรล้านช้างด้วย และกษัตริย์พระองค์สุดท้ายแห่งอาณาจักรล้านนา คือ ท้าวเมกุ (เมกุฏิ) (พ.ศ. ๒๐๙๔ – ๒๑๐๑)[๗๘] เมื่อ พระเจ้าบุเรงนอง กษัตริย์พม่าก็ยกทัพเข้าตีอาณาจักรล้านนาได้ในปี พ.ศ. ๒๑๐๑ แล้วได้แต่งตั้งพระนางวิสุทธเทวีขึ้นเป็นเจ้าเมืองภายใต้การปกครองของพม่า ล้านนาตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าเป็นเวลา ๒๐๐ กว่าปี แม้ว่าบางช่วงจะมาขึ้นต่ออยุธยา เช่น ในสมัยของสมเด็จพระนเรศวร หรือสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ แต่เป็นเพียงระยะเวลาสั้นๆ พม่าใช้เมืองเชียงแสนเป็นศูนย์กลางในการปกครองในช่วงเวลานั้น และใช้ล้านนาอันเป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งเสบียงในการทำสงครามกับอยุธยาและล้านช้าง จนสามารถตีอาณาจักรอยุธยาได้ในเวลาต่อมา

ล้านนาตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าจนมาถึงสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสินแห่งกรุงธนบุรี จึงสามารถเป็นอิสระจากพม่าได้โดยการรวมตัวของเจ้าเมืองในล้านนาและขอกำลังสนับสนุนจากกรุงธนบุรี แต่ล้านนาก็กลับมาอยู่ภายใต้การปกครองของกรุงธนบุรีและกรุงเทพฯ ในเวลาต่อมา

เมื่อพม่าเริ่มอ่อนแอลง ชาวล้านนาจากเมืองต่าง ๆ เริ่มรวมตัวกันเพื่อต่อต้านพม่า โดยมีพระยาสุลวะลือไชยสงคราม เจ้าเมืองลำปางเป็นผู้นำ และใช้เมืองลำปางเป็นศูนย์กลางการปกครองในช่วงระยะเวลานี้ ต่อมาชาวล้านนาได้ขับไล่พม่าออกไปได้เป็นผลสำเร็จ โดยมีผู้นำคนสำคัญ ๒ ท่าน ได้แก่ พระยากาวิละและพระยาจ่าบ้าน โดยการขอกำลังจากกรุงธนบุรีมาช่วยจนสามารถรบชนะพม่าและยึดเมืองเชียงใหม่คืนได้ในปี พ.ศ. ๒๓๑๗ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้สถาปนาพระยาจ่าบ้านเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ และพระยากาวิละเป็นเจ้าเมืองลำปาง[๗๙] ล้านนาจึงมาขึ้นอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรไทยตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

ในสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดเกล้าฯ สถาปนาพระยากาวิละเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ ซึ่งถือเป็นยุคแห่งการฟื้นฟูบ้านเมืองของล้านนา เมืองเชียงใหม่จึงกลับมาเป็นศูนย์กลางของล้านนาอีกครั้งหนึ่งในฐานะเมืองประเทศราชของอาณาจักรไทย จนกระทั่งในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าฯ ให้มีการเปลี่ยนระบบการปกครองโดยแบ่งเป็นมณฑล เชียงใหม่เปลี่ยนมาเป็นมณฑลพายัพ แต่ยังมีเจ้าเมืองปกครองสืบต่อมา จนกระทั่งถึงสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีเจ้าแก้วนวรัฐครองเมืองเชียงใหม่ ถือเป็นเจ้าเมืองพระองค์สุดท้าย ได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยยกเลิกระบบเจ้าเมืองทั้งหมด และแบ่งเขต

---

[๗๗] พระยาประชากิจกรจักร, **พงศาวดารโยนก**, หน้า ๓๗๔ – ๓๗๕.

[๗๘] ศักดิ์ชัย สายสิงห์, **ศิลปะล้านนา**, หน้า ๑๗.

[๗๙] **ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ ๔๐ (ภาคที่ ๖๕ – ๖๖)**, (พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๑๒), หน้า ๖๗. อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘.

การปกครองเป็นแบบจังหวัดแทน เมืองเชียงใหม่และเมืองอื่น ๆ ในล้านนาจึงมีฐานะเป็นจังหวัดมาจนถึงปัจจุบัน

การเข้ามาของพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์สู่ล้านนานั้น ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ พอสรุปได้ดังต่อไปนี้

๑) การศึกษาทางพระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองอย่างสูง ด้วยกษัตริย์มีความเลื่อมใสและมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมบำรุงพระพุทธศาสนา จากการที่พระเจ้ากือนาทรงสนับสนุนให้พระภิกษุจากเมืองต่างๆ ในล้านนา เช่น เมืองเชียงแสน เมืองเชียงตุง และอื่นๆ เดินทางเข้ามาศึกษาพระพุทธศาสนาที่วัดสวนดอก ประกอบกับการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งแรกในประเทศไทย และเป็นครั้งที่ ๘ ของโลก ณ วัดมหาโพธาราม หรือวัดเจ็ดยอด ในสมัยของพระเจ้าติโลกราช การรจนาวรรณกรรมพระพุทธศาสนาที่สำคัญของล้านนาจำนวนมาก ในสมัยของพระเมืองแก้ว เช่น ชินกาลมาลีปกรณ์ เวสสันตรทีปนี จักกวาฬทีปนี สังขยาปกาสฎีกา มังคลัตถทีปนี เป็นต้น[๘๐] แล้วให้พระสงฆ์นำวรรณกรรมคัมภีร์เหล่านั้นออกไปเผยแผ่ยังอาณาจักรใกล้เคียงด้วย เช่น การนำพระไตรปิฎกจำนวน ๖๐ คัมภีร์ไปเผยแผ่ยังล้านช้าง[๘๑] ทำให้เมืองเชียงใหม่กลายเป็นศูนย์กลางของการศึกษาพระปริยัติธรรมและพระธรรมวินัย และกลายเป็นศูนย์กลางทางพระพุทธศาสนาของอาณาจักรล้านนา

๒) การเมืองการปกครอง พระสงฆ์มีบทบาททางการเมืองมากขึ้น พบว่าพระสงฆ์ได้มีส่วนร่วมในการพิพากษาคดีต่างๆ ร่วมกับขุนนาง และบางครั้งยังมีบทบาทในการว่ากล่าวตักเตือนพระมหากษัตริย์ที่ประพฤติตนไม่ถูกต้องอีกด้วย

๓) ศิลปะ การเข้ามาของพระพุทธศาสนาจากสุโขทัย ยังส่งผลให้ล้านนาได้รับอิทธิพลจากศิลปกรรมแบบสุโขทัยเข้ามาปะปนมากขึ้น ดังปรากฏเจดีย์ทรงดอกบัวตูมหรือพุ่มข้าวบิณฑ์ ซึ่งเป็นเจดีย์แบบสุโขทัยแท้ที่วัดสวนดอก นอกจากนั้นการได้รับอิทธิพลของศิลปะพุกามที่เข้ามาพร้อมกับพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์หรือนิกายรามัญ เช่น เจดีย์ทรงมณฑปที่วัดพระยืน จังหวัดลำพูน เจดีย์ทรงกลมองค์ประธานที่วัดสวนดอก และเจดีย์ทรงกลมวัดอุโมงค์เถรจันทร์[๘๒] การสร้างวัดโพธารามมหาวิหารหรือวัดเจ็ดยอด พระองค์ยังทรงโปรดให้ถ่ายแบบเจดีย์พุทธคยาจำลองจากเมืองพุกาม มาสร้างเป็นพระเจดีย์เจ็ดยอด ดังปรากฏให้เห็นจนถึงปัจจุบันนี้ ในทำนองเดียวกันพุทธลักษณะของพระพุทธรูป มีลักษณะผสมกันระหว่างพระพุทธรูปสมัยเชียงแสนตอนต้นกับสุโขทัย เรียกว่าพระพุทธรูปสมัยเชียงแสนตอนกลาง

๔) วัฒนธรรมประเพณี พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้กลายเป็นความเชื่อหลักในดินแดนล้านนา ได้สร้างความผูกพันและความเป็นเอกภาพในดินแดนล้านนาอย่างมั่นคงสืบเนื่องมาจนทุกวันนี้

---

[๘๐] สุรพล ดำริห์กุล, **แผ่นดินล้านนา**, หน้า ๔๒ – ๔๓.

[๘๑] อ้างแล้ว, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, หน้า ๑๖๒.

โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเชื่อที่ว่า มนุษย์ถูกกำหนดด้วยกรรม ชีวิตจึงมีการเวียนว่ายตายเกิดไปตามกรรม แม้กระทั่งพระพุทธเจ้ายังหนีไม่พ้นเรื่องกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด ปรากฏในเรื่องทศชาติ ซึ่งผ่านการเทศน์และจิตรกรรมตามฝาผนังวัดต่างๆ ซึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นต้น

๔.๒.๒ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยล้านนา

พระพุทธศาสนาในดินแดนล้านนาแต่เดิมนั้น เป็นการผสมผสานพระพุทธศาสนาเถรวาททั้งแบบละโว้ มอญ และพุกาม หรือเรียกว่านิกายพื้นเมืองเดิม จากการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างดินแดนมาช้านาน ทั้งการแลกเปลี่ยนค้าขาย การศึกษาเล่าเรียน ฯลฯ ครั้นในสมัยพระเจ้ากือนา พระองค์ทรงอาราธนานิมนต์พระสุมนเถระมาจากเมืองสุโขทัย พระเถระผู้เป็นตัวแทนนิกายลังกาวงศ์จากเมืองพันหรือรามัญประเทศ เข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาและอบรมกุลบุตร นับจากนั้นลังกาวงศ์ก็อยู่คู่กับดินแดนแห่งนี้ตราบเท่าปัจจุบัน

เส้นทางพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์ สามารถแจกแจงได้ดังนี้

ครั้งที่ ๑ ลังกาวงศ์สำนักรามัญ

ลังกา --> เมืองพัน --> สุโขทัย --> ลำพูน --> เชียงใหม่ (วัดสวนดอก)

ในอาณาจักรล้านนา พระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพระพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์เข้ามาสู่ดินแดนล้านนาในสมัยของพระเจ้ากือนา ด้วยพระองค์ได้อาราธนาพระสุมนเถระจากเมืองสุโขทัยมาเผยแผ่พระศาสนาในเมืองเชียงใหม่และดินแดนล้านนา ในสมัยนั้นถือกันว่าพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์นั้นเป็นศาสนาที่บริสุทธิ์ เพราะการทำสังฆกรรมถูกต้องมาแต่โบราณ พระสุมนเถระเคยไปศึกษาและอุปสมบทใหม่ในสำนักของพระมหาเถระที่มีชื่อเสียงในขณะนั้น คือ พระอุทุมพรบุบผามหาสวามี ที่เมืองพันหรือเมืองเมาะตะมะ ซึ่งขณะนั้นถือเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในภูมิภาคนี้ เมื่อพระสุมนเถระเดินทางมาถึงล้านนา พระเจ้ากือนาได้สร้างวัดพระยืนที่เมืองหริภุญชัย ลำพูนให้เป็นที่จำพรรษา ต่อมาพระองค์จึงได้พระราชทานสวนหลวงเพื่อสร้างวัดให้พระสุมนเถระจำพรรษาขึ้นอีกแห่งหนึ่งที่เมืองเชียงใหม่ คือวัดบุปผาราม หรือวัดสวนดอก จากนั้นพระเจ้ากือนาได้สนับสนุนให้พระภิกษุจากเมืองต่างๆ ในล้านนา เช่น เมืองเชียงแสน เมืองเชียงตุง และอื่นๆ เดินทางเข้ามาศึกษาพระพุทธศาสนาที่วัดสวนดอกแห่งนี้ จึงทำให้วัดสวนดอกและเมืองเชียงใหม่กลายเป็นศูนย์กลางของการศึกษาพระปริยัติธรรมและพระธรรมวินัยแทนที่เมืองหริภุญชัยในเวลาต่อมา

การเข้ามาของพระพุทธศาสนาจากอาณาจักรสุโขทัย ส่งผลให้เกิดการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมระหว่างล้านนากับสุโขทัยขึ้น ทั้งทางศาสนา ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม และรูปแบบของอักษร ดังปรากฏเจดีย์ทรงดอกบัวตูมหรือพุ่มข้าวบิณฑ์ ซึ่งเป็นเจดีย์แบบสุโขทัยแท้ที่วัดสวนดอก

---

[๘๒] พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, **โบราณสถานในแคว้นล้านนา, การขึ้นทะเบียนโบราณสถานภาคเหนือ**, หน้า ๖. อ้างใน สุรพล ดำริห์กุล, **แผ่นดินล้านนา**, (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๓๙), หน้า ๓๘ - ๓๙.

นอกจากนั้นการได้รับอิทธิพลของศิลปะพุกามที่เข้ามาพร้อมกับพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์หรือนิกายรามัญ เช่น เจดีย์ทรงมณฑปที่วัดพระยืน จังหวัดลำพูน ซึ่งพระสุมนเถระเป็นผู้ซ่อมแซมจากของเดิม เจดีย์ทรงกลมองค์ประธานที่วัดสวนดอก และเจดีย์ทรงกลมวัดอุโมงค์เถรจันทร์[๘๓] ในระยะนี้รู ป แ บ บของศิลปะสุโขทัยได้เริ่มเข้ามามีอิทธิพลต่องานศิลปกรรมล้านนาในด้านของประติมากรรม ปรากฏในพุทธลักษณะของพระพุทธรูป จะมีลักษณะผสมกันระหว่างพระพุทธรูปสมัยเชียงแสนตอนต้นกับสุโขทัย จึงเรียกพระพุทธรูปในยุคนี้ว่า สมัยเชียงแสนตอนกลาง พระพุทธศาสนาได้มีความเจริญรุ่งเรืองมาก จึงเข้ามามีบทบาทต่อการดำเนินชีวิตของชาวล้านนาเป็นอย่างมาก พระสงฆ์ได้รับการยกย่องในสังคมและมีบทบาทในบ้านเมืองหลายด้าน โดยเฉพาะการเมืองและการศึกษา ตั้งแต่สมัยของพระเจ้ากือนาเป็นต้นไป พบว่าพระสงฆ์ได้มีส่วนร่วมในการพิพากษาคดีต่างๆ ร่วมกับขุนนาง และบางครั้งยังมีบทบาทในการว่ากล่าวตักเตือนพระมหากษัตริย์ที่ประพฤติตนไม่ถูกต้องอีกด้วย

ครั้งที่ ๒ ลังกาวงศ์สำนักสีหล

เชียงใหม่-->ลังกา --> อยุธยา --> ศรีสัชนาลัย --> สุโขทัย --> ลำพูน --> เชียงใหม่ (วัดป่าแดง)

เหตุการณ์สำคัญทางพระพุทธศาสนาในล้านนาเกิดขึ้นอีกครั้ง จากการตื่นตัวทางการศึกษาพระพุทธศาสนา ในราว ปี พ.ศ. ๑๙๖๗ พระสงฆ์ล้านนาหลายรูปเดินทางไปศึกษาเล่าเรียนที่ลังกา และได้พาพระเถระชาวลังกากลับมาด้วย ๒ รูป คือ พระมหาอุตตมปัญญาและพระวิกกมพาหุ เพื่อให้มาเป็นพระอุปัชฌาย์ ทั้งอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุองค์หนึ่งเพื่อเอามากราบไหว้บูชา เมื่อเดินทางกลับจากลังกาได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาตามเมืองต่างๆ ไปด้วย เช่น กรุงศรีอยุธยา ศรีสัชนาลัย สุโขทัย กระทั่งกลับถึงเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. ๑๙๗๓ และพำนักอยู่ที่วัดป่าแดงหลวง คณะสงฆ์กลุ่มนี้ถือว่าเป็นคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ใหม่ หรือเรียกว่า สำนักสีหล

นับตั้งแต่นั้นดินแดนล้านนาจึงมีคณะสงฆ์อยู่ ๓ สำนัก คือ สำนักพื้นเมืองเดิมที่สืบทอดมาจากหริภุญชัย มีศูนย์กลางอยู่ที่วัดพระสิงห์ ลังกาวงศ์สำนักรามัญหรือบุปผวาสีแห่งวัดสวนดอก และลังกาวงศ์สำนักสีหล ซึ่งตั้งอยู่ที่วัดป่าแดงมหาวิหารหรือวัดป่าแดงหลวง ด้วยคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ใหม่หรือสำนักสีหลนั้นประพฤติปฏิบัติตามพระวินัยอย่างเคร่งครัดและแตกต่างจากพระสงฆ์ลังกาวงศ์เก่าหรือสำนักรามัญ ทำให้ได้รับความเลื่อมใสศรัทธาจากประชาชน ขุนนาง และเชื้อพระวงศ์

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในสมัยของพระเจ้าติโลกราช พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองสูงสุด ด้วยพระองค์ทรงเลื่อมใสในพระศาสนาและสนับสนุนพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์สายใหม่หรือสายสิงหล ถึงกับได้ทรงโปรดให้ทำการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งแรกในประเทศไทย และเป็นครั้งที่ ๘ ของโลก ณ วัดมหาโพธาราม หรือวัดเจ็ดยอด พระองค์ทรงสร้างวัดและปูชนียสถานที่สำคัญขึ้นอีก

---

[๘๓] อ้างแล้ว, **โบราณสถานในแคว้นล้านนา**, **การขึ้นทะเบียนโบราณสถานภาคเหนือ**, หน้า ๖. อ้างในสุรพล ดำริห์กุล, **แผ่นดินล้านนา**, (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๓๙), หน้า ๓๘ - ๓๙.

หลายแห่ง เช่น พระเจดีย์หลวง วัดป่าแดงหลวง วัดโพธารามมหาวิหาร เป็นต้น โบราณสถานสำคัญเหล่านี้เป็นหลักฐานแสดงให้เห็นถึงลักษณะงานศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมที่เกิดขึ้นในยุคสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี ด้วยช่วงเวลาดังกล่าวนั้นล้านนาได้รับอิทธิพลจากศิลปกรรมแบบสุโขทัยเข้ามาปะปนมากขึ้น ตัวอย่างอิทธิพลศิลปกรรมของสุโขทัยที่ชัดเจนคือ เจดีย์ช้างล้อม วัดป่าแดงหลวง เจดีย์วัดเชียงมั่น รวมถึงเจดีย์ทรงกลมหลายองค์ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้ ซึ่งลักษณะเฉพาะหรือแบบฉบับของสุโขทัยที่สามารถสังเกตได้ง่าย คือ ลวดบัวใต้องค์ระฆังซึ่งทำเป็นรูปบัวคว่ำซ้อนกันสามชั้น ได้เริ่มเข้ามาเป็นแบบแผนของเจดีย์ในเมืองเชียงใหม่[๘๔] นอกจากนี้การสร้างวัดโพธารามมหาวิหารหรือวัดเจ็ดยอดพระองค์ยังทรงโปรดให้ถ่ายแบบเจดีย์พุทธคยาจำลองจากเมืองพุกาม มาสร้างเป็นพระเจดีย์เจ็ดยอดดังปรากฏให้เห็นจนถึงปัจจุบันนี้

โดยทั่วไปแล้วเข้าใจกันว่าความเจริญรุ่งเรืองของล้านนาจะอยู่ในสมัยของพระเจ้าติโลกราช แต่หากพิจารณาจากร่องรอยของมรดกวัฒนธรรมที่หลงเหลืออยู่ทั้งที่เป็นโบราณวัตถุ โบราณสถาน และงานวรรณกรรม จะพบว่าล้วนแต่เป็นผลงานที่เกิดขึ้นในสมัยพระเจ้าเมืองแก้วเป็นส่วนมาก ปรากฏการณ์ดังกล่าวอาจอธิบายได้ว่า ในระยะเวลาของการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในตอนปลายศตวรรษที่ ๒๐ ที่พระสงฆ์ในสำนักลังกาวงศ์ใหม่หรือสายสีหลได้เข้ามามีบทบาทในดินแดนล้านนานั้นได้เกิดความสับสนวุ่นวายอยู่บ้าง เนื่องจากความขัดแย้งในคติความเชื่อและข้อปฏิบัติบางประการ แต่ภายหลังจากการทำสังคายนาพระไตรปิฎกแล้ว ความขัดแย้งต่างๆ จึงได้สงบลง ดังเหตุการณ์เรื่องราวครั้งพระองค์ได้ทรงเสด็จไปเมืองเชียงแสนและโปรดให้มีการบวชกุลบุตรชาวล้านนาเป็นจำนวนมาก ครั้งนั้นเป็นการบวชในสำนักต่างๆ ที่มีอยู่ในล้านนาทุกสำนักโดยประกอบพิธีร่วมกัน จึงได้เกิดความสงบสุขและมีความเจริญขึ้นในบ้านเมือง ยิ่งไปกว่านั้นยังปรากฏงานวรรณกรรมอันเนื่องในพระพุทธศาสนาที่สำคัญของล้านนาจำนวนมาก ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดี เช่น ชินกาลมาลีปกรณ์ เวสสันตรทีปนี จักกวาฬทีปนี สังขยาปกาสฎีกา มังคลัตถทีปนี เป็นต้น[๘๕] ล้วนแต่เป็นผลงานที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้เป็นส่วนมาก

สรุปจากการศึกษาประวัติศาสตร์และเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนที่เป็นอาณาจักรล้านนาสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ช่วง คือ *๑) ช่วงก่อนสมัยล้านนา (พุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๘)* เริ่มตั้งแต่พระนางจามเทวีปกครองเมืองหิริภุญชัย และ *๒) ช่วงสมัยล้านนา (พุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๓)* เริ่มตั้งแต่พญามังรายได้สร้างเมืองใหม่ชื่อว่า “นพบุรีศรีนครเชียงใหม่” เป็นต้นมา ดังนี้

๑) ช่วงก่อนสมัยล้านนา (พุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๘) เริ่มตั้งแต่พระนางจามเทวีที่เสด็จจากอาณาจักรละโว้ (ลพบุรี) ขึ้นมาปกครองเมืองหิริภุญชัยป็นต้นมาจนถึงสิ้นสุดลงของอาณาจักรหริภุญชัย พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามายังดินแดนหริภุญชัยมี ๒ ช่วงดังนี้

---

[๘๔] สุรพล ดำริห์กุล, **แผ่นดินล้านนา**, หน้า ๔๒ – ๔๓.

[๘๕] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒ – ๔๓.

ครั้งที่ ๑ เริ่มจาก อินเดีย --> ทวารวดี (ละโว้) --> หริภุญชัย (ลำพูน)

หริภุญชัยได้รับเอาอารยธรรมทวารวดีจากภาคกลางของประเทศไทยขึ้นมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๓ จากหลักฐานในวรรณกรรมสมัยล้านนา คือ ชินกาลมาลีปกรณ์ ได้กล่าวถึงการเกิดอาณาจักรหริภุญชัยว่าเริ่มจากชาวบ้านได้ร่วมกันสร้างบ้านแปงเมืองขึ้น โดยมีผู้นำคนสำคัญ คือ ฤาษีวาสุเทพและสุกกทันตฤาษี ในราวปี พ.ศ. ๑๒๐๔[๙๖] เมื่อสร้างเมืองเสร็จแล้วไม่มีเจ้าผู้ปกครอง จึงส่งหนังสือไปขอเชื้อพระวงศ์จากพระเจ้ากรุงละโว้ ซึ่งเป็นอาณาจักรที่รุ่งเรืองอยู่ในขณะนั้น พระองค์จึงส่งพระราชธิดาคือ พระนางจามเทวี พร้อมทั้งบริวาร มหาเถรผู้ทรงไตรปิฎก มาปกครองอาณาจักรหริภุญชัย พระพุทธศาสนาจึงประดิษฐานรุ่งเรืองณ นับตั้งแต่สมัยนั้นเป็นต้นไป กระทั่งในพุทธศตวรรษที่ ๑๗ – ๑๘ อาณาจักรหริภุญชัยเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมากในฐานะเมืองศูนย์กลางทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ หลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญ เช่น ประติมากรรมกวางหมอบศิลาที่วัดประตูลี้ เศียรพระพุทธรูปหินและดินเผา เป็นต้น

ครั้งที่ ๒ เริ่มจาก พุกามและมอญ -->หริภุญชัย (ลำพูน) แสดงได้ดังนี้

หริภุญชัยยังได้รับพระพุทธศาสนาเถรวาทจากอาณาจักรใกล้เคียงอย่างพุกามและมอญด้วย ซึ่งมีตำนานกล่าวว่าก่อนรัชกาลพระเจ้าสววาธิสิทธิ ซึ่งครองราชย์อยู่ที่เมืองหริภุญชัย ในพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ชาวหริภุญชัยได้เดินทางหนีโรคห่าไปอยู่ที่พุกามกับหงสาวดีนานถึง ๗ ปี หลักฐานทางโบราณคดีที่ค้นพบ อาทิ พระพิมพ์ดินเผารูปพระพุทธรูปนั่งใต้ซุ้มพุทธคยา แม่พิมพ์ ซึ่งนิยมในพม่าที่เมืองพุกามและพะโค ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ รวมทั้งนิยมทำในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาด้วย ในพุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘ อาณาจักรหริภุญชัยเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก จนกระทั่งถึงสมัยของพญายีบาปกครอง พญามังรายจากแคว้นโยนกได้เข้ายึดครองหริภุญชัยและรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของแคว้นโยนก

๒) ช่วงสมัยล้านนา (พุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๓) อาณาจักรล้านนาเริ่มต้นขึ้นในสมัยของพญามังราย เมื่อพระองค์ได้สร้างเมืองใหม่ชื่อว่า “นพบุรีศรีนครเชียงใหม่” ร่วมสมัยกับพ่อขุนรามคำแหง มีการสร้างวัดเชียงมั่น ที่เดิมเป็นตำหนักของพญามังราย เพื่อประดิษฐานพระแก้วขาว มีการสร้างเจดีย์วัดกู่คำ วัดกาดโถมที่เวียงกุมกาม และบูรณปฏิสังขรณ์วัดหลายแห่ง รวมทั้งพระพุทธรูป ในสมัยพญาแสนภู ได้ปกครองเมืองเชียงใหม่ ทรงสร้างเมืองใหม่ที่เชียงแสนให้เป็นศูนย์กลางของการปกครอง ศิลปะในสมัยนี้เรียกว่า ศิลปะเชียงแสน ซึ่งเป็นศิลปะล้านนายุคต้น ได้มีการสร้างเจดีย์วัดป่าสัก เจดีย์หลวง เจดีย์ผสมทรงกลม ในเมืองเชียงแสน รวมทั้งพระพุทธรูปจำนวนมาก และพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามายังล้านนาเป็น ๒ ช่วงดังนี้

---

[๙๖] อุษณีย์ ธงไชย, **จากสมัยไพลสโตซีนสู่สมัยอาณาจักรล้านนา, ล้านนาคดีศึกษา**, (เชียงใหม่ : โครงการล้านนาคดีศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๗), หน้า ๑๖๕.

ครั้งที่ ๑ ลังกาวงศ์สำนักรามัญ เริ่มจากลังกา -เมืองพัน- สุโขทัย - ลำพูน- เชียงใหม่ (วัดสวนดอก)

ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์สำนักรามัญเข้าสู่ล้านนา พญากือนาได้นิมนต์พระสุมนเถระจากสุโขทัยมาล้านนา พญากือนาสร้างวัดพระยืน ลำพูนให้เป็นที่จำพรรษา ต่อมาพระองค์ได้พระราชทานสวนหลวงให้เป็นที่จำพรรษาที่เชียงใหม่ คือ วัดบุปผาราม หรือวัดสวนดอก ซึ่งเป็นที่ศูนย์กลางของการศึกษาทางพระพุทธศาสนาแทนหริภุญชัยในเวลาต่อมา ปรากฏเจดีย์ทรงดอกบัวตูมหรือพุ่มข้าวบิณฑ์ ที่วัดสวนดอก เจดีย์ทรงมณฑปวัดพระยืน ลำพูน และเจดีย์วัดอุโมงค์เถรจันทร์ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากศิลปะสุโขทัย

ครั้งที่ ๒ ลังกาวงศ์สำนักสีหล เริ่มจากเชียงใหม่ - ลังกา - อยุธยา - ศรีสัชนาลัย - สุโขทัย - ลำพูน - เชียงใหม่ (วัดป่าแดง) - พะเยา

จากการตื่นตัวทางการศึกษา พระสงฆ์ล้านนาได้เดินทางไปศึกษาที่ลังกา เมื่อกลับมาได้นำพระสงฆ์จากลังกา ๒ รูปมาเป็นพระอุปฌาชย์ พร้อมทั้งอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุและเผยแผ่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ใหม่ตามเส้นทางเช่น กรุงศรีอยุธยา ศรีสัชนาลัย สุโขทัย จนถึงเชียงใหม่ และได้พำนักที่วัดป่าแดงหลวง เรียกว่า ลังกาวงศ์ใหม่หรือสำนักสีหล แต่เกิดความขัดแย้งกับลังกาวงศ์สำนักรามัญ ทำให้พระสงฆ์ลังกาวงศ์ใหม่พากันหนีไปอยู่ที่เมืองลำปาง

ในสมัยพระเจ้าติโลกราช พระองค์ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ใหม่ มีการสังคายนาพระไตรปิฎกเป็นครั้งแรกในประเทศไทย มีการสร้างวัดเจดีย์หลวง วัดป่าแดงหลวง วัดโพธารามมหาวิหาร เจดีย์ช้างล้อมที่วัดป่าแดงหลวง และเจดีย์ทรงกลมจำนวนมาก การสร้างเจดีย์เจ็ดยอด ที่วัดเจ็ดยอด ภายหลังการสังคายนาพระไตรปิฎกที่วัดเจ็ดยอด นอกจากนี้ในสมัยพระเจ้าติโลกราช พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์สายใหม่หรือสายสิงหล ได้เผยแผ่เข้ามายังเมืองพะเยา จากการที่พระเจ้าติโลกราชได้ยกเมืองพะเยาให้เจ้าสี่หมื่นพะเยา (พระญายุธิษฐิระ) จากเมืองสองแคว (ปัจจุบันคือพิษณุโลก) มาปกครองเมืองพะเยา ต่อมา ในสมัยพระเจ้าเมืองแก้ว ความขัดแย้งสงบลง มีการบวชจำนวนมาก มีการสังฆกรรม เกิดความสงบสุข มีการสร้างวัด พระพุทธรูปในล้านนา และเกิดวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาจำนวนมาก หลังจากนั้นล้านนาเริ่มเสื่อมลง จากการเกิดอุทกภัย และการเข้ามาปกครองของพม่าเป็นเวลา ๒๐๐ กว่าปี

๔.๒.๓ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยสุโขทัย

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ได้สำรวจพบส่วนใหญ่เป็นจารึกที่เกี่ยวกับเรื่องราวในพระพุทธศาสนา พระราชกรณียกิจของกษัตริย์แต่ละองค์ได้อุปถัมภ์ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และปฏิบัติต่อพสกนิกรภายในราชอาณาจักรนั้น ๆ สำหรับในด้านกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาซึ่งชาวล้านนาให้ความเลื่อมใสศรัทธาและอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาในลักษณะต่างนั้นได้ถูกจารึกไว้ในหลักฐานทางโบราณคดีมากมาย จาก

การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องได้พบว่า จารึกเหล่านั้นมีทั้งที่เป็นโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และเป็นหนังสือที่ปราชญ์ชาวล้านนาได้แต่งขึ้น เพื่อให้เห็นความชัดเจนเกี่ยวกับเรื่องนี้จะได้แบ่งเนื้อการนำเสนอออกเป็น ๒ หัวข้อ คือ ๑) หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในจารึกสมัยล้านนา ๒) หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมหนังสือสมัยล้านนา ซึ่งแต่ละหัวข้อจะได้นำเสนอตามลำดับดังนี้

๔.๒.๓.๑ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในจารึกสมัยล้านนา ตัวอย่างของจารึกที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางด้านพระพุทธศาสนาที่พบในสมัยล้านนาส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่เกี่ยวการสร้างศาสนสถาน ศาสนวัตถุ และศิลปวัตถุ การถวายที่ดิน การบริจาคทรัพย์ การถวายทาสรับใช้ให้กับพระสงฆ์ในอารามต่าง ๆ เป็นต้น ตัวอย่างของจารึกสมัยล้านนาดังกล่าวมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

๑) จารึกวัดพระยืน มีอายุตั้งแต่ พ.ศ. ๑๙๑๓ สำรวจพบที่ วัดพระยืน ตำบลเวียงยอง อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน ในจารึกมีเนื้อหาเกี่ยวกับคำนอบน้อมพระพุทธเจ้า กล่าวถึงมูลเหตุที่ได้ไปอาราธนาพระสุมนมหาเถรจากอาณาจักรสุโขทัย ให้ขึ้นมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในล้านนา ในปี พ.ศ. ๑๙๑๒ และได้นิมนต์ให้จำพรรษาอยู่ที่วัดพระยืน เมืองหริภุญชัย จังหวัดลำพูน และมีเรื่องราวเกี่ยวกับการบูรณปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุในวัดพระยืนรวมทั้งพระธาตุที่มีพระพุทธรูปสมัยหริภุญชัยประดิษฐานในอิริยาบถประทับยืนอยู่ในซุ้มคูหาของพระธาตุนี้ด้วย ปัจจุบันจารึกนี้อยู่ที่วัดพระยืน ตำบลเวียงยอง อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน

๒) จารึกวัดเชียงมั่น มีอายุตั้งแต่ พ.ศ. ๒๑๒๔ สำรวจพบที่ วัดเชียงมั่น ตำบลศรีภูม อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ ในจารึกมีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติการก่อสร้างวัดเชียงมั่น ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๓๙ โดยพญามังราย พญางำเมือง และพญาร่วง ร่วมกันตั้งหอนอน ณ ราชมณเฑียร ขุดคู ก่อกำแพง ๓ ชั้นขึ้นทั้ง ๔ ด้าน แล้วสร้างวัดขึ้น ณ ที่แห่งนี้ ให้ ชื่อว่า “วัดเชียงมั่น” ใน พ.ศ. ๒๐๑๔ พระเจ้าติโลกราช ได้ทรงก่อเจดีย์ศิลาแลง พ.ศ. ๒๑๐๑ สมเด็จพระมหาธรรมิกราชาธิราช ได้ก่อเจดีย์คร่อมเจดีย์เดิมอีกครั้งหนึ่ง เป็นต้น ปัจจุบันจารึกนี้อยู่ที่วัดเชียงมั่น ตำบลศรีภูม อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่

เมื่อคณะผู้วิจัยลงเก็บข้อมูลในพื้นที่วัดนี้ มีโอกาสสนทนาพูดคุยกับเจ้าอาวาสท่าได้เล่าให้ฟังว่า วัดนี้เดิมเป็นวัดคุ้มเวียงเหล็ก พญามังราย พญางำเมือง และพญาร่วง ร่วมกันสร้าง เคยเป็นพระอารามหลวงเนื่องจากมีมณฑปซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นพระอารามหลวง คำว่า “เชียง” ในภาษาถิ่นล้านนาแปลว่า “เมือง” คำว่า “มั่น” แปล่าว่า “มั่นคง ยั่งยืน” เจดีย์ที่พญามังรายสร้างครั้งแรก สูงประมาณ ๗ ศอก สมเด็จพระมหาธรรมิกราชาธิราช ได้สร้างเจดีย์ช้างล้อมอีกครั้งหนึ่งและเป็นเจดีย์แบบทรงเครื่องคล้ายกับที่เจดีย์ช้างของจังหวัดน่าน เจ้าอาวาสองค์ก่อนเคยเล่าให้เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน (พระครูสันติธรรมวัฒน์) ฟังว่า เมื่อพญามังรายทรงสร้างวัดแห่งนี้ได้ปรารภว่ากับราชบริพาร

และพสกนิกรของพระองค์ว่า *“ศาสนามีมาก่อนกูเกิด กูจะสร้างวัดก่อนจึงจะสร้างเมืองภายหลัง”*[๘๗] ศาสนาในปรารภนี้หมายถึงพระพุทธศาสนาที่ชาวล้านนาได้นับถืออยู่ในช่วงเวลานั้น

๓) จารึกกษัตริย์ราชวงศ์มังราย มีอายุตั้งแต่ พ.ศ. ๑๙๕๔ สำรวจพบที่ อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา ในจารึกมีเนื้อหาเกี่ยวกับการบูชาพระรัตนตรัย พระมหาเถรพุทธเสน ผู้เป็นประธานในการสร้างพระสุวรรณมหาวิหาร เจ้ามหาราชและมหาเทวีได้ถวายหมู่บ้านและที่นา ไว้กับพระสุวรรณมหาวิหาร ปัจจุบันจารึกนี้ถูกเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย จังหวัดลำพูน เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีการสำรวจพบ ***จารึกวัดปราสาท*** มีอายุตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๓๙ สำรวจพบที่ วัดปราสาท อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย ในจารึกมีเนื้อหาเกี่ยวกับเจ้าหมื่นเชียงแสนคำล้าน ถวายวัดปราสาทแด่พระเจ้าแผ่นดินและพระราชมารดาของพระองค์ ปัจจุบันจารึกนี้อยู่ที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงแสน จังหวัดเชียงราย ***จารึกพระธาตุลำปางหลวง*** ๑ มีอายุตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๔๖ สำรวจพบที่ วัดพระธาตุลำปางหลวง ตำบลลำปางหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง ในจารึกมีเนื้อหาเกี่ยวกับเจ้าเมืองนครสีทัตถมหาสุรมนตรี ทรงร่วมกับพระสงฆ์ ข้าราชการ และอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย ก่อสร้างวิหารวัดพระธาตุลำปางหลวง ปัจจุบันจารึกนี้อยู่ที่ วัดพระธาตุลำปางหลวง ตำบลลำปางหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปา จารึกเจ้ามหาเทวี มีอายุในพุทธศตวรรษที่ ๒๐ สำรวจพบที่ด้านทิศเหนือ คอระฆังพระธาตุหริภุญชัย วัดพระธาตุหริภุญชัย อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน ในจารึกมีเนื้อหาเกี่ยวกับเจ้ามหาเทวีผู้ได้สร้างพระพุทธรูปและได้ปรารถนา คือ ขอให้มั่นในศีล ๕ ศีล ๘, และได้ถึงซึ่งนิพพานอันเป็นเลิศ ปัจจุบันจารึกนี้อยู่ที่ ด้านทิศเหนือ คอระฆังพระธาตุหริภุญชัย วัดพระธาตุหริภุญชัย อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน นอกนี้ในจารึกอื่น ๆ ก็มีเนื้อหาในลักษณะเดียวกันนี้

จะเห็นได้ว่าหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ได้สำรวจพบทั้งในโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ในสมัยล้านนาส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับ “การทำบุญ” เช่น การให้ทาน การรักษาศีล การเจริญภาวนา ส่วนนี้มีอยู่ในหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาเรื่อง “บุญกริยาวัตถุ” อยู่ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค มี ๓ ประการ ดังนี้ *“ ๑) ทานมัยบุญกิริยาวัตถุ (บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทาน) ๒) สีลมัยบุญกิริยาวัตถุ (บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีล) ๓) ภาวนามัยบุญกิริยาวัตถุ บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนา)”*[๘๘] นอกจากนี้เมื่อให้ทานแล้วยังตั้งจิตปรารถนาเพื่อให้ตนได้ สวรรค์ และนิพาน ซึ่งหลักธรรมดังนี้ได้เคยให้รายละเอียดไว้แล้วในหัวข้อก่อนหน้านี้ เป็นต้น

---

[๘๗] พระครูสันติธรรมวัฒน์, เจ้าอาวาสวัดเชียงมั่น ตำบลศรีภูม อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่, เมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๐.

[๘๘] **ที.ปา.**(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๙..

๔.๒.๓.๒ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมหนังสือสมัยล้านนา ในสมัยนี้มีพระเถระชาวล้านนาหลายรูปที่มีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎกและภาษาบาลี เช่น พระโพธิรังสี พระธรรมเสนาบดี พระญาณกิตติ พระสัทธัมมกิตติมหาผุสสเทวะ พระสิริมังคลาจารย์ พระรัตนปัญญาเถระ พระญาณวิลาสเถระ พระสุวัณณรังสีเถระ และ พระอุตตรารามเถระ เป็นต้น พระสงฆ์ทั้ง ๙ รูปนี้เป็นปราชญ์ชาวล้านนมีผลงานโดดเด่นได้แต่งคัมภีร์เป็นภาษาบาลีไว้หลายเรื่องดังนี้

๑) พระโพธิรังสี ชาวเชียงใหม่แต่งตำนานภาษาบาลี ๒ เรื่อง คือ *(๑) จามเทวีวงศ์* ซึ่งว่าด้วยประวัติการสร้างเมืองหริภุญชัย เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๑๒๐๐ ด้วยการเสด็จมาครองเมืองของพระนางจามเทวี ไปจนถึง พ.ศ. ๑๕๘๖ ซึ่งจบลงด้วยการพระเจ้าอาทิตยราช และการปรากฏขึ้นแห่งพระบรมสารีริกธาตุที่วัดพระธาตุหริภุญชัย เป็นระยะเวลานานถึง ๓๘๐ ปี ก่อนเชียงใหม่จะถูกผนวกเข้ากับเชียงใหม่ *(๒) สิหิงคนิทาน* ประวัติพระพุทธสิหิงค์ (ทั้ง ๒ เรื่อง แต่งระหว่าง พ.ศ. ๑๙๘๕ - ๒๐๖๘)

๒) พระธรรมเสนาบดีเถระ ชาวเชียงแสน ซึ่งทางพม่าอ้างว่าเป็นชาวพม่า นิพนธ์งานเกี่ยวกับบาลีไวยากรณ์ชื่อ สัททัตถเภทจินตา ปทักกมโยชนา

๓) พระญาณกิตติ ชาวเชียงใหม่ พระเถระรูปนี้ได้เคยไปศึกษาพระพุทธศาสนาที่ลังกาทวีป ดูเหมือนท่านจะเป็นผู้มีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎกมากที่สุด ท่านได้รจนาคัมภีร์ไว้ถึง ๑๒ เรื่อง คือ *(๑) สมันตปาสาทิกา อัตถโยชนา* คู่มืออธิบายความหมายของศัพท์ คำ ประโยค และข้อความในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา อรรถกถาวินัยปิฎกซึ่งแต่งโดยพระพุทธโฆษาจารย์ *(๒) ภิกขุปาฏิโมกขคัณฐีทีปนี* คู่มืออธิบายความหมายของศัพท์ คำ ประโยค และข้อความยากในภิกขุปาฏิโมกข์ ซึ่งรวบรวมศีลสำหรับภิกษุฯ *(๓) สีมาสังกรวินิจฉัย* เรื่องการพิจารณาวินิจฉัยการคาบเกี่ยวกันแห่งสีมา คือเขตแดนที่กำหนดเครื่องหมายแห่งพระอุโบสถ สถานที่ประกอบสังฆกรรมของคณะสงฆ์ (ทั้ง ๓ เรื่องนี้ แต่งระหว่าง พ.ศ. ๒๐๒๔ - ๒๐๓๙) *(๔) อัฏฐสาลินีอัตถโยชนา* คู่มือหรือคัมภีร์อธิบายคัมภีร์อัฏฐสาลินี ที่แต่งขึ้นโดยพระพุทธโฆษาจารย์ *(๕) สัมโมหวิโนทนีอัตถโยชนา* คู่มืออธิบายคัมภีร์สัมโมหวิโนทนี (๖) *ธาตุกถา อัฏฐโยชนา* อธิบายความพระอภิธรรม *(๗) ปุคคลบัญญัติ อัฏฐโยชนา* อธิบายความพระอภิธรรม (๘) *กถาวัตถุ อัฏฐโยชนา* อธิบายความพระอภิธรรม *๙) ยมก อัฏฐโยชนา* อธิบายความพระอภิธรรม *(๑๐) ปัฏฐาน อัฏฐโยชนา* อธิบายความพระอภิธรรม (๑๑) อภิธัมมัตถวิภาวินีอัตถโยชนา คู่มืออธิบายความในคัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินี ซึ่งแต่งโดยพระเถระพม่าชื่อ สุมังคลเถระ และ *(๑๒) มูลกัจจายนอัตถโยชนา* คู่มืออธิบายไวยากรณ์บาลี แต่งราว พ.ศ. ๒๐๔๗

๔) พระสัทธัมมกิตติมหาผุสสเทวะ ชาวเมืองหริภุญชัย แต่งสัททพินทุอภินวฎีกา คู่มืออธิบายไวยากรณ์บาลีคัมภีร์สัททพินทุ ซึ่งแต่งโดยกษัตริย์พม่าพระนามว่า กยจวะ แต่งขึ้นในประมาณ พ.ศ. ๒๐๕๐

๕) พระสิริมังคลาจารย์ ชาวเชียงใหม่ ดูเหมือนว่าท่านจะเป็นพระที่มีชื่อเสียงมากกว่าทุกองค์ เพราะผลงานสำคัญคือ มังคลัตถทีปนี ท่านนิพนธ์คัมภีร์ไว้ ๔ เรื่อง ซึ่งล้วนแต่เป็นเรื่องยาวทั้งสิ้น ดังนี้ *(๑) เวสสันตรทีปนี* คัมภีร์อธิบายความหมายของศัพท์ คำ ประโยคในเวสสันดรชาดกภาษาบาลี แต่ง พ.ศ. ๒๐๖๐ *๒) จักกวาฬทีปนี* คัมภีร์อธิบายเกี่ยวกับภูมิวิทยา มีภูเขา แม่น้ำ สระ บ่อน้ำ ทวีป ป่า มนุษย์ เทวดา และอมนุษย์ ที่อาศัยอยู่ในจักรวาล แต่ง พ.ศ. ๒๐๖๓ *๓) สังขยาปกาสกฎีกา* คู่มืออธิบายคัมภีร์สังขยาปกาสก แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๓ *(๔) มังคลัตถทีปนี* คัมภีร์อธิบายเรื่องมงคล ๓๘ ประการ โดยเริ่มตั้งแต่ อเสวนา จ พาลานํ เป็นต้นไป มีความหนาถึง ๘๐๐ หน้า (หนังสือ ๘ หน้ายก) ท่านยกข้อความในคัมภีร์ต่าง ๆ มาอ้างอิงถึง ๙๖ คัมภีร์ แต่ง พ.ศ. ๒๐๖๗

๖) พระรัตนปัญญาเถระ ชาวเชียงราย หรือชาวลำปาง ผลงานของท่านมีอยู่ ๓ เรื่อง คือ *๑) ชินกาลมาลี* พงศาวดารหรือประวัติความเป็นมาของพระพุทธศาสนา เริ่มแต่สมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงเป็นพระโพธิสัตว์ จนถึงปัจจุบันชาติ การประสูติ ตรัสรู้ ปรินิพพาน การทำสังคายนาในชมพูทวีป และในศรีลังกา การสร้างเมืองสำคัญในล้านนา อาทิ เชียงใหม่ หริภุญชัย ความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในล้านนา ฯลฯ แต่ง พ.ศ. ๒๐๖๐ (*๒) วชิรสารัตถสังคหะ*คัมภีร์ซึ่งประมวลที่มาของธรรมะที่สำคัญจากคาถาต่าง ๆ แต่ง พ.ศ. ๒๐๗๘ *(๓) มาติกัตถสรูปธัมมสังคณี* คัมภีร์อธิบายความพระอภิธรรมโดยย่อ แต่งราว พ.ศ. ๒๐๖๐ – ๒๐๖๕

๗) พระญาณวิลาสเถระ ชาวโยนกเชียงแสน ท่านแต่งคัมภีร์ไว้เพียงเรื่องเดียว คือ สังขยาปกาสกะ เกี่ยวกับการนับ คำนวณ วัน เวลา ระยะทาง การชั่งน้ำหนักด้วยเครื่องวัด ตวง ตราชั่ง เป็นต้น

๘) พระสุวัณณรังสีเถระ ชาวเชียงใหม่ นิพนธ์ไว้ ๒ เรื่อง คือ *(๑) คันถาภรณฎีกา* คู่มืออธิบายคัมภีร์ไวยากรณ์บาลี คือ คันถาภรณะ (ซึ่งแต่งโดยพระพม่าชื่อ อริยวังสเถระ) แต่ง พ.ศ. ๒๑๒๘ *(๒) ปฐมสัมโพธิกถา* ประวัติพระพุทธเจ้าฉบับพิสดาร

๙) พระอุตตรารามเถระ ชาวโยนกเชียงแสน แต่งไว้เรื่องเดียว คือ วิสุทธิมัคคทีปนี คู่มืออธิบายคัมภีร์วิสุทธิมัคค์ (ผลงานของพระพุทธโฆษาจารย์) แต่งไว้ประมาณ พ.ศ. ๒๐๖๕ – ๒๑๔๕ คัมภีร์สาสนวงศ์ ซึ่งแต่งโดยพระพม่า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๔ กล่าวว่า พระอุตตรารามเถระแต่งคัมภีร์วิสุทธิมัคคทีปนี[๘๙]

จะเห็นว่าหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ได้จากจารึกสมัยล้านนาและได้จากวรรณกรรมหนังสือสมัยล้านนามีสาระสำคัญดังนี้

---

[๘๙] สมหมาย เปรมจิตต์,วรรณกรรมทางพุทธศาสนาในล้านนา : ภาษาบาลี, เอกสาร ประกอบการเสวนาเรื่อง **"วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาล้านนา"** ในการจัดประชุม สัมมนาทางวิชาการเรื่อง "พระพุทธศาสนาในล้านนา" โดยคณะศาสนาและ ปรัชญา ระหว่างวันที่ ๒๐-๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ ณ ศูนย์ฝึกอบรม ธนาคารไทยพาณิชย์ ต.บ้านปง อ.หางดง จ.เชียงใหม่. [ออนไลน์] : <http://www.philo.mbu.ac.th/index.php/2013-06-17-16-03-23/120-2013-06-11-02-36-40>, 26 January 2016.

๑) *หลักพุธธรรมในจารึกสมัยล้านนา* ส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับ “การทำบุญ” เช่น การให้ทาน การรักษาศีล การเจริญภาวนา ส่วนนี้มีอยู่ในหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาเรื่อง “บุญกิริยาวัตถุ” อยู่ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค มี ๓ ประการ ดังนี้ “ (๑) ทานมัยบุญกิริยาวัตถุ (บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทาน) (๒) สีลมัยบุญกิริยาวัตถุ(บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีล) (๓) ภาวนามัยบุญกิริยาวัตถุ บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนา)”[๙๐] นอกจากนี้เมื่อให้ทานแล้วยังตั้งจิตปรารถนาเพื่อให้ตนได้สวรรค์ และนิพาน เป็นต้น ๒) *หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมหนังสือสมัยล้านนา* เนื่องจากในสมัยนี้มีพระเถระชาวล้านนาหลายรูปที่มีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎกและภาษาบาลี จึงสามารถนำเอาหลักพุทธธรรมทั้งสามคัมภีร์ในพระไตรปิฎก คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎกมาเขียนเป็นหนังสืออธิบายหลักธรรมเหล่านั้นได้อย่างพิสดารและลุ่มลึกเป็นอย่างมาก

สรุป

ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยสุโขทัยและล้านนา ที่ได้ศึกษาทั้งหมดในบทนี้มีข้อค้นพบที่น่าสนใจดังนี้

๑. ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยสุโขทัย มีดังนี้

๑) ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยสุโขทัย จากหลักฐานทางโบราณคดีและบันทึกทางประวัติศาสตร์ของเมืองสุโขทัย พบว่า เมื่อครั้งเมืองสุโขทัยขึ้นอยู่กับกษัตริย์ขอม ประชาชนส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนาทั้งมหายานและเถรวาท รวมไปถึงศาสนาพราหมณ์ และในตอนต้นแห่งศตวรรษที่ ๑๘ จักรวรรดิขอมเริ่มเสื่อมอำนาจลง ขุนบางกลางหาวและพระสหายได้ประกาศอิสรภาพขับไล่พวกขอมออกไป แล้วสถาปนาขุนบางกลางหาวให้เป็นกษัตริย์นามว่า “พ่อขุนศรีอินทราทิตย์” เป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์พระร่วง พร้อมกับตั้งเมืองสุโขทัยเป็นราชธานี พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ทรงนับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทมากกว่านิกายอื่น การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้จึงน่าจะส่งผลให้คติความเชื่อทางศาสนาเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย อย่างไรก็ตาม วัฒนธรรมความเชื่อของขอมยังคงหลงเหลืออยู่ เมื่อพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ได้ยินกิตติศัพท์ความน่าเลื่อมใสศรัทธาของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ที่นครศรีธรรมราช จึงทรงอัญเชิญพระพุทธสิหิงค์ขึ้นมาประดิษฐานยังสุโขทัย พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้แพร่หลายเข้ามายังสุโขทัยนับตั้งแต่นั้น

ครั้นถึงสมัยพ่อขุนรามคำแหง กษัตริย์องค์ที่ ๓ แห่งราชวงศ์พระร่วง พระพุทธศาสนานิกายมหายานค่อยๆ เสื่อมลง ประกอบกับพระองค์ทรงทราบกิตติศัพท์ว่า ที่นครศรีธรรมราชมี

---

[๙๐] **ที.ปา.**(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๙..

พระสงฆ์ปฏิบัติธรรมวินัยกันอย่างเคร่งครัด ด้วยความเลื่อมใสศรัทธาจึงโปรดให้อาราธนาพระสงฆ์เหล่านั้นขึ้นมายังสุโขทัย แล้วทรงสร้างวัดป่าถวาย เรียกว่าเป็นคณะอรัญญิกหรือคณะลังกาวงศ์

ในระหว่างสมัยของพระยาเลอไทกับพระมหาธรรมราชาลิไท พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์ได้เข้ามาสู่สุโขทัยอีกครั้งหนึ่ง โดยพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามุนี ได้เดินทางจาริกแสวงบุญไปศึกษาพระพุทธศาสนายังลังกาแล้วนำกลับมาเผยแผ่ยังสุโขทัย เรียกว่าพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์สายสีหล การศึกษาพระพุทธศาสนาในสมัยนี้ได้รับความสนใจอย่างกว้างขวาง และมีผู้คนเลื่อมใสมากขึ้น ภายหลังเมื่อพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามุนีฯ ถึงแก่มรณภาพ พระสงฆ์ทั้งหลายเกิดหย่อนยานทางพระวินัย จึงทำให้พระสงฆ์ที่เคร่งครัดหันไปสนใจวัตรปฏิบัติของสำนักลังกาวงศ์ที่เมืองพันหรือเมาะตะมะ ซึ่งมีพระอุทุมพรบุบผามหาสวามีเป็นเจ้าสำนัก และกำลังมีชื่อเสียงอยู่ในขณะนั้น

นั่นคือ ในปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ในสมัยของสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท มีพระสงฆ์ชาวสุโขทัยสองรูป คือ พระอโนมทัสสี และพระสุมนเถระ ได้เดินทางไปยังเมืองพันหรือเมาะตะมะ และเข้าบวชใหม่ในฝ่ายอรัญวาสีที่สำนักของพระอุทุมพรบุบผามหาสวามี[๖๑] ซึ่งถือกันว่ามีความเคร่งครัดที่สุดในลังกา และเมื่อเดินทางกลับมายังสุโขทัยแล้ว ได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ตามแนวทางของสำนักพระอุทุมพรบุบผามหาสวามี หรือพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์สายรามัญ จนแพร่หลายออกไปทั่ว กระทั่งถึงอาณาจักรล้านนาและล้านช้าง โดยได้รับการสนับสนุนจากพระมหาธรรมราชาลิไทเป็นอย่างดี

พระอโนมทัสสีและพระสุมนเถระได้เดินทางไปเมืองพันอีกครั้ง เพื่ออาราธนาพระอุทุมพรบุบผามหาสวามีให้มาเป็นพระอุปัชฌาย์ในการผนวชของพระมหาธรรมราชาลิไท พร้อมกับได้นำพระสงฆ์ชาวสุโขทัย ๘ รูป ร่วมเดินทางไปบวชแปลงใหม่ด้วย แต่พระอุทุมพรบุบผามหาสวามี ได้มอบหมายให้พระอโนมทัสสีและพระสุมนเถระ เป็นพระอุปัชฌาย์บวชแปลงให้พระสงฆ์ทั้ง ๘ รูปนั้น โดยกล่าวว่า “ดูรา อาวุโสทั้งหลาย ศาสนาอัน กูนำมาแต่ลังกาทวีปนั้น จักไม่มั่นคงในเมืองเม็งนีนา จักไปตั้งมั่นอยู่ในเมืองสูโพ้นต่อเท่า ๕ พันปีแล” ครั้นแล้วพระองค์ทรงเดินทางมาเป็นพระอุปัชฌาย์ให้พระมหาธรรมราชาลิไท และจำพรรษาที่วัดป่ามะม่วงเป็นเวลาหลายเดือน หลังจากที่พระมหาธรรมราชาลิไททรงลาผนวชแล้ว ทรงโปรดให้ส่งพระสงฆ์ที่ได้เคยศึกษาพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์สายรามัญนี้เดินทางไปเผยแผ่สั่งสอนพระศาสนายังเมืองต่างๆ ในอาณาจักรใกล้เคียง[๖๒] และในปี พ.ศ.๑๙๑๒ พระ

---

[๖๑] พระพุทธพุกาม และ พระพุทธญาณ, **ตำนานมูลศาสนา**, หน้า ๓๑๖.

[๖๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๐.

สุมนเถระได้เดินทางไปเจริญพระพุทธศาสนาในเมืองเชียงใหม่ตามที่ได้รับนิมนต์จากพระเจ้ากือนา กษัตริย์เมืองเชียงใหม่ โดยได้นำคณะสงฆ์ไปครบทั้ง ๕ รูป เพื่ออุปสมบทกุลบุตรในล้านนาด้วย[๙๓]

กระทั่งถึงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๐ มีพระภิกษุที่อาศัยอยู่ในเชียงใหม่กลุ่มหนึ่ง พร้อมด้วยพระภิกษุในแคว้นกัมโพช (ลพบุรี) และมอญจำนวนรวม ๓๙ รูป เดินทางไปบวชแปลงใหม่ และศึกษาธรรมวินัยที่ลังกา แล้วกลับมาพร้อมกับอาราธนาพระเถระชาวลังกา ๒ รูป เพื่อให้มาเป็นพระอุปัชฌาย์ในการบวชให้ถูกต้องด้วย คณะสงฆ์กลุ่มนี้เรียกว่า คณะสงฆ์ลังกาวงศ์ใหม่หรือสีหลสายใหม่ ในการเดินทางกลับมาครั้งนั้นได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ใหม่นี้ตามเมืองต่างๆ หลายแห่ง เช่น กรุงศรีอยุธยา เมืองศรีสัชนาลัย เมืองสุโขทัย หลังจากนั้นได้เดินทางกลับถึงเชียงใหม่ในปี พ.ศ. ๑๙๗๓[๙๔] นับแต่นั้นพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นเคียงคู่กรุงสุโขทัยตราบจนถึงบัดนี้

๒) เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยสุโขทัย จากการศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัยพบว่า เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่สุโขทัยนั้น อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ สามารถแจกแจงได้ ๒ ครั้งหลัก ๆ ดังต่อไปนี้

ครั้งที่ ๑ สมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ และพ่อขุนรามคำแหง (ปลายศตวรรษที่ ๑๘ - ต้นศตวรรษที่ ๑๙)

ลังกา --> นครศรีธรรมราช --> สุโขทัย

เมื่อมีการสถาปนาราชธานีสุโขทัยราวพ.ศ. ๑๘๐๐ ในรัชกาลพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ขณะนั้นกระแสวัฒนธรรมขอมได้ลดลงมากแล้ว ในขณะที่การเกี่ยวโยงกับล้านนาและพม่าได้เข้ามาแทนที่ ประวัติศาสตร์สุโขทัยในแผ่นดินพญาลิไท หรือพระมหาธรรมราชาที่ ๑ ทรงผนวชในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทลังกาวงศ์ โดยอัญเชิญพระอุปัชฌาย์จากเมืองมอญทางตอนใต้ของพม่า ราชธานีสุโขทัยมีเมืองคู่แฝด คือ ศรีสัชนาลัย มีเมืองหน้าด่านทางตอนใต้คือ กำแพงเพชร และมีเมืองพิษณุโลกเป็นเมืองราชธานีชั่วคราว [๙๕] ซึ่งเมืองศรีสัชนาลัย ปรากฏนามอยู่คู่กัน (twin capital) ในศิลาจารึกสุโขทัยหลายหลัก เป็นที่ประจักษ์ชัดว่าเคยเป็นราชธานีที่รุ่งโรจน์ของไทย หลักฐานต่าง ๆ จากศิลาจารึกทำให้เราทราบพระนามพ่อเมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัยในสมัยเริ่มแรก คือ “พ่อขุนศรีนาวนำถม” พระราชบิดาพ่อขุนผาเมืองเจ้าเมืองราด ต่อมาพ่อขุนบางกลางหาว เจ้าเมืองบางยาง พ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองราด ทรงร่วมแรงร่วมใจกันกอบกู้ความเป็นไทยจากการปกครองของขอมเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เมื่อเสร็จสิ้นภาระกิจสำคัญแล้ว พ่อขุนผาเมืองทรงสถาปนาพ่อขุนบางกลางหาวขึ้นเป็น

---

[๙๓] อ้างแล้ว, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, หน้า ๙๙.

[๙๔] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๗ – ๑๐๘.

[๙๕] สันติ เล็กสุขุม, **ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย (ฉบับย่อ)**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๙๓ - ๙๔.

พ่อเมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัย พร้อมกับพระราชทานนาม“ศรีอินทราทิตย์” พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ได้สร้างบ้านแปงเมืองทั้งนครศรีสัชนาลัยและสุโขทัยจนมีความเจริญรุ่งเรือง จนถึงรัชกาลของพระโอรสทั้งสอง คือ พ่อขุนบานเมือง และพ่อขุนรามคำแหง [๙๖]

พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์จากนครศรีธรรมราชได้แพร่หลายเข้ามายังสุโขทัย ปรากฏหลักฐานในชินกาลมาลีปกรณ์ ซึ่งได้กล่าวถึง พระโรจราช ซึ่งควรหมายถึง พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ได้อัญเชิญพระพุทธสิหิงค์จากนครศรีธรรมราชมายังเมืองสุโขทัย[๙๗] ศาสตราจารย์ขจร สุขพานิช ได้วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองสุโขทัยกับนครศรีธรรมราชไว้ว่า ปู่ไสสงครามหรือที่ตำนานเมืองนครศรีธรรมราชเรียกว่า พระยาศรีไสยณรงค์นั้น น่าจะเป็นโอรสของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ กับพระมารดา ชาวนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นธิดาของพระยาศรีธรรมาโศกราช โดยให้เหตุผลว่า เมื่อพ่อขุนศรีอินทราทิตย์เสด็จลงไปเมืองนครศรีธรรมราชในครั้งนั้น ได้อัญเชิญพระพุทธสิหิงค์มาด้วย และการที่ปู่ไสสงครามนำกองทัพลงไปเมืองนครศรีธรรมราช และได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดี ทำให้เชื่อว่าปู่ไสสงครามเป็นพระญาติ เนื่องจากมีพระราชมารดาเป็นเจ้าหญิงแห่งเมืองนครศรีธรรมราช[๙๘] หลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ใกล้ชิดของสุโขทัยกับนครศรีธรรมราช และการเผยแผ่เข้ามาของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์ตั้งแต่สมัยนั้นเป็นต้นมา

ในปี พ.ศ.๑๘๒๒ สมัยพ่อขุนรามคำแหงกษัตริย์องค์ที่ ๓ แห่งราชวงศ์พระร่วงขึ้นครองราชย์ มีกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีและมีกรุงศรีสัชนาลัยเป็นเมืองลูกหลวง พระพุทธศาสนานิกายมหายานซึ่งรุ่งเรืองอยู่ทางใต้หรืออาณาจักรศรีวิชัย และทางตะวันออกคือประเทศเขมร ได้ค่อย ๆ เสื่อมลงพร้อมกัน ประกอบกับพระองค์ทรงทราบกิตติศัพท์ว่า พระสงฆ์ที่ได้ไปศึกษาเล่าเรียนจากศรีลังกามาอยู่ที่นครศรีธรรมราชนั้น ปฏิบัติธรรมวินัยกันอย่างเคร่งครัด พระองค์จึงเลื่อมใสศรัทธาและโปรดให้อาราธนาพระสงฆ์เหล่านั้นขึ้นมายังกรุงสุโขทัย แล้วทรงโปรดสร้างวัดป่าถวาย เกิดเป็นคณะอรัญญิกหรือคณะลังกาวงศ์สืบต่อมา จากหลักฐานข้อความที่ปรากฏในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ในตอนที่ว่าด้วยพระเถระสวดอนุโมทนาในคราวเมื่อพระเจ้าพิลกปนัดดาธิราช[๙๙] ทรงบำเพ็ญกุศลมีความกล่าวว่า “เพื่อจะยังพระศาสนาของพระพุทธ ซึ่งกษัตริย์ทรงพระนามว่า รามราช เป็นต้น นำมาแต่ลังกานั้นให้รุ่งเรือง”[๑๐๐]

สอดคล้องกับศิลาจารึกหลักที่ ๑ ที่ว่าในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙ พ่อขุนรามคำแหงอาราธนานิมนต์พระมหาสังฆราชจากเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งขณะนั้นเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่

---

[๙๖] สงวน รอดบุญ, **พุทธศิลป์สุโขทัย,** หน้า ๒๘.

[๙๗] อ้างแล้ว, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, หน้า ๑๐๐ – ๑๐๑. อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒.

[๙๘] นคร พันธุ์ณรงค์ (บรรณาธิการ), **รายงานผลการสัมมนาการเมืองและสภาพสังคมสมัยสุโขทัย**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิฆเณศ, ๒๕๒๑), หน้า ๑๗๖ – ๑๗๗.

[๙๙] หรือ พระเมืองแก้ว

[๑๐๐] พระรัตนปัญญาเถระ (ร.ต.ท.แสง มนวิทูร แปล), **ชินกาลมาลีปกรณ์**, (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๑), หน้า ๑๖. อ้างใน สุรพล ดำริห์กุล, **เจดีย์ช้างล้อมกับประวัติศาสตร์บ้านเมืองและพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในประเทศไทย**, หน้า ๑๓.

พระพุทธศาสนาจากลังกายุคแรกซึ่งมีความรู้เกี่ยวกับพระไตรปิฎกเข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสุโขทัย รวมทั้งสร้างวัดขึ้นในอรัญญิกด้วย ทำให้พุทธศาสนาจากลังการุ่งเรืองขึ้นในสุโขทัยมานับแต่นั้น

ในศิลาจารึกหลักที่ ๒ ว่า “เบื้องตะวันตกสุโขทัยนี้มีอรัญญิก พ่อขุนรามคำแหงกระทำโอยทาน แก่พระสังฆราชปราชญ์เรียนพระไตรปิฎก หลวัก (รู้หลักฉลาด) กว่าปู่ครูในเมืองนี้ทุกคนลุกแต่เมืองนครศรีธรรมราชมา...” โดยนักวิชาการชี้ให้เห็นว่าสุโขทัยคงรับพระพุทธศาสนาจากลังกาผ่านทางเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยพ่อขุนรามคำแหงนี่เอง นอกจากนี้ยังปรากฏในตำนานพระพุทธสิหิงค์ที่กล่าวถึงการอัญเชิญพระพุทธสิหิงค์จากเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นมาประดิษฐานที่เมืองสุโขทัย เป็นหลักฐานหนึ่งที่บอกถึงความสัมพันธ์ทางการศาสนาของเมืองทั้งสอง [๑๐๑]

ในยุคนี้ สุโขทัยมีความเจริญรุ่งเรืองดังระบุในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ ว่าอาณาเขตแคว้นสุโขทัยแผ่ออกไปอย่างกว้างขวาง เช่น ทางใต้ถึงนครศรีธรรมราชและเขตแดนมลายู ทางทิศตะวันออกไปจนถึงเมืองเวียงจันทน์ และเวียงคำทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงในเขตแดนลาวปัจจุบัน และทางตะวันตกถึงเมืองหงสาวดี เมื่อสิ้นรัชกาลของพ่อขุนรามคำแหง อาณาจักรสุโขทัยต้องสูญเสียบรรดาหัวเมืองไปบ้าง แต่การทำนุบำรุงศิลปะวัฒนธรรมยังคงมีอย่างต่อเนื่อง

การรับพระพุทธศาสนาจากลังกามีผลต่อแบบแผนทางศิลปะสถาปัตยกรรม และก่อให้เกิดคติความเชื่อแพร่หลายในหมู่ชนต่าง ๆ เช่น คติเกี่ยวกับพระศรีอริยเมตไตรย คติความเชื่อเรื่องปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้า เรื่องชาดก คติการบูชาพระพุทธบาท เป็นต้น รวมไปถึงการสร้างพระพุทธรูป การสร้างวัดอรัญญิก คือ วัดที่อยู่นอกเมืองในป่าเขาให้เป็นที่จำพรรษาของพระสงฆ์ที่ต้องการปลีกวิเวก และความสงบ ซึ่งเขตอรัญญิกนอกเมืองสุโขทัยทางด้านทิศตะวันตก มีวัดกระจายอยู่หลายวัด ได้แก่ วัดป่ามะม่วง วัดตะพานหิน วัดตึกฯ เส้นทางดังกล่าวแสดงให้เห็นได้ดังดังนี้

---

[๑๐๑] กนกวรรณ โสภณวัฒนวิจิตร, **ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย,** หน้า ๗๙.

เส้นทางภูมิศาสตร์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย ครั้งที่ ๑ แสดงในแผนภาพดังนี้

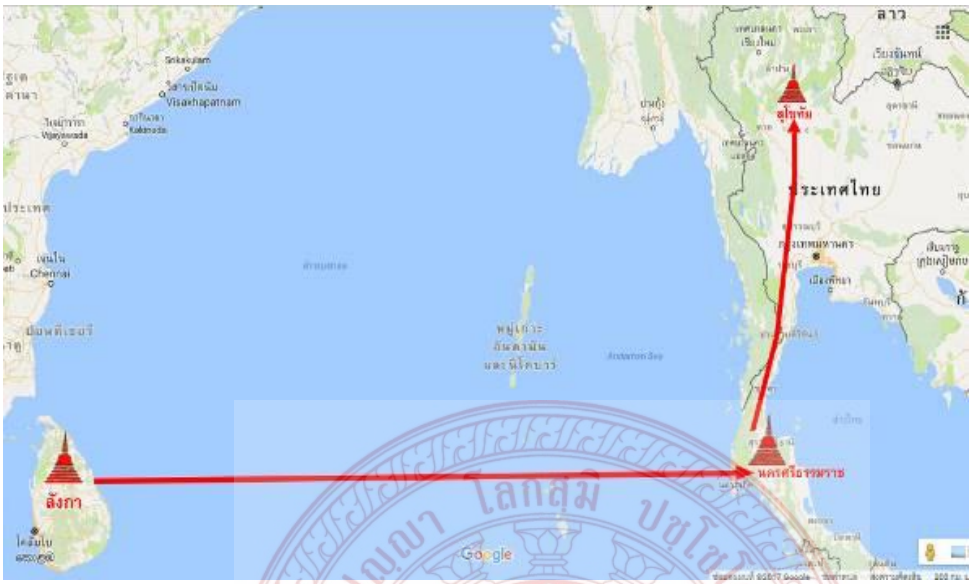

ภาพที่ ๔.๑๖ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย ครั้งที่ ๑ ลังกา – นครศรีธรรมราช - สุโขทัย

ครั้งที่ ๒ สมัยพระยาเลอไท และพระมหาธรรมราชาลิไท (ปลายศตวรรษที่ ๑๙ - ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐)

สุโขทัย --> เมืองพัน --> อินเดีย --> ลังกา --> สุโขทัย

ในปี พ.ศ.๑๘๔๔ พระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณี [๑๐๒] ผู้เป็นหลานของพ่อขุนผาเมือง เสด็จกลับมาจากลังกา หลังจากทรงผนวชและศึกษาพุทธศาสนา ตรงกับสมัยพญาเลอไทขึ้นครองราชย์ สาระสำคัญของพุทธศาสนาลังกาวงศ์ต้นแบบแห่งศรัทธาของสุโขทัยคือ เมืองพันซึ่งเป็นเมืองมอญอยู่ทางตอนใต้ของพม่า พระมหาเถรศรีศรัทธาพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณี ทรงเดินทางจากสุโขทัย

---

[๑๐๒] จารึกวัดศรีชุมมีบันทึกเรื่องราว “พระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณีศรีรัตนลังกาทีปมหาสามีเป็นเจ้า” ว่าเกิดที่เมืองสระหลวงสองแคว เป็นลูกของพระยาคำแหงพระราม เป็นหลานพ่อขุนผาเมือง และเป็นหลานปู่ของพ่อขุนศรีนาวนำถม สันนิษฐานว่านามเดิมคือ เจ้าศรีศรัทธา เป็นนักรบที่มีความสามารถ และขณะเดียวกันมีความศรัทธาในพุทธศาสนา เมื่ออายุ ๓๑ ปีได้ออกบวช ซึ่งการออกบวชของเจ้าศรีศรัทธา นักวิชาการวิเคราะห์ว่าอาจเป็นเพราะเหตุผลทางการเมือง พระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณีศรี ตนลังกาทีปมหาสามีเป็นเจ้า เป็นสมณศักดิ์ที่ได้รับเมื่อตอนที่พระองค์ออกบวช (กนกวรรณ โสภณวัฒนวิจิตร, **ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย,** หน้า ๖๘.)

ไปเมืองลำพูนแล้วย้อนลงมาทางตากเพื่อไปสู่เมืองพัน แล้วจึงเดินทางต่อไปยังลังกา แสดงให้เห็นถึงเส้นทางการเผยแผ่ของพระพุทธศาสนาจากเมืองพัน และประเทศลังกามาสู่สุโขทัย ภิกษุชาวสุโขทัยหลายรูป เช่น พระสุมนเถระ เดินทางไปบวชใหม่ในสำนักพระอุทุมพรมหาสามีที่เมืองพัน และกลับมาสู่สุโขทัยในรัชกาลของพญาลิไท[๑๐๓] เส้นทางดังกล่าวแสดงให้เห็นได้ดังดังนี้

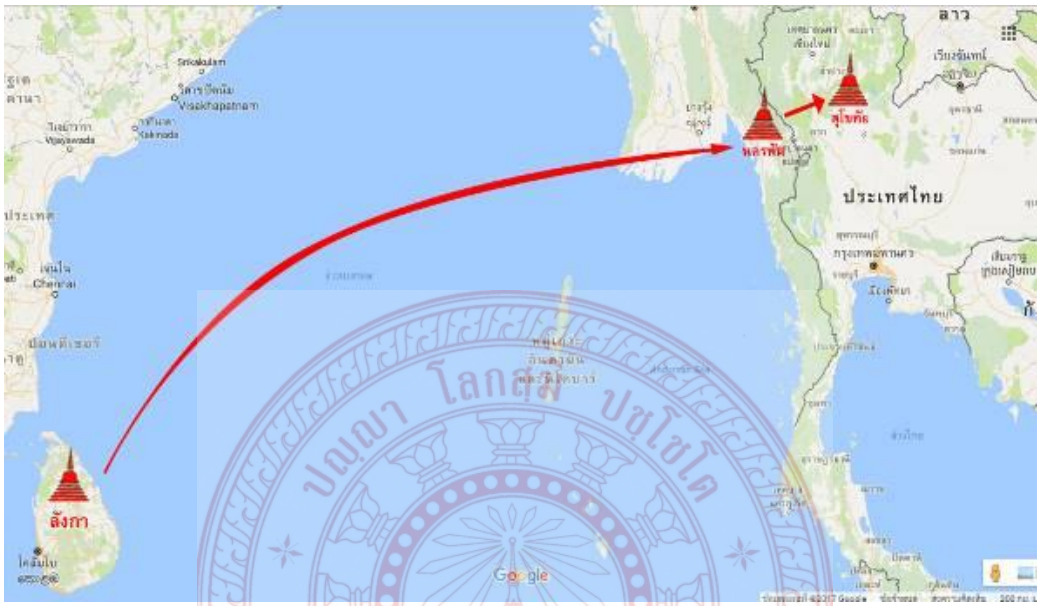

ภาพที่ ๔.๑๗ เส้นทางการเผยแผ่พรพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย ครั้งที่ ๒ สุโขทัย - เมืองพัน - อินเดีย - ลังกา – สุโขทัย

๓) หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยสุโขไท ได้พบว่ามีหลักพุทธธรรมอยู่จำนวนมากที่ปรากฏตามหลักฐานทางโบราณคดีและวรรณกรรมหนังสือในสมัยสุโขทัย เช่น จารึกนครชุมปรากฏหลักธรรมเรื่อง ”สัทธรรมอันตรธาน ๕ และทศพิธราชธรรม” จารึกปู่ขุนจิตขุนจอดปรากฏหลักธรรมเรื่อง “สวรรค์” ชั้นต่าง ๆ จารึกเจ้าธรรมรังสี หลักธรรมปรากฏคือเรื่อง “ไตรลักษณ์” เป็นต้น ที่สำคัญมีการแต่งหนังสือเรื่อง “เตภูมิกถา” ขึ้นมาในสมัยสุโขทัยด้วย ในหนังสือเตภูมิกถานี้ได้ปรากฏหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาอยู่จำนวนมาก โดยนำหลักธรรมเหล่านั้นมาอธิบายผูกโยงเข้าไว้กับเตภูมิซึ่งเป็นเค้าโครงสำคัญของหนังสือเล่มนี้ ซึ่งเป็นที่รู้จักของผู้ศึกษาวรรณกรรมทั่วไปจึงไม่ได้นำมาเสนอไว้ที่ตรงนี้อีก จึงได้นำเสนอไว้เพียงหลัก “สัทธรรมอันตรธาน ๕ ทศพิธราชธรรม สวรรค์ และ ไตรลักษณ์” ซึ่งได้จากตัวอย่างจารึกที่ให้ไว้ คือ จารึกนครชุม จารึกปู่ขุนจิตขุนจอด และจารึกเจ้าธรรมรังสี เท่านั้น

---

[๑๐๓] อ้างแล้ว, **ศิลปะสุโขทัย**, หน้า ๑๐-๑๒.

๒. ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยล้านนา มีดังนี้

๑) ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยล้านนา จากการศึกษาได้พบว่า บริเวณดินแดนในทางตอนเหนือของอาณาจักรล้านนานั้นได้มีอาณาจักรเกิดขึ้นมาก่อนแล้วตั้งแต่ประมาณ พุทธศตวรรษที่ ๑๑ อาณาจักรหรือแคว้นเหล่านั้น ได้แก่ โยนกชัยบุรีศรีช้างแสน (โยนก) หิรัญนครเงินยางเชียงแสน ภูกามยาวหรือพะเยา และหริภุญชัย[๑๐๔] อย่างไรก็ตาม มีเพียงอาณาจักรหริภุญชัยเท่านั้นที่มีหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงให้เห็นว่ามีการรับเอาอารยธรรมทวารวดีจากภาคกลางของประเทศไทยขึ้นมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๓ และปรากฏใน ชินกาลมาลีปกรณ์ ว่าเมืองหริภุญชัยได้เกิดขึ้นในราวปี พ.ศ. ๑๒๐๔ โดยชาวบ้านได้ร่วมกันสร้างและมีผู้นำคนสำคัญ คือ ฤาษีวาสุเทพ และสุกกทัน-ตฤาษี[๑๐๕] ครั้นสร้างเสร็จแล้วจึงไปขอเชื้อพระวงศ์จากพระเจ้ากรุงละโว้ขึ้นมาปกครอง พระองค์จึงส่งพระนางจามเทวี พร้อมทั้งบริวาร มหาเถรผู้ทรงไตรปิฎก มาปกครองอาณาจักรหริภุญชัย[๑๐๖] พระนางจามเทวีจึงเป็นปฐมขัตติยานี ผู้นำมาซึ่งวัฒนธรรมทวารวดี และพระพุทธศาสนาเถรวาทที่ผสมผสานระหว่างละโว้ มอญ และพุกาม พระพุทธศาสนาจึงประดิษฐานและรุ่งเรืองอยู่ในดินแดนของอาณาจักรหริภุญชัยตั้งแต่สมัยนั้นเรื่อยมา และในพุทธศตวรรษที่ ๑๗ – ๑๘ อาณาจักรหริภุญชัยมีความสำคัญในฐานะเมืองศูนย์กลางทางพระพุทธศาสนา

อาณาจักรล้านนาได้เริ่มต้นขึ้นเมื่อพญามังรายจากแคว้นโยนก เข้ายึดครองหริภุญชัยในสมัยของพญายีบาปกครอง แล้วรวมหริภุญชัยเข้าเป็นส่วนหนึ่งของโยนก[๑๐๗] พระองค์ทรงประทับที่เมืองหริภุญชัยเพียง ๒ ปี จากนั้นสร้างราชธานีที่เวียงกุมกาม ครั้นในปี พ.ศ. ๑๘๓๙ ได้สร้างเมืองใหม่ชื่อว่า “นพบุรีศรีนครเชียงใหม่” ให้เป็นราชธานีของอาณาจักรล้านนา พระพุทธศาสนาของล้านนาในระยะแรกนี้เป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มาจากหริภุญชัย หลังจากพญามังรายสวรรคต กษัตริย์องค์ต่อๆ มาไม่มีบทบาทมากนักในทางประวัติศาสตร์และพระพุทธศาสนา

จนถึงสมัยพระเจ้าแสนภู พระองค์ทรงสร้างเมืองขึ้นใหม่ที่เชียงแสน และตั้งให้เป็นราชธานีของอาณาจักรล้านนา เมืองเชียงแสนจึงเป็นศูนย์กลางการปกครอง เศรษฐกิจ และศาสนาที่สำคัญในช่วงต้นของอาณาจักรล้านนา และเป็นที่มาของการเรียกศิลปะสมัยล้านนายุคต้นว่า “ศิลปะเชียง

---

[๑๐๔] คงเดช ประพัฒน์ทอง, **โบราณคดีล้านนาสมัยประวัติศาสตร์**, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๒๙), หน้า ๑๘๗.

[๑๐๕] พระรัตนปัญญาเถระ, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, หน้า ๘๙.

[๑๐๖] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๐ -๙๒. และ พระโพธิรังสี, **คำแปลจามเทวีวงศ์พงศาวดารเมืองหริภุญชัย**, แปลโดย พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษณ์), กับ พระญาณวิจิตร (สิทธิ โลจนานนท์), พิมพ์ครั้งที่ ๓ , ในงานฌาปนกิจศพ นายชัช แดงดีเลิศ, ๒๕๑๕, หน้า ๓๑.

[๑๐๗] อ้างแล้ว, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, หน้า ๑๐๔.

แสน” ขณะที่เมืองเชียงใหม่ในช่วงเวลานี้ยังไม่มีความเจริญ นอกจากเป็นที่อยู่ของเจ้านายและประชาชน ขณะที่ศูนย์กลางพระพุทธศาสนายังคงอยู่ที่เมืองหริภุญชัยตามเดิม[๑๐๘] ต่อมาในสมัยของพระเจ้าคำฟูและพระเจ้าผายู (พ.ศ.๑๘๗๗ – ๑๘๙๘) ทรงร่วมมือกับพญากาว เมืองน่าน โจมตีเมืองพะเยาแล้วรวมเข้ากับอาณาจักรล้านนา จากนั้นทรงย้ายเมืองหลวง ให้เชียงใหม่กลับมาเป็นราชธานีของอาณาจักรล้านนาดังเดิม

๒) เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยล้านนา จากการศึกษาที่ผ่านมาสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ช่วง คือ *๑) ช่วงก่อนสมัยล้านนา (พุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๘)* เริ่มตั้งแต่พระนางจามเทวีได้เสด็จจากอาณาจักรละว็(ลพบุรี) ขึ้นมาปกครองเมืองหิริภุญชัย (ลำพูน) และสมัย *๒) ช่วงสมัยล้านนา (พุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๓)* เริ่มตั้งแต่พญามังรายได้สร้างเมืองใหม่ชื่อว่า “นพบุรีศรีนครเชียงใหม่” เป็นต้นมา ดังนี้

(๑) *ช่วงก่อนสมัยล้านนา (พุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๘)* หริภุญชัยก่อนสมัยล้านนาเริ่มตั้งแต่พระนางจามเทวีปกครองเมืองหิริภุญชัย ได้รับเอาอารยธรรมทวารวดีจากภาคกลางของประเทศไทยขึ้นมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๓ จากหลักฐานในวรรณกรรมสมัยล้านนา คือ ชินกาลมาลีปกรณ์ ได้กล่าวถึงการเกิดอาณาจักรหริภุญชัยว่าเริ่มจากชาวบ้านได้ร่วมกันสร้างบ้านแปงเมืองขึ้น โดยมีผู้นำคนสำคัญ คือ ฤาษีวาสุเทพและสุกกทันตฤาษี ในราวปี พ.ศ. ๑๒๐๔[๑๐๙] เมื่อสร้างเมืองเสร็จแล้วไม่มีเจ้าผู้ปกครอง จึงส่งหนังสือไปขอเชื้อพระวงศ์จากพระเจ้ากรุงละโว้ ซึ่งเป็นอาณาจักรที่รุ่งเรืองอยู่ในขณะนั้น พระองค์จึงส่งพระราชธิดาคือ พระนางจามเทวี พร้อมทั้งบริวาร มหาเถรผู้ทรงไตรปิฎก มาปกครองอาณาจักรหริภุญชัย พระพุทธศาสนาจึงประดิษฐานรุ่งเรืองณ นับตั้งแต่สมัยนั้นเป็นต้นไป กระทั่งในพุทธศตวรรษที่ ๑๗ – ๑๘ อาณาจักรหริภุญชัยเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมากในฐานะเมืองศูนย์กลางทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ หลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญ อาทิ ประติมากรรมกวางหมอบศิลาที่วัดประตูลี้ เศียรพระพุทธรูปหินและดินเผา เป็นต้น พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามายังดินแดนหริภุญชัยมี ๒ ช่วง คือ

---

[๑๐๘] สุรพล ดำริห์กุล, **แผ่นดินล้านนา**, หน้า ๓๓.

[๑๐๙] อุษณีย์ ธงไชย, **จากสมัยไพลสโตซีนสู่สมัยอาณาจักรล้านนา, ล้านนาคดีศึกษา**, (เชียงใหม่ : โครงการล้านนาคดีศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๗), หน้า ๑๖๕.

ครั้งที่ ๑ เริ่มจาก อินเดีย --> ทวารวดี (ละโว้) --> หริภุญชัย (ลำพูน) ดังแผนภาพต่อไปนี้

ภาพที่ ๔.๑๘ เส้นทางในหริภุญชัยช่วงก่อนสมัยล้านนา ครั้งที่ ๑ (เถรวาทแบบอโศก)

ครั้งที่ ๒ เริ่มจาก พุกามและมอญ -->หริภุญชัย (ลำพูน)

นอกจากหริภุญชัยจะได้พระพุทธศาสนาจากทวารวดี (ละโว้) เข้ามาในหริภุญชัย(ลำพูน) แล้ว ยังได้รับพระพุทธศาสนาเถรวาทจากอาณาจักรใกล้เคียงด้วย คือ ได้รับพระพุทธศาสนามาจากทางพุกามและมอญด้วย ซึ่งมีตำนานกล่าวว่าก่อนรัชกาลพระเจ้าสววาธิสิทธิจะขึ้นครองราชย์อยู่ที่เมืองหริภุญชัย ในพุทธศตวรรษที่ ๑๗ นั้นชาวหริภุญชัยได้เดินทางหนีโรคห่าไปอยู่ที่พุกามกับหงสาวดีนานถึง ๗ ปี เมื่อกลับมาหริภุญชัยก็ได้นำเอาศิลปวัฒนธรรมแบบพุกามกลับมายังอาณาจักรหริภุญชัยด้วย มีการสำรวจพบหลักฐานทางโบราณคดีแบบพุกามและมอญ เช่น พระพิมพ์ดินเผารูปพระพุทธรูปนั่งใต้ซุ้มพุทธคยา แม่พิมพ์ ซึ่งนิยมในพม่าที่เมืองพุกามและพะโคพุทธศตวรรษที่ ๑๖ รวมทั้งนิยมทำในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาของประเทศไทยอีกด้วย เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในหริภุญชัย ที่ได้รับจากอาณาจักรใกล้เคียงนี้นี้เริ่มจาก พุกามและมอญแล้วเข้ามาสูหริภุญชัย (ลำพูน) แสดงให้เห็นเส้นทางดังกล่าวดังแผนภูมิต่อไปนี้

ภาพที่ ๔.๑๙ เส้นทางในหริภุญชัยช่วงก่อนสมัยล้านนา ครั้งที่ ๒ (เถรวาทแบบพุกามและมอญ)

๒) ช่วงสมัยล้านนา (พุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๓) เริ่มตั้งแต่พญามังรายได้สร้างเมืองใหม่ชื่อว่า "นพบุรีศรีนครเชียงใหม่" เป็นต้นมา สมัยล้านนา คือ อาณาจักรล้านนาได้เริ่มต้นในสมัยพญามังราย สร้างเมืองใหม่ชื่อว่า "นพบุรีศรีนครเชียงใหม่" ร่วมสมัยกับพ่อขุนรามคำแหง มีการสร้างวัดเชียงมั่น ที่เดิมเป็นตำหนักของพญามังราย เพื่อประดิษฐานพระแก้วขาว มีการสร้างเจดีย์วัดกู่คำ วัดกาดโถมที่เวียงกุมกาม และบูรณปฏิสังขรณ์วัดหลายแห่ง รวมทั้งพระพุทธรูป ในสมัยพญาแสนภู ได้ปกครองเมืองเชียงใหม่ ทรงสร้างเมืองใหม่ที่เชียงแสนให้เป็นศูนย์กลางของการปกครอง ศิลปะในสมัยนี้เรียกว่า ศิลปะเชียงแสน ซึ่งเป็นศิลปะล้านนายุคต้น ได้มีการสร้างเจดีย์วัดป่าสัก เจดีย์หลวง เจดีย์ผสมทรงกลมในเมืองเชียงแสน รวมทั้งพระพุทธรูปจำนวนมาก และสมัยในนี้พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามายังล้านนาแบ่งออกเป็น ๒ ช่วงดังนี้

ครั้งที่ ๑ ลังกาวงศ์สำนักรามัญ เริ่มจากลังกา -เมืองพัน- สุโขทัย - ลำพูน- เชียงใหม่ (วัดสวนดอก)

ในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้เผยแผ่เข้ามาสู่อาณาจักรล้านนา สมัยพระเจ้ากือนา ขึ้นครองราชย์ (พ.ศ.๑๘๙๘ – ๑๙๒๘) พระองค์ทรงส่งคณะฑูตไปอาราธนาพระสุมนเถระที่สุโขทัยให้มาเผยแผ่พระพุทธศาสนายังล้านนา ในยุคนี้ อิทธิพลของสุโขทัยเข้ามาในทุก ๆ ด้าน โดยเฉพาะพุทธศิลป์ วัดสวนดอกและเมืองเชียงใหม่ได้กลายเป็นศูนย์กลางของการศึกษาพระปริยัติธรรมและพระธรรมวินัยแทนที่เมืองหริภุญชัย คณะสงฆ์ลังกาวงศ์กลุ่มนี้เรียกว่า สำนักรามัญ ในระยะแรกได้รับความนิยมและการอุปถัมภ์จากกษัตริย์ ขุนนาง รวมถึงประชาชนเป็นอย่างมาก ถึงกับมีบทบาทเกี่ยวข้องกับบ้านเมือง โดยเฉพาะการเมืองกับการศึกษา จนบางครั้งสามารถว่ากล่าวตักเตือน

พระมหากษัตริย์ที่ประพฤติตนไม่ถูกต้อง[๑๑๐] ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งของการเสื่อมความนิยมในเวลาต่อมา[๑๑๑] แสดงให้เห็นเส้นทางดังกล่าวดังแผนภูมิต่อไปนี้

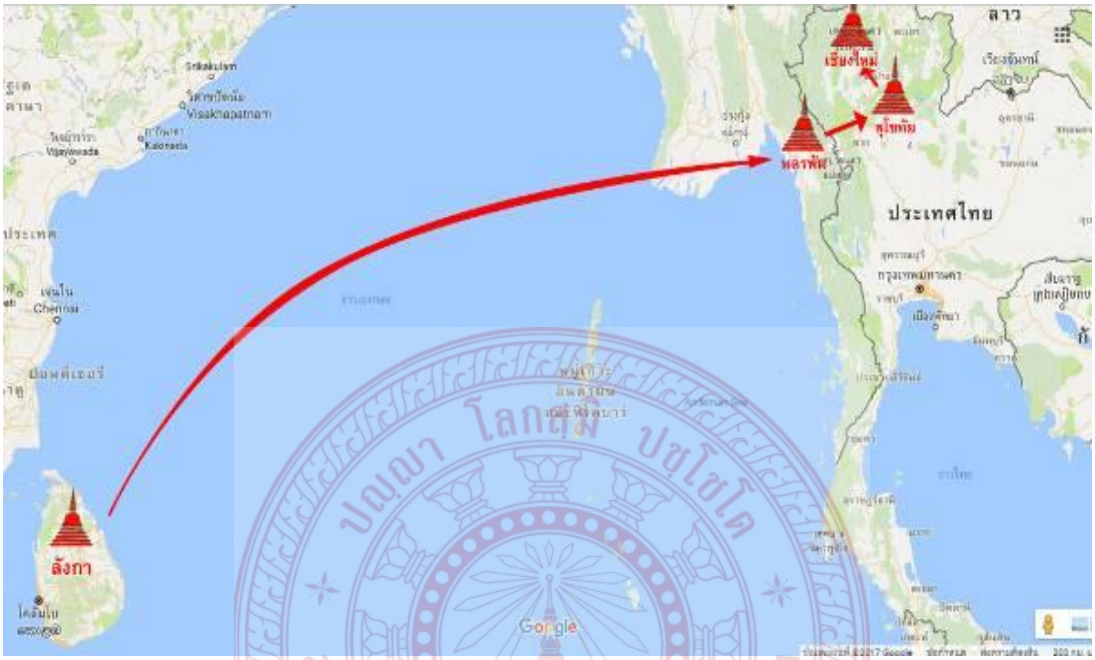

ภาพที่ ๔.๒๐ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยล้านนา ครั้งที่ ๑ (เถรวาทแบบลังกาวงศ์สำนักรามัญ)

ครั้งที่ ๒ ลังกาวงศ์สำนักสีหล เริ่มจากเชียงใหม่ - ลังกา - อยุธยา - ศรีสัชนาลัย - สุโขทัย - ลำพูน - เชียงใหม่ (วัดป่าแดง) - พะเยา

ในราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๐ พระสงฆ์ที่อยู่ในเมืองเชียงใหม่จำนวน ๒๕ รูป พร้อมด้วยพระสงฆ์ในแคว้นกัมโพช (ลพบุรี) จำนวน ๘ รูป และพระสงฆ์ชาวมอญจำนวน ๖ รูป รวมเป็น ๓๙ รูป ได้เดินทางไปเกาะลังกา และทำการอุปสมบทใหม่ทั้งหมด ไม่นานเกิดทุพภิกภัยในลังกาจึงต้องเดินทางกลับ พร้อมกันนั้นได้พาพระมหาอุตตมปัญญา และพระวิกกมพาหุ พระเถระชาวลังกา มาเพื่อเป็นพระอุปัชฌาย์ด้วย ในระหว่างการเดินทางกลับได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาตามเมืองต่างๆ เช่น กรุงศรีอยุธยา ศรีสัชนาลัย สุโขทัย และถึงเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. ๑๙๗๓ ได้พำนักอยู่ที่วัดป่าแดงหลวง คณะสงฆ์กลุ่มนี้ถือว่าเป็นคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ใหม่ เรียกว่า สำนักสีหล หรือสายวัดป่าแดง แสดงให้เห็นเส้นทางดังกล่าวดังแผนภูมิต่อไปนี้

---

[๑๑๐] อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, **ประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่สมัยราชวงศ์มังรายและสมัยพม่าปกครอง, ล้านนาไทย**, (เชียงใหม่ : ทิพย์เนตรการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๒๗๗ – ๒๗๘.

[๑๑๑] สุรพล ดำริห์กุล, **เจดีย์ช้างล้อมกับประวัติศาสตร์บ้านเมืองและพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในประเทศไทย,** หน้า ๒๐.

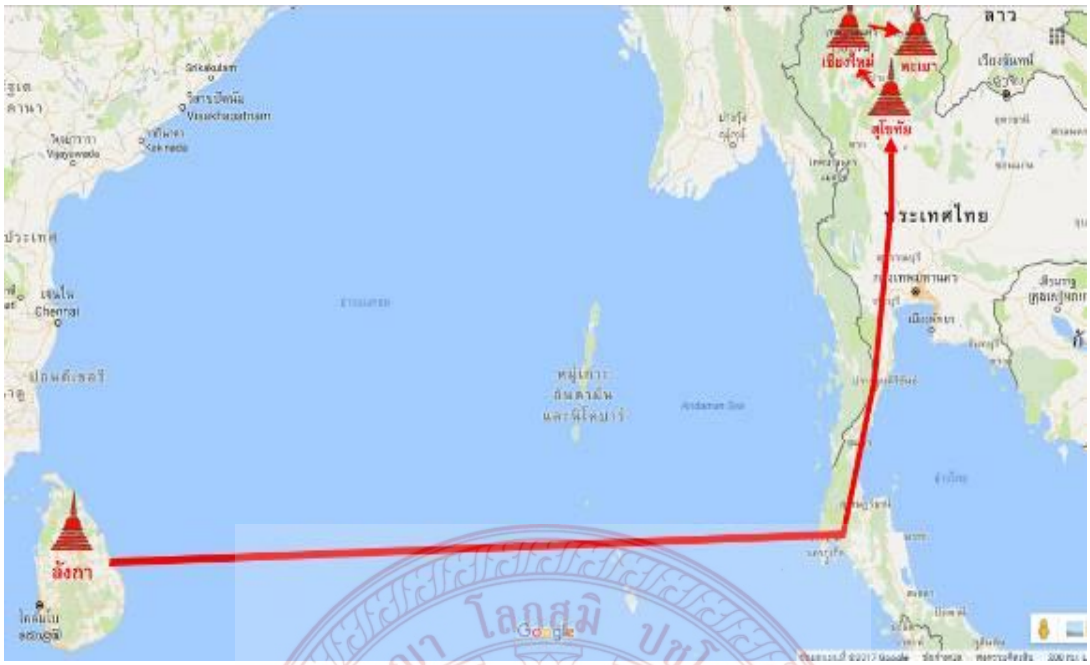

ภาพที่ ๔.๒๑ เส้นทางภูมิศาสตร์วัฒนธรรมในสมัยล้านนา ครั้งที่ ๒ (เถรวาทแบบลังกาวงศ์สำนักสีหล)

คณะสงฆ์เมืองเชียงใหม่ในขณะนั้นจึงมี ๓ สำนัก คือ สำนักพื้นเมืองเดิมที่สืบทอดมาจากหริภุญชัย มีศูนย์กลางอยู่ที่วัดพระสิงห์ ลังกาวงศ์สำนักรามัญหรือบุปผวาสีแห่งวัดสวนดอก และลังกาวงศ์สำนักสีหลที่วัดป่าแดงหลวง การที่คณะสงฆ์สำนักสีหลได้ปฏิบัติตามพระวินัยอย่างเคร่งครัดและแตกต่างจากพระสงฆ์ลังกาวงศ์เก่าหรือสำนักรามัญ รวมทั้งมีการชี้ให้เห็นถึงความวิปลาสของพระสงฆ์ในสำนักรามัญ จึงได้มีพระสงฆ์ในนิกายเดิมและผู้มีความเลื่อมใสเข้ามาบวชใหม่ในสำนักสีหลเป็นจำนวนมาก นำมาซึ่งความขัดแย้งระหว่างคณะสงฆ์ในเมืองเชียงใหม่ในเวลาต่อมา

ในสมัยของพระเจ้าสามฝั่งแกน (พ.ศ. ๑๙๔๕ – ๑๙๘๔) พระองค์ทรงสนับสนุนคณะสงฆ์สำนักรามัญ และขับไล่คณะสงฆ์สำนักสีหลออกจากเมืองเชียงใหม่[๑๑๒] คณะสงฆ์สำนักสีหลจึงไปอยู่ที่นครลำปาง โดยมี หมื่นโลกนคร ให้การสนับสนุนและส่งเสริมให้เผยแผ่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ใหม่นี้ออกไปถึงเมืองเชียงรายและเมืองเชียงแสนด้วย[๑๑๓]ต่อมาพระเจ้าสามฝั่งแกนถูกขุนนางยึดอำนาจ และสนับสนุนให้พระเจ้าติโลกราชขึ้นเป็นกษัตริย์ ครั้นขุนนางกบฏ พระเจ้าติโลกราชจึงขอให้หมื่นโลกนคร

---

[๑๑๒] พระพุทธพุกาม และ พระพุทธญาณ, **ตำนานมูลศาสนา**, หน้า ๓๖๕..

[๑๑๓] พระรัตนปัญญาเถระ, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, หน้า ๑๐๙.

ซึ่งเป็นอามาช่วยปราบปราม และช่วยราชการในเมืองเชียงใหม่ แล้วพระราชทานให้เป็นหมื่นสามล้าน[๑๑๔]

การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองดังกล่าวทำให้คณะสงฆ์สำนักสีหลได้รับการอุปถัมภ์บำรุงอย่างมากมายตลอดรัชสมัยของพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. ๑๙๘๔ – ๒๐๓๐) พระองค์ทรงเสด็จออกผนวชที่วัดป่าแดงหลวง เป็นเวลา ๗ วัน โดยมีพระมหาเมธังกรเป็นพระอุปัชฌาย์[๑๑๕] ทรงสนับสนุนให้มีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์สำนักสีหลไปทั่วราชอาณาเขต[๑๑๖] และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในปี พ.ศ. ๒๐๒๐ ทรงอุปถัมภ์การสังคายนาพระไตรปิฎกที่วัดมหาโพธาราม หรือวัดเจ็ดยอด เมืองเชียงใหม่ การชำระพระไตรปิฎกในครั้งนี้ได้ลดความขัดแย้งของคณะสงฆ์ฝ่ายต่างๆ ทำให้สามารถทำสังฆกรรมร่วมกันได้

การรวมลัทธินิกายพุทธศาสนาทั้งสามนิกายเข้าด้วยกันนั้น เกิดขึ้นในสมัยพระเมืองแก้ว (พ.ศ. ๒๐๓๙ – ๒๐๖๘) พระองค์ทรงจัดให้มีการทำสังฆกรรมร่วมกันหลายครั้ง จากหลักฐานในศิลาจารึกพบว่า มีการสร้างวัดและพระพุทธรูปในล้านนาขึ้นในสมัยของพระองค์มากที่สุด[๑๑๗] ยิ่งไปกว่านั้นทรงส่งเสริมสนับสนุนการศึกษาของคณะสงฆ์ให้เจริญรุ่งเรืองเป็นที่สุด ในสมัยนี้จึงมีพระเถระนักปราชญ์หลายท่านมีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎก รจนาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาขึ้นอย่างมากมาย เช่น พระรัตนปัญญา แต่ง ชินกาลมาลีปกรณ์ พระพรหมราชปัญญา แต่ง รัตนพิมพ์วงศ์ พระโพธิรังษี แต่ง จามเทวีวงศ์ และสิหิงคนิทาน เป็นต้น ฯลฯ และมีหลักฐานปรากฏว่า พระเจ้าโพธิสารราชแห่งล้านช้างได้ส่งคณะฑูตมาขอพระไตรปิฎกจากล้านนา พร้อมพระสงฆ์ไปยังล้านช้าง จึงอาจกล่าวได้ว่า เป็นยุคที่พระพุทธศาสนารุ่งเรืองมากที่สุด

อย่างไรก็ตาม ในตอนปลายของสมัยพระเมืองแก้ว บ้านเมืองเริ่มอ่อนแอลง จากการแพ้สงครามกับเมืองเชียงตุง อีกทั้งได้เกิดอุทกภัยครั้งใหญ่ขึ้นในเมืองเชียงใหม่ ครั้นพระองค์สวรรคตอาณาจักรล้านนาจึงเริ่มเสื่อมลง ด้วยเกิดการเมืองภายใน มีการแย่งชิงราชสมบัติ และผลัดเปลี่ยนกษัตริย์อยู่หลายครั้ง ในที่สุด พระเจ้าบุเรงนอง กษัตริย์พม่ายกทัพเข้าตีอาณาจักรล้านนาได้ในปี พ.ศ. ๒๑๐๑ ล้านนาจึงตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าเป็นเวลา ๒๐๐ กว่าปี จนถึงสมัยของสมเด็จพระ

---

[๑๑๔] สำนักนายกรัฐมนตรี, **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่**, (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี , ๒๕๑๔), หน้า ๔๙.

[๑๑๕] พระพุทธพุกาม และ พระพุทธญาณ, **ตำนานมูลศาสนา**, หน้า ๓๕๘.

[๑๑๖] ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, **ตำนานมูลศาสนาฉบับวัดป่าแดง ภาคปริวรรต ลำดับที่ ๙,** (เชียงใหม่ : , มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๑๙), หน้า ๒๔. (อัดสำเนา)

[๑๑๗] อดิศักดิ์ ทองบุญ, **สารานุกรมประวัติศาสตร์ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถานอักษร ก**, (กรุงเทพฯ : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๒๕๓ – ๒๕๔.

เจ้าตากสินแห่งกรุงธนบุรี ล้านนาเป็นอิสระจากพม่า แต่มาขึ้นอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรไทยตั้งแต่บัดนั้น

๓) หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยล้านนา ซึ่งได้จากจารึกสมัยล้านนาและได้จากวรรณกรรมหนังสือสมัยล้านนามีสาระสำคัญดังนี้ *(๑) หลักพุธธรรมในจารึกสมัยล้านนา* ส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับ “การทำบุญ” เช่น การให้ทาน การรักษาศีล การเจริญภาวนา ส่วนนี้มีอยู่ในหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาเรื่อง “บุญกริยาวัตถุ” อยู่ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค มี ๓ ประการ ดังนี้ *“ทานมัยบุญกิริยาวัตถุ (บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทาน) สีลมัยบุญกิริยาวัตถุ(บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีล) และ ภาวนามัยบุญกิริยาวัตถุ บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนา)”*[๑๑๘] นอกจากนี้เมื่อให้ทานแล้วยังตั้งจิตปรารถนาเพื่อให้ตนได้ สวรรค์ และนิพาน เป็นต้น *๒) หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมหนังสือสมัยล้านนา* เนื่องจากในสมัยนี้มีพระเถระชาวล้านนาหลายรูปที่มีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎกและภาษาบาลี จึงสามารถนำเอาหลักพุทธธรรมทั้งสามคัมภีร์ในพระไตรปิฎก คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎกมาเขียนเป็นหนังสืออธิบายหลักธรรมเหล่านั้นได้อย่างพิสดารและลุ่มลึก เป็นต้น

---

[๑๑๘] **ที.ปา.**(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๙..

บทที่ ๕
ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรม สมัยอยุธยา

อาณาจักรอยุธยา เป็นอาณาจักรของชนชาติไทยในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในช่วง พ.ศ. ๑๘๙๓ ถึง พ.ศ. ๒๓๑๐ มีกรุงศรีอยุธยาเป็นศูนย์กลางอำนาจหรือราชธานี อาณาจักรอยุธยานับว่าเจริญรุ่งเรืองจนอาจถือได้ว่าเป็นอาณาจักรที่รุ่งเรืองมั่งคั่งที่สุดในภูมิภาคสุวรรณภูมิทั้งยังมีความสัมพันธ์ทางการค้ากับหลายชาติ จนถือได้ว่าเป็นศูนย์กลางการค้าในระดับนานาชาติเช่น จีน เวียดนามอินเดีย ญี่ปุ่น เปอร์เซีย รวมทั้งชาติตะวันตก เช่น โปรตุเกส สเปน ดัตช์ (ฮอลันดา) และฝรั่งเศส ซึ่งในช่วงเวลาหนึ่งเคยสามารถขยายอาณาเขตประเทศราชถึงรัฐฉานของพม่า อาณาจักรล้านนา มณฑลยูนาน อาณาจักรล้านช้าง อาณาจักรขอม และคาบสมุทรมลายูในปัจจุบัน กรุงศรีอยุธยาเป็นเกาะซึ่งมีแม่น้ำสามสายล้อมรอบ ได้แก่ แม่น้ำป่าสักทางทิศตะวันออก แม่น้ำเจ้าพระยาทางทิศตะวันตกและทิศใต้ และแม่น้ำลพบุรีทางทิศเหนือ เดิมทีบริเวณนี้ไม่ได้มีสภาพเป็นเกาะ แต่สมเด็จพระเจ้าอู่ทองทรงดำริให้ขุดคูเชื่อมแม่น้ำทั้งสามสาย เพื่อให้เป็นปราการธรรมชาติป้องกันข้าศึก ที่ตั้งกรุงศรีอยุธยายังอยู่ห่างจากอ่าวไทยไม่มากนัก ทำให้กรุงศรีอยุธยาเป็นศูนย์กลางการค้ากับชาวต่างประเทศ และอาจถือว่าเป็น "เมืองท่าตอนใน" เนื่องจากเป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจของภูมิภาค มีสินค้ากว่า ๔๐ ชนิดจากสงครามและรัฐบรรณาการ แม้ว่าตัวเมืองจะไม่ติดทะเลก็ตาม มีการประเมินว่าราว พ.ศ. ๒๑๔๓ กรุงศรีอยุธยามีประชากรประมาณ ๓๐๐,๐๐๐ คน และอาจสูงถึง ๑,๐๐๐,๐๐๐ คน ราว พ.ศ. ๒๒๔๓ บางครั้งมีผู้เรียกกรุงศรีอยุธยาว่า "เวนิสแห่งตะวันออก" ปัจจุบันบริเวณนี้เป็นส่วนหนึ่งของอำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พื้นที่ที่เคยเป็นเมืองหลวงของไทยนั้น คือ อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ตัวนครปัจจุบันถูกตั้งขึ้นใหม่ห่างจากกรุงเก่าไปไม่กี่กิโลเมตร การกำเนิดอาณาจักรอยุธยาที่ได้รับการยอมรับกว้างขวางที่สุดนั้น อธิบายว่า รัฐไทยซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เจริญขึ้นมาจากราชอาณาจักรละโว้ (ซึ่งขณะนั้นอยู่ใต้การควบคุมของขะแมร์) และอาณาจักรสุพรรณภูมิ แหล่งข้อมูลหนึ่งระบุว่า กลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔ เพราะภัยโรคระบาดคุกคาม สมเด็จพระเจ้าอู่ทองจึงทรงย้ายราชสำนักลงไปทางใต้ ยังที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงอันอุดมสมบูรณ์ของแม่น้ำเจ้าพระยา บนเกาะที่ล้อมรอบด้วยแม่น้ำ ซึ่งในอดีตเคยเป็นนครท่าเรือเดินทะเลชื่อ อโยธยา(Ayothaya) หรือ อโยธยาศรีรามเทพนคร นครใหม่นี้ถูกขนานนามว่า กรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา ซึ่งภายหลังมักเรียกว่า กรุงศรีอยุธยา แปลว่า นครที่ไม่อาจทำลายได้ เมื่อถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔ อยุธยาก็ถูกพิจารณาว่าเป็น ชาติมหาอำนาจแข็งแกร่งที่สุดในอุษาคเนย์แผ่นดินใหญ่ และได้เริ่มครองความเป็นใหญ่โดยเริ่มจากการพิชิตราชอาณาจักรและนครรัฐทางเหนืออย่างสุโขทัย กำแพงเพชรและพิษณุโลก ก่อนสิ้นสุดคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ อยุธยาโจมตีเมืองพระนคร (อังกอร์) ซึ่งเป็นมหาอำนาจของภูมิภาคในอดีต อิทธิพลของอังกอร์ค่อย ๆ จางหายไปจากลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และอยุธยากลายมาเป็นมหาอำนาจใหม่แทน ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ อยุธยาแสดงความสนใจในคาบสมุทรมลายู ที่ซึ่งมะละกาเมืองท่าสำคัญ ประชันความเป็นใหญ่ อยุธยาพยายามยกทัพไปตี

มะละกาหลายครั้ง แต่ไร้ผล มะละกามีความเข้มแข็งทั้งทางการทูตและทางเศรษฐกิจ ด้วยได้รับการสนับสนุนทางทหารจากราชวงศ์หมิงของจีน ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ แม่ทัพเรือเจิ้งเหอแห่งราชวงศ์หมิง ได้สถาปนาฐานปฏิบัติการแห่งหนึ่งของเขาขึ้นที่มะละกา เป็นเหตุให้จีนไม่อาจยอมสูญเสียตำแหน่งยุทธศาสตร์นี้แก่รัฐอื่น ๆ ภายใต้การคุ้มครองนี้ มะละกาจึงเจริญรุ่งเรืองขึ้นเป็นหนึ่งในคู่แข่งทางการค้าที่ยิ่งใหญ่ของอยุธยา กระทั่งถูกโปรตุเกสพิชิตเมื่อ พ.ศ. ๒๐๕๔ เริ่มตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ราชอาณาจักรอยุธยาถูกราชวงศ์ตองอูโจมตีหลายครั้ง สงครามครั้งแรกคือสงครามพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๙๑-๙๒ แต่ล้มเหลว การรุกรานครั้งที่สองของราชวงศ์ตองอูหรือเรียกว่า "สงครามช้างเผือก"สมัยพระมหาจักรพรรดิ เมื่อ พ.ศ. ๒๑๐๖ พระเจ้าบุเรงนองทรงบังคับให้สมเด็จพระมหาจักรพรรดิยอมจำนน พระบรมวงศานุวงศ์ทรงถูกพาไปยังกรุงอังวะ และสมเด็จพระมหิทรา พระราชโอรสองค์โต ทรงได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าประเทศราช เมื่อ พ.ศ. ๒๑๑๑ ราชวงศ์ตองอูรุกรานอีกเป็นครั้งที่สาม และสามารถยึดกรุงศรีอยุธยาได้ในปีต่อมา หนนี้พระเจ้าบุเรงนองทรงแต่งตั้งสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเป็นเจ้าประเทศราช หลังพระเจ้าบุเรงนองเสด็จสวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๒๑๒๔ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงประกาศเอกราชแก่กรุงศรีอยุธยาอีกสามปีให้หลัง อยุธยาต่อสู้ป้องกันการรุกรานของรัฐหงสาวดีหลายครั้ง จนในครั้งสุดท้าย สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงปลงพระชนม์เมงจีสวา (Mingyi Swa) อุปราชาของราชวงศ์ตองอูได้ในสงครามยุทธหัตถีเมื่อ พ.ศ. ๒๑๓๕ จากนั้น อยุธยากลับเป็นฝ่ายบุกบ้าง โดยยึดชายฝั่งตะนาวศรีทั้งหมดขึ้นไปจนถึงเมาะตะมะใน พ.ศ. ๒๑๓๘ และล้านนาใน พ.ศ. ๒๑๔๕ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงถึงกับรุกรานเข้าไปในพม่าลึกถึงตองอูใน พ.ศ. ๒๑๔๓ แต่ทรงถูกขับกลับมา หลังสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จสวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๒๑๔๘ ตะนาวศรีตอนเหนือและล้านนาก็ตกเป็นของรัฐอังวะ อีกใน พ.ศ. ๒๑๕๗ อยุธยาพยายามยึดรัฐล้านนาและตะนาวศรีตอนเหนือกลับคืนระหว่าง พ.ศ. ๒๒๐๕-๐๗ แต่ล้มเหลว ด้านการค้าขายกับต่างชาติไม่เพียงแต่ให้อยุธยามีสินค้าฟุ่มเฟือยเท่านั้น แต่ยังได้รับอาวุธยุทโธปกรณ์ใหม่ ๆ ด้วย กลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ระหว่างรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชอยุธยามีความเจริญรุ่งเรืองมาก แต่ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ อยุธยาค่อย ๆ สูญเสียการควบคุมเหนือหัวเมืองรอบนอก ผู้ว่าราชการท้องถิ่นใช้อำนาจของตนอย่างอิสระ และเริ่มเกิดการกบฏต่อเมืองหลวงขึ้น หลังจากยุคสมัยอันนองเลือดแห่งการต่อสู้ของราชวงศ์ กรุงศรีอยุธยาเข้าสู่ "ยุคทอง" สมัยที่ค่อนข้างสงบในครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ เมื่อศิลปะ วรรณกรรมและการเรียนรู้เฟื่องฟู ยังมีสงครามกับต่างชาติ กรุงศรีอยุธยาสู้รบกับเจ้าเหงียน (Nguyễn Lords) ซึ่งเป็นผู้ปกครองเวียดนามใต้ เพื่อการควบคุมกัมพูชา เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๒๕๘ แต่ภัยคุกคามที่ใหญ่กว่ามาจากราชวงศ์อลองพญาซึ่งได้ผนวกรัฐฉานเข้ามาอยู่ในอำนาจ ส่วนในช่วง ๕๐ ปีสุดท้ายของราชอาณาจักรมีการสู้รบอันนองเลือดระหว่างเจ้านาย โดยมีพระราชบัลลังก์เป็นเป้าหมายหลัก เกิดการกวาดล้างข้าราชสำนักและแม่ทัพนายกองที่มีความสามารถตามมา สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อัมรินทร์ (พระเจ้าเอกทัศ) พระมหากษัตริย์พระองค์สุดท้าย บังคับให้สมเด็จเจ้าฟ้าอุทุมพร พระอนุชา ซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์อยู่ขณะนั้น สละราชสมบัติและขึ้นครองราชย์แทน ในปี พ.ศ. ๒๓๐๓ พระเจ้าอลองพญา ทรงยกทัพรุกรานอาณาจักรอยุธยา หลังจากอยุธยาว่างเว้นศึกภายนอกมานานกว่า ๑๕๐ ปี จะมีก็เพียงการนำไพร่พลเข้าต่อตีกันเองเพื่อแย่งชิงอำนาจเท่านั้น ซึ่งในขณะนั้น อยุธยาเกิดการแย่งชิงบัลลังก์ระหว่างเจ้าฟ้าเอกทัศกับเจ้าฟ้าอุทุมพร อย่างไรก็ดี พระเจ้าอลองพญาไม่อาจหักเอากรุงศรีอยุธยาได้ในการทัพครั้งนั้น แต่ใน พ.ศ. ๒๓๐๘ พระเจ้ามังระ พระราช

โอรสแห่งพระเจ้าอลองพญา ทรงแบ่งกำลังออกเป็นสองส่วน และเตรียมการกว่าสามปี มุ่งเข้าตีอาณาจักรอยุธยาพร้อมกันทั้งสองด้าน ฝ่ายอยุธยาต้านทานการล้อมของทัพพม่าไว้ได้ ๑๔ เดือน แต่ก็ไม่อาจหยุดยั้งการกองทัพรัฐอังวะได้ เนื่องจากมีกำลังมาก และต้องการทำลายศูนย์อำนาจอย่างอยุธยาลงเพื่อป้องกันการกลับมามีอำนาจ อีกทั้งกองทัพอังวะยังติดศึกกับจีนราชวงศ์ชิงอยู่เนือง ๆ หากปล่อยให้เกิดการสู้รบยืดเยื้อต่อไปอีก ก็จะเป็นภัยแก่อังวะ และมีสงครามไม่จบสิ้น ในที่สุดกองทัพอังวะสามารถหักเข้าพระนครได้ในวันที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๓๑๐

ภาพที่ ๕.๑ แผนที่แสดงอาณาจักรอยุธยาและอาณาจักรใกล้เคียงในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง)
ที่มา: https://www.scribd.com/doc/๓๐๓๑๘๘๒๖/สมัยอยุธยา

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยา อาจแบ่งตามกรอบระยะเวลาของประวัติศาสตร์อาณาจักรอยุธยาออกได้เป็นระยะเวลา ๔๑๗ ปี โดยเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๙๓–๒๓๑๐ มีราชวงศ์ปกครองอาณาจักรทั้งสิ้น ๕ ราชวงศ์ ประกอบด้วย ๑) ราชวงศ์อู่ทอง มีพระมหากษัตริย์ปกครองในราชวงศ์ จำนวน ๒ พระองค์ ได้แก่ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) พ.ศ. ๑๘๙๓-

๑๙๑๒ สมเด็จพระราเมศวร (ครองราชย์ครั้งที่ ๑) พ.ศ. ๑๙๑๒-๑๙๑๓ ๒) ราชวงศ์สุพรรณภูมิ มีพระมหากษัตริย์ปกครองในราชวงศ์ จำนวน ๑๕ พระองค์ ประกอบด้วย สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวงพระงั่ว) พ.ศ. ๑๙๑๓-๑๙๓๑ สมเด็จพระเจ้าทองลัน (ทองจันทร์) พ.ศ. ๑๙๓๑ สมเจพระราเมศวร (ครองราชย์ครั้งที่ ๒) พ.ศ. ๑๙๓๑-๑๙๓๘ สมเด็จพระรามราชาธิราช (รามราชา) พ.ศ. ๑๙๓๘-๑๙๕๒ สมเด็จพระอินทราชา (เจ้านครอินทร์) พ.ศ. ๑๙๕๒-๑๙๖๗ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) พ.ศ. ๑๙๖๗-๑๙๙๑ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พ.ศ. ๑๙๙๑-๒๐๓๑ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ (พระอินทราชาที่ ๒) พ.ศ. ๒๐๓๑-๒๐๓๔ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (พระเชษฐาธิราช) พ.ศ. ๒๐๓๔-๒๐๗๒ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔ (หน่อพุทธางกูร หรือ พระอาทิตยวงศ์) พ.ศ. ๒๐๗๒-๒๐๗๖ พระรัษฎาธิราช พ.ศ. ๒๐๗๖-๒๐๗๗ สมเด็จพระไชยราชาธิราช พ.ศ. ๒๐๗๗-๒๐๘๙ พระยอดฟ้า (พระแก้วฟ้า) พ.ศ. ๒๐๘๙-๒๐๙๑ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ พ.ศ. ๒๐๙๑-๒๑๑๑ สมเด็จพระมหินทราธิราช พ.ศ. ๒๑๑๑-๒๑๑๒ ๓) ราชวงศ์สุโขทัย มีพระมหากษัตริย์ปกครองในราชวงศ์ จำนวน ๗ พระองค์ ประกอบด้วย สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช (พระสรรเพชญ์ที่ ๑) พ.ศ. ๒๑๑๒-๒๑๓๓ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พระสรรเพชญ์ที่ ๒) พ.ศ. ๒๑๓๓-๒๑๔๘ สมเด็จพระเอกาทศรถ (พระสรรเพชญ์ที่ ๓) พ.ศ. ๒๑๔๘-๒๑๕๓ พระศรีเสาวภาคย์ (พระสรรเพชญ์ที่ ๔) พ.ศ. ๒๑๕๓-๒๑๕๔ สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (พระอินทราชา) พ.ศ. ๒๑๕๔-๒๑๗๑ สมเด็จพระเชษฐาธิราช พ.ศ. ๒๑๗๑-๒๑๗๒ พระอาทิตยวงศ์ พ.ศ. ๒๑๗๒ ๔) ราชวงศ์ปราสาททอง มีพระมหากษัตริย์ปกครองในราชวงศ์ จำนวน ๔ พระองค์ ประกอบด้วย สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พระสรรเพชญ์ที่ ๕) พ.ศ. ๒๑๗๒-๒๑๙๙ สมเด็จเจ้าฟ้าไชย (พระสรรเพชญ์ที่ ๖) พ.ศ. ๒๑๙๙ สมเด็จพระศรีสุธรรมราชา (พระสรรเพชญ์ที่ ๗) พ.ศ. ๒๑๙๙ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช พ.ศ. ๒๑๙๙-๒๒๓๑ ๕) ราชวงศ์บ้านพลูหลวง มีพระมหากษัตริย์ปกครองในราชวงศ์ จำนวน ๖ พระองค์ ประกอบด้วย สมเด็จพระเพทราชา พ.ศ. ๒๒๓๑-๒๒๔๖ สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ (พระเจ้าเสือ) พ.ศ. ๒๒๔๖-๒๒๕๑ สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ (พระเจ้าท้ายสระ) พ.ศ. ๒๒๕๑-๒๒๗๕ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ (พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ) พ.ศ. ๒๒๗๕-๒๓๐๑ สมเด็จพระเจ้าอุทมพร (สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔ หรือ ขุนหลวงหาวัด) พ.ศ. ๒๓๐๑ สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ (สมเด็จพระบรมราชาที่ ๓ หรือ พระเจ้าเอกทัศ) พ.ศ. ๒๓๐๑-๒๓๑๐ รวมมีพระมหากษัตริย์ปกครองในสมัยอยุธยาทั้งสิ้น จำนวน ๓๓ พระองค์[๑] ทรงนับถือพุทธศาสนาทั้งหมด ทรงอุปถัมภ์บำรุงวัดวาอารามอย่างจริงจัง วัดและพระสงฆ์เป็นที่รวมใจของชาวอยุธยา วัดเป็นสโมสร โรงพยาบาล เป็นศาล เป็นที่ผักผ่อนหย่อนใจ เป็นโรงเรียน ที่ศึกษาศิลปะศาสตร์ เป็นแหล่งถ่ายทอดทางวัฒนธรรมต่าง ๆ มากมาย เพื่อให้เข้าใจประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยอยุธยาได้ชัดเจนและง่ายขึ้น ในบทนี้จึงได้แบ่งประเด็นศึกษาออกเป็น ๓ หัวข้อ คือ ๑) ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยอยุธยา ๒) เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยอยุธยา และ ๓) หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยอยุธยา แต่ละหัวข้องจะได้ศึกษาตามลำดับดังนี้

---

[๑] https://www.scribd.com/doc/๓๐๓๑๘๘๒๖/สมัยอยุธยา

๕.๑ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยอยุธยา

ประวัติศาสตร์สมัยอยุธยานิยมแบ่งเป็น ๔ ตอน เพ่งในแง่ประวัติพระพุทธศาสนา มีอยู่ ๔ รัชกาลที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับกิจการพระศาสนาอย่างสำคัญ โดยแบ่งออกเป็น อยุธยาตอนแรก (พ.ศ. ๑๘๙๓-๒๐๓๑) ในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระองค์ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นการใหญ่ซึ่งดูเหมือนว่าจะทรงดำเนินตามอย่างพระเจ้าอโศกมหาราชในอินเดียและพระมหาธรรมราชาลิไทสมัยสุโขทัยโดยทรงออกผนวชเองซึ่งเป็นเหตุต้นประเพณีบวชเรียนของเจ้านายและข้าราชการ ทรงโปรดให้ประชุมกวีแต่งหนังสือมหาชาติคำหลวง อยุธยาตอนที่สอง (พ.ศ. ๒๐๓๔-๒๑๗๓) รัชกาลพระเจ้าทรงธรรมได้ศึกษาพระปริยัติธรรม เสด็จออกบอกหนังสือพระภิกษุสามเณร ทรงโปรดให้ทรงมณฑปสวมรอยพระพุทธบาท อยุธยาตอนที่ ๓ (พ.ศ. ๒๑๗๓-๒๒๗๕) มีการสอบความรู้ด้านพระพุทธศาสนากับพระสงฆ์อันเนื่องมาจากมีผู้บวชเรียนเป็นจำนวนมากจึงต้องการทดสอบผู้ที่หลบเลี่ยงราชการมาบวช มีการติดต่อข้าขายกับชาวยุโรปมาก ศาสนาคริสต์เข้ามาเผยแพร่ อยุธยาตอนที่ ๔ (พ.ศ. ๒๒๗๕-๒๓๑๐) มีประเพณีการบวชเรียน เกิดวรรณคดีขึ้นมากมายโดยเฉพาะทางด้านศาสนา เช่น นันโทปนัทสูตร พระมาลัยคำหลวง ปุณโณวาทคำฉันท์ และพระราชปุจฉาถามคณะสงฆ์ มีการส่งสมณทูตไปให้การอุปสมบทแก่กุลบุตรที่ประเทศศรีลังกาโดยมีพระอุบาลีเป็นหัวหน้า จึงทำให้เกิดนิกายอุบาลีวงศ์หรือสยามวงศ์ในศรีลังกาตั้งแต่นั้นมา ในตอนปลายสมัยนี้จึงถึงสมัยของพระเจ้าเอกทัศ ปรากฏว่าประชาชนมีความเชื่อในโชคลางของคลังคาถาอาคม เวทย์มนต์คาถา หรือไสยศาสตร์มาก เนื่องจากสงครามรบพุ่งกับพม่า บ้านเมืองไม่สงบเพราะความอ่อนแอของนำ จึงเป็นเหตุให้เสียกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. ๒๓๑๐[๒] การศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยอยุธยา พ.ศ. ๑๘๙๓-๒๐๐๐ นี้ ได้แบ่งประเด็นศึกษาออกเป็น ๔ หัวข้อ คือ ๑) ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาสมัยอยุธยาช่วง พ.ศ. ๑๘๙๓-๒๐๐๐ ๒) ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาสมัยอยุธยาช่วง พ.ศ. ๒๐๐๐-๒๑๐๐ ๓) ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาสมัยอยุธยาช่วง พ.ศ. ๒๑๐๐-๒๒๐๐ และ๔) ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาสมัยอยุธยาช่วง พ.ศ. ๒๒๐๐-๒๓๑๐ จะได้ศึกษาตามลำดับดังนี้

๕.๑.๑ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาสมัยอยุธยาในช่วง พ.ศ. ๑๘๙๓ – ๒๐๐๐

สมัยพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ทรงสิริราชสมบัติระหว่าง พ.ศ. ๑๘๙๓-๑๙๑๒ ทรงสร้างพระนครศรีอยุธยา อีก ๓ ปีต่อมาทรงสร้างวัดคือวัดพุทไธสวรรย์ ที่ตำบลเวียงเหล็กเป็นอารามแห่งแรกของอยุธยา สร้างพุทธเจดีย์ที่สำคัญของวัดคือ พระปรางค์ใหญ่พระวิหารพระพุทธรูปตามระเบียงคดซึ่งทำด้วยศิลา และกุฏิพระพุทธโฆสาจารย์ ซึ่งเป็นอธิบดีสงฆ์ฝ่ายคันถธุระมีตำแหน่งสังฆราชฝ่ายซ้าย วัดพุทไธสวรรย์ เป็นวัดที่ประสิทธิประสาทวิชาการพิชัยสงครามตลอดสมัยอยุธยา ต่อมา พ.ศ. ๑๙๐๐ ทรงสร้างวัดขึ้นอีกวัดหนึ่ง เรียกว่า “วัดพญาไท” คือวัดใหญ่ชัยมงคลในปัจจุบัน สร้างถวายคณะสงฆ์ที่ไปเรียนมาจากลังกาในสำนักของพระวันรัตน์ คณะสงฆ์นี้ได้นามว่า คณะป่าแก้ว และวัดที่อยู่ก็เรียกว่า วัดป่าแก้ว พอใจในการปฏิบัติวิปัสสนาธุระ สมเด็จพระวันรัตน์ มี

---

[๒] คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **ประวัติพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด นวสาส์น การพิมพ์, ๒๕๕๐.), หน้า ๑๘๘-๑๙๑.

ตำแหน่งพระสังฆราชฝ่ายขวา ในสมัยนั้นเรียกพระสงฆ์ว่าเจ้าไท วัดนี้จึงเรียกว่า "วัดพญาไท" ซึ่งหมายถึงพระสังฆราช[๓] หลักฐานพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ระบุว่า *"ศักราช ๗๑๕ ปีมะเส็งเบญจศก (พ.ศ. ๑๘๙๖) วันพฤหัสบดี เดือน ๔ ขึ้น ๑ ค่ำ เพลา ๒ นาฬิกา ๕ บาท ทรงพระกรุณาตรัสว่า ที่พระตำหนักเวียงเหล็กนั้นให้สถาปนาพระวิหารและพระมหาธาติเป็นพระอารามแล้วให้นามชื่อวัดพุทไธศวรรย์"*[๔]

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวงพระงั่ว) ทรงสิริราชสมบัติระหว่าง พ.ศ. ๑๙๑๓-๑๙๒๕ ทรงสร้างวัดมหาธาตุเป็นวัดประจำพระนคร สมัยนั้นมีธรรมเนียมที่ว่าเมืองราชธานีต้องมีวัดสำคัญประจำพระนคร ๓ วัด คือวัดมหาธาตุ (วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ) วัดราชบูรณะ และวัดราชประดิษฐาน ส่วนวัดมหาธาตุนั้นต้องมีพระบรมธาตุเป็นหลักสำคัญของวัด และในสมัยอยุธยานั้นวัดมหาธาตุเป็นวัดสำคัญ คือเป็นที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราชมาทุกสมัย[๕] หลักฐานพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ระบุว่า *"ศักราช ๗๓๖ ปีขาลฉอหก (พ.ศ. ๑๙๑๗) สมเด็จพระบรมราชาธิราชและพระเถรธรรมากัลยาณ แรกสถาปนาพระศรีรัตรมหาธาตุ ฝ่ายบุรทิศ หน้าพระบันชั้นสิงห์สูง ๑๙ วา ยอดนพศูลสูง ๓ วา"*[๖]

สมเด็จพระราเมศวร เป็นพระมหากษัตรย์ขึ้นเสวยราชสมบัติกรุงศรีอยุธยา ๒ ช่วง ช่วงแรกเป็นระยะสั้น ๆ (พ.ศ. ๑๙๑๒) เมื่อสมเด็จพระบรมราชาธิราชเข้ามาแต่เมืองสุพรรณก็เสด็จออกไปอัญเชิญเสด็จเข้ามาพระนครถวายราชสมบัติแด่สมเด็จพระบรมราชาธิราชแล้วพระองค์ก็ถวายบังคมลาขึ้นไปครองเมืองลพบุรีดังเก่า ช่วงที่ ๒ ระหว่าง พ.ศ. ๑๙๒๗-๑๙๓๐ รวมอยู่ในสิริราชสมบัติ ๔ ปี[๗] พระราเมศวร เสด็จจากลพบุรีปลงพระชนม์เจ้าทองลั่น หรือทองจันทร์ ราชโอรสของพระบรมราชาธิราชที่ ๑ แล้วขึ้นครองราชย์ เมื่อ พ.ศ. ๑๙๓๑ ครองอยู่ ๗ ปี ก็สิ้นพระชนม์ ทรงสร้างวัดพระราม วัดภูเขาทอง ซึ่งเป็นวัดใหญ่ทั้ง ๒ วัด วัดพระรามนั้นทรงสร้างถวายพระเพลิงพระชนก คือพระรามาธิบดีที่ ๑ ตั้งอยู่ที่ริมบึงชีขัน ส่วนวัดภูเขาทองสร้างนอกพระนคร และกษัตริย์ที่สร้างวักราชบูรณะคือ เจ้าสามพระยา (พระบรมราชาธิราชที่ ๒) ประมาณ พ.ศ. ๑๙๖๗–๑๙๙๑ วัดราชบูรณะนั้นทรงสร้างถวายพระเพลิงพระเชษฐาทั้ง ๒ พระองค์ คือเจ้าอ้ายพระยา และเจ้ายี่พระยา[๘]

สมเด็จพระนครินทราธิราช (สมเด็จพระอินทราธิราช) มีการสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอารามที่สำคัญตามเมืองต่างๆที่อยู่ภายในราชอาณาจักร เช่น ที่เมืองสุพรรณภูมิหรือสุพรรณบุรีมีการสร้างพระปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ การสร้างพระปรางค์เป็นพระเจดีย์ประธานคงเกิดขึ้นสมัยอยุธยาตอนต้นนี่เอง และแพร่หลายไปทั่วทั้งในเขตพระนครศรีอยุธยาและหัวเมืองสำคัญ เช่น ราชบุรี

---

[๓] http://www.chaoprayanews.com/๒๐๐๙/๐๓/๒๖/กษัตริย์สมัยอยุธยา

[๔] **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันพันจันทนุมาศ (เจิม)**, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, ๒๕๕๓), หน้า ๔๑.

[๕] http://www.chaoprayanews.com/๒๐๐๙/๐๓/๒๖/กษัตริย์สมัยอยุธยา

[๖] อ้างแล้ว, **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันพันจันทนุมาศ (เจิม)**, หน้า ๔๓.

[๗] พระครูศรีปัญญาวิกรม, ดร. **สืบพระพุทธศาสนาจากพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา.** (นครปฐม: สาละพิมพการ, ๒๕๕๘), หน้า ๓๗-๓๘.

[๘] http://www.baanjomyut.com/library_๒/extension-๑/buddhism_to_the_country/๑๓.html

เพชรบุรี สุพรรณบุรี สิงห์บุรี สวรรคโลกฯลฯ การนำเครื่องปั้นดินเผาเคลือบมาใช้เป็นเครื่องประดับทางสถาปัตยกรรมทางศาสนา เช่น กระเบื้องมุงหลังคา ช่อฟ้าบราลี รวมทั้งกระเบื้องปูพื้นโบสถ์วิหารที่พบตามวัดสำคัญต่างๆดังในเมืองสุโขทัยและศรีสัชนาลัยก็เกิดขึ้นระยะนี้ รวมทั้งงานจิตรกรรมฝาผนังที่เขียนขึ้นตามผนังในโบสถ์วิหารและในพระสถูปเจดีย์ก็เริ่มแพร่หลาย ซึ่งล้วนได้รับอิทธิพลทางการช่างและศิลปกรรมจากจีน[๙]

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) ทรงสิริราชสมบัติระหว่าง พ.ศ. ๑๙๖๔-๑๙๗๗ พระราชกรณียกิจแรกของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ คือ การถวายพระเพลิงพระศพพระเชษฐาทั้ง ๒ พระองค์ สถานที่นั้น โปรดให้สร้างพระมหาธาตุ และพระวิหารเพื่อเป็นวัด พระราชทานนามว่า วัดราชบูรณะ ซึ่งภายหลังปี พ.ศ.๒๕๐๐ มีการลักลอบขุดกรุวัดราชบูรณะ จนค้นพบเครื่องทองราชูปโภคสิ่งของมีค่าอุทิศถวายพระบรมธาตุ และที่พระเชษฐาทรงทำยุทธหัตถี โปรดให้ก่อพระเจดีย์ ๒ องค์ ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศานา ทรงสร้างวัดราชบูรณะ (พ.ศ.๑๙๖๗) และวัด มเหยงคณ์ (พ.ศ. ๑๙๘๑) ที่พระนครศรีอยุธยา[๑๐] หลักฐานพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ระบุว่า *“สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าให้ขุดเอาพระศพเจ้าอ้ายพระยา เจ้ายี่พระยาไปถวายพระเพลิง ที่ถวายพระเพลิงนั้นให้สถาปนาพระมหาธาตุและพระวิหารเป็นอารามแล้วให้นามชื่อว่าวัดราชบูรณที่เจ้าอ้ายพระยา เจ้ายี่พระยาชนช้างกันถึงพิราลัย ให้ก่อพระเจดีย์สององค์ไว้ที่เชิงตะบานป่าถ่าน”*[๑๑] *“ศักราช ๗๘๖ ปีมะโรงฉอศก (พ.ศ. ๑๙๖๗) สมเด้จพระบรมราชาธิราชเจ้าสร้างวัดมเหยงคณ์”*[๑๒]

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงสิริราชสมบัติระหว่าง พ.ศ. ๑๙๗๗-๑๙๙๒ ทรงส่งทูตออกไปนิมนต์พระสงฆ์จากลังกาให้มาสั่งสอนพระศาสนาและภาษาบาลี ทรงอุทิศพระราชวังตอนหนึ่งสร้างเป็นวัด เรียกชื่อว่า วัดพุทธาวาส ภายหลังเปลี่ยนเป็นวัดพระศรีสรรเพชญ์ ทรงพระราชศรัทธาออกผนวชเป็นพระภิกษุชั่วคราว ประทับ ณ วัดจุฬามณี ข้างใต้เมืองพิษณุโลก ซึ่งพระองค์ทรงให้แก้เทวสถานเดิมแล้วสร้างเป็นวัดขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๗ ทรงโปรดให้ประชุมราชบัณฑิตแต่งมหาชาติคำหลวงโดยแปลและแต่งเป็นสำนวนไทยจากต้นฉบับบาลี เมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๕ นอกจากพระองค์จะทรงอุทิศพระราชวังสร้างวัดพุทธาวาสหรือวัดพระศรีสรรเพชญแล้ว ยังได้ทรงสถาปนาและปฏิสังขรณ์วัดอื่น ๆ คือ ๑) สถาปนาพระมหาธาตุและพระวิหาร ณ บริเวณที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ให้นามว่า วัดพระราม ๒) สร้างวัดจุฬามณี ขึ้น ณ เมืองพิษณุโลก ๓) สร้างพระศรีรัตนมหาธาตุ คือพระปรางค์ ตรงที่ประดิษฐานพระพุทธชินราชรวมทั้งโบสถ์วิหารวัดพระศรีรัตนมหาธาตุพิษณุโลก ๔) สร้างรูปพระโพธิสัตว์ ๕๕๐ ชาติ ๕) สร้างพระพุทธรูปยืนองค์ใหญ่ถวายพระนามว่า พระอัฏฐารสศรีสุคนทศพลญาณบพิตร ซึ่งเดิมอยู่วัดวิหารทอง เมืองพิษณุโลก และได้อัญเชิญมาประดิษฐานที่พระวิหารวัดสระเกศ กรุงเทพฯ ในปัจจุบันนี้[๑๓] หลักฐานพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ระบุว่า *“สมเด็จพระราเมศวร ผู้เป็นพระราชกุมารขึ้นเสวยราชสมบัติทรงพระนามชื่อพระบรม*

---

[๙] http://www.chaoprayanews.com/๒๐๐๙/๐๓/๒๖/กษัตริย์สมัยอยุธยา

[๑๐] http://www.chaoprayanews.com/๒๐๐๙/๐๓/๒๖/กษัตริย์สมัยอยุธยา

[๑๑] **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันพันจันทนุมาศ (เจิม)**, หน้า ๕๑.

[๑๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๑.

[๑๓] กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, **ภาคที่ ๓ ประวัติความเป็นมาของพระพุทธศาสนาและองค์การศาสนาต่าง ๆ ในประเทศไทย**, (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท., ม.ป.พ.), หน้า ๑๓๔-๑๓๖.

ไตรโลกนาถ ยกวังทำเป็นวัดพระศรีสรรเพชญ์เสร็จมาอยู่ริมน้ำ"[๑๔] *"ที่ถวายพระเพลิงสมเด็จพระรามาธิบดีที่พระองค์สร้างกรุงนั้น ให้สถาปนาพระมหาธาตุและพระวิหารเป็นอาราม ให้นามชื่อวัดพระราม"*[๑๕] *"ศักราช ๘๑๐ ปีมะโรงสัมฤทธิ์ศก (พ.ศ. ๑๙๙๑) สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเจ้าสร้างพระวิหารวัดจุฬามณี"*[๑๖] *"ศักราช ๘๑๑ ปีมะเส็งเอกศก (พ.ศ. ๑๙๙๒) สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเจ้า ทรงพระผนวชวัดจุฬามณี ได้ ๘ เดือน แล้วลาผนวช"*[๑๗] นอกจากนั้นยังได้มีการฉลองพระศรีรัตนมหาธาตุ พบจากหลักฐานพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ระบุว่า *"ศักราช ๘๒๖ ปีวอกฉอศก (พ.ศ. ๒๐๐๗) ทรงพระกรุณาให้เล่นการมหรสพ ฉลองพระศรีรัตนมหาธาตุ ๑๕ วัน"*[๑๘] เป็นต้น

๕.๑.๒ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยาในช่วง พ.ศ. ๒๐๐๐-๒๑๐๐

สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ขึ้นครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๑๙๙๑–๒๐๓๑ เป็นเวลา ๔๐ ปี นับว่ายาวนานที่สุดในบรรดากษัตริย์อยุธยา ยุคนี้นิยมสร้างสถูปแบบลอมฟางหรือแบบลังกา พระพุทธรูปซึ่งเคยเป็นอิทธิพลของขอมลพบุรี มาถึงยุคนี้อิทธิพลของสุโขทัยเข้ามาแทนที่ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ๑ ทรงมีพระราชมารดาเป็นเจ้าหญิงสุโขทัย ๒ ทรงคุ้นเคยกับศิลปะแบบสุโขทัยมาก ในยุคนี้พุทธศาสนาเจริญถึงขีดสุด คือทรงสร้างวัดพระศรีสรรเพชรญ์ มีฐานะเป็นพุทธวาส ไม่มีพระสงฆ์อยู่ ทรงนิพนธ์มหาชาติคำหลวงไว้ให้พระสงฆ์เทศในงานต่างๆ ซึ่งประเพณีการเทศน์มหาชาตินั้นมีมาแต่สุโขทัยแล้ว แต่ยังไม่มีคำเทศฉบับหลวง พึงมีครั้งแรกสมัยพระบรมไตรโลกนาถนี้ พระองค์มีความเลื่อมใสพระสำนักพระวันรัตน์ วัดป่าแก้ว จึงเสด็จออกผนวชเอาอย่างกษัตริย์สุโขทัย พร้อมกับข้าราชบริพารทั้งหมด ๒,๓๘๘ รูป เป็นการบวชที่มโหฬารมาก ทรงผนวชอยู่ ๘ เดือน ๑๕ วัน จึงลาผนวชเพื่อครองราชย์ต่อไป ทรงได้ช้างเผือกมานับเป็นช้างเผือกเชือกแรกของพระเจ้าแผ่นดินสมัยอยุธยา พระรามาธิบดีที่ ๒ ทรงประสูติที่พิษณุโลก และเสด็จมาครองราชย์ที่อยุธยา ทรงสร้างพุทธเจดีย์ตามอย่างสมัยสุโขทัย สร้างพระพุทธรูปยืนต่างๆ ด้วยโลหะ หนักกว่า ๕ หมื่นกว่าชั่ง หล่อแล้วแผ่ทองคำหนัก ๒๐๐ กว่าชั่ง สูง ๘ วา พระอุระกว้าง ๑๑ ศอก พระพักตร์ยาว ๔ ศอก ใช้เวลาหล่อและแต่งถึง ๓ ปี ทรงถวายพระนามว่า "พระศรีสรรเพชรญ์" เป็นพระทองคำที่ใหญ่ที่สุดในโลก และเมื่อกรุงแตกครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๓๑๐ พม่าเอาไฟสุมลอกทองไปหมด หลังจากสมัยของพระองค์แล้ว พุทธศาสนาอยู่ในฐานะทรงตัว ไม่เจริญขึ้น ด้วยเพราะการสงครามและเรื่องเศรษฐกิจเป็นสาเหตุสำคัญ[๑๙] หลักฐานพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ระบุว่า *"ศักราช ๘๔๑ ปีกุนเอกศก (พ.ศ. ๒๐๒๒) แรกสร้างพระวิหารวัดพระศรีสรรเพชญ์ สมเด็จพระรามาธิบดี แรกหล่อพระศรีสรรเพ็ชญ์ในวันอาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้น*

---

[๑๔] **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันพันจันทนุมาศ** (เจิม), หน้า ๕๓.

[๑๕] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓.

[๑๖] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔.

[๑๗] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๒.

[๑๘] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕.

[๑๙] http://www.baanjomyut.com/library_๒/extension-๑/buddhism_to_the_country/๑๓.html

๘ ค่ำ”[๒๐] ส่วนฉบับหลวงประเสริฐ ระบุ พ.ศ. ๒๐๒๕ และระบุอีกว่า ทรงพระราชนิพนธ์มหาชาติคำหลวงจบบริบูรณ์ด้วย”

๕.๑.๓ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยาในช่วง พ.ศ. ๒๑๐๐ – ๒๒๐๐

สมเด็จพระศรีสรรเพชญ์ที่ ๓ (สมเด็จพระเอกาทศรถ) การพระศาสนาในรัชสมัยของสมเด็จพระเอกาทศรถ มีเรื่องสำคัญเกี่ยวกับการพระพุทธศาสนาที่ควรนำมากล่าว คือ เรื่องที่กัลปนาพระองค์ทรงพระกรุณาตั้งพระราชกำหนดกฎหมายถวายที่กัลปนาแก่วัดวาอารามด้วย ดังความในพระราชพงศาวดารว่า “ลุศักราช ๘๕๗ (พ.ศ. ๒๑๓๘) ปีมะแมสัปตศก ทรงพระกรุณาตั้งพระราชกำหนดกฎหมายพระอัยการและส่วยสัดพัฒนากรขนอน ตลาด และพระกัลปนาถวายเป็นนิตยภัตรแก่สังฆารามคามวาสี อรัญวาสีบริบูรณ์” ซึ่งความในที่นี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายไว้ว่า สมเด็จพระเอกาทศรถ พระราชทานที่กัลปนาเป็นนิตยภัตรพระสงฆ์ หมายความว่า พระราชทานผลประโยชน์ในภาษีที่ดินเป็นนิตยภัตรเลี้ยงพระสงฆ์ ไม่ได้พระราชทานตัวที่ดิน ประเพณีพระราชทานที่กัลปนาเป็นพระราชประเพณีโบราณมีมาแต่ครั้งสุโขทัย ไม่ใช่ตั้งขึ้นใหม่ในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถเป็นแน่ ที่หนังสือพระราชพงศาวดารกล่าวเป็นจะหมายความว่าพระราชทานเพิ่มเติมที่กัลปนาขึ้นอีก คือ วัดหลวงใดที่ยังไม่มีที่กัลปนามาแต่ก่อน ก็จัดให้มีขึ้นให้เหมือนกับวัดที่มีแล้วให้บริบูรณ์เท่านั้นเอง[๒๑] และพระองค์ได้ทรงสร้างวัดวรเชษฐารามขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงสมเด็จพระนเรศวรมหาราช นอกจามนี้ยังได้สร้างพระพุทธรูปสนองพระองค์พระนเรศวร เพราะในเวลานั้นยังไม่นิยมการปั้นหรือการหล่อพระบรมรูปไว้สักการบูชา จึงต้องสร้างพระพุทธรูปแทนพระองค์ไว้ให้คนสักการบูชา[๒๒]

สมัยพระเจ้าทรงธรรม พ.ศ. ๒๑๖๓–๒๑๗๑ พระองค์เคยบวชเรียนเป็นพระเถระผู้ใหญ่ชั้น “พระพิมลธรรม” เป็นผู้รู้พระไตรปิฎก ทรงสนใจในการพระศาสนา และการศึกษาพระปริยัติธรรมอย่างยิ่ง เสด็จลงพระที่นั่งจอมทอง ๓ หลัง บอกบาลีแก่พระภิกษุสามเณรทุกวัน มีพระภิกษุสมาเณรจามวัดต่างๆ ผลัดกันมาเรียน ทรงสร้างพระไตรปิฎกจนจบบริบูรณ์เป็นครั้งแรกของราชอาณาจักรไทยในรัชกาลนี้ มีพระสงฆ์พวกหนึ่งมาจากลังกา ทูลว่าไทยมีรอยพระพุทธบาทแน่นอนอยู่ที่สุวรรณบรรพต พระองค์ทรงให้สืบค้นหาที่ จังหวัดสระบุรี จึงพบตรัสสั่งให้ช่างสถาปนาเป็นมณฑปสวมพระพุทธบาท และสร้างพระอุโบสถพระวิหาร กุฏิต้องใช้เวลาหลายปี จึงตรัสให้สร้างตำหนักตะวันออก ชื่อตำหนักท่าเจ้าสนุก ที่พระพุทธบาทนั้นทรงพระราชทานชายฉกรรจ์ให้เป็นข้าพระ จึงเกิดประเพณีเทศกาลไหว้พระพุทธบาทขึ้นในกลางเดือน ๓ และเดือน ๔ ทุกปี เรื่องรอยพระพุทธบาทนี้ เป็นของเกิดในอินเดียก่อน เริ่มสร้างกันตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชมีสมัยที่เก่ากว่าพระพุทธรูป พระพุทธบาทที่สร้างกันนั้นมีหลายแบบในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชเรื่อยมา และเป็นเครื่องหมายบอกว่า พุทธศาสนาได้

---

[๒๐] **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)**, หน้า ๕๗.

[๒๑] กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, **ภาคที่ ๓ ประวัติความเป็นมาของพระพุทธศาสนาและองค์การศาสนาต่าง ๆ ในประเทศไทย**, หน้า ๑๓๖.

[๒๒] http://www.baanjomyut.com/library_๒/extension-๑/buddhism_to_the_country/๑๓.html

เจริญรุ่งเรืองมาเป็นลำดับตลอดมา ในประเทศไทยรอยพระพุทธบาทที่เก่าแก่ที่สุดนั้นเป็นสมัยทวาราวดี พบในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาจนถึงที่ราบสูงนครราชสีมา ทำติดต่อกันเรื่อยมา สมัยสุโขทัยได้ไปพิมพ์รอยพระพุทธบาทมาจากลังกาแล้วสร้างไว้ในที่ต่างๆ ตามที่เห็นสมควร[๒๓] สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (พระอินทราชา) สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมส่งเสริมพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ใน พ.ศ.๒๑๖๕ โปรดให้มีการชะลอพระมงคลบพิตรจากที่ตั้งเดิมด้านตะวันออกของพระราชวังมาไว้ด้านตะวันตก (ที่ประดิษฐานอยู่ในปัจจุบัน) แล้วโปรดให้ก่อพระมณฑปครอบพระมงคลบพิตร ใน พ.ศ.๒๑๖๑ เมืองสระบุรีมีใบบอกเข้ามาว่ามีผู้พบรอยพระพุทธบาทบนเขาสุวรรณบรรพตจึงเสด็จไปทอดพระเนตรเอง และโปรดอุทิศถวายที่ดินป่าโดยรอบกว้างด้านละ ๑ โยชน์ (ประมาณ ๑๖ กิโลเมตร) แก่พระพุทธศาสนา แล้วโปรดให้สร้างมณฑปสวมรอยพระพุทธบาท สร้างพระอุโบสถและพระอารามขึ้น แล้วให้ฝรั่งตัดถนนหลวงกว้าง ๑๐ วา ยาวตั้งแต่เขาสุวรรณบรรพตจนถึงตำบลท่าเรือ และโปรดให้สร้างพระตำหนักท่าเจ้าสนุก เพื่อเป็นที่ประทับแรมเมื่อเวลาเสด็จมานมัสการพระพุทธบาท การก่อสร้างพระพุทธบาทและศาสนสถานอื่นๆ โดยรอบใช้เวลาถึง ๔ ปี จึงแล้วเสร็จ นอกจากนี้ยังโปรดเกล้าฯ ให้แต่งวรรณคดีเรื่องกาพย์มหาชาติ และรวบรวมพระไตรปิฎกให้ครบจบบริบูรณ์ด้วย[๒๔] ทรงย้ายพระมงคลบพิตรจากตะวันออกมาไว้ฝั่งตะวันตก ดังปรากฏในพงศาวดาร ว่า *"ศักราช ๙๖๕ ปีเถาะ (พ.ศ. ๒๑๔๖) สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ชักพระมงคลบพิตรอยู่ฝ่ายตะวันออก มาไว้ฝ่ายตะวันตก แล้วให้ก่อพระมณฑปใส่ให้"*[๒๕] มีการทรงพบรอยพระพุทธบาทที่จังหวัดสระบุรี ดังปรากฏในพงศาวดาร ว่า *"ศักณาช ๙๖๘ ปีมะเมียศก (พ.ศ. ๒๑๔๙) เมืองสระบุรีบอกมาว่า พรานบุนพบรอยเท้าอันใหญ่บนไหล่เขาเป็นประหลาด สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวดีพระทัย เสด็จพระที่นั่งชัยพยุหยาตราพร้อมด้วยเรือท้าวพระยาสามนตราราชดาษดาโดยชยมารคนทีธานประทับเรือ รุ่งขึ้นเสด็จทรงพระที่นั่งสุวรรณปฤษฎางค์ พร้อมด้วยคเชนทรเสนางคนิกรเป็นอันมาก...พรานบุญเป็นมัคคุเทศก์นำทางลัดตัดดงไปเชิงเขา สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตรัสทอดพระเนตรเห็นแท้เป็นพระบรมพระพุทธบาทมีลายลักษณ์กงจักร แล้วต้องกับเมืองลังกาบอกเข้ามาว่า กรุงศรีอยุทธยามีรอยพระพุทธบาทเหนือยอดเขาสุวรรณบรรพต ก็ทรงโสมนัสปรีดา ถวายทัศนัขเหนือเขาสุวรรณบรรพต ด้วยเบญจางคประดิษฐ์เป็นหลายคราทักสักการบูชาด้วยธูปเทียนคันธรสจะนับมิได้"*[๒๖] ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาโดยทรงโปรดเกล้าฯ ให้แต่งมหาชาติคำหลวง และสร้างพระไตรปิฎก ดังหลักฐานปรากฏในพงศาวดาร ว่า *"ลุศักราช ๙๘๙ ปีมะแมศก (พ.ศ. ๒๑๗๐) ทรงพระกรุณาแต่งมหาชาติคำหลวง แล้วสร้างพระไตรปิฎกธรรมไว้สำหรับพระศาสนาจบบริบูรณ์"*[๒๗]

สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๕ (พระเจ้าปราสาททอง) ทรงสิริราชสมบัติระหว่าง พ.ศ. ๒๑๗๓-๒๑๙๘ พระองค์มีความเลื่อมใสศรัทธาในพระบวรพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง และได้ทรงสถาปนา

---

[๒๓] http://www.baanjomyut.com/library_๒/extension-๑/buddhism_to_the_country/๑๓.html

[๒๔] http://www.chaoprayanews.com/กษัตริย์สมัยอยุธยา

[๒๕] **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),** ๒๕๕๓), หน้า ๒๖๓.

[๒๖] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๓.

[๒๗] **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),** ๒๕๕๓), หน้า ๒๖๔.

วัดสำคัญๆ หลายวัด เช่น ทรงให้ช่างขึ้นไปตกแต่งพระตำหนักใต้ธารทองแดง และให้ไขน้ำมาแต่ธารทองแดง ทางน้ำตั้งแต่ท่าเจ้าสนุกไปขึ้นท้ายพิกุลนั้น คิดให้มีน้ำและศาลาขึ้น แบ่งให้ทำศาลาขุนบ่อบางโขมด และบ่อโศก ทำศาลาเจ้าเณร ศาลาบางคณฑี รวมทั้งพระราชนิเวศน์ธารเกษม โปรดให้สร้างวัดพระศรีสรรเพชญ์ จนแล้วเสร็จ สร้างพระปราสาททองค์หนึ่ง ชื่อศิริยศโสธรมหาพิมานบรรยงก์ (โหรกราบทูลให้เปลี่ยนเป็น) จักรพรรดิไพชยนต์มหาปราสาท และทรงทำตาม โปรดให้สร้างพระราชวังและวัดชุมพลนิกายารามราชวรวิหาร บางปะอิน และได้โปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์พระปรางค์วัดมหาธาตุ และโปรดให้สถาปนาสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ และให้นามชื่อวัดไชยวัฒนาราม ทรงพระกรุณาให้ช่างออกไปถ่ายอย่างพระนครหลวง และปราสาทกรุงกัมพูชาเข้ามา แล้วให้สร้างพระราชวังในที่ประทับร้อนตำบลริมวัดเทพจันทร์ สำหรับเสด็จขึ้นไปนมัสการพระพุทธบาท และเอานามเดิมซึ่งถ่ายภาพมาให้ชื่อ พระนครหลวง มีการสร้างพระปรางค์ตามแบบขอม เป็นการเริ่มต้นรูปแบบสถาปัตยกรรมสมัยที่ ๓ ของกรุงศรีอยุธยา(ยุคของพระเจ้าปราสาททองถึงพระเจ้าท้ายสระ) ขณะเดียวกันก็มีการพัฒนาศิลปะของพระพุทธรูป (ทรงเครื่องกษัตริย์) อันถือเป็นแบบฉบับที่สำคัญของปลายอยุธยา นอกจากนี้ ในช่วงที่จุลศักราชกำลังจะเวียนมาครบ ๑,๐๐๐ ปี ราษฎรเกิดความวิตกว่าจะถึงกลียุค สมเด็จพระเจ้าปราสาททองจึงโปรดให้จัดงานพระราชพิธีลบศักราช (แต่ไม่ได้รับการยอมรับ ในรัชกาลหลังเปลี่ยนเป็นพุทธศักราชแทน) มีการทำบุญ และทำทานเป็นเวลาหลายวัน และมีการปฏิสังขรณ์วัดวาอารามกว่า ๑๐๐ แห่ง[๒๘] มีการสถาปนาวัดพระศรีสรรเพชญ์และทำการฉลอง[๒๙] ดังปรากฏในพงศาวดาร ว่า *"ศักราช ๙๙๓ มีมะแม (พ.ศ. ๒๑๗๔) ทรงพระกรุณาให้ช่างถ่ายอย่างพระนครหลวงและปราสาทกรุงกัมพูชาประเทศเข้ามาให้ช่างกระทำพระราชวังที่ประทับร้อย ตำบลริมวัดเทพจันทร สำหรับจะเสด็จขึ้นไปนมัสการพระพุทธบาท จึงเอานามเดิมซึ่งถ่ายมาให้ชื่อว่าพระนครหลวงและในปีสร้างพระนครหลวงนั้นก็สถาปนาวัดพระศรีสรรเพชญ์เสร็จและทำการฉลอง มีมหรสพเป็นอเนกทุกประการ"*[๓๐] ทรงสถาปนาวัดไชยวัฒนาราม ดังปรากฏในพงศาวดาร ว่า *"พระเจ้าอยู่หัวให้สถาปนาสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ มีพระระเบียบรอบและมุมพระระเบียบนั้นกระทำเป็นทรงเมรุทิพเมรุรายอันรจนาและกอปรด้วยพระอุโบสถ พระวิหารการเปรียญและสร้างกุฎิถวายพระสงฆ์เป็นอันมากแล้วเสร็จให้นามชื่อวัดไชยวัฒนาราม เข้าอธิการนั้นถวายพระนามชื่ออชิตเถระ ราชาคณะฝ่ายอรัญญวาสี ทรงพระราโชทิศถวายนิตยภัตกัลปนาเป็นนิรันดรมิได้ขาด"*[๓๑] ทรงสถาปนาวัดชุมพลนิกายาราม ดังปรากฏในพงศาวดาร ว่า *"ทรงพระกรุณาให้สร้างพระที่นั่งไอศวรรย์พิพอาสน์ ณ เกาะบางนาอินมีราชนิเวศน์ปราการ ประกอบพฤกษาชาติร่มรื่นเป็นที่สำราญราชหฤทัย ประพาสราชตระกูลสิริยวงศ์อนงค์นารีทั้งปวงแล้วสร้างพระอารามเคียงพระราชนิเวศน์ถวายเป็นสังฆทาน มีพระเจดีย์วิหารเป็นอาทิสำหรับพระศาสนาเสร็จบริบูรณ์แล้วให้นามชื่อวัดชุมพลนิกายาราม"*[๓๒]

---

[๒๘] http://www.chaoprayanews.com/กษัตริย์สมัยอยุธยา

[๒๙] กิตติ โล่เพชรรัตน์, **มรดกอยุธยา**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ก้าวแรก, ๒๕๕๗), หน้า ๔๒.

[๓๐] อ้างแล้ว, **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),** หน้า ๒๗๒.

[๓๑] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๒.

[๓๒] อ้างแล้ว, **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),** หน้า ๒๗๓.

๕.๑.๔ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยาในช่วง พ.ศ. ๒๒๐๐ – ๒๓๑๐

สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓ (สมเด็จพระนารายณ์มหาราช) ทรงสิริราชสมบัติระหว่าง พ.ศ. ๒๑๙๙-๒๒๒๕ ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดียิ่ง และอาจนับได้ว่าพระพุทธศาสนาในช่วงรัชกาลของพระองค์ได้เจริญรุ่งเรืองมาก ทรงบูรณะวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองลพบุรี โดยเฉพาะทรงเชิญพระพุทธสิหิงค์ลงมายังอยุธยา ดังที่ปรากฏในวรรณคดีสำคัญของยุค คือ โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์ เอกสารสำคัญในรัชกาลที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา คือ พระราชปุจฉาที่ทรงมีไปถึงพระสงฆ์ผู้ทรงภูมิธรรมเพื่อทรงไต่ถามข้อสงสัย ซึ่งในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ปรากฏชื่อพระพรหมมุนี วัดปากน้ำประสบ และสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เป็นผู้ถวายวิสัชนาพระราชปุจฉาอยู่เสมอๆ ธรรมเนียมปฏิบัติเช่นนี้ยังปรากฏเป็นหลักฐานต่อมาว่าพระมหากษัตริย์อยุธยาโปรดที่จะมีพระราชปุจฉาเรื่องทางโลกและทางธรรมแก่พระสงฆ์ หรือพระราชาคณะที่ทรงนับถือ เช่น พระเพทราชาก็ยังทรงปฏิบัติสืบมา จึงแสดงให้เห็นว่านับแต่รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชลงมาแล้ว การเอาใจใส่พระสงฆ์มีเพิ่มมากขึ้นกว่าก่อนมาก ในปี พ.ศ. ๒๒๒๔ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงจัดคณะทูตนำพระราชสาสน์ไปเจริญทางพระราชไมตรี ณ ประเทศฝรั่งเศส แต่คณะราชทูต สูญหายไประหว่างทาง ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๒๒๖ พระองค์ได้โปรดเกล้าฯ ให้จัดคณะทูตเดินทางไปฝรั่งเศสอีกครั้ง เพื่อสอบสวนความเป็นไปของทูตคณะแรก พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงทราบก็เข้าใจว่าสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงเลื่อมใสจะเข้ารีต จึงได้จัดคณะราชทูตเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีกับกรุงศรีอยุธยา โดยส่งบาทหลวงสามคนเดินทางมากรุงศรีอยุธยา เมื่อทั้งสามคนมาถึงแล้วก็ได้มีใบบอกไปยัง พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ และพระสันตะปาปา โดยมีเชอวาเลียร์ เดอ โชมองต์ เป็นหัวหน้าคณะทูต ซึ่งมีความเห็นตรงกันว่าจะใช้กรุงศรีอยุธยา เป็นศูนย์กลางในการเผยแพร่คริสตศาสนา พระบาทหลวงได้ตั้งโรงเรียน โรงพยาบาล ฯลฯ สมเด็จพระนารายณ์ทรงเห็นว่า เป็นการนำความเจริญมาให้กรุงศรีอยุธยา พระองค์ได้ พระราชทานที่ดินให้สร้างวัดทางคริสต์ศาสนาด้วย เมื่อปี พ.ศ.๒๒๒๘ ได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทูลขอให้ทรงเข้ารีต แต่พระองค์ทรงปฏิเสธด้วยพระปรีชาสามารถว่า *“...การที่ผู้ใดจะนับถือศาสนาใดนั้น ย่อมแล้วแต่พระผู้เป็นเจ้าบนสวรรค์จะบันดาลให้เป็นไป ถ้าคริสตศาสนาเป็นศาสนาดีจริงแล้ว และเห็นว่าพระองค์สมควรที่จะเข้าเป็น คริสตศาสนิกแล้ว สักวันหนึ่งพระองค์จะถูกดลใจให้เข้ารีตจนได้”* พระองค์ได้ให้เสรีภาพแก่ราษฎรทั่วไปที่จะนับถือคริสตศาสนาได้ตามความเลื่อมใสของตน ทำให้เชอวาเลียร์ เดอ โชมองต์ พอใจ[๓๓] พระองค์ทรงโปรดให้หล่อพระพุทธรูปทองคำสูง ๔ ศอกเศษอยู่องค์หนึ่ง สูง ๑ ศอกบ้าง สูง ๒ ศอกบ้าง ถวายพระนามว่า “พระบรมไตรโลกนาถ” ในสมัยนั้นพระองค์ยังทรงสร้างวัดแบบสถาปัตยกรรมแบบตะวันตก ได้แก่ ๑) วัดเซนต์เปาโร (อยู่ จ. ลพบุรี) ๒) วัดเซนต์โยเซฟ (อยู่ จ.อยุธยา) พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่ทรงสนพระทัยศึกษาคัมภีร์ไบเบิล ของศาสนาคริสต์ และ คัมภีร์อัลกูรอ่าน ของศาสนาอิสลาม และมีความรู้เป็นอย่างดี ในขณะนั้นศาสนาคริสต์นิกายโรมันแคธอลิก ซึ่งตั้งอยู่ที่ นครวาติ กัน ประเทศอิตาลี ได้วางรากฐานอย่างจริงจัง เพื่อให้เป็นศูนย์กลางในการเผยศาสนาคริสต์ โดยเน้นที่ ไทย-ลาว –กัมพูชา ญวน-มาลายู ฯลฯ การกระทำของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชครังนั้น ก็ด้วยเหตุที่พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงเป็นพระสหายต่างชาติที่

---

[๓๓] http://www.chaoprayanews.com/กษัตริย์สมัยอยุธยา

สนิทของสมเด็จพระนารายณ์ จึงได้ทรงสนับสนุนศาสนาคริสต์ในไทย โดยในขณะนั้น มีบุคคลสำคัญที่เป็นหลักในการตั้งคริสต์จักรในไทย คือ “นายเยรากี” ขณะนั้นเป็นชนชาวกรีก ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น “นายฟอนคอล” ครั้งสุดท้ายเข้ารับราชการรับใช้สมเด็จพระนารายณ์ พระองค์จึงให้บรรดาศักดิ์เป็นที่ “พระยาวิชาเยนทร์” และต่อมาพระยาวิชาเยนทร์ได้เข้ากับพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ โดยมีแผนจะยึดประเทศไทย ๔ แผน คือ ๑) ต้องการทำลายอิทธิพลของพุทธศาสนาลงให้ได้ เพราะเมื่อพุทธศาสนาเสื่อมลง คริตส์จึงสามารถมีบทบาทขึ้นมาได้อ่างเต็มที่ได้นั่นเอง ๒) กษัตริย์ไททุกพระองค์ทรงนับถือพุทธศาสนา โดยวิธีการเกลี้ยกล่อมพระนารายณ์และข้าราชการชั้นสูงซึ่งเป็นชั้นระดับผู้นำของไทยให้เข้ารีต ก็จะเป็นการทำลายพุทธศาสนาโดยง่าย (โดยข้อ ๒ นี้มีบทบาทสำคัญต่อพุทธศาสนามากที่สุด พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ได้ส่งทูตนำพระราชสาสน์ของพระองค์เข้าเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์) ๓) ส่งทหารเข้ายึดประเทศไทยเลย ครั้งนั้นสมเด็จพระนารายณ์ทรงตอบคำถามพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ดังนี้ ๑) จะให้พระองค์เปลี่ยนพุทธศาสนาที่นับถือมาถึง ๒๒๒๙ ปีไม่ใช่ง่ายเลย ตอบว่า โปรดให้พระราชบุตรของเราเข้ารีตให้หมดก่อน แล้วเราจะเข้าเป็นคนสุดท้าย ๒) พระเจ้าเป็นผู้มีฤทธิ์อำนาจ ทำไมไม่บันดาล ให้ศาสนาในโลกมีศาสนาเดียว ถ้าพระเจ้าเป็นผู้มีฤทธิ์อำนาจจริง ๆ ทำไมไม่ดลใจให้เราเลื่อมใส ๓) ขอฝากชะตากรุงศรีอยุธยา อยู่ในความเมตตาของพระเจ้าด้วย และขอพระเจ้าหลุยส์ผู้เป็นสุดที่รัก อย่าได้เสียพระทัยไปเลย ต่อมาพุทธศาสนากับคริสต์ได้แตกกัน พระปิยะพระราชโอรสของสมเด็จพระนารายณ์ต้องการขึ้นครองราชย์ ส่วนหลวงสรศักดิ์ได้พระเทพราชาเป็นพวกและหวังจะให้พระเทพราชาขึ้นครองราชย์ พระนารายณ์ทรงทราบความจริงว่า หลวงสรศักดิ์นั้นยังมีความต้องการจะเปลี่ยนพุทธศาสนามาเป็นศาสนาคริตส์ พระองค์จึงทรงสร้างวังชื่อว่า “วังพระนารายณ์” ที่ลพบุรี โดยประกาศเป็นเขตวิสุงคามสีมา คือเป็นวัด ทำให้หลวงสรศักดิ์ไม่กล้าเข้ายึดซึ่งเป็นสถานที่ประทับของสมเด็จพระนารายณ์[๓๔] มีการหล่อรูปเคารพ ดังปรากฏในพระราชพงศาวดาร ว่า *“เดือนยี่ปีวอก พ.ศ. ๒๑๙๙ บำเพ็ญพระราชกุศลนานาประการและให้หล่อรูปพระอิศวรเป็นเจ้ายืน สูงศอกคืบมีเศษพระองค์หนึ่ง รูปพระษิวาทิตย์ยืนสูงศอกมีเศษพระองค์หนึ่ง รูปมหาวิคเนศวรพระองค์หนึ่ง รูปพระจันทรธรณีพระองค์หนึ่ง และรูปพระเจ้าทั้งสี่พระองค์นี้ สวมด้วยทองนพคุณและเครื่องอาภรณ์ประดับนั้นถมราวดี ประดับแหวนทุกพระองค์ไว้บูชาสำหรับการพระราชพิธี”*[๓๕] มีหลายเมืองเข้ามาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ดังปรากฏในพระราชพงศาวดาร ว่า *“สังฆราชสุคนธ์อันเป็นญาติสมัครพรรคพวกด้วยนักจันท์กับด้วยนักนีและนักวรอุทัยและนักอำผู้หลาน ทั้งนี้หาที่พำนักไม่ได้ก็นำสมัครพรรคพวกทั้งหลายมาสู่พระราชสมภาร ทรงพรนะกรุณาโปรดพระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภคทั้งปวงแก่สังฆราชสุคนธ์ และญาติสมัครพรรคพวกทั้งปวงซึ่งมาสู่พระราชสมภารนั้น ได้รับพระราชทานโดยอันดับถ้วนทั้งปวงและให้สังฆราชสุคนธ์อยู่อารามวัดพระนอน”*[๓๖] มีการใช้พระสงฆ์สังเกตการณ์กองทัพข้าศึก ดังปรากฏในพระราชพงศาวดาร ว่า *“เมืองลำพูนและเมืองเชียงใหม่คิดอุบายล่อลวงหน่วงกองทัพไทยไว้จะให้งดช้าลง จะได้คิดกระทำการป้องกันเมืองลำพูน เมืองเชียงใหม่ไว้ท่ากองทัพพม่าจะได้มาช่วยทัน จึงนิมนต์พระสงฆ์ผู้เป็นปราชญ์ฉลาดเจรจา ๔ รูป ให้ถือหนังสือไปหากองทัพ*

---

[๓๔] http://www.baanjomyut.com/library_๒/extension-๑/buddhism_to_the_country/๑๓.html

[๓๕] **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),** หน้า ๓๐๐.

[๓๖] อ้างแล้ว, **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),** หน้า ๓๐๓.

ไทย"[๓๗] มีการใช้วิชากัมมัฏฐานในทางวิชาอาคม ดังปรากฏในพระราชพงศาวดาร ว่า *"นายปานกราบทูลพระกรุณารับอาสาจะไปเมืองฝรั่งเศสสืบให้ได้ราชการตามรับสั่งแล้วออกมาจัดแจงการทั้งปวงในกำปั่นให้เที่ยวหาคนดีมีวิชาก็ได้อาจารย์คนหนึ่งได้เรียนในพระกรรมฐานชำนาญในกระสินแล้วรู้วิชามาก"*[๓๘] มีการส่งเสริมให้พระภิกษุสามเณรลาสิกขาเพื่อรับราชการ ดังปรากฏในพระราชพงศาวดาร ว่า *"เจ้าพระยาวิไชเยนทร์เอาใจใส่ในราชกิจเป็นอันมาก และสึกเอาภิกษุสามเณรมากระทำราชการครั้งนั้นก็มาก"*[๓๙]

สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ (สมเด็จพระเจ้าเสือ) ทรงสิริราชสมบัติระหว่าง พ.ศ. ๒๒๔๐-๒๒๔๙ ในช่วงระยะเวลาที่ทรงครองราชย์ สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ ได้ทรงทำนุบำรุงพระราชวงศ์และการพระพุทธศาสนาเป็นอันมากทรงสถาปนาพระราชมารดาเลี้ยงซึ่งเป็นพระอัครมเหสีกลางของสมเด็จพระเพทราชาขึ้นเป็นกรมพระเทพามาตย์ และทรงสถาปนาวัดโพธิ์ประทับช้างขึ้นเป็นอนุสรณ์นิวาสสถานที่ประสูติ ทั้งได้ทรงซ่อมแปลงพระมณฑปพระมงคลบพิตร ให้เป็นพระวิหารใหญ่ และทรงปฏิสังขรณ์มณฑปพระพุทธบาทเมืองสระบุรีให้เป็นมณฑปทรง ๕ ยอดด้วย ส่วนการทำนุบำรุงบ้านเมืองนั้น โปรดให้ขุดคลองโคกขามให้ตรง เพื่อให้การเดินทางสะดวกขึ้น ไม่ต้องเสียเวลาเหมือนแต่ก่อน[๔๐] เสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระพุทธบาทตามประเพณีที่เคยทำมาในรัชกาลก่อน ๆ ดังปรากฏในพระราชพงศาวดาร ว่า *"สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชโองการดำรัสสั่งสมุหนายกให้เจ้าพนักงานเตรียมช้าง ม้า โค เกวียน และการสมโภช จะไปนมัสการพระพุทธบาท ครั้น ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๓ แรม ๕ ค่ำ ปีขาลนพศก เพลาตี ๑๑ ทุ่ม สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเรือพระที่นั่งกิ่งเรือพยุหยาตราข้าละอองทั้งปวงพร้อมตามอย่าง"*[๔๑]

สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ (พระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ) ทรงสิริราชสมบัติระหว่าง พ.ศ. ๒๒๕๒-๒๒๗๕ เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว ทรงบูรณปฏิสังขรณ์มณฑปพระพุทธบาทและจัดงานสมโภชใหญ่ จากนั้นทรงบูรณะวัดมเหยงคณ์นอกพระนคร พร้อมกับที่พระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวรสถานมงคลทรงบูรณะวัดกุฎีดาวขึ้น ใน พ.ศ. ๒๒๕๓ นักเสด็จเจ้าเมืองเขมรเกิดวิวาทกับนักแก้วฟ้าสะจอง ฝ่ายนักแก้วฟ้าสะจองไปขอความช่วยเหลือจากทัพญวนให้มาตีเขมร ทำให้นักเสด็จต้องหลบหนีเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร สมเด็จพระสรรเพชญ์ ที่ ๙ โปรดให้ตั้งบ้านเรือนแถบวัดค้างคาวในกำแพงพระนครตอนใต้ ต่อมาสมเด็จพระสรรเพชญ์ ที่ ๙ โปรดให้ยกทัพไปช่วยรบเขมรเพื่อตีเมืองคืน กองทัพเรือ และกองทัพบกสามารถล้อมเมืองเขมรได้ จนในที่สุดนักแก้วฟ้า สะจองยอมอ่อนน้อมเป็นเมืองขึ้นของอยุธยาต่อไป ในพ.ศ.๒๒๖๘ เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยกรมพระราชวังบวรไปยังวัดป่าโมก เนื่องจากเจ้าอธิการวัดนั้นกราบบังคมทูลเรื่องน้ำเซาะตลิ่งหน้าวัด และเกรงว่าพระนอนจะทรุดลง

---

[๓๗] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๔.

[๓๘] **พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา ๒๕๑๖), หน้า ๖๑.

[๓๙] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๓.

[๔๐] http://www.chaoprayanews.com/กษัตริย์สมัยอยุธยา

[๔๑] อ้างแล้ว, **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),** หน้า ๓๒๔.

น้ำ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ชะลอพระพุทธไสยาสน์องค์นั้นเข้ามา และสร้างพระวิหารครอบไว้[๔๒]

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ (พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ) ทรงสิริราชสมบัติระหว่าง พ.ศ. ๒๒๗๖-๒๓๐๑ รวมครองราชย์สมบัติเป็นเวลา ๒๖ ปี (เป็นโอรสของพระเจ้าเสือ) พระองค์มีอายุยืน ๗๐ ปี ในรัชสมัยของพระองค์พุทธศาสนาเฟื่องฟูมาก พระองค์ทรงมีความเลื่อมใสศรัทธา และทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก โปรดเกล้าฯ ให้บูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอารามทั้งในกรุงศรีอยุธยาและในบรรดาหัวเมืองต่างๆ ได้แก่ วัดพระศรีสรรเพชญ์ วัดป่าโมก วัดหันตรา วัดภูเขาทอง และวัดพระราม โปรดเกล้าฯ ให้ซ่อมเศียรพระประธานวัดมงคลบพิตร ที่ชำรุดอยู่ ทรงให้ความสำคัญในการศึกษาทางพุทธศาสนาเป็นพิเศษ ผู้ที่ถวายตัวเข้ารับราชการต้องผ่านการบวชเรียนมาแล้ว ในปี พ.ศ.๒๒๙๖ พระเจ้ากีรติสิริราชสิงห์ กษัตริย์ลังกา ทรงทราบกิตติศัพท์ว่าพระพุทธศาสนาในกรุงศรีอยุธยารุ่งเรืองมาก จึงได้ส่งราชทูตมาขอพระมหาเถระ และคณะสงฆ์ไปช่วยฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในลังกา ซึ่งเสื่อมโทรมลงไป เนื่องจากกษัตริย์ลังกาองค์ก่อน หันไปนับถือศาสนาพราหมณ์ และทำลายพุทธศาสนา จนกระทั่งไม่มีพระสงฆ์เหลืออยู่ในลังกา สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ จึงโปรดให้ส่งคณะสมณทูตประกอบด้วยพระราชาคณะสองรูปคือ พระอุบาลี และพระอริยมุนี พร้อมคณะสงฆ์อีก ๑๒ รูป ไปลังกา เพื่อประกอบพิธีบรรพชา อุปสมบท ให้กับชาวลังกา คณะสงฆ์คณะนี้ได้ไปตั้งนิกายสยามวงศ์ ขึ้นในลังกา หลังจากที่ได้ช่วยฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในลังกา เป็นเวลาเจ็ดปีแล้ว คณะสงฆ์คณะนี้บางส่วนได้เดินทางกลับกรุงศรีอยุธยา เมื่อปี พ.ศ.๒๓๐๓ สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรทรงมีบทบาทสำคัญในการปฏิสังขรณ์และบูรณะศาสนสถานในกรุงศรีอยุธยา ทรงเป็นแม่กองกำกับการปฏิสังขรณ์วัดกุฎีดาวโดยเสด็จไปทอดพระเนตรหนึ่งหรือสองเดือนครั้งหนึ่ง เป็นเวลา ๓ ปีเศษการปฏิสังขรณ์จึงแล้วเสร็จ ต่อมาในพ.ศ.๒๒๖๘ เจ้าอธิการวัดป่าโมกแจ้งแก่พระยาราชสงครามว่าพระพุทธไสยาสน์วัดป่าโมกข์นั้นน้ำกัดเซาะตลิ่งพังเข้ามาถึงพระวิหารแล้ว อีกไม่นานพระพุทธไสยาสน์อาจจะพังลงน้ำเสีย พระยาราชสงครามจึงกราบบังคมทูล สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ (พระเจ้าท้ายสระ) พระองค์ทรงปรึกษาเหล่าเสนาบดีว่าควรจะรื้อพระพุทธไสยาสน์ไปก่อใหม่ หรือควรจะชะลอไปไว้ที่ใหม่ พระยาราชสงครามได้ไปตรวจดูแล้วเห็นว่าอาจชะลอลากไปได้จึงกราบบังคมทูล แต่กรมพระราชวังบวรไม่เห็นด้วย ตรัสว่าพระพุทธไสยาสน์นั้นองค์ใหญ่นักหากชะลอลากไปจะอาจจะหักพัง เป็นที่เสื่อมเสียพระเกียรติยศได้ เห็นควรรื้อไปก่อใหม่ให้งามยิ่งกว่าเก่า พระยาราชสงครามจึงทูลอาสาว่าจะดำเนินการชะลอลากให้สำเร็จโดยขอถวายชีวิตเป็นเดิมพัน พระราชาคณะทั้งปวงก็เห็นชอบด้วย สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ จึงโปรดให้พระยาราชสงครามดำเนินการจนสำเร็จโดยพระองค์และกรมพระราชวังบวรเสด็จไปทอดพระเนตรอยู่เนืองๆกรมพระราชวังบวรได้ทรงพระราชนิพนธ์บันทึกการชะลอพระพุทธไสยาสน์ครั้งนั้นไว้เป็นโคลงสี่สุภาพจำนวน ๖๙ บท เรียกกันต่อมาว่าโคลงชะลอพระพุทธไสยาสน์วัดป่าโมก[๔๓] สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ (พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ) สมัยนี้มีการบูรณะอารามใหญ่น้อยทั้งในพระนครและหัวเมืองต่างๆ เช่น ๑) วัดพระศรีสรรเพชญ์ ๒) วัดพระราม ๓) เจดีย์ภูเขาทอง (เริ่มสร้างแต่สมัยราชวงศ์สุพรรณภูมิ-มาเสร็จสมบูรณ์ในราชวงศ์พลูหลวงในรัชกาลพระเจ้าบรมโกษฐ์) ทางหัวเมืองคือ วัดพระแท่นศิลาอาสน์ จังหวัดอุตรดิตถ์ มีพระราชนิยมเรื่องการบรรพชาอุปสมบท ราษฎรหรือ

---

[๔๒] http://www.chaoprayanews.com/กษัตริย์สมัยอยุธยา

[๔๓] http://www.chaoprayanews.com/กษัตริย์สมัยอยุธยา

ข้าราชการ ถ้ายังไม่ผ่านการบรรพชาอุปสมบทมาก่อน ก็จะไม่ทรงชุบเลี้ยงหรือเลื่อนยศให้ กวีในทางศาสนาคือ ๑) พระมหานาค วัดท่าทราย ได้แต่งเรื่องปุณโณวาทคำฉันท์ ๒) เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์หรือกรมขุนเสนาพิทักษ์ เป็นพระโอรสของพระเจ้าบรมโกษฐ์ ทรงนิพนธ์ พระมาลัยคำหลวงนันโทปนันทสูตร เป็นต้น พระราชกิจที่สำคัญอย่างหนึ่งของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ์ คือการทรงอุปถัมภ์ให้มีการตั้งสมณวงศ์ในลังกา ที่เรียกว่า สยามวงศ์หรืออุบาลีวงศ์มาจนกระทั่งทุกวันนี้ สาเหตุเนื่องจากประเทศลังกาเกิดสงคราม ถูกกดขี่จากโปตุเกส ห้ามนับถือพุทธศาสนา จึงทำให้สมณวงศ์ในลังกาสูญสิ้นไป หรือแต่ สามเณรสรณังกร ซึ่งตอนนั้นมีอายุมาก ได้พยายามฟื้นฟูสมณวงศ์ ช่วงนั้นเป็นสมัยของพระเจ้ากิติสิริราชสิงหะ กษัตริย์ลังกา และทราบจากพ่อค้าที่ไปติดต่อค้าขายกับกรุงศรีอยุธยาว่า มีภิกษุสงฆ์มาก พุทธศาสนามีความเจริญมาก ราชทูตของลังกาได้เดินทางมากรุงศรีอยุธยาปีเศษ ตื่นเต้นกับวัดวาอาราม โบสถ์เจดีย์วิหารว่า มองไปทางไหนก็เห็นแต่ทองทั้งนั้น ครั้งแรก ไทยได้ส่งคณะ พระอุบาลีเถระและอริยมุนี ๒ รูป ซึ่งเป็นหัวหน้าไปลังกา เดินทางอยู่ ๑ เดือน ๒๑ วันจึงถึงลังกา ได้จำพรรษาที่วัดบุปผาราม ณ ประเทศลังกา และทำการอุปสมบทสามเณรสรณังกรเป็นภิกษุรูปแรก ซึ่งมีอายุถึง ๕๔ ปีแล้ว เป็นปลายสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ์ ใช้เวลา ๔ ปี สามารถบวชได้ ๖,๐๐๐ รูป พระอุบาลีเถระได้มรณภาพที่ลังกาในอีก ๒-๓ ปีต่อมา พระเจ้ากิตติสิริราชสิงหะ พระองค์ทรงมอบเครื่องบรรณาการแก่พระเจ้าบรมโกษฐ์ คือ ๑) พระไตรปิฎก ๒) พระพุทธรูปทองคำ ครั้งที่ ๒ ไทยได้ส่ง พระภิกษุ คือ พระวิสุทธาจารย์ พระวรญาณมุนี และพระจำนวน ๒๐ รูป เณร ๒๐ รูป รวมเป็น ๔๒ รูปไปลังกา ในครั้งนี้ไทยได้อัญเชิญพระทันตธาตุ จากลังกามาด้วย (พระเขี้ยวแก้วของพระพุทธเจ้า) กล่าวอีกนัยหนึ่ง พระพุทธศาสนากับกรุงศรีอยุธยา ตั้งแต่ต้น เฉพาะกษัตริย์ที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ดังนี้ ๑) พุทธศาสนาเป็นแบบลังกาวงศ์ กษัตริย์ทุกพระองค์ทรงเป็นพุทธมามกะ ๒) ศิลป์และวรรณคดี เช่น ศิลป์ลพบุรี นิยมสร้างเป็นทรงพระปรางค์ข้าวโพด และยังมีศิลป์แบบขอม ศิลป์แบบลพบุรีส่วนด้านวรรณคดี ได้แก่ มหาชาติคำหลวง เป็นวรรณคดีที่สำคัญ (ต่อมามีชื่อเสียงสมัยพระบรมไตรโลกนารถรัชกาลที่ ๑) ๓) การปกครองคณะสงฆ์ แบ่งเป็น ๒ คณะ (โดยเอาแบบมาจากกรุงสุโขทัย) คือ คามวาสีและ อรัญญวาสี ๔) การศึกษา มีการศึกษาพระไตรปิฎก แบ่งเป็น คันถธุระ และวิปัสสนาธุระ และการศึกษาส่วนใหญ่ก็ทำกันในพระราชวัง เช่น พระที่นั่งจอมทอง มณเฑียรธรรม เป็นต้น[๔๔] มีวรรณคดีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นหลายเรื่อง เช่น นันโทปนันทสูตร มาลัยคำหลวง ปุณโณวาทคำฉันท์ และพระราชปุจฉาถามคณะสงฆ์[๔๕] ทรงส่งพระสงฆ์ไทยไปสืบพระศาสนาในประเทศศรีลังกา ดังปรากฏในพระราชพงศาวดาร ว่า *“ลุศักราช ๑๑๑๕ ปีรกาเบญจศก ฝ่ายพระเจ้ากิตติศิริราชสีห์ได้เสวยสมบัติในเมืองสิงขัณฑนคร เป็นอิศราธิบดีในลังกาทวีป และครั้งนั้นพระพุทธศาสนาในเกาะลังกาหาพระภิกษุสงฆ์มิได้ จึงแต่งให้ศิริวัฒนอำมาตย์เป็นราชทูตกับอุปทูตตรีทูตจำทูลพระราชสาสน คุมเครื่องมงคลราชบรรณาการมีพระบรมสารีกธาตุเป็นอาทิมากับกำปั่นลันขาพิชวิลันดา เข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี ณ กรุงเทพมหานคร จะขอพระภิกษุสงฆ์ออกไปให้อุปสมบทแก่กุลบุตรสืบพระพุทธศาสนาในลังกา*

---

[๔๔] http://www.baanjomyut.com/library_๒/extension-๑/buddhism_to_the_country/๑๓.html

[๔๕] กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, **ภาคที่ ๓ ประวัติความเป็นมาของพระพุทธศาสนาและองค์การศาสนาต่าง ๆ ในประเทศไทย**, หน้า ๑๔๐.

ทวีป”[๔๖] พิมพ์รำไพ เปรมสมิทธ์ ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ทางพุทธศาสนาระหว่างไทยกับลังกาตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ จนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สรุปความได้ว่า ประเทศไทยและประเทศลังกามีความสัมพันธ์กันมาหลายร้อยปี สืบเนื่องจากการที่ไทยรับนับถือพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์เป็นศาสนาประจำชาติ การติดต่อระหว่างชาติทั้งสองเป็นลักษณะการให้และการตอบแทน กล่าวคือในตอนต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ไทยรับนับถือพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์จากลังกา และต่อมาเมื่อทางลังกาเกิดปัญหายุ่งยากทางการเมืองในปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๓ หมดสิ้นสมณวงศ์ ฝ่ายไทยได้สนองตอบด้วยการช่วยเหลือก่อตั้งนิกายสยามวงศ์ในลังกา หลังจากนั้นได้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดต่อมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทางลังกาได้ขอรับความอุปถัมภ์ทางพุทธศาสนาอีกครั้งหนึ่ง และยกย่องพระองค์เป็น “อัครศาสนูปถัมภก” ในประเทศตน พุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ได้เข้ามาตั้งมั่นและเจริญรุ่งเรืองขึ้นเป็นลำดับมา นับตั้งแต่กรุงสุโขทัยรับนับถือพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์แล้ว ส่วนลังกาซึ่งเป็นประเทศต้นวงศ์มักจะประสบปัญหาความยุ่งยากทางการเมืองทั้งภายในและภายนอก มีหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่า การติดต่อระหว่างไทยกับลังกาในปลายสมัยอยุธยา ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศนั้น ฮอลันดาซึ่งยึดครองดินแดนในเกาะลังกาบางส่วนอยู่ได้ มีส่วนสนับสนุนให้กษัตริย์ลังกาผู้ปกครองอาณาจักรแคนดีซึ่งยังคงเป็นอิสระ ให้ติดต่อขอความช่วยเหลือจากไทยในการฟื้นฟูพุทธศาสนา โดยที่ฮอลันดาหวังผลประโยชน์ในทางการเมืองและการค้า ผลของการติดต่อในช่วงนี้ก็คือ ได้มีการก่อตั้งนิกายสยามวงศ์ ซึ่งเป็นนิกายที่เก่าแก่และใหญ่ที่สุดของลังกาแม้กระทั่งทุกวันนี้ ต่อมาลังกาต้องเผชิญกับการขยายตัวของลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกเป็นเวลานาน จนในที่สุดได้ตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษ ถึงแม้อังกฤษจะมีนโยบายไม่เบียดเบียนพุทธศาสนา แต่การพุทธศาสนาก็เสื่อมโทรงลง เนื่องจากขาดผู้นำและองค์กรที่จะรวบรวมพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนเข้าด้วยกัน เพื่อฟื้นฟูทะนุบำรุงพุทธศาสนาในประเทศของตน คณะสงฆ์ลังกาจึงต้องอาศัยความช่วยเหลือจากประเทศที่นับถือพุทธศาสนาเช่นเดียวกันคือประเทศไทย ดังที่ได้มีการเสนอที่รับการบวชแปลงเป็นธรรมยุติกนิกาย และการขออยู่ใต้การปกครองคณะสงฆ์จากฝ่ายไทย แม้ความประสงค์ดังกล่าวนี้จะไม่ได้รับการตอบสนองโดยตรง ฝ่ายไทยก็พยายามหาหนทางช่วยเหลือในขอบเขตที่สามารถจะทำได้ สาเหตุที่ฝ่ายลังกาเลือกที่จะขอรับความอุปถัมภ์จากไทยนั้น นอกจากจะเป็นเพราะมีพื้นฐานการนับถือศาสนาแบบเดียวกัน และความมั่นคงของพุทธศาสนาในประเทศไทยแล้ว ยังมีเหตุผลสำคัญอีกข้อหนึ่ง คือ ไทยเป็นชาติที่นับถือพุทธศาสนาแบบเถรวาทเพียงประเทศเดียว ที่ยังคงรักษาเอกราชไว้ได้ในขณะนั้น

สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ (สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ) ทรงสิริราชสมบัติระหว่าง พ.ศ. ๒๓๐๒-๒๓๑๐ รวมครองราชย์สมบัติเป็นเวลา ๙ ปี ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่บำเพ็ญพระราชกรณียกิจด้านทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นนิจ ในเอกสารเก่าที่รวมไว้ในคำให้การขุนหลวงหาวัด ประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวงว่าทรงสร้างวัดลมุด วัดครุธธาทรงตั้งอยู่ในธรรมสุจริต เสด็จไปนมัสการพระศรีสรรเพชญ์ทุกเวลามิได้ขาด พระบาทจงกรมอยู่เป็นนิจ ทรงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม ในรัชสมัยนี้พระราชพงศาวดารได้บันทึกเหตุการณ์สำคัญทางพระพุทธศาสนาคือ กำปั่นทูตที่ออกไปส่ง

---

[๔๖] **พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๒**, หน้า ๒๓๙.

พระสงฆ์ไปอุปสมบทกุลบุตรสืบพระพุทธศาสนา ณ ลังกาทวีปตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศได้กลับเข้ามา จึงทรงพระกรุณาให้แต่งกำปั่นใหม่ใน พ.ศ.๒๓๐๑ ให้อาราธนาพระวิสุทธาจารย์ พระวรญาณมุนีพระราชาคณะ ๒ รูป พระสงฆ์อันดับ ๓ รูป ไปลังกาทวีปกับข้าหลวง เพื่อออกไปผลัดพระสงฆ์ซึ่งไปครั้งก่อนให้กลับมา ที่ลังกาพระอุบาล พระอริยมุนี และพระสงฆ์ที่ออกไปครั้งหลังบวชชาวสิงหลเป็นภิกษุอีกสามร้อย สามเณรก็มาก อยู่ได้ปีเศษ พระภิกษุไทยก็เดินทางกลับมา คงแต่พระอุบาลี และพระสงฆ์อันดับอยู่บ้าง[๔๗] พงศาวดาร ระบุว่า *"ฝ่ายปั่นข้างหลวง ณ กรุงเทพมหานครซึ่งออกไปลังกาทวีปนั้น ครั้นถึงก็นำพระสงฆ์และเจ้ากรมหมื่นเทพพิพิธขึ้นไป ณ เมืองสิงขัณฑนคร เข้าเฝ้าพระเจ้าลังกา ๆ ได้ทราบว่าเป็นขัติยวงษ์ในสยามประเทศก็ต้อนรับเลี้ยงดูอยู่เป็นสุข และเมื่อพระอุบาฬี พระอริยมุนี พระสงฆ์ออำไปครั้งก่อนนั้น พระเจ้าลังกาให้อยู่ในวัดบุบผาราม ได้บวชกุลบุตรชาวสิงหฬเป็นภิกษุถึงเจ็ดร้อย สามเณรเจ็ดร้อย อยู่ได้ปีเศษพระอริยมุนีซึ่งไปครั้งก่อนกับพระวิสุทธาจารย์ พระวรญาณมุณี ก็ถวายพระพรลาพระเจ้าลังกากลับมากับข้าหลวง แต่พระอุบาฬีนั้นมิได้มา"*[๔๘]
ชาวบางระจันรวมตัวกันต่อสู้กับพม่าโดยมีพระอาจารย์ธรรมโชติเป็นแกนนำ ดังปรากฏในพระราชพงศาวดาร ว่า *"ขณะนั้นพระอาจารย์วัดเขานางบวชมาอยู่ ณ วัดบ้านระจัน ชาวบ้านแขวงเมืองวิเศษชัยชาญ เมืองสุพรรณบุรี เมืองสิงห์บุรี เมืองสรรคบุรี อพยบหนีเข้ามาพึ่งพระอาจารย์นั้นเป็นอันมาก พม่าจึงแบ่งกันทุกค่ายยกขึ้นจะไปรบ ฝ่ายชาวบ้านระจันยกออกไปตั้งอยู่นอกค่าย พอพม่ายกมาก็ขับกันออกไล่ตะลุมบอนฟันแทงพม่าล้มตายเป็นอันมาก"*[๔๙]

สรุปข้อมูลที่ได้นำเสนอในข้างต้น มีประเด็นเกี่ยวกับประวัติศาสตร์พระศาสนาสมัยกรุงศรีอยุธยาในภาพรวมดังนี้

๑. การออกผนวชเป็นการสืบพระราชประเพณี เรื่องเจ้านายในสมัยกรุงศรีอยุธยาออกทรงผนวชเป็นการสืบธรรมเนียมประเพณีที่พระเจ้าแผ่นดินและเจ้านายในราชวงศ์ออกทรงผนวชตามแบบอย่างพระมหาธรรมราชาลิไทแห่งกรุงสุโขทัย หรือรพะบรมไตรโลกนาทแห่งกรุงศรีอยุธยาทรงบำเพ็ญพระราชกุศลออกผนวชมาแล้วนั้น ปรากฏว่าเจ้านายในสมัยกรุงศรีอยุธยานอกจากพระบรมไตรโลกนาถและพระรามาธิบดีที่ ๒ แล้วก็ยังมีอีก ๔ พระองค์ คือ ๑) พระเจ้าทรงธรรม ซึ่งก่อนเสวยราชย์เป็นพระมหากษัตริย์สืบแทนพระศรีเสาวภาคย์ ด้วยการชิงราชสมบัตินั้น ได้บวชเป็นพระภิกษุเป็นพระราชาคณะที่ พระพิมลธรรม แต่พระองค์นี้ นามทางราชการแห่งราชสำนักในสมัยนั้นมิได้ถือว่าเป็นเจ้า แต่อย่างใด เพียงแต่ใช้พระนามเดิมว่า พระศรีศิลป์ อันเป็นพระนามของเจ้านายเท่านั้นเอง ๒) เจ้าฟ้าตรัสน้อย พระราชโอรสของพระเพทราชา ๓) พระองค์เจ้าบุญนาค พระเจ้าลูกยาเธอในสมเด็จพระเจ้าเสือ ขุนหลวงสรศักดิ์ ๔) เจ้าฟ้านเรนทร พระราชโอรสของพระเจ้าท้ายสระ สามพระองค์หลังนี้ทรงผนวชอยู่ตลอดพระชนมายุ และมิได้รับสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะแต่ประการใด

๒. การสร้างวัด พระเจ้าแผ่นดินแห่งกรุงศรีอยุธยาได้ทรงสร้างวัดขึ้นแต่ละรัชกาล ดังนี้

---

[๔๗] http://www.chaoprayanews.com/กษัตริย์สมัยอยุธยา

[๔๘] **พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๒**, หน้า ๒๗๒.

[๔๙] **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),** หน้า ๓๗๘.

พระเจ้าอู่ทอง พระปฐมกษัตริย์ผู้สร้างกรุงศรีอยุธยาทรงสร้างวัดขึ้น ๒ วัด คือ ๑) วัดพุทไธศวรรย์ สร้างขึ้นที่ตำบลเวียงเหล็ก (ปัจจุบันคือตำบลสำเภาล่ม) เมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๖ เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงการที่พระองค์ได้เสด็จมาจากเมืองอู่ทอง ตั้งราชธานีศรีอยุธยาขึ้นเป็นครั้งแรก ณ ตำบลนี้หลังจากสร้างพระราชวังใหม่เสร็จทรงยกพระราชวังเดิมให้เป็นวัด ๒) วัดป่าแก้ว สร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๖ เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงเจ้าแก้วเจ้าไทยซึ่งประชวรอหิวาตกโรคสิ้นพระชนม์ให้ขุดพระศพที่ฝังไว้นั้นขึ้นแล้วพระราชทานเพลิงพระศพเสร็จแล้วก็ได้สร้างวัดตรงที่พระราชทานเพลิงนั้นเป็นวัดป่าแก้ว วัดนี้ปรากฏตามหลังสือโบราณวัตถุสถานทั่วอาณาจักรของกรมศิลปากรมีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า วัดเจ้าพระยาไทยและพระเจ้าอู่ทองทรงสร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๐ เพื่อสำหรับเป็นสำนักของพระสงฆ์ที่บวชเรียนมาจากสำนักพระวันรัตมหาเถระในลังกาทวีป เรียกกันว่า คณะป่าแก้ว วัดนี้จึงได้นามว่าวัดป่าแก้วด้วย ส่วนนามอีกอย่างซึ่งชาวบ้านเรียกกันเป็นสามัญทั่วไปก็คือ วัดใหญ่ชัยมงคล ตั้งอยู่นอกพระนคร (นอกเกาะเมือง) ตำบลที่ตั้งวัดปัจจุบันเรียกว่าตำบลไผ่ลิงขึ้นอยู่ในอำเภอกรุงเก่า

แผ่นดินสมเด็จพระราเมศวร รัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงศรีอยุธยาได้ทรงสร้างวัดขึ้น ๓ วัด คือ ๑) วัดพระราม โปรดให้สร้างตรงที่ถวายเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าอู่ทอง พระราชบิดา เมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๒ หน้าวัดมีบึงใหญ่เดิมเรียกว่า หนองโสน ต่อมาเมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยาได้ขุดเอาดินในหนองนี้ขึ้นถมพื้นวังและพื้นวัดพระมหาธาตุ วัดราชบูรณและวัดพระราม จึงกลายเป็นบึงใหญ่โต บึงนี้มีชื่อปรากฏมณเฑียรบาลว่าขึงชีขันและต่อมาเปลี่ยนชื่อใหม่เรียกว่า บึงพระราม แต่จะเปลี่ยนเมื่อใดไม่อาจทราบได้ ชื่อนี้ยังคงเรียกกันมาจึงถึงทุกวันนี้ ๒) วัดมหาธาตุ อยู่เชิงสะพานป่าถ่าน ในประวัติศาสตร์ยังสับสนกันอยู่ พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า สมเด็จพระราเมศวร ทรงสร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๙๒๗ แต่พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐว่า สร้างในแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวงพระงั่ว) เมือง พ.ศ. ๑๙๑๗ ๓) วัดภูเขาทอง สร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๙๓๐ อยู่ตำบลภูเขาทอง ห่างจากพระราชวังประมาณ ๒ กิเมตร ยังไม่พบปรารภเหตุร้าง

แผ่นดินพระบรมราชาที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) รัชกาลที่ ๗ แห่งกรุงศรีอยุธยาทรงสร้างวัดขึ้น ๒ วัด คือ ๑) วัดราชบูรณะ อยู่ตรงข้างกับวัดมหาธาตุ พระเจ้าสามพระยาทรงสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๖ ตรงบริเวณที่เจ้าอ้ายกับเจ้ายี่ พระเชษฐา ทรงชนช้างกันถึงพิราลัย ๒) วัดมเหยงคณ์ ทรงสร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๙๖๗ แต่ไม่ทราบว่าทรงสร้างเพราะปรารภเหตุใด วัดนี้ปัจจุบันที่ตั้งวัดเรียกว่า ตำบลบ้ากระมัง อำเภอกรุงเก่า

แผ่นดินพระบรมไตรโลกนาถ รัชกาลที่ ๘ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงสร้างวัดขึ้น ๒ วัด คือ ๑) วัดพระศรีสรรเพชญ เป็นวัดในพระบรมมหาราชวัง ไม่มีพระสงฆ์ ๒) วัดจุฬามณี สร้างที่เมืองพิษณุโลกซึ่งเป็นวัดที่พระองค์ทรงผนวชอยู่

แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรคิ รัชกาลที่ ๑๕ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงสร้างวัด ๑ วัด คือ วัดหลวงสบสวรรค์ ทรงสร้างที่สวนหลวงบริเวณที่ถวายพระเพลิงพระศพสมเด็จพระศรีสุริโยทัย เมื่อ พ.ศ. ๒๐๙๑ เพื่อเป็นอนุสาวรีย์ของสมเด็จพระศรีสุริโยทัย วัดนี้อยู่ในเกาะเมืองด้านตะวันตก (ในบริเวณกรมทหารเก่า)

แผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ รัชกาลที่ ๑๙ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงสร้างวัด ๑ วัด คือ วัดวรเชษฐาราม สมเด็จพระเอกาทศรถ ทรงสร้างอุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เมื่อ พ.ศ. ๒๑๔๘ วัดนี้ตั้งอยู่ตำบลท่าวาสุกรี อำเภอกรุงเก่า

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง รัชกาลที่ ๒๔ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงสร้างวัด ๒ วัด คือ ๑) วัดไชยวัฒนาราม ทรงสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๑๗๓ ณ บริเวณบ้านเดิมของพระพันปีหลวง พระเจ้าปราสาททอง อยู่ริมแม่น้ำฝั่งเดียวกันกับวัดพุทไธศวรรย์ สร้างขึ้นด้วยฝีมือประณีตงดงามมาก ตั้งใจเลียนแบบแผนผังนครวัดที่ประเทศเขมร เนื่องจากคราวสร้างนั้น ได้ตีเมืองเขมรกลับคืนได้ด้วย ๒) วัดชุมพลนิกายาราม อยู่อำเภอบางปะอิน สร้างเป็นอนุสรณ์ ณ สถานที่ที่เป็นที่เกิดของพระองค์ จะสร้างปีใดยังหาหลักฐานที่ถูกต้องไม่ได้

แผ่นดินพระเพทราชา รัชกาลที่ ๒๘ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงสร้างวัด ๑ วัด คือ วัดบรมพุทธาราม ทรงสร้างขึ้นที่พระนิเวศน์เดิม เมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๒ (ก่อนเสวยราชย์) ปัจจุบันตั้งอยู่ตำบลประตูชัย อำเภอกรุงเก่า

แผ่นดินพระเจ้าเสือ รัชกาลที่ ๒๙ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงสร้างวัด ๑ วัด คือ วัดโพธิประทับช้าง จังหวัดพิจิตร นัยว่าเพื่อเป็นอนุสรณ์ที่พระองค์ทรงพระราชสมภพ ณ สถานที่สร้างวัดนี้[๕๐]

๓. การสร้างความสัมพันธ์ด้านพระพุทธศาสนาในต่างประเทศ แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ (พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ) รัชกาลที่ ๓๑ แห่งกรุงศรีอยุธยา มีการส่งพระสมณทูตไทยไปประเทศศรีลังกาจนทำให้เกิดสยามวงศ์หรืออุบาลีวงศ์มาจนกระทั่งทุกวันนี้

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยา มีช่วงระยะเวลายาวนานถึง ๔๑๗ ปี โดยเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๙๓–๒๓๑๐ มีราชวงศ์ปกครองอาณาจักรทั้งสิ้น ๕ ราชวงศ์ ๓๓ พระองค์ ทรงนับถือพุทธศาสนาทั้งหมด ทรงอุปถัมภ์บำรุงวัดวาอารามและพระสงฆ์อย่างเต็มกำลัง โดยแบ่งการศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยาที่ยึดเอาช่วงระยะเวลาออกเป็น ๔ ช่วง ได้แก่ ช่วง พ.ศ. ๑๘๙๓-๒๐๐๐ ช่วง พ.ศ. ๒๐๐๐-๒๑๐๐ ในช่วง พ.ศ. ๒๑๐๐-๒๒๐๐ และช่วง พ.ศ. ๒๒๐๐-๒๓๑๐

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยา มีทั้งความเจริญรุ่งเรือง ความทรงตัว และการเสื่อมถอยของพระพุทธศาสนา ทั้งนี้ เนื่องด้วยเหตุปัจจัยที่มีความหลากหลายทั้งที่เป็นปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก

ในแง่ปัจจัยแห่งความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาสมัยอยุธยา ประกอบด้วย ปัจจัยภายในได้แก่ การที่พระสงฆ์มีความใส่ใจในการศึกษาและการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ปัจจัยภายนอก ได้แก่ การปกครองประเทศโดยสมบูรณาญาสิทธิราช การที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพุทธมามกะให้ความอุปถัมภ์ค้ำชูแก่พระพุทธศาสนา ประเพณีการออกทรงผนวชของพระมหากษัตริย์ การตั้งอาณาจักรอยุธยาในด้านภูมิศาสตร์ที่มีความเหมาะสม ความอุดมสมบูรณ์ของภูมิประเทศ ความเจริญก้าวหน้าในด้านเศรษฐกิจการค้าทำให้ประชาราษฐ์มีความสุขทั่วราชอาณาจักร การเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับชาวต่างประเทศที่เป็นมหาอำนาจทั้งในด้านการเมืองและการศาสนา

ในแง่ปัจจัยแห่งความชะลอตัวและการถดถอยของพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย การศึกสงคราม จะเห็นได้จากช่วงใดที่เหตุการณ์บ้านเมืองอยู่ในภาวะสงคราม พระมหากษัตริย์จำเป็นต้องมุ่งทำศึกสงครามเพื่อรักษาแผ่นดินอาณาจักรอยุธยาไม่ให้ตกเป็นเมืองขึ้นหรือแม้แต่การล่มสลายของอาณาจักร ช่วงนั้นพระพุทธศาสนาจึงเกิดการชะลอตัว ทรงตัว หรือแม้แต่มีความเสื่อมถอย อัน

---

[๕๐] กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, **ภาคที่ ๓ ประวัติความเป็นมาของพระพุทธศาสนาและองค์การศาสนาต่าง ๆ ในประเทศไทย**, หน้า ๑๔๑-๑๔๓.

เนื่องมาจากพระมหากษัตริย์ช่วงพระองค์นั้น ๆ ไม่มีเวลาในการทำนุบำรุงและให้การอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา การเน้นเรื่องความขลังศักดิ์สิทธิ์อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์มากเกินไป ซึ่งสอดคล้องกับข้อสังเกตของพระพรหมคุณาภรณ์ ว่า *"การนับถือพระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยาว่าพระพุทธศาสนาในสมัยนี้ไม่สู้โน้มไปในหลักธรรมชั้นสูงนัก โดยมากสนใจมุ่งไปแต่เรื่องการบุญการกุศล บำรุงพระสงฆ์ สร้างวัดวาอาราม ปูชนียสถาน ปูชนียวัตถุ พิธีกรรม งานฉลอง งานนมัสการ เช่นไหว้พระธาตุและพระพุทธบาท เป็นต้น การบำเพ็ญจิตภาวนาก็เน้นไปข้างความขลังศักดิ์สิทธิ์อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ มีเรื่องไสยศาสตร์ อาถรรพย์เข้ามาปะปนเป็นอันมาก"*[๕๑] เป็นต้น

๕.๒ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยอยุธยา

การศึกษาโบราณคดีในสมัยอยุธยาการผู้วิจัยได้ศึกษาเรื่องราวและพฤติกรรมของมนุษย์ในอดีตจากหลักฐานต่าง ๆ ที่พบบนดิน ใต้ดิน ได้แก่ โบราณสถาน และโบราณวัตถุ สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และวรรณกรรม เพื่อให้เห็นร่องลอยของเส้นทางในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยา และเพื่อนำหลักฐานเหล่านี้มาวิเคราะห์และแปลความเพื่อบอกเล่าเรื่องราวในอดีต

๕.๒.๑ โบราณสถานที่เป็นวัดในสมัยอยุธยา

พระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยาได้รับอิทธิพลของพราหมณ์เข้ามามาก พิธีกรรมต่าง ๆ ได้ปะปนพิธีของพราหมณ์ เน้นความขลังความศักดิ์สิทธิ์ และอิทธิปาฏิหาริย์ มีเรื่องไสยศาสตร์เข้ามาปะปนอยู่มาก พระมหากษัตริย์และประชาชนมุ่งเรื่องการบุญการกุศล สร้างวัดวาอาราม สร้างปูชนียวัตถุ บำรุงศาสนาเป็นส่วนมาก[๕๒] ดังจะได้นำเสนอโบราณสถานที่เป็นวัดสำคัญ ๆ ในสมัยอยุธยาดังต่อไปนี้

---

[๕๑] พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พระพุทธศาสนาในอาเซีย**, หน้า ๑๑๖.

[๕๒] http://www.geocities.ws/sakyaputto/ayuddhaya.htm **พระพุทธศาสนาสมัยกรุงศรีอยุธยา.**

๑) วัดพุทไธศวรรย์

ภาพที่ ๕.๒ วัดพุทไธศวรรย์[๕๓]

วัดพุทไธศวรรย์เป็นพระอารามหลวงตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก ในตำบลสำเภาล่ม อำเภอพระนครศรีอยุธยา ในสมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นพระอารามหลวงที่ใหญ่โตและมีชื่อเสียงวัดหนึ่ง ปรากฏตามตำนานว่าสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ทรงสร้างขึ้นในบริเวณที่ซึ่งเป็นที่ตั้งพลับพลาที่ประทับเมื่อทรงอพยพมาตั้งอยู่ก่อนสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ที่ตรงนี้มีชื่อปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า "ตำบลเวียงเล็กหรือเวียงเหล็ก" ครั้นเมื่อสถาปนากรุงศรีอยุธยาแล้วถึง พ.ศ. ๑๘๙๖ จึงโปรดให้สร้างวัดนี้ขึ้นเป็นพระราชอนุสรณ์ ณ ตำบลซึ่งพระองค์เสด็จมาตั้งมั่นอยู่แต่เดิม และพระมหากษัตริย์องค์ต่อ ๆ มาก็คงจะได้โปรดให้สร้างถาวรวัตถุ เพิ่มเติมขึ้นอีกหลายอย่าง เมื่อเสียกรุงในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ วัดพุทไธศวรรย์เป็นอีกวัดหนึ่งที่มิได้ถูกข้าศึกทำลายเหมือนวัดอื่น ๆ[๕๔]

---

[๕๓] https://www.google.co.th/search?hl=th&tbm=isch&source=hp&biw=๑๒๔๒&bih=๖๓๖&ei=M๖mgWrrKC๔mavQTf๑ZfgDQ&q=วัดพุทไธศวรรย์+อยุธยา, สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ มีนาคม ๒๕๖๐.

[๕๔] https://th.wikipedia.org/wiki/วัดพุทไธศวรรย์, สืบค้นเมื่อ ๑๐ มีนาคม ๒๕๖๐.

๒) วัดมหาธาตุ (วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ)

ภาพที่ ๕.๓ วัดมหาธาตุ (วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ)[๕๕]

วัดมหาธาตุ สร้างขึ้นในสมัยขุนหลวงพะงั่ว เมื่อปี พ.ศ. ๑๙๑๗ แต่เข้าใจว่าการก่อสร้างเสร็จสิ้นในรัชสมัยพระราเมศวรจารีตของการสร้างพระเจดีย์ขนาดใหญ่ เอาไว้ในเมือง ซึ่งถือสมมุติว่าพระเจดีย์นั้นเป็นที่สถิตของพระบรมสารีริกธาตุ และวัดนั้นถือว่าเป็นวัดศักดิ์สิทธิ์ ทั้งมักจะมีชื่อว่า วัดมหาธาตุ หรือวัดพระศรีมหาธาตุ หรือวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ปรากฏโดยทั่วไปในทุกภูมิภาค จารีตดังกล่าวนี้จะเริ่มในสมัยใดนั้นไม่ทราบได้ แต่หากจะพิจารณา เฉพาะ อาณาจักรอยุธยาจะเห็นได้ว่าธรรมเนียม ดังกล่าวเริ่มตั้งแต่สมัยแรกๆ ทีเดียววัดมหาธาตุจึงเป็นวัดที่สำคัญที่สุด วัดหนึ่งของอาณาจักร ในฐานะที่เป็นตัวแทน ของพระพุทธเจ้า อีกทั้งหากจะพิจารณาดูสถานที่ตั้งก็จะเห็นว่าอยู่ใกล้ชิดกับพระบรมมหาราชวัง เป็นอย่างยิ่ง ดังนั้น วัดนี้จึงเป็นที่ประทับของสมเด็จ พระสังฆราช (ฝ่ายคามวาสี)มาตลอดจนสิ้นกรุงศรีอยุธยา (ส่วนพระสังฆราชฝ่าย อรัญวาสีนั้น ประทับอยู่ที่วัดใหญ่ชัยมงคล หรือ สำนักวัดป่าแก้ว) สิ่งที่น่าสนใจในวัดมหาธาตุ ได้แก่ ๑. พระปรางค์ขนาดใหญ่ ซึ่งในปัจจุบันพังทลายลงมาหมดแล้ว แต่ราชทูตลังกาที่ได้เคยมาเยี่ยมชมวัดมหาธาตุใน สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศไว้ว่า ที่ฐานของพระปรางค์ มีรูปราชสีห์ หมี หงส์ นกยูง กินนร โค สุนัขป่า กระบือ มังกรเรียงรายอยู่โดยรอบรูปเหล่านี้อาจ หมายถึงสัตว์ในป่าหิมพานต์ที่รายล้อมอยู่เชิงเขาพระสุเมรุ ซึ่งเป็นแกน กลางของจักรวาล ๒. เจดีย์แปดเหลี่ยม เป็นเจดีย์ลดหลั่นกัน ๔ ชั้น ๘ เหลี่ยม ชั้นบนสุดประดิษฐานปรางค์ขนาดเล็ก ซึ่งเจดีย์องค์นี้ จัดว่าเป็นเจดีย์ที่แปลกตา พบเพียงองค์เดียวในอยุธยา ๓. วิหารที่ฐานชุกชี ของพระประธานในวิหารกรมศิลปากรพบว่ามีผู้ลักลอบขุดลงไปลึกถึง ๒ เมตร จึงดำเนินการขุดต่อไปอีก ๒ เมตร พบภาชนะดินเผาขนาดเล็ก ๕ ใบ บรรจุแผ่นทองเบาๆรูปต่าง ๆ

---

[๕๕] http://m.donmueangairportthai.com/th/popular-destinations/๑๗๐๐/wat-mahathat-phra-nakhon-si-ayutthaya, สืบค้นเมื่อ ๑๐ มีนาคม ๒๕๖๐.

๔. วิหารเล็ก วิหารเล็กแห่งนี้ มีรากไม้แผ่รากขึ้นเกาะเต็มผนัง รากไม้ส่วนหนึ่งได้ล้อมเศียรพระพุทธรูปไว้ธรรมดากรมศิลปากรจะต้อง ตัดต้นไม้ออกแต่ที่นี่ดูจะว่าเป็นที่ยกเว้น ๕. พระปรางค์ขนาด กลางภายในพระปรางค์ มีภาพจิตรกรรม เรือนแก้วซึ่งเป็นตอนหนึ่งในพุทธประวัติ ๖. ตำหนักพระสังฆราช บริเวณพื้นที่ว่างทางด้านทิศตะวันตก เป็นสถานที่ที่เป็นที่ตั้งพระตำหนักพระสังฆราช ราชทูตลังกาได้บอกไว้ว่า เป็นตำหนักที่สลักลวดลายปิดทอง มีม่านปักทอง พื้นปูพรมมีขวดปักดอกไม้เรียงราย เป็นแถวเพดานแขวนอัจกลับ (โคม) มีบังลังก์ ๒ แห่ง[๕๖]

๓) วัดพระราม

ภาพที่ ๕.๔ วัดพระราม[๕๗]

วัดพระราม เป็นวัดที่ตั้งอยู่นอกเขต พระราชวัง ทางด้านทิศตะวันออก ตำบลประตูชัย อำเภอพระนครศรีอยุธยา (กรุงเก่า) จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตรงข้ามกับวิหารพระมงคลบพิตร วัดพระราม คาดว่าสร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๑๙๑๒ ในรัชสมัยสมเด็จพระราเมศวร ซึ่งเป็นบริเวณที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) พระราชบิดา แต่พระองค์ทรงครองราชย์ได้เพียงแค่ปีเดียว จึงเข้าใจกันว่าสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ ทรงได้ช่วยสร้างจนสำเร็จหรืออาจสร้างเสร็จเมื่อสมเด็จพระราเมศวรเสวยราชย์ครั้งที่ ๒ บริเวณหน้าวัดพระรามคือ บึงพระราม ปัจจุบันซากปรักหักพังภายในวัดเหลือเพียงแต่ เสาในพระอุโบสถ วิหาร ๗ หลัง กำแพงด้านหนึ่ง และที่สำคัญคือพระปรางค์ ซึ่งเป็นพระปรางค์ทรงขอมโบราณขนาดใหญ่ ภายในมีจิตรกรรมฝาผนังทั้งสองด้าน เป็นภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งปางมารวิชัยบนบัลลังก์ สีที่ใช้เป็นสีแดง ครามเหลืองและดำ เป็นภาพจิตรกรรมยุคอยุธยาตอนต้น ปัจจุบันลบเลือนไปมาก พระปรางค์องค์ใหญ่ ตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยม สูงแหลมขึ้นไปด้านบน ทางด้านทิศตะวันออก มีพระปรางค์องค์ขนาดกลาง ส่วนทางตะวันตกทำเป็นซุ้มประตู มีบันไดสูงจากฐานขึ้นไปทั้งสองข้าง ที่มุมปรางค์ประกอบด้วยรูปสัตว์หิมพานต์ มีปรางค์ขนาด

---

[๕๖] http://www.paiduaykan.com/๗๖_province/central/ayutthaya/watpramahathat.html, สืบค้นเมื่อ ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๐.

[๕๗] https://www.google.co.th/search?q=ภาพวัดพระราม&rlz=๑C๑CHZL_thTH๗๒๖TH ๗๒๖&tbm, สืบค้นเมื่อ ๒๗ ธันวาคม ๒๕๖๐.

เล็กตั้งอยู่ทางทิศเหนือ และ ใต้ รอบ ๆ ปรางค์เล็กมีเจดีย์ล้อมรอบอีก ๔ ด้าน นอกจากนี้ยังมีเจดีย์เล็กบ้าง ใหญ่บ้างอยู่รอบ ๆ องค์พระปรางค์ประมาณ ๒๘ องค์ วัดพระรามนี้เป็นที่น่าสังเกต คือ กำแพงวัดพระรามด้านเหนือ มีแนวเหลื่อมกันอยู่ กำแพงด้านตะวันออก ตะวันตก และด้านใต้ มีซุ้มประตูค่อนไปทางทิศตะวันตกได้ระดับกับมุมระเบียงด้านตะวันตกเฉียงเหนือของปรางค์ ส่วนแนวเหลื่อมนั้นได้ระดับกับมุมระเบียงตะวันออกเฉียงเหนือของปรางค์ ไม่มีซุ้มประตู[๕๘]

๔) วัดพระศรีสรรเพชญ

ภาพที่ ๕.๕ วัดพระศรีสรรเพชญ[๕๙]

วัดพระศรีสรรเพชญ ตั้งอยู่ในเขตพระราชวังโบราณ เป็นวัดพุทธาวาสที่ไม่มีพระสงฆ์จำพรรษาเพื่อประกอบพิธีสำคัญต่าง ๆ ของบ้านเมือง และเก็บอัฐิของพระมหากษัตริย์เปรียบได้กับวัดพระศรีรัตนศาสดารามในพระบรมมหาราชวังในกรุงเทพมหานครปัจจุบันเหลือเพียงซากอิฐปูนและเจดีย์สามองค์ที่ตั้งตะหง่านเป็นจุดเด่น แต่ยังคงเป็นจุดที่ดึงความสนใจของนักท่องเที่ยวให้เข้ามาเยี่ยมชมอยู่เสมอ และเมื่อได้ลองจินตนาการดูก็จะรู้สึกถึงความยิ่งใหญ่และความงดงามของกรุงศรีอยุธยาในสมัยที่ยังเป็นราชธานี เจดีย์ทรงกลมเรียงกัน ๓ องค์ คือสัญลักษณ์ของวัดพระศรีสรรเพชญ วัดพระศรีสรรเพชญ์ เดิมในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ใช้เป็นที่ประทับ ต่อมาสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงสร้างพระราชมณเฑียรขึ้นใหม่ทางตอนเหนือแล้วจึงโปรดฯให้ยกเป็นเขตพุทธาวาส เพื่อประกอบพิธีสำคัญต่าง ๆ ของบ้านเมืองจึงเป็นวัดในเขตพระราชวังที่ไม่มีพระสงฆ์จำพรรษา แตกต่างกับวัดมหาธาตุสุโขทัยที่มีพระสงฆ์จำพรรษา ทั้งวัดมหาธาตุ สุโขทัย วัดพระศรีสรรเพชญ์ อยุธยาและวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ต่างก็ถูกสถาปนาขึ้นในมูลเหตุการสร้างวัดเดียวกันนั่นคือ “สร้างเพื่อเป็นวัดประจำพระราชวัง” ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๐๓๕ รัชสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ พระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ

---

[๕๘] https://th.wikipedia.org/wiki/วัดพระราม, สืบค้นเมื่อ ๓ มกราคม ๒๕๖๑.

[๕๙] https://www.google.co.th/search?hl=th&tbm=isch&source=hp&biw=๑๒๔๒&bih=๖๓๖&ei=M๖mgWrrKC๔mavQTf๑ZfgDQ&q=วัดพระศรีสรรเพชญ+อยุธยา, สืบค้นเมื่อ ๑๐ มีนาคม ๒๕๖๐.

ให้สร้างพระสถูปเจดีย์องค์ตะวันออก เพื่อบรรจุพระอัฐิของพระราชบิดา สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ หลังจากนั้นในปี พ.ศ. ๒๐๔๒ พระองค์ก็ทรงให้สร้างพระเจดีย์องค์ต่อมา ซึ่งเป็นพระเจดีย์องค์กลาง เพื่อบรรจุพระอัฐิของสมเด็จพระบรมราชาที่ ๓ พระบรมเชษฐาธิราช ในปีต่อมา พ.ศ. ๒๐๔๓ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ทรงสร้างพระวิหาร ทรงหล่อพระพุทธรูปยืนสูง ๘ วา (ประมาณ ๑๖ เมตร)หุ้มด้วยทองคำหนัก ๒๘๖ ชั่ง (ประมาณ ๑๗๑ กิโลกรัม) ประดิษฐานไว้ในวิหาร ถวายพระนามว่า พระศรีสรรเพชญดาญาณ เจดีย์องค์ที่ ๓ ถัดมาจากด้านทิศตะวันตกเป็น เจดีย์บรรจุพระอัฐิ ของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ ซึ่งสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔(พระหน่อพุทธางกูร) พระราชโอรสได้โปรดให้สร้างขึ้น เจดีย์ทั้งสามองค์นี้เป็นเจดีย์แบบลังกา ในรัชสมัยพระเจ้าทรงธรรมพระองค์โปรดเกล้าฯให้สร้าง พระที่นั่งจอมทอง ตั้งอยู่ใกล้ๆ กำแพงทางด้านติดกับ วิหารพระมงคลบพิตร เพื่อให้เป็นสถานที่ให้พระสงฆ์บอกเล่าหนังสือพระสงฆ์ ราวรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ มีการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดหลวงแห่งนี้เป็นครั้งแรกภายหลังเมื่อเสียกรุง พ.ศ. ๒๓๑๐ พม่าได้เผาลอกทองคำไปหมด และองค์พระพังยับเยินในสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จึงโปรดเกล้าฯให้ย้ายมาประดิษฐานวัดพระเชตุพน และ บรรจุชิ้นส่วนซึ่งบูรณะไม่ได้เหล่านั้นไว้ในเจดีย์องค์ใหญ่ที่สร้างขึ้นแล้วพระราชทานชื่อเจดีย์ว่า เจดีย์สรรเพชญดาญาณ ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ ณ วิหารทิศ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระยาโบราณราชธานินทร์ สมุหเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่าได้ดำเนินการขุดสมบัติจากกรุภายในเจดีย์ พบพระพุทธรูป เครื่องทองคำมากมายและในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้มีการบูรณะวัดนี้จนมีสภาพที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน[๖๐]

๕) วัดไชยวัฒนาราม

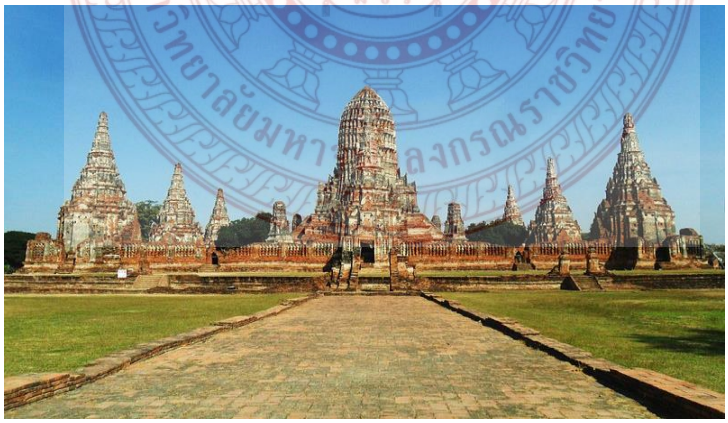

ภาพที่ ๕.๖ วัดไชยวัฒนาราม[๖๑]

วัดไชยวัฒนาราม หรือ วัดชัยวัฒนาราม เป็นวัดเก่าแก่สมัยอยุธยาตอนปลายในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตั้งอยู่ที่ ตำบลบ้านป้อม อำเภอเมืองจังหวัดพระนครศรีอยุธยา บริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ทางฝั่งตะวันตกนอกเกาะเมือง เป็นวัดสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าปราสาททอง พ.ศ. ๒๑๗๓

---

[๖๐] https://watboran.wordpress.com/category/๐๑วัดพระศรีสรรเพชญ/, สืบค้นเมื่อ ๑๒ มีนาคม ๒๕๖๐.

[๖๑] https://th.wikipedia.org/wiki/วัดไชยวัฒนาราม#/media/File:Wat_Chaiwatthanaram_๐๑.jpg, สืบค้นเมื่อ ๓ มกราคม ๒๕๖๑.

โดยเดิมบริเวณที่ตั้งของวัดแห่งนี้เคยเป็นที่อยู่ของพระราชมารดาที่ได้สิ้นพระชนม์ไปก่อนที่พระเจ้าปราสาททองได้เสวยราชสมบัติเป็นกษัตริย์ เมื่อพระองค์ได้เสวยราชสมบัติ พระองค์จึงได้สร้างวัดไชยวัฒนารามขึ้นเพื่ออุทิศผลบุญนี้ให้กับพระราชมารดาของพระองค์ และอีกประการหนึ่งวัดนี้อาจถูกสร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งชัยชนะเหนือเขมรด้วย จึงทำให้มีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมส่วนหนึ่งมาจากปราสาทนครวัด วัดไชยวัฒนาราม มีปรางค์ประธานและปรางค์มุมอยู่บนฐานเดียวกัน[๖๒]

๖) วัดบรมพุทธาราม

ภาพที่ ๕.๗ วัดบรมพุทธาราม[๖๓]

วัดบรมพุทธาราม เป็นวัดเก่าแก่ ราว พ.ศ. ๒๒๓๒ ซึ่งสมเด็จพระเพทราชา โปรดฯให้สร้างขึ้นในบริเวณซึ่งเคยเป็นบ้านของพระองค์เอง ที่ตำบลป่าตอง ใกล้ประตูชัย ซึ่งเป็นประตูใหญ่บนแนวกำแพงเมืองด้านใต้ เป็นวัดฝ่ายคามวาสี เป็นอารามที่สถิตของพระราชาคณะที่มีฐานานุศักดิ์เป็นพระญาณสมโพธิ์ ที่ตั้งของวัดบรมพุทธารามถูกจำกัดโดยเส้นทางคมนาคมสมัยโบราณ ด้านตะวันออกเป็นแนวคลองฉะไกรน้อย ด้านตะวันตกเป็นแนวถนนหลวง ชื่อถนนมหารัฐยาหรือถนนป่าตอง แนวถนนและคลองดังกล่าวบังคับแผนผังของวัดให้วางตัวตามแนวเหนือใต้ โดยหันหน้าวัดไปทางทิศเหนือ ซึ่งเป็นทางผ่านของถนนโบราณอีกสายหนึ่ง ชื่อถนนวัดพระงาม มีสะพานข้ามคลองฉะไกรน้อยไปป่าดินสอ สะพานดังกล่าวเป็นสะพานอิฐ ชื่อสะพานบ้านดินสอ พระอุโบสถสร้างอยู่ภายในกำแพงแก้วเป็นประธานของวัด เคยมีภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ผนังด้านใน ที่ซุ้มเหนือประตูและหน้าต่าง แสดงถึงความนิยมทำซุ้มทรงบันแถลงและซุ้มทรงปราสาท ส่วนหลังคาของพระโบสถ วิหาร ศาลาการเปรียญ เจดีย์และซุ้มประตู มุงและประดับด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสีเหลือง วัดแห่งนี้จึงมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่ง

---

[๖๒] https://th.wikipedia.org/wiki/วัดไชยวัฒนาราม, สืบค้นเมื่อ ๓ มกราคม ๒๕๖๑.

[๖๓] https://www.google.co.th/search?q=ภาพวัดบรมพุทธาราม+อยุธยา&tbm, สืบค้นเมื่อ ๓ มกราคม ๒๕๖๑.

ว่า "วัดกระเบื้องเคลือบ" ใช้เวลาในการก่อสร้างประมาณ ๒ ปี ครั้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ทรงโปรดให้ปฏิสังขรณ์วัดนี้ครั้งใหญ่ ทรงโปรดฯให้ทำบานประตูมุขฝีมืองดงามขึ้น ๓ คู่ บานประตูมุขนี้ ปัจจุบันคู่หนึ่งอยู่ที่หอพระมณเฑียรธรรม ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม คู่หนึ่งอยู่ที่วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม และอีกคู่หนึ่งมีผู้ตัดไปทำตู้หนังสือ ซึ่งปัจจุบันตั้งแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร[๖๔]

๗) วัดวรเชษฐาราม

ภาพที่ ๕.๘ วัดวรเชษฐาราม[๖๕]

สมเด็จพระเอกาทศรถโปรดให้สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๑๓๖ ณ บริเวณที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ผู้ทรงเป็นพระเชษฐา และได้สร้างพระเจดีย์ประธานเพื่อประดิษฐานพระบรมอัฐิของอดีตพระมหากษัตริย์ไว้ด้วย ภายในวัดมีสิ่งที่น่าสนใจ คือ พระเจดีย์ประธานก่ออิฐถือปูนทรงระฆังคว่ำศิลปะแบบสุโขทัยที่มีขนาดใหญ่โตมาก หน้าบันประดับลวดลายจากเครื่องถ้วยเช่นเดียวกับศิลปะที่ซุ้มประตูวัดมหาธาตุ สังเกตได้ว่าที่นี่เป็นวัดเดียวในอยุธยาที่มีคูน้ำล้อมรอบ ตามรูปแบบวัดในเมืองสุโขทัย[๖๖]

---

[๖๔] http://www.oursiam.net/content/view.php?code=๐๑๐๖๑-๑๒๖๗๐๐๕๑๙๘-๐๒๑๘, สืบค้นเมื่อ ๓ มกราคม ๒๕๖๑.

[๖๕] http://m.donmueangairportthai.com/th/popular-destinations/๑๔๔๔/wat-worachetha-ram, สืบค้นเมื่อ ๓ มกราคม ๒๕๖๑.

[๖๖] http://travel.trueid.net/detail/๘๓๖๓๔, สืบค้นเมื่อ ๓ มกราคม ๒๕๖๑.

สรุปได้ว่าเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยอาศัยร่องลอยด้านโบราณสถานที่เป็นวัดในจังหวัดพระนครศรีอยุธยามีการเผยแผ่ในรูปแบบการสร้างวัดเป็นจำนวนมาก ซึ่งสร้างโดยพระมหากษัตริย์และตระกูลของสามัญชนทั่วไป ซึ่งผู้วิจัยได้ยกตัวอย่างเฉพาะวัดสำคัญ ๆ ที่สถาปนาและทรงสร้างขึ้นโดยพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยา ดังปรากฏในแผนที่

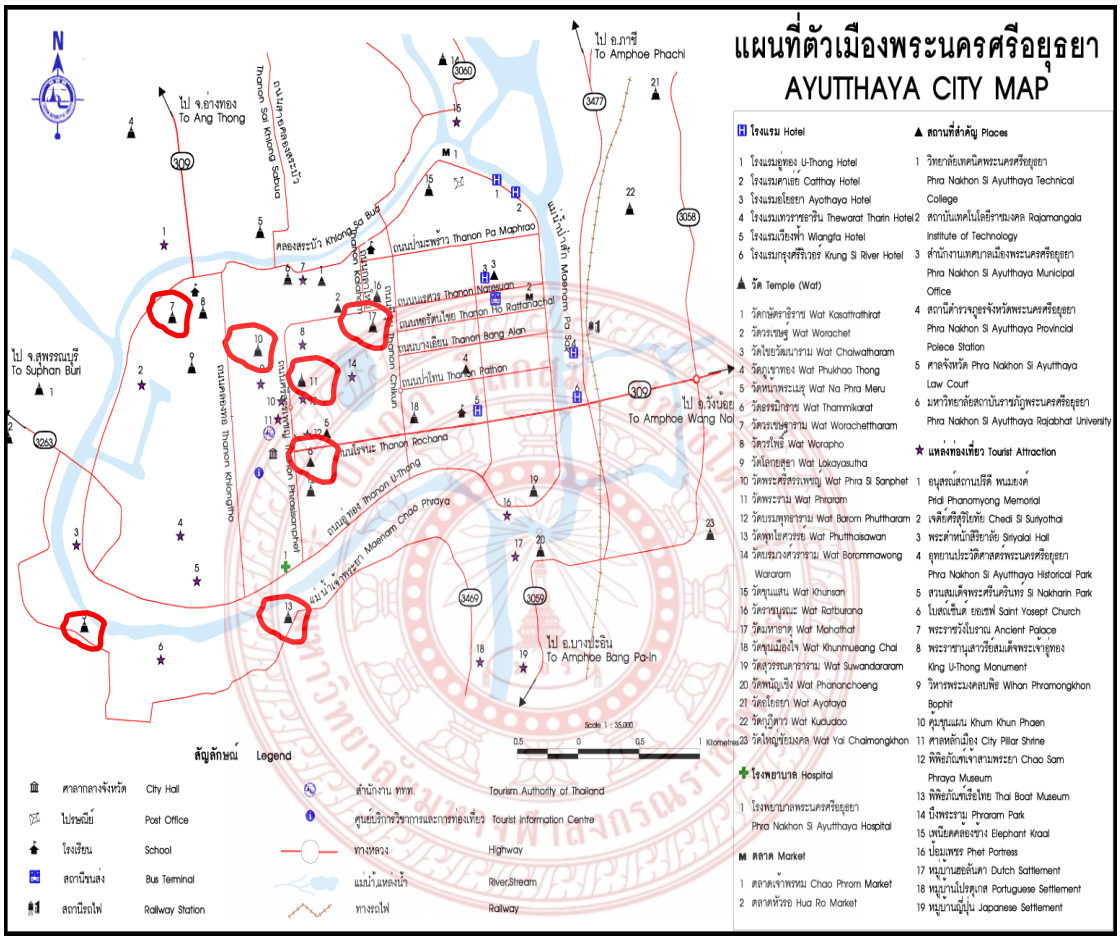

แผนภาพ ๕.๙ แสดงสรุปเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา
โดยอาศัยร่องลอยด้านโบราณสถานที่เป็นวัดในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา[๖๗]

จากแผนภาพที่ ๓.๑๐ พระมหากษัตรย์แต่ละพระองค์ในสมัยอยุธยาได้เอาพระทัยใส่ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในการส่งเสริมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี โดยได้ทรงสถาปนาสร้างวัดที่สำคัญ ๆ ประกอบด้วย วัดพุทไธศวรรย์ วัดมหาธาตุ วัดพระราม วัดพระศรีสรรเพชญ วัดไชยวัฒนาราม วัดบรมพุทธาราม และวัดวรเชษฐาราม เป็นต้น

---

[๖๗] https://www.google.co.th/search?rlz=๑C๑CHZL_thTH๗๒๖TH๗๒๖&tbm=isch&sa=๑&ei=ddSsWouZFoWOvQT๓l๕eoBQ&q=แผนที่ตัวเมืองอยุธยา, สืบค้นเมื่อ ๑๔ มกราคม ๒๕๖๑.

๕.๒.๒ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยาจากร่องรอยของสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และวรรณกรรม

ลักษณะของศิลปวัฒนธรรมในสมัยอยุธยา แบ่งได้หลายประเภท โดยสรุปลักษณะที่สำคัญแต่ละประเภท ดังนี้[๖๘]

๑) สถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาส่วนใหญ่เป็นสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนาเนื่องจากพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ในตอนต้นของอาณาจักรอยุธยา นิยมสร้างตามแบบสมัยลพบุรีเป็นส่วนใหญ่ ได้รับอิทธพลจากขอมไว้มาก เช่น ปรางค์วัดพุทไธสวรรย์ ซึ่งพระเจ้าอู่ทองทรงสร้าง ปรางค์ที่วัดพระราม พระราเมศวรทรงสร้าง ปรางค์วัดราชบูรณะ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) ทรงสร้าง และมีปรางค์ที่หัวเมืองที่สำคัญ คือ ปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ สุพรรณบุรี สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ ทรงสร้างปรางค์ที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงสร้าง ปรางค์เหล่านี้แต่เดิมมีลวดลายตามกลีบขนุนและซุ้มต่างๆ แต่เป็นปั้นปูนและได้หลุดร่วงไปตามกาลเวลา

ภาพที่ ๕.๑๐ พระปรางค์วัดพุทไธสวรรย์[๖๙]

พระปรางค์ประธานองค์ใหญ่ เป็น ศิลปะแบบขอม ตั้งอยู่กึ่งกลางอาณาเขตพุทธาวาสบนฐานไพที ซึ่งมีลักษณะย่อเหลี่ยมมีบันไดขึ้น ๒ ทาง คือ ทางทิศตะวันออก และทางทิศตะวันตก ส่วนทิศเหนือทิศใต้มีมณฑปสองหลังภายในพระมณฑปมีพระประธาน พระตำหนักสมเด็จพระพุทธ

---

[๖๘] http://vichakarn.triamudom.ac.th/comtech/studentproject/soc/ayuttaya๑/content๑๐.htm/ศิลปกรรมในสมัยอยุธยา, สืบค้นเมื่อ ๑๔ มกราคม ๒๕๖๑.

[๖๙] https://sites.google.com/site/ayutthayakf/home/phracea-xuthxng-elea-nangni-wad?tmpl, สืบค้นเมื่อ ๑๔ มกราคม ๒๕๖๑.

โฆษาจารย์ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เป็นพระเถระชั้นผู้ใหญ่ประจำอยู่ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ตำหนักนี้อยู่ในสภาพค่อนข้างทรุดโทรมแต่ภายในผนังของตำหนัก มีภาพสีเกี่ยวกับเรื่องหมู่เทวดา นักพรตนมัสการพระพุทธบาท และเรือสำเภาตอนพระพุทธโฆสะไปลังกา ภาพเหล่านี้อยู่ในสภาพไม่ชัดเจนนัก นอกจากนี้ยังมีพระอุโบสถอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของปรางค์ หมู่พระเจดีย์สิบสององค์, วิหารพระนอน และตำหนักท้าวจตุคามรามเทพ[๗๐]

ภาพที่ ๕.๑๑ พระปรางค์วัดพระราม[๗๑]

พระปรางค์องค์ใหญ่ ตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยม สูงแหลมขึ้นไปด้านบน ทางด้านทิศตะวันออกมีพระปรางค์องค์ขนาดกลาง ส่วนทางตะวันตกทำเป็นซุ้มประตู มีบันไดสูงจากฐานขึ้นไปทั้งสองข้าง ที่มุมปรางค์ประกอบด้วยรูปสัตว์หิมพานต์ มีปรางค์ขนาดเล็กตั้งอยู่ทางทิศเหนือ และ ใต้ รอบ ๆ ปรางค์เล็กมีเจดีย์ล้อมรอบอีก ๔ ด้านนอกจากนี้ยังมีเจดีย์เล็กบ้าง ใหญ่บ้างอยู่รอบ ๆ องค์พระปรางค์ประมาณ ๒๘ องค์ วัดพระรามนี้เป็นที่น่าสังเกต คือ กำแพงวัดพระรามด้านเหนือ มีแนวเหลื่อมกันอยู่ กำแพงด้านตะวันออก ตะวันตก และด้านใต้ มีซุ้มประตูค่อนไปทางทิศตะวันตกได้ระดับกับมุมระเบียงด้านตะวันตกเฉียงเหนือของปรางค์ ส่วนแนวเหลื่อมนั้นได้ระดับกับมุมระเบียงตะวันออกเฉียงเหนือของปรางค์ ไม่มีซุ้มประตู คล้ายเจตนาสร้างไว้เพื่อประสงค์อะไรอย่างหนึ่ง[๗๒]

---

[๗๐] https://th.wikipedia.org/wiki/วัดพุทไธศวรรย์, สืบค้นเมื่อ ๑๔ มกราคม ๒๕๖๑.

[๗๑] http://donmueangairportthai.com/th/popular-destinations/๑๗๐๙/wat-phra-ram-phra-nakhon-si-ayutthaya, สืบค้นเมื่อ ๑๔ มกราคม ๒๕๖๑.

[๗๒] https://th.wikipedia.org/wiki/วัดพระราม, สืบค้นเมื่อ ๑๔ มกราคม ๒๕๖๑.

ภาพที่ ๕.๑๒ พระปรางค์วัดราชบูรณ[๗๓]

พระปรางค์ประธาน เป็นศิลปะอยุธยาสมัยแรกซึ่งนิยม สร้างตามแบบสถาปัตยกรรมขอมที่ให้พระปรางค์เป็นประธานของวัด ช่องคูหาของพระปรางค์มีพระพุทธรูปยืนปูนปั้นประดิษฐานช่องละ ๑ องค์ องค์ปรางค์ประดับด้วยปูนปั้นรูปครุฑ ยักษ์ เทวดา นาค พระปรางค์องค์นี้มีลวดลายสวยงามมาก ภายในกรุปรางค์มีห้องกรุ ๒ ชั้น สามารถลงไปชมได้ ชั้นบนมีภาพจิตรกรรมฝาผนังเลือนลาง ชั้นล่างซึ่งเคยเป็นที่เก็บเครื่องทอง มีภาพจิตรกรรมเขียนด้วยสีแดงชาด ปิดทองเป็นรูปพระพุทธรูปปางลีลา และปางสมาธิ รวมทั้งรูปเทวดาและรูปดอกไม้[๗๔]

หลังจากที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงขึ้นครองราชย์ ทรงประทับที่เมืองพิษณุโลกเป็นส่วนใหญ่ เพื่อต่อต้านข้าศึกที่มารุกรานทางด้านเหนือ จึงได้มีการรับเอาศิลปะแบบสุโขทัยมาใช้แทนการสร้างสถาปัตยกรรมแบบเดิมโดย ในตอนแรก การสร้างพระสถูปนิยมสร้างเป็นเจดีย์ทรงลังกาแบบสุโขทัย แต่ดัดแปลงให้มีความสูงกว่า เช่น พระเจดีย์ใหญ่ ๓ องค์ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ และพระเจดีย์ใหญ่ที่วัดใหญ่ชัยมงคล เป็นต้น

ภาพที่ ๕.๑๓ พระเจดีย์ใหญ่ ๓ องค์วัดพระศรีสรรเพชญ์[๗๕]

---

[๗๓] http://oknation.nationtv.tv/blog/phaen/๒๐๐๗/๐๘/๑๐/entry-๑, สืบค้นเมื่อ ๒๗ มกราคม ๒๕๖๑.

[๗๔] https://๒๐๑๗.sadoodta.com/info/วัดราชบูรณะ-อยุธยา, สืบค้นเมื่อ ๒๗ มกราคม ๒๕๖๑.

[๗๕] https://maanow.com/วัฒนธรรม/๔๐๖-วัดพระศรีสรรเพชญ์.html, สืบค้นเมื่อ ๑๕ มกราคม ๒๕๖๑.

พระเจดีย์ทรงระฆัง ๓ องค์ ที่เรียงจากทิศตะวันออกไปยังทิศตะวันตก เป็นเจดีย์ทรงกรวยกลมแบบลังกาที่พบเป็นแห่งแรกในวัดสมัยอยุธยา เมื่อปี พ.ศ. ๒๐๓๕ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างเจดีย์ใหญ่ขึ้น ๒ องค์ คือพระเจดีย์องค์ที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก เพื่อเป็นที่บรรจุพระบรมอัฐิของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระราชบิดา และเจดีย์องค์กลางบรรจุพระบรมอัฐิของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ (พระเชษฐา) เมื่อถึงรัชกาล สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔ (พระหน่อพุทธธางกูร) โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระเจดีย์ขึ้นอีก ๑ องค์ เรียงต่อมาทางทิศตะวันตก เพื่อบรรจุพระอัฐิ ของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ผู้เป็นพระบิดา เป็นเจดีย์ศิลปะลังกา ฐานชั้นต้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสรองรับฐานเขียงทรงกระบอกหน้าตัด ถัดขึ้นไปเป็นฐานอีก ๓ ชั้นซ้อนกันเป็นเครือเถา มีเจดีย์ทรงระฆังคว่ำหรือพระสถูป ที่มีบัลลังก์อยู่ข้างบน มีก้านฉัตรหรือเสาหานที่มีลักษณะเป็นเสากลมเตี้ยๆ เพื่อรองรับและเทินฉัตร ตอนต้นของตัวฉัตรมีลักษณะเป็นปล้องกลมๆ เรียงซ้อน เรียกว่า ปล้องไฉน ส่วนปลียอดเรียวแหลมแบบเกลี้ยงๆ ตรงปลายสุดมีตุ่มกลมๆ เรียกว่า หยาดน้ำค้าง[๗๖]

ในตอนกลางถึงตอนปลาย สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ทรงยกทัพไปเขมร และได้รับชัยชนะกลับมาทำให้เขมรมาอยู่ภายใต้อำนาจของอยุธยา สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงสร้างพระปรางค์ขึ้นที่วัดไชยวัฒนารามเพื่อเป็นการเฉลิมฉลองชัยชนะโดยสร้างพระปรางค์ตามศิลปะแบบเขมร และในสมัยนี้นิยมการสร้าง พระเจดีย์เป็นแบบเจดีย์เหลี่ยมหรือเจดีย์ไม้สิบสอง เห็นได้ชัดเจนจากพระเจดีย์ใหญ่ที่วัดภูเขาทองซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ทรงทำการบูรณะปฏิสังขรณ์ โดยเปลี่ยนจากเจดีย์แบบเดิมเป็นเจดีย์ไม้สิบสอง

ภาพที่ ๕.๑๔ พระปรางค์ขึ้นวัดไชยวัฒนาราม[๗๗]

---

[๗๖] https://maanow.com/วัฒนธรรม/๔๐๖-วัดพระศรีสรรเพชญ์.html, สืบค้นเมื่อ ๑๕ มกราคม ๒๕๖๑.

[๗๗] http://www.dooasia.com/๑๐๒travel/๐๖๒.shtml, สืบค้นเมื่อ ๑๕ มกราคม ๒๕๖๑.

พระปรางค์ประธานนำรูปแบบของพระปรางค์สมัยอยุธยาตอนต้นมาก่อสร้าง แต่ปรางค์ประธานที่วัดไชยวัฒนารามทำมุขทิศยื่นออกมามากกว่า บนยอดองค์พระปรางค์ใหญ่อาจเคยประดิษฐานพระเจดีย์ขนาดเล็ก สื่อถึงพระเจดีย์จุฬามณีบนยอดเขาพระสุเมรุ รอบพระปรางค์ใหญ่ล้อมรอบไปด้วยระเบียงคตที่เดิมนั้นมีหลังคา ภายในระเบียงคตประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัยที่เคยลงรักปิดทองจำนวน ๑๒๐ องค์ เป็นเสมือนกำแพงเขตศักดิ์สิทธิ์ ตามแนวระเบียงคตตรงทิศทั้งแปดสร้างเมรุทิศ และ เมรุมุม (เจดีย์รอบๆพระปรางค์ใหญ่) ภายในเมรุทุกองค์ประดิษฐานพระพุทธรูป ภายในซุ้มเรือนแก้วล้วนลงรักปิดทอง ฝาเพดานทำด้วยไม้ประดับลวดลายลงรักปิดทอง[๗๘]

ภาพที่ ๕.๑๕ เจดีย์ใหญ่วัดภูเขาทอง[๗๙]

เจดีย์ภูเขาทอง เป็นเจดีย์ที่สูงใหญ่ตั้งอยู่กลางทุ่งนา สามารถเห็นได้แต่ไกล เมื่อปี พ.ศ. ๒๑๑๒ พระเจ้าบุเรงนอง แห่งเมืองหงสาวดี ได้ยกทัพเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยาได้สำเร็จ จึงได้สร้างพระเจดีย์ใหญ่แบบมอญขึ้นไว้เป็นอนุสรณ์ที่วัดนี้ ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ได้ทำการปฏิสังขรณ์องค์เจดีย์ใหม่ เปลี่ยนรูปจากเจดีย์มอญเป็นรูปเจดีย์ย่อไม้สิบสองที่กำลังนิยมอยู่ในขณะนั้น ส่วนฐานนั้นเป็นศิลปะมอญอยู่[๘๐]

---

[๗๘] https://th.wikipedia.org/wiki/วัดไชยวัฒนาราม, สืบค้นเมื่อ ๑๕ มกราคม ๒๕๖๑.

[๗๙] https://travel.thaiza.com/guide/๒๒๓๑๒๑/, สืบค้นเมื่อ ๑๕ มกราคม ๒๕๖๑.

[๘๐] https://th.wikipedia.org/wiki/วัดภูเขาทอง

ภาพที่ ๕.๑๖ ปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ[๘๑]

ได้รับการสร้างในสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (พระงั่ว) ในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม พระปรางค์เคยพังลงมาเกือบครึ่งองค์ถึงชั้นครุฑ ปรางค์ของวัดเดิมสร้างด้วยศิลาแลง แต่จะด้วยเหตุผลประการใดไม่ทราบ จึงยังมิได้ซ่อมแซมให้คืนดีดังเดิมในรัชกาลนั้น ต่อมาสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงบูรณะใหม่ รวมเป็นความสูง 25 วา แต่ก็ได้พังทลายลงมาอีกรอบในรัชสมัยรัชกาลที่ 5 ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำกำลังทหารไปช่วยกันสร้างยอดพระปรางค์ด้วยไม้สักและได้สถาปนาให้เป็นพระปรางค์ประจำชาติ และพระปรางค์วัดมหาธาตุก็ยังคงอยู่ที่นั้นตลอด[๘๒]

ภาพที่ ๕.๑๗ พระเจดีย์ใหญ่วัดใหญ่ชัยมงคล[๘๓]

---

[๘๑] http://m.donmueangairportthai.com/th/popular-destinations/1700/wat-mahathat-phra-nakhon-si-ayutthaya

[๘๒] เสนอ นิลเดช, พยูร โมสิกรัตน์, และ มารุต อัมรานนท์, **ลักษณะสถาปัตยกรรมไทย**, อ้างใน **เอกสารการสอนชุดวิชาไทยคดีศึกษา หน่วยที่ ๘-๑๕,** พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๒), หน้า ๑๘๐.

[๘๓] https://www.chillpainai.com/travel/372/วัดใหญ่ชัยมงคล/

พระเจดีย์ใหญ่ชัยมงคล เป็นเจดีย์ทรงระฆังขนาดใหญ่ ที่ตั้งอยู่บนฐานที่มีซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปอยู่ หรือจะเรียกว่า เจดีย์ทรงปราสาท ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงสร้างขึ้นที่วัดใหญ่ชัยมงคลเพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งการที่ได้ทรงทำยุทธหัตถี ได้ชัยชนะแก่สมเด็จพระมหาอุปราชาแห่งพม่า เมื่อ พ.ศ. ๒๑๓๕ นั้น ประมาณว่ามีความสูงจากพื้นดินราว ๑ เส้น ๑๐ วา พระเจดีย์นี้ยังเป็นสัญลักษณ์ แห่งการอภัยทานของ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช อันเนื่องมาจากธรรมอันประเสริฐแห่งพระพุทธศาสนา ซึ่งได้มีอิทธิพลเหนือชีวิตและความเป็นอยู่ของคนไทยมาแต่โบราณกาล จนเป็นวิสัยในจิตใจทั้งปวงถึงทุกวันนี้[๘๔]

๑) ประติมากรรม

งานประติมากรรมสมัยอยุธยาได้รับอิทธิพลเช่นเดียวกับสถาปัตยกรรม ในตอนต้น เป็นศิลปะแบบขอมทำให้พระพุทธรูปในสมัยนี้เป็นพระพุทธรูป แบบอู่ทอง ซึ่งศิลปะแบบขอมนี้ได้มีอยู่ก่อนที่จะมีการสถาปนากรุงศรีอยุธยา หลังจากสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นต้นมา การสร้างพระพุทธรูปจะนิยมสร้างตาม แบบสุโขทัย จนถึงสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ได้เกิดงานศิลปะแบบอยุธยาอย่างแท้จริง ซึ่งเป็นการผสมระหว่างศิลปะแบบอู่ทองกับแบบสุโขทัย มีตัวอย่างที่เห็นได้ชัด คือ พระศรีสรรเพชญ์ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่สำคัญที่ได้ประดิษฐานที่พระอารามหลวงภายในเขตพระราชวัง เป็นพระพุทธรูปยืนสูง ๘ วา ใช้ทองคำหุ้มทั้งองค์หนัก ๒๘๖ ชั่ง

ภาพที่ ๕.๑๘ พระศรีสรรเพชญดาญาณ[๘๕]

---

[๘๔] http://www.watyaichaimongkol.net/index.php?lite=article&qid=135129

[๘๕] https://th.wikipedia.org/wiki/พระศรีสรรเพชญดาญาณ

ในตอนปลายอยุธยา มีการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง มีลวดลายเครื่องประดับอย่างกษัตริย์ เป็นแบบทรงเครื่องใหญ่ เช่น พระพุทธนิมิตวิชิตมารโมลีศรีสรรเพชรบรมไตรโลกนาถ พระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่ ศิลปะอยุธยาตอนปลายประดิษฐานเป็นพระประธานวัดหน้าพระเมรุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยาเป็นต้น กับอีกแบบคือ แบบทรงเครื่องน้อย ซึ่งจะแตกต่างกันตรงเครื่องประดับตกแต่งของเครื่องทรงที่ได้ประดับ

ภาพที่ ๕.๑๙ พระพุทธนิมิตวิชิตมารโมลีศรีสรรเพชรบรมไตรโลกนาถ พระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่ ศิลปะอยุธยาตอนปลายประดิษฐานเป็นพระประธานวัดหน้าพระเมรุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา[๘๖]

ภาพที่ ๕.๒๐ พระพุทธรูปทรงเครื่องน้อยปางประทานอภัย ศิลปะอยุธยาตอนปลาย สำริดปิดทอง จัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา[๘๗]

---

[๘๖] http://๑๑๙.๔๖.๑๖๖.๑๒๖/self_all/selfaccess๘/m๒/๖๖๑/lesson๒/lesson๒_๓.php

[๘๗] http://๑๑๙.๔๖.๑๖๖.๑๒๖/self_all/selfaccess๘/m๒/๖๖๑/lesson๒/lesson๒_๓.php

ในสมัยอยุธยามีการสร้างสรรค์งานจำหลักไม้ หรืองานแกะสลักที่งดงามมาก พบที่อุโบสถวัดพระศรีสรรเพชร และวัดนางปลื้ม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สำหรับงานประติมากรรมที่เกี่ยวกับการสร้างสรรค์พระพุทธรูปเพื่อสักการบูชา ในสมัยอยุธยาตอนต้น ยังได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธรูปสุโขทัยที่มีความงดงามเป็นต้นแบบ แต่ช่างอยุธยาก็สามารถตกแต่งลวดลายเพิ่มเติมที่เศียรพระพุทธรูปเป็นลักษณะทรงเครื่องได้อย่างงดงามยิ่ง

ภาพที่ ๕.๒๑ บานประตูไม้จำหลักรูปเทวดาทรงพระขรรค์
พบที่พระอุโบสถและซุ้มคูหาพระสถูปในวัดพระศรีสรรเพชญ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา[๘๘]

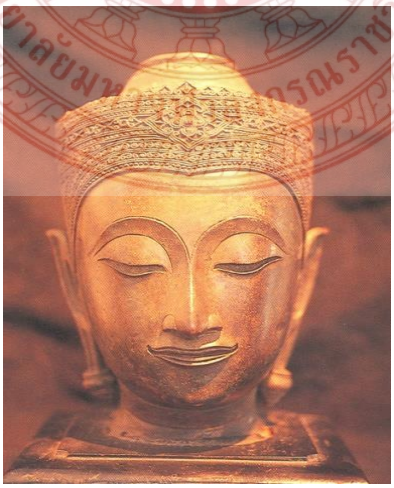

ภาพที่ ๕.๒๒ เศียรพระพุทธรูปทรงเครื่องสำริด เป็นศิลปะอยุธยาตอนต้น
ได้รับอิทธิพลทางรูปแบบจากศิลปะสุโขทัย แต่ตกแต่งลวดลายพระเศียรเป็นแบบอยุธยา[๘๙]

---

[๘๘] http://๑๑๙.๔๖.๑๖๖.๑๒๖/self_all/selfaccess๘/m๒/๖๖๑/lesson๒/lesson๒_๓.php
[๘๙] http://๑๑๙.๔๖.๑๖๖.๑๒๖/self_all/selfaccess๘/m๒/๖๖๑/lesson๒/lesson๒_๓.php

ภาพที่ ๕.๒๓ ธรรมาสน์สมัยอยุธยาตอนปลาย ตั้งอยู่ที่วัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี[๙๐]

ธรรมาสน์สมัยอยุธยามีข้อสังเกตแตกต่างไปจากธรรมาสน์สมัยรัตนโกสินทร์ คือ มักจะใช้เสาสี่ต้น ไม่มีการย่อมุม (หรือเรียกว่าเพิ่มมุมก็ได้) ใต้ถุนมักจะเจาะโปร่ง เรียกว่า "ล่องถุน" ประดับด้วยลวดลายสมัยอยุธยา ซึ่งใช้ลายขนาดใหญ่ สะบัดเปลว และเป็นอิสระกว่าลายสมัยรัตนโกสินทร์ มักจะประดับด้วยกระจกสีเขียวแผ่นใหญ่ สีคล้ายๆปีกแมลงทับ (สมัยอยุธยาเห็นใช้กระจกอยู่แค่ ๒ สี คือ สีเขียวและสีขาว)

ภาพที่ ๕.๒๔ หีบพระธรรมลายรดน้ำศิลปะอยุธยา พุทธศตวรรษที่ ๒๓ ไม้ลงรักปิดทอง[๙๑]

ตู้ที่ทำขึ้นใช้สำหรับบรรจุพระไตรปิฎกจริง ๆ มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมลูกบาศก์ ส่วนบนสอบเข้าทำให้ดูแคบกว่าตอนล่าง ตกแต่งด้วยลายรดน้ำหรือลงรักปิดทอง ภาพลายรดน้ำทั่วไปเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ภาพเทวดาทวารบาล ภาพธรรมชาติ เป็นต้น แม้ความนิยมของลวดลายจะแตกต่างไปตามยุคสมัย แต่ผลงานที่ช่างศิลป์สรรค์สร้างขึ้นล้วนสะท้อนให้เห็นความมุ่งมั่นตั้งใจที่จะ

---

[๙๐] https://www.bloggang.com/m/viewdiary.php?id=patisonii&month=05-2011&date=04&group=45&gblog=4

[๙๑] http://dhamma-media.blogspot.com/2017/12/blog-post_80.html

ฝากผลงานชั้นเลิศของตนไว้เคียงคู่และปกปักรักษาคำสอนของพระบรมครู อีกทั้งยังสะท้อนให้เห็นเรื่องราวประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองในแต่ละยุคสมัยอีกด้วย

๒) จิตรกรรม

จิตรกรรมไทยสมัยอยุธยาได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนาเหมือนกับศิลปะแขนงอื่นๆ มักเป็นภาพเกี่ยวกับพุทธประวัติและพุทธชาดกในพระพุทธศาสนา หรือ วาดเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีตในตอนแรกของอยุธยา ภาพจิตรกรรมได้รับอิทธิพลจากศิลปะลพบุรี สุโขทัย และลังกาปนกัน สีที่ใช้มีอยู่ ๓ สี คือ สีดำ สีขาว และสีแดง มีการปิดทองเล็กน้อย บางภาพจึงมีลักษณะแข็งและหนัก ต่อมาเริ่มใช้สีหลายสี จากศิลปะสุโขทัยที่มีอิทธิพลมากขึ้น ในตอนปลาย ช่างเขียนได้พัฒนาจนเป็นแบบอยุธยาอย่างสมบูรณ์ เรียกว่าเป็นจิตรกรรมไทยบริสุทธิ์ ใช้สีทำให้ภาพดูสดใสและมีชีวิตจิตใจยิ่งขึ้น นอกจากนี้จากรูปบ้าน ภูเขา ต้นไม้ แสดงให้เห็นว่ามีศิลปะจีนเข้ามาปะปนด้วย ในสมัยอยุธยางานจิตรกรรมไทยได้รับการสร้างสรรค์ที่มีลักษณะจิตรกรรมไทยแท้มีความเจริญสูงสุด มีการใช้สีในการวาดภาพหลายสี นิยมปิดทองลงบนรูปและลวดลาย ส่วนใหญ่เป็นภาพเกี่ยวกับพุทธศาสนาที่สะท้อนให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองและความสัมพันธ์กันระหว่างศิลปกรรมกับพระพุทธศาสนา เช่น ภาพพุทธประวัติพระปรางค์วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น เป็นภาพวาดที่จัดองค์ประกอบเป็นช่องๆ ใช้สีขาว ดำ และแดงเป็นหลัก และปิดทองบนภาพเล็กน้อยเป็นงานจิตรกรรมในสมัยอยุธยาตอนต้น และพัฒนาเจริญสูงสุดในสมัยอยุธยาตอนกลางและตอนปลาย

ภาพที่ ๕.๒๕ ภาพจิตรกรรมในพระปรางค์ประธาน วัดราชบูรณะ[๙๒]

นอกจากนี้ยังมีภาพลายรดน้ำที่มีชื่อเสียงมาก ได้แก่ ตู้พระธรรมลายรดน้ำ ฝีมือครูวัดเชิงหวาย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร กรุงเทพมหานคร เป็นต้น

---

[๙๒] https://www.google.co.th/search?hl=th&biw=๑๓๖๖&bih=๖๕๑&tbm=isch&sa=๑&ei=IFSsWteoFYf๓vgSYtrDgBw&q=ภาพพุทธประวัติพระปรางค์วัดราชบูรณะ+จังหวัดพระนครศรีอยุธยา+&oq

ภาพที่ ๕.๒๖ ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องพุทธประวัติสมัยอยุธยาตอนต้น
พบที่กรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา[๙๓]

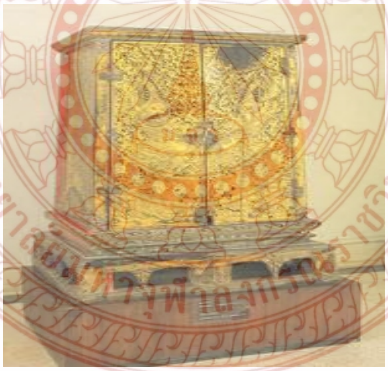

ภาพที่ ๕.๒๗ ตู้พระธรรมลายรดน้ำ ฝีมือครูวัดเชิงหวาย
ปัจจุบันชมได้ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร กรุงเทพมหานคร[๙๔]

จิตรกรรมอยุธยาตอนต้นจัดว่าเป็นอิทธิพลของศิลปะสมัยลพบุรี เพราะการจัดภาพองค์ประกอบพระเรียงแถวอยู่ในซุ้มเรือนแก้วแบบซ้ำๆ องค์พระเขียนเส้นแบบที่เป็นรูปประติมากรรมมากกว่าที่จะเป็นเส้นแบบสีที่ใช้ระบายโครงภาพเป็นลักษณะสีที่ดูแล้วจะเห็นว่าเกือบจะเป็นสีที่อยู่ในวรรณะเดียวกัน คืออาจจะเป็นสีแดง น้ำตาล และน้ำตาลอ่อน สีเหล่านี้ในบางครั้งก็ระบายแบบมีระยะอ่อนแก่ ซึ่งภาพเหล่านี้เป็น ภาพที่เขียนซ้ำ เมื่อดูแล้วจะรู้สึกว่ามีความซ้ำซ้อนทำให้น่าเบื่อ เพราะเส้นที่เขียนก็ไม่มีอิสระในท่าที แต่อยู่ในกรอบบังคับที่จัดเป็นระเบียบอย่างไม่มีความคล่องตัว[๙๕]

---

[๙๓] http://๑๑๙.๔๖.๑๖๖.๑๒๖/self_all/selfaccess๘/m๒/๖๖๑/lesson๒/lesson๒_๓.php

[๙๔] http://๑๑๙.๔๖.๑๖๖.๑๒๖/self_all/selfaccess๘/m๒/๖๖๑/lesson๒/lesson๒_๓.php

[๙๕] http://haab.catholic.or.th/history/history๐๔/ayutaya๖/ayutaya๖.html/

ภาพที่ ๕.๒๘ เครื่องทองในกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ
จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา[๙๖]

๓) วรรณกรรม

วรรณกรรมในสมัยอยุธยามีอยู่มากตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าอู่ทองจนตลอดระยะเวลาของกรุงศรีอยุธยา วรรณกรรมที่ดีเด่นจนได้รับการยกย่องเป็นวรรณคดีมีอยู่หลายเรื่องส่วนใหญ่จะอยู่ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นต้นมา มีวรรณกรรมเกิดขึ้นหลายประเภท เช่น กาพย์ห่อโคลง นิราศ ฉันท์ เป็นต้น มีทั้งเรื่องที่แต่งเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เรื่องประเภทสดุดีวีรกรรมของพระมหากษัตริย์ การบรรยาย ความสวยงามของธรรมชาติ ความเชื่อในธรรมชาติ และเรื่องการเกี้ยวพาราสี วรรณคดีที่สำคัญ สามารถแบ่งเป็นในแต่ยุคได้ดังนี้

สมัยอยุธยาตอนต้น (พ.ศ. ๑๘๙๓ - ๒๐๗๒) มี ๔ เรื่อง ได้แก่ ๑) ลิลิตโองการแช่งน้ำ ๒) ลิลิตยวนพ่าย ๓) มหาชาติคำหลวง ๔) ลิลิตพระลอ

---

[๙๖] http://haab.catholic.or.th/history/history๐๔/ayutaya๖/ayutaya๖.html/

ภาพที่ ๕.๒๙ ลิลิตโองการแช่งน้ำ[๙๗]

ลิลิตโองการแช่งน้ำ บางทีเรียกว่าประกาศโองการแช่งน้ำหรือประกาศแช่งน้ำโคลงห้า หนังสือเรื่องนี้เป็นวรรณคดีเรื่องเดียวในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ที่มีอยู่ในปัจจุบันและต้นฉบับจารึกเป็นตัวอักษรขอม สันนิษฐานว่าผู้แต่งคงจะเป็นพราหมณ์ผู้กระทำพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาหรือพระราชพิธีศรีสัจจปานกาล ในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ พระราชพิธีนี้เป็นพระราชพิธีที่ข้าราชการทหาร พลเรือนและเจ้าประเทศราช แสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ เป็นพระราชพิธีในราชสำนักขอมอันมีอินเดียเป็นต้นเค้าในสมัยรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างพระแสงศรปลัยวาต พระแสงศรอัคนิวาต และพระแสงศรพรหมมาสตร์ขึ้นและใช้พระแสงศรทั้ง ๓ องค์นี้ แทงน้ำตอนท้ายบทสรรเสริญเทพเจ้าแต่ละองค์ ทำนองแต่งมีลักษณะเป็นลิลิต คือ มีร่ายกับโคลงสลับกัน ร่ายเป็นร่ายโบราณ ส่วนโคลงเป็นโคลงแบบโคลงห้าหรือมณฑกคติ ถ้อยคำที่ใช้ส่วนมากเป็นคำไทยโบราณ นอกจากนั้นมีคำเขมรและบาลีสันสกฤตปนอยู่ด้วย คำสันสกฤตมีมากกว่าคำบาลี มีความมุ่งหมายเพื่อใช้อ่านในพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาหรือพิธีศรีสัจจปานกาล ซึ่งกระทำตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าอู่ทองสืบต่อกันมาจนเลิกไปเมื่อประเทศไทยเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นระบบประชาธิปไตย ใน พ.ศ. ๒๔๗๕ เรื่องย่อเริ่มต้นด้วยร่ายดั้นโบราณ ๓ บท สรรเสริญพระนารายณ์ พระอิศวร พระพรหมตามลำดับ ต่อจากนั้นบรรยายด้วยโคลงห้า และร่ายดั้นโบราณสลับกัน กล่าวถึงไฟไหม้โลกเมื่อสิ้นกัลป์แล้วพระพรหมสร้างโลกใหม่เกิดมนุษย์ ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ การกำหนดวันเดือนปี และการเริ่มพระราชาธิบดีในหมู่คนแล้วอัญเชิญพระกรรมบดีปู่เจ้ามาร่วมเพื่อความศักดิ์สิทธิ์ ตอนต่อไปเป็นการอ้อนวอนให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เรืองอำนาจอันมีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เทพยดา อสูร ภูตปีศาจ ตลอดจนสัตว์มีเขี้ยวเล็บเป็นพยาน ลงโทษผู้คิดคดกบฏต่อพระเจ้าแผ่นดิน ส่วนผู้ซื่อตรงภักดี ขอให้มีความสุขและลาภยศ ตอนจบเป็นร่ายยอพระเกียรติพระเจ้าแผ่นดิน คุณค่าของหนังสือ ประกอบด้วย ๑) ด้านภาษาและสำนวน

---

[๙๗] https://www.google.co.th/search?hl=th&biw=๑๓๖๖&bih=๖๕๑&tbm=isch&sa=๑&ei=nmGsWo๖_KMnrvgTMvrWoCQ&q=ลิลิตโองการแช่งน้ำ++จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

โวหาร ลิลิตโองการแช่งน้ำนี้เป็นลิลิตเรื่องแรกในประวัติวรรณคดีไทย ใช้ถ้อยคำภาษาที่เก่า มีคำภาษาเขมร บาลี สันสกฤต และคำไทยโบราณปนอยู่มาก คำบางคำต้องสันนิษฐานความหมายทำให้อ่านเข้าใจยาก ทั้งนี้ก่อให้เกิดความรู้สึกว่าคำมีความขลังและศักดิ์สิทธิ์ เกิดอารมณ์หวาดกลัว ไม่กล้าคิดคดทรยศต่อพระเจ้าแผ่นดิน ลิลิตโองการแช่งน้ำนี้จึงมีคุณค่า สามารถใช้ศึกษาเกี่ยวกับการใช้คำในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นได้ ๒) ด้านสังคมและวัฒนธรรม ๒.๑) ทางการปกครอง เป็นวรรณคดีเกี่ยวกับพระราชพิธีแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ จึงเป็นวรรณคดีที่มีคุณค่าต่อระบอบการปกครองแบบราชาธิปไตยเพราะเป็นการให้สัตย์สาบานว่าจะซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์และบ้านเมือง ทำให้เกิดความสามัคคีมีผลให้บ้านเมืองเป็นปึกแผ่น ๒.๒) ทางวัฒนธรรม วรรณคดีเล่มนี้เป็นหลักฐานแสดงถึงการได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมจากขอมและอินเดีย พิธีพราหมณ์ได้เข้ามาใช้ปะปนในพระราชพิธีต่าง ๆ และยังทำให้เห็นลักษณะการปกครองที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นสมมติเทวราชอีกด้วย ๒.๓) ความเชื่อถือทางศาสนา ลิลิตโองการแช่งน้ำนี้แสดงถึงอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ในพิธีสาปแช่งผู้ทุจริตโดยอาศัยอำนาจของเทวดาและภูตผีตามความเชื่อถือของพราหมณ์ ซึ่งเป็นศาสนาของอินเดียและพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยานี้เป็นพิธีตามศาสนาพรามหมณ์ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงนำพิธีทางพุทธศาสนามาเพิ่มเติมในภายหลัง ๓) ด้านอิทธิพลต่อวรรณคดีอื่น ลิลิตโองการแช่งน้ำเป็นวรรณคดีที่ใช้ในการสวดหรืออ่านโองการแช่งน้ำของพราหมณ์ผู้ทำพิธี ลิลิตโองการแช่งน้ำมีอิทธิพลต่อวรรณคดีสมัยหลังทำให้กวีเกิดความบันดาลใจแต่งวรรณคดีเรื่องอื่นขึ้น ได้แก่ โคลงพิธีถือน้ำแลคเชนทรัศวสนาน พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นวรรณคดีที่กล่าวถึงพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา[๙๘]

ภาพที่ ๕.๓๐ ลิลิตยวนพ่าย[๙๙]

---

[๙๘] http://pspreaw.wixsite.com/thailandliterature/untitled-c๒๔๕q

[๙๙] https://www.google.co.th/search?hl=th&biw=๑๓๖๖&bih=๖๕๑&tbm=isch&sa=๑&ei=VmqsWp๗-L๘v๖vgSK๐๖๒IDA&q=ลิลิตยวนพ่าย++จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ลิลิตยวนพ่าย สันนิษฐานว่าแต่งในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ราว พ.ศ.๒๐๑๗ ซึ่งเป็นปีเสด็จศึกเชียงชื่น แต่ความเห็นอีกประการหนึ่งว่าแต่งในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิปดีที่ ๒ (พ.ศ. ๒๐๓๔ - ๒๐๗๒) เหตุที่ว่าลิลิตยวนพ่าย อาจแต่งในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิปดีที่ ๒ ก็เนื่องด้วยพระมหากษัตริย์พระองค์นี้เป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และทรงพระปรีชาสามารถทุนะบำรุงบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองรอยพระราชบิดาก็เป็นได้ คำว่า "ยวน" ในลิลิตเรื่องนี้หมายถึง "ชาวลานนา" คำ "ยวนพ่าย" หมายถึง "ชาวล้านาแพ้" เนื้อเรื่องของลิลิตยวนพ่ายกล่าวชาวลานนาในสมัยพระเจ้าติโลกราช ซึ่งพ่ายแพ้แก่กรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทำนองแต่งเป็นลิลิตดั้น ประกอบด้วยร่ายดั้นโคลงดั้นบาทกุญชร ร่ายดั้น ๒ บท และโคลงดั้นบาทกุญชร ๓๖๕ บท ความมุ่งหมาย เพื่อยอพระเกียรติของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และสดุดีชัยชนะที่มีต่อเชียงใหม่ในรัชกาลนั้น

เรื่องย่อลิลิตยวนพ่าย ได้แก่ ตอนต้นกล่าวนมัสการพระพุทธเจ้าและนำหัวข้อธรรมมาแจกแจงทำนองยกย่องสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่า ทรงคุณธรรมข้อนั้น ๆ กล่าวถึงพระราชประวัติตั้งแต่ประสูติจนได้ราชสมบัติ ต่อมาเจ้าเมืองเชียงชื่น (เชลียง) เอาใจออกหาง นำทัพเชียงใหม่มาตีเมืองชัยนาท แต่ถูกสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถตีแตกกลับไป และยึดเมืองสุโขทัยคืนมาได้ แล้วประทับอยู่เมืองพิษณุโลก เสด็จออกบวชชั่วระยะหนึ่ง ต่อจากนั้นกล่าวถึงการทำสงครามกับเชียงใหม่อย่างละเอียดครั้งหนึ่ง แล้วบรรยายเหตุการณ์ทางเชียงใหม่ ว่าพระเจ้าติโลกราชเสียพระจริต ประหารชีวิตหนานบุญเรืองราชบุตร และหมื่นดังนครเจ้าเมืองเชียงชื่น ภรรยาหมื่นดังนครไม่พอใจ ลอยมีสารมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของสมเด็จสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและขอกองทัพไปช่วย พระเจ้าติโลกราชทรงยอทัพมาป้องกันเมืองเชียงชื่น เสร็จแล้วเสด็จกลับไปรักษาเมืองเชียงใหม่ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงกรีธาทัพหลวงขึ้นไปรบตีเชียงใหม่พ่ายไปได้เมืองเชียวชื่ม ตอนสุดท้ายสรรเสริญพระบารมีสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถอีกครั้งหนึ่ง[๑๐๐]

ภาพที่ ๕.๓๑ มหาชาติคำหลวง[๑๐๑]

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตช่วยกันแต่ง เมื่อจุลศักราช ๘๔๔ พุทธศักราช ๒๐๒๕ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระบรมราชาธิปดีที่ ๒ หรือสามพระยา ก่อนเสวยราชย์ พระราชบิดาภิเษกให้เป็นพระมหาอุปราช และโปรดให้เสด็จไป

---

[๑๐๐] http://kroo-natthapat.blogspot.com/๒๐๑๒/๐๒/

[๑๐๑] http://kroo-natthapat.blogspot.com/๒๐๑๒/๐๒/

ครองเมืองพิษณุโลกมีอำนาจสิทธิ์ขาดในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ได้รับราชสมบัติสืบต่อพระราชบิดา ระหว่าง พ.ศ.๑๙๙๑ - ๒๐๓๑ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงสร้างความเจริญรุ่งเรืองแก่กรุงศรีอยุธยาเป็นอันมาก ทรงแก้ไขการปกครอง โดยแยกทหารและพลเรือนออกจากกัน ฝ่ายทหารมีหัวหน้าเป็นสมุหกลาโหม ฝ่ายพลเรือนมีสมุหนายก ทรงตั้งยศข้าราชการลดลั่นกันตามชั้น เช่น ขุน หลวง พระยา พระ ทรงทำสงครามกับเชียงใหม่ ได้เมืองเชียงใหม่ พ.ศ.๒๐๑๗ เป็นเหตุให้เกิดลิลิตยวนพ่าย พระองค์มีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนา เสด็จออกผนวชชั่วระยะหนึ่ง ที่วัดจุฬามณี จังหวัดพิษณุโลก การทำนุบำรุงพระศาสนาในรัชกาลนี้ทำให้เกิดมหาชาติคำหลวง ประวัติมหาชาติคำหลวงเป็นหนังสือมหาชาติฉบับภาษาไทย และเป็นประเภทคำหลวงเรื่องแรก เรื่องเกี่ยวกับผู้แต่งและปีที่ แต่งมหาชาติคำหลวงปรากฏหลักฐานในเรื่องพงศาวดารฉบับคำหลวงกล่าวยืนยันปีที่แต่งไว้ตรงกับมหาชาติคำหลวงเดิมหายไป ๖ กัณฑ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงมีพระบรมราชโองการให้พระราชาคณะและนักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งซ่อมให้ครอบ ๑๓ กัณฑ์ เมื่อจุลศักราช ๑๑๗๖ พุทธศักราช ๒๓๔๗ ได้แก่ กัณฑ์ หิมพานต์ ทานกัณฑ์ จุลพน มัทรี สักกบรรพ และฉกษัตริย์ ทำนองแต่ง แต่งด้วยคำประพันธ์หลายอย่าง คือ โคลง ร่าง กาพย์ และฉันท์ มีภาษาบาลี แทรกตลอดเรื่องมหาชาติคำหลวงเรื่องนี้เป็นหนังสือประเภทคำหลวง หนังสือคำหลวงมีลักษณะดังนี้ ๑) เป็นพระราชนิพนธ์ของพระเจ้าแผ่นดิน หรือเจ้านายชั้นสูง ๒) เป็นเรื่องเกี่ยวกับพระศาสนาและศีลธรรม ๓) ใช้คำประพันธ์หลายประเภท คือโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน และร่าย ๔) ใช้สวดเข้าทำนองหลวง ซึ่งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดประดิษฐ์ขึ้นได้

ความมุ่งหมาย เพื่อใช้อ่านหรือสวดในวันสำคัญทางศาสนา เช่น วันเข้าพรรษา และอาจเรียกรอยตามพระพุทธธรรมราชาลิไท ซึ่งพระราชนิพนธ์เรื่องไตรภูมิพระเรื่อง

เรื่องย่อ แบ่งออกเป็น ๑๓ ตอน ซึ่งเรียกว่ากัณฑ์ดังนี้ *กัณฑ์ทศพร* เริ่มตั้งแต่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ แล้วเสด็จไปเทศนาโปรดพระเจ้าพิมพิสาร ต่อจากนั้นเสด็จไปโปรดพุทธบิดา และพระประยูรญาติที่กรุงกบิลพัสดุ์ เกิดฝนโบกขพรรษ พระสงฆ์สาวกกราบทูลอาราธนาให้ทรงแสดงเรื่องพระเวสสันชาดก เริ่มตั้งแต่เมื่อกัปที่ ๙๘ นับเป็นแต่ปัจจุบัน พระนางผุสดีซึ่งจะทรงเป็นพระมารดาของพระเวสสันดรทรงอธิฐานขอเป็นมารดาของผู้มีใจบุญ จบลงตอนพระนางได้รับพระ ๑๐ ประการจากพระอินทร์ *กัณฑ์หิมพานต์* พระเวสสันดรทรงเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าสัญญชัยกับพระนาวผุสดี แห่งแคว้นสีวีราษฎร์ประสูติตรอกพ่อค้า เมื่อพระเวสสันดรได้เวนราชสมบัติจากพระมารดา ได้พระราชทานช้างปัจจัยนาคแก่กษัตริย์แห่งแคว้นกลิงรางราษฎร์ ประชาชนไม่พอใจ พระเวสสันดรจึงถูกเนรเทศไปอยู่ป่าหิมพานต์ *กัณฑ์ทานกัณฑ์* ก่อนเสด็จไปอยู่ป่า พระเวสสันดรได้พระราชทานสัตตดกทาน คือ ช้าง ม้า รถ ทาสชาย ทาสหญิง โคนม และนางสนม อย่าง ๗๐๐ *กัณฑ์วนประเวสน์* พระเวสสันดรทรงพาพระนางมัทรีพระชายา พระชาลีและพระกันหาพระโอรสพระธิดา เสด็จจากเมืองผ่านแคว้นเจตราษฎร์จนเสด็จถึงเขาวงกตในป่าหิมพานต์ *กัณฑ์ชูชก* ชูชกพราหมณ์ขอทานได้นางอมิตดาเป็นภรรยา นางใช้ให้ไปขอสองกุมาร ชูชกเดินทางไปสืบข่าวในแคว้นสีวีราษฎร์ สามารถหลบหลีกการทำร้ายของชาวเมือง พบเจตบุตร ลวงเจตบุตร ให้บอกทางไปยังเขาวงกต *กัณฑ์จุลพน* ชูชกเดินทางผ่านป่าตามเส้นทางตามที่เจตบุตรแนะจนถึงทีอยู่ของอัจจุตฤษี *กัณฑ์มหาพน* ชูชกลวงอัจจุจฤษี ให้บอกทางผ่านป่าใหญ่ไปยังที่ประทับของพระเวสสันดร *กัณฑ์กุมาร* ชูชกทูลขอสองกุมาร ทุบตีสองกุมารเฉพาะพรพักตร์พระเวสสันดร แล้วพาออกเดินทาง *กัณฑ์มัทรี* พระนางมัทรีเสด็จกลับมาจากหาผลไม้ที่

ป่า ออกติดตามสองกุมารตลอกคืน จนถึงทางวิสัญญีเฉพาะพระพักตร์พระเวสสันดร เมื่อทรงฟื้นแล้ว พระเวสสันดรเล่าความจริงเกี่ยวกับสองกุมาร พระนางทรงอนุโมทนาด้วย *กัณฑ์สักกบรรพ* พระอินทร์ทรงเกรงว่าจะผู้ที่มาพระนางมัทรีไปเสีย ทรงเปลงเป็นพราหมณ์ชรามาทูลของพระนางมัทรีแล้วฝากไว้ที่พระเวสสันดร*กัณฑ์มหาราช* ชูชกเดินทางเข้าแคว้นสีวีราษฎร์ พระเจ้าสญชัยทรงไถ่สองกุมาร ชูชกได้รับพระราชทานเลี้ยงและถึงแก่กรรมด้วยการบริโภคอาหารมากเกินควร *กัณฑ์ฉกษัตริย์* พระเจ้าสัญญชัย พระนางผุสดี พระชาลี และพระกันหา เสด็จไปทูลเชิญพระเวสสันดรและพระนางมัทรีกลับ เมื่อกษัตริย์หกพระองค์ทรงพบกัน ก็ทรงวิสัญญี ต่อฝนโบกขพรรษตก จึงทรงฟื้นขึ้น *กัณฑ์นครกัณฑ์* กษัตริย์ทั้งหกพระองค์เสด็จกลับพระนคร พระเวสสันดรได้ครองราชย์ดังเดิม บ้านเมืองสมบูรณ์พูนสุข

มหาชาติคำหลวงแสดงถึงความเลื่อมใสในพุทธศาสนา และความเชื่อในบุญกุสลที่เกิดจากฟังเทศน์เรื่องมหาชาติของคนไทยสืบต่อมาจากสุโขทัย นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง การโปรดเกล้าให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งมหาชาติคำหลวงก็เทียบได้พญาลิไททรงพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วง[๑๐๒]

ภาพที่ ๕.๓๒ ลิลิตพระลอ[๑๐๓]

ผู้แต่งและสมัยที่แต่ง เพื่อพิจารณาจากร่ายบทนำเรื่อง ซึ่งกล่าวสดุดีพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาที่ทรงมีชัยแก่ชาวลานนาที่ว่า "ฝ่ายช้างยวนแพ้พ่าย ฝ่ายช้างลาวประลัย ฝ่ายช้างไทยชัยเยศคืนยังประเทศพิศาล" พอสันนิษฐานได้ว่าช่วงเวลาที่แต่งลิลิตพระลอ จะต้องอยู่ภายหลังการชนะศึกเชียงใหม่ครั้งใดครั้งหนึ่ง อาจเป็นรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ.๒๐๑๗) หรือสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ.๒๒๐๕) เมื่อพิจารณาถึงลักษณะคำประพันธ์ ลิลิตพระลอแต่งด้วนลิลิต ซึ่งเป็นลักษณะคำประพันธ์ที่นิยมใช้ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น เช่น ลิลิตโองการแช่งน้ำ ลิลิตยวนพ่าย ส่วนในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมักแต่งโคลงฉันท์เป็นส่วนมาก เช่น โคลงเฉลิมพระเกียรติ

---

[๑๐๒] http://cruthai.blogspot.com/๒๐๑๒/๐๖/blog-post_๘๘๓๐.html

[๑๐๓] http://www.su-usedbook.com/product.detail_๓๖๖๘๗_th_๔๑๘๑๗๘๐#

สมเด็จพระนารายณ์มหาราช สมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธ์คำฉันท์ลิลิตพระลอยังใช้ภาษาเก่ากว่าภาษาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เช่น คำ "ชิ่นแล" และคำ "แว่น" ซึ่งเป็นคำที่มีใช้ในมหาชาติคำหลวงสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ นอกจากนี้หนังสือจินดามณี ของพระโหราธิบดี สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้ยกโคลงในลิลิตพระลอเป็นตัวอย่างโคลงสี่สุภาพที่ว่า

เสียงฦาเสียงเล่าอ้าง อันใด พี่เอย
เสียงย่อมยอยศใคร ทั่วหล้า
สองขือพี่หลับใหล ลืมตื่น ฦาพี่
สองพี่คิดเองอ้า อย่าได้ถามเผือ

จากเหตุผลดังกล่าวพอสรูปได้ว่า ลิลิตพระลอ จะต้องแต่งก่อนสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพิจารณาโคลงบอกผู้แต่ง สองบทท้ายเรื่องที่ขึ้นต้นว่า "จบเสร็จมหาราชเจ้า นิพนธ์" และ "จบเสร็จเยาวราชบรรจง" ทรงสันนิษฐานว่าลิลิตพระลออาจแต่งถวายพระเจ้าแผ่นดิน ในขณะที่ผู้แต่งยังเป็นพระมหาอุปราช ต่อมาพระมหาอุปราชพระองค์นั้นได้รับรัชทายาทเป็นพระเจ้าแผ่นดินในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น อาจเป็นสมเด็จพระบรมราชาธิปดีที่ ๓ สมเด็จพระรามาธิปดีที่ ๒ หรือ สมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูรก็ได้ ส่วนเหตุผลที่ว่า ลิลิตพระลอแต่งในสมัยพระนารายณ์มหาราช เนื่องจากสันนิษฐานคำ "มหาราชเจ้านิพนธ์" และ "สมเด็จเยาวเจ้าบรรจง" ในโคลงสองบทดังกล่าวว่า หมายถึงสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงพระราชนิพนธ์ และเจ้าฟ้าอภัยทศพระราชอนุชาทรงเขียน ทำนองแต่ง เป็นคำประพันธ์ประเภทลิลิตสุภาพประกอบด้วยร่ายสุภาพและโคลงสุภาพเป็นส่วนใหญ่ บางโคลงมีลักษณะคล้ายโคลงดั้นและโคลงโบราณ และร่ายบางบทเป็นร่ายโบราณและร่ายดั้น ส่วนความมุ่งหมาย แต่งถวายพระเจ้าแผ่นดินเพื่อให้เป็นที่สำราญหฤทัย

เรื่องย่อ มีเนื้อความว่า เมืองสรวงและเมืองสรองเป็นศัตรูกัน พระลอกษัตริย์เมืองสรวงทรงพระสิริโฉมยิ่งนัก จนเป็นที่ต้องพระทัยพระเพื่อนพระแพงราชธิดาของท้าวพิชัยพิษณุกรกษัตริย์แห่งเมืองสรอง นางรื่นนางโรยพระพี่เลี้ยงได้ขอให้ปูเจ้าสมิงพรายช่วยทำเสน่ห์ให้พระลอเสด็จมาเมืองสรวง เมื่อพระลอต้องเสน่ห์ได้ตรัสลาพระนางบุญเหลือพระราชมารดา และนางลักษณวดีมเหสี เสด็จไปเมืองสรองพร้อมกับนายแก้วนายขวัญพระพี่เลี้ยง พระลอทรงเสี่ยวน้ำที่แม่น้ำกาหลง ถึงแม้จะปรากฏรางร้ายก็ทรงผืนพระทัยเสด็จต่อไป ไก่ผีของปูเจ้าสมิงพรายล่อพระลอกับนายขวัญและนายแก้วไปจนถึงสวนหลวง นางรื่นนางโรยออกอุบายลอบนำพระลอกับนายแก้วและนายขวัญไปไว้ในตำหนักของพระเพื่อนพระแพง ท้าวพิชัยพิษณุกรทรงทราบเรื่องก็ทรงพระเมตตารับสั่งจะจัดการอภิเษกพระลอกับพระเพื่อนและพระแพงให้ แต่พระเจ้าย่าเลี้ยงของพระเพื่อนพระแพงยังทรงพยาบาลพระลอ อ้างรับสั่งท้าวพิชัยพิษณุกรตรัสสั่งใช้ให้ทหารไปรุมจับพระลอ พระเพื่อนพระอพงและพระพี่เลี้ยงทั้งสี่ช่วยกันต่อสู้จนสิ้นชีวิตทั้งหมดท้าวพิชัยพิษณุกรทรงพระพิโรธพระเจ้าย่าและทหาร รับสั่งให้ประหารชีวิตทุกคน พระนางบุญเหลือทรงส่งทูตมาร่วมงานพระศพกษัตริย์สาม ในที่สุดเมืองสรวงและเมืองสรองกัลป์เป็นไมตรีต่อกัน

คติธรรมที่ปรากฏในลิลิตพระลอ ได้แก่

๑) พระลอตรัสต่อพระนางบุญเหลือตอนที่เสด็จออกจากเมือง

ใดใดในโลกล้วน อนิจจัง
คงแต่บาปบุญยัง เที่ยงแท้
คือเงาติดตัวตรัง ตรึงแน่น อยู่นา
ตามแต่บุญบาปแล้ ก่อเกื้อรักษา

๒) นายแก้วนายขวัญกราบทูลเตือนพระสติแก่พระลอตอนเสด็จมาถึงชนบททอดพระเนตรเห็นภูมิประเทศอันทุรกันดาร

พระเอยอาบน้ำขุ่น เอาเย็น
ปลารผอกหมกเหม็นยาม ยากเคี้ยว
รุกรุยราคจำเป็น ปางเมื่อ แคลนา
อดอยู่เยี่ยวดิ้วเดี่ยว อยู่ได้ฉันใด
ยามไร้เด็ดดอกหญ้า แซมผม พระเอย
หอมบ่หอมทัดดม ดั่งบ้า
สุกรมลำดวนชม เชยกลิ่น พระเอย
หอมกลิ่นเรียมโอ้อ้า กลิ่นแก้วติดใจ

๓) นายแก้วนายขวัญนางรื่นนางโรยกล่าวเตือนสติต่อกัน เพื่ออดใจไม่แสดงความรักต่อกันในตำหนับของพระเพื่อนพระแพง เป็นการแสดงความเคารพและจงรักภักดีต่อเจ้านายและสถานที่สำคัญในตำหนักพระเพื่อนพระแพง เป็นการแสดงความเคารพและจงรักภักดีต่อเจ้านายและสถานที่สำคัญ

เรานี้เราเผ่าผู้ ภักดี
ผิดเท่าธุลีกลัว เกลียดใกล้
ผิผิดกึ่งเกศี แหนงว่า ตายนา
ดีกว่าเป็นคนให้ ท่านชี้หลังตน[๑๐๔]

สมัยอยุธยาตอนกลาง (พ.ศ. ๒๑๕๓ - ๒๒๓๑) มี ๒๐ เรื่อง ได้แก่ ๑) กาพย์มหาชาติ ๒) โคลงทศรถสอนพระราม ๓) โคลงราชสวัสดิ์ ๔) โคลงพาลีสอนน้อง ๕) สมุทรโฆษคำฉันท์ ๖) โคลงเบ็ดเตล็ด (สมเด็จพระนารายณ์มหาราช) ๗) เสือโคคำฉันท์ ๘) จินดามณี ๙) พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ ๑๐) อนิรุทธ์คำฉันท์ ๑๑) โคลงเบ็ดเตล็ด (ศรีปราชญ์) ๑๒) กาพย์ห่อโคลง ๑๓) โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ๑๔) โคลงอักษรสามหมู่ ๑๕) โคลงนิราศนครสวรรค์ ๑๖) คำฉันท์ดุษฎีสังเวยกล่อมช้าง ๑๗) นิราศสีดา ๑๘) โคลงกวีโบราณ ๑๙) โคลงทวาทศมาส ๒๐) นิราศหริภุญชัย

---

[๑๐๔] http://su-usedbook.tarad.com/product.detail_๙๗๓๕๙_th_๕๑๘๒๕๕๘

ภาพที่ ๕.๓๓ กาพย์มหาชาติ[๑๐๕]

กาพย์มหาชาติ เป็นวรรณคดีเก่าแก่เล่มหนึ่ง ที่แต่งขึ้นเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง และประวัติการแต่งก็ไม่ปรากฏแน่ชัด แต่ถือว่ามีคุณค่าทั้งทางวรรณคดีและทางพุทธศาสนา สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า กาพย์มหาชาติน่าจะแต่งขึ้นในสมัยพระเจ้าทรงธรรม เมื่อมีประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตร่วมกันแต่งขึ้น ในช่วง พ.ศ.๒๑๔๕ - ๒๑๗๐ เนื้อหาของกาพย์มหาชาตินั้น เป็นการเล่าเรื่องมหาชาติ หรือเรื่องมหาเวสสันดรชาดกนั่นเอง เป็นการแต่งแบบที่เรียกว่า ยกคาถา กล่าวคือ ยกคาถาภาษาบาลีขึ้นมาประโยคหนึ่ง แล้วแต่งภาษาไทยเล่าสลับไปเป็นช่วงๆ จนจบ โดยใช้คำประพันธ์ที่เรียกว่าร่ายโบราณ หรือที่เรียกกันในสมัยนั้นว่า ร่ายมหาชาติ เนื่องจากเป็นร้อยกรองที่แต่งไว้สำหรับการเทศน์เรื่องมหาชาตินั่นเอง แต่ละกัณฑ์ (ในกาพย์มหาชาติเรียกว่า บรรพ) มีความยาวไม่มาก จุดมุ่งหมายของกาพย์มหาชาติใช้เทศน์ให้อุบาสกอุบาสิกาฟัง[๑๐๖]

ภาพที่ ๕.๓๔ สมุทรโฆษคำฉันท์[๑๐๗]

---

[๑๐๕] http://khunmaebook.tarad.com/product.detail_๖๔๖๓๔๗_th_๔๘๗๑๑๕๗

[๑๐๖] https://sites.google.com/site/mintsongsiri/smay-xyuthya-txn-klang-๑

[๑๐๗] http://www.su-usedbook.com/product.detail_๓๖๖๘๗_th_๔๑๘๑๗๘๐#

สมุทรโฆษคำฉันท์ เป็นวรรณคดีที่ได้รับการยกย่องจาก วรรณคดีสโมสร ในสมัยรัชกาลที่ ๖ ว่าเป็นเรื่องที่แต่งดีเป็นเยี่ยมในกระบวนคำฉันท์ เป็นวรรณกรรมขนาดย่อม มีความยาว ของเนื้อเรื่อง ๒๑๒๘ บท (นับรวมแถลงท้ายเรื่อง ๒๑ บท) กับโคลงท้ายเรื่องอีก ๔ บท สมุทรโฆษคำฉันท์นับเป็นหนึ่งในวรรณคดีไทย ที่มีประวัติอันยาวนาน สืบเนื่องมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา จวบจนถึงช่วงต้นแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มีเนื้อหาแบบนิยายไทยทั่วไป ที่มีความรักและการพลัดพราก กวีได้สอดแทรกขนบการแต่งเรื่องไว้อย่างสมบูรณ์ ขณะเดียวกัน นักประวัติศาสตร์ยังใช้วรรณคดีเล่มนี้สำหรับการอ้างอิงหลักฐานทางประวัติศาสตร์ด้านขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมด้วย สมุทรโฆษคำฉันท์มีผู้แต่งสามท่านซึ่งแต่งในยุคสมัยต่างๆ กัน ดังนี้ *พระมหาราชครู* แต่งขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แห่งกรุงศรีอยุธยา แต่แต่งตั้งปี พ.ศ. ใดไม่ปรากฏ คาดว่าน่าจะอยู่ในราว พ.ศ. ๒๒๐๐ *สมเด็จพระนารายณ์มหาราช* ทรงพระราชนิพนธ์ด้วยพระองค์เอง ๒๐๕ บท แต่ไม่จบเรื่อง ก็สวรรคตเสียก่อน และ*สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส* ในสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทรงพระนิพนธ์ต่อจากนั้นจนจบเรื่อง นับได้ ๘๖๑ บท หลังจากที่ค้างอยู่นานถึง ๑๖๐ ปี (นับจากสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเสด็จสวรรคต เมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๑) เนื้อเรื่องดัดแปลงมาจากสมุทรโฆษชาดก ในปัญญาสชาดก กล่าวคือเป็นชาดกที่มิได้มีอยู่ในพระไตรปิฎก แต่เนื้อหาในเรื่องที่พระราชครูแต่งนั้น แตกต่างไปจากชาดกอยู่บ้าง ทว่าเมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงแต่ง พระองค์ได้ดำเนินตามปัญญาสชาดกจนจบเรื่อง[๑๐๘]

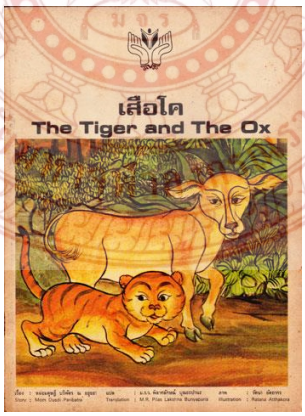

ภาพที่ ๕.๓๕ เสือโคคำฉันท์[๑๐๙]

---

[๑๐๘] https://sites.google.com/site/mintsongsiri/smay-xyuthya-txn-klang-๑

[๑๐๙] https://www.google.co.th/search?biw=๑๓๖๖&bih=๖๕๑&tbm=isch&sa=๑&ei=LJqsWt๓SCsbjvgSQyIHIBA&q=เสือโคคำฉันท์+สมัยอยุธยา

เสือโคคำฉันท์เป็นวรรณคดีประเภทฉันท์ที่มีความยาวมาก เป็นเรื่องแรกของไทย โดยอาศัยเค้าโครงเรื่องจากปัญญาสชาดก แต่งโดยพระมหาราชครู เป็นฉันท์เกือบทั้งหมด มีเฉพาะบทสุดท้าย ๒ บทที่แต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้เป็นสุภาษิตสอนใจ

สาระสำคัญ ได้แก่ เสือโคเป็นนิทานพื้นเมืองที่มีการเล่าต่อกันมาช้านาน อันเป็นเรื่องราวระหว่างลูกเสือกับลูกโค ซึ่งต่างมีมิตรไมตรีอันดีต่อกัน ภายหลังฤาษีเสกให้เป็นคนทั้งสองตัว เสือให้เป็นคนชื่อว่า พหลวิชัย อายุมากกว่ามีฐานะเป็นพี่ ส่วนโคให้เป็นคนมีชื่อว่า คาวี มีอายุน้อยกว่ามีฐานะเป็นน้อง จากนั้นลูกเสือกับลูกโคเดินออกมาจากป่า พระฤาษีเห็นเข้าจึงเกิดความสงสารจึงได้ชุบเลี้ยงไว้ วันหนึ่งพระฤาษีถามลูกสัตว์ทั้งสองได้ความว่า วันหนึ่งแม่เสือออกไปล่าเหยื่อ ลูกเสือถูกทิ้งไว้นานหิวนมมากลูกโคเห็นจึงเกิดความสงสาร ได้บอกให้แม่โคให้นมแก่ลูกเสือด้วย ลูกเสือได้กินนมแม่โคจึงเกิดความรักต่อลูกโคและแม่โค เมื่อแม่เสือกลับมา ลูกเสือได้ขอร้องให้แม่เสือเลิกทำร้ายแม่โคกับลูกโค แม่เสือรับคำแต่ทำไม่ได้ ภายหลังได้กินแม่โค ลูกเสือกับลูกโคไม่พอใจ จึงรวมกันทำร้ายแม่เสือจนตาย จากนั้นก็ชวนกันออกมาจากป่าเดินมาเรื่อยๆ จนพบฤาษี ได้รับการชุบเลี้ยงให้เป็นคน ต่อมาทั้งสองกราบลาพระฤาษีเพื่อไปยังเมืองจันทบูรนคร คาวีได้เจอกับยักษ์ทำการต่อสู้กัน คาวีฆ่ายักษ์ได้ พระเจ้ามคธผู้ครองเมืองนั้นจึงยกพระธิดาพระนามว่า สุรสุดาเป็นพระชายา แต่คาวีมีความกตัญญูต่อพี่พหลวิชัย จึงกราบทูลให้พระราชทานให้กับพหลวิชัย คาวีจากพหลวิชัยเพื่อเดินทางต่อไปจนถึงเมืองร้างเมืองหนึ่ง มีนามว่า รมยนคร ที่เมืองนี้มีความอดอยากถึงขนาดนกอินทรีต้องจับผู้คนกินเป็นอาหาร คาวีพบกล่องใบใหญ่ใบหนึ่ง เมื่อลองแกะดูก็พบพระธิดาจันทร์หอมผู้เป็นพระธิดาของท้าวมัทราชอยู่ในนั้น คาวีทำการปราบนกอินทรีใหญ่ตายแล้ว ก็ได้พระธิดาจันทร์เป็นชายาและได้ครองเมืองรมยนครต่อมา พระนางจันทร์สุดา สรงน้ำแล้วก็นำเส้นผมใส่ผอบปล่อยให้ลอยน้ำไป กษัตริย์เมืองพัทธพิลัยนามว่าท้าวยศภูมิ เก็บผอบได้แล้วทรงเปิดผอบออกมา ก็ปรากฏมีเส้นผมอยู่ในนั้น เส้นผมนั้นเป็นเส้นผมที่หอมมากมีกลิ่นหอมอบอวลพาให้หลงใหล กษัตริย์เมืองพัทธภูมิทรงใช้ให้นางทาสีไปทำอุบายหลอกถามความลับเกี่ยวกับพระขรรค์จากพระนางจันทร์สุดา ทราบว่าชีวิตของพระคาวีอยู่ในพระขรรค์จึงเอาไปเผาเสีย ทำให้คาวีสิ้นพระชนม์ แล้วนางทาสีก็พานางจันทร์สุดาไปถวายท้าวยศภูมิ แต่ด้วยอำนาจของความซื่อสัตย์ ความจงรักภักดีของนางจันทร์สุดาที่มีต่อคาวี จึงทำให้พระวรกายของพระนางจันทร์สุดามีความร้อนดั่งไฟ ท้าวยศภูมิไม่อาจเข้าใกล้ได้เลยทำให้รอดพ้นจากการล่วงเกินใด ๆ ฝ่ายพหลวิชัยได้ตามหาคาวีจนช่วยแก้ให้ฟื้นคืนชีพได้ แล้วพาเข้าเมืองพันธพิสัยเพื่อตามหานางจันทร์สุดา พหลวิชัยปลอมตัวเป็นฤาษี รับอาสาชุบตัวท้าวยศภูมิให้เป็นคนหนุ่มหล่อ ระหว่างทำพิธีอยู่ เมื่อท้าวยศภูมิเผลอก็ผลักท้าวยศภูมิเข้าไปในกองไฟ เมื่อฆ่าท้าวยศภูมิสำเร็จแล้ว ก็ให้คาวีแต่งตัวเป็นกษัตริย์ครองราชย์สมบัติอยู่เมืองพัทธพิสัยร่วมกับพระนางจันทร์สุดา

คุณค่าของเสือโคคำฉันท์ ประกอบด้วย ๑) ในด้านอักษรศาสตร์ มีเนื้อหาสนุกสนานน่าติดตาม ถ้อยคำสำนวนไพเราะ ใช้ถ้อยคำได้เหมาะสมกับฉันท์ชนิดต่างๆ ๒) ในด้านพระพุทธศาสนา ให้คติธรรมเกี่ยวกับการรักษาความสัตย์ เกิดเป็นคนควรรักษาความสัตย์ไว้กับตัว มีพุทธภาษิตกล่าวไว้ว่าจะมีชื่อเสียงเพราะความสัตย์[๑๑๐]

---

[๑๑๐] http://pspreaw.wixsite.com/thailandliterature/untitled-c๑rrn

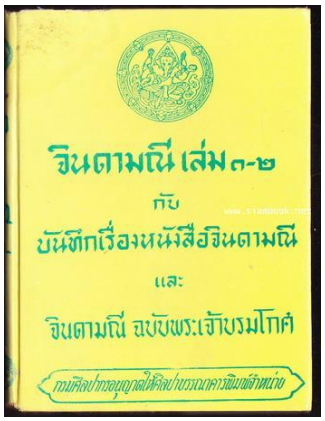

ภาพที่ ๕.๓๖ จินดามณี[๑๑๑]

ผู้แต่ง พระโหราธบดี รับราชการในหน้าที่โหรหลวงอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา ตำนานศรีปราชญ์ที่พระนาปริยัติธรรมธาดา แต่งกล่าวพระโหราธิบดีเป็นบิดาของศรีปราชญ์ สันนิษฐานว่าอาจถึงกรรมก่อน พ.ศ.๒๒๒๓ ซึ่งเป็นปีที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชรับสั่งให้รวบรวมชำระกฎหมายเหตุ ซึ่งท่านแต่งไว้เข้ากับฉบับอื่น ๆ เรียกชื่อต่อมาว่า "พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ" มีประวัติความเป็นมาว่าในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชพวกมิชชั่นนารีฝรั่งกำลังเข้าเผยแพร่ศาสนาคริสต์และวิชาการอย่างฝั่งจนถึงการตั้งโรงเรียนสอนเด็กไทย สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเกรงว่าคนไทยจะหันไปนิยมอย่างฝรั่ง จึงรับสั่งให้พระโหราธิบดีแต่งจินดามณีขึ้นเพื่อจะสอนคนไทยมีแบบเรียนเป็นของตนเอง และรู้วิชาอย่างไทย ๆ ไม่หันแหไปฝักใฝ่ข้างฝรั่ง แต่งเป็นร้อยแก้ว บางตอนเป็นคำประพันธ์ประเภทต่าง ๆ โดยมีความมุ่งหมายเพื่อใช้เป็นแบบเรียนอ่านให้มีความรู้ทางหลักภาษาแลการแต่งคำประพันธ์ เรื่องย่อต้อนต้นกล่าวถึงคำและข้อความสำหรับอ่าน เป็นความรู้ทางหลักภาษาตอนท้ายเป็นกฎเกณฑ์การแต่งคำประพันธ์ และตัวอย่างคำประพันธ์ชนิดต่าง ๆ[๑๑๒]

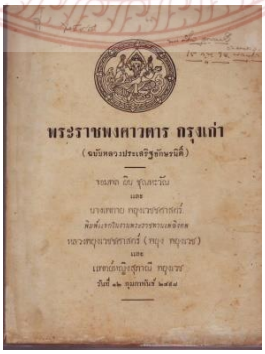

ภาพที่ ๕.๓๗ พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ[๑๑๓]

---

[๑๑๑] http://www.su-usedbook.com/product-th-๙๗๓๕๙-๖๒๑๖๑๐๗-จินดามณี+เล่ม๑+๒+กับบันทึกเรื่องหนังสือจินดามณี+และ+จินดามณีฉบับพระเจ้าบรมโกศ.html#

[๑๑๒] http://cruthai.blogspot.com/

[๑๑๓] i-yabooks.tarad.com/product.deta..._๒๖๔๙๐๘๔

สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงพระประสงค์ให้รวบรวมจดหมายเหตุและเหตุการณ์ต่างๆ รวบรวมไว้ด้วยกัน ในช่วง พ.ศ. ๒๒๒๓ หลวงประเสริฐอักษรนิติเป็นผู้ได้มาจากชาวบ้านแล้วนำมาถวายสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงประทานชื่อให้เป็นเกียรติ คำประพันธ์เป็นร้อยแก้ว เป็นการบันทึกเหตุการณ์สำคัญ หรือเหตุการณ์แปลก ๆ ไว้ เพื่อบันทึกเหตุการณ์บ้านเมืองไว้เป็นหลักฐานโดยมีสาระสำคัญเริ่มตั้งแต่เริ่มสร้างพระพุทธรูปวัดพนัญเชิง พ.ศ. ๑๘๖๗ จุลศักราช ๖๘๖ ไปจนถึง พ.ศ. ๒๑๔๗ สมเด็จพระนเรศวรเสด็จไปรบที่เมืองเชียงใหม่ ประชวรสวรรคตที่เมืองห้างหลวง[๑๑๔]

สมัยอยุธยาตอนปลาย (พ.ศ. ๒๒๗๕ - ๒๓๑๐) มี ๑๑ เรื่อง ได้แก่ ๑) โคลงชะลอพระพุทธไสยาสน์ ๒) นันโทปนันทสูตรคำหลวง ๓) พระมาลัยคำหลวง ๔) กาพย์เห่เรือ ๕) กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง ๖) กาพย์ห่อโคลงนิราศ (ธารโศก) ๗) เพลงยาวเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร ๘) บทละครเรื่องดาหลัง และอิเหนา ๙) โคลงนิราศพระบาท ๑๐) กลบทสิริวิบุลกิติ ๑๑) ปุณโณวาทคำฉันท์ นอกจากนี้ยังมีวรรณคดีที่ไม่ปรากฏนามผู้แต่งหรือสมัยที่แต่งอีกส่วนหนึ่ง เช่น คาวี ไชยเชษฐ์ มโนราห์ สุวรรณหงส์ สังข์ทอง สังข์ศิลป์ชัย เป็นต้น

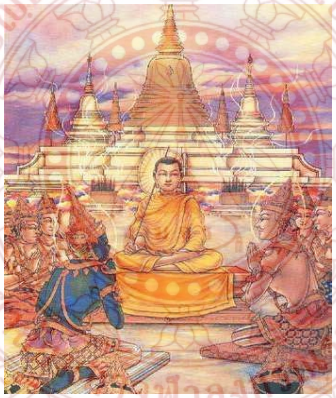

ภาพที่ ๕.๓๘ พระมาลัยคำหลวง[๑๑๕]

พระมาลัยคำหลวง แต่งโดยเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ลักษณะการแต่งใช้ร่ายสุภาพ บางตอนคล้ายกาพย์ยานี มีคาถาบาลีสั้น ๆ แทรกอยู่หน้าบท ตอนท้ายเป็นโคลงสี่สุภาพ

เรื่องย่อ กล่าวถึงพระมาลัยพระเถระอรหันต์องค์หนึ่งซึ่งรับถวายดอกบัวจากชายเข็ญใจแล้วนำไปบูชาพระจุฬามณี ณ ดาวดึงส์ พระมาลัยได้มีปุจฉาถามข้อสงสัยแก่พระอินทร์ถึงเรื่องการบำเพ็ญกุศล ต่อมาพระศรีอารยเมตไตรยได้มาตรัสสนทนาด้วย ว่าพระองค์จะเสด็จลงมาประกาศศาสนาเมื่อศาสนาของพระสมณโคดมสิ้นสุด ๕๐๐๐ ปีแล้ว เมื่อสิ้นศาสนาของพระสมณโคดมแล้วจะเกิดกลียุค อายุคนจะสั้นแค่ ๕-๑๐ ปี เมื่อสิ้นยุคเข็ญจะเกิดความอุดมสมบูรณ์ ระยะนี้พระองค์จะลงมาตรัสสอนคนให้ตั้งมั่นอยู่ในความดี

---

[๑๑๔] https://sites.google.com/site/mintsongsiri/smay-xyuthya-txn-klang-๑

[๑๑๕]https://www.google.co.th/search?biw=๑๓๖๖&bih=๖๕๑&tbm=isch&sa=๑&ei=๔๖CsWo๒ilMaAvwTn๗YXgCA&q=พระมาลัยคำหลวง+++สมัยอยุธยา

คุณค่า ได้แก่ ๑) แสดงความศรัทธาในพระพุทธเจ้าที่แน่นแฟ้น ๒) ความเชื่อในบาป บุญ คุณ โทษ ๓) พรรณนาโวหารเกี่ยวกับนรก-สวรรค์ได้งดงาม[๑๑๖]

ภาพที่ ๕.๓๙ บทละครเรื่องอิเหนา[๑๑๗]

อิเหนาเป็น วรรณคดีเก่าแก่เรื่องหนึ่งของไทย เป็นที่รู้จักกันมานาน เข้าใจว่าน่าจะเป็นช่วงปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยได้ผ่านมาจากหญิงเชลยปัตตานี ที่เป็นข้าหลวงรับใช้พระราชธิดาของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๒๗๕ – ๒๓๐๑) โดยเล่าถวายเจ้าฟ้ากุณฑลและเจ้าฟ้ามงกุฎ พระราชธิดา จากนั้นพระราชธิดาทั้งสองได้ทรงแต่งเรื่องขึ้นมาองค์ละเรื่อง เรียกว่าอิเหนาเล็ก (อิเหนา) และอิเหนาใหญ่ (ดาหลัง) ประวัติดังกล่าวมีบันทึกไว้ในพระราชนิพนธ์อิเหนา ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เรื่องอิเหนา หรือที่เรียกกันว่านิทานปันหยีนั้น เป็นนิทานที่เล่าแพร่หลายกันมากในชวา เชื่อกันว่าเป็นนิยายอิงประวัติศาสตร์ของชวา ในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ปรุงแต่งมาจากพงศาวดารชวา และมีด้วยกันหลายสำนวน พงศาวดารเรียกอิเหนาว่า “ ปันจี อินู กรัตปาตี” (Panji Inu Kartapati) แต่ในหมู่ชาวชวามักเรียกกันสั้นๆ ว่า “ปันหยี” (Panji) ส่วนเรื่องอิเหนาที่เป็นนิทานนั้น น่าจะแต่งขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑ หรือในยุคเสื่อมของราชวงศ์อิเหนาแห่งอาณาจักรมัชปาหิต และอิสลามเริ่มเข้ามาครอบครอง นิทานปันหยีของชวานั้น มีด้วยกันหลายฉบับ แต่ฉบับที่ตรงกับอิเหนาของเรานั้น คือ ฉบับมาลัต ใช้ภาษากวีของชวาโบราณ มาจากเกาะบาหลี

ข้อคิดที่ปรากฏในอิเหนา ได้แก่

๑) การเอาแต่ใจตนเอง อยากได้อะไรเป็นต้องได้ จากในวรรณคดีเรื่องอิเหนานั้น เราได้ข้อคิดเกี่ยวกับการเอาแต่ใจตนเอง อยากได้อะไรเป็นต้องได้ ไม่รู้จักระงับความอยากของตน หรือพอใจในสิ่งที่ตนมีแล้ว ซึ่งการกระทำเช่นนี้ทำให้เกิดปัญหามากมายตามมา และคนอื่นๆ ก็พลอยเดือดร้อนไปด้วย ดังเช่นในตอนที่อิเหนาได้เห็นนางบุษบาแล้วเกิดหลงรัก อยากได้มาเป็นมเหสีของตน กระนั้นแล้วอิเหนาจึงหาอุบายแย่งชิงนางบุษบา แม้ว่านางจะถูกยกให้จรกาแล้วก็ตาม โดยที่อิเหนาได้ปลอมเป็นจรกาไปลักพาตัวบุษบา แล้วพาไปยังถ้ำทองที่ตนได้เตรียมไว้ ซึ่งการกระทำของอิเหนานั้นเป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้อง ทำให้ผู้คนเดือดร้อนไปทั่ว พิธีที่เตรียมไว้ก็ต้องล่มเพราะบุษบาหายไป อีกทั้งเมืองยังถูกเผาเกิดความเสียหายเพียงเพราะความเอาแต่ใจอยากได้บุษบาของอิเหนานั่นเอง

---

[๑๑๖] http://thaipoemhistory.blogspot.com/๒๐๑๓/๐๒/blog-post_๒๗๐๒.html

[๑๑๗] https://www.google.co.th/search?biw=๑๓๖๖&bih=๖๕๑&tbm=isch&sa=๑&ei=๖aOsWpTOKsfhvgTggJXICw&q=อิเหนา++++สมัยอยุธยา

๒) การใช้อารมณ์ ในชีวิตของมนุษย์ทุกคนนั้น ย่อมต้องประสบพบกับเรื่องที่ทำให้เราโมโห หรือทำให้อารมณ์ไม่ดี ซึ่งเมื่อเป็นดังนั้น เราควรจะต้องรู้จักควบคุมตนเอง เพราะเมื่อเวลาเราโมโห เราจะขาดสติยั้งคิด เราอาจทำอะไรตามใจตัวเองซึ่งอาจผิดพลาด และพลอยทำให้เกิดปัญหาตามมาอีก ฉะนั้นเราจึงต้องรู้จักควบคุมอารมณ์ตนเอง และเมื่อเรามีสติแล้วจึงจะมาคิดหาวิธีแก้ปัญหาต่อไป ซึ่งภายในเรื่องอิเหนาเราจะเห็นได้จากการที่ท้าวดาหาได้ประกาศยกบุษบาให้ใครก็ตามที่มาสู่ขอ โดยจะยกให้ทันที เพราะว่าทรงกริ้วอิเหนาที่ไม่ยอมกลับมาแต่งงานกับบุษบาตามที่ได้หมั้นหมายกันไว้ การกระทำของท้าวดาหานี้ได้ก่อให้เกิดปัญหาและความวุ่นวายหลายอย่างตามมา และท้าวดาหานั้นยังกระทำเช่นนี้โดยมิได้สนใจว่าบุตรสาวของตนจะรู้สึกเช่นไร หรือจะได้รับความสุขหรือความทุกข์หรือไม่

๓) การใช้กำลังในการแก้ปัญหา โดยปกติแล้ว เวลาที่เรามีปัญหาเราควรจะใช้เหตุผลในการแก้การปัญหานั้น ซึ่งถ้าเราใช้กำลังในการแก้ปัญหา นั้นเป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้อง ซึ่งอาจจะทำให้เกิดผลเสียตามมา และอาจเป็นการทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนไปด้วย ตัวอย่างเช่น ท้าวกะหมังกุหนิงที่ได้ส่งสารมาสู่ขอบุษบาให้กับวิหยาสะกำบุตรของตน เมื่อทราบเรื่องจากท้าวดาหาว่าได้ยกบุษบาให้กับจรกาไปแล้ว ก็ยกทัพจะมาตีเมืองดาหาเพื่อแย่งชิงบุษบา ซึ่งการกระทำที่ใช้กำลังเข้าแก้ปัญหานี้ก็ให้เกิดผลเสียหลายประการ ทั้งทหารที่ต้องมาต่อสู้แล้วพากันล้มตายเป็นจำนวนมาก สูญเสียบุตรชาย และในท้ายที่สุดตนก็มาเสียชีวิต เพียงเพราะต้องการบุษบามาให้บุตรของตน

๔) การไม่รู้จักประมาณตนเอง เราทุกคนเมื่อเกิดมาแล้ว ย่อมมีในสิ่งที่แตกต่างกัน เกิดมาในขสภาวะแวดล้อมที่แตกต่างกัน เราก็ควรรู้จักประมาณตนเองบ้าง ใช้ชีวิตไปกับสิ่งที่คู่ควรกับตนเอง พอใจในสิ่งที่ตนมี เราควรเอาใจเขามาใส่ใจเรา คำนึงถึงความรู้สึกของคนอื่นด้วย ถ้าเรารู้จักประมาณตนเองก็จะทำให้เราสามารถใช้ชีวิตได้อย่างมีความสุข ซึ่งถ้าเราไม่รู้จักประมาณตนเอง ก็อาจทำให้เราไม่มีความสุข เพราะไม่เคยสมหวังในชีวิต เช่นกับ จรกาที่เกิดมารูปชั่ว ตัวดำ อัปลักษณ์ หน้าตาน่าเกลียด จรกานั้นไม่รู้จักประมาณตนเอง ใฝ่สูง อยากได้คู่ครองที่สวยโสภา ซึ่งก็คือบุษบา เมื่อจรกามาขอบุษบา ก็ไม่ได้มีใครที่เห็นดีด้วยเลย ในท้ายที่สุด จรกาก็ต้องผิดหวัง เพราะอิเหนาเป็นบุคคลที่เหมาะสมกับบุษบาไม่ใช่จรกา

๕) การทำอะไรโดยไม่ยั้งคิด หรือคำนึงถึงผลที่จะตามมา การจะทำอะไรลงไป เราควรจะคิดทบทวนหรือ ชั่งใจเสียก่อนว่าเป็นการกระทำที่ถูกต้องหรือไม่ ทำแล้วเกิดผลอะไรบ้าง แล้วผลที่เกิดขึ้นนั้นก่อความเดือดร้อนให้ผู้อื่นหรือไม่ เกิดอย่างไรบ้าง เมื่อเรารู้จักคิดทบทวนก่อนจะกระทำอะไรนั้น จะทำให้เราสามารถลดการเกิดปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้น หรือสามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ทันท่วงที ถ้าเราทำอะไรโดยไม่ยั้งคิด ก็มีแต่จะเกิดปัญหาตามมามากมาย เราจะเห็นตัวอย่างได้จากเรื่องอิเหนาในตอนที่อิเหนาได้ไปร่วมพิธีศพของพระอัยกีแทนพระมารดาที่เมืองหมันหยา หลังจากที่อิเหนาได้พบกับจินตะหราวาตี ก็หลงรักมากจนเป็นทุกข์ ไม่ยอมกลับบ้านเมืองของตน ไม่สนใจพระบิดาและพระมารดา ไม่สนใจว่าตนนั้นมีคู่หมั้นอยู่แล้ว ซึ่งมิได้คำนึงถึงผลที่จะตามมาจากปัญหาที่ตนได้ก่อขึ้น จากการกระทำของอิเหนาในครั้งนี้ก็ได้ทำให้เกิดปัญหาหลายอย่างตามมา[๑๑๘]

---

[๑๑๘] https://th.wikipedia.org/wiki/อิเหนา

๕.๒.๓ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาระหว่างสยามประเทศกับศรีลังกา

ในสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ (พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ) ในปี พ.ศ.๒๒๙๖ ได้ส่งราชทูตมาขอพระมหาเถระ และคณะสงฆ์ไปช่วยฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในลังกา ซึ่งการครั้งนี้มีสาเหตุสืบเนื่องมาจากพระเจ้ากิตติราชสิงหะ กษัตริย์ลังกาในขณะนั้น ให้ส่งทูตมาขอนิมนต์พระสงฆ์จากเมืองไทย (กรุงศรีอยุธยา) ไปฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ณ ลังกาทวีป สมัยนั้นตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ แห่งกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าบรมโกศจึงได้ส่งพระสมณทูตไทยจำนวน ๑๐ รูป มีพระอุบาลีเป็นหัวหน้า เดินทางมาประเทศลังกา มาทำการบรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรชาวลังกาถึงสามพันคน ณ เมืองแคนดี้ สามเณรสรณังกรซึ่งได้รับการอุปสมบทในครั้งนี้ ได้รับการสถาปนาจากกษัตริย์ลังกาให้เป็นสมเด็จพระสังฆราช จึงได้เกิดคณะสงฆ์นิกายสยามวงศ์ หรือนิกายสยามวงศ์/อุบาลีวงศ์ขึ้นในลังกา ต่อมาพระอุบาลีเถระเกิดอาพาธและได้มรณภาพในลังกาในเวลาต่อมา ในสมัยเดียวกันนั้นได้มีสามเณรคณะหนึ่งเดินทางไปขอรับการอุปสมบทในประเทศพม่า แล้วกลับมาตั้งนิกาย “ อมรปุรนิกาย” ขึ้น อีกคณะหนึ่งได้เดินทางไปขออุปสมบทจากคณะสงฆ์เมืองมอญ กลับมาตั้งนิกาย “ รามัญนิกาย” ขึ้น ในสมัยนี้ได้มีนิกายเกิดขึ้นในลังกา ๓ นิกาย คือ ๑) นิกายสยามวงศ์ หรืออุบาลีวงศ์ ๒) นิกายอมรปุรนิกาย ๓) นิกายรามัญ นิกายทั้ง ๓ นี้ ยังคงสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน[๑๑๙]

ภาพที่ ๕.๔๐ นิกายสยามวงศ์ในศรีลังกา[๑๒๐]

หนังสือ “พุทธศาสน์สยามวงศ์ โต้คลื่นไปมั่นคงที่ศรีลังกา” ได้กล่าวถึงการเดินทางของคณะสงฆ์สยามเพื่อไปปฏิบัติภารกิจฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในศรีลังกาไว้ พอสรุปความได้ว่า ครั้นพระ

---

[๑๑๙] https://th.wikipedia.org/wiki/ศาสนาพุทธในประเทศศรีลังกา

[๑๒๐] https://www.google.co.th/search?q=ภาพนิกายสยามวงศ์,+ศรีลังกา

เจ้าอยู่หัวบรมโกศ แห่งกรุงศรีอยุธยา ประเทศสยาม ได้ต้อนรับคณะทูตของพระเจ้ากิตติสิริราชสิงห์ ที่เดินทางจากเมืองแคนดี ศรีลังกา และทราบถึงความประสงค์ของพระเจ้ากิตติสิริราชสิงห์ ที่ต้องการได้คณะสงฆ์จากประเทศสยามไปฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในศรีลังกาแล้ว พระเจ้าอยู่หัว บรมโกศได้ทรงเลือกพระอุบาลีเป็นหัวหน้าคณะสงฆ์เดินทางไปเผยแผ่พระพทุธศาสนาในศรีลังกา หลังจากนั้นยังได้โปรดเกล้าฯ ให้พระอุบาลีเถระเป็นผู้คัดเลือกพระภิกษุร่วมคณะไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ศรีลังกาด้วยตนเอง พระอุบาลีเถระได้เลือกพระอริยมุนี ผู้แตกฉานเรื่องพระไตรปิฎก และ พระมหานามะ ผู้รอบรอบรู้ในพระธรรมวินัยร่วมเดินทางไปในครั้งนี้[๑๒๑] พระภิกษุสยามที่ร่วมในคณะเดินทางไปประเทศศรีลังกาในครั้งนั้นว่า คณะพระภิกษุสยาม ประกอบด้วย ๑) พระอบุาลี ๒) พระอริยมุนี ๓) พระมหานาม ๔) พระมหาบุญ ๕) พระมหาสุวรรณ ๖) พระมหามนิศร์ ๗) พระมหามณี ๘) พระพรหมโชติ ๙) พระมณีโชติ ๑๐) พระจันทรโชติ ๑๑) พระธรรมโชติ ๑๒) พระบุญโชติ ๑๓) พระอินทรโชติ ๑๔) พระจนัทสาระ ๑๕) พระสิริจันทะ ๑๖) พระอินทสุวรรณ ๑๗) พระพรหมสร ๑๘) พระยศทิน มีสามเณรร่วมเดินทางอีก ๗ รูป และข้าราชการผู้ใหญ่อีก ๕ ท่าน คือ หลวงวิสุทธไมตรี, หมื่นพิพิธเสน่หา, ขุนวาจาภิรมย์, ขุนมหาพร และขุนพาทีวิจิตร ก่อนออกเดินทาง คณะทูตจากศรีลังกาได้เข้าพบคณะสงฆ์สยามที่วัดธรรมาราม เมื่อราชทูต เข้าเฝ้าฯ กราบถวายบังคมทูลลาพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ทรงพระราชทานพระพุทธรูปทองคำและ เครื่องราชบรรณาการอีกจำนวนมาก เพื่อเป็นราชไมตรีระหว่างกัน

ครั้นถึงเวลาเดินทาง คือวันพฤหัสบดี เดือนยี่ ขึ้น ๑ ค่ำ พ.ศ. ๒๒๙๔ ขณะพระอุบาลีเถระและ คณะสงฆ์ขึ้นเรือ ประชาชนที่มาเฝ้ารอส่งเสียงร้องเซ็งแซ่ “ทั้งยิงปืนแลประโคมดนตรีรื่นเริงทั่วไปใน ท้องน้ำ” เมื่อพระสงฆ์สามเณรขึ้นเรือแล้ว ทูตานุทูตจึงขึ้นเรือตาม เรือคณะทูตศรีลังกาแล่นนำหน้าไปก่อน เรือคณะสงฆ์สยามตามหลังไป ครั้นถึงเขตนครศรีธรรมราช เรือของสมณทูตสยามประสบอุบัติเหตุเข้าเกยชายหาด ฝ่ายเรือชาวศรีลังกาเดินทางไปถึงอินโดนีเซียอย่างปลอดภัย เมื่อรออยู่หลายวันไม่เห็นเรือของสยามแล่นตามไป จึงเดินทางกลับไปศรีลังกาก่อน ฝ่ายสมณทูตสยามเมื่อเห็นว่าไม่สามารถเดินทางต่อไปได้จึงกลับกรุงศรีอยุธยา จนกระทั่งเรือสินค้าชาวฮอลันดาลำหนึ่งเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาและ เข้าเฝ้าฯ พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เจ้าของเรือทราบความเป็นไปจึงอาสาพาคณะสมณทูตสยามไปยังศรีลังกา เรือลำนี้มีชื่อว่า เซซิเลีย ได้พาคณะสมณทูตสยามไปยังศรีลังกา โดยออกเดินทางวันศุกร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๐ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๑๔ (พ.ศ. ๒๒๙๕) ครั้นถึงอินโดนีเซีย ได้เปลี่ยนเรือใหม่ชื่อว่า ออสกาเบ็น ใช้เวบาเดินทางต่อไปอีก ๑ เดือน ๒๓ วัน ก็เข้าเทียบท่าเกาะศรีลังกาที่ตรงโกมาลีในวันอังคาร เดือน ๖ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีระกา เบญจศก จลุศกัราช ๑๑๑๕ (พ.ศ. ๒๒๙๖)

เมื่อพระเจ้ากิตติสิริราชสิงห์ ได้ทราบข่าวการมาถึงของคณะสมณทูต ทรงมีพระกระแสรับสั่ง ให้อำมาตย์ชั้นผู้ใหญ่ ๙ คน มีอัครมหาเสนาบดีเป็นหัวหน้านำของพระราชทานมาต้อนรับ ต่อจากนั้นก็มีขบวนแห่ของศรีลังกานำสู่เมืองแคนดี้ ครั้นถึงเมืองแคนดี้ พระเจ้ากิตติสิริราชสิงห์ ทรงออกต้อนรับด้วยพระองค์เอง บริเวณใกล้แม่น้ำมหาเวลี จากนั้นได้แห่พระพุทธรูปและคณะเข้าไปยังเมืองหลวงอย่างเอิกเกริก และทรงจัดพระราชอุทยานให้เป็นที่พักของคณะสงฆ์ ต่อมาสร้างเป็นวัดเรียกว่า วัดบุปผาราม แต่ชาวศรีลังกาเรียกว่า วัดธรรมิกราช ตามคำเรียกขานพระนามพระเจ้าอยู่หัว

---

[๑๒๑] สัจภูมิ ลออ, **พุทธศาสนน์สยามวงศ์ โต้คลื่นไปมั่นคงที่ศรีลังกา**, หน้า ๔๗-๔๘.

บรมโกศแห่งกรุงสยาม เมื่อถึงวันเสาร์ เดือน ๘ ขึ้น ๑๕ ค่ำ พระเจ้ากิตติสิริราชสิงห์ เสด็จมายังวัดบุปผารามพร้อมข้าราชบริพารทรงอาราธนาคณะสงฆ์สยามมีพระอบุาลีเถระเป็นประธาน ให้อุปสมบทแก่สามเณรสิงหลซึ่งเป็นสังฆนายก จำนวน ๖ รปู ๑ ใน ๖ รูปนี้มีสามเณรสรณังกรรวมอยู่ด้วย การอปุสมบทในครั้งนี้นับเป็นการอุปสมบทครั้งแรกของสยามวงศ์ในศรีลังกา เอกสารฝ่ายศรีลังการะบุว่า มีพระอุบาลีเถระเป็นพระอุปัชฌาย์ พระพรหมโชติและพระมหาบุญเป็นพระคู่สวด ผู้เข้าอุปสมบทเป็นพระสยามวงศ์ รูปแรก คือ สามเณรโกบแบกัตตุเว เจ้าอาวาสวัดโปยมะลุวิหาร รูปที่สองคือ สามเณรนาวินเน เจ้าอาวาสวัดอัศคิริ ส่วนรูปที่สาม คือ สามเณรสรณังกร พระรูปนี้ต่อมาเป็นพระสงัฆราช และเป็นกำลังสำคัญยิ่งในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสยามวงศ์ในศรีลังกา และอาจนับได้ว่าวันอุปสมบทครั้งแรกนี้ เป็นวันเริ่มต้นของพระพุทธศาสนาสยามวงศ์[๑๒๒]

พระสงฆ์สยามในศรีลังกาได้ปฏิบัติสมณกิจอย่างเข้มแข็ง ได้วางรากฐานพระพุทธศาสนาสยามวงศ์ โดยเริ่มจากการท่องคำขานนาค การนุ่งห่ม จนถึงการใช้บทสวดมนต์ต่างๆ การแสดงพระธรรมเทศนา และยังสอนเรื่องวิปัสสนากัมมัฏฐานอีกด้วย ผลงานอันโดดเด่น นอกจากสอนเรื่องธรรมะแล้วยังริเริ่มให้เกิดประเพณีแห่พระธาตุเขี้ยวแก้วอีกด้วย ขบวนแห่พระธาตุเขี้ยวแก้วของศรีลังกา หรือเปราเฮรา (Perahera) ยังกระทำอยู่ตราบจนทุกวันนี้ พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้เล่าถึงขบวนแห่พระธาตุเขี้ยวแก้วไว้อย่างน่าสนใจในเวปไซต์ของวัดประยูรวงศาวาส ตอนหนึ่งว่า “งานเปราเฮรานี้ปีหนึ่งจะจัดใหญ่เพียงครั้งเดียวในช่วงเข้าพรรษาโดยจัดติดต่อกันเป็นเวลา ๑๐ วัน วันสุดท้าย คือ วันพระขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๙ ขบวนแห่เปราเฮราเริ่มเคลื่อนในเวลาตะวันลับฟ้าใช้เวลาประมาณ ๓ ชั่วโมง พวกเราได้เก้าอี้นั่งชมกันสบายขณะที่ประชาชนนอกรั้วฝั่งตรงข้ามยืนบ้างนั่งบ้าง หรือปีนต้นไม้บ้างรอชมเปราเฮราด้วยใจจดจ่อ ได้ทราบว่าพวกเขามารอกันตั้งแต่เช้า งานวัดศรีลังกาไม่มีมหรสพมอมเมาประชาชน รูปแบบความบันเทิงในวัดก็คือการแสดงแบบ เปราเฮรา คือขบวนแห่ที่มีดนตรีประโคมนำหน้าตามด้วยการแสดงชุดต่างๆ สลับกับดนตรีและการแสดงนับไม่ถ้วน ผู้แสดงส่วนใหญ่เป็นผู้ชายมีทุกวัยตั้งแต่เด็กจนแก่ พวกเขาจุดคบเพลิงกาบมะพร้าว สว่างไสวไปในขบวน มีช้างร่วมพิธีอัญเชิญพระธาตุคืนนี้มากถึง ๗๓ เชือก เท่ากับจำนวนคนในคณะของเราที่ไปจากเมืองไทยพอดี ช้างบางเชือกมีงายาวมากจนไขว้กัน ผู้แสดงทุกคนมีสีหน้าอิ่มเอิบเบิกบาน เพราะพวกเขาทำถวายเป็นพุทธบูชาด้วยความศรัทธาในพระพุทธศาสนา แม้เวลาจะล่วงเลยไปมาก เด็กๆ ที่ร่วมแสดงในขบวนก็ไม่ได้แสดงอาการเบื่อหน่ายแต่อย่างใด ที่น่าแปลกก็คือฝูงคนที่รอชมอยู่นอกรั้วตรงข้ามกับเราไม่ย่อมถอย บางกลุ่มนั่ง บางกลุ่มยืน บางคนปีนต้นไม้ ตลอดเวลา ๓ ชั่วโมง พวกเขาไม่เคยถอยเลยทั้งที่การแสดงบางชุดอาจจะซ้ำกัน พวกเขามาชมด้วยความศรัทธาในพระธาตุเขี้ยวแก้ว ผู้แสดงและนักดนตรีนับพันชีวิตที่มาร่วมขบวนเปราเฮราครั้งนี้ล้วนผ่านการฝึกฝนทักษะมาอย่างดีมิฉะนั้นจะไม่สามารถเคลื่อนไหวหรือประโคมดนตรีได้พร้อมเพรียงกัน ความพร้อมเพรียงเป็นความงามที่ชวนติดตาม แม้แต่ช้างที่ร่วมขบวนก็ถูกประดับตกแต่งด้วยผ้าคลุมหลากสีมีไฟดวงเล็กกระพริบบนผ้าคลุม ช้างไม่ตื่นกลัวผู้คนจำนวนมากแต่อย่างใด ทั้งนี้เพราะทางวัดพระธาตุเขี้ยวแก้ว ตั้งกองทุนอุดหนุนให้ชาวบ้านเลี้ยงช้างและฝึกช้างเพื่อการนี้

---

[๑๒๒] พระศรีธวัชเมธี (ชนะ ธมฺมธโช), **อุบาลีรำชึก สืบร่องรอยพระพุทธศาสนา ๒๕๐ ปี นิกายสยามวงศ์ในศรีลังกา** [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://rakpratat.com/index.php?lay=show&ac=ariticle&ld=๙๙๐๖๘ (๑๗ มกราคม ๒๕๖๐).

โดยเฉพาะและยังมีเงินสนับสนุนแต่ละหมู่บ้านที่เป็นสมาชิกให้ฝึกฝนการแสดงหรือเล่นดนตรีตามที่กำหนดว่าหมู่บ้านไหนต้องทำอะไร ชาวบ้านใช้เวลาว่างจากการทำนาหรืองานอาชีพมาฝึกแสดงให้พร้อมเพรียงกันตามที่ทางวัดต้องการ เมื่อถึงเวลาแสดงอย่างครั้งนี้ ทางวัดพระธาตุเขี้ยวแก้วก็จะระดมทุกหมู่บ้านที่เข้าร่วมโครงการมาเข้าขบวนแห่เปราเฮรา...”[๑๒๓]

ความสัมพันธ์ของประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ในประเทศไทย (สยาม) และประเทศศรีลังกา มีลักษณะของความสัมพันธ์ในการสืบทอด พัฒนา และฟื้นฟูพระพุทธศาสนาทั้งสองประเทศ โดยต่างฝ่ายต่างมีบทบาททั้งการเป็นผู้สืบทอดและการเป็นผู้รับการสืบทอดต่างยุคต่างสมัยกัน อันมีผลทำให้พระพุทธศาสนาได้ตั้งมั่นและสถิตอย่างมั่นคงในทั้งสองประเทศจนถึงปัจจุบันโดยฝ่ายไทยหรือสยามได้รับเอาพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์มายึดถือปฏิบัติ ตั้งแต่ราวพุทธศักราช ๑๘๐๐ และเจริญรุ่งเรืองในสยามประเทศโดยเฉพาะในเมืองนครศรธีรรมราช ต่อมาได้เผยแผ่ไปสู่เมืองอื่น ๆ โดยในยุคสมัยของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชกษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัยได้อาราธนาพระสงฆ์และนักปราชญ์ราชบัณฑิตจากเมืองนครศรีธรรมราชไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ที่กรุงสุโขทัย จากกรุงสุโขทัยพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้เจริญรุ่งเรืองและ เผยแผ่ไปยังเมืองอื่นๆ อีกหลายเมือง จนถึงยุคสมัยของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ แห่งกรุงศรีอยุธยา อันตรงกับรัชสมัยของพระเจ้าศรีวิชัยราชสิงห์ แห่งศรีลังกา ซึ่งพระพุทธศาสนาในประเทศศรีลังกา ในยุคของพระเจ้าศรีวิชัยราชสิงห์อยู่ในภาวะเสื่อมถอยถึงขั้นวิกฤต พระเจ้าศรีวิชัยราชสิงห์จึงโปรดให้ส่งทูตจากศรีลังกามานิมนต์พระสงฆ์สยามไปฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในศรีลังกา ประเทศสยามจึงมีบทบาทในการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาสยามวงศ์ในศรีลังกาโดยมีพระอุบาลีเถระเป็นตัวแทน คณะสงฆ์สยามไปฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในศรีลังกาในรัชสมัยพระเจ้ากิตติสิริราชสิงห์ กษัตริย์องค์ต่อมาของศรีลังกา จนพระพุทธศาสนาในศรีลังกาได้ฟื้นตัวขึ้นและเจริญรุ่งเรืองภายใต้นิกาย ที่เรียกว่า พระพุทธศาสนาสยามวงศ์มาจนถึงปัจจุบัน[๑๒๔]

แผนภาพที่ ๕.๔๑ แผนที่แสดงเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ระหว่างสยามประเทศกับศรีลังกา[๑๒๕]

---

[๑๒๓] พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **เยือนสยามนิกายในศรีลังกา**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : http://watprayoon.rog/ (๑๗ มกราคม ๒๕๖๐).

[๑๒๔] สมบูรณ์ บุญฤทธิ์, **ลังกาวงศ์ในสยามแบะสยามวงศ์ในศรีลังกา**, **มหาจุฬาวิชาการ,** ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ (ธันวาคม ๒๕๕๗): หน้า ๓๕.

[๑๒๕] https://pantip.com/topic/๓๑๖๑๖๑๙๘

๕.๓ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยอยุธยา

การศึกษาโบราณคดีเป็นการศึกษาเรื่องราวในอดีตของมนุษย์ โดยผ่านทางการศึกษาหลักฐานทางโบราณคดี ที่ได้มาจากการสำรวจโบราณวัตถุ โบราณสถาน และการศึกษาเอกสารทางประวัติศาสตร์ประเภทต่าง ๆ รวมถึงการศึกษาจากศิลาจารึก จดหมายเหตุ พงศาวดาร เป็นต้น โดยทั่วไปจะต้องใช้ศาสตร์ด้านอื่น ๆ ประกอบในการวิเคราะห์และตีความหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้จากกระบวนการข้างต้น เพื่อให้เรื่องราวในอดีตของมนุษย์มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น[๑๒๖] พระพุทธศาสนา หรือ ศาสนาพุทธ เป็นศาสนาที่มีพระพุทธเจ้าเป็นศาสดา มีพระธรรมที่พระองค์ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง และตรัสสอนไว้เป็นหลักคำสอนสำคัญ มีพระสงฆ์ (ภิกษุ ภิกษุณี) สาวกผู้ตัดสินใจออกบวชเพื่อศึกษาปฏิบัติตนตามคำสั่งสอน ธรรม-วินัย ของพระบรมศาสดา เพื่อบรรลุสู่จุดหมายคือพระนิพพาน และสร้างสังฆะ เป็นชุมชนเพื่อสืบทอดคำสอนของพระบรมศาสดา รวมเรียกว่า พระรัตนตรัยนอกจากนี้ในพระพุทธศาสนา ยังประกอบคำสอนสำหรับการดำรงชีวิตที่ดีงามสำหรับผู้ที่ยังไม่ออกบวช (คฤหัสถ์ - อุบาสก และอุบาสิกา) ซึ่งหากรวมประเภทบุคคลที่ที่นับถือและศึกษาปฏิบัติตนตามคำสั่งสอนของพระบรมศาสดา แล้วจะจำแนกได้เป็น ๔ ประเภท คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา หรือที่เรียกว่า พุทธบริษัท ๔[๑๒๗]

ชาวพุทธในสมัยอยุธยายังคงนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ซึ่งยังคงรุ่งเรืองอยู่ พระมหากษัตริย์หลายพระองค์ทรงเลื่อมในในพระพุทธศาสนา มีการสถาปนาสร้างวัด ปฏิสังขรณ์วัด สร้างสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และงานวรรณกรรม เป็นจำนวนมาก เช่น สมเด็จพระนารายณ์ ได้เสด็จออกผนวชระหว่างครองราชย์ที่วัดจุฬามณี ลพบุรี ในสมัยอยุธยานี้มีการแต่งหนังสือเกี่ยวกับพระพุทธศาสนามากมาย เช่น มหาชาติคำหลวง กาพย์มหาชาติ นันโทปนันทสูตร พระมาลัยคำหลวง ปุณโณวาทคำฉันท์ เป็นต้น[๑๒๘] ซึ่งสิ่งที่กล่าวมานี้ ได้สะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของหลักพุทธธรรมในพระพุทธศาสนาทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ดังนั้น ในประเด็นหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยอยุธยา ได้แบ่งเนื้อหาการศึกษาออกเป็น ๕ หัวข้อ คือ ๑) หลักพุทธธรรมจากโบราณสถานที่เป็นวัดในสมัยอยุธยา ๒) หลักพุทธธรรมจากสถาปัตยกรรมในสมัยอยุธยา ๓) หลักพุทธธรรมจากประติมากรรมในสมัยอยุธยา ๔) วิเคราะห์หลักพุทธธรรมจากจิตรกรรมในสมัยอยุธยา และ ๕) หลักพุทธธรรมจากวรรณกรรมในสมัยอยุธยา แต่ละหัวข้อจะได้นำเสนอตามลำดับดังนี้

---

[๑๒๖] ปรีชา กาญจนาคม, **โบราณคดีเบื้องต้น**, (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๖), หน้า ๓๐.

[๑๒๗] คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒๐.

[๑๒๘] http://www.oknation.net/blog/preeeecha/๒๐๑๐/๐๒/๑๗/entry-๒ **การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศไทย, สืบค้นเมื่อวันที่ ๙ ธันวาคม ๒๕๕๙.**

๕.๓.๑ หลักพุทธธรรมจากโบราณสถานที่เป็นวัดในสมัยอยุธยา

โบราณสถาน เป็นอสังหาริมทรัพย์ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้าง หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์นั้น เป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี รวมถึงสถานที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดีแหล่งประวัติศาสตร์ และอุทยานประวัติศาสตร์ด้วย โบราณสถานโดยทั่วไป หมายถึง อาคารหรือสิ่งก่อสร้างที่มนุษย์สร้างขึ้น มีความเก่าแก่ มีประวัติความเป็นมาที่เป็นประโยชนทางด้านศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือ โบราณคดี และยังรวมถึงสถานที่หรือเนินดินที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ หรือมีร่องรอย กิจกรรมของมนุษย์ปรากฏอยู่[๑๒๙]

พระพุทธศาสนาเข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของคนไทยในทุก ๆ ด้าน และพระพุทธศาสนาถือได้ว่าเป็นศาสนาประจำชาติ เพราะคนส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา และอยู่เคียงคู่กับชาติไทยมาโดยตลอด พระมหากษัตริย์ทุกยุคทุกสมัย ทรงทำหน้าที่ ๒ ประการ ซึ่งเป็นพระราชกรณียกิจหลักคือ ด้านหนึ่ง ทรงทำหน้าที่ปกครองประเทศโดยนำเอาหลักธรรมของพุทธศาสนาที่เอื้อต่อการปกครองเพื่อความสงบสุขของประชาชน อีกด้านหนึ่ง พระมหากษัตริย์ทรงทำหน้าที่อุปถัมภ์คุ้มครองพุทธศาสนา ทรงทำนุบำรุงองค์ประกอบสำคัญทั้ง ๔ ของพระพุทธศาสนาได้แก่ ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนวัตถุ และศาสนพิธี[๑๓๐] ความเป็นพุทธกษัตริย์ของพระเจ้าแผ่นดินอยุธยานั้นไม่ได้มีความหมายแต่เพียงการเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงนับถือพระพุทธศาสนาและประพฤติพระองค์ตามราชธรรมในพระพุทธศาสนา ยังคงให้การอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาด้วยการทรงสถาปนาและสร้างวัดต่าง ๆ รวมถึงการทำหน้าที่ให้การอุปถัมภ์ศาสนบุคคล ศาสนวัตถุ และศาสนพิธีในสมัยอยุธยา อันเป็นการนำความเจริญเป็นปึกแผ่นมั่นคงให้แก่พระพุทธศาสนา ดังที่ผู้วิจัยได้วิเคราะห์หลักพุทธธรรมจากจากโบราณสถานที่เป็นวัดในสมัยอยุธยา ต่อไปนี้

พระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยาทรงทำหน้าที่อุปถัมภ์คุ้มครองพุทธศาสนาด้วยการทรงสถาปนาและสร้างวัดต่าง ๆ ในสมัยอยุธยา โดยมีวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกันไปในแต่ละพระองค์ นำความเจริญเป็นปึกแผ่นมั่นคงให้แก่พระพุทธศาสนา ดังแสดงในตารางแสดงวัตถุประสงค์ของพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยาในการทรงสถาปนาและสร้างวัดวัด ต่อไปนี้

---

[๑๒๙] พระครูจิรธรรมธัช, **พุทธศิลป์ไทย**, (ขอนแก่น: โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๕๗), หน้า ๑๒๔.

[๑๓๐] ดินาร์ บุญธรรม, **พระมหากษัตริย์กับพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพฯ: สายธุรกิจโรงพิมพ์ บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๕), หน้า ๑๑๐.

รัชกาล	พุทธศักราช	วัดที่ได้รับการทรงสร้างและสถาปนา	วัตถุประสงค์
สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง)	๑๘๙๖	สถาปนาวัดพุทไธสวรรค์	๑) เพื่อเป็นที่บำเพ็ญพระราชกุศล ๒) เพื่อเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ
	๑๙๐๖	สถาปนาวัดป่าแก้ว	๑) เพื่อเป็นอนุสรณ์สถานแด่เจ้าแก้วไทย ๒) เพื่ออุทิศส่วนกุศลแด่เจ้าแก้วไทย
สมเด็จพระราเมศวร	๑๙๑๗	สถาปนาพระศรีรัตนมหาธาตุ	เพื่อเป็นเครื่องบูชาพระบรมสารีริกธาตุ
	๑๙๒๗	สถาปนาวัดภูเขาทอง	-
สมเด็จพระบรมราชาธิราช (ที่ ๒)	๑๙๖๑	สถาปนาวัดราชบูรณ	เพื่อเป็นอนุสรณ์สถานที่ถวายพระเพลิงพระศพเจ้าอ้ายพระยาและเจ้ายี่พระยา
	๑๙๖๗	สร้างวัดมเหยงค์	-
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ	๑๙๗๗	สถาปนาวัดพระศรีสรรเพชญ์	เพื่อเป็นอนุสรณ์สถานคู่กับการสร้างพระนครหลวง
	๑๙๗๗	สถาปนาวัดพระราม	เพื่อเป็นอนุสรณ์สถานสำหรับสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑
สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช	๒๐๘๖	สถาปนาวัดศพสวรรค์	เพื่อเป็นอนุสรณ์สถานที่ถวายพระเพลิงพระศพพระศรีสุริโยทัย
สมเด็จพระเอกาทศรฐ	๒๑๓๖	สร้างวัดวรเชษฐาราม	-
สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๕ (พระเจ้าปราสาททอง)	๒๑๗๓	สถาปนาวัดไชยวัฒนาราม	เพื่อเป็นอนุสรณ์สถานถวายสมเด็จพระพันปีหลวง
	๒๑๗๔	สถาปนาวัดพระศรีสรรเพชรญ์	เพื่อเป็นอนุสรณ์สถานการเสด็จครองราชย์สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
	๒๑๗๕	สร้างวัดชุมพลนิกายาราม	เป็นที่บำเพ็ญพระราชกุศลส่วนพระองค์และเหล่าราชตระกูล
สมเด็จพระมหาบุรุษ (สมเด็จพระเพทราชา)	๒๒๓๒	สถาปนาวัดบรมพุทธาวาส	เพื่ออุทิศแด่พระรัตนตรัย
	๒๒๓๗	สถาปนาวัดพระยาแมน	เพื่อถวายเป็นอาจาริยบูชา
สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ (พระเจ้าเสือ)	๒๒๕๐	สร้างวัดโพธิ์ทับช้าง	เพื่อเป็นอนุสรณ์สถานการประสูติของสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ (พระเจ้าเสือ)

ตาราง ๕.๑ แสดงวัตถุประสงค์ของพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยาในการทรงสถาปนาและสร้างวัด[๑๓๑]

จากหลักฐานการสถาปนาและสร้างวัดโดยพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยา ทำให้ให้เห็นว่าการสถาปนาและการสร้างวัดที่มีวัตถุประสงค์หลากหลาย รวมถึงพระราชกิจอื่น ๆ สะท้อนถึงหลักธรรมที่ปรากฏในพระราชกิจของพระมหากษัตริย์ด้วยการทรงใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ได้แก่หลักธรรม ต่อไปนี้

---

[๑๓๑] พระครูศรีปัญญาวิกรม, ดร., **สืบพระพุทธศาสนาจากพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา.** (นครปฐม: สาละพิมพการ, ๒๕๖๐), หน้า ๑๖๓-๑๖๖.

หลักธรรมบุคคลหาได้ยาก ๒ ประกอบด้วย ๑) บุพการี ผู้ทำอุปการะก่อน ผู้ทำความดีหรือทำประโยชน์ให้แต่ต้นโดยไม่ต้องคอยคิดถึงผลตอบแทน ๒) กตัญญูกตเวที ผู้รู้อุปการะที่เข้าทำแล้วและตอบแทน ผู้รู้จักคุณค่าแห่งการกระทำดีของผู้อื่น และแสดงออกเพื่อบูชาความดีนั้น[๑๓๒]

หลักทิศ ๖ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ต่างปฏิบัติตอบแทนซึ่งกันและกัน ประกอบด้วย ๑) บุรัตถิมทิศ ทิศเบื้องหน้า คือ ทิศตะวันออก ได้แก่ มาดาบิดา เพราะเป็นผู้มีอุปการะแก่เรามาก่อน ๒) ทักษิณทิศ ทิศเบื้องขวา คือ ทิศใต้ ได้แก่ ครูอาจารย์ เพราะเป็นทักขิไณยบุคคลควรการบูชา ๓) ปัจฉิมทิศ ทิศเบื้องทิศเบื้องหลัง คือ ทิศตะวันตก ได้แก่ บุตรภรรยา เพราะติดตามเป็นกำลังสนับสนุนอยู่ข้างหลัง ๔) อุตตรทิศ ทิศเบื้องซ้าย คือ ทิศเหนือ ได้แก่ มิตรสหาย เพราะเป็นผู้ช่วยให้ข้ามพ้นอุปสรรคภัยอันตรายและเป็นกำลังสนับสนุนให้บรรละความสำเร็จ ๕) เหฏฐิมทิศ ทิศเบื้องล่าง ได้แก่ คนรับใช้และคนงานเพราะเป็นผู้ช่วยทำการงานต่าง ๆ เป็นฐานกำลังให้ ๖) อุปริมทิศ ทิศเบื้องบน ได้แก่ สมณพราหมณ์ คือ พระสงฆ์ เพราะเป็นผู้สูงด้วยคุณธรรม และเป็นผู้นำทางจิตใจ[๑๓๓]

หลักทศพิธราชธรรม ซึ่งเป็นหลักธรรมของพระราชา กิจวัตรที่พระเจ้าแผ่นดินควรประพฤติ คุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมือง หรือธรรมของนักปกครอง ประกอบด้วย ๑) ทาน การให้ คือ การสละทรัพย์สิ่งของ บำรุงเลี้ยง ช่วยเหลือประชาราษฎร์ และบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ๒) ศีล ความประพฤติดีงาม คือ สำรวมกายและวจีทวาร ประกอบแต่การสุจริตรักษากิตติคุณให้ควรเป็นตัวอย่างและเป็นที่เคารพนับถือของประชาราษฎร์มิให้มีข้อที่ใครจะดูแคลน ๓) ปริจจาคะ การบริจาค คือเสียสละความสุขสำราญ เป็นต้น ตลอดจนชีวิตของตนเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนและความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง ๔) อาชชวะ ความซื่อตรง คือ ซื่อตรงทรงสัตย์ไร้มายา ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน ๕) มัททวะ ความอ่อนโยน คือ มีอัธยาศัย ไม่เย่อหยิ่งหบายคายกระด้างถือพระองค์ มีความงามสง่าเกิดแต่ท่วงทีกิริยาสุภาพนุ่มนวล ละมุนละไม ให้ได้ความรักภักดีแต่มิขาดยำเกรง ๖) ตปะ ความทรงเดช คือ แผดเผากิเลสตัญหามิให้เข้ามาครอบงำย่ำยีจิตระงับยับยั้งข่มใจได้ ไม่ยอให้หลงใหลหมกมุ่นในความสุขสำราญและคตวามปรนเปรอ มีความเป็นอยู่สำเสมอ หรือย่างสามัญ มุ่งมั่นแต่จะบำเพ็ญเพียร ทำกิจให้บริบูรณ์ ๗) อักโกธะ ความไม่โกรธ คือไม่กริ้วกราด ลุอำนาจความโกรธจนเป็นเหตุให้วินิจฉัยความและกระทำการต่าง ๆ ผิดพลาดเสียธรรม มีเมตตาประจำใจไว้ระงับความเคืองขุ่น วินิจฉัยความและกระทำการด้วยจิตอันราบเรียบเป็นตัวของตนเอง ๘) อวิหิงสา ความไม่เบียดเบียน คือ ไม่บีบคั้นกดขี่ เช่น เก็บภาษีบูดรีด หรือเกณฑ์แรงงานเกินขนาด ไม่หลงระเริงอำนาจ ขาดความกรุณา หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชาราษฎร์ผู้ใดเพราะอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง ๙) ขันติ ความอดทน คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำถึงจะลำบากกายน่าเหนื่อยหน่ายเพียงไรก็ไม่ท้อถอย ถึงจะถูกยั่วถูกหยันด้วยคำเสียดสีถากถางอย่างใด ก็ไม่หมดกำลังใจ ไม่ยอมละทิ้งกรณีย์ที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม ๑๐) อวิโรธนะ ความไม่คลาดธรรม คือ วางพระองค์เป็นหลักหนักแน่นในธรรม คงที่ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหวเพราะถ้อยคำที่ดีร้าย ลาภสักการะ

---

[๑๓๒] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๗๘.

[๑๓๓] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๔-๒๒๙.

หรืออิฏฐารมณ์ อนิฏฐารมณ์ใด ๆ สถิตมั่นในธรรม ทั้งส่วนยุติธรรม คือความเที่ยงธรรมก็ดี นิติธรรม คือระเบียบแบบแผนหลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามก็ดี ไม่ประพฤติให้เคลื่อนวิบัติไป[๑๓๔]

นอกจากนั้น พระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยาทางเอาพระทัยใส่ต่อโดยให้การอุปถัมภ์ต่อพุทธบริษัท ๔ กล่าวคือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา เช่น การปกครองคณะสงฆ์ ในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรฐ ได้ทรงสร้างวัดวรเชษฐารามแล้วนิมนต์พระสงฆ์ฝ่ายอรัญญวาสีผู้ทรงศีลมาเป็นเจ้าอาวาส ในรัชกาลสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๕ ได้สถาปนาวัดไชยวัฒนารามแล้วทรงสถาปนาเจ้าอธิการวัดเป็นพระอชิตเถระ พระราชาคณะฝ่ายอรัญญวาสีเป็นเจ้าอาวาสปกครองวัด ในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา ได้สถาปนาวัดบรมพุทธารามแล้วนิมนต์เจ้าอธิการมาอยู่โดยสถาปนาให้เป็นพระราชาคณะชื่อพระญาณสมโพธิ เป็นต้น การช่วยแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในสังคม และการช่วยเหลือบ้านเมืองในยามศึกสงคราม รวมถึงการทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจต่าง ๆ มีการแสดงตนเป็นพุทธมามกะ การเวียนเทียนเนื่องในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา การรักษาศีลอุโบสถ การบรรพชาอุปสมบท เช่น สมเด็จพระเพทราชาทรงผนวชอยู่วัดพระยาแมน การสร้างวัดชุมพลนิการามของสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๕ (พระเจ้าปราสาททอง) เพื่อถวายเป็นสังฆทานเป็นที่บำเพ็ญพระราชกุศลส่วนพระองค์และเหล่าราชตระกูล

๕.๓.๒ วิเคราะห์หลักพุทธธรรมจากสถาปัตยกรรมในสมัยอยุธยา

สถาปัตยกรรม หมายถึง ผลงานศิลปะที่แสดงออกสิ่งก่อสร้าง รวมถึงสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องทั้งภายในและภายนอกสิ่งปลูกสร้างนั้น ที่มาจากการออกแบบของมนุษย์ ด้วยศาสตร์ทางด้านศิลปะ การจัดวางที่ว่าง ทัศนศิลป์ และวิศวกรรมการก่อสร้าง เพื่อประโยชน์ใช้สอย สถาปัตยกรรมยังเป็นสื่อความคิด และสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมของสังคมในยุคนั้นๆ ด้วย สถาปัตยกรรมต้องประกอบด้วยองค์ประกอบสามส่วนหลัก ๆ ที่ผสมผสานกันอย่างลงตัวและสมดุล อันได้แก่ ความงาม กล่าวคือ สัดส่วนและองค์ประกอบการจัดวาง ที่ว่างและสี วัสดุและพื้นผิวของอาคารที่ผสมผสานลงตัว เพื่อยกระดับจิตใจของผู้ได้ยลหรือเยี่ยมเยือนสถานที่นั้น ๆ ความมั่นคงแข็งแรง และ การใช้ประโยชน์ กล่าวคือ การสนองประโยชน์และการบรรลุประโยชน์แห่งเจตนา รวมถึงปรัชญาของสถานที่นั้น[๑๓๕]

สถาปัตยกรรมไทย หมายถึงศิลปะการก่อสร้างของไทย อันได้แก่อาคาร บ้านเรือน โบสถ์ วิหาร วัง สถูป และสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ ที่มีมูลเหตุที่มาของการก่อสร้าง การก่อสร้างอาคารบ้านเรือนในแต่ละท้องถิ่น จะมีลักษณะผิดแผกแตกต่างกันไปบ้าง ตามสภาพทางภูมิศาสตร์ และคตินิยมของแต่ละท้องถิ่น แต่สิ่งก่อสร้างทางศาสนาพุทธมักจะมีลักษณะที่ไม่แตกต่างกันมากนัก เพราะมีความเชื่อความศรัทธาและแบบแผนพิธีกรรมที่เหมือน ๆ กัน สถาปัตยกรรมที่มันนิยมนำมาเป็นข้อศึกษา มักเป็น สถูป เจดีย์ โบสถ์ วิหาร หรือพระราชวัง เนื่องจากเป็นสิ่งก่อสร้างที่คงทน มีการพัฒนารูปแบบมาอย่าง

---

[๑๓๔] อ้างแล้ว, พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๘๕-๒๘๗.

[๑๓๕] จุลทรรศน์ พยาฆรานนท์, **“ลักษณะสถาปัตยกรรมไทย”**, ไทยคดีศึกษา, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๒๗), หน้า ๙๕.

ต่อเนื่องยาวนาน และได้รับการสรรค์สร้างจากช่างฝีมือที่เชี่ยวชาญ พร้อมทั้งมีความเป็นมาที่สำคัญควรแก่การศึกษา อีกประการหนึ่งก็คือ สิ่งก่อสร้างเหล่านี้ ล้วนมีความทนทาน มีอายุยาวนานปรากฏเป็นอนุสรณ์ให้เราได้ศึกษาเป็นอย่างดี[๑๓๖]

สถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องศาสนา ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในบริเวณสงฆ์ที่เรียกว่า วัด ซึ่งประกอบไปด้วยสถาปัตยกรรมหลายอย่าง ได้แก่โบสถ์ เป็นที่กระทำสังฆกรรมของพระภิกษุ วิหารใช้ประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญ และกระทำสังฆกรรมด้วยเหมือนกัน กุฏิ เป็นที่อยู่ของพระภิกษุ สามเณร หอไตรเป็นที่เก็บรักษาพระไตรปิฎกและคัมภีร์สำคัญทางศาสนา หอระฆังและหอกลอง เป็นที่ใช้เก็บระฆังหรือกลองเพื่อตีบอกโมงยาม หรือเรียกชุมนุมชาวบ้าน สถูปเป็นที่ฝังศพ เจดีย์ เป็นที่ระลึกอันเกี่ยวเนื่องกับศาสนา พระพุทธศาสนาเป็นต้นเหตุที่ทำให้เกิดสถาปัตยกรรมอันมีค่า ด้วยศรัทธาทางศาสนาได้ช่วยทำให้ประชาชนรู้จักร่วมแรงร่วมใจกันจัดสร้างถาวรวัตถุที่งดงามขึ้น ได้แก่ โบสถ์ พระสถูป (มี ๒ ประเภท คือ พระเจดีย์ และพระปรางค์) มณฑป ปราสาท ศาลา หอไตร หอระฆัง กุฏิ และบริเวณวัด และได้ยกระดับศิลปกรรมของไทยขึ้นทัดเทียมกับของต่างประเทศ นอกจากนี้ ศิลปะอันงดงามทางสถาปัตยกรรมยังมีอำนาจช่วยดึงดูดให้ประชาชนผู้ยังไม่เคยลิ้มรสพระธรรมได้เดินทางเข้ามาสู่วัดเพื่อรับรสพระธรรม หรือรับเอาความสันติสุขเยือกเย็นทางใจไปจากการเห็นพุทธศิลปะอันงดงามน่าเคารพบูชา[๑๓๗]

สถาปัตยกรรมมิใช่เป็นเพียงแต่งานศิลปะเท่านั้นหากแต่ยังเป็นสิ่งที่เผยให้เห็นสภาพการณ์ของสังคมให้ปรากฏอย่างกระจ่างชัดอีกด้วยเพราะลักษณะสถาปัตยกรรมที่แสดงออกนั้นคือภาพสะท้อนโดยรวมของสังคมมิติหนึ่ง ฉะนั้นการศึกษาสถาปัตยกรรมจึงมิใช่การศึกษาในแขนงศิลปะแต่เพียงอย่างเดียวแต่เป็นการศึกษาถึงสภาพเงื่อนไขต่าง ๆ ของสังคมที่ผลักดันรูปแบบของสถาปัตยกรรมให้ปรากฏขึ้นมาอีกด้วย[๑๓๘]

กรุงศรีอยุธยามีสภาพเป็นเกาะมีลำน้ำบ้อมรอบทุกด้านนับว่าเป็นชัยภูมิที่เหมาะสมเป็นศูนย์กลางทางด้านค้าขายและการติดต่อกับชาวต่างชาติมาโดยตลอด มีความเจริญรุ่งเรือง พื้นที่โดยรอบของกรุงศรีอยุธยาพบว่าเป็นแหล่งซึ่งเคยมีชุมชนมาก่อน และน่าจะเป็นชุมชนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี มีความเจริญทางด้านศาสนาและศิลปกรรมในรูปแบบต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งได้ปรากฏให้เห็นเด่นชัดในส่วนของสถาปัตยกรรมและประติมากรรม แบบอย่างของสถาปัตยกรรมอาจมีการเรียกชื่อที่แตกต่างกันไปบ้าง เช่น สถาปัตยกรรมแบบสุพรรณภูมิ อู่ทอง และอโยธยา ลักษณะของสถาปัตยกรรมแบบอยุธยา เป็นการผสมผสานรูปแบบต่าง ๆ ของศิลปวัฒนธรรมหลากหลายเห็นได้ชัดในแต่ละช่วงเวลาที่มีการรับอิทธิพลต่างชาติเข้ามาปะปนอยู่ โดยสามารถที่จะจำแนกให้เห็นได้ในองค์ประกอบแต่ละส่วนของสถาปัตยกรรมแบบอยุธยาที่แพร่กระจายอยู่ทั่วไปในเมืองซึ่งอยู่ภายใต้อำนาจทางการเมืองของกรุงศรีอยุธยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มซึ่งอยู่บริเวณตอนกลางของประเทศไทยในปัจจุบัน และบริเวณที่เป็นศูนย์กลางของประเทศไทยในปัจจุบัน และบริเวณที่เป็นศูนย์กลางของ

---

[๑๓๖] โอภาส วัลลิภากร, “**การอนุรักเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทย**”, เอกสารวิชาการสรุปผลการสัมมนาเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมในประเทศไทย, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๒๗), หน้า ๑๐๙.

[๑๓๗] พระครูจิรธรรมธัช, **พุทธศิลป์ไทย**, (ขอนแก่น: โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๕๗), หน้า ๕๖.

[๑๓๘] ไพโรจน์ แสงจันทร์, **สถาปัตยกรรมบ้านพักอาศัย**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๖), หน้า ๕๔.

จังหวัดพระนครศรีอยุธยานั่นเอง สถาปัตยกรรมแบบอยุธยาอาจจำแนกออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ คือ ประเภทอาคาร และสถูปเจดีย์[๑๓๙] ซึ่งในที่นี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงสภาปัตยกรรมประเภทสถูป เจดีย์สมัยอยุธยา รูปแบบของสถูปเจดีย์ของอยุธยาตั้งแต่ระยะแรกเริ่มสถาปนากรุงศรีอยุธยาจนถึงยุคแห่งการล่มสลาย สามารถจำแนกได้เป็น ๔ ระยะ คือ

ระยะที่ ๑ นิยมสร้างเป็นแบบรูปทรงปรางค์ ซึ่งน่าจะเป็นการรับอิทธิพลของรูปแบบของปรางค์ที่มีมาก่อนแล้วในช่วงเวลาก่อนที่จะสถาปนากรุงศรีอยุธยาที่ปรากฏในบริเวณเมืองใกล้เคียงรอบ ๆ กรุงศรีอยุธยา เช่น สรรคบุรี ลพบุรี สพรรณบุรี ที่เรียกกันว่าเป็นแบบอู่ทอง ขณะเดียวกันได้นำเอาคติในลัทธิเทวราชตามแบบอย่างแนวคิดที่รับอิทธิพลมาจากเขมรเพื่อใช้เป็นหลักในการปรกครองบ้านเมือง จะพบว่ามีการสร้างปรางค์ขึ้นเพื่อเป็นพระธาตุหลักหรือประธานภายในวัดหรือแม้แต่เป็นหลักของกรุงศรีอยุธยาเอง เช่น ปรางค์วัดพุทธไธสวรรย์ในรับสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) ปรางค์วัดพระรามในรัชสมัยของพระราเมศวร ปรางวัดมหาธาตุ ในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมราชาธิบดีที่ ๑ (พระงั่ว) ปรางค์วัดราชบูรณะในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) นอกจากนี้ ยังมีปรางค์ขนาดเล็กปรากฏอยู่ตามวัดร้างต่าง ๆ อีก บางแห่งก็มีลวดลายปูนปั้นประดับตกแต่งอย่างสวยงาม เช่น ปรางค์วัดส้ม ปรางค์ในระยะแรกตั้งกรุงศรีอยุธยานี้จะมีความสำคัญในฐานปรางค์ประธานของวัด มีการทำระเบียงคดแบบสี่เหลี่ยมจัตุรัสป้อมรอบ เช่น ปรางค์วัดพุทธไธสวรรย์ ปรางค์วัดมหาธาตุ

ระยะที่ ๒ สถูปเจดีย์ที่สร้างขึ้นในระยะนี้ สืบเนื่องมาตั้งแต่เมื่อคาวที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้สถาปนาพิษณุโลกขึ้นเป็นราชธานีเพื่อผลทางด้านการเมืองและการสงครามป้องกันการรุกรานของกองทัพล้านนาภายในตัดการนำของพระเจ้าติโลกราชซึ่งได้แผ่แสนยานุภาพลงมาทางใต้และยึดครองเอาหัวเมืองชายแดนตอนเหนือของกรุงศรีอยุธยาบางส่วนเอาไว้ในระยะนี้ได้หันไปนิยมการสร้างเจดีย์ทรงกลมมาตแบบอย่างอิทธิพลของสุโขทัย เช่น เจดีย์ทรงกลม ๓ องค์ที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ ซึ่งกล่าวกันว่าน่าจะเป็นรูปแบบที่ได้รับอิทธิพลมาจากเจดีย์ประธานของวัดนางพญาศรีสัชนาลัย เจดีย์ทรงกลมที่สร้างในระยะนี้ปรากฏพบอยู่ทั่วไป

ระยะที่ ๓ สืบเนื่องมาแต่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงปราบได้กัมพูชา โปรดให้นำแบบอย่างการสร้างปรางค์ของเขมรมาสร้างเป็นปรางค์ประธานของวัดไชยวัฒนารามซึ่งประกอบด้วยปรางค์ทิศ ๔ องค์ เป็นบริวารล้อมรอบด้วยระเบียงคดและเมรุทิศตามแบบอย่างแนวคิดที่รับอิทธิพลมาจากเขมร นอกจากนี้ยังได้มีการสร้างรูปแบบเจดีย์ขึ้นมาอีกแบบหนึ่ง คือ เจดีย์แบบสี่เหลี่ยมย่อมุมสิบสองหรือแบบย่อมุมใหญ่ เช่น เจดีย์วัดชุมพลนิกายรามบางประอิน เจดีย์คู่ด้านหน้าพระอุโบสถวัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ระยะที่ ๔ ยังคงมีการสร้างเจดีย์แบบย่อมุมไม้สิบสองอยู่ เช่น การปฏิสังขรณ์ต่อเติมส่วนบนของเจดีย์วัดภูเขาทอง นอกจากนี้แล้วยังคงปรากฏการณ์ย่อมุมของเจดีย์ให้เป็นมุมย่อย ๆ

---

[๑๓๙] เสนอ นิลเดช, พยูร โมสิกรัตน์, และ มารุต อัมรานนท์, **ลักษณะสถาปัตยกรรมไทย, เอกสารการสอนชุดวิชาไทยคดีศึกษา หน่วยที่ ๘-๑๕**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๒), หน้า ๑๖๙.

ละเอียดยิ่งขึ้น เช่น ย่อมุมยี่สิบ หรือบางทีก็มากไปกว่านี้ ชั้นฐานทำเป็นแบบฐานสิงห์ เจดีย์เหล่านี้จำนวนหนึ่งได้มีการประดับตกแต่งอย่างประณีตสวนงานมด้วยลวดลายปูนปั้น ซึ่งรุ่งเรืองอย่างสูงในช่วงนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งฝีมือช่างในสมัยของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศนี้จะมีรูปแบบและความงามที่เด่นเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของตัวเอง

สถาปัตยกรรมรูปแบบต่าง ๆ ของอยุธยานี้ นิยมใช้อิฐเป็นวัสดุในการก่อสร้าง แต่มีบางส่วนที่นำเอาแลงมาเป็นใช้บ้างซึ่งก็จะเป็นเพียงส่วนประกอบของโครงสร้างส่วนที่รับถ่ายน้ำหนังของตัวสถาปัตยกรรมเท่านั้น และอิฐเหล่านี้จะถูกนำมาดัดแปลงเป็นรูปแบบต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับเทคนิควิทยาของการก่อสร้างแบบต่าง ๆ ไม่ว่าเป็นแบบท้องถิ่น หรือการทำอิฐแบบหน้าวัว อิฐแบบลิ่มสำหรับนำไปใช้กับโครงสร้างทำเป็นแบบส่วนโค้งรับน้ำหนัก ทั้งแบบโค้งกลม โค้งแหลม ตามแบบอย่างเทคนิควิทยาการก่อสร้างของตะวันตกซึ่งได้เข้ามามีอิทธิพลกับสถาปัตยกรรมของอยุธยาในช่วงหลักตั้งแต่รับการสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นต้นมา[๑๔๐]

ที่	พระปรางค์/เจดีย์	ผู้สถาปนา/สร้าง/ปฏิสังขรณ์	ลักษณะสำคัญของสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยา
๑	พระปรางค์วัดพุทไธสวรรย์	พระเจ้าอู่ทอง	ศิลปะแบบขอม มีลักษณะย่อเหลี่ยมมีบันไดขึ้น ๒ ทาง คือ ทางทิศตะวันออก และทางทิศตะวันตก ส่วนทิศเหนือทิศใต้มีมณฑปสองหลัง ภายในพระมณฑปมีพระประธาน นอกจากนี้ยังมีพระอุโบสถอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของปรางค์ หมู่พระเจดีย์สิบสององค์, วิหารพระนอน และตำหนักท้าวจตุคามรามเทพ
๒	พระปรางค์วัดพระราม	พระราเมศวร	ตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยม สูงแหลมขึ้นไปด้านบน ทางด้านทิศตะวันออก มีพระปรางค์องค์ขนาดกลาง ส่วนทางตะวันตกทำเป็นซุ้มประตู มีบันไดสูงจากฐานขึ้นไปทั้งสองข้าง ที่มุมปรางค์ประกอบด้วยรูปสัตว์หิมพานต์ มีปรางค์ขนาดเล็กตั้งอยู่ทางทิศเหนือ และ ใต้ รอบ ๆ ปรางค์เล็กมีเจดีย์ล้อมรอบอีก ๔ ด้านนอกจากนี้ยังมีเจดีย์เล็กบ้าง ใหญ่บ้างอยู่รอบ ๆ องค์พระปรางค์ประมาณ ๒๘ องค์
๓	ปรางค์วัดราชบูรณะ	สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา)	เป็นศิลปะอยุธยาสมัยแรกซึ่งนิยม สร้างตามแบบสถาปัตยกรรมขอม ที่ให้พระปรางค์เป็นประธานของวัด ช่องคูหาของพระปรางค์มีพระพุทธรูปยืนปูนปั้นประดิษฐานช่องละ ๑ องค์ องค์ปรางค์ประดับด้วยปูนปั้นรูปครุฑ ยักษ์ เทวดา นาค พระปรางค์องค์นี้มีลวดลายสวยงามมาก ภายในกรุปรางค์มีห้องกรุ ๒ ชั้น สามารถลงไปชมได้ ชั้นบนมีภาพจิตรกรรมฝาผนังเลือนลาง ชั้นล่างซึ่งเคยเป็นที่เก็บเครื่องทองมีภาพจิตรกรรมเขียนด้วยสีแดงชาด ปิดทองเป็นรูปพระพุทธรูปปางลีลาและปางสมาธิ รวมทั้งรูปเทวดาและรูปดอกไม้
๔	ปรางค์วัดมหาธาตุ	สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (พระงั่ว)	ที่ฐานของพระปรางค์ มีรูปราชสีห์ หมี หงส์ นกยูง กินนร โค สุนัขป่า กระบือ มังกร เรียงรายอยู่โดยรอบ รูปเหล่านี้อาจหมายถึงสัตว์ในป่าหิมพานต์ที่รายล้อมอยู่เชิงเขาพระสุเมรุ ซึ่งเป็นแกนกลางของจักรวาล

[๑๔๐] อ้างแล้ว, เสนอ นิลเดช, พยูร โมสิกรัตน์, และ มารุต อัมรานนท์, **ลักษณะสถาปัตยกรรมไทย, เอกสารการสอนชุดวิชาไทยคดีศึกษา หน่วยที่ ๘-๑๕**, หน้า ๑๗๗-๑๘๑.

ที่	พระปรางค์/ เจดีย์	ผู้สถาปนา/ สร้าง/ ปฏิสังขรณ์	ลักษณะสำคัญของสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยา
๕	พระเจดีย์ใหญ่ ๓ องค์ในวัดพระศรีสรรเพชญ์	สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ	เจดีย์ทรงกรวยกลมแบบศิลปะลังกา เรียงจากทิศตะวันออกไปยังทิศตะวันตก ฐานชั้นต้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสรองรับฐานเขียงทรงกระบอกหน้าตัด ถัดขึ้นไปเป็นฐานอีก ๓ ชั้นซ้อนกันเป็นเครือเถา มีเจดีย์ทรงระฆังคว่ำหรือพระสถูป ที่มีบัลลังก์อยู่ข้างบน มีก้านฉัตรหรือเสาหานที่มีลักษณะเป็นเสากลมเตี้ยๆ เพื่อรองรับและเทินฉัตร ตอนต้นของตัวฉัตรมีลักษณะเป็นปล้องกลมๆ เรียงซ้อน เรียกว่า ปล้องไฉน ส่วนปลียอดเรียวแหลมแบบเกลี้ยงๆ ตรงปลายสุดมีตุ่มกลมๆ เรียกว่า หยาดน้ำค้าง
๖	พระเจดีย์ใหญ่ที่วัดใหญ่ชัยมงคล	สมเด็จพระนเรศวรมหาราช	เป็นเจดีย์ทรงระฆังขนาดใหญ่ ที่ตั้งอยู่บนฐานที่มีซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปอยู่ หรือจะเรียกว่า เจดีย์ทรงปราสาท ประมาณว่ามีความสูงจากพื้นดินราว ๑ เส้น ๑๐ วา พระเจดีย์นี้ยังเป็นสัญลักษณ์ แห่งการอภัยทานของ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช อันเนื่องมาจากธรรมอันประเสริฐแห่งพระพุทธศาสนา ซึ่งได้มีอิทธิพลเหนือชีวิตและความเป็นอยู่ของคนไทยมาแต่โบราณกาล จนเป็นวิสัยในจิตใจทั้งปวงถึงทุกวันนี้
๗	พระปรางค์วัดไชยวัฒนาราม	สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง	เป็นรูปแบบของพระปรางค์สมัยอยุธยาทำมุขทิศยื่นออกมา บนยอดองค์พระปรางค์ใหญ่อาจเคยประดิษฐานพระเจดีย์ขนาดเล็ก สื่อถึงพระเจดีย์จุฬามณีบนยอดเขาพระสุเมรุ รอบพระปรางค์ใหญ่ล้อมรอบไปด้วยระเบียงคตที่เดิมนั้นมีหลังคา ภายในระเบียงคตประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัยที่เคยลงรักปิดทองจำนวน ๑๒๐ องค์ เป็นเสมือนกำแพงเขตศักดิ์สิทธิ์ ตามแนวระเบียงคตตรงทิศทั้งแปดสร้างเมรุทิศและ เมรุมุม (เจดีย์รอบๆพระปรางค์ใหญ่) ภายในเมรุทุกองค์ประดิษฐานพระพุทธรูป ภายในซุ้มเรือนแก้วล้วนลงรักปิดทอง ฝาเพดานทำด้วยไม้ประดับลวดลายลงรักปิดทอง
๘	พระเจดีย์ใหญ่วัดภูเขาทอง	สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ	เป็นเจดีย์ที่สูงใหญ่ตั้งอยู่กลางทุ่งนา สามารถเห็นได้แต่ไกล เมื่อปี พ.ศ. ๒๑๑๒ พระเจ้าบุเรงนอง แห่งเมืองหงสาวดี ได้ยกทัพเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยาได้สำเร็จ จึงได้สร้างพระเจดีย์ใหญ่แบบมอญขึ้นไว้เป็นอนุสรณ์ที่วัดนี้ ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ได้ทำการปฏิสังขรณ์องค์เจดีย์ใหม่ เปลี่ยนรูปจากเจดีย์มอญเป็นรูปเจดีย์ย่อไม้สิบสองที่กำลังนิยมอยู่ในขณะนั้น ส่วนฐานนั้นเป็นศิลปะมอญอยู่

ตาราง ๕.๒ แสดงลักษณะสำคัญของสถาปัตยกรรมที่สำคัญในสมัยอยุธยา

จากหลักฐานงานสถาปัตยกรรมที่สำคัญในสมัยอยุธยา ผู้วิจัยได้วิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในงานสถาปัตยกรรมโดยผ่านมุมมองทางพระพุทธศาสนา ใน ๓ ประเด็นหลัก ได้แก่ ด้านคุณธรรมในการก่อสร้างสถาปัตยกรรม ด้านความงามทางศิลปะของสถาปัตยกรรม และด้านคุณค่าสถาปัตยกรรม ดังต่อไปนี้

๑) ด้านคุณธรรมในการก่อสร้างสถาปัตยกรรม การก่อสร้างสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนาทั้งที่เป็นพระปรางค์และเจดีย์ในสมัยอยุธยา มิใช่เป็นเรื่องที่ทำได้ง่าย ด้วยเหตุผลที่ในสมัยอยุธยาบ้านเมืองมักตกอยู่ภายใต้ภาวะสงคราม ดังนั้นการก่อสร้างจำเป็นต้องอาศัยหลักธรรมแห่งศรัทธาความเชื่อในพระพุทธศาสนาเริ่มตั้งแต่ความเชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าอันนำไปสู่ความเชื่อในพระรัตนตรัย หลักปัญญา ความวิริยอุตสาหะ ขันติความอดทนในพระพุทธศาสนา เป็นต้น จึงอาจวิเคราะห์ได้ว่าหลักคุณธรรมในการสร้างสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาที่ปรากฏเด่นชัดนอกเหนือจากคุณธรรมอื่น ๆ ได้แก่ ***อิทธิบาท ๔ ศรัทธา ๔*** ดังนี้

อิทธิบาท ๔ คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย ได้แก่ ๑) ฉันทะ ความพอใจ คือ ความต้องการที่จะทำ ใฝ่ใจรักจะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอ และปรารถนาจะทำให้ได้ผลดียิ่งๆ ขึ้นไป ๒) วิริยะ ความเพียร คือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระไม่ท้อถอย ๓) จิตตะ ความคิด คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำและสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตฝักใฝ่ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป ๔) วิมังสา ความไตร่ตรอง หรือ ทดลอง คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผลและตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัดผล คิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุง เป็นต้น[๑๔๑]

ศรัทธา ๔ ความเชื่อ ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล ได้แก่ ๑) กัมมสัทธา เชื่อกรรม เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือ เชื่อว่าเมื่อทำอะไรโดยมีเจตนา คือ จงใจทำทั้งรู้ ย่อมเป็นกรรม คือ เป็นความชั่วความดีมีขึ้นในตน เป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไป การกระทำไม่ว่างเปล่าและเชื่อว่าผลที่ต้องการจะสำเร็จได้ด้วยการกระทำ มิใช่ด้วยอ้อนวอนหรือนอนคอยโชค เป็นต้น ๒) วิปากสัทธา เชื่อวิบาก เชื่อผลของกรรม เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง คือ เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผล และผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว ๓) กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของ จะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน ๔) ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า, มั่นใจในองค์พระตถาคต ว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง ๙ ประการ ตรัสธรรม บัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่า มนุษย์คือเราทุกคนนี้ หากฝึกตนด้วยดี ก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุด บริสุทธิ์หลุดพ้นได้ ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญไว้เป็นแบบอย่าง[๑๔๒]

๒) ด้านความงามทางศิลปะของสถาปัตยกรรม สถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมตั้งแต่ยุคก่อนอยุธยา รวมถึงสถาปัตยกรรมต่างชาติในยุคเดียวกัน ซึ่งมีความโดดเด่นทางศิลปกรรม สถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาส่วนใหญ่สร้างขึ้นเพื่ออุทิศถวายพระศาสนา เป็นพุทธบูชา ความงดงามที่ปรากฏให้เห็นล้วนแสดงถึงฝีมือ ศรัทธา คติความเชื่อ เทคโนโลยีและวิทยาการ ที่ไม่ได้เกิดขึ้นเพียงชั่วอายุคนหรือเพียงแค่รุ่นสองรุ่น หากแต่เกิดจากการสั่งสม ผสมผสาน และการปรับใช้จากศิลปะอื่นๆ จนกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตนขึ้นมา งานสถาปัตยกรรมยุคนี้ มักปรากฏการสร้างเจดีย์ทรงระฆัง เช่น เจดีย์วัดใหญ่ชัยมงคล เจดีย์วัดพระศรีสรรเพชญ์ เป็นต้น ส่วนในสมัยอยุธยาตอนปลายพบสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกผสมกับเปอร์เซีย เช่น อาคารสองชั้นที่วัดเจ้าย่า เป็นต้น

---

[๑๔๑] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๘๖-๑๘๗.

[๑๔๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๔-๑๖๕.

๓) ด้านคุณค่าของสถาปัตยกรรม การสร้างสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยา มีคุณค่า ๒ ประการ คือ ***คุณค่าในการใช้สอย*** ได้แก่ การมีขนาดเนื้อที่เหมาะสมเพียงพอ มีปริมาตรเหมาะสมเพียงพอ เป็นสถานที่ประกอบกิจแสดงความเคารพ ความเชื่อ มีการจัดแบ่งจำแนกและต่อต่อกันระหว่างพื้นที่ส่วนต่าง ๆ สอดคล้องกับการดำเนินกิจกรรมให้เป็นไปอย่างสะดวกและมีประสิทธิภาพตามการใช้สอยที่ต้องการในเวลานั้น ๆ ส่วน ***คุณค่าทางจิตใจ*** ได้แก่ การสร้างความตระหนักในคุณค่าของสถาปัตยกรรม สร้างความภาคภูมใจ และสร้างศรัทธาเป็นแรงกระตุ้นในการประกอบคุณงามความดีในทางพระพุทธศาสนา

๕.๓.๓ วิเคราะห์หลักพุทธธรรมจากประติมากรรมในสมัยอยุธยา

ประติมากรรม เป็นผลงานศิลปะที่แสดงออกด้วยการสร้างรูปทรง ๓ มิติ มีปริมาตร มีน้ำหนักและกินเนื้อที่ในอากาศ โดยการใช้วัสดุชนิดต่าง ๆ วัสดุที่ใช้สร้างสรรค์งานประติมากรรม จะเป็นตัวกำหนดวิธีการสร้างผลงาน ความงามของงานประติมากรรม เกิดจากการแสงและเงา ที่เกิดขึ้นในผลงานการสร้างงานประติมากรรมทำได้ ๔ วิธี คือ ๑) การปั้น เป็นการสร้างรูปทรง ๓ มิติ จากวัสดุที่เหนียว อ่อนตัว และยึดจับตัวกันได้ดี วัสดุที่นิยมนำมาใช้ปั้น ได้แก่ ดินเหนียว ดินน้ำมัน ปูน แป้ง ขี้ผึ้ง กระดาษ หรือ ขี้เลื่อยผสมกาว เป็นต้น ๒) การแกะสลัก เป็นการสร้างรูปทรง ๓ มิติ จากวัสดุที่แข็ง เปราะ โดยอาศัยเครื่องมือ วัสดุที่นิยมนำมาแกะ ได้แก่ ไม้ หิน กระจก แก้ว ปูนปลาสเตอร์ เป็นต้น ๓) การหล่อ เป็นการสร้างรูปทรง ๓ มิติ จากวัสดุที่หลอมตัวได้และกลับแข็ง ตัวได้โดยอาศัยแม่พิมพ์ ซึ่งสามารถทำให้เกิดผลงานที่เหมือนกันทุกประการตั้งแต่ ๒ ชิ้น ขึ้นไป วัสดุที่นิยมนำมาใช้หล่อ ได้แก่ โลหะ ปูน แป้ง แก้ว ขี้ผึ้ง ดิน เรซิ่น พลาสติก เป็นต้น ๔) การประกอบขึ้นรูป เป็นการสร้างรูปทรง ๓ มิติ โดยนำวัสดุต่าง ๆ มา ประกอบเข้าด้วยกัน และยึดติดกันด้วยวัสดุต่าง ๆ การเลือกวิธีการสร้างสรรค์งานประติมากรรม ขึ้นอยู่กับวัสดุที่ต้องการใช้ ประติมากรรม ไม่ว่าจะสร้างขึ้นโดยวิธีใด จะมีอยู่ ๓ ลักษณะ คือ แบบนูนต่ำ แบบนูนสูง และแบบลอยตัว[๑๔๓]

ประติมากรรม มีลักษณะเฉพาะตัว ดังนี้ ๑) สื่อของประติมากรรม คือ วัสดุที่เปลี่ยนรูปทรงได้ ได้แก่ ดินเหนียว ดินน้ำมัน อิฐ ทราย ตลอดจนวัสดุอื่นที่เป็นผลผลิตทางวิทยาศาสตร์ ประติมากรรมที่สร้างขึ้นจะมีผิวแข็งหรืออ่อนนุ่มก็ได้ ๒) ประติมากรรมมี ๓ มิติ ตามความจริงจึงเป็นเรื่องของความนูนโดยตรง เช่น นูนสูง นูนต่ำ ลอยตัว เป็นต้น ๓) ประติมากรรม ไม่เน้นเรื่องสีเป็นสำคัญ บางครั้งก็ใช้สีของวัสดุนั้น ๆเลย เช่น สีของหินอ่อน หินทรายซึ่งมีความงามเป็นของตัวเอง บางครั้งก็มีการระบานสีเพื่อให้สมจริงมากยิ่งขึ้น ๔) ประติมากรรมเป็นทัศนศิลป์แขนงหนึ่งที่เกิดจากการปั้น แกะสลัก หล่อ ทุบตี เคาะ เชื่อม ปะ ติดจนเป็นรูปทรง ให้ความรู้สึกได้[๑๔๔] การสร้างงานประติมากรรมทางพระพุทธศาสนาของชนชาติไทยมีพัฒนาการมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ ทั้งในพุทธศาสนาแบบเถรวาทและแบบมหายาน จนถึงศตวรรษที่ ๑๙ ในสมัยสุโขทัย นครเชียงใหม่ เป็นต้นมา จนกระทั่งถึงสมัยอยุธยา การสร้างงานประติมากรรมทางพระพุทธศาสนาอาจแบ่งออกอย่างกว้าง ๆ

---

[๑๔๓] สัมภาษณ์ เบญจพร สารพรม, หัวหน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสุรินทร์, วันที่ ๗ ธันวาคม ๒๕๕๙.

[๑๔๔] ทวีเกียรติ ไชยยงยศ, **การจำแนกทัศนศิลป์**, **วารสารโลกศิลปะ ๒, ฉบับ ๒**, (มีนาคม ๒๕๒๕), หน้า ๓๙.

เป็น ๓ ประเภท ได้แก่ ๑) ประติมากรรมรูปเคารพ ๒) ประติมากรรมเล่าเรื่อง และ ๓) ประติมากรรมตกแต่ง[๑๔๕]

ประติมากรรมพระพุทธรูปแบบอู่ทองอยุธยามีลักษณะมีไรพระศก ชายจีวร หรือสังฆาฏิยกปลายตัดเป็นเส้นตรงประทับนั่งขัดสมาธิราบปางมารวิจัยและฐานซึ่งเรียกว่าฐานหน้ากระดานแอ่นเป็นร่องเข้าข้างใน สำหรับรัศมีเป็นเปลวเหนือเศียร พระพุทธรูปในประเทศไทยอาจเริ่มเกิดขึ้นในศิลปะอู่ทองซึ่งมีอิทธิพลต่อแบบรัศมีเป็นเปลวแก่ศิลปะสุโขทัยและอยุธยา ศิลปะอยุธยาเริ่มตั้งแต่สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ทรงสร้างพระนครศรีอยุธยาขึ้นเป็นราชธานี ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๙๓ ลงมาจนเสียกรุงครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ อาจแบ่งเป็นประติมากรรมพระพุทธรูป ได้แก่ พระพุทธรูปที่ทำตามอย่างฝีมือช่างอู่ทอง เช่น พระพุทธรูปทรงเครื่อง สำหรับประณีตศิลป์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเป็นศิลปะแบบอยุธยาที่เจริญถึงขีดสูงสุดเหนือกว่าศิลปะแบบอื่น ๆ และมีตัวอย่างเหลือไว้หลายชิ้น ได้แก่ ประตูจำหลัก สังเค็ด ธรรมาสน์ ตู้ใส่หนังสือพระไตรปิฎก หีบใส่หนังสือสวด หนังสือเทศน์ นอกจากนี้ยังมีวัตถุที่ขุดพบในพระเจดีย์และพระปรางค์ต่าง ๆ ที่สำคัญคือพระเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุเป็นพระเจดีย์สวมซ้อนกัน ๘ ชั้น ผอบที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระพุทธรูปสัมฤทธิ์และเครื่องทองเป็นจำนวนมากซึ่งค้นพบในกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ และในตอนปลายสมัยอยุธยานิยมสั่งเครื่องถ้วยชามเข้ามาจากประเทศจีนโดยส่งลายไทยออกไปเป็นแบบอย่างเรียกกันว่าเครื่องเบญจรงค์ คือ ๕ สี ในสมัยอยุธยานั้นสีภายในเครื่องเบญจรงค์มักเป็นสีเขียว[๑๔๖]

ในที่นี้ ผู้วิจัยได้ยกเอางานประติมากรรมที่มีเอกลักษณ์โดดเด่นและสำคัญในสมัยอยุธยา ดังนี้

ที่	งานประติมากรรรมที่โดดเด่น	ลักษณะสำคัญ
๑	พระศรีสรรเพชญดาญาณ	เป็นพระพุทธรูปที่สำคัญที่ได้ประดิษฐานที่พระอารามหลวงภายในเขตพระราชวัง เป็นพระพุทธรูปยืนสูง ๘ วา ใช้ทองคำหุ้มทั้งองค์หนัก ๒๘๖ ชั่ง ได้รับอิทธิพลเช่นเดียวกับสถาปัตยกรรม ในตอนต้น เป็นศิลปะแบบขอมทำให้พระพุทธรูปในสมัยนี้เป็นพระพุทธรูป แบบอู่ทอง ซึ่งศิลปะแบบขอมนี้ได้มีอยู่ก่อนที่จะมีการสถาปนากรุงศรีอยุธยา หลังจากสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นต้นมา การสร้างพระพุทธรูปจะนิยมสร้างตาม แบบสุโขทัย จนถึงสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ได้เกิดงานศิลปะแบบอยุธยาอย่างแท้จริง ซึ่งเป็นการผสมระหว่างศิลปะแบบอู่ทองกับแบบสุโขทัย
๒	พระพุทธนิมิตวิชิตมารโมลีศรีสรรเพชรบรมไตรโลกนาถ	พระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่ ศิลปะอยุธยาตอนปลายประดิษฐานเป็นพระประธานวัดหน้าพระเมรุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
๓	พระพุทธรูปทรงเครื่องน้อยปางประทานอภัย	ศิลปะอยุธยาตอนปลาย สำริดปิดทอง จัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

---

[๑๔๕] สันติ เล็กสุขุม และสริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, **ประติมากรรมและจิตรกรรมไทย, เอกสารการสอนชุดวิชาไทยคดีศึกษา หน่วยที่ ๘-๑๕**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๒), หน้า ๑๘๙-๑๙๐.

[๑๔๖] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๔.

ที่	งานประติมากรรรมที่โดดเด่น	ลักษณะสำคัญ
๔	บานประตูไม้จำหลักรูปเทวดาทรงพระขรรค์	พบที่พระอุโบสถและซุ้มคูหาพระสถูปในวัดพระศรีสรรเพชญ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธรูปสุโขทัยที่มีความงดงามเป็นต้นแบบ แต่ช่างอยุธยาก็สามารถตกแต่งลวดลายเพิ่มเติมที่เศียรพระพุทธรูป เป็นลักษณะทรงเครื่องได้อย่างงดงามยิ่ง
๕	เศียรพระพุทธรูปทรงเครื่องสำริด	เป็นศิลปะอยุธยาตอนต้น ได้รับอิทธิพลทางรูปแบบจากศิลปะสุโขทัย แต่ตกแต่งลวดลายพระเศียรเป็นแบบอยุธยา
๖	ธรรมาสน์สมัยอยุธยาตอนปลาย	ตั้งอยู่ที่วัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี ธรรมาสน์สมัยอยุธยามักจะใช้เสาสี่ต้น ไม่มีการย่อมุม ใต้ถุนมักจะเจาะโปร่ง เรียกว่า "ล่องถุน" ประดับด้วยลวดลายสมัยอยุธยา ซึ่งใช้ลายขนาดใหญ่ สะบัดเปลวและเป็นอิสระกว่าลายสมัยรัตนโกสินทร์ มักจะประดับด้วยกระจกสีเขียวแผ่นใหญ่ สีคล้ายๆปีกแมลงทับ ใช้กระจกอยู่แค่ ๒ สี คือ สีเขียวและสีขาว
๗	หีบพระธรรมลายรดน้ำศิลปะอยุธยา พุทธศตวรรษที่ ๒๓ ไม้ลงรักปิดทอง	ตู้ที่ทำขึ้นใช้สำหรับบรรจุพระไตรปิฎกจริง ๆ มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมลูกบาศก์ ส่วนบนสอบเข้าทำให้ดูแคบกว่าตอนล่าง ตกแต่งด้วยลายรดน้ำหรือลงรักปิดทอง ภาพลายรดน้ำทั่วไปเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ภาพเทวดาทวารบาล ภาพธรรมชาติ เป็นต้น สะท้อนให้เห็นความมุ่งมั่นตั้งใจที่จะฝากผลงานชั้นเลิศของตนไว้เคียงคู่และปกปักรักษาคำสอนของพระบรมครู อีกทั้งยังสะท้อนให้เห็นเรื่องราวประวัติศาสตร์ของยุคสมัย

ตาราง ๕.๓ แสดงประติมากรรมที่มีเอกลักษณ์โดดเด่นและสำคัญในสมัยอยุธยา

จากหลักฐานประติมากรรมที่มีเอกลักษณ์โดดเด่นและสำคัญในสมัยอยุธยา ผู้วิจัยได้วิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในงานประติมากรรมโดยผ่านมุมมองทางพระพุทธศาสนา ได้ดังนี้

๑) การถ่ายทอดคติทางพระพุทธศาสนาที่เป็นรูปธรรม ก่อให้เกิดความรู้ความรู้ความเข้าใจเรื่องราวในศาสนา โน้มน้าวศรัทธาของผู้ชม นอกจากจะเป็นการสั่งสอนแล้วยังเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาอีกแนวทางหนึ่ง การสร้างพระพุทธรูปมีวัตถุประสงค์เพื่อระลึกถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในองค์ประกอบด้าน ***พระพุทธคุณ ๓***[๑๔๗] ประการ ได้แก่ ปัญญาคุณ พระคุณคือปัญญา วิสุทธิคุณ พระคุณคือความบริสุทธิ์ และ กรุณาคุณ พระคุณคือพระมหากรุณา อีกประการหนึ่งเป็นการทำให้ชาวพุทธได้บูชากราบไว้ระลึกถึงพระพุทธเจ้าเพื่อน้อมนำไปสู่การปฏิบัติ ตามหลัก ***บูชา ๒***[๑๔๘] ได้แก่ อามิสบูชา เป็นการบูชาด้วยสิ่งของ และ ปฏิบัติบูชา การบูชาด้วยการปฏิบัติหรือที่เรียกว่าธรรมบูชา การเคารพบูชาพระพุทธเจ้าโดยผ่านสัญลักษณ์ทางพระพุทธรูป ถือว่าเป็นการแสดงออกถึงความเคารพต่อพระพุทธเจ้า ตามหลัก ***คารวธรรม ๖***[๑๔๙] ประการ ได้แก่ สัตถุคารวตา ความเคารพในพระศาสนา คารวตา ความเคารพในธรรม สังฆคารวตา ความเคารพในสงฆ์ สิกขาคารวตา ความเคารพใน

---

[๑๔๗] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๖๔.

[๑๔๘] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๘-๗๙.

[๑๔๙] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๑.

การศึกษา อัปปมาทคารวตา ความเคารพในความไม่ประมาท และ ปฏิสันถารคารวตา ความเคารพในปฏิสันถาร

๒) การสืบทอดพระพุทธศาสนา พระมหากษัตริย์ไทยนับแต่อดีตมาทรงกระทำหน้าที่เป็นธรรมราชาอย่างสม่ำเสมอ คือ บำรุงและสืบทอดพระพุทธศาสนา กล่าวคือ นอกจากทรงโปรดให้สร้างและปฏิสังขรณ์ด้านประติมากรรมทางพระพุทธศาสนาแล้วยังสนับสนุนให้ผู้มีศรัทธาสร้างและปฏิสังขรณ์อีกด้วย ซึ่งนับว่าเป็นปัจจัยหนึ่งในการช่วยสืบทอดพระพุทธศาสนา

๓) การสั่งสอนหลักพุทธธรรมโดยผ่านงานประติมากรรม เป็นสิ่งที่นักประติมากรได้สร้างสรรค์โดยมีเรื่องราวที่ล้วนเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ประเพณีและวัฒนธรรมของยุคสมัย มีการสอดแทรกฉากประกอบไว้ในเนื้อหาหลักอย่างน่าสนใจ เช่น ภาพลายรดน้ำทั่วไปเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ภาพเทวดาทวารบาล ภาพธรรมชาติ เป็นต้น ทำให้ชาวพุทธเกิดความศรัทธาเลื่อมใสนำไปสู่การปฏิบัติตนตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา

๕.๓.๔ หลักพุทธธรรมจากจิตรกรรมในสมัยอยุธยา

จิตรกรรม หมายถึง การเขียนโดยใช้สีหรือวัสดุใด ๆ ก็ตามให้บังเกิดเป็นภาพต่าง ๆ เช่น ภาพคนเหมือน ภาพหุ่นนิ่ง ภาพคน ภาพสัตว์ ภาพทิวทัศน์ เป็นต้น ซึ่งเป็นการถ่ายทอดภาพจากธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ลงบนระนาบ ๒ มิติ แบบราบ เช่น กระดาษ ผ้าใบ ผนัง เป็นต้น จิตรกรรมมีหลายแขนง จึงมีการเรียกชื่อของจิตรกรรมแต่ละแขนงแตกต่างกันไปโดยพิจารณาจากวัสดุที่ใช้หรือจากเรื่องราว หรือจากตำแหน่งที่ติดตั้งผลงานที่สร้างขึ้นแล้วแต่ความเหมาะสม เช่น จิตรกรรมสีน้ำ จิตรกรรมสีฝุ่น จิตรกรรมหุ่นนิ่ง จิตรกรรมภาพคน จิตรกรรมฝาผนัง เป็นต้น ศิลปินผู้สร้างงานจิตรกรรมนี้ เรียกว่า จิตรกร[๑๕๐]

จิตรกรรมไทยเป็นศิลปะที่มีความประณีต สวยงาม แสดงความรู้สึก ชีวิตจิตใจและความเป็นไทยที่มีความอ่อนโยนละมุนละไม สร้างสรรค์สืบต่อกันมาตั้งแต่อดีตจนได้ลักษณะประจำชาติที่มีรูปแบบพิเศษ นิยมเขียนฝาผนังภาพในอาคารที่เนื่องในพระพุทธศาสนาและอาคารที่เนื่องด้วยบุคคลชั้นสูง คือ พระอุโบสถ วิหาร พระที่นั่ง บนผืนผ้า บนกระดาษ สมุดลายไทย โดยเขียนด้วยสีฝ่านตามวิธีการของช่างเขียนไทยในสมัยโบราณ นิยมเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับอดีตพุทธประวัติ ทศชาติชาดก ไตรภูมิวรรณคดีและวิถีไทย ส่วนใหญ่นิยมเขียนประดับผนังอุโบสถ วิหาร อันเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์สำหรับประกอบพิธีทางศาสนาและทำบุญสุนทานเพื่ออุทิศถวายเป็นพุทธบูชาและทำให้เกิดความสงบขึ้นในจิตใจของพุทธศาสนิกชน[๑๕๑] จิตรกรรมไทยแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ จิตรกรรมฝาผนัง และจิตรกรรมที่เคลื่อนที่ได้[๑๕๒]

---

[๑๕๐] สุชาติ เถาทอง, **ทัศนศิลป์กับมนุษย์ : การสร้างสรรค์และสุนทรียภาพ**, (กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๕), หน้า ๘๓.

[๑๕๑] วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, **จิตรกรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๔๙), หน้า ๔.

[๑๕๒] กองโบราณคดี กรมศิลปากร, **จิตรกรรมไทยประเพณี**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทยจำกัด, ๒๕๓๓), หน้า ๓.

จิตรกรรมฝาผนังไทยที่สำคัญ ๔ ยุค ในสมัยอยุธยา มีดังนี้

ยุคที่	จิตรกรรม	เนื้อหา
๑	ภาพจิตรกรรมในพระปรางค์ประธาน วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	แสดงเรื่องราวพุทธประวัติ
	ภาพจิตรกรรมในคูหาปรางค์ประธาน วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี	แสดงเรื่องราวพุทธประวัติ
	ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องพุทธประวัติ กรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	แสดงเรื่องราวพุทธประวัติ
	ภาพจิตรกรรมผนังคูหาปรางค์มุมตะวันตกเฉียงเหนือของปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	แสดงเรื่องราวพุทธประวัติ
๒	จิตรกรรมที่เขียนบนแผนชิ้นเพื่อบุผนังกรุงของเจดีย์ประธานองค์ทิศตะวันออกวัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	รูปพระสาวกในท่าเดิน มือพนมมีดอกบัวอยู่ด้วย ปัจจุบันแผ่นชิ้นนี้เก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร กรุงเทพมหานคร
	จิตรกรรมที่เขียนบนสมุดข่อย	ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร กรุงเทพมหานคร
๓	ตู้พระธรรมลายรดน้ำ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร กรุงเทพมหานคร	พระเรียงแถวอยู่ในซุ้มเรือนแก้วแบบซ้ำๆ
	จิตรกรรมฝาผนังโบสถ์วัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี	อดีตพระพุทธเจ้า ชาดก
	จิตรกรรมฝาผนังโบสถ์วัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี	พุทธประวัติ ไตรภูมิ เขาพระเมรุแวดล้อมด้วยเขาสัตตบริภัณฑ์

ตาราง ๕.๔ แสดงจิตรกรรมฝาผนังไทยที่สำคัญ ๔ ยุค ในสมัยอยุธยา

จากจิตรกรรมไทยที่สำคัญในสมัยอยุธยา แสดงให้เห็นถึงการเล่าเรื่องราวความเป็นไปของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน อดีตพระพุทธเจ้า ไตรภูมิ เขาพระเมรุแวดล้อมด้วยเขาสัตตบริภัณฑ์ เป็นการสั่งสอนพุทธศาสนิกชนถึงหลักการพัฒนาตนเอง หลักความเพียรพยายาม ความเสียสละ การทำหน้าที่สั่งสอนสัตว์โลกด้วยเมตตาธรรม หลักอนิจจัง ความไม่เที่ยงของสังขารของพระพุทธเจ้า นิทานชาดกสะท้อนหลักธรรมที่เกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ เช่น ความรัก ความโกรธ ความหลง อิจฉา เมตตา กรุณา เป็นต้น

๕.๓.๕ หลักพุทธธรรมจากวรรณกรรมในสมัยอยุธยา

วรรณกรรม หมายถึง งานหนังสือ งานประพันธ์ บทประพันธ์ทุกชนิดทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง[๑๕๓]

วรรณคดี หมายถึง วรรณกรรมที่ได้รับการยกย่องว่าแต่งดีมีคุณค่าเชิงวรรณศิลป์ถึงขนาด ส่วนวรรณศิลป์ คือ ศิลปะในการประพันธ์หนังสือ เช่น ลิลิตพระลอ เป็นต้น[๑๕๔]

ลักษณะของวรรณคดีหรือวรรณศิลป์มี ๖ ประการ คือ อารมณ์สะเทือนใจ จินตนาการ การแสดงออก ท่วงทำนอง กลวิธีในการแต่ง และองค์ประกอบ[๑๕๕]

วรรณกรรมที่สำคัญ ๓ ยุค ในสมัยอยุธยา มีดังนี้

ช่วงการแต่ง	งานวรรณกรรม	แต่งขึ้นในรัชสมัย	เนื้อหา
สมัยอยุธยาตอนต้น (พ.ศ. ๑๘๙๓ - ๒๐๗๒)	ลิลิตโองการแช่งน้ำ	รัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง)	เป็นวรรณคดีเกี่ยวกับพระราชพิธีแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์
	ลิลิตยวนพ่าย	สันนิษฐานว่าแต่งในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ราว พ.ศ. ๒๐๑๗	เรื่องย่อลิลิตยวนพ่าย ได้แก่ ตอนต้นกล่าวนมัสการพระพุทธเจ้าและนำหัวข้อธรรมมาแจกแจงทำนองยกย่องสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่า ทรงคุณธรรมข้อนั้น ๆ กล่าวถึงพระราชประวัติ ตั้งแต่ประสูติจนได้ราชสมบัติ ต่อมาเจ้าเมืองเชียงชื่น (เชลียง) เอาใจออกหาง นำทัพเชียงใหม่มาตีเมืองชัยนาท แต่ถูกสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถตีแตกกลับไป และยึดเมืองสุโขทัยคืนมาได้ แล้วประทับอยู่เมืองพิษณุโลกเสด็จออกบวชชั่วระยะหนึ่ง ต่อจากนั้นกล่าวถึงการทำสงครามกับเชียงใหม่อย่างละเอียดครั้งหนึ่ง แล้วบรรยายเหตุการณ์ทางเชียงใหม่ ว่าพระเจ้าติโลกราชเสียพระจริต ประหารชีวิตหนานบุญเรืองราชบุตร และหมื่นดังนครเจ้าเมืองเชียงชื่น ภรรยาหมื่นดังนครไม่พอใจ ลอยมีสารมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของสมเด็จสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและขอกองทัพไปช่วย พระเจ้าติโลกราชทรงยอทัพมาป้องกันเมืองเชียงชื่น เสร็จแล้วเสด็จกลับไปรักษาเมืองเชียงใหม่ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงกรีธาทัพหลวงขึ้นไปรบตีเชียงใหม่พ่ายไปได้เมือวเชียวชื่ม ตอนสุดท้ายสรรเสริญพระบารมีสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถอีกครั้งหนึ่ง

---

[๑๕๓] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คพับลิเคชั่น, ๒๕๓๐), หน้า ๑๐๔๔.

[๑๕๔] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๔๗.

[๑๕๕] ศิราพร ณ ถลาง และปรียา หิรัญประดิษฐ์, **วรรณคดีไทย, เอกสารการสอนชุดวิชาไทยคดีศึกษา หน่วยที่ ๘-๑๕**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๒), หน้า ๓๒๐-๓๒๒.

ช่วงการแต่ง	งานวรรณกรรม	แต่งขึ้นในรัชสมัย	เนื้อหา
	มหาชาติคำหลวง	สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตช่วยกันแต่งเมื่อจุลศักราช ๘๔๔	เรื่องย่อ แบ่งออกเป็น ๑๓ ตอน ซึ่งเรียกว่ากัณฑ์ ดังนี้ *กัณฑ์ทศพร กัณฑ์หิมพานต์ กัณฑ์ทานกัณฑ์ กัณฑ์วนประเวสน์ กัณฑ์ชูชก กัณฑ์จุลพน กัณฑ์มหาพน กัณฑ์กุมาร กัณฑ์มัทรี กัณฑ์สักกบรรพ กัณฑ์มหาราช กัณฑ์ฉกษัตริย์ กัณฑ์นครกัณฑ์*
	ลิลิตพระลอ	อาจเป็นรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. ๒๐๑๗) หรือสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ.๒๒๐๕)	เรื่องย่อ มีเนื้อความว่า เมืองสรวงและเมืองสรองเป็นศัตรูกัน พระลอกษัตริย์เมืองสรวงทรงพระสิริโฉมยิ่งนัก จนเป็นที่ต้องพระทัยพระเพื่อนพระแพงราชธิดาของท้าวพิชัยพิษณุกรกษัตริย์แห่งเมืองสรอง นางรื่นนางโรยพระพี่เลี้ยงได้ขอให้ปู่เจ้าสมิงพรายช่วยทำเสน่ห์ให้พระลอเสด็จมาเมืองสรวง เมื่อพระลอต้องเสน่ห์ได้ตรัสลาพระนางบุญเหลือพระราชมารดา และนางลักษณวดีมเหสี เสด็จไปเมืองสรองพร้อมกับนายแก้วนายขวัญพระพี่เลี้ยง พระลอทรงเสี่ยวน้ำที่แม่น้ำกาหลง ถึงแม้จะปรากฏรางร้ายก็ทรงผืนพระทัยเสด็จต่อไป ไก่ผีของปู่เจ้าสมิงพรายล่อพระลอกับนายขวัญและนายแก้วไปจนถึงสวนหลวง นางรื่นนางโรยออกอุบายลอบนำพระลอกับนายแก้วและนายขวัญไปไว้ในตำหนักของพระเพื่อนพระแพง ท้าวพิชัยพิษณุกรทรงทราบเรื่องก็ทรงพระเมตตารับสั่งจะจัดการอภิเษกพระลอกับพระเพื่อนและพระแพงให้ แต่พระเจ้าย่าเลี้ยงของพระเพื่อนพระแพงยังทรงพยาบาลพระลอ อ้างรับสั่งท้าวพิชัยพิษณุกรตรัสสั่งใช้ให้ทหารไปรุมจับพระลอ พระเพื่อนพระแพงและพระพี่เลี้ยงทั้งสี่ช่วยกันต่อสู้จนสิ้นชีวิตทั้งหมดท้าวพิชัยพิษณุกรทรงพระพิโรธพระเจ้าย่าและทหาร รับสั่งให้ประหารชีวิตทุกคน พระนางบุญเหลือทรงส่งทูตมาร่วมงานพระศพกษัตริย์สาม ในที่สุดเมืองสรวงและเมืองสรองกัลป์เป็นไมตรีต่อกัน

ช่วงการแต่ง	งานวรรณกรรม	แต่งขึ้นในรัชสมัย	เนื้อหา
สมัยอยุธยาตอนกลาง (พ.ศ. ๒๑๕๓ - ๒๒๓๑)	กาพย์มหาชาติ	ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่ากาพย์มหาชาติน่าจะแต่งขึ้นในสมัยพระเจ้าทรงธรรม	เนื้อหาของกาพย์มหาชาตินั้น เป็นการเล่าเรื่องมหาชาติ หรือเรื่องมหาเวสสันดรชาดกนั่นเอง เป็นการแต่งแบบที่เรียกว่า ยกคาถา กล่าวคือ ยกคาถาภาษาบาลีขึ้นมาประโยคหนึ่ง แล้วแต่งภาษาไทยเล่าสลับไปเป็นช่วงๆ จนจบ โดยใช้คำประพันธ์ที่เรียกว่าร่ายโบราณ หรือที่เรียกกันในสมัยนั้นว่า ร่ายมหาชาติ เนื่องจากเป็นร้อยกรองที่แต่งไว้สำหรับการเทศน์เรื่องมหาชาตินั่นเอง แต่ละกัณฑ์ (ในกาพย์มหาชาติเรียกว่า บรรพ) มีความยาวไม่มาก
	สมุทรโฆษคำฉันท์	มีผู้แต่งสามท่านซึ่งแต่งในยุคสมัยต่างๆ กัน	เนื้อเรื่องดัดแปลงมาจากสมุทรโฆษชาดก ในปัญญาสชาดก กล่าวคือเป็นชาดกที่มิได้มีอยู่ในพระไตรปิฎก มีเนื้อหาแบบนิยายไทยทั่วไป ที่มีความรักและการพลัดพราก
	เสือโคคำฉันท์	แต่งโดยพระมหาราชครู	เป็นนิทานพื้นเมืองที่มีการเล่าต่อกันมาช้านาน อันเป็นเรื่องราวระหว่างลูกเสือกับลูกโค ซึ่งต่างมีมิตรไมตรีอันดีต่อกัน ภายหลังฤาษีเสกให้เป็นคนทั้งสองตัว
สมัยอยุธยาตอนปลาย (พ.ศ. ๒๒๗๕ - ๒๓๑๐)	พระมาลัยคำหลวง	แต่งโดยเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร	เรื่องย่อ กล่าวถึงพระมาลัยพระเถระอรหันต์องค์หนึ่งซึ่งรับถวายดอกบัวจากชายเข็ญใจแล้วนำไปบูชาพระจุฬามณี ณ ดาวดึงส์ พระมาลัยได้มีปุจฉาถามข้อสงสัยแก่พระอินทร์ถึงเรื่องการบำเพ็ญกุศล ต่อมาพระศรีอารยเมตไตรยได้มาตรัสสนทนาด้วยว่าพระองค์จะเสด็จลงมาประกาศศาสนาเมื่อศาสนาของพระสมณโคดมสิ้นสุด ๕๐๐๐ ปีแล้ว เมื่อสิ้นศาสนาของพระสมณโคดมแล้วจะเกิดกลียุค อายุคนจะสั้นแค่ ๕-๑๐ ปี เมื่อสิ้นยุคเข็ญจะเกิดความอุดมสมบูรณ์ ระยะนี้พระองค์จะลงมาตรัสสอนคนให้ตั้งมั่นอยู่ในความดี
	บทละครเรื่องอิเหนา	พระราชธิดาของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ	เป็นนิทานที่เล่าแพร่หลายกันมากในชวา เชื่อกันว่าเป็นนิยายอิงประวัติศาสตร์ของชวา

ตาราง ๕.๕ แสดงวรรณกรรมที่สำคัญ ๓ ยุค ในสมัยอยุธยา

จากวรรณกรรมที่สำคัญ ๓ ยุค ในสมัยอยุธยา มีทั้งเรื่องที่แต่งเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เรื่องประเภทสดุดีวีรกรรมของพระมหากษัตริย์ การบรรยาย ความสวยงามของธรรมชาติ ความเชื่อในธรรมชาติ และเรื่องการเกี้ยวพาราสี สามารถวิเคราะห์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในงานวรรณกรรมสมัยอยุธยา ได้ดังนี้

๑) ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ปรากฏในวรรณกรรมลิลิตโองการแช่งน้ำ

๒) หลักธรรม ***ทศบารมี*** หรือ บารมี ๑๐ ประกอบด้วย ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ

ขันติ สัจจะ อธิษฐษน เมตตา และอุเบกขา[๑๕๖] ซึ่งมีปรากฏชัดเจนในมหาชาติคำหลวง และกาพย์มหาชาติ แสดงถึงความเลื่อมใสในพุทธศาสนา และความเชื่อในบุญกุสลที่เกิดจากฟังเทศน์เรื่องมหาชาติของคนไทยสืบต่อมาจากสุโขทัย หลักธรรมต่าง ๆ ที่จะเป็นประโยชน์ต่อพุทธศาสนิกชนมาดำเนินชีวิต เช่น ทาน เสียสละ ศีล หลักธรรมเกี่ยวกับการปกครอง นักบริหาร เป็นต้น และแบบอย่างตัวละครในกัณฑ์ต่าง ๆ อาทิ พระเวสสันดร เป็นต้นแบบของการเสียสละ พระนางมัทรี ถือเป็นแบบอย่างภรรยาที่ดีของสามี ถึงความทุกข์ก็ทุกข์ด้วย ถึงคราวสุขก็สุขด้วย พระกัณหา - ชาลี เป็นแบบอย่างของความกตัญญูต่อพระบิดา ชูชก เป็นแบบอย่างของการไม่ประมาณตน อย่างไรก็ตาม หากชาวพุทธได้นำหลักธรรมนี้เหล่านี้มาปฏิบัติสังคมจะมีความสงบรุ่งเรืองการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในแต่ละพระชาตินั้นไม่ได้ทรงบำเพ็ญบารมีเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่งในจำนวน ๑๐ ประการเท่านั้น แต่จะทรงบำเพ็ญครบทั้ง ๑๐ ประการ ซึ่งในแต่ละพระชาติจะมีความโดดเด่นที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญกว่าบารมีอื่น ๆ ดัง เช่น เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร พระองค์ทรงบำเพ็ญครบทั้ง ๑๐ ประการอย่างเห็นได้ชัด ในพระชาตินี้พระองค์ทรงบำเพ็ญทานบารมีเป็นจุดเด่นทำให้คนทั่วไปเข้าใจว่า ทรงบำเพ็ญเฉพาะทานบารมี แท้จริงพระองค์ได้บำเพ็ญบารมีอื่น ๆ ด้วยเช่นกัน กล่าวคือ การบำเพ็ญเนกขัมมบารมี ด้วยการไปบำเพ็ญครองเพศบรรพชิตที่เขาวงกต การบำเพ็ญวิริยบารมี คือ ทรงมีความพากเพียรในการปฏิบัติธรรมอย่างไม่ย่อท้อ การบำเพ็ญเมตตาบารมี คือ ทรงบริจาคทานให้แก่บุคคลผู้ยากไร้ทุกระดับชั้น การบำเพ็ญอธิษฐานบารมี คือ ทรงตั้งพระทัยอย่างแน่วแน่เพื่อบรรลุพระโพธิญาณ การบำเพ็ญศีลบารมี คือ ทรงรักษาศีลให้บริสุทธิ์ระหว่างครองเพศบรรพชิตที่เขาวงกต บำเพ็ญขันติบารมี คือ ทรงมีความอดทนอดกลั้นต่อความยากลำบากต่าง ๆ ทั้งทายและใจขณะประทับอยู่ที่เขาวงกต การบำเพ็ญอุเบกขาบารมี คือ ทรงวางเฉยเมื่อเห็นชูชกเฆี่ยนตีพระโอรสพระธิดาที่ทรงบริจาคให้เป็นสิทธิ์ของชูชกแล้ว การบำเพ็ญสัจจบารมี คือ ทรงรักษาสัจจะที่จะทรงมอบพระโอรสพระธิดาให้ชูชก ด้วยการตามหาพระโอรสพระธิดาที่ไปซ่อนในสระบัวแม้จะขมขื่นพระทัยสักเพียงใดแต่พระองค์ก็ทรงยึดมั่นในคำสัตย์ สุดท้าย การบำเพ็ญทานบารมี พระองค์ทรงบริจาคช้างทรงสิ่งของมีค่าทั้งปวง พระโอรส พระธิดา และพระมเหสี

๓) ความเป็นอนิจจังของโลกมนุษย์ การแสดงความเคารพและจงรักภักดีต่อเจ้านายและสถานที่สำคัญ ปรากฏในลิลิตพระลอ

๔) ความรักและการพลัดพราก ปรากฏในสมุทรโฆษคำฉันท์

๕) คติธรรมเกี่ยวกับการรักษาความสัตย์ เกิดเป็นคนควรรักษาความสัตย์ไว้กับตัว มีพุทธภาษิตกล่าวไว้ว่า จะมีชื่อเสียงเพราะความสัตย์ เป็นสุภาษิตสอนใจ ปรากฏในเสือโคคำฉันท์

๖) แสดงความศรัทธาในพระพุทธเจ้าที่แน่นแฟ้น ความเชื่อในบาป บุญ คุณ โทษ พรรณนาโวหารเกี่ยวกับนรก-สวรรค์ ปรากฏในพระมาลัยคำหลวง

๗) การเอาแต่ใจตนเอง การใช้อารมณ์ การใช้กำลังในการแก้ปัญหา การไม่รู้จักประมาณตนเอง การทำอะไรโดยไม่ยั้งคิด ปรากฏในบทละครเรื่องอิเหนา

---

[๑๕๖] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๘๔-๒๘๕.

สรุป

ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยอยุธยา ที่ได้ศึกษาทั้งหมดในบทนี้มีข้อค้นพบที่น่าสนใจดังนี้

๑ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยา พบว่า ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยามีความต่อเนื่องเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาโดยเริ่มตั้งแต่การเข้ามาของพระพุทธศาสนาสู่สุวรรณภูมิ พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยทวารวดี สมัยศรีวิชัย สมัยลพบุรี สมัยสุโขทัย และสมัยล้านนา ในส่วนประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยา มีระยะเวลายาวนานถึง ๔๑๗ ปี มีราชวงศ์ปกครองอาณาจักรทั้งสิ้น ๕ ราชวงศ์ ๓๓ พระองค์ ทรงนับถือพุทธศาสนาทั้งหมด โดยภาพรวมยังคงเป็นพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท แบ่งออกเป็น ๔ ช่วง ได้แก่ ช่วง พ.ศ. ๑๘๙๓-๒๐๐๐ ช่วง พ.ศ. ๒๐๐๐-๒๑๐๐ ในช่วง พ.ศ. ๒๑๐๐-๒๒๐๐ และช่วง พ.ศ. ๒๒๐๐-๒๓๑๐ โดยมีเหตุการณ์และเรื่องราวเกี่ยวกับการพระศาสนาในสมัยกรุงศรีอยุธยาในภาพรวมได้ ดังนี้

๑ การออกทรงผนวชเป็นการสืบพระราชประเพณี เรื่องเจ้านายในสมัยกรุงศรีอยุธยาออกทรงผนวชเป็นการสืบธรรมเนียมประเพณีที่พระเจ้าแผ่นดินและเจ้านายในราชวงศ์ออกทรงผนวชตามแบบอย่างพระมหาธรรมราชาลิไทแห่งกรุงสุโขทัย หรือรพะบรมไตรโลกนาทแห่งกรุงศรีอยุธยาทรงบำเพ็ญพระราชกุศลออกผนวชมาแล้วนั้น ปรากฏว่าเจ้านายในสมัยกรุงศรีอยุธยานอกจากพระบรมไตรโลกนาถและพระรามาธิบดีที่ ๒ แล้วก็ยังมีอีก ๔ พระองค์ คือ ๑) พระเจ้าทรงธรรม ซึ่งก่อนเสวยราชย์เป็นพระมหากษัตริย์สืบแทนพระศรีเสาวภาคย์ ด้วยการชิงราชสมบัตินั้น ได้บวชเป็นพระภิกษุเป็นพระราชาคณะที่ พระพิมลธรรม แต่พระองค์นี้ นามทางราชการแห่งราชสำนักในสมัยนั้นมิได้ถือว่าเป็นเจ้า แต่อย่างใด เพียงแต่ใช้พระนามเดิมว่า พระศรีศิลป์ อันเป็นพระนามของเจ้านายเท่านั้นเอง ๒) เจ้าฟ้าตรัสน้อย พระราชโอรสของพระเพทราชา ๓) พระองค์เจ้าบุญนาค พระเจ้าลูกยาเธอในสมเด็จพระเจ้าเสือ ขุนหลวงสรศักดิ์ ๔) เจ้าฟ้านเรนทร พระราชโอรสของพระเจ้าท้ายสระ สามพระองค์หลังนี้ทรงผนวชอยู่ตลอดพระชนมายุ และมิได้รับสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะแต่ประการใด

๒) การสร้างวัด พระเจ้าแผ่นดินแห่งกรุงศรีอยุธยา พระองค์มีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา ได้ทรงสร้างวัดขึ้นแต่ละรัชกาล ดังนี้

แผ่นดินพระเจ้าอู่ทอง พระปฐมกษัตริย์ผู้สร้างกรุงศรีอยุธยาทรงสร้างวัดขึ้น ๒ วัด คือ ๑) วัดพุทไธศวรรย์ สร้างขึ้นที่ตำบลเวียงเหล็ก (ปัจจุบันคือตำบลสำเภาล่ม) เมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๖ เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงการที่พระองค์ได้เสด็จมาจากเมืองอู่ทอง ตั้งราชธานีศรีอยุธยาขึ้นเป็นครั้งแรก ณ ตำบลนี้ หลังจากสร้างพระราชวังใหม่เสร็จทรงยกพระราชวังเดิมให้เป็นวัด ๒) วัดป่าแก้ว สร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๖ เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงเจ้าแก้วเจ้าไทยซึ่งประชวรอหิวาตกโรคสิ้นพระชนม์ให้ขุดพระศพที่ฝังไว้นั้นขึ้นแล้วพระราชทานเพลิงพระศพเสร็จแล้วก็ได้สร้างวัดตรงที่พระราชทานเพลิงนั้นเป็นวัดป่าแก้ว วัดนี้ปรากฏตามหนังสือโบราณวัตถุสถานทั่วอาณาจักรของกรมศิลปากรมีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า วัดเจ้าพระยาไทยและพระเจ้าอู่ทองทรงสร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๐ เพื่อสำหรับเป็นสำนักของพระสงฆ์ที่บวชเรียนมาจากสำนักพระวันรัตมหาเถระในลังกาทวีป เรียกกันว่า คณะป่าแก้ว วัดนี้จึงได้นามว่าวัดป่าแก้วด้วย ส่วนนามอีกอย่างซึ่งชาวบ้านเรียกกันเป็นสามัญทั่วไปก็คือ วัดใหญ่ชัยมงคล ตั้งอยู่นอกพระนคร (นอกเกาะเมือง) ตำบลที่ตั้งวัดปัจจุบันเรียกว่าตำบลไผ่ลิงขึ้นอยู่ในอำเภอกรุงเก่า

แผ่นดินสมเด็จพระราเมศวร รัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงศรีอยุธยาได้ทรงสร้างวัดขึ้น ๓ วัด คือ ๑) วัดพระราม โปรดให้สร้างตรงที่ถวายเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าอู่ทอง พระราชบิดา เมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๒ หน้าวัดมีบึงใหญ่เดิมเรียกว่า หนองโสน ต่อมาเมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยาได้ขุดเอาดินในหนองนี้ขึ้นถมพื้นวังและพื้นวัดพระมหาธาตุ วัดราชบูรณและวัดพระราม จึงกลายเป็นบึงใหญ่โต บึงนี้มีชื่อปรากฏมณเฑียรบาลว่าขึงชีขันและต่อมาเปลี่ยนชื่อใหม่เรียกว่า บึงพระราม แต่จะเปลี่ยนเมื่อใดไม่อาจทราบได้ ชื่อนี้ยังคงเรียกกันมาจึงถึงทุกวันนี้ ๒) วัดมหาธาตุ อยู่เชิงสะพานป่าถ่าน ในประวัติศาสตร์ยังสับสนกันอยู่ พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า สมเด็จพระราเมศวร ทรงสร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๙๒๗ แต่พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐว่า สร้างในแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวงพระงั่ว) เมือง พ.ศ. ๑๙๑๗ ๓) วัดภูเขาทอง สร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๙๓๐ อยู่ตำบลภูเขาทอง ห่างจากพระราชวังประมาณ ๒ กิเมตร ยังไม่พบปรารภเหตุร้าง

แผ่นดินพระบรมราชาที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) รัชกาลที่ ๗ แห่งกรุงศรีอยุธยาทรงสร้างวัดขึ้น ๒ วัด คือ ๑) วัดราชบูรณะ อยู่ตรงข้างกับวัดมหาธาตุ พระเจ้าสามพระยาทรงสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๖ ตรงบริเวณที่เจ้าอ้ายกับเจ้ายี่ พระเชษฐา ทรงชนช้างกันถึงพิราลัย ๒) วัดมเหยงคณ์ ทรงสร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๙๖๗ แต่ไม่ทราบว่าทรงสร้างเพราะปรารภเหตุใด วัดนี้ปัจจุบันที่ตั้งวัดเรียกว่า ตำบลบ้ากระมัง อำเภอกรุงเก่า

แผ่นดินพระบรมไตรโลกนาถ รัชกาลที่ ๘ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงสร้างวัดขึ้น ๒ วัด คือ ๑) วัดพระศรีสรรเพชญ เป็นวัดในพระบรมมหาราชวัง ไม่มีพระสงฆ์ ๒) วัดจุฬามณี สร้างที่เมืองพิษณุโลก ซึ่งเป็นวัดที่พระองค์ทรงผนวชอยู่

แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรคิ รัชกาลที่ ๑๕ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงสร้างวัด ๑ วัด คือ วัดหลวงสบสวรรค์ ทรงสร้างที่สวนหลวงบริเวณที่ถวายพระเพลิงพระศพสมเด็จพระศรีสุริโยทัย เมื่อ พ.ศ. ๒๐๙๑ เพื่อเป็นอนุสาวรีย์ของสมเด็จพระศรีสุริโยทัย วัดนี้อยู่ในเกาะเมืองด้านตะวันตก

แผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ รัชกาลที่ ๑๙ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงสร้างวัด ๑ วัด คือ วัดวรเชษฐาราม สมเด็จพระเอกาทศรถ ทรงสร้างอุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เมื่อ พ.ศ. ๒๑๔๘ วัดนี้ตั้งอยู่ตำบลท่าวาสุกรี อำเภอกรุงเก่า

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง รัชกาลที่ ๒๔ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงสร้างวัด ๒ วัด คือ ๑) วัดไชยวัฒนาราม ทรงสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๑๗๓ ณ บริเวณบ้านเดิมของพระพันปีหลวง พระเจ้าปราสาททอง อยู่ริมแม่น้ำฝั่งเดียวกันกับวัดพุทไธศวรรย์ สร้างขึ้นด้วยฝีมือประณีตงดงามมาก ตั้งใจเลียนแบบแผนผังนครวัดที่ประเทศเขมร เนื่องจากคราวสร้างนั้น ได้ตีเมืองเขมรกลับคืนได้ด้วย ๒) วัดชุมพลนิกายาราม อยู่อำเภอบางปะอิน สร้างเป็นอนุสรณ์ ณ สถานที่ที่เป็นที่เกิดของพระองค์ จะสร้างปีใดยังหาหลักฐานที่ถูกต้องไม่ได้

แผ่นดินพระเพทราชา รัชกาลที่ ๒๘ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงสร้างวัด ๑ วัด คือ วัดบรมพุทธาราม ทรงสร้างขึ้นที่พระนิเวศน์เดิม เมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๒ (ก่อนเสวยราชย์) ปัจจุบันตั้งอยู่ตำบลประตูชัย อำเภอกรุงเก่า

แผ่นดินพระเจ้าเสือ รัชกาลที่ ๒๙ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงสร้างวัด ๑ วัด คือ วัดโพธิประทับช้าง จังหวัดพิจิตร เพื่อเป็นอนุสรณ์ที่พระองค์ทรงพระราชสมภพ ณ สถานที่สร้างวัดนี้

๓) การสร้างความสัมพันธ์ด้านพระพุทธศาสนาในต่างประเทศ แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ (พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ) รัชกาลที่ ๓๑ แห่งกรุงศรีอยุธยา มีการส่งพระสมณทูตไทยไปประเทศศรีลังกาจนทำให้เกิดสยามวงศ์หรืออุบาลีวงศ์มาจนกระทั่งทุกวันนี้

๔) พระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยา มีทั้งความเจริญรุ่งเรือง ความทรงตัว และการเสื่อมถอยของพระพุทธศาสนา ทั้งนี้ เนื่องด้วยเหตุปัจจัยที่มีความหลากหลายทั้งที่เป็นปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก ในแง่ปัจจัยแห่งความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาสมัยอยุธยา ประกอบด้วย ปัจจัยภายใน ได้แก่ การที่พระสงฆ์มีความใส่ใจในการศึกษาและการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ปัจจัยภายนอก ได้แก่ การปกครองประเทศโดยสมบูรณายาสิทธิราช การที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพุทธมามกะให้ความอุปถัมภ์ค้ำชูแก่พระพุทธศาสนา ประเพณีการออกทรงผนวชของพระมหากษัตริย์ การตั้งอาณาจักรอยุธยาในด้านภูมิศาสตร์ที่มีความเหมาะสม ความอุดมสมบูรณ์ของภูมิประเทศ ความเจริญก้าวหน้าในด้านเศรษฐกิจการค้าทำให้ประชาราษฎร์มีความสุขทั่วราชอาณาจักร การเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับชาวต่างประเทศที่เป็นมหาอำนาจทั้งในด้านการเมืองและการศาสนา ในแง่ปัจจัยแห่งความชะลอตัวและการถดถอยของพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย การศึกสงคราม จะเห็นได้จากช่วงใดที่เหตุการณ์บ้านเมืองอยู่ในภาวะสงคราม พระมหากษัตริย์จำเป็นต้องมุ่งทำศึกสงครามเพื่อรักษาแผ่นดินอาณาจักรอยุธยาไม่ให้ตกเป็นเมืองขึ้นหรือแม้แต่การล่มสลายของอาณาจักร ช่วงนั้นพระพุทธศาสนาจึงเกิดการชะลอตัว ทรงตัว หรือแม้แต่มีความเสื่อมถอย อันเนื่องมาจากพระมหากษัตริย์ช่วงพระองค์นั้น ๆ ไม่มีเวลาในการทำนุบำรุงและให้การอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา การเน้นเรื่องความขลังศักดิ์สิทธิ์อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์มากเกินไป ซึ่งสอดคล้องกับข้อสังเกตของพระพรหมคุณาภรณ์ ว่า “การนับถือพระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยาว่าพระพุทธศาสนาในสมัยนี้ไม่สู้โน้มไปในหลักธรรมชั้นสูงนัก โดยมากสนใจมุ่งไปแต่เรื่องการบุญการกุศล บำรุงพระสงฆ์ สร้างวัดวาอาราม ปูชนียสถาน ปูชนียวัตถุ พิธีกรรม งานฉลอง งานนมัสการ เช่นไหว้พระธาตุและพระพุทธบาท เป็นต้น การบำเพ็ญจิตภาวนาก็เน้นไปข้างความขลังศักดิ์สิทธิ์อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ มีเรื่องไสยศาสตร์ อาถรรพ์เข้ามาปะปนเป็นอันมาก”

๒ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยา พบว่า อาณาจักรอยุธยามีกรุงศรีอยุธยาเป็นศูนย์กลาง มีความรุ่งเรืองมั่งคั่งที่สุดในภูมิภาคสุวรรณภูมิทั้งยังมีความสัมพันธ์ทางการค้ากับหลายชาติ จนถือได้ว่าเป็นศูนย์กลางการค้าในระดับนานาชาติเช่น จีน เวียดนามอินเดีย ศรีลังกา ญี่ปุ่น เปอร์เซีย รวมทั้งชาติตะวันตก เช่น โปรตุเกส สเปน ดัตช์ และฝรั่งเศส ซึ่งในช่วงเวลาหนึ่งเคยสามารถขยายอาณาเขตประเทศราชถึงรัฐฉานของพม่า อาณาจักรล้านนา มณฑลยูนนาน อาณาจักรล้านช้าง อาณาจักรขอม และคาบสมุทรมลายู จากการศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยอาศัยแผนที่ทางภูมิศาสตร์ ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น ๔ ยุค ดังนี้

ยุคที่ ๑ ยุคเถรวาทแบบพระเจ้าอโศกมหาราช พระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้าสู่ประเทศไทยโดยพระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงส่งสมณทูตมาเผยแผ่ในแคว้นสุวรรณภูมิ ซึ่งประเทศไทยนับเอาจังหวัดนครปฐมโดยมีหลักฐานสำคัญ คือ ศิลารูปธรรมจักรกับกวางหมอบ แท่นสถูป อันเป็นสิ่งเคารพบูชาเหมือนกับสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช

ยุคที่ ๒ ยุคมหายาน พระเจ้ากนิษกะมหาราช ทรงอุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ ๔ ของฝ่ายมหายานที่เมืองชลันธร และได้ส่งคณะพระสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานในเอเชียกลางจนถึงประเทศจีน อาณาจักรอ้ายลาว กษัตริย์แห่งอาณาจักรศรีวิชัยในเกาะสุมาตรา ได้ขยายอำนาจเข้ามาถึงดินแดนตอนใต้ของไทย ทำให้พระพุทธศาสนามหายานเจริญรุ่งเรืองอยู่ในดินแดนแถบนี้ด้วย หลักฐานที่ปรากฏคือเจดีย์พระธาตุไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี พระบรมธาตุ จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อขอมซึ่งนับถือนิกายมหายานมีอำนาจครอบงำแผ่นดินประเทศไทย ทำให้อิทธิพลของมหายานครอบคลุมไปทั่ว เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนามหายานรุ่ง จึงทำให้มีการนับถือพระพุทธศาสนาทั้งสองแบบและศาสนาพราหมณ์ผสมผสานกันไป

ยุคที่ ๓ ยุคเถรวาทแบบพุกาม พระเจ้าอนุรุทธมหาราชแห่งพม่ามีอำนาจ ทรงตั้งราชธานีอยู่ที่เมืองพุกาม ทรงแผ่ขยายอาณาเขตครอบคลุมมาถึงดินแดนตอนเหนือของไทย คือ ล้านนา ลงมาถึงลพบุรีและทวราวดี พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบพุกามซึ่งเป็นสายที่มาจากเมืองมคธ อินเดีย จึงครอบงำคนไทยแถบนั้นไปด้วย คนไทยจึงหันไปนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบพุกามอีก อย่างไรก็ดี คนไทยฝ่ายใต้ลงมาส่วนใหญ่คงนับถือฝ่ายมหายานอยู่

ยุคที่ ๔ เถรวาทแบบลังกาวงศ์ พระเจ้าปรักกมพาหุแห่งประเทศลังกาได้ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในลังกา ได้อาราธนาพระมหากัสสปะชำระสะสางพระธรรมวินัย พระพุทธศาสนาก็กลับรุ่งเรือง มีชื่อเสียงไปไกล ประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาทั่วไปต่างก็สนใจ พากันเดินทางไปศึกษาเล่าเรียนพระไตรปิฎกและได้รับการอุปสมบทใหม่ที่นั่น ครั้นศึกษาเจนจบแล้วก็กลับบ้านเมืองของตน ๆ เฉพาะประเทศไทยเรา พระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์นี้ได้เข้ามาตั้งมั่นอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชในสมัยสุโขทัย

นอกเหนือจากนั้น อาณาจักรต่าง ๆ ที่มีอยู่ก่อนสมัยอาณาจักรอยุธยา ได้แก่ อาณาจักรละโว้ อาณาจักรอู่ทอง และอาณาจักรสุโขทัย ยังมีอิทธิพลด้านพระพุทธศาสนาต่ออาณาจักรอยุธยา เป็นผลทำให้เกิดพัฒนาการทางด้านพระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยาอย่างต่อเนื่องจนกลายเป็นพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทที่ผสมกลมกลืนกับพระพุทธศาสนาแบบมหายานและศาสนาพราหม์อย่างลงตัวเห็นได้จากหลักฐานทางโบราณคดี ได้แก่ โบราณสถานโดยมีการเผยแผ่ในรูปแบบการสร้างวัดเป็นจำนวนมาก เช่น วัดพุทไธศวรรย์ วัดมหาธาตุ วัดพระราม วัดพระศรีสรรเพชญ วัดไชยวัฒนาราม วัดบรมพุทธาราม และวัดวรเชษฐาราม เป็นต้น ในด้านโบราณวัตถุ สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และวรรณกรรม เช่น ปรางค์วัดพุทไธสวรรย์ ซึ่งพระเจ้าอู่ทองทรงสร้าง ปรางค์ที่วัดพระราม ปรางค์วัดราชบูรณะ ปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ซึ่งได้รับอิทธพลจากขอม มีการสร้างพระพุทธรูปสำคัญ ๆ เช่น พระศรีสรรเพชญดาญาณ พระพุทธนิมิตวิชิตมารโมลีศรีสรรเพชรบรมไตรโลกนาถ งานจิตรกรรม เช่น ภาพจิตรกรรมในพระปรางค์ประธาน วัดราชบูรณะ ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องพุทธประวัติสมัยอยุธยาตอนต้นพบที่กรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตู้พระธรรมลายรดน้ำ งานวรรณกรรม เช่น มหาชาติคำหลวง กาพย์มหาชาติ เสือโคคำฉันท์ พระมาลัยคำหลวง

ช่วงปลายของอาณาอยุธยา ในสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ (พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ) พระเจ้ากิตติราชสิงหะ กษัตริย์ลังกาในขณะนั้น ให้ส่งทูตมาขอนิมนต์พระสงฆ์จากเมืองไทย (กรุงศรี

อยุธยา) ไปฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ณ ลังกาทวีป โดยมีการส่งพระสมณทูตไทยจำนวน ๑๐ รูป มีพระอุบาลีเป็นหัวหน้า เดินทางมาประเทศลังกา ทำให้มีนิกายสยามวงศ์ ในประเทศศรีลังกามาจนถึงปัจจุบัน ดังนั้นเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาตั้งแต่เข้าสู่ประเทศไทยจนถึงสมัยอยุธยาจึงสรุปได้ดังนี้

แผนภาพที่ ๕.๔๒ สรุปเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ตั้งแต่เข้าสู่ประเทศไทยจนถึงสมัยอยุธยา

จากแผนภาพที่ ๕.๔๒ จะเห็นว่า ***ยุคที่ ๑*** พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบพระเจ้าอโศกมหาราชเผยแผ่เข้าสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ ***ยุคที่ ๒*** พระพุทธศาสนามหายานอินเดียเผยแผ่เข้าสู่ดินแดนเอเชียกลาง จีน อ้ายลาว และจากอาณาจักรศรีวิชัยเข้าสู่นครศรีธรรมราช ***ยุคที่ ๓*** พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบพุกามเข้าสู่ล้านนา ลพบุรี ทวารวดี ***ยุคที่ ๔*** พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์เผยแผ่เข้าสู่เมืองนครศรีธรรมราช และการช่วยเหลือด้านพระพุทธศาสนาของอยุธยาและประเทศศรีลังกา

๓. หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีในสมัยอยุธยา พบว่า ชาวพุทธในสมัยอยุธยายังคงนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ซึ่งยังคงรุ่งเรืองอยู่ พระมหากษัตริย์หลายพระองค์ทรงเลื่อมในในพระพุทธศาสนา มีการสถาปนาสร้างวัด ปฏิสังขรณ์วัด สร้างสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และงานวรรณกรรม เป็นจำนวนมาก เช่น สมเด็จพระนารายณ์ ได้เสด็จออกผนวชระหว่างครองราชย์ที่วัดจุฬามณี ลพบุรี ในสมัยอยุธยานี้มีการแต่งหนังสือเกี่ยวกับพระพุทธศาสนามากมาย เช่น มหาชาติคำหลวง กาพย์มหาชาติ นันโทปนันทสูตร พระมาลัยคำหลวง ปุณโณวาทคำฉันท์ เป็นต้น ซึ่งสิ่งที่กล่าวมานี้ ได้สะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของหลักพุทธธรรมในพระพุทธศาสนาทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ซึ่งสรุปวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีในสมัยอยุธยา ได้ดังนี้

๑) หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานการสถาปนาและสร้างวัดรวมถึงพระราชกิจอื่น ๆ โดยพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยา ได้แก่ หลักธรรมดังต่อไปนี้

หลักธรรมบุคคลหาได้ยาก ๒ ประกอบด้วย ๑) บุพการี ผู้ทำอุปการะก่อน ผู้ทำความดีหรือทำประโยชน์ให้แต่ต้นโดยไม่ต้องคอยคิดถึงผลตอบแทน ๒) กตัญญูกตเวที ผู้รู้อุปการะที่เข้าทำแล้วและตอบแทน ผู้รู้จักคุณค่าแห่งการกระทำดีของผู้อื่น และแสดงออกเพื่อบูชาความดีนั้น

หลักทิศ ๖ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ต่างปฏิบัติตอบแทนซึ่งกันและกัน ประกอบด้วย ๑) ปุรัตถิมทิศ ทิศเบื้องหน้า คือ ทิศตะวันออก ได้แก่ มาดาบิดา เพราะเป็นผู้มีอุปการะแก่เรามาก่อน ๒) ทักษิณทิศ ทิศเบื้องขวา คือ ทิศใต้ ได้แก่ ครูอาจารย์ เพราะเป็นทักขิไณยบุคคลควรการบูชา ๓) ปัจฉิมทิศ ทิศเบื้องทิศเบื้องหลัง คือ ทิศตะวันตก ได้แก่ บุตรภรรยา เพราะติดตามเป็นกำลังสนับสนุนอยู่ข้างหลัง ๔) อุตตรทิศ ทิศเบื้องซ้าย คือ ทิศเหนือ ได้แก่ มิตรสหาย เพราะเป็นผู้ช่วยให้ข้ามพ้นอุปสรรคภัยอันตรายและเป็นกำลังสนับสนุนให้บรรลุความสำเร็จ ๕) เหฏฐิมทิศ ทิศเบื้องล่าง ได้แก่ คนรับใช้และคนงานเพราะเป็นผู้ช่วยทำการงานต่าง ๆ เป็นฐานกำลังให้ ๖) อุปริมทิศ ทิศเบื้องบน ได้แก่ สมณพราหมณ์ คือ พระสงฆ์ เพราะเป็นผู้สูงด้วยคุณธรรม และเป็นผู้นำทางจิตใจ

หลักทศพิธราชธรรม ซึ่งเป็นหลักธรรมของพระราชา กิจวัตรที่พระเจ้าแผ่นดินควรประพฤติ คุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมือง หรือธรรมของนักปกครอง ประกอบด้วย ๑) ทาน การให้ คือ การสละทรัพย์สิ่งของ บำรุงเลี้ยง ช่วยเหลือประชาราษฎร์ และบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ๒) ศีล ความประพฤติดีงาม คือ สำรวมกายและวจีทวาร ประกอบแต่การสุจริตรักษากิตติคุณให้ควรเป็นตัวอย่างและเป็นที่เคารพนับถือของประชาราษฎร์มิให้มีข้อที่ใครจะดูแคลน ๓) ปริจจาคะ การบริจาค คือเสียสละความสุขสำราญ เป็นต้น ตลอดจนชีวิตของตนเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนและความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง ๔) อาชชวะ ความซื่อตรง คือ ซื่อตรงทรงสัตย์ไร้มายา ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน ๕) มัททวะ ความอ่อนโยน คือ มีอัธยาศัย ไม่เย่อหยิ่งหบายคายกระด้างถือพระองค์ มีความงามสง่าเกิดแต่ท่วงทีกิริยาสุภาพนุ่มนวล ละมุนละไม ให้ได้ความรักภักดีแต่มิขาดยำเกรง ๖) ตปะ ความทรงเดช คือ แผดเผากิเลสตัญหามิให้เข้ามาครอบงำย่ำยีจิตระงับยับยั้งข่มใจได้ ไม่ยอให้หลงใหลหมกมุ่นในความสุขสำราญและคตวามปรนเปรอ มีความเป็นอยู่สำเสมอ หรือย่างสามัญ มุ่งมั่นแต่จะบำเพ็ญเพียร ทำกิจให้บริบูรณ์ ๗) อักโกธะ ความไม่โกรธ คือไม่กริ้วกราด ลุอำนาจความโกรธจนเป็นเหตุให้วินิจฉัยความและกระทำการต่าง ๆ ผิดพลาดเสียธรรม มีเมตตาประจำใจไว้ระงับความเคืองขุ่น วินิจฉัยความและกระทำการด้วยจิตอันราบเรียบเป็นตัวของ

ตนเอง ๘) อวิหิงสา ความไม่เบียดเบียน คือ ไม่บีบคั้นกดขี่ เช่น เก็บภาษีบูดรีด หรือเกณฑ์แรงงานเกินขนาด ไม่หลงระเริงอำนาจ ขาดความกรุณา หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชาราษฎร์ผู้ใดเพราะอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง ๙) ขันติ ความอดทน คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำถึงจะลำบากกายน่าเหนื่อยหน่ายเพียงไรก็ไม่ท้อถอย ถึงจะถูกยั่วถูกหยันด้วยคำเสียดสีถากถางอย่างใด ก็ไม่หมดกำลังใจ ไม่ยอมละทิ้งกรณีย์ที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม ๑๐) อวิโรธนะ ความไม่คลาดธรรม คือ วางพระองค์เป็นหลักหนักแน่นในธรรม คงที่ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหวเพราะถ้อยคำที่ดีร้าย ลาภสักการะหรืออิฏฐารมณ์ อนิฏฐารมณ์ใด ๆ สถิตมั่นในธรรม ทั้งส่วนยุติธรรม คือความเที่ยงธรรมก็ดี นิติธรรมคือระเบียบแบบแผนหลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามก็ดี ไม่ประพฤติให้เคลื่อนวิบัติไป นอกจากนั้น พระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยาทางเอาพระทัยใส่ต่อโดยให้การอุปถัมภ์ต่อพุทธบริษัท ๔ กล่าวคือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา เช่น การปกครองคณะสงฆ์ ในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรฐ ได้ทรงสร้างวัดวรเชษฐารามแล้วนิมนต์พระสงฆ์ฝ่ายอรัญญวาสีผู้ทรงศีลมาเป็นเจ้าอาวาส ในรัชกาลสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๕ ได้สถาปนาวัดไชยวัฒนารามแล้วทรงสถาปนาเจ้าอธิการวัดเป็นพระอชิตเถระ พระราชาคณะฝ่ายอรัญญวาสีเป็นเจ้าอาวาสปกครองวัด ในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา ได้สถาปนาวัดบรมพุทธารามแล้วนิมนต์เจ้าอธิการมาอยู่โดยสถาปนาให้เป็นพระราชาคณะชื่อพระญาณสมโพธิ เป็นต้น การช่วยแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในสังคม และการช่วยเหลือบ้านเมืองในยามศึกสงคราม รวมถึงการทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจต่าง ๆ มีการแสดงตนเป็นพุทธมามกะ การเวียนเทียนเนื่องในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา การรักษาศีลอุโบสถ การบรรพชาอุปสมบท เช่น สมเด็จพระเพทราชาทรงผนวชอยู่วัดพระยาแมน การสร้างวัดชุมพลนิการามของสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๕ (พระเจ้าปราสาททอง) เพื่อถวายเป็นสังฆทานเป็นที่บำเพ็ญพระราชกุศลส่วนพระองค์และเหล่าราชตระกูล

๒) หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานงานสถาปัตยกรรมที่สำคัญในสมัยอยุธยา ได้แก่ ***๑) ด้านคุณธรรมในการก่อสร้างสถาปัตยกรรม*** การก่อสร้างสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนาทั้งที่เป็นพระปรางค์และเจดีย์ในสมัยอยุธยา มิใช่เป็นเรื่องที่ทำได้ง่าย ด้วยเหตุผลที่ในสมัยอยุธยาบ้านเมืองมักตกอยู่ภายใต้ภาวะสงคราม ดังนั้นการก่อสร้างจำเป็นต้องอาศัยหลักธรรมแห่งศรัทธาความเชื่อในพระพุทธศาสนาเริ่มตั้งแต่ความเชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าอันนำไปสู่ความเชื่อในพระรัตนตรัย หลักปัญญา ความวิริยอุตสาหะ ขันติความอดทนในพระพุทธศาสนา เป็นต้น จึงวิเคราะห์ได้ว่าหลักคุณธรรมในการสร้างสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาที่ปรากฏเด่นชัดนอกเหนือจากคุณธรรมอื่น ๆ ได้แก่ ***อิทธิบาท ๔ ศรัทธา ๔*** คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย ประกอบด้วย (๑) ฉันทะ ความพอใจ คือ ความต้องการที่จะทำ ใฝ่ใจรักจะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอและปรารถนาจะทำให้ได้ผลดียิ่งๆ ขึ้นไป (๒) วิริยะ ความเพียร คือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระไม่ท้อถอย (๓) จิตตะ ความคิด คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำและสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตฝักใฝ่ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป (๔) วิมังสา ความไตร่ตรอง หรือ ทดลอง คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผลและตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัดผล คิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุง เป็นต้น ***ศรัทธา ๔*** ความเชื่อ ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล ประกอบด้วย (๑) กัมมสัทธา เชื่อกรรม เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือ เชื่อว่าเมื่อทำอะไรโดยมีเจตนา คือ จงใจทำทั้งรู้ ย่อมเป็นกรรม คือ เป็นความชั่วความดีมีขึ้นในตน เป็นเหตุปัจจัย

ก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไป การกระทำไม่ว่างเปล่าและเชื่อว่าผลที่ต้องการจะสำเร็จได้ด้วยการกระทำ มิใช่ด้วยอ้อนวอนหรือนอนคอยโชค เป็นต้น (๒) วิปากสัทธา เชื่อวิบาก เชื่อผลของกรรม เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง คือ เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผล และผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว (๓) กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของจะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน (๔) ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า, มั่นใจในองค์พระตถาคต ว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง ๙ ประการ ตรัสธรรม บัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่า มนุษย์คือเราทุกคนนี้ หากฝึกตนด้วยดี ก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุด บริสุทธิ์หลุดพ้นได้ ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญไว้เป็นแบบอย่าง ***๒) ด้านความงามทางศิลปะของสถาปัตยกรรม*** สถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมตั้งแต่ยุคก่อนอยุธยา รวมถึงสถาปัตยกรรมต่างชาติในยุคเดียวกัน ซึ่งมีความโดดเด่นทางศิลปกรรม สถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาส่วนใหญ่สร้างขึ้นเพื่ออุทิศถวายพระศาสนา เป็นพุทธบูชา ความงดงามที่ปรากฏให้เห็นล้วนแสดงถึงฝีมือ ศรัทธา คติความเชื่อ เทคโนโลยีและวิทยาการ ที่ไม่ได้เกิดขึ้นเพียงชั่วอายุคนหรือเพียงแค่รุ่นสองรุ่น หากแต่เกิดจากการสั่งสม ผสมผสาน และการปรับใช้จากศิลปะอื่นๆ จนกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตนขึ้นมา งานสถาปัตยกรรมยุคนี้ มักปรากฏการสร้างเจดีย์ทรงระฆัง เช่น เจดีย์วัดใหญ่ชัยมงคล เจดีย์วัดพระศรีสรรเพชญ์ เป็นต้น ส่วนในสมัยอยุธยาตอนปลายพบสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกผสมกับเปอร์เซีย เช่น อาคารสองชั้นที่วัดเจ้าย่า เป็น*ต้น* ***๓) ด้านคุณค่าของสถาปัตยกรรม*** การสร้างสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยา มีคุณค่า ๒ ประการ คือ ***(๑) คุณค่าในการใช้สอย*** ได้แก่ การมีขนาดเนื้อที่เหมาะสมเพียงพอ มีปริมาตรเหมาะสมเพียงพอ เป็นสถานที่ประกอบกิจแสดงความเคารพ ความเชื่อ มีการจัดแบ่งจำแนกและต่อต่อกันระหว่างพื้นที่ส่วนต่าง ๆ สอดคล้องกับการดำเนินกิจกรรมให้เป็นไปอย่างสะดวกและมีประสิทธิภาพตามการใช้สอยที่ต้องการในเวลานั้น ๆ ส่วน ***(๒) คุณค่าทางจิตใจ*** ได้แก่ การสร้างความตระหนักในคุณค่าของสถาปัตยกรรม สร้างความภาคภูมใจ และสร้างศรัทธาเป็นแรงกระตุ้นในการประกอบคุณงามความดีในทางพระพุทธศาสนา

๓) หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานประติมากรรมที่มีเอกลักษณ์โดดเด่นและสำคัญในสมัยอยุธยา ได้แก่ ***๑) การถ่ายทอดคติทางพระพุทธศาสนาที่เป็นรูปธรรม*** ก่อให้เกิดความรู้ความรู้ความเข้าใจเรื่องราวในศาสนา โน้มน้าวศรัทธาของผู้ชม นอกจากจะเป็นการสั่งสอนแล้วยังเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาอีกแนวทางหนึ่ง การสร้างพระพุทธรูปมีวัตถุประสงค์เพื่อระลึกถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กล่าวคือ ***หลักพระพุทธคุณ ๓ ประการ*** ได้แก่ ปัญญาคุณ พระคุณคือปัญญา วิสุทธิคุณ พระคุณคือความบริสุทธิ์ และ กรุณาคุณ พระคุณคือพระมหากรุณา อีกประการหนึ่งเป็นการทำให้ชาวพุทธได้บูชากราบไว้ระลึกถึงพระพุทธเจ้าเพื่อน้อมนำไปสู่การปฏิบัติ กล่าวคือ ***หลักบูชา ๒*** ได้แก่ อามิสบูชา เป็นการบูชาด้วยสิ่งของ และ ปฏิบัติบูชา การบูชาด้วยการปฏิบัติหรือที่เรียกว่าธรรมบูชา การเคารพบูชาพระพุทธเจ้าโดยผ่านสัญลักษณ์ทางพระพุทธรูป ถือว่าเป็นการแสดงออกถึงความเคารพต่อพระพุทธเจ้า ตามหลัก ***คารวธรรม ๖*** ประการ ได้แก่ สัตถุคารวตา ความเคารพในพระศาสนา ธัมมคารวตา ความเคารพในธรรม สังฆคารวตา ความเคารพในสงฆ์ สิกขาคารวตา ความเคารพในการศึกษา อัปปมาทคารวตา ความเคารพในความไม่ประมาท และ ปฏิสันถารคารวตา ความเคารพในปฏิสันถาร ***๒) การสืบทอดพระพุทธศาสนา*** พระมหากษัตริย์ไทยนับแต่อดีตมาทรงกระทำหน้าที่เป็นธรรมราชาอย่างสม่ำเสมอ คือ บำรุงและสืบทอดพระพุทธศาสนา กล่าวคือ นอกจากทรงโปรดให้สร้าง

และปฏิสังขรณ์ด้านประติมากรรมทางพระพุทธศาสนาแล้วยังสนับสนุนให้ผู้มีศรัทธาสร้างและปฏิสังขรณ์อีกด้วย ซึ่งนับว่าเป็นปัจจัยหนึ่งในการช่วยสืบทอดพระพุทธศาสนา **๓) การสั่งสอนหลักพุทธธรรมโดยผ่านงานประติมากรรม** เป็นสิ่งที่นักประติมากรได้สร้างสรรค์โดยมีเรื่องราวที่ล้วนเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ประเพณีและวัฒนธรรมของยุคสมัย มีการสอดแทรกฉากประกอบไว้ในเนื้อหาหลักอย่างน่าสนใจ เช่น ภาพลายรดน้ำทั่วไปเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ภาพเทวดาทวารบาล ภาพธรรมชาติ เป็นต้น ทำให้ชาวพุทธเกิดความศรัทธาเลื่อมใสนำไปสู่การปฏิบัติตนตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา

๔) หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในจิตรกรรมไทยที่สำคัญในสมัยอยุธยา แสดงให้เห็นถึงการเล่าเรื่องราวความเป็นไปของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน อดีตพระพุทธเจ้าไตรภูมิ เขาพระเมรุแวดล้อมด้วยเขาสัตตบริภัณฑ์ เป็นการสั่งสอนพุทธศาสนิกชนถึงหลักการพัฒนาตนเอง หลักความเพียรพยายาม ความเสียสละ การทำหน้าที่สั่งสอนสัตว์โลกด้วยเมตตาธรรม หลักอนิจจัง ความไม่เที่ยงของสังขารของพระพุทธเจ้า นิทานชาดกสะท้อนหลักธรรมที่เกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ เช่น ความรัก ความโกรธ ความหลง อิจฉา เมตตา กรุณา เป็นต้น

๕) หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมที่สำคัญ ๓ ยุค ในสมัยอยุธยา มีทั้งเรื่องที่แต่งเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เรื่องประเภทสดุดีวีรกรรมของพระมหากษัตริย์ การบรรยาย ความสวยงามของธรรมชาติ ความเชื่อในธรรมชาติ และเรื่องการเกี้ยวพาราสี โดยมีหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในงานวรรณกรรมสมัยอยุธยา ประกอบด้วย (๑) ***ความจงรักภักดี***ต่อพระมหากษัตริย์ ปรากฏในวรรณกรรมลิลิตโองการแช่งน้ำ (๒) หลักธรรม ***ทศบารมี*** ได้แก่ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะขันติ สัจจะ อธิษฐษา เมตตา และอุเบกขา ซึ่งมีปรากฏชัดเจนในมหาชาติคำหลวง และกาพย์มหาชาติ แสดงถึงความเลื่อมใสในพุทธศาสนา และความเชื่อในบุญกุสลที่เกิดจากฟังเทศน์เรื่องมหาชาติของคนไทยสืบต่อมาจากสุโขทัย หลักธรรมต่าง ๆ ที่จะเป็นประโยชน์ต่อพุทธศาสนิกชนมาดำเนินชีวิต เช่น ทาน เสียสละ ศีล หลักธรรมเกี่ยวกับการปกครอง นักบริหาร เป็นต้น และแบบอย่างตัวละครในกัณฑ์ต่าง ๆ อาทิ พระเวสสันดร เป็นต้นแบบของการเสียสละ พระนางมัทรี ถือเป็นแบบอย่างภรรยาที่ดีของสามี ถึงความทุกข์ก็ทุกข์ด้วย ถึงคราวสุขก็สุขด้วย พระกัณหา - ชาลี เป็นแบบอย่างของความกตัญญูต่อพระบิดา ชูชก เป็นแบบอย่างของการไม่ประมาณตน อย่างไรก็ตาม หากชาวพุทธได้นำหลักธรรมนี้เหล่านี้มาปฏิบัติสังคมจะมีความสงบรุ่งเรืองการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในแต่ละพระชาตินั้นไม่ได้ทรงบำเพ็ญบารมีเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่งในจำนวน ๑๐ ประการเท่านั้น แต่จะทรงบำเพ็ญครบทั้ง ๑๐ ประการ ซึ่งในแต่ละพระชาติจะมีความโดดเด่นที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญกว่าบารมีอื่น ๆ ดัง เช่น เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร พระองค์ทรงบำเพ็ญครบทั้ง ๑๐ ประการอย่างเห็นได้ชัด ในพระชาตินี้พระองค์ทรงบำเพ็ญทานบารมีเป็นจุดเด่นทำให้คนทั่วไปเข้าใจว่า ทรงบำเพ็ญเฉพาะทานบารมี แท้จริงพระองค์ได้บำเพ็ญบารมีอื่น ๆ ด้วยเช่นกัน กล่าวคือ การบำเพ็ญเนกขัมมบารมี ด้วยการไปบำเพ็ญครองเพศบรรพชิตที่เขาวงกต การบำเพ็ญวิริยบารมี คือ ทรงมีความพากเพียรในการปฏิบัติธรรมอย่างไม่ย่อท้อ การบำเพ็ญเมตตาบารมี คือ ทรงบริจาคทานให้แก่บุคคลผู้ยากไร้ทุกระดับชั้น การบำเพ็ญอธิษฐานบารมี คือ ทรงตั้งพระทัยอย่างแน่วแน่เพื่อบรรลุพระโพธิญาณ การบำเพ็ญศีลบารมี คือ ทรงรักษาศีลให้บริสุทธิ์ระหว่างครองเพศบรรพชิตที่เขาวงกต บำเพ็ญขันติบารมี คือ ทรงมีความอดทนอดกลั้นต่อความยากลำบากต่าง ๆ ทั้งทายและใจ

ขณะประทับอยู่ที่เขาวงกต การบำเพ็ญอุเบกขาบารมี คือ ทรงวางเฉยเมื่อเห็นชูชกเฆี่ยนตีพระโอรสพระธิดาที่ทรงบริจาคให้เป็นสิทธิ์ของชูชกแล้ว การบำเพ็ญสัจจบารมี คือ ทรงรักษาสัจจะที่จะทรงมอบพระโอรสพระธิดาให้ชูชก ด้วยการตามหาพระโอรสพระธิดาที่ไปซ่อนในสระบัวแม้จะขมขื่นพระทัยสักเพียงใดแต่พระองค์ก็ทรงยึดมั่นในคำสัตย์ สุดท้าย การบำเพ็ญทานบารมี พระองค์ทรงบริจาคช้างทรงสิ่งของมีค่าทั้งปวง พระโอรส พระธิดา และพระมเหสี (๓) ***ความเป็นอนิจจังของโลกมนุษย์*** การแสดงความเคารพและจงรักภักดีต่อเจ้านายและสถานที่สำคัญปรากฏในลิลิตพระลอ ๔) ***ความรักและการพลัดพราก*** ปรากฏในสมุทรโฆษคำฉันท์ ๕) คติธรรมเกี่ยวกับ***การรักษาความสัตย์*** เกิดเป็นคนควรรักษาความสัตย์ไว้กับตัว มีพุทธภาษิตกล่าวไว้ว่า จะมีชื่อเสียงเพราะความสัตย์ เป็นสุภาษิตสอนใจปรากฏในเสือโคคำฉันท์ ๖) แสดง***ความศรัทธาในพระพุทธเจ้า***ที่แน่นแฟ้น ***ความเชื่อในบาป บุญ คุณโทษ*** พรรณนาโวหารเกี่ยวกับนรก-สวรรค์ ปรากฏในพระมาลัยคำหลวง ๗) ***การเอาแต่ใจตนเอง การใช้อารมณ์ การใช้กำลังในการแก้ปัญหา การไม่รู้จักประมาณตนเอง การทำอะไรโดยไม่ยั้งคิด*** ปรากฏในบทละครเรื่องอิเหนา **เป็นต้น**

ปญฺญา โลกสฺมิ ปชฺโชโต
มจร
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทที่ ๖
สรุปผลการวิจัย และ ข้อเสนอแนะ

๖.๑ สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม : ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมในประเทศไทยการวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยศึกษาข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิ ทุติยภูมิ ภาคสนาม โดยการลงพื้นที่สังเกตและเก็บข้อมูลในแหล่งโบราณคดี การถ่ายภาพหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา สัมภาษณ์และจัดประชุมกลุ่มย่อยตัวแทนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จัดทำแผนที่เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาตามเส้นทางการแผ่พระพุทธศาสนาสมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี ล้านนา สุโขทัย และอยุธยา ผลการศึกษาได้นำเสนอตามที่ได้กำหนดไว้ในวัตถุประสงค์ของการวิจัยมี ๔ ข้อ ดังต่อไปนี้

๖.๑.๑ ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีสมัยทวารวดีและศรีวิชัย

ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีและศรีวิชัย ที่ได้ศึกษาทั้งหมดในบทนี้มีข้อค้นพบที่น่าสนใจดังนี้

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยทวารวดี บริเวณดังกล่าวเคยเป็นอาณาจักรฟูนันที่มีอาณาเขตกว้างขวางครอบคลุมลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาภาคกลางของไทยและแถบลุ่มแม่น้ำโขงอันได้แก่เขมรและเวียดนามในปัจจุบัน ซึ่งพระพุทธศาสนาได้เคยเจริญรุ่งเรืองมาก่อนแล้ว กลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่บริเวณนี้เป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา เห็นได้จากหลักฐานทางโบราณคดีที่สำรวจพบ เช่น *จารึกอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี บนพระพิมพ์ ๑ (เมตเตยยโก)* มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ สำรวจพบที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี *จารึกอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี บนพระพิมพ์ ๒ (สารีปุตโต)* มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ – ๑๒ สำรวจพบที่เจดีย์หมายเลข ๑๑ เมืองโบราณอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี และ *จารึกอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี บนพระพิมพ์ ๖ (ปุณโณ สุนาปรันโต)* มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ สำรวจพบพบที่เจดีย์หมายเลข ๑๑ เมืองโบราณอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น จารึกเหล่านี้อยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่านของสมัยฟูนันเข้าสู่สมัยทวารวดี อาณาจักรฟูนันสิ้นสุดลงเพราะอาณาจักรเจนละเข้าปกครองในปี พ.ศ.๑๐๘๒ ซึ่งอยู่ในศตวรรษที่ ๑๑ ต่อจากนั้นอาณาจักรทวารวดีก็ได้ถือกำเนิดขึ้นมาในพุทธศตวรรษที่ ๑๒

อาณาจักรทวารวดีนี้น่าจะมีศูนย์กลางอยู่ในภาคกลางของประเทศไทยปัจจุบัน โดยมีจุดเริ่มอาณาเขตครอบคลุมดินแดนตั้งแต่เมืองสะเทิมในประเทศพม่ามาจนถึง ภาคกลาง ภาค

ตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคเหนือของประเทศไทยปัจจุบัน ศูนย์กลางของอาณาจักร ในระยะแรกสันนิษฐานว่าตั้งอยู่ที่เมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ต่อมาอาจย้ายไปอยู่ที่เมืองนครปฐม หรือไม่ก็อยู่ที่คูบัว ในเขตจังหวัดราชบุรีปัจจุบัน เนื่องจากบริเวณทั้ง ๓ แห่ง มีร่องรอยเมืองโบราณ ศิลปวัตถุ และโบราณสถานแบบทวารวดีเหมือน ๆ กันจำนวนมาก เช่น พระพุทธรูปสมัยอมราวดี และที่นครปฐมยังได้พบรูปเคารพในพุทธศาสนาก่อนสมัยที่จะมีการสร้างพระพุทธรูปอีกด้วย เช่น พระธรรมจักร โพธิบัลลังก์ เป็นต้น ในสมัยทวารวดีนี้กลุ่มคนนับถือพระพุทธศาสนา เนื่องจากมีร่องรอยของพระพุทธศาสนา ได้ปรากฏให้เห็นทั้งในโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศไทยเป็นจำนวนมาก อาณาจักรทวารวดีสิ้นสุลงในพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เนื่องจากอำนาจของขอมที่มีอิทธิพลเข้ามาปกครองดินแดนทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลางของประเทศไทยทำให้อาณาจักรทวารวดีต้องหมดอำนาจลง การเกิดขึ้นของอาณาจักรทวารวดีเป็นการวางรากฐานที่สำคัญทางศิลปวัฒนธรรมให้แก่ชาติไทยที่ปรากฏให้เห็นสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยทวารวดี จากหลักฐานทางบราณคดีสมัยทวารวดีที่ค้นพบตามที่ต่าง ๆ เป็นสิ่งแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาจากอินเดียเมื่อเข้ามาสู่ทวารวดีแล้วก็ได้เผยแผ่ไปยังอาณาจักรต่าง ๆ คือ ด้านทิศเหนือเผยแผ่ไปยังอาณาจักรโยนกเชียงแสน ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือและทิศตะวันนออกเผยแผ่ไปยังอาณาจักรอิศานปุระหรือเจนละ ด้านทิศใต้เผยแผ่ไปยังอาณาจักรศรีวิชัย และ ด้านทิศตะวันตกเผยแผ่ไปยังอาณาจักรศรีเกษตรหรือพุกาม เป็นต้น เหตุที่ทำให้พระพุทธศาสนาเผยแผ่ไปยังอาณาจักรต่าง ๆ ได้อย่างสะดวกและกว้างขวางเพราะได้มีปัจจัยที่เกื้อหนุนอย่างน้อยสามประการดังนี้

๑) ด้านรูปแบบวัฒนธรรมพุทธ เป็นวัฒนธรรมที่มีความยืดหยุ่นสูง เมื่อได้แผ่ขยายเข้าไปสู่อาณาจักรต่าง ๆ ที่มีอยู่ในช่วงเวลานั้น ได้มีการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมของพื้นที่นั้น ๆ จึงสามารถปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมในอาณาจักรเหล่านั้นได้อย่างลงตัว

๒) ด้านเส้นทางคมนาคมทางน้ำสะดวก เนื่องจากเมืองต่าง ๆ ที่รับวัฒนธรรมไปจากทวารวดี โดยเฉพาะบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามีลำน้ำติดต่อถึงกันได้หลายสาย และมีการติดต่อค้าขายกันโดยใช้เส้นทางน้ำในการขนส่งสินค้า การแผ่ขยายทางวัฒนธรรมพุทธจากอาจักรทวารวดีไปยังอาณาจักรอื่น ๆ จึงทำได้ง่ายโดยอาศัยการคมนาคมตามเส้นทางของลำน้ำในการติดต่อข้าขายสินค้าของผู้คนจากอาณาจักหนึ่งไปยังอีกอาณาจักรเป็นไปได้อย่างสะดวกสบาย

๓) *ด้านเส้นทางคมนาคมทางบกสะดวก* โดยเฉพาะบริเวณพื้นที่ราบในภาคกลางเป็นพื้นที่ราบทำให้การเดินทางติดต่อกันตลอดทั้งการขนส่งสินค้าไปค้าขายระหว่างกันทางบกทำได้สะดวก การแผ่ขยายทางวัฒนธรรมพุทธจากอาจักรทวารวดีไปยังอาณาจักรอื่น ๆ จึงทำได้ง่ายโดยอาศัยการคมนาคมตามเส้นทางบกในการติดต่อข้าขายสินค้าจากอาณาจักรหนึ่งไปยังอีกอาณาจักรหนึ่ง

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยทวารวดีช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ มีดังนี้

๑) หลักพุทธธรรมที่สำรวจพบในภาคกลาง คือ *หลักธรรมเรื่องอริยสัจ ๔* ในจารึกธรรมจักร (นครปฐม) พุทธศตวรรษที่ ๑๒ *หลักธรรมเรื่องการกัลปนา* ในจารึกวัดโพธิ์ร้าง อำเภอเมืองจังหวัดนครปฐม พุทธศตวรรษที่ ๑๒ *หลักธรรมเรื่องบุญกุศล* ที่สำรวจพบในจารึกถ้ำฤๅษีเขางูเมืองราชบุรี พุทธศตวรรษที่ ๑๒ *หลักธรรมเรื่องพระรัตนตรัย* ที่สำรวจพบในจารึกพระพิมพ์ดินเผาวัดโคกไม้

เดน ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ ที่วัดเขาไม้เดน ตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ เป็นต้น

๒) หลักพุทธธรรมที่สำรวจพบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะวันออก คือ *หลักธรรมเรื่องทาน* ที่สำรวจพบในจารึกวัดจันทึก พุทธศตวรรษที่ ๑๒ หรือจารึกบนพระพิมพ์ดินเผาเมืองฟ้าแดดสูงยาง ๑ ในพุทธศตวรรษที่ ๑๔ และ *หลักธรรมเรื่องพระรัตนตรัย* ที่สำรวจพบในจารึกเนินสระบัว ราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๔ เป็นต้น

๓) หลักพุทธธรรมที่สำรวจพบในภาคเหนือ คือ *หลักธรรมเรื่องอริยสัจ ๔* ซึ่งที่มีอยู่ในพระวินัยมหาวรรคว่า *"ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้"* ที่ปรากฏใน จารึกเยธมฺมาฯ เมืองศรีเทพ ที่เมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นต้น

๔) หลักพุทธธรรมที่สำรวจพบในภาคใต้ คือ *หลักธรรมเรื่องอริยสัจ ๔* ซึ่งเป็น เย ธมฺมาฯ เป็นคาถาที่มีอยู่ในพระวินัยมหาวรรค ซึ่งพระอัสสชิได้กล่าวธรรมนี้แก่สารีบุตรปริพาชก ที่สำรวจพบในจารึก เย ธมฺมาฯ บนพระซุ้มศรีวิชัย ๑ อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ และ จารึก เย ธมฺมาฯ บนพระสถูปดินเผาเมืองยะรัง จังหวัดปัตตานี อายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นต้น

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยศรีวิชัย เป็นอาณาจักรโบราณที่มีอยู่ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๘ เป็นอาณาจักรของกลุ่มชาติพันธุ์มลายูโบราณ ก่อตั้งขึ้นโดยราชวงศ์ไศเลนทร์ มีอาณาเขตกว้างขวาง ครอบคลุมพื้นที่ตั้งแต่แหลมมลายู เกาะสุมาตรา เกาะชวา ช่องแคบมะละกา ช่องแคบซุนดา และภาคใต้สุดของประเทศไทยขึ้นมาจนถึงจังหวัดสุราษฎร์ธานีในปัจจุบัน ส่วนที่ตั้งเมืองหลวงของอาณาจักรศรีวิชัยยังมีการถกเถียงกันอยู่ซึ่งมีอยู่สองแห่ง คือ ที่อำเภอเมืองไชยา หวัดสุราษฎร์ธานี และ ที่ปาเล็มบัง ซึ่งเป็นเมืองหลวงจังหวัดสุมาตราใต้ อยู่ฝั่งตะวันออกทางตอนใต้ของเกาะสุมาตราประเทศอินโดนีเซียปัจจุบัน

อาณาจักรศรีวิชัยมีความเจริญรุ่งเรืองในหลายด้านเนื่องจากเป็นดินแดนชายฝั่งทะเล ซึ่งเป็นเส้นทางผ่านของการเดินเรือเพื่อการติดต่อค้าขายระหว่างชนหลายเชื้อชาติตั้งแต่ประเทศอินเดียไปจนถึงประเทศจีน หากเดินทางโดยใช้ทางเรือในทะเลก็ใช้เส้นทางนี้เป็นทางผ่าน การติดต่อสัมพันธ์กันในสมัยศรีวิชัยได้อาศัยทะเลเป็นเส้นทางหลักในการติดต่อค้าขายระหว่างกัน ชนชาติอินเดียที่มีความรู้เชี่ยวชาญในการเดินเรือค้าขายกับชาวเอเชียอาคเนย์ ได้นำเอาศาสนาและวัฒนธรรมของตนเข้ามาเผยแผ่ให้กับกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในดินแดนแถบนี้ด้วย จึงทำให้พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองอยู่ในอาณาจักรศรีวิชัย เป็นบ่อเกิดอารยธรรมโลกที่มีความสำคัญ เช่น มหาสถูปบุโรพุทโธในประเทศอินโดนีเซีย สร้างขึ้นจากหินภูเขาไฟ ในพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ องค์การยูเนสโก ได้ประกาศให้บุโรพุทโธเป็นมรดกโลก และเจดีย์พระบรมธาตุไชยาเป็นสถาปัตยกรรมแบบศรีวิชัย สร้างขึ้นประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ หลักฐานเหล่านี้เป็นสิ่งแสดงให้เห็นถึงความเลื่อมใสศรัทธาของคนในอาณาจักรศรีวิชัยที่มีต่อพระพุทธศาสนา ซึ่งเคยได้มีความเจริญรุ่งเรืองอยู่ในดินแดนแถบนี้ ต่อมาเมื่ออาณาจักรศรีวิชัยอ่อนแอลง อาณาจักรมัชปาหิตได้ยกทัพเข้ามาตีศรีวิชัย ได้ดินแดนสุมาตราและบางส่วนของคาบสมุทรมลายูไป อาณาจักรศรีวิชัยจึงสิ้นสุดลงในพุทธสตวรรษที่ ๑๖

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยศรีวิชัย พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่มาในดินแดนแถบนี้เริ่มจากมีชาวอินเดียเดินทางเข้ามาในอาณาจักรศรีวิชัยในฐานะพ่อค้า ในกลุ่มนี้มีทั้งพระสงฆ์และคฤหัสถ์ พระสงฆ์ได้อาศัยเรือของพ่อค้าเพื่อเดินทางเข้าเผยแผ่พระพุทธศาสนา ชนกลุ่มนี้ได้นำเอาศาสนาที่ตนเองเคารพนับถืออยู่ในเวลานั้นเข้ามาเผยแผ่ในดินแดนแถบนี้ด้วย จึงทำให้ผู้ที่อาศัยอยู่บริเวณได้รู้จักพระพุทธศาสนา เริ่มตั้งแต่ชนชั้นสูง เช่น ชั้นชั้นกษัตริย์ เชื้อพระวงศ์ ข้าราชบริพาร ชนชั้นกลาง เช่น ผู้ประกอบอาชีค้าขาย ผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจดี และ ชนชั้นล่าง เช่น ผู้ประกอบอาชีพทางด้านการเกษตร ประศุสัตว์ กรรมกร เป็นต้น ได้ให้การนับถือพระพุทธศาสนา ประกอบกับอาณาจักรศรีวิชัยในยุคนั้นมีพื้นที่กว้างขวาง เป็นเส้นทางการเดินเรือทะเล ที่ประเทศจีน อินเดีย และประเทศที่อยู่ในแถบตะวันออกกลาง ต้องใช้เส้นทางนี้ในการเดินทางเพื่อติดต่อค้าขายซึ่งกันและกัน อาณาจักศรีวิชัยจึงมีความสำคัญทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังดินแดนอื่น ๆ ในเกาะชวา คาบสมุทรมาเลย์ และประเทศจีน เป็นต้น

สำหรับเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทย พระพุทธศาสนาได้มีความเจริญรุ่งเรืองอยู่ในอาณาบริเวณภาคใต้ตอนบน ตั้งแต่จังหวัดสุราษฎร์ธานีลงไปตามลำดับจนถึงภาคใต้ตอนล่าง คือ มีการสำรวจพบร่องรอยความเจริญรุ่งเรืองของพุทธศาสนาสมัยศรีวิชัย ตามหลักฐานทางโบราณคดีอยู่หลายจังหวัด เช่น พระบรมธาตุไชยา อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี สร้างขึ้นประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ วัดพระบรมธาตุ ตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช วัดเขียนบางแก้ว ตั้งอยู่ในเขตตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๔๘๓ พระสถูปพิมพ์ดินดิบเขานุ้ย เป็นภาษาบาลี อักษรหลังปัลลวะ ถ้ำเขานุ้ย จังหวัดตรัง มีอายุในพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๔ พระพิมพ์ดินดิบ จังหวัดปัตตานี มีอายุอยู่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ และ พระพุทธไสยาสน์ วัดคูหาพิมุข (วัดถ้ำ) จังหวัดยะลา สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๓๐๐ เป็นต้น ดินแดนส่วนนี้ได้เคยเป็นเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยอาณาจักรศรีวิชัย

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยศรีวิชัย ที่สำรวจพบในภาคใต้ตอนบน คือ *หลักธรรมเรื่องการทำบุญ* เช่น จารึกวัดเสมาเมือง ที่สำรวจพบในวัดเสมาเมือง ตำบลเวียงศักดิ์ อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช มีอายุอยู่ใน พ.ศ. ๑๓๑๘ คือ มีอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๔ มีเนื้อหาที่กล่าวถึงการทำบุญให้ทานในพระพุทธศาสนา คือ สร้างปราสาทอิฐ ๓ หลัง เพื่อถวายให้เป็นที่ประทับแด่ พระมนุษยพุทธ พระโพธิสัตว์ปัทมปาณี พระโพธิสัตว์วัชรปาณี ตามหลักความเชื่อในพระพุทธศาสนานิกายมหายาน และหลักพุทธธรรมที่สำรวจพบในภาคใต้ตอนล่าง คือ *หลักธรรมเรื่องอริยสัจ ๔* เช่น จารึกพระสถูปพิมพ์ดินดิบเขานุ้ย ซึ่งสำรวจพบที่ถ้ำเขานุ้ย จังหวัดตรัง มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๓ – ๑๔ มีการจารึกคาถา เย ธมฺมาฯ ซึ่งมีที่มาอยู่ในพระวินัยปิฎกมหาวรรค และ ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ซึ่งอยู่ในสมัยทวารวดีช่วงก่อนอาณาจักรศรีวิชัยนั้นก็ได้มีการสำรวจพบจารึกหลักพุทธธรรมในแถบภาคใต้ตอนล่างอยูหลายชิ้น หลักฐานทางโบราณคดีเหล่านี้เป็นสิ่งแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาเคยได้เผยแผ่เข้ามาสู่ดินแดนนี้ก่อนการเกิดขึ้นของอาณาจักรศรีวิชัยแล้ว

๖.๑.๒ ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีสมัยลพบุรี

ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรม สมัยลพบุรี ที่ได้ศึกษาทั้งหมดในบทนี้มีข้อค้นพบที่น่าสนใจดังนี้

๑. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยลพบุรี คือ พระพุทธศาสนามีความเจริญควบคู่กันมาทั้งนิกายเถรวาท และนิกายมหายาน ศาสนาสำคัญในพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๘ คือ ศาสนาพราหมณ์– ฮินดู ชาวลพบุรีได้รับแบบแผนทางวัฒนธรรม ด้านการปกครอง ศิลปะ การช่าง วิทยาการต่าง ๆ จากทวารวดี และจากขอม แม้ว่าอาณาจักรลพบุรีบางยุคสมัยจะนับถือศาสนาพราหมณ์– ฮินดู แต่พระพุทธศาสนาก็เจริญรุ่งเรืองควบคู่กันไปกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งจากบันทึกของพระสงฆ์จีนอี้จิง ผู้จาริกไปอินเดียทางเรือผ่านทะเลใต้ในพุทธศตวรรษที่ ๑๓ กล่าวถึงดินแดนขอมในยุคนั้นว่า พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาก ในเมืองมีวัดทั่วไปทุกแห่ง ศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนาอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ชาวเมืองและเจ้านายนิยมบวชในพระพุทธศาสนา[๑] ทั้งกล่าวด้วยว่าดินแดนต่าง ๆ ในทะเลใต้นับถือปฏิบัติพระพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ รวมทั้งนิกายมูลสรวาสติวาท ซึ่งเป็นนิกายหินยานที่ใช้ภาษาสันสกฤตจารึกพระธรรมวินัย ในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ที่นครธมสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ มหาราชองค์สุดท้ายของขอม พระองค์ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุด ทรงสร้างพุทธสถาน ปราสาทต่าง ๆ และพระพุทธรูปจำนวนมาก ให้พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ทรงสร้างปราสาทตาพรมให้เป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์ มีพระมหาเถระเป็นอาจารย์ใหญ่อยู่ถึง ๑๘ รูป และอาจารย์รองลงมาถึง ๒,๗๔๐ รูป ทรงให้ราชกุมารเสด็จไปศึกษาพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทที่ประเทศศรีลังกา และผนวชที่วัดมหาวิหารในประเทศศรีลังกา ปลายยุคเมืองพระนคร ศาสนาพราหมณ์– ฮินดู และพระพุทธศาสนานิกายมหายานเสื่อมถอยลง คงเหลือแต่พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทที่เจริญรุ่งเรือง และได้รับการนับถือต่อกันเรื่อยมา จากผู้คนทุกระดับตั้งแต่ระดับชนชั้นผู้ปกครองสูงสุดลงมาจนถึงประชาชนทั่วไป

๒. เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยลพบุรี ในภาคต่างของประเทศไทยสรุปได้ดังนี้

๑) เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยลพบุรีในภาคกลางและภาคตะวันตก เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดลพบุรี คือ อาณาจักรละโว้(ลพบุรี) เป็นดินแดนเก่าแก่ที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน เป็นเมืองที่มีความเจริญทางวัฒนธรรมยาวนานกว่า ๓,๐๐๐ ปี ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ มีการสำรวจพบหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญเช่น การขุดพบโครงกระดูกมนุษย์พร้อมภาชนะดินเผา ที่แหล่งโบราณคดีบ้านท่าแค อายุระหว่าง ๓,๕๐๐ - ๔,๕๐๐ ปี การขุดพบโครงกระดูกมนุษย์ยุคหินใหม่ ที่บ้านโคกเจริญ อายุระหว่าง ๒,๗๐๐-๓,๕๐๐ ปี การขุดพบโครงกระดูกมนุษย์ยุคสำริด ที่ศูนย์การทหารปืนใหญ่ อายุระหว่าง ๒,๓๐๐ - ๒,๗๐๐ ปี การขุดพบชุมชนโบราณในสมัยทวารวดี ที่เมืองโบราณซับจำปา อ.ท่าหลวง และเมืองโบราณดงมะรุม

---

[๑] พระสุธรรมญาณวิเทศ. (สุธรรม สุธมฺโม), และคณะนักวิจัย DIRI จากวารสารอยู่ในบุญฉบับเดือนมีนาคม พ.ศ.๒๕๕๙, หน้า ๓๔.

อ.โคกสำโรง เมืองใหม่ไพศาลี ซึ่งสันนิษฐานว่ามีอายุประมาณ ๑,๐๐๐ ปี การพบหลักฐานที่เป็นเครื่องมือ เครื่องใช้ เช่น เหรียญทำด้วยเงิน มีลายดุนเป็นรูปสัญลักษณ์ต่าง ๆ ตามคตินิยมของกลุ่มชนในสมัยนั้นที่ ตำบลหลุมข้าว อำเภอโคกสำโรง เป็นต้น โดยในอดีตราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ลพบุรีรู้จักกันในชื่อว่า “ละโว้” หรือ “ลวะปุระ” เป็นเมืองที่มีความสำคัญทางฝั่งตะวันออกของลุ่มน้ำเจ้าพระยา ซึ่งการพบหลักฐานต่างๆ เหล่านี้ แสดงว่า ลพบุรี เป็นที่ตั้งของชุมชนมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในส่วนของการ สร้างเมืองลพบุรีนั้น ตามประวัติศาสตร์ในพงศาวดารโยนก กล่าวว่า ผู้สร้างเมืองลพบุรีหรือที่เรียกว่า "ละโว้" ในสมัยโบราณ คือ "พระเจ้ากาฬวรรณดิษ" ราชโอรสแห่งพระเจ้ากรุงขอม ซึ่งสร้างขึ้นในปี พ.ศ.๑๐๐๒ และเป็นเมืองที่มีความสำคัญมาตั้งแต่ สมัยทวารวดีเคยอยู่ใต้อำนาจของมอญและขอม นอกจากนั้นหลักฐานที่เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น เหรียญทำด้วยเงิน มีลายดุนเป็นรูปสัญลักษณ์ต่าง ๆ ตามคตินิยมของอินเดียที่บ้านหลุมข้าว อ.โคกสำโรง แสดงให้เห็นการพัฒนาการของเมืองลพบุรี ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๔ ว่าพิจารณาจากชุมชนโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์ มาเป็นศูนย์กลางทางการค้า และเมื่อได้รับอิทธิพลทางศิลปะ และความเชื่อทางศาสนา ของอินเดีย ก็กลายมาเป็นศูนย์กลางทางศาสนา พุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๘ วัฒนธรรมขอมโบราณได้แผ่ขยายอิทธิพลเข้ามาสู่อาณาจักรลพบุรี จึงทำให้ศิลปกรรมต่าง ๆ ของลพบุรีในช่วงนี้ คือ พระปรางค์สามยอด ศาลพระกาฬ ปรางค์แขก ที่มีอยู่ในจังหวัดลพบุรี มีลักษณะคล้ายคลึงกับศิลปะขอมที่มีอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ เช่น ปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ปราสาทหินเขาพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ ปราสาทนครวัด ปราสาทนครธม ในจังหวัดเสียมเรียบในประเทศกัมพูชา เป็นต้น อาณาจักรละโว้ (ลพบุรี) ในช่วงนั้นเคยได้เป็นศูนย์กลางด้านศิลปวิทยาการ พงศาวดารในสมัยสุโขทัยกล่าวไว้ว่า พ่อขุนรามคำแหง เคยได้เสด็จมาศึกษาเล่าเรียนที่เขาสมอคอน ในปี พ.ศ.๑๗๘๘ และ พ่อขุนงำเมือง ราชโอรสแห่งเมืองพะเยาก็เป็นอีกพระองค์หนึ่งเคยได้เสด็จมาศึกษาที่เขาสมอคอนเช่นกันในปี พ.ศ.๑๗๙๗ เนื่องจากสภาพทางภูมิศาสตร์ของลพบุรีตั้งอยู่ในสถานที่เหมาะสม สามารถติดต่อกับเมืองอื่น ๆ ได้ทั้งทางบกและทางน้ำ ทำให้เมืองลพบุรีกลายเป็นเมืองท่าสำคัญในการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ และเป็นเมืองศูนย์กลางทางพุทธศาสนาควบคู่ไปด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการที่ได้ติดต่อกับอาณาจักรขอมซึ่งเป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจที่สำคัญในขณะนั้น ทำให้ลพบุรีรับเอาศิลปวัฒนธรรมจากขอมเข้ามามากมาย ส่งผลให้เกิดการพัฒนาด้านต่าง ๆ จนทำให้ลพบุรีกลายเป็นเมืองที่เจริญรุ่งเรืองมากกว่าเมืองอื่น ๆ ที่มีอยู่ในเขตลุ่มน้ำเจ้าพระยาซึ่งอยู่ในสมัยเดียวกัน

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดสุโขทัย คือ จังหวัดสุโขทัยในอดีตได้เริ่มก่อตัวขึ้นบนเส้นทางการค้าที่สำคัญ และได้เป็นปึกแผ่นมีความเจริญรุ่งเรืองอยู่ระยะหนึ่งแล้วจึงได้ล่มสลายลงไปพร้อม ๆ กันกับอาณาจักรขอม ราว พ.ศ. ๑๗๕๐ การล่มสลายของอาณาจักรขอมนั้นสาเหตุส่วนหนึ่งเกิดจากสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้มีการเกณฑ์แรงงานจำนวนมากมายเพื่อมาสร้างปราสาทจำนวนมากเพื่อถวายไว้ในพระพุทธศาสนา ทำให้ประชาชนเกิดความท้อแท้เหนื่อยหน่ายและอ่อนล้า จึงขาดกำลังใจที่จะลุกขึ้นมาปกป้องประเทศชาติให้มีความมั่นคงได้อีกต่อไป จนทำให้อาณาจักรขอมล่มสลายลงในที่สุด กษัตริย์ขอมในรัชกาลต่อมาเมื่อขึ้นครองราชย์แล้วก็ได้เปลี่ยนมานับถือศาสนาฮินดูอีกครั้งหนึ่ง เมืองต่าง ๆ ที่เคยอยู่ภายใต้อิทธิพลของขอม จึงถือโอกาสในช่วงที่อาณาจักรขอมกำลังเสื่อมอิทธิพลลง ได้สถาปนาตนเองขึ้นเป็นอาณาจักรใหม่ ได้แก่ อาณาจักรสุโขทัย (ประมาณ พ.ศ. ๑๗๙๒) และอาณาจักรอยุธยา (ประมาณ พ.ศ. ๑๘๙๓) เป็นต้น ซึ่งช่างสุโขทัยในสมัย

แรกเริ่มตั้งเป็นอาณาจักรนั้น ได้รับเอาศิลปะวัฒนะธรรมดั้งเดิมที่สืบทอดมาจากอาณาจักรพุกาม อาณาจักรตามพรลิงค์ อาณาจักรขอมรวมลพบุรีด้วย แล้วปรับปรุงและพัฒนาจนได้งานศิลปะที่มีความเฉพาะตัว อ่อนช้อย งดงาม สะท้อนสภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ในอาณาจักรสุโขทัยได้เป็นอย่างดี จึงทำให้สมัยสุโขทัยมีศิลปะที่สวยงามมากยุคหนึ่งในประศาสตร์ศิลปะไทย

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดกาญจนบุรี หลักฐานทางโบราณคดีที่ได้สำรวจพบในจังหวัดกาญจนบุรี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ – ๑๘ คือ ปราสาทเมืองสิงห์ ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์[๒] ที่สำรวจพบพบในเมืองเสียมเรียบของประเทศกัมพูชาที่มีการระบุว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้ทรงประดิษฐานพระชัยพุทธมหานาถ(รูปจำลอง) ในศาสนสถานถึง ๒๓ เมือง ซึ่งบรรดาชื่อเมืองต่าง ๆ เหล่านี้เชื่อกันว่ามีอยู่ จำนวน ๖ เมือง ตั้งอยู่ในภาคกลางของประเทศไทยปัจจุบัน สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นบริเวณที่ตั้งปราสาทเมืองสิงห์ คือ เมืองศรีชัยสิงห์บุรี เพราะมีชื่อพ้องกับเมืองที่ปรากฏในจารึก และปราสาทเมืองสิงห์นี้มีลักษณะทางด้านสถาปัตยกรรมและประติมากรรมแบบขอมสมัยจึงเชื่อว่าน่าจะสร้างในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ และในปัจจุบันปราสาทเมืองสิงห์ได้ประดิษฐานพระนาคปรกมีอุษณีษะในแบบของ “พระชัยพุทธมหานาถ” และ โพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมีอานุภาพ ที่ปราสาทเมืองสิงห์นี้ด้วย นอกจากโบราณสถานและโบราณวัตถุที่สำรวจพบในปราสาทเมืองสิงห์แล้วแล้ว ในบริเวณจังหวัดกาญจนบุรีนี้ยังได้สำรวจพบซากเมืองโบราณ ซึ่งมีลักษณะรูปแบบทางสถาปัตยกรรมเช่นเดียวกับที่พบในประเทศกัมพูชาและประเทศไทย แหล่งอื่น ๆ สมัยเดียวกัน คือ เมืองโบราณกลอนโดตั้งอยู่ริมน้ำแควน้อยฝั่งทางทิศใต้ ตำบลกลอนโด อำเภอด่านมะขามเตี้ย จังหวัดกาญจนบุรี เป็นต้น

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดราชบุรี หลักฐานทางโบราณคดีที่ได้สำรวจพบในจังหวัดกาญจนบุรี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ – ๑๘ คือ ชื่อของเมืองราชบุรีนี้ได้มีความเชื่อมโยงกับศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ที่ระบุถึงชื่อเมือง “ “ชยราชบุรี” สันนิษฐานว่าน่าจะเป็น “เมืองราชบุรี”[๓] และอีกชื่อหนึ่ง คือ “ศัมภูวะปัฏฏนะ” น่าจะ ได้แก่ แหล่งโบราณสถานเมืองศัมพูกปัฏฏนะ ซึ่งตั้งอยู่ตามฝั่งน้ำแม่กลอง ถือเป็นเส้นทางสัญจรสำคัญของเมืองคูบัว ชุมชนโบราณในอดีต เส้นทางน้ำสายนี้ เชื่อมต่อกับน้ำท่าจีน สาละวิน เจ้าพระยา ป่าสัก โยงยาวไปถึงชี มูล โขง จึงเป็นเส้นทางหลักที่ใช้เพื่อการคมนาคม การค้าขาย[๔] ยังได้เป็นเส้นทางในการเผยแพร่วัฒนธรรมและศาสนาของชนกลุ่มต่าง ๆ ที่ใช้เส้นทางดังกล่าวนี้ด้วย หลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดราชบุรีที่สำรวจพบ เช่น ปรางค์วัดมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี ที่มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมคล้ายคลึงกับกลุ่มปราสาทขอมแบบบายนในภาคกลางของประเทศไทย แต่หลักฐานที่เหลืออยู่ให้เห็นในที่นี้มีเพียงกำแพงวัดเท่านั้นที่ปรากฏอิทธิพลของศิลปะขอมแบบบายนสมัยลพบุรี ก่อด้วยศิลาแลงบนสันของกำแพง มีพระพุทธรูปปางสมาธิในซุ้มเรือนแก้ว มีวัตถุเล็ก ๆ อยู่

---

[๒] ก่องแก้ว **วีระประจักษ์, จารึกปราสาทเมืองสิงห์ ใน จารึกในประเทศไทย เล่ม ๔ : อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ ๑๗ – ๑๘**, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๒๙), หน้าที่ ๑๕๐-๑๕๒.

[๓] เดชา สุดสวาท, **โบราณสถานทุ่งเศรษฐี.**(เอกสารอัดสำเนา).สำนักงานโบราณคดีและพิพิภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๑ จังหวัดราชบุรี.กรมศิลปากร.๒๕๕๑, หน้า ๕๑ – ๕๔.

[๔] มโน กลีบทอง, **พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติราชบุรีและจังหวัดราชบุรี**, (กรุงเทพมหานคร: พิพิธภัณฑ์, ๒๕๔๔), หน้า ๗๘.

ในพระหัตถ์ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นหม้อยา จึงเรียกพระพุทธรูปนี้ว่า “พระไภษัชยคุรุ” ชื่อนี้ตามคติของพระพุทธศาสนานิกายมหายานเป็นชื่อของพระโพธิสัตว์ทางการแพทย์ นอกจากนี้ยังได้สำรวจพบแหล่งโบราณสถานเมืองศรีศัมพูกปัฏฏนะ หรือ อีกชื่อหนึ่ง คือ เมืองโบราณโกสินารายณ์ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำแม่กลอง ตามถนนสายบ้านโป่งกาญจนบุรี ในเขตตำบลท่าผา อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ในอดีตเคยมีปราสาทใบริเวณนี้ด้วย แต่ปัจจุบันสภาพของปราสาทได้ถูกทำลายจนเหลือเพียงเนินดินขนาดใหญ่ หลักฐานทางโบราณคดีเหล่านี้เป็นสิ่งแสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนานิกายมหายานในสมัยลพบุรีได้เผยแผ่เข้ามายังดินแดนในจังหวัดราชบุรีนี้ด้วย

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดเพชรบุรี คือ บริเวณชุมชนในแถบลุ่มแม่น้ำเพชรบุรี ได้มีการสำรวจพบร่องรอยการสร้างเมืองแบบวัฒนธรรมขอมโบราณ แนวคูเมืองและกำแพงเมืองมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส อยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเพชรบุรี ในเขตตำบลช่องสะแก อำเภอเมืองเพชรบุรี ความยาวของแนวคูกำแพงเมืองแต่ละด้านมากกว่า ๑ กิโลเมตร สันนิษฐานว่าน่าจะสร้างขึ้นในสมัยที่ขอมเรืองอำนาจอยู่ในดินแดนแถบนี้ หลักฐานทางโบราณคดีที่สำรวจพบประเภทโบราณสถานและโบราณวัตถุ เช่น ปราสาทกำแพงแลง ที่วัดกำแพงแลงหรือวัดเทพปราสาทศิลาแลง ตำบลท่าราบ อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี เป็นปราสาทขอมก่อด้วยศิลาแลง มีกำแพงศิลาแลงล้อมรอบ มีปราสาท ๕ หลัง คือ แถวกลาง ๓ หลัง แถวหลัง ๒ หลัง และมีโคปุระหรือซุ้มประตูเป็นทางเข้าศาสนสถาน สันนิษฐานว่าปราสาททั้ง ๕ หลัง เป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพในพระพุทธศาสนานิกายมหายาน เพราะได้พบประติมากรรมรูปเคารพ ๔ องค์ คือ *๑) พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมี* พบตรงบริเวณปราสาททิศตะวันตก ทำจากวัสดุศิลาทรายขาว วรกายชำรุดหักพังในส่วนพระเศียร แขน และขา แต่ได้พบเศียรอยู่บริเวณใกล้ *๒) พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสี่กร* พบในสภาพชำรุดเหลือเพียงส่วนพระวรกายและท่อนแขน ๔ ท่อน ทรงภูษาสมพต(คล้ายกางเกง)ขาสั้นในศิลปะขอมแบบบายน ถ้าสมบูรณ์ จะมี ๔ กร กรซ้ายหน้าถือดอกบัว กรขวาหน้าถือหม้อน้ำ กรซ้ายหลังถือประคำ กรขวาหลังถือคัมภีร์ *๓) พระวัชรสัตว์นาคปรกหรือพระชัยพุทธมหานาถ* พบในปราสาทองค์กลาง (หลวงพ่อเพชร) เป็นพระพุทธรูปนาคปรก พบเพียงส่วนของพระพักตร์และพระอุระด้านหลังมีแผ่นหินสลักติดเป็นตัวนาคแผ่พังพาน ถ้าสมบูรณ์จะเป็นพระพุทธรูปนาคปรก บนฐานพญานาคขด ปางสมาธิ *๔) พระนางปรัชญาปารมิตา* พบเพียงส่วนเศียรเท่านั้น ปัจจุบันเป็นสมบัติเอกชน โบราณสถานกลุ่มนี้ สันนิษฐานว่าน่าจะสร้างขึ้นในสมัยเมื่อขอมเรืองอำนาจ และมีอิทธิพลขยายเข้ามาถึงในดินแดนแถบนี้ ตั้งแต่สมัยพระเจ้าชัยวรมัน ที่ ๗ ประมาณ พ.ศ.๑๗๓๔ เพราะปรากฏนามเมืองในจารึกปราสาทพระขรรค์ กล่าวถึงเมือง "ศรีชัยวัชรปุระ" เชื่อกันว่า เป็นเมืองเพชรบุรี ลักษณะของศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมที่ยังปรากฏให้เห็น จะคล้ายคลึงกับสถาปัตยกรรมหลาย ๆ แห่ง ที่อำนาจของขอม เข้าไปถึง ทั้งที่เมืองลพบุรี กาญจนบุรี ไปกระทั่งถึง สุโขทัย ศรีสัชชนาลัย ซึ่งสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมแบบนี้จะมีอิทธิพลกับสถาปัตยกรรมและศิลปกรรม ยุคต้น ของอาณาจักรไทย สมัย พุทธศตวรรษที่ ๑๙ -๒๐ ด้วย

๒) เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยลพบุรีในภาคเหนือ คือ ในหนังสือชินกาลมาลี ปกรณ์ เป็นภาษาบาลี ที่รจนาขึ้นโดย พระรัตนปัญญาเถระ ชาวล้านนา ระหว่าง พ.ศ. ๒๐๖๐ – ๒๐๗๑ มีตำนานเกี่ยวกับ ฤษีวาสุเทพ ได้สร้างเมืองหริภุญไชย (ลำพูน) ใน พ.ศ. ๑๒๐๔ ต่อจากนั้นอีก ๒ ปี ก็ได้ส่งทูตไปทางเรือตามแม่น้ำปิงลงไปยังเมืองลวปุระ (ลพบุรี) ทูลขอเชื้อ

สายกษัตริย์ลวปุระให้ ขึ้นมาปกครองเมืองหริภุญไชย กษัตริย์ลวปุระจึงได้พระราชทานพระนางจามเทวี พระราชธิดาให้ขึ้นไปปกครองเมืองหริภุญไชย สมัยนั้นในเมืองลวปุระได้นับถือพระพุทธศาสนาอยู่แล้ว เมื่อนางจามเทวีขึ้นมาปกครองเมืองหริภุญไชยจึงได้นำเอาพระพุทธศาสนาจากเมืองลวปุระขึ้นมาเผยแผ่ในเมืองหริภุญไชยด้วย ร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับนางจามเทวี ซึ่งปรากฏให้เห็นอยู่ในจังหวัดลำพูนปัจจุบันอย่างน้อย ๒ อย่าง คือ วัดจามเทวี และ เจดีย์จามเทวีหรือเจดีกู่กุด ตั้งอยู่ที่ ตำบลในเมือง อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน ข้อสังเกตประการหนึ่งเรื่องราวของ “พระนางจามเทวี” มีปรากฏอยู่ในหนังสือ “ตำนานมูลศาสนา”แต่งขึ้นประมาณ พ.ศ. ๑๙๐๐ โดยพระพุทธพุกามและพระพุทธญาณเถระ ยังมีปรากฏอยู่ในหนังสือ “ชินกาลมาลีปกรณ์” แต่งเป็นภาษาบาลี แต่งขึ้นประมาณ พ.ศ. ๒๐๖๐ โดยพระรัตนปัญญา และยังมีปรากฏอยู่ในวรรณกรรมล้านนาเรื่อง “จามเทวีวงศ์” ด้วย สันนิษฐานว่าวรรณกรรม *“ชินกาลมาลีปกรณ์และจามเทวีวงศ์”* ผู้แต่งอาจจะได้เค้าโครงของเรื่องหรืออาจแปลมาจากวรรณกรรม *“ตำนานมูลศาสนา”* เพราะมีเนื้อหาในแนวเดียวกัน คือ เป็นเรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาและล้านนา โดยข้อสันนิษฐานนี้เกิดจากวรรณกรรมเรื่องตำนานมูลศาสนามีอายุเก่ากว่า จึงน่าจะเป็นเป็นต้นแบบให้เกิดวรรณกรรมชินกาลมาลีปกรณ์และจามเทวีวงศ์ที่แต่งขึ้นมาในภายหลัง จากหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้นำเสนอไว้นี้เป็นสิ่งแสดงให้เห็นว่า สมัยลพบุรีพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่ขึ้นไปยังหริภุญไชย ซึ่งปัจจุบัน คือ จังหวัดลำพูนที่อยู่ในทางภาคเหนือของประเทศไทย

๓) เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยลพบุรีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะออกของประเทศไทย คือ วัฒนธรรมอินเดียที่แผ่ขยายเข้ามาสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๔– ๕ กลุ่มที่เข้ามาสู่บริเวณในแถบลุ่มน้ำแม่กลองและลุ่มน้ำเจ้าพระยา เมื่อได้ผสมกับวัฒนธรรมท้องถิ่นตั้งแต่สมัยฟูนันเรื่อยมาจนกระทั่งถึงสมัยทวารวดีจึงเรียกว่า “วัฒนธรรมทวารวดี”[๕] (Dvaravati Culture) และวัฒนธรรมทารวดีนี้ได้ขยายตัวจากภูมิภาคตะวันตกลุ่มน้ำเจ้าพระยา ลุ่มน้ำแม่กลอง เข้าสู่ภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐– ๑๒ และต่อมาราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔– ๑๕ อิทธิพลทางวัฒนธรรมและการปกครอง จากกลุ่มชนในเขตเขมรต่ำ (ขะแมร์กรอม) ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่ “ศรียโสธรปุระ” ได้เริ่มแผ่ขยายเข้ามาสู่ภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือทำให้อำนาจทางการทหาร การปกครองและวัฒนธรรมของอาณาจักรกัมพุช[๖] ได้แผ่ขยายขึ้นมาสู่บ้านเมืองในกลุ่มภูมิภาคอีสานใต้หรือเขมรสูง (ขะแมร์ลือ) ผสมกันเข้ากับวัฒนธรรมทวารวดีซึ่งมีมาแต่เดิมได้อย่างลงตัว จึงทำให้วัฒนธรรมของกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในเขตเขมรสูงและเขตเขมรต่ำถูกหลอมรวมเข้าหากันอย่างได้ลงตัว หลักฐานทางโบราณคดีซึ่งปรากฏให้เห็นตามเส้นทางไกลมากกว่า ๒๕๐ กิโลเมตร[๗] มีทั้งโบราณสถานและราณวัตถุในรูปแบบของวัฒนธรรมขอม เช่น ภาชนะดินเผา เครื่องใช้โลหะ รูปเคารพตามความเชื่อในทางศาสนา และการสร้างศาสนสถานในรูปแบบของ

---

[๕] สด แดงเอียด, **การปฏิบัติงานขุดสำรวจแหล่งโบราณคดีที่โคกพลับ จังหวัดราชบุรี**, ในศิลปากร . ปีที่ ๒๒ ฉบับที่ ๔ พฤศจิกายน.๒๕๔๑,หน้า ๓๓ - ๓๖.

[๖] พิริยะ ไกรฤกษ์, **การปรับเปลี่ยนอายุพุทธศิลป์ในประเทศไทย,** วารสารเมืองโบราณ ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๒ เมษายน-มิถุนายน.๒๕๔๒,หน้า ๕๑ .

[๗] วัฒนะ บุญจับ และคนอื่น ๆ บรรณาธิการ, **ศิลปวัฒนธรรมไทย,** (กรุงเทพมหานคร: กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๒), หน้า ๔๕.

ปราสาท ด้วยอิฐและศิลาแลง เป็นศิลปะแบบขอมยุคต้น กระจายให้เห็นอยู่ตามชุมชนเมืองโบราณต่าง ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะวนออกของประเทศไทยดังนี้

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดสุรินทร์ คือ ได้สำรวจพบหลักฐานทางโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับการแผ่พระพุทธศาสนา มีโบราณสถานที่สร้างขึ้นมาตามความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามาหายาน ดังนี้ ๑) อัคคิศาลาหรือบ้านมีไฟ เป็นพุทธศาสนสถานนิกายมหายาน ที่สร้างขึ้นมา เพื่อให้เป็นที่พักของคนเดินทาง ปัจจุบัน คือ ปราสาทตาเมือนโตจ ในอำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์ ๒) อโรคยาศาลหรือโรงพยาบาล เช่น ปราสาทตาเมืองโตจ ปราสาทช่างปี ปราสาทจอมพระ ปราสาทกังแอน ปราสาทบ้านเซ็ม และ ปราสาทบ้านปราสาท เป็นต้น เป็นพุทธศาสนสถานนิกายมหายาน ๓) พระชัยพุทธมหานาถ สมัยขอมพระนครมีอำนาจปกครอง เมื่อประชาชนผู้เจ็บป่วยต้องการรักษาโรคทั้งทางกายและใจ ก็จะเดินทางตามเส้นทางโบราณเพื่อมาพักรักษาตัวอยู่ด้านนอก และพักอยู่หลายวันเพราะหนทางไกล แต่ละวันมีผู้ป่วยเข้ามาบูชาพระโพธิสัตว์แห่งการบริบาลสร้างด้วยไม้อยู่หน้าศาลาด้านนอก ไม่มีสิทธิ์ล่วงเข้าไปในเขตมณฑลศักดิ์สิทธิ์ภายในกำแพงปราสาทสุคตาลัยอย่างเด็ดขาด ดังนั้น “พระชัยพุทธมหานาถ” พระพุทธปฏิมากรนาคปรกแบบมีอุษณีษะ จึงเป็นที่พึ่งของประชาชนในยุคนั้น[๙] โบราณสถานและโบราณวัตุถเหล่านี้ได้สร้างขึ้นมาในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ สมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เพื่อให้เป็นที่พักคนเดินทาง เป็นสถานพยาบาลและเป็นที่พึ่งทางใจของประชาราษฎร์ในอาณาจักรของพระองค์

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดบุรีรัมย์ เส้นทางอารยธรรมขอมเข้ามาสู่จังหวัดบุรีรัมย์ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ในสมัยอาณาจักรเจนละ ตรงกับสมัยทวารวดีของไทยเข้ามาโดยผ่านทางศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู และพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ประวัติศาสตร์ที่ยาวนานของขอม ได้ทำให้ชุมชนเมืองโบราณมีการพัฒนาด้านงานศิลปกรรมที่ลงตัวระหว่างทวารวดีและขอมเกิดเป็นเอกลักษณ์เป็นของตัวเอง ซึ่งได้มีการสำรวจพบหลักฐานทางโบราณคดีเกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เช่น ๑) อัคคิศาลาหรือบ้านมีไฟ คือ ปราสาททมอ ปราสาทบ้านบุ ปราสาทหนองกง และปราสาทบ้าสำโรง เป็นพุทธศาสนสถานนิกายมหายาน ๑) อัคคิศาลาหรือบ้านมีไฟ คือ ปราสาททมอ ปราสาทบ้านบุ ปราสาทหนองกง และปราสาทบ้าสำโรง เป็นพุทธศาสนสถานนิกายมหายาน สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ สมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เพื่อให้เป็นที่พักคนเดินทาง ๒) อโรคยาศาลหรือโรงพยาบาล คือ ปราสาทกุฏิฤาษีบ้านโคกเมืองและปราสาทกุฏิฤาษีหนองบัวราย ในอำเภอประโคนชัย ปราสาทบ้านโคกงิ้ว ในอำเภอประคำ เป็นต้น เป็นพุทธศาสนสถานนิกายมหายาน ๓) ประติมากรรมรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสัมฤทธิ์ ที่สำรวจพบในบริเวณปราสาทปลายบลัด ๒ หมู่ ประติมากรรมสัมฤทธิ์รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและพระโพธิสัตว์ศรีอาริยเมตไตรย มีอายุราวระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ ค้นพบที่อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ได้ค้นพบประมาณ ๒๐ กว่าองค์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗ แต่ก็ได้ถูกลักลอบนำออกนอกประเทศเกือบหมดสิ้น คงเหลืออยู่เฉพาะในพิพิธภัณฑ์ส่วนบุคคลภายในประเทศเพียง ๒ - ๓ องค์เท่านั้น นักวิชาการทางโบราณคดีได้ให้ทัศนะว่า “ประติมากรรมกลุ่มนี้ มีความสำคัญทางวิชาการมาก แต่คนไทยรู้จักน้อย อย่างประเด็นแรกสุด

---

[๙] สัมภาษณ์ นายวิษรุต วะสุกัน, เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร, วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

เทคนิคการหล่อสำริดโบราณ แสดงว่าคนหล่อต้องมีความรู้ความสามารถสูงมาก ถ้าเทียบกับประเทศเพื่อนบ้านในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในสมัยเดียวกัน กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มีความโดดเด่นสูงสุดก็ว่าได้ ประเด็นที่สองคือ สามารถเอาไปเชื่อมโยงให้เห็นความสัมพันธ์ของพื้นที่อีสานใต้กับกัมพูชาได้ เพราะหน้าตาของศิลปกรรมเป็นไปทำนองเดียวกันกับศิลปะก่อนพระนคร อาจถือได้ว่า เป็นการพบพระพุทธรูปฝ่ายมหายานที่เจอร่วมกันครั้งใหญ่ที่สุด และถือเป็นหลักฐานพุทธฝ่ายมหายานที่ใหญ่ที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เลยทีเดียว”[๙] นอกจากนี้ยังมีภาพสลักบนใบเสมาที่เขาอังคาร อำเภอนางรอง ซึ่งใบเสมานี้ทำด้วยหินภูเขาไฟ สลักภาพสถูป ธรรมจักร และภาพสลักบุคคลซึ่งมีลักษณะของวัฒนธรรมสมัยทวารวดี แต่การนุ่งผ้ากลับมีลักษณะของวัฒนธรรมเขมร[๑๐] เป็นต้น

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดนครราชสีมา เมื่ออาณาจักรทวารวดีล่มสลายลง อาณาจักรขอมเข้ามีอิทธิพลและมีความสัมพันธ์ในเชิงเครือญาติในดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ทำให้เกิดการติดต่อระหว่างเมืองพระนครซึ่งเป็นศูนย์กลางการปกครองกับเมืองต่าง ๆ มีการสร้างอัคคิศาลาหรือบ้านมีไฟ และอโรคยาศาลาหรือโรงพยาบาล ตามเส้นทุกระยะประมาณ ๑๕ กิโลเมตร เป็นระยะการเดินทางที่พอเหมาะในสมัยโบราณ ถ้าเดินทางเป็นคณะใหญ่ ๆ หรือมีกองเกวียนจะใช้ระยะเวลาประมาณ ๑ วัน ถ้าเป็นคณะเล็ก ๆ จะใช้เวลาประมาณ ๖ - ๘ ชั่วโมง ถ้ามีการเร่งรีบพิเศษไปโดยสัตว์พาหนะเช่นม้าก็ถึงได้เร็วกว่านี้ ซึ่งได้มีการสำรวจพบหลักฐานทางโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เช่น *๑) อัคคิศาลาหรือบ้านมีไฟ* คือ ปราสาทห้วยแคน ตำบลห้วยแคน และปราสาทกู่ศิลาขันธ์ ตำบลหลุ่งตะเคียน อำเภอห้วยแถลง เป็นพุทธศาสนสถานนิกายมหายาน สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ สมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เพื่อให้เป็นที่พักคนเดินทาง *๒) อโรคยาศาล หรือโรงพยาบาล* มีอยู่อย่างน้อย ๘ แห่ง คือ (๑) กุฏิฤาษี ตำบลประตูชัย อำเภอพิมาย (๒) ปราสาทพลสงคราม อ.เภอโนนสูง (๓) ปราสาทนางรำ ตำบลนางรำ อำเภอประทาย (๔) ปรางค์ครบุรี ตำบลครบุรี อำเภอครบุรี (๕) ปราสาทเมืองเก่า อำเภอโนนสูงเนิน (๖) ปราสาทบ้านปราสาท อำเภอสูงเนิน (๗) ปราสาทปรางค์สีดา อำเภอสีดา และ (๘) ปรางค์บ้านปรางค์ ตำบลหินดาด อำเภอห้วยแถลง *๓) ปราสาทหินพิมายตั้งอยู่ที่* อำเภอพิมาย เป็นปราสาทหินบนพื้นราบที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในประเทศไทย[๑๑] สร้างขึ้นเพื่อเป็นพุทธสถานในลัทธิมหายาน สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในยุคที่อาณาจักรขอมแผ่อิทธิพลมายังภูมิภาคนี้ในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๗ (พ.ศ.๑๗๒๔-๑๗๖๑) *๔) รูปเคารพในพระพุทธศาสนานิกายมหายาน* พระพุทธรูปปางนาคปรก พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร นางปรัชญาปารมิตาหรือนางปัญญาบารมี พระพุทธเจ้าไภสัชยคุรุไวฑูรยประภา แห่งอโรคยศาลาปราสาทนางรำ รูปสลักพระ(โพธิสัตว์)ศรีจันทรไวโรจนโรหินีศะ “พระหม้อยาใหญ่”จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ มหาวีรวงศ์ จังหวัดนครราชสีมา เหล่านี้เป็นศิลปขอมแบบบายนในราว

---

[๙] รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, งานเสวนาวิชาการในหัวข้อ **“ประติมากรรมสำริดจากอำเภอประโคนชัย มรดกไทยในอุ้งมือต่างชาติ”** ในวันที่ ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๕๙.

[๑๐] ศักดิ์ชัย สายสิงห์, **พระพุทธรูปในประเทศไทย : รูปแบบ พัฒนาการและความเชื่อของคนไทย,** กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร,๒๕๕๖ ,หน้า ๖๓.

[๑๑] พิริยะ ไกรฤกษ์, **การปรับเปลี่ยนอายุพุทธศิลป์ในประเทศไทย**, วารสารเมืองโบราณ ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๒ เมษายน-มิถุนายน.๒๕๔๒, หน้า ๕๕.

พุทธศตวรรษที่ ๑๘ ลักษณะของพระพุทธรูปสมัยนี้จะมีพระพักตร์อมยิ้มแสดงความเมตรากรุณาพระเนตรปิดสนิท เป็นต้น

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดปราจีนบุรี เมื่ออาณาจักรฟูนันล่มสลายลง ในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ต่อมาอาณาจักรทวาราวดีเรืองอำนาจขึ้นในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและได้แผ่ขยายมาถึงเมืองอวัธยปุระหรือเมืองมโหสถถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ อาณาจักรทวาราวดีสิ้นสุดลง เมืองอวัธยปุระจึงตกอยู่ภายใต้การปกครองอาณาจักรอีศานปุระหรือเจนละ ซึ่งเห็นได้จากพระพุทธปฏิมากรนาคปรกองค์แรก ๆ ที่อาจมีอายุเก่าที่สุดของ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พบที่เมืองโบราณศรีมโหสถ ปัจจุบันได้จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร และ โบราณวัตถุที่ได้สำรวจพบในจังหวัดปราจีนบุรีอื่นอีก เช่น พระนางปรัชญาปารมิตา จัดแสดงที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติปราจีนบุรี พระชัยพุทธมหานาถ ศิลปะแบบบายน เลียนแบบฝีมือโดยช่างในท้องถิ่น จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติปราจีนบุรี โบราณวัตถุเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าสมัยลพบุรีมีพระพุทธศาสนามหายานได้เผยแผ่มายังเมืองมโหสถในจังหวัดปราจีนบุรีนี้ด้วย

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดสระแก้ว จากหลักฐานทางโบราณคดี ซึ่งได้มีการสำรวจพบ คือ ปราสาทบ้านน้อย ตั้งอยู่หมู่ที่ ๔ บ้านห้วยพะใย ตำบลผักขะ อำเภอวัฒนานคร จังหวัดสระแก้ว เป็นปราสาทขนาดใหญ่ ฐานของปราสาทก่อด้วยศิลาแลง ผนังก่อด้วยอิฐ มีห้องสมุดหรือ บรรณาลัยตั้งอยู่ทางด้านตะวันออกเฉียงใต้ ตัวปราสาทมีกำแพง ๒ ชั้น ระหว่างกำแพง ๒ ชั้นมีสระน้ำขนาดใหญ่ นอกกำแพงชั้นนอกมีสระน้ำขนาดใหญ่ ประมาณ ๘๐ x ๑๘๐ เมตร รูปแบบผังอาคารสอดคล้องกับผังอาคารที่เรียกว่า อโรคยาศาล ซึ่งเชื่อว่าเป็นศาสนสถานที่สร้างตามความเชื่อในพระพุทธศาสนานิกายมหายาน สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ นอกจากนี้ยังพบทับหลังทำด้วยหินทราย อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ และเครื่องประกอบราชยานคานหามในสมัยบายน อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ อยู่ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แสดงให้เห็นว่าสมัยลพบุรีพระพุทธศาสนามหายานได้เผยแผ่มายังบริเวณจังหวัดสระแก้วด้วย

๓. หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในประเทศไทย

๑) จารึกหลักพุทธธรรมที่พบในภาคกลางและภาคตะวันตก ส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่ว่าด้วย “การทำบุญในพระพุทธศาสนา” ดังนี้ *(๑) จารึกฐานพระพุทธรูปวัดข่อย* อำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี เป็นเรื่อง “การทำบุญในพระพุทธศาสนา” เป็นการเล่าถึงเหตุการณ์ที่มีผู้ศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแล้วได้ทำบุญด้วยการสร้างพระพุทธรูปองค์หนึ่งขึ้นมาเพื่อถวายให้เป็นทานไว้ในพระพุทธศาสนา *(๒) จารึกเสาแปดเหลี่ยม (ลพบุรี)* เป็นเรื่อง “การทำบุญในพระพุทธศาสนา” คือ การถวายถวายสัตว์ สัตว์ สิ่งของ และข้าพระแก่พระพุทธรูป จัดเป็นอามิสทานหรือวัตถุทาน คือ การนำเอาวัตถุสิ่งของต่าง ๆ มาทำทาน และ *(๓) จารึกฐานพระพุทธรูปยืนวัดมหาธาตุเมืองลพบุรี* เป็นเรื่อง “การทำบุญในพระพุทธศาสนา”เป็นการเล่าถึงเหตุการณ์ของราชตระกูลที่ศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแล้วได้ทำบุญด้วยการสร้างพระพุทธรูปขึ้นมาเพื่อถวายให้เป็นทานไว้ในพระพุทธศาสนา เป็นต้น

๒) จารึกหลักพุทธธรรมที่พบภาคในภาคเหนือ เป็นเรื่องเกี่ยวกับสัจจะและการทำบุญในพระพุทธศาสนา ดังนี้ *(๑) จารึกวัดมหาวัน (ลำพูน)* ที่สำรวจพบเป็นเรื่องเกี่ยวกับ “สัจจะและการ

ทำบุญในพระพุทธศาสนา” เป็นการเล่าเหตุการณ์ของกษัตริย์และราชตระกูลที่ศรัทธาในพระพุทธศาสนาแล้วได้ทำบุญด้วยการสร้างพระเจดีย์ พระพุทธรูปทั้ง กุฏิ คูหา ฉัตร และ สิ่งอื่น ๆ เพื่อถวายให้เป็นทานไว้ในพระพุทธศาสนา เป็นต้น *(๒) จารึกวัดดอนแก้ว* อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน ที่สำรวจพบเป็นเรื่อง “การทำบุญในพระพุทธศาสนา” เป็นการเล่าถึงการทำบุญด้วยการสร้างพระเจดีย์ และผูกพัทธสีมาซึ่งมีการบรรจุทองคำ เพื่อถวายให้เป็นทานไว้ในพระพุทธศาสนา เป็นต้น

๓) จารึกหลักพุทธธรรมที่พบแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะวันออก เป็นเรื่องเกี่ยวกับพุทธานุสติ พระรัตนตรัย และการทำบุญในพระพุทธศาสนา ดังนี้ *(๑) จารึกเนินสระบัว* ตำบลโคกปีบ อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี เป็นเรื่อง “พระรัตนตรัย” สิ่งมีค่าและเคารพบูชาสูงสุดของชาวพุทธ ๓ อย่าง คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ นอกจากนี้ยังได้พบเนื้อหาเกี่ยวกับการทำบุญในพระพุทธศาสนา โดยสาระของบุญจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับ ทาน ศีล ภาวนา ในศาสนสถานของชาวพุทธโดยทั่วไปเราจะพบรูปของเทวรูปซึ่งสร้างไว้ให้ปกปักรักษาวัดและป้องกันสิ่งอัปมงคลที่จะเข้ามาภายในวัดตามคติความเชื่อของคนในแต่ละยุคสมัย ความเชื่อเหล่านี้ได้รับถ่ายทอดต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น เช่น การสร้างรูปยักษ์ถือกระบอกเฝ้าประตูวัดดังที่ปรากฏอยู่ทั้งในวัดโพธิ์ท่าเตียน วัดแจ้ง ที่กรุงเทพมหานคร และในที่อื่น ๆ อีก เป็นต้น *(๒) จารึกปราสาทหินพิมาย ๒* เป็นเรื่อง “พุทธานุสติ” เป็นการอ้างถึงคุณของพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งและที่ระรึก นอกจากนี้เป็นการแสดงให้เห็นถึงความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา โดยการกล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้าว่าเป็นศาสดาผู้สูงสุด ซึ่งแม้แต่พระพรหมและพระวิษณุที่เป็นเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ยังต้องเคารพกราบไหว้ในพระพุทธเจ้า แสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าเป็นศาสดาสูงส่งกว่าพระพรหมและพระวิษณุ เป็นต้น (๓) จารึกปราสาทตาเมียนโตจ อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์ เป็นเรื่อง “พุทธานุสติ การทำให้ทาน และเว้นจากบียดเบียนกัน” เป็นการอ้างถึงคุณของพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งและที่ระรึก การทำบุญในพระพุทธศาสนา เช่น การสร้างพระพุทธณุปถวายไวนพระพุทธศาสนา การสร้างโรงพยาบาลเพื่อช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ผู้เจ็บป่วยเข้ากับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาข้อที่ว่าด้วยเรื่อง “จาคะ” คือ การเสียสละ การให้ปัน หรือ ข้อที่ว่าด้วยเรื่อง “จาคสัมปทา” ถึงพร้อมด้วยการบริจาคทาน เป็นการเฉลี่ยสุขให้แก่ผู้อื่น เป็นต้น

๖.๑.๓ ประวัติศาสตร์เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีสมัยสุโขทัยและล้านนา

ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยสุโขทัยและล้านนา ที่ได้ศึกษาทั้งหมดในบทนี้มีข้อค้นพบที่น่าสนใจดังนี้

๑. ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยสุโขทัย มีดังนี้

๑) ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยสุโขทัย จากหลักฐานทางโบราณคดีและบันทึกทางประวัติศาสตร์ของเมืองสุโขทัย พบว่า เมื่อครั้งเมืองสุโขทัยขึ้นอยู่กับกษัตริย์ขอม ประชาชนส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนาทั้งมหายานและเถรวาท รวมไปถึงศาสนาพราหมณ์

และในตอนต้นแห่งศตวรรษที่ ๑๘ จักรวรรดิขอมเริ่มเสื่อมอำนาจลง ขุนบางกลางหาวและพระสหายได้ประกาศอิสรภาพขับไล่พวกขอมออกไป แล้วสถาปนาขุนบางกลางหาวให้เป็นกษัตริย์นามว่า “พ่อขุนศรีอินทราทิตย์” เป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์พระร่วง พร้อมกับตั้งเมืองสุโขทัยเป็นราชธานี พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ทรงนับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทมากกว่านิกายอื่น การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้จึงน่าจะส่งผลให้คติความเชื่อทางศาสนาเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย อย่างไรก็ตาม วัฒนธรรมความเชื่อของขอมยังคงหลงเหลืออยู่ เมื่อพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ได้ยินกิตติศัพท์ความน่าเลื่อมใสศรัทธาของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ที่นครศรีธรรมราช จึงทรงอัญเชิญพระพุทธสิหิงค์ขึ้นมาประดิษฐานยังสุโขทัย พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้แพร่หลายเข้ามายังสุโขทัยนับตั้งแต่นั้น

ครั้นถึงสมัยพ่อขุนรามคำแหง กษัตริย์องค์ที่ ๓ แห่งราชวงศ์พระร่วง พระพุทธศาสนานิกายมหายานค่อยๆ เสื่อมลง ประกอบกับพระองค์ทรงทราบกิตติศัพท์ว่า ที่นครศรีธรรมราชมีพระสงฆ์ปฏิบัติธรรมวินัยกันอย่างเคร่งครัด ด้วยความเลื่อมใสศรัทธาจึงโปรดให้อาราธนาพระสงฆ์เหล่านั้นขึ้นมายังสุโขทัย แล้วทรงสร้างวัดป่าถวาย เรียกว่าเป็นคณะอรัญญิกหรือคณะลังกาวงศ์

และในระหว่างสมัยของพระยาเลอไทกับพระมหาธรรมราชาลิไท พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์ได้เข้ามาสู่สุโขทัยอีกครั้งหนึ่ง โดยพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามุนี ได้เดินทางจาริกแสวงบุญไปศึกษาพระพุทธศาสนายังลังกาแล้วนำกลับมาเผยแผ่ยังสุโขทัย เรียกว่าพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์สายสีหล การศึกษาพระพุทธศาสนาในสมัยนี้ได้รับความสนใจอย่างกว้างขวาง และมีผู้คนเลื่อมใสมากขึ้น ภายหลังเมื่อพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามุนีฯ ถึงแก่มรณภาพ พระสงฆ์ทั้งหลายเกิดหย่อนยานทางพระวินัย จึงทำให้พระสงฆ์ที่เคร่งครัดหันไปสนใจวัตรปฏิบัติของสำนักลังกาวงศ์ที่เมืองพันหรือเมาะตะมะ ซึ่งมีพระอุทุมพรบุบผามหาสวามีเป็นเจ้าสำนัก และกำลังมีชื่อเสียงอยู่ในขณะนั้น

นั่นคือ ในปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ในสมัยของสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท มีพระสงฆ์ชาวสุโขทัยสองรูป คือ พระอโนมทัสสี และพระสุมนเถระ ได้เดินทางไปยังเมืองพันหรือเมาะตะมะ และเข้าบวชใหม่ในฝ่ายอรัญวาสีที่สำนักของพระอุทุมพรบุบผามหาสวามี[๑๒] ซึ่งถือกันว่ามีความเคร่งครัดที่สุดในลังกา และเมื่อเดินทางกลับมายังสุโขทัยแล้ว ได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ตามแนวทางของสำนักพระอุทุมพรบุบผามหาสวามี หรือพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์สายรามัญ จนแพร่หลายออกไปทั่ว กระทั่งถึงอาณาจักรล้านนาและล้านช้าง โดยได้รับการสนับสนุนจากพระมหาธรรมราชาลิไทเป็นอย่างดี

พระอโนมทัสสีและพระสุมนเถระได้เดินทางไปเมืองพันอีกครั้ง เพื่ออาราธนาพระอุทุมพรบุบผามหาสวามีให้มาเป็นพระอุปัชฌาย์ในการผนวชของพระมหาธรรมราชาลิไท พร้อมกับได้นำพระสงฆ์ชาวสุโขทัย ๘ รูป ร่วมเดินทางไปบวชแปลงใหม่ด้วย แต่พระอุทุมพรบุบผามหาสวามี ได้

---

[๑๒] พระพุทธพุกาม และ พระพุทธญาณ, **ตำนานมูลศาสนา**, หน้า ๓๑๖.

มอบหมายให้พระอโนมทัสสีและพระสุมนเถระ เป็นพระอุปัชฌาย์บวชแปลงให้พระสงฆ์ทั้ง ๘ รูปนั้น โดยกล่าวว่า “ดูรา อาวุโสทั้งหลาย ศาสนาอัน กูนำมาแต่ลังกาทวีปนั้น จักไม่มั่นคงในเมืองเม็งนีนา จักไปตั้งมั่นอยู่ในเมืองสูโพ้นต่อเท่า ๕ พันปีแล” ครั้นแล้วพระองค์ทรงเดินทางมาเป็นพระอุปัชฌาย์ให้พระมหาธรรมราชาลิไท และจำพรรษาที่วัดป่ามะม่วงเป็นเวลาหลายเดือน หลังจากที่พระมหาธรรมราชาลิไททรงลาผนวชแล้ว ทรงโปรดให้ส่งพระสงฆ์ที่ได้เคยศึกษาพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์สายรามัญนี้เดินทางไปเผยแผ่สั่งสอนพระศาสนายังเมืองต่างๆ ในอาณาจักรใกล้เคียง[๑๓] และในปี พ.ศ.๑๙๑๒ พระสุมนเถระได้เดินทางไปเจริญพระพุทธศาสนาในเมืองเชียงใหม่ตามที่ได้รับนิมนต์จากพระเจ้ากือนากษัตริย์เมืองเชียงใหม่ โดยได้นำคณะสงฆ์ไปครบทั้ง ๕ รูป เพื่ออุปสมบทกุลบุตรในล้านนาด้วย[๑๔]

กระทั่งถึงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๐ มีพระภิกษุที่อาศัยอยู่ในเชียงใหม่กลุ่มหนึ่งพร้อมด้วยพระภิกษุในแคว้นกัมโพช (ลพบุรี) และมอญจำนวนรวม ๓๙ รูป เดินทางไปบวชแปลงใหม่และศึกษาธรรมวินัยที่ลังกา แล้วกลับมาพร้อมกับอาราธนาพระเถระชาวลังกา ๒ รูป เพื่อให้มาเป็นพระอุปัชฌาย์ในการบวชให้ถูกต้องด้วย คณะสงฆ์กลุ่มนี้เรียกว่า คณะสงฆ์ลังกาวงศ์ใหม่หรือสีหลสายใหม่ ในการเดินทางกลับมาครั้งนั้นได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ใหม่นี้ตามเมืองต่างๆ หลายแห่ง เช่น กรุงศรีอยุธยา เมืองศรีสัชนาลัย เมืองสุโขทัย หลังจากนั้นได้เดินทางกลับถึงเชียงใหม่ในปี พ.ศ. ๑๙๗๓[๑๕] นับแต่นั้นพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นเคียงคู่กรุงสุโขทัยตราบจนถึงบัดนี้

๒) เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยสุโขทัย จากการศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัยพบว่า เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่สุโขทัยนั้น อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ สามารถแจกแจงได้ ๒ ครั้งหลัก ๆ ดังต่อไปนี้

ครั้งที่ ๑ สมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ และพ่อขุนรามคำแหง (ปลายศตวรรษที่ ๑๘ - ต้นศตวรรษที่ ๑๙)

ลังกา --> นครศรีธรรมราช --> สุโขทัย

เมื่อมีการสถาปนาราชธานีสุโขทัยราวพ.ศ. ๑๘๐๐ ในรัชกาลพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ขณะนั้นกระแสวัฒนธรรมขอมได้ลดลงมากแล้ว ในขณะที่การเกี่ยวโยงกับล้านนาและพม่าได้เข้ามาแทนที่ ประวัติศาสตร์สุโขทัยในแผ่นดินพญาลิไท หรือพระมหาธรรมราชาที่ ๑ ทรงผนวชในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทลังกาวงศ์ โดยอัญเชิญพระอุปัชฌาย์จากเมืองมอญทางตอนใต้ของพม่า

---

[๑๓] อ้างแล้ว, พระพุทธพุกาม และ พระพุทธญาณ, **ตำนานมูลศาสนา**,หน้า ๓๒๐.

[๑๔] พระรัตนปัญญาเถระ, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, หน้า ๙๙.

[๑๕] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๗ – ๑๐๘.

ราชธานีสุโขทัยมีเมืองคู่แฝด คือ ศรีสัชนาลัย มีเมืองหน้าด่านทางตอนใต้คือ กำแพงเพชร และมีเมืองพิษณุโลกเป็นเมืองราชธานีชั่วคราว [๑๖] ซึ่งเมืองศรีสัชนาลัย ปรากฏนามอยู่คู่กัน (twin capital) ในศิลาจารึกสุโขทัยหลายหลัก เป็นที่ประจักษ์ชัดว่าเคยเป็นราชธานีที่รุ่งโรจน์ของไทย หลักฐานต่าง ๆ จากศิลาจารึกทำให้เราทราบพระนามพ่อเมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัยในสมัยเริ่มแรก คือ "พ่อขุนศรีนาวนำถม" พระราชบิดาพ่อขุนผาเมืองเจ้าเมืองราด ต่อมาพ่อขุนบางกลางหาว เจ้าเมืองบางยาง พ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองราด ทรงร่วมแรงร่วมใจกันกอบกู้ความเป็นไทยจากการปกครองของขอมเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เมื่อเสร็จสิ้นภาระกิจสำคัญแล้ว พ่อขุนผาเมืองทรงสถาปนาพ่อขุนบางกลางหาวขึ้นเป็นพ่อเมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัย พร้อมกับพระราชทานนาม"ศรีอินทราทิตย์" พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ได้สร้างบ้านแปงเมืองทั้งนครศรีสัชนาลัยและสุโขทัยจนมีความเจริญรุ่งเรือง จนถึงรัชกาลของพระโอรสทั้งสอง คือ พ่อขุนบานเมือง และพ่อขุนรามคำแหง [๑๗]

พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์จากนครศรีธรรมราชได้แพร่หลายเข้ามายังสุโขทัย ปรากฏหลักฐานในชินกาลมาลีปกรณ์ ซึ่งได้กล่าวถึง พระโรจราช ซึ่งควรหมายถึง พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ได้อัญเชิญพระพุทธสิหิงค์จากนครศรีธรรมราชมายังเมืองสุโขทัย[๑๘] ศาสตราจารย์ขจร สุขพานิช ได้วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองสุโขทัยกับนครศรีธรรมราชไว้ว่า ปู่ไสสงครามหรือที่ตำนานเมืองนครศรีธรรมราชเรียกว่า พระยาศรีไสยณรงค์นั้น น่าจะเป็นโอรสของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ กับพระมารดา ชาวนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นธิดาของพระยาศรีธรรมาโศกราช โดยให้เหตุผลว่า เมื่อพ่อขุนศรีอินทราทิตย์เสด็จลงไปเมืองนครศรีธรรมราชในครั้งนั้น ได้อัญเชิญพระพุทธสิหิงค์มาด้วย และการที่ปู่ไสสงครามนำกองทัพลงไปเมืองนครศรีธรรมราช และได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดี ทำให้เชื่อว่าปู่ไสสงครามเป็นพระญาติ เนื่องจากมีพระราชมารดาเป็นเจ้าหญิงแห่งเมืองนครศรีธรรมราช[๑๙] หลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ใกล้ชิดของสุโขทัยกับนครศรีธรรมราช และการเผยแผ่เข้ามาของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์ตั้งแต่สมัยนั้นเป็นต้นมา

ในปี พ.ศ.๑๘๒๒ สมัยพ่อขุนรามคำแหงกษัตริย์องค์ที่ ๓ แห่งราชวงศ์พระร่วงขึ้นครองราชย์ มีกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีและมีกรุงศรีสัชนาลัยเป็นเมืองลูกหลวง พระพุทธศาสนานิกายมหายานซึ่งรุ่งเรืองอยู่ทางใต้หรืออาณาจักรศรีวิชัย และทางตะวันออกคือประเทศเขมร ได้ค่อย ๆ เสื่อมลงพร้อมกัน ประกอบกับพระองค์ทรงทราบกิตติศัพท์ว่า พระสงฆ์ที่ได้ไปศึกษาเล่าเรียนจากศรีลังกามาอยู่ที่นครศรีธรรมราชนั้น ปฏิบัติธรรมวินัยกันอย่างเคร่งครัด พระองค์จึงเลื่อมใสศรัทธาและโปรดให้อาราธนาพระสงฆ์เหล่านั้นขึ้นมายังกรุงสุโขทัย แล้วทรงโปรดสร้างวัดป่าถวาย เกิดเป็นคณะอรัญญิกหรือคณะลังกาวงศ์สืบต่อมา จากหลักฐานข้อความที่ปรากฏในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ใน

---

[๑๖] สันติ เล็กสุขุม, **ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย (ฉบับย่อ)**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๙๓ - ๙๔.

[๑๗] สงวน รอดบุญ, **พุทธศิลป์สุโขทัย,** หน้า ๒๘.

[๑๘] **ชินกาลมาลีปกรณ์**, หน้า ๑๐๐ – ๑๐๑. อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒.

[๑๙] นคร พันธุ์ณรงค์ (บรรณาธิการ), **รายงานผลการสัมมนาการเมืองและสภาพสังคมสมัยสุโขทัย**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิฆเณศ, ๒๕๒๑), หน้า ๑๗๖ – ๑๗๗.

ตอนที่ว่าด้วยพระเถระสวดอนุโมทนาในคราวเมื่อพระเจ้าพิลกปนัดดาธิราช[๒๐] ทรงบำเพ็ญกุศลมีความกล่าวว่า “เพื่อจะยังพระศาสนาของพระพุทธ ซึ่งกษัตริย์ทรงพระนามว่า รามราช เป็นต้น นำมาแต่ลังกานั้นให้รุ่งเรือง”[๒๑]

สอดคล้องกับศิลาจารึกหลักที่ ๑ ที่ว่าในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙ พ่อขุนรามคำแหงอาราธนานิมนต์พระมหาสังฆราชจากเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งขณะนั้นเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจากลังกายุคแรกซึ่งมีความรู้เกี่ยวกับพระไตรปิฎกเข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสุโขทัย รวมทั้งสร้างวัดขึ้นในอรัญญิกด้วย ทำให้พุทธศาสนาจากลังการุ่งเรืองขึ้นในสุโขทัยมานับแต่นั้น

ในศิลาจารึกหลักที่ ๒ ว่า “เบื้องตะวันตกสุโขทัยนี้มีอรัญญิก พ่อขุนรามคำแหงกระทำโอยทาน แก่พระสังฆราชปราชญ์เรียนพระไตรปิฎก หลวัก (รู้หลักฉลาด) กว่าปู่ครูในเมืองนี้ทุกคนลุกแต่เมืองนครศรีธรรมราชมา...” โดยนักวิชาการชี้ให้เห็นว่าสุโขทัยคงรับพระพุทธศาสนาจากลังกาผ่านทางเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยพ่อขุนรามคำแหงนี่เอง นอกจากนี้ยังปรากฏในตำนานพระพุทธสิหิงค์ที่กล่าวถึงการอัญเชิญพระพุทธสิหิงค์จากเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นมาประดิษฐานที่เมืองสุโขทัย เป็นหลักฐานหนึ่งที่บอกถึงความสัมพันธ์ทางการศาสนาของเมืองทั้งสอง [๒๒]

ในยุคนี้ สุโขทัยมีความเจริญรุ่งเรืองดังระบุในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ ว่าอาณาเขตแคว้นสุโขทัยแผ่ออกไปอย่างกว้างขวาง เช่น ทางใต้ถึงนครศรีธรรมราชและเขตแดนมลายู ทางทิศตะวันออกไปจนถึงเมืองเวียงจันทน์ และเวียงคำทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงในเขตแดนลาวปัจจุบัน และทางตะวันตกถึงเมืองหงสาวดี เมื่อสิ้นรัชกาลของพ่อขุนรามคำแหง อาณาจักรสุโขทัยต้องสูญเสียบรรดาหัวเมืองไปบ้าง แต่การทำนุบำรุงศิลปะวัฒนธรรมยังคงมีอย่างต่อเนื่อง

การรับพระพุทธศาสนาจากลังกามีผลต่อแบบแผนทางศิลปะสถาปัตยกรรม และก่อให้เกิดคติความเชื่อแพร่หลายในหมู่ชนต่าง ๆ เช่น คติเกี่ยวกับพระศรีอริยเมตไตรย คติความเชื่อเรื่องปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้า เรื่องชาดก คติการบูชาพระพุทธบาท เป็นต้น รวมไปถึงการสร้างพระพุทธรูป การสร้างวัดอรัญญิก คือ วัดที่อยู่นอกเมืองในป่าเขาให้เป็นที่จำพรรษาของพระสงฆ์ที่ต้องการปลีกวิเวก และความสงบ ซึ่งเขตอรัญญิกนอกเมืองสุโขทัยทางด้านทิศตะวันตก มีวัดกระจายอยู่หลายวัด ได้แก่ วัดป่ามะม่วง วัดตะพานหิน วัดตึกฯ เส้นทางดังกล่าวแสดงให้เห็นได้ดังนี้

---

[๒๐] หรือ พระเมืองแก้ว

[๒๑] พระรัตนปัญญาเถระ (ร.ต.ท.แสง มนวิทูร แปล), **ชินกาลมาลีปกรณ์**, (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๑), หน้า ๑๖. อ้างใน สุรพล ดำริห์กุล, **เจดีย์ช้างล้อมกับประวัติศาสตร์บ้านเมืองและพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในประเทศไทย**, หน้า ๑๓.

[๒๒] กนกวรรณ โสภณวัฒนวิจิตร, **ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย,** หน้า ๗๙.

เส้นทางภูมิศาสตร์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย ครั้งที่ ๑ แสดงในแผนภาพดังนี้

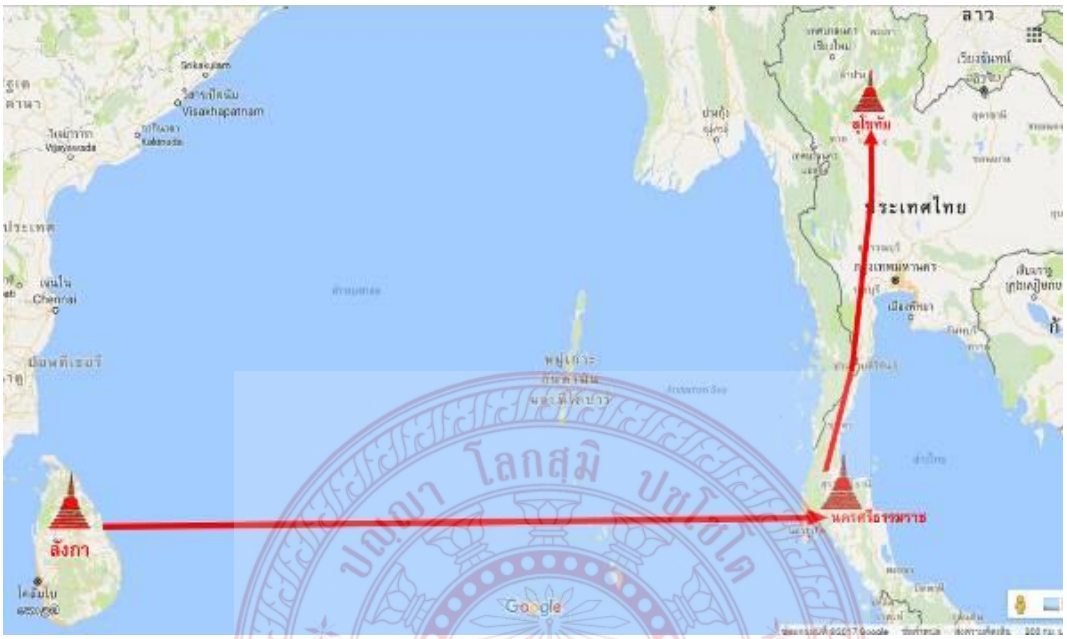

ภาพที่ ๖.๑ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย ครั้งที่ ๑ ลังกา – นครศรีธรรมราช – สุโขทัย

ครั้งที่ ๒ สมัยพระยาเลอไท และพระมหาธรรมราชาลิไท (ปลายศตวรรษที่ ๑๙ - ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐)

สุโขทัย --> เมืองพัน --> อินเดีย --> ลังกา --> สุโขทัย

ในปี พ.ศ.๑๘๔๔ พระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณี [๒๓] ผู้เป็นหลานของพ่อขุนผาเมือง เสด็จกลับมาจากลังกา หลังจากทรงผนวชและศึกษาพุทธศาสนา ตรงกับสมัยพญาเลอไทขึ้นครองราชย์ สาระสำคัญของพุทธศาสนาลังกาวงศ์ต้นแบบแห่งศรัทธาของสุโขทัยคือ เมืองพันซึ่งเป็นเมืองมอญอยู่ทางตอนใต้ของพม่า พระมหาเถรศรีศรัทธาพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณี ทรงเดินทางจากสุโขทัย

---

[๒๓] จารึกวัดศรีชุมมีบันทึกเรื่องราว “พระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณีศรีรัตนลังกาทีปมหาสามีเป็นเจ้า” ว่าเกิดที่เมืองสระหลวงสองแคว เป็นลูกของพระยาคำแหงพระราม เป็นหลานพ่อขุนผาเมือง และเป็นหลานปู่ของพ่อขุนศรีนาวนำถม สันนิษฐานว่านามเดิมคือ เจ้าศรีศรัทธา เป็นนักรบที่มีความสามารถ และขณะเดียวกันมีความศรัทธาในพุทธศาสนา เมื่ออายุ ๓๑ ปีได้ออกบวช ซึ่งการออกบวชของเจ้าศรีศรัทธา นักวิชาการวิเคราะห์ว่าอาจเป็นเพราะเหตุผลทางการเมือง พระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณีศรี ตนลังกาทีปมหาสามีเป็นเจ้า เป็นสมณศักดิ์ที่ได้รับเมื่อตอนที่พระองค์ออกบวช (กนกวรรณ โสภณวัฒนวิจิตร, **ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย,** หน้า ๖๘.)

ไปเมืองลำพูนแล้วย้อนลงมาทางตากเพื่อไปสู่เมืองพัน แล้วจึงเดินทางต่อไปยังลังกา แสดงให้เห็นถึงเส้นทางการเผยแผ่ของพระพุทธศาสนาจากเมืองพัน และประเทศลังกามาสู่สุโขทัย ภิกษุชาวสุโขทัยหลายรูป เช่น พระสุมนเถระ เดินทางไปบวชใหม่ในสำนักพระอุทุมพรมหาสามีที่เมืองพัน และกลับมาสู่สุโขทัยในรัชกาลของพญาลิไท[๒๔] เส้นทางดังกล่าวแสดงให้เห็นได้ดังดังนี้

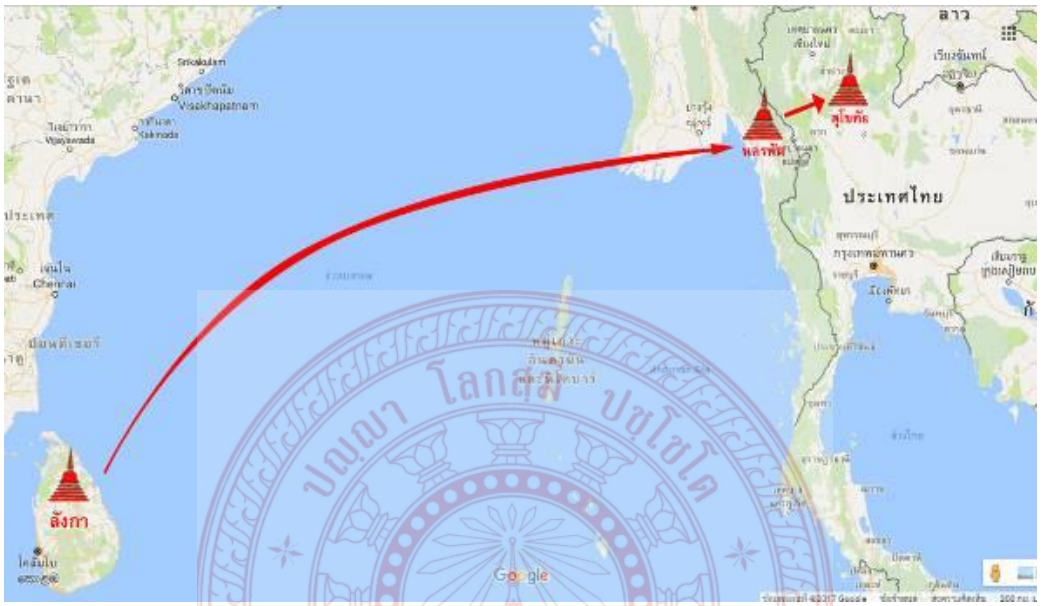

ภาพที่ ๖.๒ เส้นทางการเผยแผ่พรพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย ครั้งที่ ๒ สุโขทัย - เมืองพัน - อินเดีย - ลังกา สุโขทัย

๓) หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยสุโขไท ได้พบว่ามีหลักพุทธธรรมอยู่จำนวนมากที่ปรากฏตามหลักฐานทางโบราณคดีและวรรณกรรมหนังสือในสมัยสุโขทัย เช่น จารึกนครชุมปรากฏหลักธรรมเรื่อง ”สัทธรรมอันตรธาน ๕ และทศพิธราชธรรม” จารึกปู่ขุนจิตขุนจอดปรากฏหลักธรรมเรื่อง “สวรรค์” ชั้นต่าง ๆ จารึกเจ้าธรรมรังสี หลักธรรมปรากฏคือเรื่อง “ไตรลักษณ์” เป็นต้น ที่สำคัญมีการแต่งหนังสือเรื่อง “เตภูมิกถา” ขึ้นมาในสมัยสุโขทัยด้วย ในหนังสือเตภูมิกถานี้ได้ปรากฏหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาอยู่จำนวนมาก โดยนำหลักธรรมเหล่านั้นมาอธิบายผูกโยงเข้าไว้กับเตภูมิซึ่งเป็นเค้าโครงสำคัญของหนังสือเล่มนี้ ซึ่งเป็นที่รู้จักของผู้ศึกษาวรรณกรรมทั่วไปจึงไม่ได้นำมาเสนอไว้ที่ตรงนี้อีก จึงได้นำเสนอไว้เพียงหลัก “สัทธรรมอันตรธาน ๕ ทศพิธราชธรรม สวรรค์ และ ไตรลักษณ์” ซึ่งได้จากตัวอย่างจารึกที่ให้ไว้ คือ จารึกนครชุม จารึกปู่ขุนจิตขุนจอด และจารึกเจ้าธรรมรังสี เท่านั้น

---

[๒๔] สันติ เล็กสุขุม. **ศิลปะสุโขทัย**, หน้า ๑๐-๑๒.

๒. ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยล้านนา มีดังนี้

๑) ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยล้านนา จากการศึกษาได้พบว่า บริเวณดินแดนในทางตอนเหนือของอาณาจักรล้านนานั้นได้มีอาณาจักรเกิดขึ้นมาก่อนแล้วตั้งแต่ประมาณ พุทธศตวรรษที่ ๑๑ อาณาจักรหรือแคว้นเหล่านั้น ได้แก่ โยนกชัยบุรีศรีช้างแสน (โยนก) หิรัญนครเงินยางเชียงแสน ภูกามยาวหรือพะเยา และหริภุญชัย[๒๕] อย่างไรก็ตาม มีเพียงอาณาจักรหริภุญชัยเท่านั้นที่มีหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงให้เห็นว่ามีการรับเอาอารยธรรมทวารวดีจากภาคกลางของประเทศไทยขึ้นมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๓ และปรากฏใน ชินกาลมาลีปกรณ์ ว่าเมืองหริภุญชัยได้เกิดขึ้นในราวปี พ.ศ. ๑๒๐๔ โดยชาวบ้านได้ร่วมกันสร้างและมีผู้นำคนสำคัญ คือ ฤาษีวาสุเทพ และสุกกทัน-ตฤาษี[๒๖] ครั้นสร้างเสร็จแล้วจึงไปขอเชื้อพระวงศ์จากพระเจ้ากรุงละโว้ขึ้นมาปกครอง พระองค์จึงส่งพระนางจามเทวี พร้อมทั้งบริวาร มหาเถรผู้ทรงไตรปิฎก มาปกครองอาณาจักรหริภุญชัย[๒๗] พระนางจามเทวีจึงเป็นปฐมขัตติยานี ผู้นำมาซึ่งวัฒนธรรมทวารวดี และพระพุทธศาสนาเถรวาทที่ผสมผสานระหว่างละโว้ มอญ และพุกาม พระพุทธศาสนาจึงประดิษฐานและรุ่งเรืองอยู่ในดินแดนของอาณาจักรหริภุญชัยตั้งแต่สมัยนั้นเรื่อยมา และในพุทธศตวรรษที่ ๑๗ – ๑๘ อาณาจักรหริภุญชัยมีความสำคัญในฐานะเมืองศูนย์กลางทางพระพุทธศาสนา

อาณาจักรล้านนาได้เริ่มต้นขึ้นเมื่อพญามังรายจากแคว้นโยนก เข้ายึดครองหริภุญชัยในสมัยของพญายีบาปกครอง แล้วรวมหริภุญชัยเข้าเป็นส่วนหนึ่งของโยนก[๒๘] พระองค์ทรงประทับที่เมืองหริภุญชัยเพียง ๒ ปี จากนั้นสร้างราชธานีที่เวียงกุมกาม ครั้นในปี พ.ศ. ๑๘๓๙ ได้สร้างเมืองใหม่ชื่อว่า “นพบุรีศรีนครเชียงใหม่” ให้เป็นราชธานีของอาณาจักรล้านนา พระพุทธศาสนาของล้านนาในระยะแรกนี้เป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มาจากหริภุญชัย หลังจากพญามังรายสวรรคตกษัตริย์องค์ต่อๆ มาไม่มีบทบาทมากนักในทางประวัติศาสตร์และพระพุทธศาสนา

จนถึงสมัยพระเจ้าแสนภู พระองค์ทรงสร้างเมืองขึ้นใหม่ที่เชียงแสน และตั้งให้เป็นราชธานีของอาณาจักรล้านนา เมืองเชียงแสนจึงเป็นศูนย์กลางการปกครอง เศรษฐกิจ และศาสนาที่สำคัญในช่วงต้นของอาณาจักรล้านนา และเป็นที่มาของการเรียกศิลปะสมัยล้านนายุคต้นว่า “ศิลปะเชียงแสน” ขณะที่เมืองเชียงใหม่ในช่วงเวลานี้ยังไม่มีความเจริญ นอกจากเป็นที่อยู่ของเจ้านายและ

---

[๒๕] คงเดช ประพัฒน์ทอง, **โบราณคดีล้านนาสมัยประวัติศาสตร์**, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๒๙), หน้า ๑๘๗.

[๒๖] พระรัตนปัญญาเถระ, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, หน้า ๘๙.

[๒๗] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๐ -๙๒. และ พระโพธิรังสี, **คำแปลจามเทวีวงศ์พงศาวดารเมืองหริภุญชัย**, แปลโดย พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษณ์), กับ พระญาณวิจิตร (สิทธิ โลจนานนท์), พิมพ์ครั้งที่ ๓ , ในงานฌาปนกิจศพ นายชัช แดงดีเลิศ, ๒๕๑๕, หน้า ๓๑.

[๒๘] อ้างแล้ว , **ชินกาลมาลีปกรณ์**, หน้า ๑๐๔.

ประชาชน ขณะที่ศูนย์กลางพระพุทธศาสนายังคงอยู่ที่เมืองหริภุญชัยตามเดิม[๒๙] ต่อมาในสมัยของพระเจ้าคำฟูและพระเจ้าผายู (พ.ศ.๑๘๗๗ – ๑๘๙๘) ทรงร่วมมือกับพญากาว เมืองน่าน โจมตีเมืองพะเยา แล้วรวมเข้ากับอาณาจักรล้านนา จากนั้นทรงย้ายเมืองหลวง ให้เชียงใหม่กลับมาเป็นราชธานีของอาณาจักรล้านนาดังเดิม

๒) เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยล้านนา จากการศึกษาที่ผ่านมาสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ช่วง คือ *๑) ช่วงก่อนสมัยล้านนา (พุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๘)* เริ่มตั้งแต่พระนางจามเทวีได้เสด็จจากอาณาจักรละว็(ลพบุรี) ขึ้นมาปกครองเมืองหิริภุญชัย (ลำพูน) และสมัย *๒) ช่วงสมัยล้านนา (พุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๓)* เริ่มตั้งแต่พญามังรายได้สร้างเมืองใหม่ชื่อว่า “นพบุรีศรีนครเชียงใหม่” เป็นต้นมา ดังนี้

(๑) *ช่วงก่อนสมัยล้านนา (พุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๘)* หริภุญชัยก่อนสมัยล้านนา เริ่มตั้งแต่พระนางจามเทวีปกครองเมืองหิริภุญชัย ได้รับเอาอารยธรรมทวารวดีจากภาคกลางของประเทศไทยขึ้นมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๓ จากหลักฐานในวรรณกรรมสมัยล้านนา คือ ชินกาลมาลีปกรณ์ ได้กล่าวถึงการเกิดอาณาจักรหริภุญชัยว่าเริ่มจากชาวบ้านได้ร่วมกันสร้างบ้านแปงเมืองขึ้น โดยมีผู้นำคนสำคัญ คือ ฤาษีวาสุเทพและสุกกทันตฤาษี ในราวปี พ.ศ. ๑๒๐๔[๓๐] เมื่อสร้างเมืองเสร็จแล้วไม่มีเจ้าผู้ปกครอง จึงส่งหนังสือไปขอเชื้อพระวงศ์จากพระเจ้ากรุงละโว้ ซึ่งเป็นอาณาจักรที่รุ่งเรืองอยู่ในขณะนั้น พระองค์จึงส่งพระราชธิดาคือ พระนางจามเทวี พร้อมทั้งบริวาร มหาเถรผู้ทรงไตรปิฎก มาปกครองอาณาจักรหริภุญชัย พระพุทธศาสนาจึงประดิษฐานรุ่งเรืองณ นับตั้งแต่สมัยนั้นเป็นต้นไป กระทั่งในพุทธศตวรรษที่ ๑๗ – ๑๘ อาณาจักรหริภุญชัยเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมากในฐานะเมืองศูนย์กลางทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ หลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญ อาทิ ประติมากรรมกวางหมอบศิลาที่วัดประตูลี้ เศียรพระพุทธรูปหินและดินเผา เป็นต้น พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามายังดินแดนหริภุญชัยมี ๒ ช่วง คือ

ครั้งที่ ๑ เริ่มจาก อินเดีย --> ทวารวดี (ละโว้) --> หริภุญชัย (ลำพูน) ดังแผนภาพต่อไปนี้

---

[๒๙] สุรพล ดำริห์กุล, **แผ่นดินล้านนา**, หน้า ๓๓.

[๓๐] อุษณีย์ ธงไชย, “จากสมัยไพลสโตซีนสู่สมัยอาณาจักรล้านนา” ใน **ล้านนาคดีศึกษา**, (เชียงใหม่ : โครงการล้านนาคดีศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๗), หน้า ๑๖๕.

ภาพที่ ๖.๓ เส้นทางในหริภุญชัยช่วงก่อนสมัยล้านนา ครั้งที่ ๑ (เถรวาทแบบอโศก)

ครั้งที่ ๒ เริ่มจาก พุกามและมอญ -->หริภุญชัย (ลำพูน)

นอกจากหริภุญชัยจะได้พระพุทธศาสนาจากทวารวดี (ละโว้) เข้ามาในหริภุญชัย(ลำพูน) แล้ว ยังได้รับพระพุทธศาสนาเถรวาทจากอาณาจักรใกล้เคียงด้วย คือ ได้รับพระพุทธศาสนามาจากทางพุกามและมอญด้วย ซึ่งมีตำนานกล่าวว่าก่อนรัชกาลพระเจ้าสววาธิสิทธิจะขึ้นครองราชย์อยู่ที่เมืองหริภุญชัย ในพุทธศตวรรษที่ ๑๗ นั้นชาวหริภุญชัยได้เดินทางหนีโรคห่าไปอยู่ที่พุกามกับหงสาวดีนานถึง ๗ ปี เมื่อกลับมาหริภุญชัยก็ได้นำเอาศิลปวัฒนธรรมแบบพุกามกลับมายังอาณาจักรหริภุญชัยด้วย มีการสำรวจพบหลักฐานทางโบราณคดีแบบพุกามและมอญ เช่น พระพิมพ์ดินเผารูปพระพุทธรูปนั่งใต้ซุ้มพุทธคยา แม่พิมพ์ ซึ่งนิยมในพม่าที่เมืองพุกามและพะโคพุทธศตวรรษที่ ๑๖ รวมทั้งนิยมทำในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาของประเทศไทยอีกด้วย เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในหริภุญชัย ที่ได้รับจากอาณาจักรใกล้เคียงนี้นี้เริ่มจาก พุกามและมอญแล้วเข้ามาสูหริภุญชัย (ลำพูน) แสดงให้เห็นเส้นทางดังกล่าวดังแผนภูมิต่อไปนี้

ภาพที่ ๖.๔ เส้นทางในหริภุญชัยช่วงก่อนสมัยล้านนา ครั้งที่ ๒ (เถรวาทแบบพุกามและมอญ)

๒) ช่วงสมัยล้านนา (พุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๓) เริ่มตั้งแต่พญามังรายได้สร้างเมืองใหม่ชื่อว่า "นพบุรีศรีนครเชียงใหม่" เป็นต้นมา สมัยล้านนา คือ อาณาจักรล้านนาได้เริ่มต้นในสมัยพญามังราย สร้างเมืองใหม่ชื่อว่า "นพบุรีศรีนครเชียงใหม่" ร่วมสมัยกับพ่อขุนรามคำแหง มีการสร้างวัดเชียงมั่น ที่เดิมเป็นตำหนักของพญามังราย เพื่อประดิษฐานพระแก้วขาว มีการสร้างเจดีย์วัดกู่คำ วัดกาดโถมที่เวียงกุมกาม และบูรณปฏิสังขรณ์วัดหลายแห่ง รวมทั้งพระพุทธรูป ในสมัยพญาแสนภู ได้ปกครองเมืองเชียงใหม่ ทรงสร้างเมืองใหม่ที่เชียงแสนให้เป็นศูนย์กลางของการปกครอง ศิลปะในสมัยนี้เรียกว่า ศิลปะเชียงแสน ซึ่งเป็นศิลปะล้านนายุคต้น ได้มีการสร้างเจดีย์วัดป่าสัก เจดีย์หลวง เจดีย์ผสมทรงกลม ในเมืองเชียงแสน รวมทั้งพระพุทธรูปจำนวนมาก และสมัยในนี้พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามายังล้านนาแบ่งออกเป็น ๒ ช่วงดังนี้

ครั้งที่ ๑ ลังกาวงศ์สำนักรามัญ เริ่มจากลังกา -เมืองพัน- สุโขทัย - ลำพูน- เชียงใหม่ (วัดสวนดอก)

ในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้เผยแผ่เข้ามาสู่อาณาจักรล้านนา สมัยพระเจ้ากือนา ขึ้นครองราชย์ (พ.ศ.๑๘๙๘ – ๑๙๒๘) พระองค์ทรงส่งคณะฑูตไปอาราธนาพระสุมนเถระที่สุโขทัยให้มาเผยแผ่พระพุทธศาสนายังล้านนา ในยุคนี้ อิทธิพลของสุโขทัยเข้ามาในทุก ๆ ด้าน โดยเฉพาะพุทธศิลป์ วัดสวนดอกและเมืองเชียงใหม่ได้กลายเป็นศูนย์กลางของการศึกษาพระปริยัติธรรมและพระธรรมวินัยแทนที่เมืองหริภุญชัย คณะสงฆ์ลังกาวงศ์กลุ่มนี้เรียกว่า สำนักรามัญ ในระยะแรกได้รับความนิยมและการอุปถัมภ์จากกษัตริย์ ขุนนาง รวมถึงประชาชนเป็นอย่างมาก ถึงกับมี

บทบาทเกี่ยวข้องกับบ้านเมือง โดยเฉพาะการเมืองกับการศึกษา จนบางครั้งสามารถว่ากล่าวตักเตือนพระมหากษัตริย์ที่ประพฤติตนไม่ถูกต้อง[๓๑] ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งของการเสื่อมความนิยมในเวลาต่อมา[๓๒] แสดงให้เห็นเส้นทางดังกล่าวดังแผนภูมิต่อไปนี้

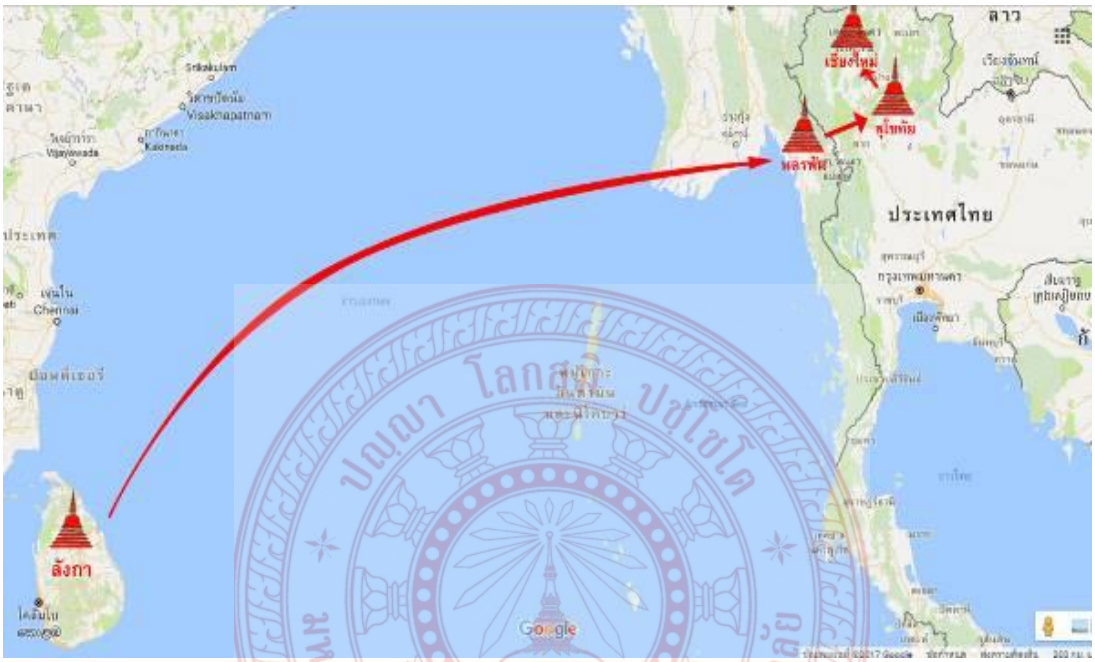

ภาพที่ ๖.๕ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยล้านนา ครั้งที่ ๑ (เถรวาทแบบลังกาวงศ์สำนักรามัญ)

ครั้งที่ ๒ ลังกาวงศ์สำนักสีหล เริ่มจากเชียงใหม่ - ลังกา - อยุธยา - ศรีสัชนาลัย - สุโขทัย - ลำพูน - เชียงใหม่ (วัดป่าแดง) - พะเยา

ในราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๐ พระสงฆ์ที่อยู่ในเมืองเชียงใหม่จำนวน ๒๕ รูป พร้อมด้วยพระสงฆ์ในแคว้นกัมโพช (ลพบุรี) จำนวน ๘ รูป และพระสงฆ์ชาวมอญจำนวน ๖ รูป รวมเป็น ๓๙ รูป ได้เดินทางไปเกาะลังกา และทำการอุปสมบทใหม่ทั้งหมด ไม่นานเกิดทุพภิกภัยในลังกาจึงต้องเดินทางกลับ พร้อมกันนั้นได้พาพระมหาอุตมปัญญา และพระวิกกมพาหุ พระเถระชาวลังกา มาเพื่อเป็นพระอุปัชฌาย์ด้วย ในระหว่างการเดินทางกลับได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาตามเมืองต่างๆ เช่น กรุงศรีอยุธยา ศรีสัชนาลัย สุโขทัย และถึงเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. ๑๙๗๓ ได้พำนักอยู่ที่วัดป่าแดงหลวง

---

[๓๑] อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, **ประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่สมัยราชวงศ์มังรายและสมัยพม่าปกครอง, ล้านนาไทย**, (เชียงใหม่ : ทิพย์เนตรการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๒๗๗ – ๒๗๘.

[๓๒] สุรพล ดำริห์กุล, **เจดีย์ช้างล้อมกับประวัติศาสตร์บ้านเมืองและพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในประเทศไทย,** หน้า ๒๐.

คณะสงฆ์กลุ่มนี้ถือว่าเป็นคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ใหม่ เรียกว่า สำนักสีหล หรือสายวัดป่าแดง แสดงให้เห็นเส้นทางดังกล่าวดังแผนภูมิต่อไปนี้

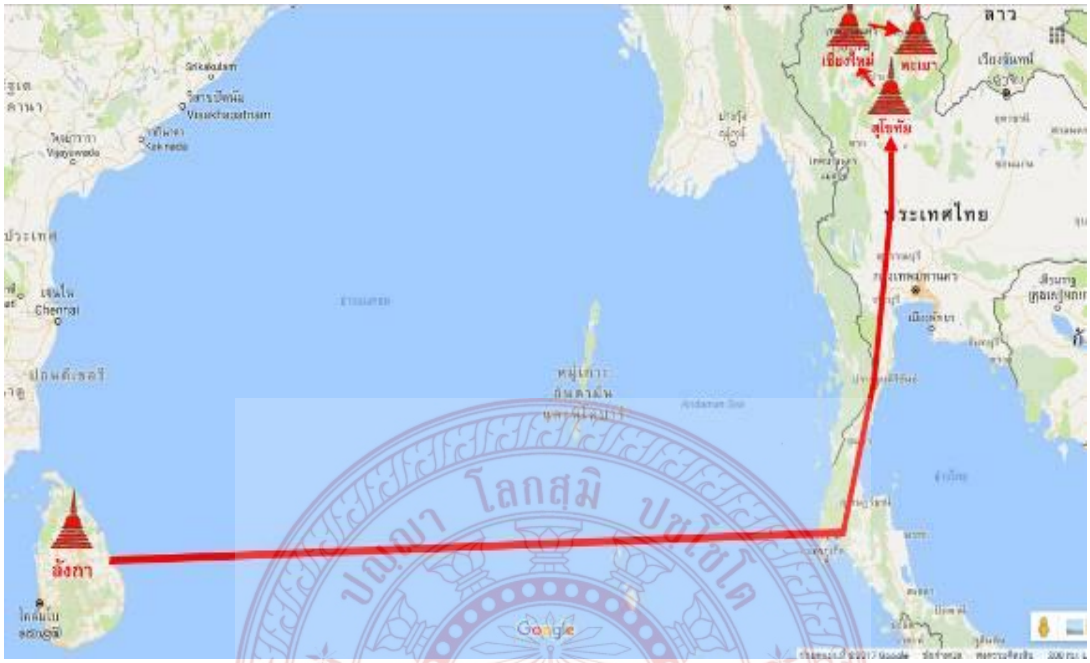

ภาพที่ ๖.๖ เส้นทางภูมิศาสตร์วัฒนธรรมในสมัยล้านนา ครั้งที่ ๒ (เถรวาทแบบลังกาวงศ์สำนักสีหล)

คณะสงฆ์เมืองเชียงใหม่ในขณะนั้นจึงมี ๓ สำนัก คือ สำนักพื้นเมืองเดิมที่สืบทอดมาจากหริภุญชัย มีศูนย์กลางอยู่ที่วัดพระสิงห์ ลังกาวงศ์สำนักรามัญหรือบุปผวาสีแห่งวัดสวนดอก และลังกาวงศ์สำนักสีหลที่วัดป่าแดงหลวง การที่คณะสงฆ์สำนักสีหลได้ปฏิบัติตามพระวินัยอย่างเคร่งครัดและแตกต่างจากพระสงฆ์ลังกาวงศ์เก่าหรือสำนักรามัญ รวมทั้งมีการชี้ให้เห็นถึงความวิปลาสของพระสงฆ์ในสำนักรามัญ จึงได้มีพระสงฆ์ในนิกายเดิมและผู้มีความเลื่อมใสเข้ามาบวชใหม่ในสำนักสีหลเป็นจำนวนมาก นำมาซึ่งความขัดแย้งระหว่างคณะสงฆ์ในเมืองเชียงใหม่ในเวลาต่อมา

ในสมัยของพระเจ้าสามฝั่งแกน (พ.ศ. ๑๙๔๕ – ๑๙๘๔) พระองค์ทรงสนับสนุนคณะสงฆ์สำนักรามัญ และขับไล่คณะสงฆ์สำนักสีหลออกจากเมืองเชียงใหม่[๓๓] คณะสงฆ์สำนักสีหลจึงไปอยู่ที่นครลำปาง โดยมี หมื่นโลกนคร ให้การสนับสนุนและส่งเสริมให้เผยแผ่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ใหม่นี้ออกไปถึงเมืองเชียงรายและเมืองเชียงแสนด้วย[๓๔]ต่อมาพระเจ้าสามฝั่งแกนถูกขุนนางยึดอำนาจ และสนับสนุนให้พระเจ้าติโลกราชขึ้นเป็นกษัตริย์ ครั้นขุนนางกบฏ พระเจ้าติโลกราชจึงขอให้หมื่นโลกนคร

---

[๓๓] พระพุทธพุกาม และ พระพุทธญาณ, **ตำนานมูลศาสนา**, หน้า ๓๖๕..

[๓๔] พระรัตนปัญญาเถระ, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, หน้า ๑๐๙.

ซึ่งเป็นอามาช่วยปราบปราม และช่วยราชการในเมืองเชียงใหม่ แล้วพระราชทานให้เป็นหมื่นสามล้าน[๓๕]

การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองดังกล่าวทำให้คณะสงฆ์สำนักสีหลได้รับการอุปถัมภ์บำรุงอย่างมากมายตลอดรัชสมัยของพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. ๑๙๘๔ – ๒๐๓๐) พระองค์ทรงเสด็จออกผนวชที่วัดป่าแดงหลวง เป็นเวลา ๗ วัน โดยมีพระมหาเมธังกรเป็นพระอุปัชฌาย์[๓๖] ทรงสนับสนุนให้มีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์สำนักสีหลไปทั่วราชอาณาเขต[๓๗] และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในปี พ.ศ. ๒๐๒๐ ทรงอุปถัมภ์การสังคายนาพระไตรปิฎกที่วัดมหาโพธาราม หรือวัดเจ็ดยอด เมืองเชียงใหม่ การชำระพระไตรปิฎกในครั้งนี้ได้ลดความขัดแย้งของคณะสงฆ์ฝ่ายต่างๆ ทำให้สามารถทำสังฆกรรมร่วมกันได้

การรวมลัทธินิกายพุทธศาสนาทั้งสามนิกายเข้าด้วยกันนั้น เกิดขึ้นในสมัยพระเมืองแก้ว (พ.ศ. ๒๐๓๙ – ๒๐๖๘) พระองค์ทรงจัดให้มีการทำสังฆกรรมร่วมกันหลายครั้ง จากหลักฐานในศิลาจารึกพบว่า มีการสร้างวัดและพระพุทธรูปในล้านนาขึ้นในสมัยของพระองค์มากที่สุด[๓๘] ยิ่งไปกว่านั้นทรงส่งเสริมสนับสนุนการศึกษาของคณะสงฆ์ให้เจริญรุ่งเรืองเป็นที่สุด ในสมัยนี้จึงมีพระเถระนักปราชญ์หลายท่านมีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎก รจนาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาขึ้นอย่างมากมาย เช่น พระรัตนปัญญา แต่ง ชินกาลมาลีปกรณ์ พระพรหมราชปัญญา แต่ง รัตนพิมพ์วงศ์ พระโพธิรังษี แต่ง จามเทวีวงศ์ และสิหิงคนิทาน เป็นต้น ฯลฯ และมีหลักฐานปรากฏว่า พระเจ้าโพธิสารราชแห่งล้านช้างได้ส่งคณะฑูตมาขอพระไตรปิฎกจากล้านนา พร้อมพระสงฆ์ไปยังล้านช้าง จึงอาจกล่าวได้ว่า เป็นยุคที่พระพุทธศาสนารุ่งเรืองมากที่สุด

อย่างไรก็ตาม ในตอนปลายของสมัยพระเมืองแก้ว บ้านเมืองเริ่มอ่อนแอลง จากการแพ้สงครามกับเมืองเชียงตุง อีกทั้งได้เกิดอุทกภัยครั้งใหญ่ขึ้นในเมืองเชียงใหม่ ครั้นพระองค์สวรรคตอาณาจักรล้านนาจึงเริ่มเสื่อมลง ด้วยเกิดการเมืองภายใน มีการแย่งชิงราชสมบัติ และผลัดเปลี่ยนกษัตริย์อยู่หลายครั้ง ในที่สุด พระเจ้าบุเรงนอง กษัตริย์พม่ายกทัพเข้าตีอาณาจักรล้านนาได้ในปี พ.ศ. ๒๑๐๑ ล้านนาจึงตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าเป็นเวลา ๒๐๐ กว่าปี จนถึงสมัยของสมเด็จพระ

---

[๓๕] สำนักนายกรัฐมนตรี, **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่**, (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๔), หน้า ๔๙.

[๓๖] พระพุทธพุกาม และ พระพุทธญาณ, **ตำนานมูลศาสนา**, หน้า ๓๕๘.

[๓๗] ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, **ตำนานมูลศาสนาฉบับวัดป่าแดง ภาคปริวรรต ลำดับที่ ๙,** (เชียงใหม่ : , มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๑๙), หน้า ๒๔. (อัดสำเนา)

[๓๘] อดิศักดิ์ ทองบุญ, **สารานุกรมประวัติศาสตร์ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถานอักษร ก**, (กรุงเทพฯ : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๒๕๓ – ๒๕๔.

เจ้าตากสินแห่งกรุงธนบุรี ล้านนาเป็นอิสระจากพม่า แต่มาขึ้นอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรไทยตั้งแต่บัดนั้น

๓) หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยล้านนา ซึ่งได้จากจารึกสมัยล้านนาและได้จากวรรณกรรมหนังสือสมัยล้านนามีสาระสำคัญดังนี้ *(๑) หลักพุธธรรมในจารึกสมัยล้านนา* ส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับ "การทำบุญ" เช่น การให้ทาน การรักษาศีล การเจริญภาวนา ส่วนนี้มีอยู่ในหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาเรื่อง "บุญกิริยาวัตถุ" อยู่ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค มี ๓ ประการ ดังนี้ *"ทานมัยบุญกิริยาวัตถุ (บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทาน) สีลมัยบุญกิริยาวัตถุ(บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีล) และ ภาวนามัยบุญกิริยาวัตถุ บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนา)"*[๓๙] นอกจากนี้เมื่อให้ทานแล้วยังตั้งจิตปรารถนาเพื่อให้ตนได้ สวรรค์ และนิพาน เป็นต้น *๒) หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมหนังสือสมัยล้านนา* เนื่องจากในสมัยนี้มีพระเถระชาวล้านนาหลายรูปที่มีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎกและภาษาบาลี จึงสามารถนำเอาหลักพุทธธรรมทั้งสามคัมภีร์ในพระไตรปิฎก คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎกมาเขียนเป็นหนังสืออธิบายหลักธรรมเหล่านั้นได้อย่างพิสดารและลุ่มลึก เป็นต้น

๖.๑.๔ ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีสมัยอยุธยา

ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยอยุธยา ที่ได้ศึกษาทั้งหมดในบทนี้มีข้อค้นพบที่น่าสนใจดังนี้

๑ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยา พบว่า ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยามีความต่อเนื่องเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาโดยเริ่มตั้งแต่การเข้ามาของพระพุทธศาสนาสู่สุวรรณภูมิ พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยทวารวดี สมัยศรีวิชัย สมัยลพบุรี สมัยสุโขทัย และสมัยล้านนา ในส่วนประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยา มีระยะเวลายาวนานถึง ๔๑๗ ปี มีราชวงศ์ปกครองอาณาจักรทั้งสิ้น ๕ ราชวงศ์ ๓๓ พระองค์ ทรงนับถือพุทธศาสนาทั้งหมด โดยภาพรวมยังคงเป็นพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท แบ่งออกเป็น ๔ ช่วง ได้แก่ ช่วง พ.ศ. ๑๘๙๓-๒๐๐๐ ช่วง พ.ศ. ๒๐๐๐-๒๑๐๐ ในช่วง พ.ศ. ๒๑๐๐-๒๒๐๐ และช่วง พ.ศ. ๒๒๐๐-๒๓๑๐ โดยมีเหตุการณ์และเรื่องราวเกี่ยวกับการพระศาสนาในสมัยกรุงศรีอยุธยาในภาพรวมได้ ดังนี้

๑ การออกทรงผนวชเป็นการสืบพระราชประเพณี เรื่องเจ้านายในสมัยกรุงศรีอยุธยาออกทรงผนวชเป็นการสืบธรรมเนียมประเพณีที่พระเจ้าแผ่นดินและเจ้านายในราชวงศ์ออกทรงผนวชตามแบบอย่างพระมหาธรรมราชาลิไทแห่งกรุงสุโขทัย หรือรพะบรมไตรโลกนาทแห่งกรุงศรีอยุธยาทรงบำเพ็ญพระราชกุศลออกผนวชมาแล้วนั้น ปรากฏว่าเจ้านายในสมัยกรุงศรีอยุธยานอกจากพระบรมไตรโลกนาถและพระรามาธิบดีที่ ๒ แล้วก็ยังมีอีก ๔ พระองค์ คือ ๑) พระเจ้าทรงธรรม ซึ่งก่อนเสวยราชย์

---

[๓๙] **ที.ปา.**(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๙..

เป็นพระมหากษัตริย์สืบแทนพระศรีเสาวภาคย์ ด้วยการชิงราชสมบัตินั้น ได้บวชเป็นพระภิกษุเป็นพระราชาคณะที่ พระพิมลธรรม แต่พระองค์นี้ นามทางราชการแห่งราชสำนักในสมัยนั้นมิได้ถือว่าเป็นเจ้า แต่อย่างใด เพียงแต่ใช้พระนามเดิมว่า พระศรีศิลป์ อันเป็นพระนามของเจ้านายเท่านั้นเอง ๒) เจ้าฟ้าตรัสน้อย พระราชโอรสของพระเพทราชา ๓) พระองค์เจ้าบุญนาค พระเจ้าลูกยาเธอในสมเด็จพระเจ้าเสือ ขุนหลวงสรศักดิ์ ๔) เจ้าฟ้านเรนทร พระราชโอรสของพระเจ้าท้ายสระ สามพระองค์หลังนี้ทรงผนวชอยู่ตลอดพระชนมายุ และมิได้รับสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะแต่ประการใด

๒) การสร้างวัด พระเจ้าแผ่นดินแห่งกรุงศรีอยุธยา พระองค์มีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา ได้ทรงสร้างวัดขึ้นแต่ละรัชกาล ดังนี้

แผ่นดินพระเจ้าอู่ทอง พระปฐมกษัตริย์ผู้สร้างกรุงศรีอยุธยาทรงสร้างวัดขึ้น ๒ วัด คือ ๑) วัดพุทไธศวรรย์ สร้างขึ้นที่ตำบลเวียงเหล็ก (ปัจจุบันคือตำบลสำเภาล่ม) เมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๖ เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงการที่พระองค์ได้เสด็จมาจากเมืองอู่ทอง ตั้งราชธานีศรีอยุธยาขึ้นเป็นครั้งแรก ณ ตำบลนี้ หลังจากสร้างพระราชวังใหม่เสร็จทรงยกพระราชวังเดิมให้เป็นวัด ๒) วัดป่าแก้ว สร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๖ เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงเจ้าแก้วเจ้าไทยซึ่งประชวรอหิวาตกโรคสิ้นพระชนม์ให้ขุดพระศพที่ฝังไว้นั้นขึ้นแล้วพระราชทานเพลิงพระศพเสร็จแล้วก็ได้สร้างวัดตรงที่พระราชทานเพลิงนั้นเป็นวัดป่าแก้ว วัดนี้ปรากฏตามหลังสือโบราณวัตถุสถานทั่วอาณาจักรของกรมศิลปากรมีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า วัดเจ้าพระยาไทยและพระเจ้าอู่ทองทรงสร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๐ เพื่อสำหรับเป็นสำนักของพระสงฆ์ที่บวชเรียนมาจากสำนักพระวันรัตมหาเถระในลังกาทวีป เรียกกันว่า คณะป่าแก้ว วัดนี้จึงได้นามว่าวัดป่าแก้วด้วย ส่วนนามอีกอย่างซึ่งชาวบ้านเรียกกันเป็นสามัญทั่วไปก็คือ วัดใหญ่ชัยมงคล ตั้งอยู่นอกพระนคร (นอกเกาะเมือง) ตำบลที่ตั้งวัดปัจจุบันเรียกว่าตำบลไผ่ลิงขึ้นอยู่ในอำเภอกรุงเก่า

แผ่นดินสมเด็จพระราเมศวร รัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงศรีอยุธยาได้ทรงสร้างวัดขึ้น ๓ วัด คือ ๑) วัดพระราม โปรดให้สร้างตรงที่ถวายเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าอู่ทอง พระราชบิดา เมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๒ หน้าวัดมีบึงใหญ่เดิมเรียกว่า หนองโสน ต่อมาเมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยาได้ขุดเอาดินในหนองนี้ขึ้นถมพื้นวังและพื้นวัดพระมหาธาตุ วัดราชบูรณและวัดพระราม จึงกลายเป็นบึงใหญ่โต บึงนี้มีชื่อปรากฏมณเฑียรบาลว่าขึงชีขันและต่อมาเปลี่ยนชื่อใหม่เรียกว่า บึงพระราม แต่จะเปลี่ยนเมื่อใดไม่อาจทราบได้ ชื่อนี้ยังคงเรียกกันมาจึงถึงทุกวันนี้ ๒) วัดมหาธาตุ อยู่เชิงสะพานป่าถ่าน ในประวัติศาสตร์ยังสับสนกันอยู่ พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า สมเด็จพระราเมศวร ทรงสร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๙๒๗ แต่พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐว่า สร้างในแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวงพระงั่ว) เมือง พ.ศ. ๑๙๑๗ ๓) วัดภูเขาทอง สร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๙๓๐ อยู่ตำบลภูเขาทอง ห่างจากพระราชวังประมาณ ๒ กิเมตร ยังไม่พบปรารภเหตุร้าง

แผ่นดินพระบรมราชาที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) รัชกาลที่ ๗ แห่งกรุงศรีอยุธยาทรงสร้างวัดขึ้น ๒ วัด คือ ๑) วัดราชบูรณะ อยู่ตรงข้างกับวัดมหาธาตุ พระเจ้าสามพระยาทรงสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๖ ตรงบริเวณที่เจ้าอ้ายกับเจ้ายี่ พระเชษฐา ทรงชนช้างกันถึงพิราลัย ๒) วัดมเหยงคณ์ ทรงสร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๙๖๗ แต่ไม่ทราบว่าทรงสร้างเพราะปรารภเหตุใด วัดนี้ปัจจุบันที่ตั้งวัดเรียกว่า ตำบลบ้ากระมัง อำเภอกรุงเก่า

แผ่นดินพระบรมไตรโลกนาถ รัชกาลที่ ๘ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงสร้างวัดขึ้น ๒ วัด คือ ๑) วัดพระศรีสรรเพชญ เป็นวัดในพระบรมมหาราชวัง ไม่มีพระสงฆ์ ๒) วัดจุฬามณี สร้างที่เมืองพิษณุโลก ซึ่งเป็นวัดที่พระองค์ทรงผนวชอยู่

แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรคิ รัชกาลที่ ๑๕ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงสร้างวัด ๑ วัด คือ วัดหลวงสบสวรรค์ ทรงสร้างที่สวนหลวงบริเวณที่ถวายพระเพลิงพระศพสมเด็จพระศรีสุริโยทัย เมื่อ พ.ศ. ๒๐๙๑ เพื่อเป็นอนุสาวรีย์ของสมเด็จพระศรีสุริโยทัย วัดนี้อยู่ในเกาะเมืองด้านตะวันตก

แผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ รัชกาลที่ ๑๙ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงสร้างวัด ๑ วัด คือ วัดวรเชษฐาราม สมเด็จพระเอกาทศรถ ทรงสร้างอุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เมื่อ พ.ศ. ๒๑๔๘ วัดนี้ตั้งอยู่ตำบลท่าวาสุกรี อำเภอกรุงเก่า

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง รัชกาลที่ ๒๔ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงสร้างวัด ๒ วัด คือ ๑) วัดไชยวัฒนาราม ทรงสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๑๗๓ ณ บริเวณบ้านเดิมของพระพันปีหลวง พระเจ้าปราสาททอง อยู่ริมแม่น้ำฝั่งเดียวกันกับวัดพุทไธศวรรย์ สร้างขึ้นด้วยฝีมือประณีตงดงามมาก ตั้งใจเลียนแบบแผนผังนครวัดที่ประเทศเขมร เนื่องจากคราวสร้างนั้น ได้ตีเมืองเขมรกลับคืนได้ด้วย ๒) วัดชุมพลนิกายาราม อยู่อำเภอบางปะอิน สร้างเป็นอนุสรณ์ ณ สถานที่ที่เป็นที่เกิดของพระองค์ จะสร้างปีใดยังหาหลักฐานที่ถูกต้องไม่ได้

แผ่นดินพระเพทราชา รัชกาลที่ ๒๘ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงสร้างวัด ๑ วัด คือ วัดบรมพุทธาราม ทรงสร้างขึ้นที่พระนิเวศน์เดิม เมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๒ (ก่อนเสวยราชย์) ปัจจุบันตั้งอยู่ตำบลประตูชัย อำเภอกรุงเก่า

แผ่นดินพระเจ้าเสือ รัชกาลที่ ๒๙ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงสร้างวัด ๑ วัด คือ วัดโพธิประทับช้าง จังหวัดพิจิตร เพื่อเป็นอนุสรณ์ที่พระองค์ทรงพระราชสมภพ ณ สถานที่สร้างวัดนี้

๓) การสร้างความสัมพันธ์ด้านพระพุทธศาสนาในต่างประเทศ แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ (พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ) รัชกาลที่ ๓๑ แห่งกรุงศรีอยุธยา มีการส่งพระสมณทูตไทยไปประเทศศรีลังกาจนทำให้เกิดสยามวงศ์หรืออุบาลีวงศ์มาจนกระทั่งทุกวันนี้

๔) พระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยา มีทั้งความเจริญรุ่งเรือง ความทรงตัว และการเสื่อมถอยของพระพุทธศาสนา ทั้งนี้ เนื่องด้วยเหตุปัจจัยที่มีความหลากหลายทั้งที่เป็นปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก ในแง่ปัจจัยแห่งความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาสมัยอยุธยา ประกอบด้วย ปัจจัยภายใน ได้แก่ การที่พระสงฆ์มีความใส่ใจในการศึกษาและการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ปัจจัยภายนอก ได้แก่ การปกครองประเทศโดยสมบูรณายาสิทธิราช การที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพุทธมามกะให้ความอุปถัมภ์ค้ำชูแก่พระพุทธศาสนา ประเพณีการออกทรงผนวชของพระมหากษัตริย์ การตั้งอาณาจักรอยุธยาในด้านภูมิศาสตร์ที่มีความเหมาะสม ความอุดมสมบูรณ์ของภูมิประเทศ ความเจริญก้าวหน้าในด้านเศรษฐกิจการค้าทำให้ประชาราษฐ์มีความสุขทั่วราชอาณาจักร การเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับชาวต่างประเทศที่เป็นมหาอำนาจทั้งในด้านการเมืองและการศาสนา ในแง่ปัจจัยแห่งความชะลอตัวและการถดถอยของพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย การศึกสงคราม จะเห็นได้จากช่วงใดที่เหตุการณ์บ้านเมืองอยู่ในภาวะสงคราม พระมหากษัตริย์จำเป็นต้องมุ่งทำศึกสงครามเพื่อรักษาแผ่นดินอาณาจักรอยุธยาไม่ให้ตกเป็นเมืองขึ้นหรือแม้แต่การล่มสลายของอาณาจักร ช่วงนั้นพระพุทธศาสนาจึงเกิดการชะลอตัว ทรงตัว หรือแม้แต่มีความเสื่อมถอย อันเนื่องมาจากพระมหากษัตริย์ช่วงพระองค์

นั้น ๆ ไม่มีเวลาในการทำนุบำรุงและให้การอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา การเน้นเรื่องความขลังศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์มากเกินไป ซึ่งสอดคล้องกับข้อสังเกตของพระพรหมคุณาภรณ์ ว่า “การนับถือพระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยาว่าพระพุทธศาสนาในสมัยนี้ไม่สู้โน้มไปในหลักธรรมชั้นสูงนัก โดยมากสนใจมุ่งไปแต่เรื่องการบุญการกุศล บำรุงพระสงฆ์ สร้างวัดวาอาราม ปูชนียสถาน ปูชนียวัตถุ พิธีกรรม งานฉลอง งานนมัสการ เช่นไหว้พระธาตุและพระพุทธบาท เป็นต้น การบำเพ็ญจิตภาวนาก็เน้นไปข้างความขลังศักดิ์สิทธิ์อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ มีเรื่องไสยศาสตร์ อาถรรพ์เข้ามาปะปนเป็นอันมาก”

๒ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยา พบว่า อาณาจักรอยุธยามีกรุงศรีอยุธยาเป็นศูนย์กลาง มีความรุ่งเรืองมั่งคั่งที่สุดในภูมิภาคสุวรรณภูมิทั้งยังมีความสัมพันธ์ทางการค้ากับหลายชาติ จนถือได้ว่าเป็นศูนย์กลางการค้าในระดับนานาชาติเช่น จีน เวียดนามอินเดีย ศรีลังกา ญี่ปุ่น เปอร์เซีย รวมทั้งชาติตะวันตก เช่น โปรตุเกส สเปน ดัตช์ และฝรั่งเศส ซึ่งในช่วงเวลาหนึ่งเคยสามารถขยายอาณาเขตประเทศราชถึงรัฐฉานของพม่า อาณาจักรล้านนา มณฑลยูนนาน อาณาจักรล้านช้าง อาณาจักรขอม และคาบสมุทรมลายู จากการศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยอาศัยแผนที่ทางภูมิศาสตร์ ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น ๔ ยุค ดังนี้

ยุคที่ ๑ ยุคเถรวาทแบบพระเจ้าอโศกมหาราช พระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้าสู่ประเทศไทยโดยพระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงส่งสมณทูตมาเผยแผ่ในแคว้นสุวรรณภูมิ ซึ่งประเทศไทยนับเอาจังหวัดนครปฐมโดยมีหลักฐานสำคัญ คือ ศิลารูปธรรมจักรกับกวางหมอบ แท่นสถูป อันเป็นสิ่งเคารพบูชาเหมือนกับสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช

ยุคที่ ๒ ยุคมหายาน พระเจ้ากนิษกะมหาราช ทรงอุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ ๔ ของฝ่ายมหายานที่เมืองชลันธร และได้ส่งคณะพระสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานในเอเชียกลางจนถึงประเทศจีน อาณาจักรอ้ายลาว กษัตริย์แห่งอาณาจักรศรีวิชัยในเกาะสุมาตรา ได้ขยายอำนาจเข้ามาถึงดินแดนตอนใต้ของไทย ทำให้พระพุทธศาสนามหายานเจริญรุ่งเรืองอยู่ในดินแดนแถบนี้ด้วย หลักฐานที่ปรากฏคือเจดีย์พระธาตุไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี พระบรมธาตุ จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อขอมซึ่งนับถือนิกายมหายานมีอำนาจครอบงำแผ่นดินประเทศไทย ทำให้อิทธิพลของมหายานครอบคลุมไปทั่ว เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนามหายานรุ่ง จึงทำให้มีการนับถือพระพุทธศาสนาทั้งสองแบบและศาสนาพราหมณ์ผสมผสานกันไป

ยุคที่ ๓ ยุคเถรวาทแบบพุกาม พระเจ้าอนุรุทธมหาราชแห่งพม่ามีอำนาจ ทรงตั้งราชธานีอยู่ที่เมืองพุกาม ทรงแผ่ขยายอาณาเขตครอบคลุมมาถึงดินแดนตอนเหนือของไทย คือ ล้านนา ลงมาถึงลพบุรีและทวราวดี พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบพุกามซึ่งเป็นสายที่มาจากเมืองมคธ อินเดีย จึงครอบงำคนไทยแถบนั้นไปด้วย คนไทยจึงหันไปนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบพุกามอีก อย่างไรก็ดี คนไทยฝ่ายใต้ลงมาส่วนใหญ่คงนับถือฝ่ายมหายานอยู่

ยุคที่ ๔ เถรวาทแบบลังกาวงศ์ พระเจ้าปรักกมพาหุแห่งประเทศลังกาได้ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในลังกา ได้อาราธนาพระมหากัสสปะชำระสะสางพระธรรมวินัย พระพุทธศาสนาก็กลับรุ่งเรือง มีชื่อเสียงไปไกล ประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาทั่วไปต่างก็สนใจ พากันเดินทางไป

ศึกษาเล่าเรียนพระไตรปิฎกและได้รับการอุปสมบทใหม่ที่นั่น ครั้นศึกษาเจนจบแล้วก็กลับบ้านเมืองของตน ๆ เฉพาะประเทศไทยเรา พระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์นี้ได้เข้ามาตั้งมั่นอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชในสมัยสุโขทัย

นอกเหนือจากนั้น อาณาจักรต่าง ๆ ที่มีอยู่ก่อนสมัยอาณาจักรอยุธยา ได้แก่ อาณาจักรละโว้ อาณาจักรอู่ทอง และอาณาจักรสุโขทัย ยังมีอิทธิพลด้านพระพุทธศาสนาต่ออาณาจักรอยุธยาเป็นผลทำให้เกิดพัฒนาการทางด้านพระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยาอย่างต่อเนื่องจนกลายเป็นพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทที่ผสมกลมกลืนกับพระพุทธศาสนาแบบมหายานและศาสนาพราหม์อย่างลงตัวเห็นได้จากหลักฐานทางโบราณคดี ได้แก่ โบราณสถานโดยมีการเผยแผ่ในรูปแบบการสร้างวัดเป็นจำนวนมาก เช่น วัดพุทไธศวรรย์ วัดมหาธาตุ วัดพระราม วัดพระศรีสรรเพชญ วัดไชยวัฒนาราม วัดบรมพุทธาราม และวัดวรเชษฐาราม เป็นต้น ในด้านโบราณวัตถุ สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และวรรณกรรม เช่น ปรางค์วัดพุทไธสวรรย์ ซึ่งพระเจ้าอู่ทองทรงสร้าง ปรางค์ที่วัดพระราม ปรางค์วัดราชบูรณะ ปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ซึ่งได้รับอิทธพลจากขอม มีการสร้างพระพุทธรูปสำคัญ ๆ เช่น พระศรีสรรเพชญดาญาณ พระพุทธนิมิตวิชิตมารโมลีศรีสรรเพชรบรมไตรโลกนาถ งานจิตรกรรม เช่น ภาพจิตรกรรมในพระปรางค์ประธาน วัดราชบูรณะ ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องพุทธประวัติสมัยอยุธยาตอนต้นพบที่กรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตู้พระธรรมลายรดน้ำ งานวรรณกรรม เช่น มหาชาติคำหลวง กาพย์มหาชาติ เสือโคคำฉันท์ พระมาลัยคำหลวง

ช่วงปลายของอาณาอยุธยา ในสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ (พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ) พระเจ้ากิตติราชสิงหะ กษัตริย์ลังกาในขณะนั้น ให้ส่งทูตมาขอนิมนต์พระสงฆ์จากเมืองไทย (กรุงศรีอยุธยา) ไปฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ณ ลังกาทวีป โดยมีการส่งพระสมณทูตไทยจำนวน ๑๐ รูป มีพระอุบาลีเป็นหัวหน้า เดินทางมาประเทศลังกา ทำให้มีนิกายสยามวงศ์ ในประเทศศรีลังกามาจนถึงปัจจุบัน ดังนั้นเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาตั้งแต่เข้าสู่ประเทศไทยจนถึงสมัยอยุธยาจึงสรุปได้ดังนี้

แผนภาพที่ ๖.๗ สรุปเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ตั้งแต่เข้าสู่ประเทศไทยจนถึงสมัยอยุธยา

จากแผนภาพที่ ๕.๔๒ จะเห็นว่า *ยุคที่ ๑* พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบพระเจ้าอโศกมหาราชเผยแผ่เข้าสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ *ยุคที่ ๒* พระพุทธศาสนามหายานอินเดียเผยแผ่เข้าสู่ดินแดนเอเชียกลาง จีน อ้ายลาว และจากอาณาจักรศรีวิชัยเข้าสู่นครศรีธรรมราช *ยุคที่ ๓* พระพุทธศาสนาเถร

วาทแบบพุกามเข้าสู่ล้านนา ลพบุรี ทวารวดี *ยุคที่ ๔* พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์เผยแผ่เข้าสู่เมืองนครศรีธรรมราช และการช่วยเหลือด้านพระพุทธศาสนาของอยุธยาและประเทศศรีลังกา

๓. หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีในสมัยอยุธยา พบว่า ชาวพุทธในสมัยอยุธยายังคงนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ซึ่งยังคงรุ่งเรืองอยู่ พระมหากษัตริย์หลายพระองค์ทรงเลื่อมในในพระพุทธศาสนา มีการสถาปนาสร้างวัด ปฏิสังขรณ์วัด สร้างสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และงานวรรณกรรม เป็นจำนวนมาก เช่น สมเด็จพระนารายณ์ ได้เสด็จออกผนวชระหว่างครองราชย์ที่วัดจุฬามณี ลพบุรี ในสมัยอยุธยานี้มีการแต่งหนังสือเกี่ยวกับพระพุทธศาสนามากมาย เช่น มหาชาติคำหลวง กาพย์มหาชาติ นันโทปนันทสูตร พระมาลัยคำหลวง ปุณโณวาทคำฉันท์ เป็นต้น ซึ่งสิ่งที่กล่าวมานี้ ได้สะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของหลักพุทธธรรมในพระพุทธศาสนาทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ซึ่งสรุปวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีในสมัยอยุธยา ได้ดังนี้

๑) หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานการสถาปนาและสร้างวัดรวมถึงพระราชกิจอื่น ๆ โดยพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยา ได้แก่ หลักธรรมดังต่อไปนี้

หลักธรรมบุคคลหาได้ยาก ๒ ประกอบด้วย ๑) บุพการี ผู้ทำอุปการะก่อน ผู้ทำความดีหรือทำประโยชน์ให้แต่ต้นโดยไม่ต้องคอยคิดถึงผลตอบแทน ๒) กตัญญูกตเวที ผู้รู้อุปการะที่เข้าทำแล้วและตอบแทน ผู้รู้จักคุณค่าแห่งการกระทำดีของผู้อื่น และแสดงออกเพื่อบูชาความดีนั้น

หลักทิศ ๖ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ต่างปฏิบัติตอบแทนซึ่งกันและกัน ประกอบด้วย ๑) ปุรัตถิมทิศ ทิศเบื้องหน้า คือ ทิศตะวันออก ได้แก่ มาดาบิดา เพราะเป็นผู้มีอุปการะแก่เรามาก่อน ๒) ทักษิณทิศ ทิศเบื้องขวา คือ ทิศใต้ ได้แก่ ครูอาจารย์ เพราะเป็นทักขิไณยบุคคลควรการบูชา ๓) ปัจฉิมทิศ ทิศเบื้องทิศเบื้องหลัง คือ ทิศตะวันตก ได้แก่ บุตรภรรยา เพราะติดตามเป็นกำลังสนับสนุนอยู่ข้างหลัง ๔) อุตตรทิศ ทิศเบื้องซ้าย คือ ทิศเหนือ ได้แก่ มิตรสหาย เพราะเป็นผู้ช่วยให้ข้ามพ้นอุปสรรคภัยอันตรายและเป็นกำลังสนับสนุนให้บรรละความสำเร็จ ๕) เหฏฐิมทิศ ทิศเบื้องล่าง ได้แก่ คนรับใช้และคนงาน เพราะเป็นผู้ช่วยทำการงานต่าง ๆ เป็นฐานกำลังให้ ๖) อุปริมทิศ ทิศเบื้องบน ได้แก่ สมณพราหมณ์ คือ พระสงฆ์ เพราะเป็นผู้สูงด้วยคุณธรรม และเป็นผู้นำทางจิตใจ

หลักทศพิธราชธรรม ซึ่งเป็นหลักธรรมของพระราชา กิจวัตรที่พระเจ้าแผ่นดินควรประพฤติ คุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมือง หรือธรรมของนักปกครอง ประกอบด้วย ๑) ทาน การให้ คือ การสละทรัพย์สิ่งของ บำรุงเลี้ยง ช่วยเหลือประชาราษฎร์ และบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ๒) ศีล ความประพฤติดีงาม คือ สำรวมกายและวจีทวาร ประกอบแต่การสุจริตรักษากิตติคุณให้ควรเป็นตัวอย่างและเป็นที่เคารพนับถือของประชาราษฎร์มิให้มีข้อที่ใครจะดูแคลน ๓) ปริจจาคะ การบริจาค คือเสียสละความสุขสำราญ เป็นต้น ตลอดจนชีวิตของตนเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนและความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง ๔) อาชชวะ ความซื่อตรง คือ ซื่อตรงทรงสัตย์ไร้มายา ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน ๕) มัททวะ ความอ่อนโยน คือ มีอัธยาศัย ไม่เย่อหยิ่งหบายคายกระด้างถือพระองค์ มีความงามสง่าเกิดแต่ท่วงทีกิริยาสุภาพนุ่มนวล ละมุนละไม ให้ได้ความรักภักดีแต่มิขาดยำเกรง ๖) ตปะ ความทรงเดช คือ แผดเผากิเลสตัญหามิให้เข้ามาครอบงำย่ำยีจิตระงับยับยั้งข่มใจได้ ไม่ยอให้หลงใหลหมกมุ่นในความสุขสำราญและคตวามปรนเปรอ มีความเป็นอยู่สำเสมอ หรือย่างสามัญ มุ่งมั่นแต่จะบำเพ็ญเพียร ทำกิจให้บริบูรณ์ ๗) อักโกธะ ความไม่โกรธ คือไม่กริ้ว

กราด ลุอำนาจความโกรธจนเป็นเหตุให้วินิจฉัยความและกระทำการต่าง ๆ ผิดพลาดเสียธรรม มีเมตตาประจำใจไว้ระงับความเคืองขุ่น วินิจฉัยความและกระทำการด้วยจิตอันราบเรียบเป็นตัวของตนเอง ๘) อวิหิงสา ความไม่เบียดเบียน คือ ไม่บีบคั้นกดขี่ เช่น เก็บภาษีบูดรีด หรือเกณฑ์แรงงานเกินขนาด ไม่หลงระเริงอำนาจ ขาดความกรุณา หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชาราษฎร์ผู้ใดเพราะอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง ๙) ขันติ ความอดทน คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำถึงจะลำบากกายน่าเหนื่อยหน่ายเพียงไรก็ไม่ท้อถอย ถึงจะถูกยั่วถูกหยันด้วยคำเสียดสีถากถางอย่างใด ก็ไม่หมดกำลังใจ ไม่ยอมละทิ้งกรณีย์ที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม ๑๐) อวิโรธนะ ความไม่คลาดธรรม คือ วางพระองค์เป็นหลักหนักแน่นในธรรม คงที่ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหวเพราะถ้อยคำที่ดีร้าย ลาภสักการะหรืออิฏฐารมณ์ อนิฏฐารมณ์ใด ๆ สถิตมั่นในธรรม ทั้งส่วนยุติธรรม คือความเที่ยงธรรมก็ดี นิติธรรมคือระเบียบแบบแผนหลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามก็ดี ไม่ประพฤติให้เคลื่อนวิบัติไป นอกจากนั้น พระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยาทางเอาพระทัยใส่ต่อโดยให้การอุปถัมภ์ต่อพุทธบริษัท ๔ กล่าวคือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา เช่น การปกครองคณะสงฆ์ ในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรฐ ได้ทรงสร้างวัดวรเชษฐารามแล้วนิมนต์พระสงฆ์ฝ่ายอรัญญวาสีผู้ทรงศีลมาเป็นเจ้าอาวาส ในรัชกาลสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๕ ได้สถาปนาวัดไชยวัฒนารามแล้วทรงสถาปนาเจ้าอธิการวัดเป็นพระอชิตเถระ พระราชาคณะฝ่ายอรัญญวาสีเป็นเจ้าอาวาสปกครองวัด ในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา ได้สถาปนาวัดบรมพุทธารามแล้วนิมนต์เจ้าอธิการมาอยู่โดยสถาปนาให้เป็นพระราชาคณะชื่อพระญาณสมโพธิ เป็นต้น การช่วยแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในสังคม และการช่วยเหลือบ้านเมืองในยามศึกสงคราม รวมถึงการทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจต่าง ๆ มีการแสดงตนเป็นพุทธมามกะ การเวียนเทียนเนื่องในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา การรักษาศีลอุโบสถ การบรรพชาอุปสมบท เช่น สมเด็จพระเพทราชาทรงผนวชอยู่วัดพระยาแมน การสร้างวัดชุมพลนิการามของสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๕ (พระเจ้าปราสาททอง) เพื่อถวายเป็นสังฆทานเป็นที่บำเพ็ญพระราชกุศลส่วนพระองค์และเหล่าราชตระกูล

๒) หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานงานสถาปัตยกรรมที่สำคัญในสมัยอยุธยา ได้แก่ ***๑) ด้านคุณธรรมในการก่อสร้างสถาปัตยกรรม*** การก่อสร้างสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนาทั้งที่เป็นพระปรางค์และเจดีย์ในสมัยอยุธยา มิใช่เป็นเรื่องที่ทำได้ง่าย ด้วยเหตุผลที่ในสมัยอยุธยาบ้านเมืองมักตกอยู่ภายใต้ภาวะสงคราม ดังนั้นการก่อสร้างจำเป็นต้องอาศัยหลักธรรมแห่งศรัทธาความเชื่อในพระพุทธศาสนาเริ่มตั้งแต่ความเชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าอันนำไปสู่ความเชื่อในพระรัตนตรัย หลักปัญญา ความวิริยอุตสาหะ ขันติความอดทนในพระพุทธศาสนา เป็นต้น จึงวิเคราะห์ได้ว่าหลักคุณธรรมในการสร้างสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาที่ปรากฏเด่นชัดนอกเหนือจากคุณธรรมอื่น ๆ ได้แก่ *อิทธิบาท ๔ ศรัทธา ๔* คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย ประกอบด้วย (๑) ฉันทะ ความพอใจ คือ ความต้องการที่จะทำ ใฝ่ใจรักจะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอและปรารถนาจะทำให้ได้ผลดียิ่งๆ ขึ้นไป (๒) วิริยะ ความเพียร คือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระไม่ท้อถอย (๓) จิตตะ ความคิด คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำและสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตฝักใฝ่ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป (๔) วิมังสา ความไตร่ตรอง หรือ ทดลอง คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผลและตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัดผล คิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุง เป็นต้น *ศรัทธา ๔* ความเชื่อ ความเชื่อที่ประกอบด้วย

เหตุผล ประกอบด้วย (๑) กัมมสัทธา เชื่อกรรม เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือ เชื่อว่าเมื่อทำอะไรโดยมีเจตนา คือ จงใจทำทั้งรู้ ย่อมเป็นกรรม คือ เป็นความชั่วความดีมีขึ้นในตน เป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไป การกระทำไม่ว่างเปล่าและเชื่อว่าผลที่ต้องการจะสำเร็จได้ด้วยการกระทำ มิใช่ด้วยอ้อนวอนหรือนอนคอยโชค เป็นต้น (๒) วิปากสัทธา เชื่อวิบาก เชื่อผลของกรรม เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง คือ เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผล และผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว (๓) กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของจะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน (๔) ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า, มั่นใจในองค์พระตถาคต ว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง ๙ ประการ ตรัสธรรม บัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่า มนุษย์คือเราทุกคนนี้ หากฝึกตนด้วยดี ก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุด บริสุทธิ์หลุดพ้นได้ ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญไว้เป็นแบบอย่าง ***๒) ด้านความงามทางศิลปะของสถาปัตยกรรม*** สถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมตั้งแต่ยุคก่อนอยุธยา รวมถึงสถาปัตยกรรมต่างชาติในยุคเดียวกัน ซึ่งมีความโดดเด่นทางศิลปกรรม สถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาส่วนใหญ่สร้างขึ้นเพื่ออุทิศถวายพระศาสนา เป็นพุทธบูชา ความงดงามที่ปรากฏให้เห็นล้วนแสดงถึงฝีมือ ศรัทธา คติความเชื่อ เทคโนโลยีและวิทยาการ ที่ไม่ได้เกิดขึ้นเพียงชั่วอายุคนหรือเพียงแค่รุ่นสองรุ่น หากแต่เกิดจากการสั่งสม ผสมผสาน และการปรับใช้จากศิลปะอื่นๆ จนกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตนขึ้นมา งานสถาปัตยกรรมยุคนี้ มักปรากฏการสร้างเจดีย์ทรงระฆัง เช่น เจดีย์วัดใหญ่ชัยมงคล เจดีย์วัดพระศรีสรรเพชญ์ เป็นต้น ส่วนในสมัยอยุธยาตอนปลายพบสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกผสมกับเปอร์เซีย เช่น อาคารสองชั้นที่วัดเจ้าย่า เป็น*ต้น* ***๓) ด้านคุณค่าของสถาปัตยกรรม*** การสร้างสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยา มีคุณค่า ๒ ประการ คือ ***(๑) คุณค่าในการใช้สอย*** ได้แก่ การมีขนาดเนื้อที่เหมาะสมเพียงพอ มีปริมาตรเหมาะสมเพียงพอ เป็นสถานที่ประกอบกิจแสดงความเคารพ ความเชื่อ มีการจัดแบ่งจำแนกและต่อต่อกันระหว่างพื้นที่ส่วนต่าง ๆ สอดคล้องกับการดำเนินกิจกรรมให้เป็นไปอย่างสะดวกและมีประสิทธิภาพตามการใช้สอยที่ต้องการในเวลานั้น ๆ ส่วน ***(๒) คุณค่าทางจิตใจ*** ได้แก่ การสร้างความตระหนักในคุณค่าของสถาปัตยกรรม สร้างความภาคภูมใจ และสร้างศรัทธาเป็นแรงกระตุ้นในการประกอบคุณงามความดีในทางพระพุทธศาสนา

๓) หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานประติมากรรมที่มีเอกลักษณ์โดดเด่นและสำคัญในสมัยอยุธยา ได้แก่ ***๑) การถ่ายทอดคติทางพระพุทธศาสนาที่เป็นรูปธรรม*** ก่อให้เกิดความรู้ความรู้ความเข้าใจเรื่องราวในศาสนา โน้มน้างศรัทธาของผู้ชม นอกจากจะเป็นการสั่งสอนแล้วยังเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาอีกแนวทางหนึ่ง การสร้างพระพุทธรูปมีวัตถุประสงค์เพื่อระลึกถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กล่าวคือ *หลักพระพุทธคุณ ๓ ประการ* ได้แก่ ปัญญาคุณ พระคุณคือปัญญา วิสุทธิคุณ พระคุณคือความบริสุทธิ์ และ กรุณาคุณ พระคุณคือพระมหากรุณา อีกประการหนึ่งเป็นการทำให้ชาวพุทธได้บูชากราบไว้ระลึกถึงพระพุทธเจ้าเพื่อน้อมนำไปสู่การปฏิบัติ กล่าวคือ *หลักบูชา ๒* ได้แก่ อามิสบูชา เป็นการบูชาด้วยสิ่งของ และ ปฏิบัติบูชา การบูชาด้วยการปฏิบัติหรือที่เรียกว่าธรรมบูชา การเคารพบูชาพระพุทธเจ้าโดยผ่านสัญลักษณ์ทางพระพุทธรูป ถือว่าเป็นการแสดงออกถึงความเคารพต่อพระพุทธเจ้า ตามหลัก *คารวธรรม* ๖ ประการ ได้แก่ สัตถุคารวตา ความเคารพในพระศาสนา ธัมมคารวตา ความเคารพในธรรม สังฆคารวตา ความเคารพในสงฆ์ สิกขาคารวตา ความเคารพในการศึกษา อัปปมาทคารวตา ความเคารพในความไม่ประมาท และ ปฏิสันถารคารวตา ความเคารพใน

ปฏิสันถาร ***๒) การสืบทอดพระพุทธศาสนา*** พระมหากษัตริย์ไทยนับแต่อดีตมาทรงกระทำหน้าที่เป็นธรรมราชาอย่างสม่ำเสมอ คือ บำรุงและสืบทอดพระพุทธศาสนา กล่าวคือ นอกจากทรงโปรดให้สร้างและปฏิสังขรณ์ด้านประติมากรรมทางพระพุทธศาสนาแล้วยังสนับสนุนให้ผู้มีศรัทธาสร้างและปฏิสังขรณ์อีกด้วย ซึ่งนับว่าเป็นปัจจัยหนึ่งในการช่วยสืบทอดพระพุทธศาสนา ***๓) การสั่งสอนหลักพุทธธรรมโดยผ่านงานประติมากรรม*** เป็นสิ่งที่นักประติมากรได้สร้างสรรค์โดยมีเรื่องราวที่ล้วนเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ประเพณีและวัฒนธรรมของยุคสมัย มีการสอดแทรกฉากประกอบไว้ในเนื้อหาหลักอย่างน่าสนใจ เช่น ภาพลายรดน้ำทั่วไปเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ภาพเทวดาทวารบาล ภาพธรรมชาติ เป็นต้น ทำให้ชาวพุทธเกิดความศรัทธาเลื่อมใสนำไปสู่การปฏิบัติตนตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา

๔) หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในจิตรกรรมไทยที่สำคัญในสมัยอยุธยา แสดงให้เห็นถึงการเล่าเรื่องราวความเป็นไปของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน อดีตพระพุทธเจ้า ไตรภูมิ เขาพระเมรุแวดล้อมด้วยเขาสัตตบริภัณฑ์ เป็นการสั่งสอนพุทธศาสนิกชนถึงหลักการพัฒนาตนเอง หลักความเพียรพยายาม ความเสียสละ การทำหน้าที่สั่งสอนสัตว์โลกด้วยเมตตาธรรม หลักอนิจจัง ความไม่เที่ยงของสังขารของพระพุทธเจ้า นิทานชาดกสะท้อนหลักธรรมที่เกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ เช่น ความรัก ความโกรธ ความหลง อิจฉา เมตตา กรุณา เป็นต้น

๕) หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมที่สำคัญ ๓ ยุค ในสมัยอยุธยา มีทั้งเรื่องที่แต่งเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เรื่องประเภทสดุดีวีรกรรมของพระมหากษัตริย์ การบรรยาย ความสวยงามของธรรมชาติ ความเชื่อในธรรมชาติ และเรื่องการเกี้ยวพาราสี โดยมีหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในงานวรรณกรรมสมัยอยุธยา ประกอบด้วย (๑) *ความจงรักภักดี*ต่อพระมหากษัตริย์ ปรากฏในวรรณกรรมลิลิตโองการแช่งน้ำ (๒) หลักธรรม *ทศบารมี* ได้แก่ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา ซึ่งมีปรากฏชัดเจนในมหาชาติคำหลวง และกาพย์มหาชาติ แสดงถึงความเลื่อมใสในพุทธศาสนา และความเชื่อในบุญกุศลที่เกิดจากฟังเทศน์เรื่องมหาชาติของคนไทยสืบต่อมาจากสุโขทัย หลักธรรมต่าง ๆ ที่จะเป็นประโยชน์ต่อพุทธศาสนิกชนมาดำเนินชีวิต เช่น ทาน เสียสละ ศีล หลักธรรมเกี่ยวกับการปกครอง นักบริหาร เป็นต้น และแบบอย่างตัวละครในกัณฑ์ต่าง ๆ อาทิ พระเวสสันดร เป็นต้นแบบของการเสียสละ พระนางมัทรี ถือเป็นแบบอย่างภรรยาที่ดีของสามี ถึงความทุกข์ก็ทุกข์ด้วย ถึงคราวสุขก็สุขด้วย พระกัณหา - ชาลี เป็นแบบอย่างของความกตัญญูต่อพระบิดา ชูชก เป็นแบบอย่างของการไม่ประมาณตน อย่างไรก็ตาม หากชาวพุทธได้นำหลักธรรมนี้เหล่านี้มาปฏิบัติสังคมจะมีความสงบรุ่งเรืองการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในแต่ละพระชาตินั้นไม่ได้ทรงบำเพ็ญบารมีเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่งในจำนวน ๑๐ ประการเท่านั้น แต่จะทรงบำเพ็ญครบทั้ง ๑๐ ประการ ซึ่งในแต่ละพระชาติจะมีความโดดเด่นที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญกว่าบารมีอื่น ๆ ดัง เช่น เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร พระองค์ทรงบำเพ็ญครบทั้ง ๑๐ ประการอย่างเห็นได้ชัด ในพระชาตินี้พระองค์ทรงบำเพ็ญทานบารมีเป็นจุดเด่นทำให้คนทั่วไปเข้าใจว่า ทรงบำเพ็ญเฉพาะทานบารมี แท้จริงพระองค์ได้บำเพ็ญบารมีอื่น ๆ ด้วยเช่นกัน กล่าวคือ การบำเพ็ญเนกขัมมบารมี ด้วยการไปบำเพ็ญครองเพศบรรพชิตที่เขาวงกต การบำเพ็ญวิริยบารมี คือ ทรงมีความพากเพียรในการปฏิบัติธรรมอย่างไม่ย่อท้อ การบำเพ็ญเมตตาบารมี คือ ทรงบริจาคทานให้แก่บุคคลผู้ยากไร้ทุกระดับชั้น การบำเพ็ญอธิษฐานบารมี คือ ทรงตั้งพระทัยอย่างแน่ว

แน่เพื่อบรรลุพระโพธิญาณ การบำเพ็ญศีลบารมี คือ ทรงรักษาศีลให้บริสุทธิ์ระหว่างครองเพศบรรพชิตที่เขาวงกต บำเพ็ญขันติบารมี คือ ทรงมีความอดทนอดกลั้นต่อความยากลำบากต่าง ๆ ทั้งทายและใจขณะประทับอยู่ที่เขาวงกต การบำเพ็ญอุเบกขาบารมี คือ ทรงวางเฉยเมื่อเห็นชูชกเฆี่ยนตีพระโอรสพระธิดาที่ทรงบริจาคให้เป็นสิทธิ์ของชูชกแล้ว การบำเพ็ญสัจจบารมี คือ ทรงรักษาสัจจะที่จะทรงมอบพระโอรสพระธิดาให้ชูชก ด้วยการตามหาพระโอรสพระธิดาที่ไปซ่อนในสระบัวแม้จะขมขื่นพระทัยสักเพียงใดแต่พระองค์ก็ทรงยึดมั่นในคำสัตย์ สุดท้าย การบำเพ็ญทานบารมี พระองค์ทรงบริจาคช้างทรงสิ่งของมีค่าทั้งปวง พระโอรส พระธิดา และพระมเหสี (๓) *ความเป็นอนิจจังของโลกมนุษย์* การแสดงความเคารพและจงรักภักดีต่อเจ้านายและสถานที่สำคัญปรากฏในลิลิตพระลอ ๔) *ความรักและการพลัดพราก* ปรากฏในสมุทรโฆษคำฉันท์ ๕) คติธรรมเกี่ยวกับ*การรักษาความสัตย์* เกิดเป็นคนควรรักษาความสัตย์ไว้กับตัว มีพุทธภาษิตกล่าวไว้ว่า จะมีชื่อเสียงเพราะความสัตย์ เป็นสุภาษิตสอนใจปรากฏในเสือโคคำฉันท์ ๖) แสดง*ความศรัทธาในพระพุทธเจ้า*ที่แน่นแฟ้น *ความเชื่อในบาป บุญ คุณโทษ* พรรณนาโวหารเกี่ยวกับนรก-สวรรค์ ปรากฏในพระมาลัยคำหลวง ๗) *การเอาแต่ใจตนเอง การใช้อารมณ์ การใช้กำลังในการแก้ปัญหา การไม่รู้จักประมาณตนเอง การทำอะไรโดยไม่ยั้งคิด* ปรากฏในบทละครเรื่องอิเหนา เป็นต้น

๖.๒ ข้อเสนอแนะ

ข้อค้นพบที่ได้จากการวิจัยเรื่องภูมิศาสตร์วัฒนธรรม : ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมในประเทศไทย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ข้อเสนอแนะการนำผลการวิจัยไปปฏิบัติ และข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป ดังนี้

๖.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ผลการวิจัยพบว่า ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยทวารวดี พุทธศตวรรษที่ ๓ ดินแดนบริเวณนี้เรียกว่าสุวรรณภูมิ พระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามาในดินแดนสวรรณภูมิตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๕ โดยมีพระโสณะและพระอุตระเป็นหัวหน้าคณะนำเข้ามาโดยเส้นทางเดินเรือทะเลสันนิษฐานว่าขึ้นฝั่งที่บริเวณเมืองสะเทิมในประเทศเมียนมาร์หรือเมืองนครปฐมในประเทศไทยปัจจุบันได้ทำให้กลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้ได้นับถือพุทธศาสนาเรื่อยมา ผ่านสมัยฟูนัน และทวารวดีพระพุทธศาสนาที่เข้ามาสู่อาณาจักรทวารวดีระยะแรกเป็นนิกายเถรวาทแบบอโศก ส่วนอาณาจักรศรีวิชัยทางภาคใต้ของประเทศไทยไทย ประชาชนได้นับถือพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ต่อมาได้เผยแผ่เข้าไปยังอาณาจักรขอม เมื่อขอมเรืองอำนาจได้ขยายอิทธิพลเข้ามาปกครองดินแดนทางภาคตะวันออก ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือ และภาคกลางของประเทศไทย ได้นำเอาพระพุทธศาสนานิกายมหายานเข้ามาเผยแผ่ในดินแดนนี้ด้วย โดยมีศูนย์กลางการปกครองในประเทศไทยอยู่ที่ละโว้ ในสมัยลพบุรีจึงมีพระพุทธศาสนาอยู่สองนิกาย คือ นิกายเถรวาทที่มีมาตั้งแต่สมัยทวารวดี และมหายานที่ขอมนำเข้ามาสมัยลพบุรี และได้เผยขึ้นไปถึงอาณาจักรหริภุญชัยทางภาคเหนือของไทยด้วย แต่มิได้มีอิทธิพลมากเพราะพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบพุกามและมอญมีอิทธิพลอยู่ในดินแดนนั้น สมัยสุโขทัยและล้านนา พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาและแบบมอญได้มีอิทธิพลอยู่ในสุโขทัย ถึงสมัยอยุธยาพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาได้มีอิทธิพลอยู่ในอยุธยาประชาชนนับถือ

พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาซึ่งมีอิทธิพลมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรสุโขทัยเรื่อยมาจนถึงสมัยปัจจุบัน ดังนั้นจึงมีข้อเสนอแนะดังนี้

๖.๒.๑.๑ ด้านรัฐบาลไทยควรกำหนดเป็นนโยบายให้หน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ให้ได้มีการศึกษาวิจัยในด้านที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาร่วมกัน สนับสนุนให้ทุนกับนักวิจัยในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ได้ศึกษาค้นคว้าองค์ความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาเชิงลึกในมิติต่าง ๆ เช่น ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา โดยอาศัยข้อมูลจาหลักฐานทางด้านโบราณคดี โดยอาศัยข้อมูลทางด้านวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในยุคสมัยต่างด้านวรรณกรรม โดยอาศัยข้อมูลจากพุทธศิลปะในสมัยต่าง ๆ หรือโดยอาศัยประวัติบุคคลสำคัญทางพระพุทธศาสนาที่ทำคุณประโยชน์ให้กับสังคมโลกในสถานที่ต่าง ๆ ของโลกที่พระพุทธศาสนาได้มีอิทธิพลแผ่ขยายไปถึง การศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาดังกล่าวจะทำให้ได้องค์รู้ที่มาจากแหล่งข้อมูลในเชิงลึกบางอย่างเป็นข้อมูลในเชิงประจักษ์มีความน่าเชื่อถือ องค์ความรู้เหล่านี้เป็นสิ่งที่มีคุณอย่างยิ่งต่อพระพุทธศาสนาเพราะนอกจากจะได้องค์ความรู้ที่น่าเชื่อแล้ว ยังสามารถนำไปใช้ให้เกิดมูลค่าในทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ของชาติได้อีกทางหนึ่ง เช่น เป็นข้อมูลให้รัฐได้ใช้พระพุทธศาสนาพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมให้กับคนในชาติ เป็นข้อมูลเกี่ยวกับภาคธุรกิจการท่องเที่ยว หรือ เป็นข้อมูลให้กับธุรกิจบันเทิงนำไปสร้างภาพยนตร์แนวประวัติศาสตร์เผยแพร่ให้บุคคลในประเทศต่าง ๆ ได้รับรู้ อยากเข้ามาท่องเที่ยวในเชิงวัฒนธรรมในประเทศไทย ซึ่งจะเป็นมูลค่าที่ก่อให้เกิดรายได้จากการท่องเที่ยวที่นำไปพัฒนาประเทศในด้านต่าง ๆ ได้อีกด้วย

๖.๒.๑.๒ หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับการทำงานด้านโบราณคดีหรือประวัติศาสตร์ควรนำผลการศึกษาไปประกอบการจัดทำแผนเพื่อการศึกษาค้นคว้าหลักฐานหรือร่องรอยทางวัฒนธรรมที่เกิดจากพุทธศาสนาเพิ่มเติมโดยเฉพาะประเด็นที่ยังไม่สามารถหาข้อสรุปอย่างชัดเจนได้ ควรนำผลการศึกษาไปกำหนดเป็นนโยบายเพื่อการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมโดยเฉพาะมิติที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ควรมีการกำหนดเป็นนโยบายในการจัดทำฐานข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เส้นทางการเผยแผ่ และหลักธรรมทางพุทธศาสนาเพิ่มเติมเพื่อรองรับการนโยบายด้านการศึกษา

๖.๒.๑.๓ หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับการทำงานด้านโบราณคดีหรือประวัติศาสตร์ ควรจะมีการวางแผนสำรวจข้อมูลเพิ่มเติมจากผลการศึกษาด้านประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมในสมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ล้านนา และอยุธยา เพื่อให้หน่วยงานนำไปพัฒนาระบบฐานข้อมูล และระบบสารสนเทศทางภูมิศาสตร์ด้านประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมในสมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี ล้านนา สุโขทัย และอยุธยา สำหรับในระดับนโยบายท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และสถาบันการศึกษาในแต่ละจังหวัด ควรนำข้อมูลผลการศึกษาด้านประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมในสมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี ล้านนา สุโขทัย และอยุธยา ไปปฏิบัติให้เป็นรูปธรรม โดยการจัดทำแผนงาน โครงการ กิจกรรมที่มีความสอดคล้องกับบริบททางวัฒนธรรมในแต่ละพื้นที่ และการมีส่วนร่วมของชุมชนในท้องถิ่น

๖.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปปฏิบัติ

สำหรับผู้มีส่วนเกี่ยงข้องหากจะนำผลการวิจัยไปปฏิบัติหรือใช้ประโยชน์ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

๖.๒.๒.๑ ควรมีการจัดทำหรือรวบรวมเป็นฐานข้อมูลด้านหลักธรรมทางพุทธศาสนาที่ปรากฏในยุคสมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี ล้านนา สุโขทัย และอยุธยา เพื่อการศึกษาค้นคว้าต่อยอดจากงานวิจัยนี้ การจัดทำเส้นทางการเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พุทธศาสนาและหลักธรรมในสมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี ล้านนา สุโขทัย และอยุธยา สถาบันหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมควรนำผลการศึกษาไปพัฒนาเป็นองค์ความรู้เพื่อการทำนุบำรุงรักษาศิลปวัฒนธรรมหรือพัฒนาเป็นฐานข้อมูลเพื่อเป็นแนวทางในการจัดการเกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมต่อไป

๖.๒.๒.๒ จัดทำเส้นทางการเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมในสมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี ล้านนา สุโขทัย และอยุธยา โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น และเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ทางสื่อต่าง ๆ เพื่อให้คนที่สนใจได้เข้ามาศึกษาเรียนรู้ จัดทำหลักสูตรท้องถิ่นและสื่อการจัดการเรียนการสอนที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมในสมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี ล้านนา สุโขทัย และอยุธยา โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น เพื่อนำไปใช้ในการจัดการเรียนการสอนในระดับต่างๆ ในท้องถิ่น และสร้างเครือข่ายการเรียนรู้และเครือข่ายความร่วมมือของคนในท้องถิ่น ภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สถาบันการศึกษา และภาคประชาสังคม เพื่อสร้างพื้นที่การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมในสมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี ล้านนา สุโขทัย และอยุธยา

๖.๒.๓ ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

หากจะมีการวิจัยในครั้งต่อไปผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะในการทำวิจัยไว้ดังต่อไปนี้

๖.๒.๒.๑ ควรศึกษาพระพุทธศาสนาลัทธิและนิกายต่าง ๆ ในเชิงลึกว่ามีนิกายใดได้แผ่อิทธิพลหรือมีบทบาทอยู่ในพื้นที่อาณาจักรทั้งสองบ้าง เพราะจากการศึกษาพบว่าพระพุทธศาสนาได้เข้ามายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างหลากหลายนิกาย ทั้งพระพุทธศาสนานิกายมหายานที่ปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีคือประติมากรรมรูปพระโพธิสัตว์เป็นจำนวนมาก แสดงให้เห็นถึงการมีอยู่ของพระพุทธศาสนานิกายมหายานหลายนิกาย และพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทที่มีปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดี แสดงให้เห็นว่ามีทั้งแบบเถรวาทดั้งเดิมและนิกายต่าง ๆ และควรศึกษาว่าแต่ละนิกายที่ปรากฏในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้มีความสัมพันธ์กับอินเดียอย่างไรบ้าง

๖.๒.๒.๒ ควรศึกษาประวัติและพัฒนาการของพุทธศาสนาในอาณาจักรสมัยโบราณในเชิงลึกว่าพุทธศาสนามีประวัติ พัฒนาการและมีอิทธิพลต่ออาณาจักรโบราณต่าง ๆ อย่างไร เพราะเมืองหรืออาณาจักรโบราณ เช่น เมืองหรืออาณาจักรตามพรลิงค์มีประวัติความเป็นมาว่ามีมาก่อน พ.ศ. ๕๐๐ หรือ เมืองลังกาสุกะที่มีอายุในราว พ.ศ. ๘๐๐ อาณาจักรทั้งสองนี้จากหลักฐานทาง

โบราณคดีได้แสดงให้เห็นว่ามีการนับถือพระพุทธศาสนาอย่างแพร่หลายเพราะมีการติดต่อกับชาวอินเดียมาอย่างยาวนาน

๖.๒.๒.๓ ควรศึกษาในเชิงลึกว่าศิลปวัตถุแบบทวารวดีภาคกลางที่พบในคาบสมุทรภาคใต้และศิลปวัตถุแบบศรีวิชัยที่พบในพื้นที่ภาคกลางหรือพื้นที่ของอาณาจักรทวารวดีนั้นมีส่วนสัมพันธ์ในแง่การรับอิทธิพลการแผ่ขยายของกันและกันมากน้อยเพียงใด หรือไม่ใช่เป็นประเด็นของการแผ่อิทธิพลแต่เป็นเพียงแค่ศิลปะร่วมยุคสมัยเท่านั้น และเนื่องจากในอาณาจักรทั้งสองได้ปรากฏหลักฐานที่น่าสนใจอีกอย่างหนึ่งคือ การที่พระพุทธศาสนาได้อยู่ร่วมกับศาสนาพราหมณ์ ทั้งพระพุทธศาสนาในอาณาจักรศรีวิชัยที่มีการผสมผสานกันกับศาสนาพราหมณ์ในมิติต่าง ๆ และพระพุทธศาสนาในอาณาจักรทวารวดีซึ่งเป็นที่นิยมและยอมรับพร้อมกับศาสนาพราหมณ์ของชาวทวารวดี ดังนั้น จึงควรศึกษาในประเด็นหรือมิติต่าง ๆ ที่ศาสนาทั้งสองได้ผสมผสานกันในมีมิติใดบ้าง

๖.๒.๒.๔ ควรมีการศึกษารูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี ล้านนา สุโขทัย และอยุธยา โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น ศึกษาการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา และเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ล้านนา และอยุธยา โดยการมีส่วนร่วมของประชาชน หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สถาบันการศึกษา และภาคประชาสังคมในท้องถิ่น เป็นต้น

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

๑.๑ ข้อมูลทุติยภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

๑.๒ ข้อมูลทุติยภูมิ

๑.๒.๑ หนังสือ

กนกวรรณ โสภณวัฒนวิจิตร. **ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย.** กรุงเทพมหานคร : ด่านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๕๔.

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. **ภาคที่ ๓ ประวัติความเป็นมาของพระพุทธศาสนาและองค์การศาสนาต่าง ๆ ในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท., ม.ป.พ.

กรมศิลปากร.**ศัพทานุกรมโบราณคดี**.กรุงเทพมหานคร : สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๕๐.

----------.**นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาตินครศรีธรรมราช.**พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: รุ่งศิลปะการพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด, ๒๕๔๓

----------.**ใบเสมากลุ่มพระพุทธบาทบัวบาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี.** มปพ. ห้างหุ้นส่วนจำกัด สารรังสรรค์, ๒๕๔๑

----------.**พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สงขลา.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สมาพันธ์ จำกัด, ๒๕๔๓.

----------.**ศาสนวงศ์หรือประวัติศาสนา.**พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โสม ฉนฺโน) .พระนคร :โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๖.

----------.สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ. **ศิลปะทวารวดี : ต้นกำเนิดพุทธศิลป์ในประเทศไทย.** กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน). ๒๕๕๒.

----------.**อุทธยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ.** มปพ. : บริษัทรุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด, ๒๕๕๐.

----------.**อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ.**กรุงเทพมหานคร : บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด,๒๕๕๐.

----------.**เมืองสิงห์และปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี**.กรุงเทพมหานคร:กรมศิลปากร, ๒๕๓๐.

----------.กระทรวงวัฒนธรรม พิมพ์ครั้งที่ ๒,**จาก...แผ่นดินไทยในอดีต**,กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๘.

----------.**วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๔ ชินกาลมาลีปกรณ์**. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๓๙.

----------.**ตำนานพระธาตุหริภุญชัย**. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๑๙๖๒.

----------.**ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๕ – ๖๖**. กรุงเทพมหานคร : คุรุสภา, ๒๕๑๒.

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สมเด็จ. **ตำนานมูลศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๑๙.

กองโบราณคดี กรมศิลปากร. **จิตรกรรมไทยประเพณี.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทยจำกัด, ๒๕๓๓.

กองตำรา. **มังคลัตถทีปนีแปล เล่มที่ ๑**. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๑๔๘๑.

ก่องแก้ว วีระประจักษ์. **จารึกปราสาทเมืองสิงห์ ใน จารึกในประเทศไทย เล่ม ๔ : อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ ๑๗ – ๑๘** ,กรุงเทพมหานคร:กรมศิลปากร, ๒๕๒๙.

กิตติ โล่เพชรรัตน์. **มรดกอยุธยา.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ก้าวแรก, ๒๕๕๗.

เกรียงศักดิ์ ชัยดรุณ. **พระญายุธิษฐิระ**. พะเยา : นครนิวส์การพิมพ์, ๒๕๕๙.

กรรณิการ์ วิมลเกษม และจิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. ทราวดี ในจารึกวัดจันทึก, **สังคมและวัฒนธรรมในประเทศไทย**.กรุงเทพมหานคร : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. ๒๕๔๒.

เขมชาติ เทพไชย. **โบราณคดีและประวัติศาสตร์เมืองสุพรรณบุรี**.กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร. ๒๕๕๓.

คงเดช ประพัฒน์ทอง. **โบราณคดีล้านนาสมัยประวัติศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๙.

----------.**การวิจัยเอกสารโบราณเบื้องต้น**.กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๓๐.

คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **ประวัติพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

คนข่าว ๒๔๙๙.**ไขปมปริศนาไฟใต้.**กรุงเทพมหานคร : บริษัท ส.เอเชียเพรส (๑๙๘๙) จำกัด, ๒๕๕๔.

คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย. **จารึกล้านนา ภาค ๒ เล่ม ๑ : จารึกเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน แม่ฮ่องสอน**. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๕๑.

ครองชัย หัตถา. **ประวัติศาสตร์ปัตตานี สมัยอาณาจักรโบราณถึงการปกครอง ๗ หัวเมือง**. ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลา นครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, ๒๕๔๘.

จรีย์ สุนทรสิงห์, บรรณาธิการ. **อายุวัฒนมงคล ๕ รอบ ๖๐ ปี พระราชสิงหวรมุนี (โสภณ โสภโณ)**. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์แม๊กซ์ปริ้นติ้ง, ๒๕๕๙.

จารุวรรณ พึ่งเทียร. **พุทธศิลป์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

จุลทรรศน์ พยาฆรานนท์. **ลักษณะสถาปัตยกรรมไทย, ไทยคดีศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๒๗.

จำนงค์ ทองประเสริฐ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์.** พิมพ์ครั้งที่ ๓ . กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธัมมิก จำกัด, ๒๕๕๔.

จันทร์จิรายุ รัชนี. **อาณาจักรศรีวิชัยที่ไชยา.** พิมพ์ครั้งที่ 3.กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดเม็ดทรายพริ้นติ้ง, ๒๕๔๒.

เฉลิมพล โสมอินทร์. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาและการปกครองคณะสงฆ์ไทย.** กรุงเทพมหานคร : สูตร-ไพศาล, ๒๕๔๖.

ฉ่ำ ทองคำวรรณ.(ผู้อ่าน,แปล), **คำจารึกภาษาสันสกฤตบนแผ่นทองแดง, โบราณวิทยาเรื่องเมืองอู่ทอง**, พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๕๐.

ชาญณรงค์ ศรีสุวรรณ. **พุทธสถาปัตยกรรมล้านนา : วัด ผังวัด และงานสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้อง, ล้านนาคดีศึกษา**. เชียงใหม่ : โครงการล้านนาคดีศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๗.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. **อยุธยา: ประวัติศาสตร์และการเมือง.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย จัดพิมพ์, ๒๕๔๘.

ชิน อยู่ดี. **ก่อนประวัติศาสตร์ที่อำเภออู่ทอง, โบราณวิทยาเรื่องเมืองอู่ทอง**,พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๔๙.

เชษฐ์ ติงสัญชลี. **ศิลปะชวา.** นนทบุรี : โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด, ๒๕๕๘

ดนัย ไชยโยธา.**พัฒนาการของมนุษย์กับอารยธรรมในราชอาณาจักรไทย เล่ม ๑.** กรุงเทพมหานคร: โอ เอส พริ้น ติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๔๓.

----------.**วัฒนธรรมและอารยธรรมสัมพันธ์ของอนุทวีปอินเดียกับนานาประเทศ.** กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พรินติ้ง เฮ้าส์,๒๕๕๓.

ดาณุภา ไชยพรธรรม เรียบเรียง.**ย้อนรอยประวัติศาสตร์ ๑๐ ประเทศในอาเซียน.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มายิก, มปป.

ดินาร์ บุญธรรม. **พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๕.

ดี.จี.อี.ฮอลล์. แปลโดย ท่านผู้หญิงวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคณะ.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรณาธิการ. **ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิสดาร เล่ม ๑.**พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๙.

ดุสิต ทุมมากรณ์ , **ข้อคิดเห็นบางประการเกี่ยวกับปราสาทบ้านสำโรง จารึกปราสาทพระขรรค์และอำนาจทางการเมืองของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗**,กรุงเทพมหานคร:กรมศิลปากร, ๒๕๕๑.

เดชา สุดสวาท. **โบราณสถานทุ่งเศรษฐี.**(เอกสารอัดสำเนา).สำนักงานโบราณคดีและพิพิภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๑ จังหวัดราชบุรี.กรมศิลปากร.๒๕๕๑.

เด่นดาว ศิลปานนท์ และคนอื่นๆ .**นบพระนวรัฐ พระปฏิมาแผ่นดิ**น.กรุงเทพมหานคร : สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๕๖.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯกรมพระยา.**ตำนานพุทธเจดีย์สยาม**.พระนคร : แพร่พิทยา.๒๕๔๑.

----------. **รายงานเสด็จตรวจราชการเมืองสุพรรณบุรี เรื่องเมืองอู่ทอง.** ใน**นิทานโบราณคดี** . กรุงเทพมหานคร: คลังวิทยา, ๒๕๔๗.

ตรี อมาตยกุล. **นครศรีธรรมราช, รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช**. พระนคร : รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๑๐.

ทองทวี ยศพิมสาร. **ฮีตคนเมือง ฉบับสัปปะเรื่องเมืองล้านนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. ลำพูน : หสม.ณัฐพลการพิมพ์, ๒๕๕๖.

ทวีเกียรติ ไชยยงยศ. **การจำแนกทัศนศิลป์, วารสารโลกศิลปะ ๒, ฉบับ ๒**. (มีนาคม ๒๕๒๕), หน้า ๓๙.

ที. ดับบลิว. ริส เดวิดส์. สมัย สิงหศิริ แปลและเรียบเรียง. **พระพุทธศาสนาในชมพูทวีป**. กรุงเทพมหานคร: พุทธอุปถัมภ์การพิมพ์, ๒๕๑๕

เทิม มีเต็ม. **คำจารึกที่แผ่นทองจังโก พระพุทธรูปคอระฆังพระธาตุหริภุญชัย, งานเกี่ยวกับจารึก**. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๕.

ธนิต อยู่โพธิ์. **ธรรมจักร**. (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๔๘.

ธรรมทาส พานิช.**พนม ทวารวดี ศรีวิชัย.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุขภาพใจ,๒๕๓๘

ธิดา สาระยา,(ศรี) **ทราวดี : ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ**.กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๒.

----------.**อาณาจักรเจนละ: ประวัติศาสตร์โบราณอีสาน**.กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, . ๒๕๔๘.

----------. (ศรี) **ทวารวดี ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ เมืองโบราณ, ๒๕๓๒.

----------.**อารยธรรมไทย.** พิมพ์ครั้งที่ 3.กรุงเทพมหานคร : ด่านสุทธาการพิมพ์,๒๕๕๒.

----------.**ประวัติศาสตร์มหาสมุทรอินเดีย.** กรุงเทพมหานคร : ด่านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๕๔.

ธีรวัส บำเพ็ญบุญบารมี. **แนวคิด ทฤษฎี หลักธรรม ; ศึกษาจากคัมภีร์พระไตรปิฎกอรรถกถา ฎีกา ตลอดจนคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา.** โครงการธรรมศึกษาวิจัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

น. ณ ปากน้ำ. **สถูปเจดีย์ในประเทศไทย.**กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์,๒๕๑๖.

----------.**ศิลปแห่งอาณาจักรไทยโบราณ.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๐.

----------.**ความงามในศิลปะไทย.** กรุงเทพมหานคร : ด่านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๕๐.

นพคุณ ตันติกุล. **ล้านนาในมิติกาลเวลา**. เชียงใหม่ : The Knowledge Center, ๒๕๔๘.

นันทนา ชุติวงศ์ .**รอยพระพุทธบาทในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์**.กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๕๒.

บังอร ปิยะพันธุ์,ผศ. **ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้.** กรุงเทพมหานคร: โอ เอส พริ้นติ้ง เฮ้าส์ , ๒๕๓๗.

บงกชรัตน์ เตชะไตรศักดิ์. **ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๑.

----------. อ้างถึงในเอ็ดเวิร์ด ไทเลอร์ (Edward Tylor). **ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๑.

----------. อ้างถึงใน สเปนเซอร์และโทมัส (Spencer, J.E. and Thomas, W.L.), **ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๑.

บัญชา พงษ์พานิช และคณะ. **จากอินเดียถึงไทย : รอยทางพระพุทธศาสนาแรก ๆ.** กรุงเทพมหานคร:บริษัท พิมพ์ดี จำกัด, ๒๕๕๙.

ปิยะแสง จันทรวงศ์ไพศาล. **ศิลปะอาเซียน เวียตนาม กัมพูชา เมียนม่า ลาวและไทย.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

ปรีชา กาญจนาคม. **โบราณคดีเบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๖.

พัฒน์ เพ็งผลา. **ชาดกกับวรรณกรรมไทย.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๒.

พนมบุตร จันทรโชติ และคณะ. **นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอู่ทองและเรื่องราวสุวรรณภูมิ.** กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๐.

พระครูจิรธรรมธัช. **พุทธศิลป์ไทย.** ขอนแก่น: โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๕๗.

พระครูศรีปัญญาวิกรม, ดร. **รายงานการวิจัยเรื่องศึกษาวิเคราะห์ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาจากพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา.** กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

----------. **สืบพระพุทธศาสนาจากพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. นครปฐม: สาละพิมพการ, ๒๕๕๘.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๑-๓.** สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังสีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช พิมพ์ขึ้นเป็นส่วนพระราชกุศลทานมัยในงานพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรเสฐสุดดา. ๒๔๕๕.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต).**พุทธธรรม.**พิมพ์ครั้งที่ ๑๑.กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, ๒๕๔๖.

----------.**พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์.**พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

----------.**พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม .**พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

----------.**พระพุทธศาสนาในอาเซียน**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๐.

----------.**ไตรภูมิพระร่วงอิทธิพลต่อสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๒.

----------.**จาริกบุญ จารึกธรรม**. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๗.

----------.**จารึกอโศก**. กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๗.

พิริยะ ไกรฤกษ์. **รากเหง้าแห่งศิลปะไทย.**พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด, ๒๕๕๕.

----------. **ประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย**.กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ฟ จำกัด, ๒๕๓๓.

ไพฑูรย์ พงศะบุตร และวิลาศวงศ์ พงศะบุตร.อ้างถึงในดนัย ไชยโยธา,รศ. **พัฒนาการของมนุษย์กับอารยธรรมในราชอาณาจักรไทย ๑.** กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๔๓.

ไพโรจน์ แสงจันทร์. **สถาปัตยกรรมบ้านพักอาศัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๖.

ภัทรพร สิริกาญจนฐ. **พระพุทธศาสนาในประเทศไทย เอกภาพในความหลากหลาย.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๗

ภูธร ภูมะธน, **ปฐมบทพระพุทธศาสนาในภาคใต้ ประเทศไทย : หลักธรรมและหลักฐานโบราณคดี, ปฐมบทพระพุทธศาสนาในภาคใต้ ประเทศไทย : หลักธรรมและหลักฐานโบราณคดี,**รวบรวมและจัดพิมพ์โดย มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช. นครศรีธรรมราช : บริษัท ไทม์ พริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๕๗.

ภูวดล ทรงประเสริฐ. **อินโดนีเซีย อดีตและปัจจุบัน.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

มณี พยอมยงค์. **ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๔.เชียงใหม่: ส. ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๔๓.

มนัส โอภากุล , **เมืองสมัยลพบุรีที่สุพรรณบุรี**, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๓.

มโน กลีบทอง, **พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติราชบุรีและจังหวัดราชบุรี**, กรุงเทพมหานคร : พิพิธภัณฑ์, ๒๕๔๔.

มิลตัน ออสบอร์น. มัทนา เกษกมลและคณะ แปล. **เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สังเขปประวัติศาสตร์.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โอ.เอส.พริ้นติ้งเฮ้าส์ จำกัด, ๒๕๔๔.

ไมเคิลไรท์,**พระสงฆ์ลังกาวงศ์เข้ามาสยามครั้งแรกเมื่อไร ? จากทิศทางไหน ?** .กรุงเทพมหานคร : ศิลปะวัฒนธรรม, ๒๕๔๓.

----------.**ยุคมืด หรือช่องว่างในประวัติศาสตร์สยาม**.กรุงเทพมหานคร :ศิลปวัฒนธรรม,๒๕๔๙.

บริบาลบุรีภัณฑ์.หลวง.**วัดพระเมรุ**.กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๔๘.

บำเพ็ญ ระวิน. **ความขัดแย้งของสงฆ์ล้านนาในอดีต : พินิจจากตำนานวัดป่าแดงถึงคัมภีรมูลสาสนาญาณคัมภีร์, เสวนาไทศึกษา ชุดที่ ๑**. เชียงใหม่ : สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๗.

บงกชรัตน์ เตชะไตรศักดิ์. **ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง. ๒๕๒๙.

ประเสริฐ ณ นคร. **ลายสือไทยในอักษร ภาษา จารึก วรรณกรรม**. กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๔๙.

โบราณคดี,ภาควิชา**. การขุดค้นและการศึกษาวัฒนธรรมของชุมชนโบราณที่บ้านคูเมือง อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี**.คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร,๒๕๔๒.

โบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๑ ราชบุรี,**สำนักงาน. คูบัว : ความสัมพันธ์กับชุมชนทวารวดีในบริเวณใกล้เคียง**.กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๕๑.

ผาสุก อินทราวุธ. **ดรรชนีภาชนะดินเผาสมัยทราวดี**.ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘.

----------.**ทราวดี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ อักษรสมัย, ๒๕๕๓.

ผาสุก อินทราวุธ และคณะ. **อารยธรรมโบราณในจังหวัดลำพูน.** กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๖.

พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ). **ธรรมปริทรรศน์**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **พระพุทธศาสนาในอาเซีย.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑.

พระพุทธพุกาม และ พระพุทธญาณ. **ตำนานมูลศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : เสริมวิทย์บรรณาคาร, ๒๕๑๙.

พระยาประชากิจกรจักร. **พงศาวดารโยนก**. พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๐๔.

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระราชรัตนมุนี (บุญเทียม ญาณินฺโท). **ตำนานพระอุปคุต.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ต้นบุญ, ๒๕๕๗.

พระรัตนปัญญา. **ชินกาลมาลีนี**. แปลโดย พระยาพจนาพิมล. กรุงเทพมหานคร : ศรีปัญญา, ๒๕๕๔.

----------. **ชินกาลมาลีปกรณ์**. แปลโดย แสง มนวิทูร. กรุงเทพมหานคร : วัดโสธรวราราม, ๒๕๔๐.

พิริยะ ไกรฤกษ์, **ประวัติศาสตร์ศิลปะในประเทศไทย**. ฉบับคู่มือนักศึกษา. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘.

----------.**รากเหง้าแห่งศิลปะไทย.** พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ริเวอร์บุคส์ จำกัด. ๒๕๕๓.

----------.**ข้อคิดเห็นเกี่ยวกันแบบศิลป์ในประเทศไทย.**กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร . ๒๕๕๐

----------. **ศิลปะวัตถุสำคัญในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย**.กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๕๖.

----------. **ประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ฉบับคู่มือนักศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์. ๒๕๔๘.

----------.**ประวัติศาสตร์ศิลปะ และโบราณคดีในประเทศไทย.**กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๔๓.

พิสิฐ เจริญวงศ์. **ศิลปะถ้ำในประเทศไทย**. กรุงเทพ : สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักงานเลขาธิการ นายกรัฐมนตรี, ๒๕๕๑.

พิรพน พิสณุพงศ์.บรรณาธิการ.**ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองศรีมโหสถ.**กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๔๕.

โพธิรังสี,พระ.**คำแปลจามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองหริภุญชัย**,แปลโดย พระยาปริยัติธรรมธาดา(แพ ตาละลักษณ์)กับพระญาณวิจิตร (สิทธิ์ โรจนานนท์).พิมพ์ครั้งที่ ๓.ในงานฌาปนกิจศพนายชัช แดงดีเลิศ, ๒๕๔๗.

ฟื้น ดอกบัว. **พระพุทธศาสนากับคนไทย.** กรุงเทพมหานคร : ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๔๒.

----------.**ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในนานาประเทศ.** กรุงเทพมหานคร : บูรพาสาส์น, ๒๕๕๔.

ยอซ เซเดส์. **ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๒ จารึกกรุงทวารวดี เมืองละโว้ และเมืองประเทศราชขึ้นแก่กรุงศรีวิชัย.** พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,๒๔๗๒ .สมเด็จกรมพระสวัสดิ

วัดนศิษฏ โปรดให้พิมพ์ในงานฉลองพระชนมายุเสมอกับสมเด็จพระชนกชนนี, ๒๔๗๒.

----------.**ตำนานพระพิมพ์.** พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางประดิษฐกุฎาธาร ชั้วกาญจนเสถียร.กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๐๙.

----------.**ราชอาณาจักรทะเลใต้.** นายพันตำรวจเอก พัฒน์ นีลวัฒนานนท์ พิมพ์เป็นที่ระลึก ในงานพระกฐินพระราชทานวัดพระธาตุไชยา, ๒๔๙๓.

ระพีพรรณ ใจภักดี. **คู่มือชมศิลปะและสถาปัตยกรรมไทย พระนครศรีอยุธยา.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แสงแดดเพื่อเด็ก, ๒๕๔๘.

ระพีศักดิ์ ชัชวาลย์. และคณะ. **รายงานการขุดแต่งและบูรณะปราสาทเมืองสิงห์.** ไม่ปรากฏครั้งที่พิมพ์. พระนคร : งานการศึกษาและประชาสัมพันธ์ กองพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ. ๒๕๒๐.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คพับลิเคชั้น, ๒๕๓๐.

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. **ปราสาทขอมในดินแดนไทย ความเป็นมาและข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ**. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพมหานคร : มติชน. ๒๕๔๘.

----------. **ทวารวดีในอีสาน.** นนทบุรี : โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด, ๒๕๕๘

รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล อโรคยศาล:ความรู้ทั่วไปและข้อสังเกตเบื้องต้น. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๔๗.

วรรณกรรม.กอง.กรมศิลปากร, **นิบาตชาดก เล่ม ๕.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา,๒๕๕๔๐.

วชิราภรณ์ ไชชาติ.นำชมใบเสมาในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น.พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น สำนักศิลปากรที่ ๙ ขอนแก่น กรมศิลปากรจัดพิมพ์ . กรุงเทพมหานคร : อรุณการพิมพ์, ๒๕๕๒.

วศิน อินทสระ. **สาระสำคัญแห่งวิสุทธิมรรค.** กรุงเทพมหานคร : ธรรมดา, ๒๕๕๗.

----------. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา.** กรุงเทพมหานคร : บรรณาคาร, ๒๕๓๕.

วสันต์ เทพสุริยานนท์,สรุปรายงานเบื้องต้น ผลการขุดค้นทางโบราณคดีที่เมืองกลอนโด.สำนักศิลปากรที่๒ สุพรรณบุรี กรมศิลปากร,๒๕๔๘

วัฒนะ บุญจับ และคนอื่น ๆ ,บรรณาธิการ.ศิลปวัฒนธรรมไทย.กรุงเทพมหานคร : กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๒.

วิจิตร ศรีสุวิทธานนท์.**ชุมชนโบราณบ้านท่าสาปและวัดถ้ำคูหาภิมุข.** ใน โบราณสถานโบราณวัตถุวัดคูหาภิมุข.รวบรวมโดย ผศ. วิจิตร ศรีสุวิทธานนท์.นครปฐม : ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์, ๒๕๓๙

วิเชียร ณ นคร และคณะ. **นครศรีธรรมราช**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์,๒๕๒๑.

ศานติ คำภักดี. **เมื่อ ลวปุระ หรือ ลพบุรี ถูกพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ทำลายกลายเป็นป่า**, กรุงเทพมหานคร :ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๕๖.

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. **จิตรกรรมไทย.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๔๙.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. **พระพุทธรูปในประเทศไทย : รูปแบบ พัฒนาการและความเชื่อของคนไทย**. กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖.

----------. **ศิลปะล้านนา**. กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๕๖.

ศิราพร ณ ถลาง และปรียา หิรัญประดิษฐ์. **วรรณคดีไทย, เอกสารการสอนชุดวิชาไทยคดีศึกษา หน่วยที่ ๘-๑๕.** พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๒.

ศิลป์ พีระศรี. **การขุดค้นทางโบราณที่บ้านคูบัว จังหวัดราชบุรี, สมุดนำชมโบราณวัตถุสถาน สมัยทวารวดี ตำบลคูบัว จังหวัดราชบุรี**. พระนคร : ศิวพร, ๒๕๕๐.

ศิลปากร.กรม.**จารึกในประเทศไทย เล่ม ๑ อักษรปัลลวะ หลังปัลลลวะ พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๔**. กรุงเทพมหานคร: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๔๙.

----------. **ปราสาทเขาน้อย จังหวัดปราจีนบุรี**. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์ พริ้นติ้งกรุ๊พ จำกัด, ๒๕๕๓.

----------. **พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์**. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร,๒๕๔๒.

ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม. **เมืองโบราณในอาณาจักรสุโขทัย.** กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๕๒

สงวน โชติสุขรัตน์. **ตำนานเมืองเหนือ**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๐๘.

----------. **ประชุมตำนานล้านนาไทย เล่ม ๒**. พระนคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๕.

สงวน รอดบุญ. **พุทธศิลป์สุโขทัย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๓.

สมชาย ณ นครพนม และคนอื่น ๆ .**โบราณวัตถุที่เป็นสมบัติชิ้นสำคัญของชาติ**.พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๕๑.

สนั่น เมืองวงษ์. **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์.** กรุงเทพมหานคร : สุณีย์การพิมพ์, ๒๕๒๐

สมเกียรติ โลห์เพชรัตน์. **ศิลปะลพบุรีและศิลปะทวารวดีในประเทศไทย วิเคราะห์เปรียบเทียบศิลปะเขมรในประเทศกัมพูชากับศิลปะลพบุรีในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๖.

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. **ตำนานพระพุทธเจดีย์.**หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุลทรงทำเชิงอรรถเพิ่มเติม.กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๔

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวัฒนมหาเถร).**ทศบารมี ทศพิธราชธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔

สมศักดิ์ รัตนกุล. **รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานเมืองอู่ทอง**.กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๕๔.

สมบูรณ์ บุญฤทธิ์. **ลังกาวงศ์ในสยามแบะสยามวงศ์ในศรีลังกา.** มหาจุฬาวิชาการ, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒

สวาท เสนาณรงค์. **ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม**. กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๗.

สัจภูมิ ลออ. **พุทธศาสนน์สยามวงศ์ โต้คลื่นไปมั่นคงที่ศรีลังกา.** กรุงเทพมหานคร: ตถาตา, ๒๕๕๖.

สันติ เล็กสุขุม. **ศิลปะภาคเหนือ : หริภุญชัย-ล้านนา**.กรุงเทพมหานคร : สักพิมพ์เมืองโบราณ,๒๕๔๘.

----------.**ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. ๒๐๐๐.** กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๔๒.

----------. **ประวัติศาสตร์ประเทศใกล้เคียง อินเดีย ลังกา ชวา จาม ขอม พม่า ลาว**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๒.

----------. **ศิลปะภาคเหนือ : หริภุญชัย – ล้านนา**. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๓๘.

----------. **ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย (ฉบับย่อ)**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : ด่านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๕๔.

----------. **ศิลปะสุโขทัย.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๕๕.

----------. **ศิลปะเชียงแสน (ศิลปะล้านนา)และศิลปะสุโขทัย**. นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๔.

สันติ เล็กสุขุม และสริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, "ประติมากรรมและจิตรกรรมไทย", **เอกสารการสอนชุดวิชาไทยคดีศึกษา หน่วยที่ ๘-๑๕**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๒), หน้า ๑๘๙-๑๙๐.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. **สุวรรณภูมิ ต้นกระแสประวัติศาสตร์ไทย.**กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๙.

ชาติ เถาทอง. **ทัศนศิลป์กับมนุษย์ : การสร้างสรรค์และสุนทรียภาพ.** กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๕.

สุชาติ หงษา. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : ศยาม, ๒๕๕๐.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกฉบับประชาชน**. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

สุรพล ดำริห์กุล. **เจดีย์ช้างล้อมกับประวัติศาสตร์บ้านเมืองและพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในประเทศไทย.** กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

----------.**แผ่นดินล้านนา**. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๓๙.

----------. **ปัญหาและความรู้ใหม่ที่เกี่ยวกับโบราณสถานพระเจดีย์หลวง เมืองเชียงใหม่, สมโภช ๖๐๐ ปี พระธาตุเจดีย์หลวง**. เชียงใหม่ : ส. ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๓๘.

----------.**ล้านนาสิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรม.** กรุงเทพมหานคร: คอมแพคท์พริ้นจำกัด, ๒๕๔๒.

สุภัทรดิศดิศกุล, **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ. ๒๐๐๐.** กรุงเทพมหานคร : รุ่งแสงการพิมพ์ ,๒๕๓๕.

----------.**ศิลปะในประเทศไทย** (พิมพ์ครั้งที่ ๑๓).กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศิลปากร,๒๕๕๐

สุเชาว์ พลอยชุม. **คณะสงฆ์รามัญในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

สุรสวัสดิ์ ศุขสวัสดิ์**. พระพุทธรูปล้านนากับคติพุทธศาสนามหายาน แบบตันตระ นิกายวัชระยาน.** เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๘.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์. **ร่วมแบบเขมรในประเทศไทย**. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๑.

----------.**ศรีทวารวดีถึงศรีรัตนโกสินทร์.** กรุงเทพมหานคร : ด่านสุทธาการพิมพ์,๒๕๓๗.

เสนอ นิลเดช, พยูร โมสิกรัตน์, และ มารุต อัมรานนท์. **ลักษณะสถาปัตยกรรมไทย, เอกสารการสอนชุดวิชาไทยคดีศึกษา หน่วยที่ ๘-๑๕**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๒.

เสถียร โพธินันทะ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา.** กรุงเทพมหานคร: ธีระการพิมพ์, ๒๕๔๔.

สำนักนายกรัฐมนตรี. **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่**. พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๔.

----------. "ศิลาจารึกวัดพระยืน" ใน **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๓**. พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๘.

หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์.**ชุมนุมโบราณคดี** .กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ เขษมบรรณกิจ,๒๕๐๓.

----------.**พระพุทธรูปสมัยต่าง ๆ ในประเทศไทย.**พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางประดิษฐกุฏาธาร (ชั้ว กาญจเสถียร) วันที่ ๑๐ กันยายน ๒๕๐๙.

อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสต์.**พระพุทธศาสนามหายาน.**กรุงเทพมหานคร : บริษัท วี พริ้นท์, ๒๕๕๑.

อดิศักดิ์ ทองบุญ. **สารานุกรมประวัติศาสตร์ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถานอักษร ก**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๗.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. **ประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่สมัยราชวงศ์มังรายและสมัยพม่าปกครอง, ล้านนาไทย,** เชียงใหม่ : ทิพย์เนตรการพิมพ์, ๒๕๒๗.

อุไรศรี วระศริน, (ผู้แปล). **เมืองอู่ทองและความสำคัญของเมืองอู่ทองในประวัติศาสตร์ไทย, โบราณคดีเรื่องเมืองอู่ทอง**. พระนคร : กรมศิลปากร . ๒๕๕๓.

อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ. **จารึกที่เมืองศรีเทพ**.กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร.๒๕๔๕.

----------.**เมืองศริเทพ.**กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร , ๒๕๔๘.

อุดม เชยกีวงศ์. **วัฒนธรรมขอมกับความสัมพันธ์ไทยกัมพูชา**. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพมหานคร : ภูมิปัญญา. ๒๕๕๒.

อินถา ศิริวรรณ. **พระพุทธศาสนากับสังคม.** กรุงเทพมหานคร : สูตรไพศาล, ๒๕๕๐.

เอลชา ไชนุดิน. เพชรี สุมิตร แปล. **ประวัติศาสตร์อินโดนีเซีย.** กรุงเทพมหานคร : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๕๗.

เอเดรียน สนอดกราส. **สัญลักษณ์แห่งพระสถูป**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์วิชาการ, ๒๕๔๑.

หอสมุดแห่งชาติ. **จารึกในประเทศไทย เล่ม ๒**. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๙.

ฮันส์ เพนธ์, พรรณเพ็ญ เครือไทย และ ศรีเลา เกษพรหม. **ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๓ จารึกในพิพิธภัณฑ์ฯ ลำพูน**. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมืองนวรัตน์, ๒๕๔๒.

๑.๒.๒ บทความ

ปฐมพงษ์ โพธิ์ประสิทธินันท์. "ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย : ตั้งแต่สมัยสุโขทัยถึงสมัยรัชกาลที่ ๕", **วารสารศาสนาและวัฒนธรรม**. ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ (๒๕๕๐) : ๑๑๓ - ๑๓๗.

วรรธนะ มูลขำ. "พิธีกรรมพื้นบ้านล้านนา : อิทธิพลแนวคิดพุทธศาสนามหายานที่ปรากฏ", **เมืองโบราณ**.ปีที่ ๓๕ ฉบับที่ ๒ (เมษายน - มิถุนายน ๒๕๕๒) : ๑๓๑-๑๔๑.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. "พระพุทธรูปดุนนูนประดับองค์ระฆังพระธาตุหริภุญชัย", **เมืองโบราณ**. ปีที่ ๒๖ ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม – กันยายน ๒๕๔๓) : ๑๐๐ – ๑๐๓.

สันติ เล็กสุขุม. “ความงามกับความหมายของงานปูนปั้นวิหารวัดเจ็ดยอด เมืองเชียงใหม่”, **เมืองโบราณ**. ปีที่ ๑๗ ฉบับที่ ๑๒ (เมษายน - มิถุนายน ๒๕๓๔) : ๘๑.

๑.๒.๓ รายงานการวิจัย

ปรีชา นุ่นสุข. **การศึกษาวิจัยแหล่งโบราณคดีในภาคใต้ของประเทศไทย.**(บทคัดย่อ).ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยประเภททุนทั่วไป จากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ. ๒๕๓๙.

ผาสุก อินทราวุธ, สินชัย กระบวนแสง และ พเยาว์ นาคเวก. **การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณจากหลักฐานโบราณคดีในเขตจังหวัดลำพูน ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙**. รายงานการวิจัย ภาควิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๖.

พระมหาสุทิตย์ อาภากโร (อบอุ่น). การศึกษาองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ปรากฏในวรรณกรรมพระพุทธศาสนาเรื่องอานิสงส์และคัมภีร์ที่ใช้เทศน์ในเทศกาลต่างๆ ของล้านนา. **พุทธศาสตร-ดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)** มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

ไพรินทร์ ณ วันนา. **การศึกษาความเชื่อพิธีกรรมขึ้นท้าวทั้งสี่ : กรณีศึกษาชุมชนตำบลประตูป่า อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน**. รายงานการวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน, ๒๕๕๕.

ศิริชัย ธนทิตย์. **ความหมายของส่วนประดับสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนาของล้านนาในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่.** รายงานการวิจัย คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๒.

สุรพล ดำริห์กุล. **เจดีย์ช้างล้อมกับพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในประเทศไทย.** รายงานการวิจัย สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๔๕.

อุดม จูมพลหลา และคณะ. **วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในวิถีชีวิตของคนไทยแถบลุ่มแม่น้ำโขงในประเทศไทย**. รายงานการวิจัย ศูนย์สงเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม, ๒๕๔๙.

อุไร ประสงค์ดี และคณะ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาเมืองแจ๋มหนึ่งร้อยปี**. รายงานการวิจัย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๙.

๑.๒.๔ เอกสารอัดสำเนา

ดุจฤดี คงสุวรรณ์ และ วรรณะ รัตนพงษ์. **ประชาคมโลก (Global Community).** คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย. (เอกสารอัดสำเนา

เดชา สุดสวาท และคณะ.**เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง การศึกษาชุมชนโบราณเมืองปัตตานีระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ถึง ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔.** ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร,๒๕๓๖. (เอกสารอัดสำเนา).

ดุจฤดี คงสุวรรณ์ และ วรรณะ รัตนพงษ์. **ประชาคมโลก (Global Community).** คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย. (เอกสารอัดสำเนา).

บุณย์ นิลเกษ. **พระพุทธศาสนามหายานเข้าสู่ประเทศไทย.** เชียงใหม่ : ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2541. (เอกสารอัดสำเนา).

ผาสุข อินทราวุธ. **อารยธรรมทวารวดี : การตั้งถิ่นฐานและหลักฐานโบราณคดี**.เอกสารสรุปการบรรยายอาหารสมองคนเมือง.คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.วันอังคารที่ ๑๓ กรกฎาคม ๒๕๕๓.(เอกสารอัดสำเนา).

พรหมศักดิ์ เจิมสวัสดิ์,ผศ.ดร.และ ปรีชา นุ่นสุข.**ศาสนาและความเชื่อต่าง ๆ ของชุมชนโบราณในภาคใต้. รายงานการสัมมนา เรื่อง ประวัติศาสตร์-โบราณคดีศรีวิชัย ณ จังหวัดสุราษฎร์ธานี.**สีหวัฒน์ แน่นหนา. บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิฆเณศ, ๒๕๒๕. (เอกสารอัดสำเนา).

พิริยะ ไกรฤกษ์. **รายงานการสัมมนา เรื่อง ประวัติศาสตร์ – โบราณคดี ศรีวิชัย** ใน สีหวัฒน์ แน่นหนา บรรณาธิการ.กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิฆเณศ,๒๕๕๒. (เอกสารอัดสำเนา).

ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา. **ตำนานมูลศาสนาฉบับวัดป่าแดง ภาคปริวรรต ลำดับที่ ๙**. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๑๙. (เอกสารอัดสำเนา).

ศรีศักร วัลลิโภดม. ใน สีหวัฒน์ แน่นหนา บรรณาธิการ. **รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์ – โบราณคดี ศรีวิชัย.**กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิฆเณศ,๒๕๒๕. (เอกสารอัดสำเนา).

สืบแสง พรหมบุญ,รศ.ดร. ใน สีหวัฒน์ แน่นหนา บรรณาธิการ. **รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศรีวิชัย.**กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิฆเณศ,๒๕๒๕. (เอกสารอัดสำเนา).

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดพะเยาและพิพิธภัณฑ์เวียงพยาว (วัดลี). **พิธีขึ้นท้าวทั้งสี่**. ม.ป.ท. : ม.ป.พ., ๒๕๕๒. (เอกสารอัดสำเนา).

อุดม รุงเรืองศรี. **เทวดาพุทธ.** เชียงใหม่: ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษย์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๒. (เอกสารอัดสำเนา).

๑.๒.๕ สัมภาษณ์

นายเกรียงศักดิ์ ชัยดรุณ. นักประวัติศาสตร์ท้องถิ่นพะเยา. สัมภาษณ์ ๔ ตุลาคม ๒๕๕๙.

นายชัปนะ ปิ่นเงิน. ผู้เชี่ยวชาญ สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. สัมภาษณ์, ๑๘ ธันวาคม ๒๕๕๙.

นางสาว ธัชสร ตันติวงศ์ เจ้าพนักงงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร. สัมภาษณ์ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

นายฉัตรชัย บุญกลั่น. เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร. สัมภาษณ์, ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

นายณรงค์ศักดิ์ สมชาติ เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพิมาย. สัมภาษณ์, ๗ เมษายน ๒๕๕๙.

นายธวัช พงษ์ช้างอยู่ เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์. สัมภาษณ์, ๗ เมษายน ๒๕๕๙.

นางสาวเบญจพร สารพรม. ผู้อำนวยการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สุรินทร์. สัมภาษณ์, ๗ ธันวาคม ๒๕๕๙.

นายประดิษฐ์ ทองสิน. นักวิชาการ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย. สัมภาษณ์, ๒๕ มกราคม ๒๕๖๐.

นายปริญญา สอนไว. นักวิชาการ อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย จังหวัดสุโขทัย. สัมภาษณ์, ๒๖ มกราคม ๒๕๖๐.

นางพิชญา ชำนาญ เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ปราจีนบุรี. สัมภาษณ์ ๒๑ กรกฎาคม ๒๕๕๙.

พระครูปลัดสุวัฒนจริยคุณ. ผู้อำนวยการหอวัฒนธรรมนิทัศน์ วัดศรีโคมคำ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์, ๓ ตุลาคม ๒๕๕๙.

พระครูสันติธรรมวัฒน์. เจ้าอาวาสวัดเชียงมั่น อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่. สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาาคม ๒๕๖๐.

พระวิมลญาณมุนี. ผู้อำนวยการพิพิธภัณฑ์เวียงพยาว (วัดลี) อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์, ๕ ตุลาคม ๒๕๕๙.

ผศ.ดร.รัตนะ ปัญญาภา.,อาจารย์ประจำคณะศิลปะศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี. สัมภาษณ์ ๒๐ มิถุนายน ๒๕๕๙.

รศ.ดร.รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. อาจารย์ประจำคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. สัมภาษณ์, ๑๖ กันยายน ๒๕๕๙.

ดร.เรืองเดช เขจรศาสตร์.นักวิชาการอิสระ. สัมภาษณ์ ๑๑ กรกฎาคม ๒๕๕๙.

นายวิษรุต. วะสุกัน เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร. สัมภาษณ์ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

นายศิริวรรธ์ รชตะฤทธิ์ เจ้าพนักงงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย.สัมภาษณ์, ๙ พฤษภาคม ๒๕๕๙.

รศ.สมหมาย ชินนาค. อาจารย์ประจำคณะศิลปะศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. สัมภาษณ์ ๔ สิงหาคม ๒๕๕๙.

นายสุรศักดิ์ ผาทา เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา. สัมภาษณ์, ๖ พฤษภาคม ๒๕๕๙.

๑.๒.๖ สารนิเทศจากเวิลด์ไวด์เว็บ (World Wide Web)

จารึกเมืองพะเยา. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : http://kanchanapisek.or.th /kp8 /culture/pay/ phayao.html / pa11 - 3 .html (๒๖ มกราคม ๒๕๖๐)

กังวล คัชชิมา,ผศ.**ดร.จารึกแผ่นทองแดงณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อ.อู่ทอง จ.สุพรรณบุรี**. (ออนไลน์).แหล่งที่มา : http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/articles_ detail.php?id=16437.(๒๐ ธันวาคม ๒๕๖๐).

ไตรภูมิพระร่วง : บานแพนก. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : https://th.wikisource.org/wiki/ไตรภูมิพระร่วง/บานแพนก (๒ ตุลาคม ๒๕๕๙).

ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). (ออนไลน์) แหล่งที่มา : .http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=285

(๑๙ ธันวาคม ๒๕๖๐).

ธนกร ช่อไม้ทอง. **ธรรมะในศิลาจารึก**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : http://www.lib.ru.ac.th/pk/binside2. html (๙ ธันวาคม ๒๕๕๙).

บัณฑิต ทองอร่าม. **การศึกษาพัฒนาการทางสังคมก่อนสมัยสุโขทัยในจังหวัดสุโขทัย : กรณีศึกษาพื้นที่เมืองเชลียง - ศรีสัชนาลัย**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา http : / / www.finearts.go.th/ fad6/ parameters/ km.html (๒ สิงหาคม ๒๕๕๘).

ประทีปชุมพล.**เปิดกรุตำราประวัติศาสตร์รุ่นแรก**.[ออนไลน์]. แหล่งที่มา : http : // www.manager.co.th / Daily / ViewNews. aspx ? NewsID = 9530000075937 (๕ ตุลาคม ๒๕๕๙).

ประวัติและความเป็นมาของพระอุปคุต. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : http://santitham.co.nf/ upakutshort.htm. (๑๐ สิงหาคม ๒๕๖๐).

พิสิฏฐ์ โคตรสุโพธิ์. **พระมหาเวสสันตรทีปนี : สาระ คุณค่า และนัยสำคัญต่อวิถีสังคมและวัฒนธรรมล้านนา**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : http://phil-re4you.blogspot.com/2015/06/blog-post_2.html (๑๐ ตุลาคม ๒๕๕๙).

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง,ผศ.ดร. **ศิลปกรรมทวารวดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.**เวปไซด์ (ออนไลน์. แหล่งที่มา : https://welovemuseum.files.wordpress.com/2011/02/ (๑๓ มกราคม ๒๕๖๐).

ลิขิต ลิขิตานนท์ และ ประคอง นิมมานเหมินทร์. **ประวัติและผลงานกวีล้านนา**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : http://www.khonmuang.com/pages/poet.htm (๖ ตุลาคม ๒๕๕๙).

วัดตระพังทอง เมืองเก่าสุโขทัย" ใน **เตภูมิกถา บ้านแพนก ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ.๒๕๐๖**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : http://www.traphangthong.org /index.php? lay = show & ac = article & Id = 539122256 (๔ ตุลาคม ๒๕๕๙).

ศิลาจารึก : จารึกวัดเชียงมั่น. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : http://kanchanapisek.or.th/kp8/cem/ cem602 .html (๒๙ มกราคม ๒๕๖๐).

ศิลาจารึก. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : http : // www.sukhothai.go.th /history/hist_08.htm (๑๒ ธันวาคม ๒๕๕๙).

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/.(๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙).

สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. **พุทธสัญลักษณ์ล้านนา**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : http://www.sri.cmu.ac.th/~elanna/symbollanna/transmission_page012.html .(๑๒ กรกฎาคม ๒๕๕๙).

สุภัชชา พันเลิศพาณิชย์.**วิเคราะห์ประวัติผู้แต่งหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : https://www.gotoknow.org/journals/135590 (๑๐ กันยายน ๒๕๕๙).

สำนักศิลปากรที่ ๖ สุโขทัย. **ประวัติความเป็นมาของเมืองสุโขทัย**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : http : // www.m - culture. go. th / young / ewt_news.Php ? nid = 159 & filename = CultureArticle. (๒ พฤษภาคม ๒๕๕๙).

phrasayyan kietsaksy. **การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศไทย**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : https://sites.google.com/site/phrasayyankietsaksy/kar-pheyphae-phraphuthth-sasna-khea-su-prathesthiy. (๒๐ สิงหาคม ๒๕๕๘).สารานุกรมเสรีวิกิพิเดีย (ออนไลน์). แหล่งที่มา: https://th.wikipedia.org/wiki/ (๒ พฤษภาคม ๒๕๖๐).

อุเทน วงศ์สถิต.**คำอ่านและการตีความใหม่ จารึกเสาแปดเหลี่ยม ๒ (ซับจำปา**). (ออนไลน์).http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/uploads/file/octagon-pilllar-inscrip-new-trans.pdf. (๒๐ ธันวาคม ๒๕๖๐).

เอกสารทางวิชาการ. **อารยธรรมอีสาน.**(ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง). มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.หน้า ๑๑. (ออนไลน์).แหล่งที่มา : www.genedu.msu.ac.th/course/1-2556/0023003-1.doc. (๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐).

เอกสารทางวิชาการ เรื่อง **อารยธรรมอีสาน.** (ออนไลน์) www.genedu.msu.ac.th/course/1-2556/0023003- 1.doc. วันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐.

๒. ภาษาอังกฤษ

Babara Watson Andaya and leonard Y.Andaya.**A History of Malasia**. Palgrave : Companies and representatives throughour the world,2001.

Brian Harrison.**South –East Asia : A Short History**. New York : St Martin's Press,1967.

Danial George E.Hall,. **A History of South –East Asia**.New York : St. Martin's Press,1981.

I – Tsing,translated by J.Takakusu.**A Record of the Buddhist religion as practiced in India and the Malay archipelago** (A.D.671-695).Oxford : Clarendon Press,1896

Kimbell.**Art Museum, Fortworth**, Texas, U.S.A. Woodward ๑๙๗๙.

Don Hein .**Ceramic Kiln Lineages in Mainland Southeast Asia**,๒๐๐๘.

Michale Freeman and Claude Jacques.**Anclent Angkor**. Bangkok : River Books. ๒๐๐๖.

SarDesai, Dr. **Southeast Asia : Past and Present**. New Delhi : Vikas Publishing House PVT Ltd,1983.

Takashi Suzuki. **The History of Srivijaya under the Tributary Trade System of China**. Tokyo : Mekong Publishing Co.,LTD.,2012.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก : บทความวิจัย

ภาคผนวก ข : ภาพกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์

ภาคผนวก ค : ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้ และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ

ภาคผนวก ง : ตัวอย่างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ภาคผนวก จ : รูปภาพกิจกรรมที่ดำเนินการวิจัย

ภาคผนวก ฉ : แบบสรุปโครงการวิจัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ภาคผนวก ก
บทความวิจัย

ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม : ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมในประเทศไทย
Cultural Geography : History, Propagation Routes of Buddhism, and Principles of Buddhadhamma in Thailand

ผศ.ดร. ทวีศักดิ์ ทองทิพย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์
นาย ชนิศร์ ชูเลื่อน วิทยาลัยสงฆ์ปัตตานี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พระใบฎีกาสุพจน์ ตปสีโล มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี
ดร. สหัทยา วิเศษ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา
ผศ.ดร. ธนู ศรีทอง มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมในประเทศไทยสมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ล้านนา และอยุธยา เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร การสังเกต สัมภาษณ์ และสัมมนากลุ่มย่อย วิเคราะห์ข้อมูลแบบพรรณนา ผลการวิจัยมีข้อค้นพบดังนี้

พระพุทธศาสนาเถรวาทจากอินเดียได้เข้าสู่สุวรรณภูมิในพุทธศตวรรษที่ ๓ โดยใช้เส้นทางเดินเรือทะเล สันนิษฐานว่ามาขึ้นฝั่งที่บริเวณเมืองสะเทิมในเมียนมาร์หรือเมืองนครปฐมในไทย เผยแผ่ผ่านสมัยฟูนัน ทวารวดี และลพบุรี ส่วนพระพุทธศาสนามหายาน ได้เผยแผ่จากอินเดียเข้าสู่สุวรรณภูมิโดยเส้นทางเดินเรือทะเล ขึ้นฝั่งบริเวณแหลมมาลายู เผยแผ่เรื่อยมาถึงสมัยอาณาจักรศรีวิชัย อาณาจักรขอม เข้าสู่ประเทศไทยในสมัยลพบุรี และสมัยลพบุรีนี้ได้มีพระพุทธศาสนาอยู่สองนิกายคือ เถรวาทและมหายานจนถึงสมัยสุโขทัยเมื่อพระพุทธศาสนามหายานหมดอิทธิพล พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบพุกามและเถรวาทแบบลังกาก็เจริญขึ้น และได้เผยแผ่เข้าไปยังอาณาจักรล้านนา เมื่อพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบพุกามหมดอิทธิพล สมัยอยุธยาพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกายังมีความเจริญอยู่ และได้เผยแผ่เรื่อมาจนถึงสมัยปัจจุบัน

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทย สมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ล้านนา และอยุธยา คือ อริยสัจสี่ บุญกิริยาวัตถุ พระรัตนตรัย สัจจะ จาคะ สัทธรรมอันตรธานห้า ทศพิธราชธรรม ไตรลักษณ์ นรก สวรรค์ มงคล ๓๘ นิพพาน บุคคลหาได้ยากสองอย่าง ทิศหก อิทธิบาทสี่ ศรัทธาสี่ คารวะหก ทศบารมี กุศลมูล อกุศลมูล เป็นต้น

คำสำคัญ: ประวัติศาสตร์ หลักพุทธธรรม เส้นทางการเผยแผ่ พระพุทธศาสนา

Abstract

The objectives of this research were to study the history, propagation routes of Buddhism, and principles of Buddhadhamma appeared in archaeological evidences in Dvaravati, Srivichai, Lop Buri, Sukhothai, Lan Na, and Ayuttaya periods. It was a qualitative research. The data collection consisted of studying related documents, observation, interview, and group discussion. The results were found that:

Theravada Buddhism from India was propagated from India to Suvannabhumi by sea. It was presumed that the land was either Satherm in Myanmar or NakhonPathom in Thailand, then continued to Funan, Thawarawadee, and Lop Buri. And Mahayana Buddhism was spread to Suvannabhumi by sea and landed at Malayu Peninsula and continued spreading to the kingdoms of Srivijaya, Khmer, and Thailand in Lop Buri period. Therefore, Theravada and Mahayana Buddhism had continued to prosper till Sukhothai Period. When Mahayana Buddhism had declined its influence, Pagan Buddhism and Lankan Buddhism came to prosper and spread to Lanna Kingdom. And when the Pagan Buddhism had degenerated, the Lankan Buddhism got its influence in Ayutthaya period and had continued to the present time.

The principles of Buddhadhamma appeared in the archaeological evidences in Thailand in the periods of Thawarawadee, Srivijaya, Lop Buri, Sukhothai, Lanna, and Ayutthaya were Ariyasacca 4 (the Four Noble Truths), Punnakiriyavatthu 10 (the ten Bases of Meritorious Action), Rattanattaya (the Triple Gem), Sacca (the Truth), Caga (Liberality), Saddhama-antaradhan 5, Rajadhamma 10 (ten virtues of a ruler), Tilakkhana (the Three Characteristics), Niraya (Hell), Sagga (Heaven), Mangala 38 (thirty-eight blessings), Nibbana (the supreme goal of Buddhism), Dullabha-puggala 2 (two rare persons), Disa 6 (six directions), Rajadhamma (ten virtues of a ruler), Iddhipada (four paths of accomplishment), Saddha 4 (four faith), Tilakkhana (the Three Characteristics), Puja 2 (two acts of worship), Garava 6 (six reverence), Parami 10 (ten perfections), Kusalamula 3 (the three Wholesome Roots), and Akusalamula 3 (the three unwholesome Roots).

Keywords: History, Principles of Buddhadhamma, Propagation Routes of Buddhism,

๑. บทนำ

ภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ตามภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศไทยในปัจจุบันได้สะท้อนให้เห็นความสำคัญของพระพุทธศาสนาต่อวิถีชีวิตของกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้ จากการศึกษาร่องรอยทางประวัติศาสตร์และเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยของอาณาจักรต่าง ๆ เช่น ทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ล้านนา และอยุธยา พบว่า พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามาสู่อาณาบริเวณนี้ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๓ เป็นต้นมา มารถสืบค้นข้อมูลได้ทั้งจากเอกสารวิชาการและจากหลักฐานทางโบราณคดี การศึกษาร่องรอยทางประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาที่เผยแผ่เข้ามาได้พบว่ามีอยู่ ๒ นิกายหลัก คือ นิกายเถรวาทกับนิกายมหายาน นักวิชาการได้แบ่งออกเป็น ๔ ยุค (อัธยา โกมลกาญจน์,๒๕๔๕, หน้า ๕๑-๕๔) ดังนี้

๑) ยุคพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบอโศก (พ.ศ. ๒๓๕) ภายหลังจากพระเจ้าอโศกมหาราชทรงอุปถัมภ์การทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ในประเทศอินเดียแล้วพระโมคคัลลีบุตรติสสะเถระได้ส่ง สมณะทูตกลุ่มหนึ่งมีพระโสณะกับพระอุตตระ เป็นหัวหน้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในบริวณนี้สมัยนั้นเรียกว่าสุวรรณภูมิ *๒) ยุคพระพุทธศาสนาแบบมหายาน* (พ.ศ. ๑๐๐๒-๑๒๐๐) อาณาจักรขอมได้รับเอาพระพุทธศาสนาแบบมหายานมาจากอาณาจักรศรี สมัยของพระเจ้าสูริยวรมันที่ ๑ ได้เผยแผ่ขยายไปยังบริเวณแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและลุ่มแม่น้ำโขง แต่ปรากฏว่าไม่ได้มีอิทธิพลต่อชาวพุทธในดินแดนแถบนี้มากนัก เพราะชาวมอญได้นำพระพุทธศาสนาเถรวาทมาเผยแผ่ในดินแดนแถบนี้อย่างมั่นคงอยู่ก่อนแล้วพระพุทธศาสนามหายานอยู่ได้ไม่นานก็หมดอิทธิพลลง เหลือไว้เพียงร่องรอยทางประวัติศาสตร์เท่านั้น

๓) ยุคเถรวาทแบบพุกาม (พ.ศ. ๑๖๐๐) ยุคนั้นชาวพุกามได้เรืองอำนาจอยู่ในดินแดนทางตอนเหนือของไทย จึงพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบพุกาม ที่ชาวพุกามนับถือยู่ได้เผยแผ่เข้ามาเจริญแพร่หลายอยู่ในดินแดนทางตอนเหนือของไทยในช่วงเวลานั้น เรื่อยมาจนถึงสมัยสุโขทัยจึงลดอิทธิพลลงไป

๔) พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ (ประมาณ พ.ศ. ๑๘๐๐) สมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ปฐมกษัตริย์แห่งอาณาจักรสุโขทัย พระพุทธศาสนาสมัยนี้มีทั้งนิกายเถรวาทและนิกายมหายานเนื่องจากทั้งสองนิการเคยได้เผยแผ่อยู่ในบริเวณนี้มาแล้วก่อนหน้านี้ เมื่อพ่อขุนรามคำแหงมหาราชปกครองสุโขทัย พ.ศ. ๑๘๒๒-๑๘๔๒ ได้นิมนต์คณะสงฆ์เถรวาทแบบลังกาวงศ์จากเมืองนครศรีธรรมราชมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่สุโขทัยแล้วนิกายเถรวาทแบบมอญและมหายานก็ค่อย ๆ สลายตัวลงจนหมดอิทธิพลไปในพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ ประเทศต่าง ๆ เช่น ไทย เมียนมาร์ กัมพูชา และลาว ในปัจจุบันได้นับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์ จะเห็นว่าวัฒนธรรมและประเพณีของไทยส่วนใหญ่มีแหล่งกำเนิดจากพระพุทธศาสนา ส่งผลให้คนไทยส่วนใหญ่มีคุณลักษณะคือ อ่อนน้อม ถ่อมตน มีเมตตา เสียสละ ยิ้มง่าย ไหว้สวย เป็นต้น พระพุทธศาสนาจึงเป็นสิ่งร้อยรวมวิถีชีวิตคนไทยส่วนใหญ่เข้าไว้ด้วยกัน

ดังนั้นคณะผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษาภูมิศาสตร์วัฒนธรรม เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา สมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ล้านนา และอยุธยา ผลของการวิจัยนี้จะก่อให้เกิดประโยชน์ คือ ทำให้คนในสังคมเกิดจิตสำนึก เห็นคุณค่าและมูลค่า ของพระพุทธศาสนา ที่มีต่อศิลปวัฒนธรรม และเอกลักษณ์ของชาติ

แล้วช่วยกันส่งเสริม สนับสนุน ให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่เพื่อทำหน้าที่สร้างสรรค์สิ่งดีงามให้กับสังคมไทยและสังคมโลกสืบไป ผู้วิจัยเห็นถึงความสำคัญและประโยชน์ที่จะได้รับดังกล่าวจึงทำวิจัยในเรื่องนี้

๒ วัตถุประสงค์หลักของแผนงานวิจัย

๒.๑ เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่ ภูมิศาสตร์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา และวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดี ในสมัยทวารวดี และศรีวิชัย

๒.๒ เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่ ภูมิศาสตร์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา และวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดี ในสมัยลพบุรี

๒.๓ เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่ ภูมิศาสตร์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา และวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีในสมัยสุโขทัย และล้านนา

๒.๔ เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่ ภูมิศาสตร์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา และวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดี ในสมัยอยุธยา

๓. วิธีดำเนินการวิจัย

รูปแบบการวิจัยนี้เป็นเชิงคุณภาพ โดยเก็บข้อมูลจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาและหลักฐานทางโบราณคดี ที่ปรากฏตามเส้นทางการเผยพระพุทธศาสนาในประเทศไทย สมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ล้านนา และอยุธยา เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย มี ๓ แบบ คือ ๑) แบบบันทึกเอกสารใช้บันทึกการค้นคว้าข้อมูลจากเอกสาร ๒) แบบบันทึกการสังเกต ใช้บันทึกการสังเกตเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามจากหลักฐานทางโบราณคดี ๓) แบบสัมภาษณ์ ใช้บันทึกข้อมูลการสัมภาษณ์นักวิชาการในประเด็นประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่ พระพุทธศาสนา ในประเทศไทย สมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ล้านนา และอยุธยา วิเคราะห์ข้อมูลแบบบรรยายหรือพรรณนา (Descriptive Analysis) ตามประเด็นที่ได้กำหนดไว้ในวัตถุประสงค์ของการวิจัย

๔. ผลการวิจัย

การศึกษาประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีในประเทศไทย สมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย และอยุธยา ผลการวิจัยมีดังนี้

๔.๑ ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีสมัยทวารวดี

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยทวารวดี บริเวณดังกล่าวเคยเป็นอาณาจักรฟูนันที่มีอาณาเขตกว้างขวางครอบคลุมลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาภาคกลางของไทยและแม่น้ำโขงอันได้แก่เขมรลาว และเวียดนามในปัจจุบัน

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยทวารวดีได้ปรากร่องรอยตามหลักฐานทางโบราณคดีในที่ต่าง ๆ ของไทย เช่น *จารึกอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี บนพระพิมพ์ ๑ (เมตเตยยโก)* มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ สำรวจพบที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอู่ทอง *จารึกอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี บนพระพิมพ์ ๒ (สารีปุตโต)* มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ – ๑๒ สำรวจพบที่เจดีย์หมายเลข ๑๑ เมืองโบราณอู่ทอง และ *จารึกอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี บนพระพิมพ์ ๖ (ปุณโณสุนาปรันโต)* มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ สำรวจพบพบที่เจดีย์หมายเลข ๑๑ เมืองโบราณอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีสมัยทวารวดีช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ เช่น *อริยสัจ ๔* พบในจารึกธรรมจักร (นครปฐม) อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม *บุญกิริยาวัตถุ* พบในจารึกถ้ำฤาษีเขางู อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี *พระรัตนตรัย* พบในจารึกพระพิมพ์ดินเผาวัดโคกไม้เดน อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ *หลักธรรมบุญกิริยาวัตถุ* พบในจารึกวัดจันทึก พุทธศตวรรษที่ ๑๒ อำเภอปาช่อง จังหวัดนครราชสีมา และจารึกบนพระพิมพ์ดินเผาเมืองฟ้าแดดสูงยาง ๑ อำเภอกมลาไส จังหวัดกาฬสินธุ์ *พระรัตนตรัย* พบในจารึกเนินสระบัว อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี *อริยสัจ ๔* พบในจารึกเยธมฺมาฯ เมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ และที่สำรวจพบในจารึก เย ธมฺมาฯ บนพระซุ้มศรีวิชัย ๑ อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ และ จารึก เย ธมฺมาฯ พบบนพระสถูปดินเผาเมืองยะรัง จังหวัดปัตตานี อายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นต้น

๔.๒ ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีสมัยศรีวิชัย

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยศรีวิชัย ประมานพุทธศตวรรษที่ ๑๓บริเวณนี้เคยเป็นที่อยู่ของชาวมลายูโบราณ ตั้งขึ้นโดยราชวงศ์ไศเลนทร์ มีอาณาเขตคลุมพื้นที่ตั้งแต่แหลมมลายู เกาะสุมาตรา เกาะชวา ช่องแคบมะละกา ช่องแคบซุนดา และภาคใต้สุดของประเทศไทยขึ้นมาจนถึงจังหวัดสุราษฎร์ธานีในปัจจุบัน

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยศรีวิชัย พบร่องรอยของพระพุทธศาสนา เช่น พระบรมธาตุไชยา อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีอายุราวพุทธศตวรรษ ๑๓-๑๔ วัดพระบรมธาตุ อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช วัดเขียนบางแก้ว อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง สร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๔๘๓ พระสถูปพิมพ์ดินดิบเขานุ้ย เป็นภาษาบาลี อักษรหลังปัลลวะ ถ้ำเขานุ้ย จังหวัดตรัง มีอายุราวพุทธศตวรรษ ๑๓ - ๑๔ พระพิมพ์ดินดิบ จังหวัดปัตตานี มีอายุราวพุทธศตวรรษ ๑๒ พระพุทธไสยาสน์ วัดคูหาพิมุข (วัดถ้ำ) จังหวัดยะลา สร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๓๐๐ เป็นต้น

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีสมัยศรีวิชัย เช่น *บุญกิริยาวัตถุ* พบในจารึกวัดเสมาเมือง ตำบลเวียงศักดิ์ อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช มีอายุใน พ.ศ. ๑๓๑๘ *อริยสัจ ๔* พบในจารึกพระสถูปพิมพ์ดินดิบเขานุ้ย พบในถ้ำเขานุ้ย จังหวัดตรัง มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ – ๑๔ เป็นต้น

๔.๓ ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยลพบุรี ลพบุรีได้รับพระพุทธศาสนาเถรวาทจากทวารวดีและพระพุทธศาสนามหายานจากขอม จึงทำให้มีพระพุทธศาสนาสองนิกายที่เจริญรุ่งเรืองควบคู่กันไปกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู พุทธศตวรรษที่ ๑๘ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงสร้างพุทธสถาน ปราสาทต่าง ๆ และพระพุทธรูปจำนวนมาก ให้พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานทรงสร้างปราสาทตาพรมให้เป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์ มีพระมหาเถระเป็นอาจารย์ใหญ่อยู่ถึง ๑๘ รูป และอาจารย์รองลงมาถึง ๒,๗๔๐ รูป ทรงให้ราชกุมารเสด็จไปศึกษาพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทที่ประเทศศรีลังกา และผนวชที่วัดมหาวิหารในประเทศศรีลังกา ปลายยุคเมืองพระนคร ศาสนาพราหมณ์– ฮินดู และพระพุทธศาสนานิกายมหายานเสื่อมถอยลง คงเหลือแต่พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทที่เจริญรุ่งเรืองต่อมาจนถึงปัจจุบัน

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยศรีวิชัย พบร่องรอยของพระพุทธศาสนา เช่น พระชัยพุทธมหานาถ และ โพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมีอานุภาพ พบที่ปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี สร้างในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ในพุทธศตวรรษที่ ๘ พบประติมากรรมรูปเคารพ ๔ องค์ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมี พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสี่กร พระวัชรสัตว์นาคปรกหรือพระชัยพุทธมหานาถ และ พระนางปรัชญาปารมิตา ที่ปราสาทกำแพงแลงที่วัดกำแพงแลงหรือวัดเทพปราสาทศิลาแลง ตำบลท่าราบ อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี พบอัคคิศาลาตามเส้นทางราชมรรคาจากปราสาทตาเมียนโตจมายังปราสาทหินพิมาย จำนวน ๙ แห่ง พบอโรคยาศาล ซึ่งเป็นพุทธศาสนสถานนิกายมหายานหลายแห่งในจังหวัด สุรินทร์ บุรีรัมย์ และนครราชสีมา พบพระพุทธรูปนาคปรกองค์ เมืองโบราณศรีมโหสถ อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีบุรี เป็นต้น

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีสมัยศรีวิชัย เช่น *บุญกิริยาวัตถุ* พบในจารึกฐานพระพุทธรูปวัดข่อย อำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี พบในจารึกเสาแปดเหลี่ยม (ลพบุรี) พบในจารึกฐานพระพุทธรูปยืนวัดมหาธาตุเมืองลพบุรี ในจารึกวัดมหาวัน (ลำพูน) ในจารึกวัดดอนแก้ว อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน *พระรัตนตรัย* พบในจารึกเนินสระบัว ตำบลโคกปีบ อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี *พุทธานุสติ* พบในจารึกปราสาทหินพิมาย ๒ อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น

๔.๔ ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยสุโขทัย

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยสุโขทัย เมื่อครั้งเมืองสุโขทัยขึ้นอยู่กับกษัตริย์ขอม ประชาชนนับถือพระพุทธศาสนาทั้งมหายานและเถรวาท รวมไปถึงศาสนาพราหมณ์ เมื่อถึงต้นแห่งศตวรรษที่ ๑๘ จักรวรรดิขอมสิ้นสุดลง พ่อขุนศรีอินทราทิตย์องค์ที่ ๑ ปกครองสุโขทัยทรงนับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท ครั้นถึงสมัยพ่อขุนรามคำแหงกษัตริย์องค์ที่ ๓ ได้อาราธนาพระสงฆ์เถรวาทแบบลังกาจากเมืองนครศรีธรรมราช มาที่สุโขทัย แล้วทรงสร้างวัดป่าถวาย เรียกว่าเป็นคณะอรัญสี ในต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ พระสงฆ์จากสุโขทัยได้ไปศึกษาพระพุทธศาสนาที่ศรีลังกาและมีพระสงฆ์ในสุโขทัยเดินทางไปบวชใหม่ที่เมืองพัน แล้วกลับมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสุโขทัยในรัชกาลของพญาลิไท (สันติ เล็กสุขุม, ๒๕๕๕, หน้า ๑๐-๑๒)

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธพระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัยแบ่งออกเป็น ๒ ช่วงเวลา ดังนี้

ช่วงที่ ๑ สมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์และพ่อขุนรามคำแหง ปลายศตวรรษที่ ๑๘ พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่จากศรีลังกา มานครศรีธรรมราช และมาสู่เมืองสุโขทัย เขียนเป็นแผนภาพเส้นทางได้ดังนี้

ลังกา --> นครศรีธรรมราช --> สุโขทัย

ช่วงที่ ๒ สมัยพระยาเลอไท และพระยาลิไท ปลายศตวรรษที่ ๑๙ พระสงฆ์จากสุโขทัยเดินทางไปเมืองพัน ผ่านอินเดีย ไปศึกษาพระพุทธศาสนาที่ศรีลังกา กลับมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสุโขทัย เขียนเป็นแผนภาพเส้นทางได้ดังนี้

สุโขทัย --> เมืองพัน --> อินเดีย --> ลังกา --> สุโขทัย

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีสมัยสุโขทัย เช่น *สัทธรรมอันตรธาน ๕ และทศพิธราชธรรม* พบในจารึกนครชุม *สวรรค์* พบในจารึกปู่ขุนจิตขุนจอด *ไตรลักษณ์* พบในจารึกเจ้าธรรมรังสี *ภูมิสาม* พบในหนังสือเตภูมิกถา เป็นต้น

๔.๕ ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยล้านนา

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยล้านนา พระพุทธศาสนาในล้านนาระยะแรกนี้ได้สืบทอดพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มาจากหริภุญชัย เมื่อพระยามังราย สร้างเมืองใหม่ชื่อว่า “นพบุรีศรีนครเชียงใหม่” ได้สร้างวัดเชียงมั่น ที่เดิมเป็นตำหนักของพญามังราย เพื่อประดิษฐานพระแก้วขาว ได้สร้างเจดีย์วัดกู่คำ วัดกาดโถมที่เวียงกุมกาม และบูรณปฏิสังขรณ์วัดหลายแห่ง

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธสนาในสมัยล้านนาแบ่งออกเป็น ๒ ช่วงเวลา ดังนี้

ช่วงที่ ๑ ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้เผยแผ่เข้ามาสู่อาณาจักรล้านนา สมัยพระเจ้ากือนาขึ้นครองราชย์ (พ.ศ.๑๘๙๘ – ๑๙๒๘) เป็นพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาที่เผยแผ่มาจากศรีลังกา ผ่านเมืองพัน มาอยู่ที่สุโขทัย ลังกาวงศ์สำนักรามัญ สมัยพระเจ้ากือนาได้ให้คนไปอาราธนาขึ้นมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอาณาจักรล้านนาด้วย พำนักอยู่ที่วัดสวนดอก ในจังหวัดเชียงใหม่ ได้ชื่อว่า ลังกาวงศ์สำนักรามัญ เขียนเป็นแผนภาพเส้นทางได้ดังนี้

กลังกาวงศ์สำนักรามัญ: เริ่มจากลังกา ->เมืองพัน->สุโขทัย->ลำพูน->เชียงใหม่ (วัดสวนดอก)

ช่วงที่ ๒ ในราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๐ พระสงฆ์ที่อยู่ในเมืองเชียงใหม่จำนวน ๒๕ รูป พร้อมด้วยพระสงฆ์ในแคว้นกัมโพช (ลพบุรี) จำนวน ๘ รูป และพระสงฆ์ชาวมอญจำนวน ๖ รูป รวมเป็น ๓๙ รูป ได้เดินทางไปเกาะลังกา และทำการอุปสมบทใหม่ทั้งหมด ได้เดินทางกลับมาเผยแผ่พระพุทธศาสนา ในกรุงศรีอยุธยา ศรีสัชนาลัย สุโขทัย และถึงเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. ๑๙๗๓ ได้พำนัก

อยู่ที่วัดป่าแดงหลวง ในจังหวัดเชียงใหม่ ได้ชื่อว่า สำนักสีหลหรือสายวัดป่าแดง เขียนเป็นแผนภาพเส้นทางได้ดังนี้

ลังกาวงศ์สำนักสีหล: เริ่มจากเชียงใหม่ -> ลังกา ->อยุธยา -> ศรีสัชนาลัย -> สุโขทัย -> ลำพูน -> เชียงใหม่ (วัดป่าแดง) -> พะเยา

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีสมัยสุโขทัย คือ หลักพุธธรรมในจารึกสมัยล้านนา *บุญกิริยาวัตถุ* และ*หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมหนังสือสมัยล้านนา* สมัยนี้มีพระเถระหลายรูปมีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎกและภาษาบาลี จึงสามารถนำเอาหลักพุทธธรรมในพระไตรปิฎกมาเขียนเป็นหนังสืออธิบายหลักธรรมได้อย่างพิสดารและลุ่มลึก

๔.๖ ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยอยุธยา

สมัยอยุธยาพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาได้มีอิทธิพลอยู่ในบริเวณนี้ และเผยแผ่ไปยังภูมิภาคต่าง ๆ ในประเทศไทย พ.ศ. ๒๒๙๕ สมัยของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศได้ส่งพระสงฆ์เถรวาทแบบลังกาจากอยุธยาไปฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในประเทศศรีลังกาด้วย และ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีสมัยอยุธยา คือ บุญกิยาวัตถุ บุคคลหาได้ยากสองอย่าง ทิศหก ทศพิธราชธรรม อิทธิบาทสี่ ศรัทธาสี่ พระรัตนตรัย คารวะหก ทศบารมี กุศลมูล อกุศลมูล เป็นต้น

๕. อภิปรายผล

ประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาได้พบว่าในพุทธศตวรรษที่สาม พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบอโศกจากอินเดียเข้ามาสุวรรณภูมิโดยใช้เส้นทางเดินเรือทะเล สันนิษฐานว่ามาขึ้นฝั่งที่บริเวณเมืองสะเทิมในเมียนมาร์หรือนครปฐมในไทย แล้วได้เผยแผ่ผ่านสมัยฟูนัน ทวารวดี และลพบุรี เมื่อได้วิเคราะห์จากสภาพทางภูมิศาสตร์แล้วจะเห็นว่าการเดินเรือจากอินเดียมาขึ้นฝั่งที่เมืองสะเทิมของประเทศเมียนมาร์นั้นมีความเป็นไปได้มากกว่าที่จะมาขึ้นฝั่งที่เมืองนครปฐมของไทย เหตุผลคือการขึ้นฝั่งที่เมืองสะเทิมเป็นเส้นทางที่ใกล้และสะดวกในการนำพระพุทธศาสนาเข้ามาในสุวรรณภูมิ หากมาขึ้นฝั่งที่นครปฐมต้องเดินทางไกลโดยผ่านทางช่องแคบมาละกา แล้ววกกลับมาขึ้นฝั่งที่เมืองนครปฐม หากมองจากสะภาพทางภูมิศาสตร์แล้วจึงเห็นได้ว่า กรณีมาขึ้นฝั่งที่นครปฐมจึงมีความเป็นไปได้น้อยกว่าการขึ้นฝั่งที่สะเทิม สอดคล้องกับความในคัมภีร์ สมันตปาสาทิกา วินัยปิฎกอรรถกถา ภาค ๑ หน้า ๘๓. คือ

“สุวณฺณภูมึ คนฺตฺวาน โสณุตฺตรา มหิทฺธิกา
ปิสาเจ นิทฺธมิตฺวาน พฺรหฺมชาลํ อเทสิสุนฺติ”

“พระโสณะและพระอุตตระ ผู้มีฤทธิ์มาก ไปสู่สุวรรณภูมิ ปราบพวกปีศาจแล้ว ได้แสดงพรหมชาลสูตร”

ส่วนพระพุทธศาสนามหายาน ได้เผยแผ่จากอินเดียเข้าสู่สุวรรณภูมิโดยเส้นทางเดินเรือทะเล ขึ้นฝั่งบริเวณแหลมมาลายู เผยแผ่เรื่อยมาถึงสมัยอาณาจักรศรีวิชัย อาณาจักรขอม เข้าสู่ประเทศ

ไทยในสมัยลพบุรี เนื่องจากได้พบหลักฐานทางโบราณคดี เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และ จารึกหลักพุทธธรรม ทั้งของนิกายเถรวาทและนิกายมหายาน ตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก สอดคล้องกับความเห็นของ สุภัทรดิศ ดิศกุล คือ *"เกาะชวาใน พ.ศ. ๑๓๒๕ อาจารย์จากแคว้นเบงกอลของอินเดีย ได้สร้างรูปพระมัญชุศรีโพธิสัตว์ขึ้นที่เกลุรัก ความเชื่อในพระมัญชุศรีโพธิสัตว์นี้เกิดขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๖ เนื่องจากในคัมภีร์พระพุทธศาสนานิกายมหายานมีชื่อพระมัญชุศรีโพธิสัตว์ปรากฏอยู่ในสัทธรรมปุณฑรีกสูตร เป็นช่วงเวลาที่ความคิดแบบมหายานพัฒนาขึ้นอย่างสมบูรณ์แล้วในอินเดีย เมื่อพระพุทธศาสนามหายานได้เผยแผ่เข้ามาสู่อาณาจักรศรีวิชัยก็ได้มีกลุ่มคนที่เลื่อมใสศรัทธา จึงสร้างรูปพระมัญชุศรีโพธิสัตว์ที่เป็นสัญลักษณ์ฝ่ายปัญญาขึ้นไว้เพื่อเคารพบูชา มีหน้าที่คุ้มครองนักปราชญ์ สำหรับงานพุทธศิลป์ทั่วไป พระมัญชุศรีโพธิสัตว์มักปรากฏคู่กับพระสมันตภัทรโพธิสัตว์ โดยพระมัญชุศรีอยู่บนสิงโตเขียว ส่วนพระสมันตภัทรอยู่บนช้างสีขาว"* (สุภัทรดิศ ดิศกุล :๒๕๓๕:๔๔)

.

๖. สรุปผลการวิจัย

ผลของการวิจัยนี้ทำให้เห็นอิทธิพลของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ด้านภูมิศาสตร์ วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ล้านนา อยุธยา ซึ่งเป็นรากฐานก่อให้เกิดวัฒนธรรมประเพณีดีงามในสังคมไทยตั้งแต่สมัยโบราณเรื่อยมาจวบจนปัจจุบัน

๗. ข้อเสนอแนะ

หน่วยงานภาครัฐด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ควรนำผลวิจัยนี้ไปเป็นข้อมูลประกอบการจัดทำแผนศึกษาด้านประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ในประเด็นที่ยังไม่สามารถหาข้อสรุปได้อย่างชัดเจน ควรมีการจัดทำสื่อเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เผยแพร่ในสื่อต่าง ๆ สร้างเครือข่ายความร่วมมือ ภาครัฐ เอกชน องค์กรในท้องถิ่น สถาบันการศึกษา และภาคประชาชน เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ด้านประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานโบราณคดีสมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ล้านนา อยุธยา และ สมัยอื่น ๆ อีก

เอกสารอ้างอิง

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (๒๕๑๙) **ตำนานมูลศาสนา**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

จำนงค์ ทองประเสริฐ. (๒๕๕๔) **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์.** พิมพ์ครั้งที่ ๓ . กรุงเทพฯ: สหธัมมิก.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (๒๕๓๑**). พระพุทธศาสนาในอาเซีย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. .

สันติ เล็สุขุม**.** (๒๕๕๕). **ศิลปะสุโขทัย,** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.

สุภัทรดิศ ดิศกุล**. (**๒๕๓๕) **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ. ๒๐๐๐.**กรุงเทพฯ : รุ่งแสงการพิมพ์.

อัธยา โกมลกาญจน์. (๒๕๔๕) **พระพุทธศาสนาบนแผ่นดินไทย,** กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (๒๕๖๐), **อรรถกถาภาษาไทย พระวินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา ภาค ๑**

พระพุทธโฆสเถระ รจนา, ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๖๐.

Cultural Geography : History, Propagation Routes of Buddhism, and Principles of Buddhadhamma in Thailand

Asst. Prof. Dr. Taweesak Tongtip[1] Mr. Chanit Chooluen[2]
Phrabidega Supot Tapasilo [3] Dr. Sahathaya Viset[4]
Asst. Prof. Dr. Thanoo Srithong[5]

[1]Lecturer, Buddhism Program, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Surin Campus, Thailand. E-mail taweesakmcu@gmail.com
[2]Lecturer, Buddhism Program, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Pattani Buddhist College, Thailand. E-Mail : kun_kuna_๒๕๕๔@hotmail.com
[3]Lecturer, Buddhism Program, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Ubonratchathani Campus, Thailand. E-mail Bob2529@gmail.com.
[4]Lecturer, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Payao Campus, Thailand E-mail kungwises@hotmail.co.th
[5]Lecturer, Teaching English Program, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Surin Campus, Thailand. E-mail: srithong_thanoo@yahoo.co.th

Abstract

The objectives of this research were to study the history, propagation routes of Buddhism, and principles of Buddhadhamma appeared in archaeological evidences in Dvaravati, Srivichai, Lop Buri, Sukhothai, Lan Na, and Ayuttaya periods. It was a qualitative research. The data collection consisted of studying related documents, observation, interview, and group discussion. The results were found that:

Theravada Buddhism from India was propagated from India to Suvannabhumi by sea. It was presumed that the land was either Satherm in Myanmar or NakhonPathom in Thailand, then continued to Funan, Thawarawadee, and Lop Buri. And Mahayana Buddhism was spread to Suvannabhumi by sea and landed at Malayu Peninsula and continued spreading to the kingdoms of Srivijaya, Khmer, and Thailand in Lop Buri period. Therefore, Theravada and Mahayana Buddhism had continued to prosper till Sukhothai Period. When Mahayana Buddhism had declined its influence, Pagan Buddhism and Lankan Buddhism came to prosper and spread to Lanna Kingdom. And when the Pagan Buddhism had degenerated, the Lankan Buddhism got its influence in Ayutthaya period and had continued to the present time.

The principles of Buddhadhamma appeared in the archaeological evidences in Thailand in the periods of Thawarawadee, Srivijaya, Lop Buri, Sukhothai, Lanna, and Ayutthaya were Ariyasacca 4 (the Four Noble Truths), Punnakiriyavatthu 10 (the ten Bases of Meritorious Action), Rattanattaya (the Triple Gem), Sacca (the Truth), Caga (Liberality), Saddhama-antaradhan 5, Rajadhamma 10 (ten virtues of a ruler), Tilakkhana (the Three Characteristics), Niraya (Hell), Sagga (Heaven), Mangala 38 (thirty-eight blessings), Nibbana (the supreme goal of Buddhism), Dullabha-puggala 2 (two rare persons), Disa 6 (six directions), Rajadhamma (ten virtues of a ruler), Iddhipada (four paths of accomplishment), Saddha 4 (four faith), Tilakkhana (the Three Characteristics), Puja 2 (two acts of worship), Garava 6 (six reverence), Parami 10 (ten perfections), Kusalamula 3 (the three Wholesome Roots), and Akusalamula 3 (the three unwholesome Roots).

Keywords: History, Principles of Buddhadhamma, Propagation Routes of Buddhism,

1. Introduction

The geography and culture of Buddhism that appear in different parts of Thailand today reflect the importance of Buddhism to the way of life of the people living in this area. From the study of historical traces and the propagation of Buddhism in the reign of various kingdoms such as Dvaravati, Srivijaya, Lop Buri, Sukhothai, Lanna and Ayutthaya, Buddhism has been propagated to this area since the 3rd Buddhist century. There were two main Buddhist sects existed in Thailand i.e. Theravada and Mahayana Buddhism. This is divided into 4 periods (Athaikon, Kanchan, 2002, pp. 51-54) as follows:

1) The period of Ashoka Theravada Buddhism (BC 308); After Ashoka the Great had sponsored the 3rd Buddhist Council in India, Phra Moggalliputtatissa Thera sent the Buddhist missionary monks, Phra Sona and Phra Uttara, to disseminate Buddhism in Suvarnabhumi

2) The period of Mahayana Buddhism (AD 459-675); Khmer kingdom accepted Mahayana Buddhism from Srivijaya in the reign of the first Suriyavoraman and enlarged to the ranges of Chao Phaya River and Khong River. But the main Buddhism in this period was Theravada Buddhism of the Mon people.

3) The period of Pagan Buddhism (AD 1057); Due to the prosperity of Pagan Kingdom, Thai people were influenced by Pagan Buddhism from the North to Sukhothai.

4) The period of Lankan Theravada Buddhism (AD 1257); There were both Theravada and Mahayana Buddhism in the time of Pho Khun Si Inthrathit of Sukhothai. When King Ramkhamhaeng the Great governed Sukhothai from AD 1279-1299, he invited the Buddhist monks from Nakhon Si Thammarat to spread Lankan Theravada Buddhism in Sukhothai. Then Theravada and Mahayana Buddhism gradually dissolved. It can be said that various traditions and cultures of Thailand, Myanmar, Cambodia, and Laos have been derived from Lankan Theravada Buddhism.

Therefore, the researchers are interested in studying Cultural Geography on History, Propagation Routes of Buddhism, and Principles of Buddhadhamma in Thailand which derived from Dvaravati, Srivijaya, Lop Buri, Sukhothai, Lan Na, and Ayutthaya Kingdoms. The results of this research will bring benefits to the people in society in terms of values of Buddhism, including the identity of the nation. It helps to encourage Thai people to more learn, preserve, and practice according to the principles of Buddhism.

2. Research Objectives

This research consisted of three objectives:

2.1 To study the history,Propagation Routes, and Principles of Buddhadhammain Dvaravati and Srivichai periods

2.2 To study the history, Propagation Routes, and Principles of Buddhadhamma in Lop Buri period

2.3 To study the history, Propagation Routes, and Principles of Buddhadhamma in Sukhothai and Lan Na periods

2.4 To study the history, Propagation Routes, and Principles of Buddhadhamma in Ayutthaya period

3. Research Methodology

This research was a qualitative research. Data collection was done by studying from the Buddhist scripture. The field study was done by collecting from archaeological evidences which appeared in the propagation routes of Buddhism in Thailand, Dvaravati, Srivijaya, Lop Buri, Sukhothai, Lan Na, and Ayutthaya.

3.1 The research instruments consisted of observation, interview, and focus group discussion. The observation form was consisted of two parts; part one carried eight issues of observation i.e. series number, founded archaeology, type of archaeology, age, place, keeping, and summary detail; part two carried the other remarks. The interview form was consisted with three parts; part one concerned with

the informants' general information; part two carried three main contents of questions on history, propagation routes, and archaeological evidence; part three carried the additional information. The focus group discussion form consisted of three parts; part one concerned with the general information of the participants; part two concerned with views and comments of the participants; part three carried the additional view.

3.2 Data Collection

The following were the stages of data collection:

3.2.1 Documentary studies were collected from different sources such as books, research works, and websites, etc.

3.2.2 The observation stage was done by the researchers at the archeological places in Thailand, Dvaravati, Srivijaya, Lop Buri, Sukhothai, Lan Na, and Ayutthaya.

3.2.3 In the stage of interview, the researchers interviewed scholars of Buddhist history, on three main questions i.e. the history, the propagation routes, and the archeological evidences in Thailand, Dvaravati, Srivijaya, Lop Buri, Sukhothai, Lan Na, and Ayutthaya.

3.2.4 For focus group discussion, all informants were invited to participate in a discussion forum in order to obtain the data of their views and comments on three main questions i.e. the history, the propagation routes, and the archeological evidences in Thailand, Dvaravati, Srivijaya, Lop Buri, Sukhothai, Lan Na, and Ayutthaya.

3.3 Data Analysis

Data analysis was done by content analysis through descriptive presentation obtained from the documentary studies, observation, interview, and focus group discussion. It was presented according to the research objectives.

4. Research Results

The results were presented according to the research objectives as follows:

4.1) History, propagation routes, and principles of Buddhadhamma in the period of Dvaravati were found that;

4.1.1) Buddhism in Dvaravati period was formerly known as Funan Kingdom which covered the ranges of Chao Phraya River in the central Thailand and the Mekong River including the Khmer Rouge, Laos, and Vietnam.

4.1.2) The propagation routes of Buddhism in Dvaravati period had been traced by archaeological evidences in various places in Thailand such as the

Pallava inscription of Pali language on the Buddha amulet 1 (Mettayako) in the 11th - 12th Buddhist centuries, discovered at the U-Thong National Museum, Pallava inscription of Pali language on the Buddha amulet 2 (Sariputto) in the 11th - 12th Buddhist centuries, discovered at the eleventh pagoda in U-Thong Ancient museum, and Pallava inscription of Pali language on the Buddha amulet 6 (Punnosunaparanto) in the 11th-12th Buddhist century in Suphan Buri Province.

4.1.3) The Buddhist principles that appeared in the archaeological evidence of the Dvaravati period during the 12th-16th centuries were as follows; 1) the Four Noble Truth (Ariyasacca 4) found in the inscription Dhammacakca in Nakhon Pathom province, 2) the Bases of Meritorious Action (Punnakiriyavatthu 10), found in the inscription of Ruesi Khao Ngu Cave in Ratchaburi Province, 3) the Triple Gem, found in the inscription of the baked clay Buddha amulet at Wat Khok Mai Den in Nakhon Sawan Province, 4) the Bases of Meritorious Action (Punnakiriyavatthu 10), found in the inscription of Wat Chan Thuk in 12th century in Nakhon Ratchasima, 5) the inscription on the baked clay Buddha amulet of Muang Fa Dad Soong Yang 1 at Kamalasai District, Kalasin province, 6) the Triple Gem, found in the inscription of Nern Sa Bua in Srimahosot District, Prachin Buri, 7) The Four Noble Truths (Ariyasacca 4), found in the inscription of Ye Dhamma at Srithep District, SuratThani province, aging in the 12th Buddhist century, and 8) the inscription of Ye Dhamma on the clay Stupa at Yarang, Pattani province, aging in the 12th Buddhist century.

4.2) History, propagation routes, and principles of Buddhadhamma in the period of Srivijaya were found that;

4.2.1) Buddhism in Srivijaya period was in the 13th Buddhist century. This area was once inhabited by ancient Malayu people, set up by the Sailen dynasty. It covered the areas from Malayu Cape, Sumatra Island, Java Island, Malacca Strait, Sunda Strait, and the most Southern Thailand up to present Surat Thani.

4.2.2) The evidences of propagation routes of Buddhism in Srivijaya period was found in Phra Borommathat Chaiya, Chaiya District, Surat Thani province aging around the 13th -14th Buddhist centuries, Wat Phra Boromthat, Muang District, Nakhon Si Thammarat, Wat Khian Bang Kaew, Khao Chaison District, Phattalung Province, built in 940 C.E., the raw clay amulet in Stupa at Khao Nui cave in Trang province around the 13th-14th centuries, the raw clay amulet in Pattani Province around the 12th century, the reclining Buddha of Wat Koohapimuk (Wat Tham) in Yala province, built in 757 C.E.

4.2.3) The Buddhist principles that appeared in the archaeological evidences of the Srivijaya period were as follows; 1) the Bases of Meritorious Action

(Punnakiriyavatthu 10), found in the inscription of Wat Semamiang,Wiengsak sub-district, Mueang district, Nakhon Si Thammarat province, aging in 775 C.E., the Four Noble Truth (Ariyasacca 4) found in the inscription of the raw clay amulet in Stupa at Khao Nui in Trang province, aging around 13th – 14th Buddhist centuries.

4.3) History, propagation routes, and principles of Buddhadhamma in the period of Lop Buri were found that;

4.3.1) Buddhism in Lop Buri Period was Theravada Buddhism, derived from Dvaravati and Mahayana Buddhism from Khmer. Thus, the two sects of Buddhism flourished along with Brahmanism which had been existed. In 18thBuddhist century, King Jayavarman VII built many Buddhist temples, castles, and Buddha statues in Mahayana Buddhism. He also built Prasat Ta Prohm as a monastic university. There were 18 head teachers of the Buddhist monks and 2,740 deputy teachers. The prince was sent to study Theravada Buddhism in Sri Lanka and was ordained at the Wat Mahavihara in Sri Lanka. At the last part of the century, Brahmanism - Hinduism and Mahayana Buddhism were declined, But Theravada Buddhism had been continued prospering to the present time.

4.3.2) The evidences of propagation routes of Buddhism in Lop Buri period were as follows;1) Phra Chai Buddhamahanat and Bodhisattva Avalokiteshvara, found at Prasat Muang Sing in Kanchanaburi province, built in the time of King Jayavarman VII in the 8th Buddhist century, 2) the statues of the radiant Bodhisattva Avalokiteshvara, Bodhisattva Avalokiteshvara with four hands, Phra Chai Buddhamahanat and Phra Nang Pratchayaparamita at Prasat Kamphaenglaeng in Wat Kamphaeng Lang or Wat Thep Prasat Silalaeng, Tha Lab sub-district, Muang District, Phetchaburi province, 3) nine Aggisala along the Rajamagga from Prasat Ta Muen Tot to Prasat Hin Pimai, 4) Arogayasala in Mahayana Buddhism, found in Surin, Buri Ram, and Nakhon Ratchasima, 5) Si Mahosot Ancient Town, found at Si Mahosot District, Prachinburi Province.

4.3.3) The Buddhist principles that appeared in the archaeological evidences of the Lop Buri period were as follows; 1) the Bases of Meritorious Action (Punnakiriyavatthu 10), found in the inscription of Wat Khoi, Banmi sub-district, Lop Buri province, the Octagonal pillar-Inscription in Lop Buri province, the inscription on the base of Standing Buddha statue at Wat Mahathat in Lop Buri province, the inscription of Wat Don Kaow in Lamphun province, 2) the Triple Gem, found in the inscription of Nern Sa Bua in Prachinburi province, 3) the Recollection of the Buddha (Buddhanussati), found in the inscription of the second Prasat Hin Pimai in Nakhon Ratchasima Province.

4.4) History, propagation routes, and principles of Buddhadhamma in the period of Sukhothai were found that;

4.4.1) Buddhism in the earlier Sukhothai period was Mahayana and Theravada Buddhism, including Brahmanism due to the influence of Khmer empire.

By the beginning of 18th Buddhist century, the traditional Theravada Buddhism had been flourished in the reign of Pho Khun Si Inthrathit, then Lankan Theravada Buddhism came into Thailand by the invitation of Por Khun Ramkhamhaeng to stay in Wat Pa, called Aranyavasi Section (Santi Leksukhum: 2555, p 10-12)

4.4.2) The propagation routes of Buddhism in Sukhothai were divided into 2 phases as follows:

Phase 1;In the reigns of Pho Khun Si Inthrathit and Pho Khun RamKhamhaeng around the late18th Buddhist century, Buddhism was disseminated to Sri Lanka, Nakhon Srithammarat, and Sukhothai as shown in the route diagram

Sri Lanka --► NakhonSrithammarat --► Sukhothai

Phase 2; In the reigns of PhayaLoethai and PhayaLithai in the late 19th Buddhist century, Buddhist monks from Sukhothai went to Muang Pan via India to study in Sri Lanka and came back to Sukhothai as shown in the route diagram

Sukhothai --► Muang Pan --► India --► Sri Lanka --► Sukhothai

4.4.3) The Buddhist principles that appeared in the archaeological evidences of the Lop Buri period were as follows; 1) the Vanish 5 (Antaradhan 5) and the Ten Virtues of a Ruler (Rajadhamma 10), found in the inscription of Nakhon Chum, 2) the Haven (Sagga), found in the inscription of Poo Khun Chit Khun Chod, 3) the Three Characteristics (Tilakkhana), found in the inscription of Chao Thamma Rangsi, 4) the Three Existence (Bhumi 3), found in the book of Tebhumikatha.

4.5) History, propagation routes, and principles of Buddhadhamma in the period of Lan Na were found that;

4.5.1) Buddhism in Lan Na period had inherited Theravada Buddhism from Haripunchai. When Phraya Mang Rai had created a new city, named "Nop Buri Srinakhon Chiang Mai", he also built Wat Chiang Mun for keeping Phra Kaow Khau, Wat Ku Kham, and Wat Kard Tom in Wiang Kumkarm.

4.5.2) The propagation routes of Buddhism in Lan Na were divided into 2 phases as follows:

Phase 1; By the beginning of 20th Buddhist century, Lanka Wong Buddhism was spread to Lan Na kingdom in the reign of Phra Chao Kue Na through Muang Pan, Sukhothai, Lamphum, and Chiang Mai as shown in the route diagram

Lanka - - ▶ Muang Pan - - ▶ Sukhothai - - ▶ Lamphum - - ▶ Chiang Mai

Phase 2; In the last 20th Buddhist century, 25 monks in Chiang Mai, 8 monks in Lop Buri and 6 Mon monks went to renew their ordination in Sri Lanka and came back to disseminate Buddhism in Ayutthaya, Srisatchanalai, Sukhothai, and Chiang Mai as shown in the route diagram

Sri Lanka - - ▶ Ayutthaya - - ▶ Srisatchanalai - - ▶ Sukhothai - - ▶ Chiang Mai

4.5.3) The Buddhist principles that appeared in the archaeological evidences of the Lan Na period were the Bases of Meritorious Action (Punnakiriyavatthu 10) and various principles found in different books.

4.6) Buddhism in Ayutthaya was the Lankan Theravada Buddhism. In 1209 C.E. Somdet Phra Chao Yu Hua Borommakot sent Thai Buddhist monks to revive Buddhism in Sri Lanka. The principles of Buddhadhamma found in the archeological evidences were as follows; the principles of Buddhamma reflected in the purposes of construction and establishment temples by kings were Dullabha-puggala 2 (rare persons), Disa 6 (six directions), Rajadhamma 10 (ten virtues of a ruler); the principles of Buddhamma reflected in the architectures were Iddhipada 4 (four paths of accomplishment), Saddha 4 (faith); the principles of Buddhamma reflected in the sculptures were Buddhaguna 3 (qualities of attributes of the Buddha), Puja 2 (acts of worship), Garava 6 (reverence); and the principles of Buddhamma reflected in the paintings and in the literatures were Parami (perfections).

5. Discussion

The history of Buddhism had been found in the third century spreading from India to Suvarnabhumi by sea, then to the kingdoms of Funan, Dvaravati, and Lop Buri. It is assumed that the land is located in the city of Satherm in Myanmar or Nakhon Pathom in Thailand. When analyzed from a geographic perspective, it is evident that navigating from India ashored in Myanmar's Satherm Province is more

possibility than Nakhon Pathom in Thailand. The reason is that the land at Satherm is near and convenient way to bring Buddhism into Suvarnabhumi. If it comes to Nakhon Pathom, it must make a tour to travel far through the Malacca Strait, then back to shore at Nakhon Pathom. Therefore, it would be more possible to land at Satherm than Nakhon Pathom. This is agreed to the statements in the scripture of Samantapasadika, Vinayapitaka Atthakatha (p. 83) that;

"Suvannabhumim Gantava Sonuttara Mahitthika
Pisace Niddhamittavana Brammajalam Adesisunti"

"Phra Sona and Phra Uttara who have much power had gone to Suvarnabhumi to kill the demons and then preached the Brammajala Sutta"

Mahayana Buddhism was enlarged from India to Suvarnabhumi by sea and landed at the Malayu Peninsula. Then it was spread to the kingdoms of Srivijaya, Khmer, and Lop Buri, evidenced by various archeologies such as ancient sites, antiques, arts and inscriptions of both Theravada and Mahayana sects. This is agreed to the view of Supattharadit Dissakun that Java Island in 782 C.E., a teacher from Bengal, India, created a statue of Phra Manchusi Bodhisattava at Kelurak. This was occurred in the 6th Buddhist century. In the Mahayana Buddhist scriptures, the name of Phra Manchusi Bodhisattava appeared in Saddhampuntharika Sutta. It was a time when Mahayana ideas had completely developed in India. When Mahayana Buddhism was propagated into Srivijaya Kingdom, the people who had believed in Mahayana created a statue of Phra Manchusi Bodhisattava for being a symbol of wisdom to worship. The Bodhisattava had a duty to protect the philosophers. For the general Buddhist arts, Phra Manchusi Bodhisattava usually appeared in the same time with Phra Smantbhaddhara Bodhisattava. Phra Manchusi Bodhisattava sit on the green lion, but Phra Smantbhaddhara Bodhisattava sit on the white elephant. (Supattharadit Dissakun : 1992 : 44)

6. Conclusion

The finding of the research reveals the influence of Buddhism in Thailand on the aspects of the Buddhist history, the Buddhist propagation routes, and the principles of Buddhathamma appeared in the archeological evidences in the periods of Davaravati, Srivijaya, Lop Buri, Sukhothai, Lan Na, and Ayutthaya.

7. Recommendations

The history, dissemination, and principles of apparent Buddhadhamma in the archeological evidences in Thailand which were found by the researchers can be implemented to design the plan of learning Buddhism by Government agencies, archeology and history.

References

Atthaya Komonlakarn. (2002). *Buddhism in Thailand.* Bangkok: Aksorncharoenthat.

ChamnongThongprasert. (2011). *History of Buddhism in Southeast Asia*. 3rd Ed. Bangkok: Sahadhammik.

Damrongrachanuphap. (1976). *Legend of Religions*. Bangkok: Fine Arts Department.

Mahachulalongkornrajavidyalaya University. (2017). *Atthakatha, Vinaya Pitaka, Samantapasadika 1. (Thai Version).* Bangkok: Mahachulalongkorn Press.

Phra Debvedhi (Prayut Payutto) (1988). *Buddhism in Asia.*4th Ed. Bangkok: Mahachulalongkorn Press.

Santi Leksukhum. (2012). *Sukhothai Arts.* Bangkok: Muangboran.

Supattharadit Dissakun. (1992). *Southeast Asian History to B.E. 2000*. Bangkok: Rungsaeng Printing.

ภาคผนวก ข
ภาพกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑. จัดสัมมนา เรื่อง ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม : ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมในประเทศไทย จัดขึ้นที่ มจร. วิทยาเขตสุรินทร์ วันพุธที่ ๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๙ ***๑) ผศ.ดร. บัญญัติ สาลี*** อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ***๒) นางสาวเบญจพร สารพรม*** หัวหน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสุรินทร์

๒. จัดโครงการ ***"สิกขาจากริก"*** ภูมิศาสตร์วัฒนธรรมพุทธฯ ในประเทศไทย กัมพูชา และเมียนมาร์

๓. ใช้จัดการเรียนการสอนรายวิชา ประวัติพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาเถรวาท และพระพุทธศาสนามหายาน และวิชาที่สัมพันธ์ หลักสูตรปริญญาตรีและปริญญาโท ที่เปิดสอน มจร. วิทยาเขตสุรินทร์

ภาคผนวก ค

ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้ และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการ และผลที่ได้รับจากโครงการ

วัตถุประสงค์	กิจกรรมที่วางแผนไว้	กิจกรรมที่ได้ดำเนินการ	ผลที่ได้รับจากโครงการ
๑. เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่ภูมิศาสตร์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา และวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีในสมัยทวารวดีและศรีวิชัย	- ประชุมเตรียมความพร้อมของคณะนักวิจัยโครงการย่อย - กำหนดประเด็นวิจัย กิจกรรมการวิจัย แนวทางในการทำวิจัย และ แผนงานทำงานวิจัย - เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	- คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและรายรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องตามที่วางแผนไว้โดยเก็บรวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ	- นำข้อมูลที่ได้มาจัดสัมมนาโดยให้นิสิตและผู้สนใจได้เข้าร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมในประเทศไทย - ได้ส่งเสริมและพัฒนานิสิตในหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต พุทธศาสตรมหาบัณฑิต ให้มีประสบการณ์เกี่ยวกับการวิจัยทางด้านพระพุทธศาสนา และ เป็นการบูรณาการงานวิจัยเข้ากับการจัดการเรียนการสอนในรายวิชาระเบียบวิธีวิจัยทางพระพุทธศาสนา ประวัติพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาเถรวาท และพระพุทธศาสนามหายาน - ได้เสริมสร้างความรู้ เพิ่มประสบการณ์ทางด้านพระพุทธศาสนา ทักษะในการเขียนวิทยานิพนธ์ บทความทางวิชาการให้กับนิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิตของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น
๒. เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่ภูมิศาสตร์	- ศึกษาและเก็บข้อมูลวิจัย ในพื้นที่ภาคกลาง ภาคใต้ ภาคตะวันออกเฉียง เหนือ ภาคเหนือ ประเทศกัมพูชาและ	- คณะผู้วิจัยลงพื้นที่ภาคสนามเก็บรวมรวมข้อมูลจากเอกสารจากการสังเกต	- นำข้อมูลที่ได้มาจัดสัมมนาโดยให้นิสิตและผู้สนใจได้เข้าร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมในประเทศไทย - ได้ส่งเสริมและพัฒนานิสิตในหลักสูตร

วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา และวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีในสมัยลพบุรี	เมียนมาร์ - ประชุมติดตามผลผลการดำเนินโครงการในระยะที่ ๑ - วิเคราะห์ประวัติศาสตร์เส้นทางการเผยแผ่และภูมิศาสตร์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย สมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ล้านนา อยุธยา และประชุมติดตามผลการดำเนินโครงการในระยะที่ ๒	และจากการสัมภาษณ์ ในพื้นที่ภาคกลาง ภาคใต้ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือ ประเทศกัมพูชาและเมียนมาร์	พุทธศาสตรบัณฑิต พุทธศาสตรมหาบัณฑิต ให้มีประสบการณ์เกี่ยวกับการวิจัยทางด้านพระพุทธศาสนา และ เป็นการบูรณาการงานวิจัยเข้ากับการจัดการเรียนการสอนในรายวิชาระเบียบวิธีวิจัยทางพระพุทธศาสนา ประวัติพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาเถรวาท และพระพุทธศาสนามหายาน - ได้เสริมสร้างความรู้ เพิ่มประสบการณ์ทางด้านพระพุทธศาสนา ทักษะในการเขียนวิทยานิพนธ์ บทความทางวิชาการให้กับนิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิตของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น
๓. เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่ ภูมิศาสตร์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา และวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีในสมัยสุโขทัย และล้านนา	- ศึกษาและเก็บข้อมูลวิจัย ในพื้นที่ภาคกลาง ภาคใต้ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือ ประเทศกัมพูชาและเมียนมาร์ - ประชุมติดตามผลผลการดำเนินโครงการในระยะที่ ๑ - วิเคราะห์ประวัติศาสตร์เส้นทางการเผยแผ่และภูมิศาสตร์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย สมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ล้านนา อยุธยา และประชุมติดตามผลการดำเนินโครงการในระยะที่ ๒	- คณะผู้วิจัยลงพื้นที่ภาคสนามเก็บรวมรวมข้อมูลจากเอกสาร จากการสังเกต และจากการสัมภาษณ์ ในพื้นที่ภาคกลาง ภาคใต้ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือ ประเทศกัมพูชาและเมียนมาร์	- นำข้อมูลที่ได้มาจัดสัมมนาโดยให้นิสิตและผู้สนใจได้เข้าร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมในประเทศไทย - ได้ส่งเสริมและพัฒนานิสิตในหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต พุทธศาสตรมหาบัณฑิต ให้มีประสบการณ์เกี่ยวกับการวิจัยทางด้านพระพุทธศาสนา และ เป็นการบูรณาการงานวิจัยเข้ากับการจัดการเรียนการสอนในรายวิชาระเบียบวิธีวิจัยทางพระพุทธศาสนา ประวัติพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาเถรวาท และพระพุทธศาสนามหายาน - ได้เสริมสร้างความรู้ เพิ่มประสบการณ์ทางด้านพระพุทธศาสนา ทักษะในการเขียนวิทยานิพนธ์ บทความทางวิชาการให้กับนิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิตของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

๔. เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่ ภูมิศาสตร์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา และวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีในสมัยอยุธยา	- ศึกษาและเก็บข้อมูลวิจัย ในพื้นที่ภาคกลาง ภาคใต้ ภาคตะวันออกเฉียง เหนือ ภาคเหนือ ประเทศกัมพูชาและเมียนมาร์ - ประชุมติดตามผลผลการดำเนินโครงการในระยะที่ ๑ - วิเคราะห์ประวัติศาสตร์เส้นทางการเผยแผ่และภูมิศาสตร์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย สมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ล้านนา อยุธยา และประชุมติดตามผลการดำเนินโครงการในระยะที่ ๒ - เขียนรายงานการวิจัยฉบับร่าง และฉบับร่างสมบูรณ์ เขียนบทความวิจัยเผยแพร่ในการประชุมวิชาการระดับชาติและนานาชาติ	- คณะผู้วิจัยลงพื้นที่ภาคสนามเก็บรวมรวมข้อมูลจากเอกสาร จากการสังเกต และจากการสัมภาษณ์ ในพื้นที่ภาคกลาง ภาคใต้ ภาคตะวันออกเฉียง เหนือ ภาคเหนือ ประเทศกัมพูชาและเมียนมาร์	- นำข้อมูลที่ได้มาจัดสัมมนาโดยให้นิสิตและผู้สนใจได้เข้าร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมในประเทศไทย - ได้ส่งเสริมและพัฒนานิสิตในหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต พุทธศาสตรมหาบัณฑิต ให้มีประสบการณ์เกี่ยวกับการวิจัยทางด้านพระพุทธศาสนา และ เป็นการบูรณาการงานวิจัยเข้ากับการจัดการเรียนการสอนในรายวิชาระเบียบวิธีวิจัยทางพระพุทธศาสนา ประวัติพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาเถรวาท และพระพุทธศาสนามหายาน - ได้เสริมสร้างความรู้ เพิ่มประสบการณ์ทางด้านพระพุทธศาสนา ทักษะในการเขียนวิทยานิพนธ์ บทความทางวิชาการให้กับนิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิตของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น - ผลการวิจัยใช้ประโยชน์ในการจัดโครงการ ***"สิกขาจากริก"*** ภูมิศาสตร์วัฒนธรรมพุทธฯ ในประเทศไทย กัมพูชา และเมียนมาร์ - ผลการวิจัยได้พิมพ์เผยแพร่ในการประชุมวิชาการระดับชาติและนานาชาติด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๖๑ (The 1st National and International Symposium on Humanities and Social Sciences: 1st HUSOC Symposium 2018) วันที่ ๒๘-๒๙ เมษายน พ.ศ. ๒๕๖๑ ณ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์

ภาคผนวก ง
ตัวอย่างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

๑. แบบบันทึกเก็บข้อมูลจากเอกสาร

ชื่อผู้อ่านและบันทึก.....

เพื่อการวิจัย เรื่อง : ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม : ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมในประเทศไทย สมัยทวารวดี ศรีวิชัย, ลพบุรี, สุโขทัย ล้านนา, อยุธยา

(สำหรับบันทึกการค้นคว้าจากเอกสารและข้อมูลในพื้นที่ภาคสนาม)

ชื่อเอกสารและสถานที่บันทึก (ใส่บรรณานุกรม)

.....

.....

.....

เนื้อหาที่พบ

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

(.....)

...../...../.....

แบบสังเกต

เพื่อการวิจัย เรื่อง ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม : ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมในประเทศไทย (สมัยทวารวดี ศรีวิชัย, ลพบุรี, สุโขทัย ล้านนา, อยุธยา) ซึ่งมีรายการบันทึกการสังเกตในการเก็บข้อมูลภาคสนาม ๘ ประเด็น คือ ๑) ลำดับ ๒) หลักฐานที่พบ ๓) รูปแบบศิลปะ ๔) ช่วงระยะเวลา ๕) สถานที่สำรวจพบ ๖) ปัจจุบันแสดงอยู่ที่ และ๗) รายละเอียดโดยสังเขป และ ๘)บันทึกเพิ่มเติมของผู้สังเกต **ดังนี้**

ลำดับ	หลักฐานที่พบ	รูปแบบศิลปะ	ช่วงระยะเวลา		สถานที่สำรวจพบ	ปัจจุบันแสดงอยู่ที่	รายละเอียดโดยสังเขป
			พุทธศตวรรษ	พ.ศ.			

บันทึกเพิ่มเติมของผู้สังเกต (ถ้ามี)

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

ชื่อผู้สังเกตและบันทึก.....

ที่สังเกต วัน/เดือน/ปี...../...../.....

แบบสัมภาษณ์

เพื่อการวิจัย เรื่อง ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม : ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมในประเทศไทย (สมัยทวารวดี ศรีวิชัย, ลพบุรี, สุโขทัย ล้านนา, อยุธยา)
(สำหรับสัมภาษณ์ นักวิชาการ)

ส่วนที่ ๑: เป็นข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์ (โดยผู้วิจัยเป็นผู้บันทึกก่อนการสัมภาษณ์)

ชื่อ - นามสกุล ของผู้ให้สัมภาษณ์.....

ตำแหน่งงานปัจจุบัน.....

สถานที่ทำงานปัจจุบัน .....

ส่วนที่ ๒ : เป็นข้อมูลเกี่ยวกับเนื้อหาที่สัมภาษณ์

๑) สัมภาษณ์ข้อมูล : ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัย (.....) สมัยทวารวดี (.....) ศรีวิชัย (.....) ลพบุรี (.....) สุโขทัย (.....) ล้านนา (.....) อยุธยา

พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ดินแดนอาณาจักร.....ตั้งแต่เมื่อไร

.....

.....

.....

.....

วิถีชีวิตผู้คนบริเวณนี้ก่อนพระพุทธศาสนาเข้ามาเป็นอย่างไร (ด้านสังคม/ การเมือง/ เศรษฐกิจ).....

.....

.....

.....

.....

ภายหลังพระพุทธศาสนาเข้ามาได้มีการเปลี่ยนอย่างไร (ด้านสังคม/ การเมือง/ เศรษฐกิจ)

.....

.....

.....

.....

.....

๒) สัมภาษณ์ข้อมูล : เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและหลักธรรมที่ปรากฏตามหลักฐานทางโบราณคดีในสมัย (.....) สมัยทวารวดี (.....) ศรีวิชัย (.....) ลพบุรี (.....) สุโขทัย (.....) ล้านนา (.....) อยุธยา

พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ดินแดนอาณาจักร.....โดยเส้นทางใด
.....
.....
.....
.....
.....

หลังจากเข้ามาสู่ดินแดนอาณาจักร.....ได้เผยแผ่ไปในที่ใดอีกบ้าง
.....
.....
.....
.....
.....
.....

ลักษณะการเผยแผ่เป็นอย่างไร
.....
.....
.....
.....
.....

ได้พบร่องรอยอะไรบ้างตามเส้นทางการเผยแผ่เหล่านั้น (โบราณสถาน/โบราณวัตถุ/ศิลปวัตถุ/วรรณกรรม/ประเพณี/พิธีกรรม)
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

ส่วนที่ ๓ : ข้อมูลเพิ่มเติมของผู้สัมภาษณ์ (ถ้ามี)

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

(.....)

ผู้สัมภาษณ์

...../...../.....

ภาคผนวก จ
รูปภาพกิจกรรมที่ดำเนินการวิจัย

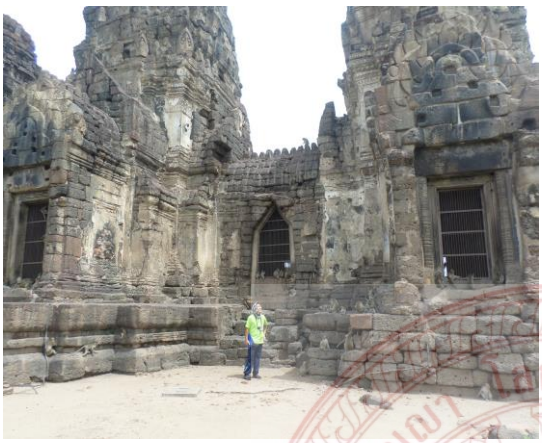

ภาพกิจกรรมที่ปรางค์สามยอด จ.ลพบุรี

ภาพกิจกรรมที่อุทยานประวัติศาสตร์ จ.สุโขทัย

ภาพกิจกรรมที่วัดเชียงมั่น จ.เชียงใหม่

ภาพกิจกรรมที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จ.นครศรีธรรมราช

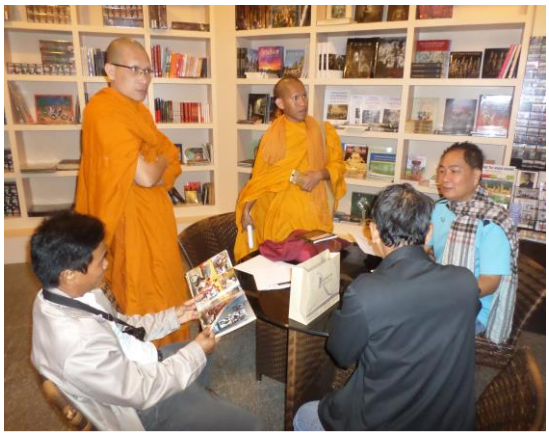

ภาพกิจกรรมที่พิพิธภัณฑ์เสียมเรียบประเทศกัมพูชา

ภาพกิจกรรมที่เมืองสะเทิมประเทศเมียนมาร์

ภาคผนวก ฉ
แบบสรุปโครงการวิจัย

สัญญาเลขที่ ว.๑๒๖/๒๕๕๙

ชื่อชุดโครงการ ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม :ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมในประเทศไทย

ผู้อำนวยการแผนงานโครงการ ผศ.ดร.ทวีศักดิ์ ทองทิพย์
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตสุรินทร์
โทรศัพท์ ๐-๔๔๕๑-๔๐๙๓, ๐-๔๔๕๑-๔๐๓๗, ๐๘-๑๗๒๕-๘๖๙๓,
โทรสาร ๐ –๓๓๕๑ – ๓๖๐๔, e-mail : taweesakmcu@gmail.com

๑. ความเป็นมาและความสำคัญ

ภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ตามภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศไทยในปัจจุบันได้สะท้อนให้เห็นความสำคัญของพระพุทธศาสนาต่อวิถีชีวิตของกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้ จากการศึกษาร่องรอยทางประวัติศาสตร์และเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยของอาณาจักรต่าง ๆ เช่น ทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ล้านนา และอยุธยา พบว่า พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามาสู่อาณาบริเวณนี้ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๓ เป็นต้นมา มารถสืบค้นข้อมูลได้ทั้งจากเอกสารวิชาการและจากหลักฐานทางโบราณคดี การศึกษาร่องรอยทางประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาที่เผยแผ่เข้ามาได้พบว่ามีอยู่ ๒ นิกายหลัก คือ นิกายเถรวาทกับนิกายมหายาน นักวิชาการได้แบ่งออกเป็น ๔ ยุค (อัธยา โกมลกาญจน์,๒๕๔๕, หน้า ๕๑-๕๔) ดังนี้

๑.๑ ยุคพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบอโศก (พ.ศ. ๒๓๕) ภายหลังจากพระเจ้าอโศกมหาราชทรงอุปถัมภ์การทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ในประเทศอินเดียแล้วพระโมคคัลลีบุตรติสสะเถระได้ส่ง สมณะทูตกลุ่มหนึ่งมีพระโสณะกับพระอุตตระ เป็นหัวหน้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในบริวณนี้สมัยนั้นเรียกว่าสุวรรณภูมิ

๑.๒ ยุคพระพุทธศาสนาแบบมหายาน (พ.ศ. ๑๐๐๒-๑๒๐๐) อาณาจักรขอมได้รับเอาพระพุทธศาสนาแบบมหายานมาจากอาณาจักรศรี สมัยของพระเจ้าสูริยวรมันที่ ๑ ได้เผยแผ่ขยายไปยังบริเวณแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและลุ่มแม่น้ำโขง แต่ปรากฏว่าไม่ได้มีอิทธิพลต่อชาวพุทธในดินแดนแถบนี้มากนัก เพราะชาวมอญได้นำพระพุทธศาสนาเถรวาทมาเผยแผ่ในดินแดนแถบนี้อย่างมั่นคงอยู่ก่อนแล้ว พระพุทธศาสนามหายานอยู่ได้ไม่นานก็หมดอิทธิพลลง เหลือไว้เพียงร่องรอยทางประวัติศาสตร์เท่านั้น

๑.๓ ยุคเถรวาทแบบพุกาม (พ.ศ. ๑๖๐๐) ยุคนั้นชาวพุกามได้เรืองอำนาจอยู่ในดินแดนทางตอนเหนือของไทย จึงพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบพุกาม ที่ชาวพุกามนับถือยู่ได้เผยแผ่เข้ามาเจริญแพร่หลายอยู่ในดินแดนทางตอนเหนือของไทยในช่วงเวลานั้น เรื่อยมาจนถึงสมัยสุโขทัยจึงลดอิทธิพลลงไป

๑.๔ พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ (ประมาณ พ.ศ. ๑๘๐๐) สมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ปฐมกษัตริย์แห่งอาณาจักรสุโขทัย พระพุทธศาสนาสมัยนี้มีทั้งนิกายเถรวาทและนิกายมหายาน เนื่องจากทั้งสองนิการเคยได้เผยแผ่อยู่ในบริเวณนี้มาแล้วก่อนหน้านี้ เมื่อพ่อขุนรามคำแหงมหาราชปกครองสุโขทัย พ.ศ. ๑๘๒๒-๑๘๔๒ ได้นิมนต์คณะสงฆ์เถรวาทแบบลังกาวงศ์จากเมืองนครศรีธรรมราชมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่สุโขทัยแล้วนิกายเถรวาทแบบมอญและมหายานก็ค่อย ๆ สลายตัวลงจนหมดอิทธิพลไปในพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ ประเทศต่าง ๆ เช่น ไทย เมียนมาร์ กัมพูชา และลาว ในปัจจุบันได้นับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์ จะเห็นว่าวัฒนธรรมและประเพณีของไทยส่วนใหญ่มีแหล่งกำเนิดจากพระพุทธศาสนา ส่งผลให้คนไทยส่วนใหญ่มีคุณลักษณะ คือ อ่อนน้อม ถ่อมตน มีเมตตา เสียสละ ยิ้มง่าย ไหว้สวย เป็นต้น พระพุทธศาสนาจึงเป็นสิ่งร้อยรวมวิถีชีวิตคนไทยส่วนใหญ่เข้าไว้ด้วยกัน

ดังนั้นคณะผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษาภูมิศาสตร์วัฒนธรรม เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา สมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ล้านนา และอยุธยา ผลของการวิจัยนี้จะก่อให้เกิดประโยชน์ คือ ทำให้คนในสังคมเกิดจิตสำนึก เห็นคุณค่าและมูลค่า ของพระพุทธศาสนา ที่มีต่อศิลปวัฒนธรรม และเอกลักษณ์ของชาติ แล้วช่วยกันส่งเสริม สนับสนุน ให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่เพื่อทำหน้าที่สร้างสรรค์สิ่งดีงามให้กับสังคมไทยและสังคมโลกสืบไป ผู้วิจัยเห็นถึงความสำคัญและประโยชน์ที่จะได้รับดังกล่าวจึงทำวิจัยในเรื่องนี้

๒. วัตถุประสงค์โครงการ

๒.๑ เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่ ภูมิศาสตร์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา และวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดี ในสมัยทวารวดี และศรีวิชัย

๒.๒ เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่ ภูมิศาสตร์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา และวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดี ในสมัยลพบุรี

๒.๓ เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่ ภูมิศาสตร์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา และวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีในสมัยสุโขทัย และล้านนา

๒.๔ เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่ ภูมิศาสตร์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา และวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดี ในสมัยอยุธยา

๓. ผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม :ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมในประเทศไทย มีผลของการวิจัยดังนี้

๓.๑ ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีสมัยทวารวดี

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยทวารวดี บริเวณดังกล่าวเคยเป็นอาณาจักรฟูนันที่มีอาณาเขตกว้างขวางครอบคลุมลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาภาคกลางของไทยและแม่น้ำโขงอัน

ได้แก่เขมรลาว และเวียดนามในปัจจุบัน

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยทวารวดีได้ปรากร่องรอยตามหลักฐานทางโบราณคดีในที่ต่าง ๆ ของไทย เช่น *จารึกอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี บนพระพิมพ์ ๑ (เมตเตยยโก)* มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ สำรวจพบที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอู่ทอง *จารึกอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี บนพระพิมพ์ ๒ (สารีปุตโต)* มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ – ๑๒ สำรวจพบที่เจดีย์หมายเลข ๑๑ เมืองโบราณอู่ทอง และ *จารึกอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี บนพระพิมพ์ ๖ (ปุณโณสุนาปรันโต)* มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ สำรวจพบพบที่เจดีย์หมายเลข ๑๑ เมืองโบราณอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีสมัยทวารวดีช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ เช่น *อริยสัจ ๔* พบในจารึกธรรมจักร (นครปฐม) อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม *บุญกิริยาวัตถุ* พบในจารึกถ้ำฤาษีเขางู อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี *พระรัตนตรัย* พบในจารึกพระพิมพ์ดินเผาวัดโคกไม้เดน อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ *หลักธรรมบุญกิริยาวัตถุ* พบในจารึกวัดจันทึก พุทธศตวรรษที่ ๑๒ อำเภอปาช่อง จังหวัดนครราชสีมา และจารึกบนพระพิมพ์ดินเผาเมืองฟ้าแดดสูงยาง ๑ อำเภอกมลาไส จังหวัดกาฬสินธุ์ *พระรัตนตรัย* พบในจารึกเนินสระบัว อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี *อริยสัจ ๔* พบในจารึกเยธมฺมาฯ เมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ และที่สำรวจพบในจารึก เย ธมฺมาฯ บนพระซุ้มศรีวิชัย ๑ อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ และ จารึก เย ธมฺมาฯ พบบนพระสถูปดินเผาเมืองยะรัง จังหวัดปัตตานี อายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นต้น

๓.๒ ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีสมัยศรีวิชัย

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยศรีวิชัย ประมานพุทธศตวรรษที่ ๑๓ บริเวณนี้เคยเป็นที่อยู่ของชาวมลายูโบราณ ตั้งขึ้นโดยราชวงศ์ไศเลนทร์ มีอาณาเขตคลุมพื้นที่ตั้งแต่แหลมมลายู เกาะสุมาตรา เกาะชวา ช่องแคบมะละกา ช่องแคบซุนดา และภาคใต้สุดของประเทศไทยขึ้นมาจนถึงจังหวัดสุราษฎร์ธานีในปัจจุบัน

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยศรีวิชัย พบร่องรอยของพระพุทธศาสนา เช่น พระบรมธาตุไชยา อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีอายุราวพุทธศตวรรษ ๑๓-๑๔ วัดพระบรมธาตุ อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช วัดเขียนบางแก้ว อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง สร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๔๘๓ พระสถูปพิมพ์ดินดิบเขานุ้ย เป็นภาษาบาลี อักษรหลังปัลลวะ ถ้ำเขานุ้ย จังหวัดตรัง มีอายุราวพุทธศตวรรษ ๑๓ - ๑๔ พระพิมพ์ดินดิบ จังหวัดปัตตานี มีอายุราวพุทธศตวรรษ ๑๒ พระพุทธไสยาสน์ วัดคูหาพิมุข (วัดถ้ำ) จังหวัดยะลา สร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๓๐๐ เป็นต้น

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีสมัยศรีวิชัย เช่น *บุญกิริยาวัตถุ* พบในจารึกวัดเสมาเมือง ตำบลเวียงศักดิ์ อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช มีอายุใน พ.ศ. ๑๓๑๘ *อริยสัจ ๔* พบในจารึกพระสถูปพิมพ์ดินดิบเขานุ้ย พบในถ้ำเขานุ้ย จังหวัดตรัง มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ – ๑๔ เป็นต้น

๓.๓ ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยลพบุรี ลพบุรีได้รับพระพุทธศาสนาเถรวาทจากทวารวดีและพระพุทธศาสนามหายานจากขอม จึงทำให้มีพระพุทธศาสนาสองนิกายที่เจริญรุ่งเรืองควบคู่กันไปกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู พุทธศตวรรษที่ ๑๘ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงสร้างพุทธสถาน ปราสาทต่าง ๆ และพระพุทธรูปจำนวนมาก ให้พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ทรงสร้างปราสาทตาพรมให้เป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์ มีพระมหาเถระเป็นอาจารย์ใหญ่อยู่ถึง ๑๘ รูป และอาจารย์รองลงมาถึง ๒,๗๔๐ รูป ทรงให้ราชกุมารเสด็จไปศึกษาพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทที่ประเทศศรีลังกา และผนวชที่วัดมหาวิหารในประเทศศรีลังกา ปลายยุคเมืองพระนคร ศาสนาพราหมณ์– ฮินดูและพระพุทธศาสนานิกายมหายานเสื่อมถอยลง คงเหลือแต่พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทที่เจริญรุ่งเรืองต่อมาจนถึงปัจจุบัน

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยศรีวิชัย พบร่องรอยของพระพุทธศาสนา เช่น พระชัยพุทธมหานาถ และ โพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมีอานุภาพ พบที่ปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี สร้างในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ในพุทธศตวรรษที่ ๘ พบประติมากรรมรูปเคารพ ๔ องค์ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมี พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสี่กร พระวัชรสัตว์นาคปรกหรือพระชัยพุทธมหานาถ และ พระนางปรัชญาปารมิตา ที่ปราสาทกำแพงแลง ที่วัดกำแพงแลงหรือวัดเทพปราสาทศิลาแลง ตำบลท่าราบ อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี พบอัคคิศาลาตามเส้นทางราชมรรคาจากปราสาทตาเมียนโตจมายังปราสาทหินพิมาย จำนวน ๙ แห่ง พบอโรคยาศาล ซึ่งเป็นพุทธศาสนสถานนิกายมหายานหลายแห่งในจังหวัด สุรินทร์ บุรีรัมย์ และนครราชสีมา พบพระพุทธรูปนาคปรกองค์เมืองโบราณศรีมโหสถ อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีบุรี เป็นต้น

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีสมัยศรีวิชัย เช่น *บุญกิริยาวัตถุ* พบในจารึกฐานพระพุทธรูปวัดข่อย อำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี พบในจารึกเสาแปดเหลี่ยม (ลพบุรี) พบในจารึกฐานพระพุทธรูปยืนวัดมหาธาตุเมืองลพบุรี ในจารึกวัดมหาวัน (ลำพูน) ในจารึกวัดดอนแก้ว อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน *พระรัตนตรัย* พบใน*จารึกเนินสระบัว* ตำบลโคกปีบ อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี *พุทธานุสติ* พบในจารึกปราสาทหินพิมาย ๒ อำเภอพิภาย จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น

๓.๔ ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยสุโขทัย

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยสุโขทัย เมื่อครั้งเมืองสุโขทัยขึ้นอยู่กับกษัตริย์ขอม ประชาชนนับถือพระพุทธศาสนาทั้งมหายานและเถรวาท รวมไปถึงศาสนาพราหมณ์ เมื่อถึงต้นแห่งศตวรรษที่ ๑๘ จักรวรรดิขอมสิ้นสุดลง พ่อขุนศรีอินทราทิตย์องค์ที่ ๑ ปกครองสุโขทัย ทรงนับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท ครั้นถึงสมัยพ่อขุนรามคำแหงกษัตริย์องค์ที่ ๓ ได้อาราธนาพระสงฆ์เถรวาทแบบลังกาจากเมืองนครศรีธรรมราช มาที่สุโขทัย แล้วทรงสร้างวัดป่าถวาย เรียกว่าเป็นคณะอรัญสีในต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ พระสงฆ์จากสุโขทัยได้ไปศึกษาพระพุทธศาสนาที่ศรีลังกา และมีพระสงฆ์ในสุโขทัยเดินทางไปบวชใหม่ที่เมืองพัน แล้วกลับมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสุโขทัยในรัชกาลของพญาลิไท (สันติ เล็กสุขุม, ๒๕๕๕, หน้า ๑๐-๑๒)

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธพระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัยแบ่งออกเป็น ๒ ช่วงเวลา ดังนี้

ช่วงที่ ๑ สมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์และพ่อขุนรามคำแหง ปลายศตวรรษที่ ๑๘ พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่จากศรีลังกา มานครศรีธรรมราช และมาสู่เมืองสุโขทัย เขียนเป็นแผนภาพเส้นทางได้ดังนี้

ลังกา --> นครศรีธรรมราช --> สุโขทัย

ช่วงที่ ๒ สมัยพระยาเลอไท และพระยาลิไท ปลายศตวรรษที่ ๑๙ พระสงฆ์จากสุโขทัยเดินทางไปเมืองพัน ผ่านอินเดีย ไปศึกษาพระพุทธศาสนาที่ศรีลังกา กลับมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสุโขทัย เขียนเป็นแผนภาพเส้นทางได้ดังนี้

สุโขทัย --> เมืองพัน --> อินเดีย --> ลังกา --> สุโขทัย

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีสมัยสุโขทัย เช่น *สัทธรรมอันตรธาน ๕ และทศพิธราชธรรม* พบในจารึกนครชุม *สวรรค์* พบในจารึกปู่ขุนจิตขุนจอด *ไตรลักษณ์* พบในจารึกเจ้าธรรมรังสี *ภูมิสาม* พบในหนังสือเตภูมิกถา เป็นต้น

๓.๕ ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยล้านนา

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยล้านนา พระพุทธศาสนาในล้านนาระยะแรกนี้ได้สืบทอดพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มาจากหริภุญชัย เมื่อพระยามังราย สร้างเมืองใหม่ชื่อว่า “นพบุรีศรีนครเชียงใหม่” ได้สร้างวัดเชียงมั่น ที่เดิมเป็นตำหนักของพญามังราย เพื่อประดิษฐานพระแก้วขาว ได้สร้างเจดีย์วัดกู่คำ วัดกาดโถมที่เวียงกุมกาม และบูรณปฏิสังขรณ์วัดหลายแห่ง

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธสนาในสมัยล้านนาแบ่งออกเป็น ๒ ช่วงเวลา ดังนี้

ช่วงที่ ๑ ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้เผยแผ่เข้ามาสู่อาณาจักรล้านนา สมัยพระเจ้ากือนาขึ้นครองราชย์ (พ.ศ.๑๘๙๘ – ๑๙๒๘) เป็นพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาที่เผยแผ่มาจากศรีลังกา ผ่านเมืองพัน มาอยู่ที่สุโขทัย ลังกาวงศ์สำนักรามัญ สมัยพระเจ้ากือนาได้ให้คนไปอาราธนาขึ้นมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอาณาจักรล้านนาด้วย พำนักอยู่ที่วัดสวนดอก ในจังหวัดเชียงใหม่ ได้ชื่อว่า ลังกาวงศ์สำนักรามัญ เขียนเป็นแผนภาพเส้นทางได้ดังนี้

กลังกาวงศ์สำนักรามัญ: เริ่มจากลังกา ->เมืองพัน->สุโขทัย->ลำพูน->เชียงใหม่ (วัดสวนดอก)

ช่วงที่ ๒ ในราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๐ พระสงฆ์ที่อยู่ในเมืองเชียงใหม่จำนวน ๒๕ รูป พร้อมด้วยพระสงฆ์ในแคว้นกัมโพช (ลพบุรี) จำนวน ๘ รูป และพระสงฆ์ชาวมอญจำนวน ๖ รูป รวมเป็น ๓๙ รูป ได้เดินทางไปเกาะลังกา และทำการอุปสมบทใหม่ทั้งหมด ได้เดินทางกลับมาเผยแผ่พระพุทธศาสนา ในกรุงศรีอยุธยา ศรีสัชนาลัย สุโขทัย และถึงเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. ๑๙๗๓ ได้พำนักอยู่ที่

วัดป่าแดงหลวง ในจังหวัดเชียงใหม่ ได้ชื่อว่า สำนักสีหลหรือสายวัดป่าแดง เขียนเป็นแผนภาพเส้นทางได้ดังนี้

ลังกาวงศ์สำนักสีหล: เริ่มจากเชียงใหม่ -> ลังกา ->อยุธยา -> ศรีสัชนาลัย -> สุโขทัย -> ลำพูน -> เชียงใหม่ (วัดป่าแดง) -> พะเยา

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีสมัยสุโขทัย คือ หลักพุธธรรมในจารึกสมัยล้านนา *บุญกิริยาวัตถุ* และ*หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมหนังสือสมัยล้านนา* สมัยนี้มีพระเถระหลายรูปมีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎกและภาษาบาลี จึงสามารถนำเอาหลักพุทธธรรมในพระไตรปิฎกมาเขียนเป็นหนังสืออธิบายหลักธรรมได้อย่างพิสดารและลุ่มลึก

๓.๖ ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยอยุธยา

สมัยอยุธยาพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาได้มีอิทธิพลอยู่ในบริเวณนี้ และเผยแผ่ไปยังภูมิภาคต่าง ๆ ในประเทศไทย พ.ศ. ๒๒๙๕ สมัยของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศได้ส่งพระสงฆ์เถรวาทแบบลังกาจากอยุธยาไปฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในประเทศศรีลังกาด้วย และ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีสมัยอยุธยา คือ บุญกิยาวัตถุ บุคคลหาได้ยากสองอย่าง ทิศหก ทศพิธราชธรรม อิทธิบาทสี่ ศรัทธาสี่ พระรัตนตรัย คารวะหก ทศบารมี กุศลมูล อกุศลมูล เป็นต้น

๔. การนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์

๔.๑ ด้านวิชาการ ได้ชุดความรู้ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม : ประวัติศาสตร์ หลักพุทธธรรม และเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายานในสังคมไทยในทุกภูมิภาคของประเทศไทย

๔.๒ ด้านนโยบาย รัฐบาลไทย โดยกระทรวงวัฒนธรรม กระทรวงการท่องเที่ยวและการกีฬา และกระทรวงศึกษาธิการ ได้ข้อมูลสำหรับกำหนดนโยบาย เกี่ยวกับภูมิศาสตร์วัฒนธรรมประวัติศาสตร์ หลักพุทธธรรม และเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายานในสังคมไทยในทุกภูมิภาคของประเทศไทย กรมศิลปากร ได้สารสนเทศด้านบทบาทของพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายานในการสร้างคุณค่าทางวัฒนธรรมของสังคมไทยในมิติการจัดการด้านภูมิศาสตร์ วัฒนธรรม และหลักฐานทางโบราณคดี

๔.๓ ด้านคณะสงฆ์ โดยมหาเถรสมาคม ได้สารสนเทศด้านประวัติศาสตร์เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายานในสังคมไทย ได้สารสนเทศเกี่ยวกับหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายานในสังคมไทย ได้สารสนเทศด้านเส้นทางด้านภูมิศาสตร์วัฒนธรรมของพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายานในสังคมไทย และได้สารสนเทศด้านบทบาทของพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายานในการสร้างคุณค่าทางวัฒนธรรมของสังคมไทยในมิติการจัดการด้านภูมิศาสตร์ วัฒนธรรม และหลักฐานทางโบราณคดี

๔.๔ มหาวิทยาลัยสงฆ์ เช่น มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งมีวิทยาเขตวิทยาลัยสงฆ์ และหน่วยวิทยบริการ ที่อยู่ในกำกับจำนวนมากทุกภาคของประเทศไทย สามารถนำผลการวิจัยนี้ใช้ประโยชน์เชิงวิชาการ เช่น การบรรยาย การสอน ใน รายวิชา ประวัติพระพุทธศาสนา, พระพุทธศาสนาเถรวาท พระพุทธศาสนามหายาน, ศึกษาอิสระทางพระพุทธศาสนา, ระเบียบวิธีวิจัยทาง

พระพุทธศาสนา สัมมนาวิทยานิพนธ์ และรายวิชาที่มีเนื้อเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาอื่น ๆ ผลการวิจัยยังใช้ประโยชน์ในการจัดโครงการสิกขาจากริก เกี่ยวกับภูมิศาสตร์วัฒนธรรมพุทธศาสนาในประเทศไทยประเทศที่พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้าไปถึงอื่นได้ด้วย

๔.๕ เอกสารงานวิจัยนี้นอกจากจะได้รับตีพิมพ์เผยแพร่ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยแล้ว ยังเผยแพร่ไปยังหน่วยงานหลักและหน่วยงานในเครือข่ายของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่มีอยู่ทั่วประเทศ ผลการวิจัยได้พิมพ์เผยแพร่ในการประชุมวิชาการระดับชาติและนานาชาติ ด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๖๑ (The 1st National and International Symposium on Humanities and Social Sciences: 1st HUSOC Symposium 2018) วันที่ ๒๘-๒๙ เมษายน พ.ศ. ๒๕๖๑ ณ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ หน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องนำเอาผลที่ได้จากการวิจัยนี้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อหน่วยงานได้ด้วย

การประชาสัมพันธ์

๑. นำเสนอผลงานระดับชาติและนานาชาติ
๒. เผยแพร่วารสารที่อยู่ในฐาน TCI

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑. จัดสัมมนา เรื่อง ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม : ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมในประเทศไทย จัดขึ้นที่ มจร. วิทยาเขตสุรินทร์ วันพุธที่ ๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๙ ***๑) ผศ.ดร. บัญญัติ สาลี*** อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ***๒) นางสาวเบญจพร สารพรม*** หัวหน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสุรินทร์

๒. จัดโครงการ ***"สิกขาจากริก"*** ภูมิศาสตร์วัฒนธรรมพุทธฯ ในประเทศไทย กัมพูชา และเมียนมาร์

๓. ใช้จัดการเรียนการสอนรายวิชา ประวัติพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาเถรวาท และพระพุทธศาสนามหายาน และวิชาที่สัมพันธ์ หลักสูตรปริญญาตรีและปริญญาโท ที่เปิดสอน มจร. วิทยาเขตสุรินทร์

ประวัติผู้วิจัย

ประวัติผู้วิจัย (ผอ.แผนงานวิจัย)

๑. ชื่อ – นามสกุล (ภาษาไทย) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ทวีศักดิ์ ทองทิพย์

๒. ชื่อ – นามสกุล (ภาษาอังกฤษ) Assist. Prof. Taweesak Tongtip

๓. เลขมายประจำตัวประชาชน

๔. ตำแหน่งปัจจุบัน : ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายกิจการทั่วไป มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์

๕. หน่วยงานที่อยู่ที่สามารถติดต่อได้

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขสุรินทร์ ต. นอกเมือง อ. เมือง จ. สุรินทร์ ๓๒๐๐๐, โทรศัพท์ ๐-๔๔๕๑-๔๐๙๓, ๐-๔๔๕๑-๔๐๓๗, ๐๘-๑๗๒๕-๘๖๙๓, โทรสาร ๐ – ๓๓๕๑ – ๓๖๐๔.

๖. ประวัติการศึกษา

- พ.ศ. ๒๕๒๙ มัธยมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนสิตธรรมวิทยา เขตป้อมปราบฯ กรุงเทพมหานคร
- พ.ศ. ๒๕๓๔ พธ.บ. (ศาสนา) มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ วัดมหาธาตุ ท่าพระจันทร์ พระนคร กรุงเทพมหานคร
- พ.ศ. ๒๕๓๖ ศศ.ม. (ภาษาสันสกฤต) มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพมหานคร
- พ.ศ. ๒๕๕๗ พธ.ด. (พระพุทธศาสนา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- วิชาการที่มีความชำนาญพิเศษ วิชาตรรกศาสตร์

ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

เรื่องที่ทำการวิจัย	ระยะเวลาการวิจัย
พ.ศ. ๒๕๔๓ รายงานวิจัย เรื่อง : การศึกษาบทบาทพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม : ศึกษา กรณีโครงการพระสงฆ์ร่วมพัฒนาชายแดนไทย-กัมพูชา ในเขตจังหวัดสุรินทร์และบุรีรัมย์	๑ ปีงบประมาณ
พ.ศ. ๒๕๔๔ รายงานวิจัย เรื่อง: การศึกษาปัจจัยที่ก่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ในระบบเศรษฐกิจชุมชน : กรณีศึกษากลุ่มสตรีออมทรัพย์จังหวัดสุรินทร์	๑ ปีงบประมาณ

เรื่องที่ทำการวิจัย	ระยะเวลาการวิจัย
พ.ศ. ๒๕๔๖ รายงานวิจัย เรื่อง:การศึกษารูปแบบการจัดระเบียบสังคมตามแนวพุทธศาสตร์	๑ ปีงบประมาณ
พ.ศ. ๒๕๔๖ รายงานวิจัย เรื่อง: วิจัยและส่งเสริมวัดเพื่อการพัฒนาการศึกษาและเผยแผ่ศาสนธรรม : กรณีศึกษาวัดกลางสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์	๑ ปีงบประมาณ
พ.ศ. ๒๕๔๗ รายงานวิจัย เรื่อง: การศึกษาสภาพปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหาการขาดแคลนพระสงฆ์ในเขตชายแดนไทย-กัมพูชา จังหวัดสุรินทร์และบุรีรัมย์	๑ ปีงบประมาณ
พ.ศ. ๒๕๔๙ รายงานวิจัย เรื่อง: การศึกษาแนวทางพัฒนาโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ ภาค ๑๑	๑ ปีงบประมาณ
พ.ศ. ๒๕๕๐ รายงานวิจัย เรื่อง: การศึกษาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนรายวิชาตรรกศาสตร์เบื้องต้น เรื่อง ความเป็นปฏิปักษ์แห่งญัตติของนิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์โดยใช้วิธีสอนแบบนิรนัย ประกอบสื่อ PowerPoint	๑ ปีการศึกษา
พ.ศ. ๒๕๕๐ รายงานวิจัย เรื่อง: การฆ่าตัวตายในทัศนะของพระพุทธศาสนา	๑ ปีงบประมาณ
พ.ศ. ๒๕๕๒ รายงานวิจัย เรื่อง: การศึกษาประสิทธิภาพเอกสารคำสอนรายวิชา ๐๐๐ ๒๑๐ ตรรกศาสตร์ เบื้องต้นสำหรับนิสิตชั้นปีที่ ๒ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์	๑ ปีงบประมาณ
พ.ศ. ๒๕๕๔ รายงานวิจัย เรื่อง: การศึกษาความพึงพอใจของชุมชนที่มีต่อโครงการพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน จังหวัดสุรินทร์และบุรีรัมย์	๑ ปีงบประมาณ
พ.ศ. ๒๕๕๕ เป็นหัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง คุณค่าและอิทธิพลของกลุ่มปราสาทขอมที่มีต่อวิถีชีวิตของคนท้องถิ่นจังหวัดสุรินทร์	๑ ปีงบประมาณ
พ.ศ. ๒๕๕๗ รายงานวิจัย เรื่อง : ผลสำเร็จและความต้องการพัฒนางานในโครงการพรสอนศีลธรรมในโรงเรียนตามความคิดเห็นของผู้บริหารสถานศึกษา ครูพี่เลี้ยง นักเรียน และพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์	๑ ปีงบประมาณ
พ.ศ. ๒๕๕๗ รายงานวิจัย เรื่อง : การพัฒนาวัดเป็นฐานสร้างกลุ่มเครือข่ายจิตอาสาพัฒนาชุมชน	๑ ปีงบประมาณ
พ.ศ. ๒๕๕๘ พุทธจริยศาสตร์กับปัญหาทางจริยธรรมการอุ้มบุญในสังคมไทย	๑ ปีงบประมาณ

ที่อยู่ปัจจุบัน : ๑๙๕ หมู่ ๖ ถนนโชคชัย – เดชอุดม ตำบลประโคนชัย
อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ รหัสไปรษณีย์ ๓๑๑๔๐
โทรศัพท์ : ๐-๔๔๖๗-๐๓๖๒, ๐-๔๔๖๕-๑๕๘๘, ๐๘๑-๗๒๕๘๖๙๓

ประวัติผู้วิจัย
(หัวหน้าโครงการย่อย ๑)
****

๑. ชื่อ - นามสกุล (ภาษาไทย) นายชนิศร์ ชูเลื่อน
ชื่อ - นามสกุล (ภาษาอังกฤษ) Mr.ChanitChooluean **๒.**
เลขหมายบัตรประจำตัวประชาชน
๓.ตำแหน่ง งปัจจุบันอาจารย์ ,รก.หัวหน้ าฝ่ายวางแผนและ
วิชาการ **๔. หน่ วยงานและสถานทีอยู่ ทีติดต่ อ**
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ปัตตานี
ถ.สามัคคี สาย ข. ต.รูสะมิแล อ.เมือง จ.ปัตตานี ๙๔๐๐๐
โทรศัพท์ ๐๗๓ ๔๕๐๐๗๑ โทรสาร ๐๗๓ ๔๕๐๐๗๔ มือถือ ๐๘๖
๙๖๕๒๙๗๖ E-Mail : kun_kuna_2554@hotmail.com
๕. ประวัติการศึกษา
เปรียญธรรม ๗ ประโยค
ปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ปริญญาโท ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต (ศศ.ม.) มหาวิทยาลัยมหิดล
๖. สาขาวิชาการที่มีความชำนาญพิเศษ (แตกต่างจากวุฒิการศึกษา) ระบุสาขาวิชาการ
๗. ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย
๑) เจ้าของโครงการวิจัย: เรื่องภาวะผู้นำของพระเวสสันดรในทศชาติชาดก
๒) ผู้ร่วมวิจัย: เรื่องรูปแบบการจัดการทางสังคมของชาวชุมชนวัดมุจลินทวาปีวิหาร
๓) ผู้ร่วมวิจัย : เรื่อง ประเพณีลาซังในอำเภอปะนาเระ จ.ปัตตานี

๗.๑ หัวหน้าโครงการวิจัย
๑) ภาวะผู้นำของพระเวสสันดรในทศชาติชาดก
๒) บริบททางสังคมและวัฒนธรรมของชาวไทยพุทธกับการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ศึกษาเฉพาะจังหวัดปัตตานี

๗.๒ งานวิจัยที่ทำเสร็จแล้ว :
๑) งานวิจัยชื่อภาวะผู้นำของพระเวสสันดรในทศชาติชาดก ตีพิมพ์เผยแพร่ในวารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ ได้รับทุนสนับสนุนจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์
๒) งานวิจัยชื่อรูปแบบการจัดการทางสังคมของชาวชุมชนวัดมุจลินทวาปีวิหารตีพิมพ์เผยแพร่ในวารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ (วารสารที่อยู่ในฐาน TCI) มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์วิทยาเขตปัตตานีได้รับทุนจากสถาบันวัฒนธรรมศึกษากัลป์ยาณิวัฒนา หาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

๓) งานวิจัยชื่อประเพณีลาซังในอำเภอปะนาเระ จ.ปัตตานีได้นำเสนอบนเวทีระดับชาติ ได้รับทุนจากสถาบันวัฒนธรรมศึกษากัลป์ยาณิวัฒนา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

๔) รูปแบบการจัดการประเพณีและวัฒนธรรมของชาวไทยพุทธในจังหวัดปัตตานี ได้รับทุนจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์

๗.๓ งานวิจัยที่กำลังทำ :

๑) บริบททางสังคมและวัฒนธรรมของชาวไทยพุทธกับการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ศึกษาเฉพาะจังหวัดปัตตานีได้รับทุนจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ อยู่ระหว่างการแก้ไขฉบับร่างสมบูรณ์ตามข้อแนะนำของผู้ทรงคุณวุฒิ

๒) ชุมชนกับการสร้างความเข็มแข็งทางวัฒนธรรมของชาวไทยพุทธ: ศึกษากรณีกลุ่มแสดงมโนราห์ประยุกต์ชุมชนบ้านปากน้ำวัดเลียบ เทศบาลเมืองตะลุบัน อ.สายบุรี จ.ปัตตานี

ประวัติผู้วิจัย
(หัวหน้าโครงการย่อย ๒)

****

๑. ชื่อ พระใบฎีกาสุพจน์ **ฉายา** ตปสีโล **นามสกุล** เกษนคร

๒. ตำแหน่งปัจจุบัน อาจารย์ประจำหลักสูตรสังคมศึกษา วิทยาเขตอุบลราชธานี

๓. หน่วยงานที่อยู่ที่สามารถติดต่อได้สะดวก มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี, โทรสาร ๐-๔๕๔๐-๕๓๓๖ มือถือ ๐๘-๐๔๘๕-๔๔๖๒
E-Mail bob๒๕๒๙@gmail.com

๔. ประวัติการศึกษา

สำเร็จการศึกษา (วุฒิทางศาสนา) น.ธ. เอก

สำเร็จการศึกษาระดับอุดมศึกษา

- ปริญญาตรี คณะ ครุศาสตร์ สาขาวิชา เอกการสอนสังคมศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ปริญญาโท คณะ ศึกษาศาสตร์ สาขาวิชา เอกการสอนสังคมศึกษา หาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
- ปริญญาเอก คณะศึกษาศาสตร์ สาขาบริหารการศึกษา Adomson University

๕. ผลงานด้านวิชาการ

ร่วมเขียนตำราเรียนรายวิชา พระวินัยปิฎก

ร่วมเขียนตำราเรียนรายวิชา คณิตศาสตร์

เอกสารประกอบการสอนรายวิชา เศรษฐกิจพอเพียงกับการศึกษา

เอกสารประกอบการสอนรายวิชา สมาธิศึกษา

๖. ผลงานด้านการวิจัย

พ.ศ. ๒๕๕๐ ความพึงพอใจของนิสิตที่มีต่อสิ่งแวดล้อมในมหาวิทยาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ สนับสนุนทุนวิจัย)

พ.ศ. ๒๕๕๑ บทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของอุบาสิกาบงกช สิทธิพล (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์สนับสนุนทุนวิจัย)

พ.ศ. ๒๕๕๒ ขบวนการพุทธใหม่ในประเทศไทย (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ สนับสนุนทุนวิจัย)

พ.ศ. ๒๕๕๓ ศึกษาวิธีการเผยแพร่แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงของพระสงฆ์ในจังหวัดอุบลราชธานี ยโสธรและนครพนม (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย)

พ.ศ. ๒๕๕๖ ศึกษากระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมขององค์กรชุมชนในจังหวัดอุบลราชธานี

พ.ศ. ๒๕๕๘ บทบาทการมีส่วนร่วมขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงของพระสงฆ์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ประวัติผู้วิจัย
(หัวหน้าโครงการย่อย ๓)

****

๑. ชื่อ-สกุล (ภาษาไทย) นางสาวสหัทยา วิเศษ

ชื่อ-สกุล (ภาษาอังกฤษ) Miss Sahathaya Wises

๒. เลขหมายบัตรประจำตัวประชาชน

๓. ตำแหน่ง อาจารย์ประจำสาขาวิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์

๔. หน่วยงานและสถานที่อยู่ที่ติดต่อ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา ตำบลแม่กาอำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ๕๖๐๐๐

โทรศัพท์มือถือ ๐๘๗- ๙๐๗๗๙๖๗ อีเมล์ kungwises@hotmail.co.th

๕. ประวัติการศึกษา

ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง, ๒๕๕๖.

พัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐.

ศิลปศาสตรบัณฑิต (บ้านและชุมชน) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๒.

๖. สาขาวิชาการที่มีความชำนาญพิเศษ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น นิเวศวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนมีส่วนร่วม การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

๗. ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานวิจัยทั้งภายในและภายนอกประเทศ

๗.๑ หัวหน้าโครงการวิจัย : ชื่อโครงการวิจัย

๑) การจัดการทรัพยากร ธรรมชาติในลุ่มน้ำลาว-ยวนโดยองค์กรชุมชน.

๒) กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการกว๊านพะเยา

๓) วิถีชีวิตและสถานภาพชาวประมงกว๊านพะเยา

๔) ความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่ชุ่มน้ำบ้านม่วงชุม อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย

๕) การสานเสวนาหาทางออกในการแก้ไขปัญหากว๊านพะเยา

๖) การสานเสวนาหารูปแบบธรรมนูญกว๊านพะเยาที่พึงปรารถนา

๗.๒ งานวิจัยที่ทำเสร็จแล้ว : ชื่อผลงานวิจัย ปีที่พิมพ์ การเผยแพร่ และแหล่งทุน

๑) กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา, ๒๕๔๒. แหล่งทุนจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

๒) การจัดการทรัพยากร ธรรมชาติในลุ่มน้ำลาว-ยวนโดยองค์กรชุมชน, ๒๕๔๓. แหล่งทุนจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

๓) กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการกว๊านพะเยา, ๒๕๔๕. แหล่งทุนจาก โครงการพะเยาเพื่อการพัฒนา

๔) วิถีชีวิตและสถานภาพชาวประมงกว๊านพะเยา, ๒๕๔๗. แหล่งทุนจาก มูลนิธิกองทุนไทย.

๕) ภูมิปัญญาการพัฒนาและการใช้ประโยชน์จากหนองเล็งทราย, ๒๕๔๗. แหล่งทุนจากโครงการพะเยาเพื่อการพัฒนา และโครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย ภูมินิเวศน์ภูกามยาว
๖) โครงการความร่วมมือระหว่างเครือข่ายภาคประชาชนกับสภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๔๗. แหล่งทุนจาก สภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ
๗) กระบวนการเรียนรู้ และการจัดการความรู้ของชุมชน: การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยองค์กรชุมชน, ๒๕๔๘. แหล่งทุนจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
๘) ความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่ชุ่มน้ำบ้านม่วงชุม อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย,๒๕๔๙แหล่งทุนจาก โครงการส่งเสริมการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้และจิตสำนึกด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนระดับภูมิภาค (สปาร์ค) ประเทศไทย
๙) การประเมินผล ป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติด ในหมวดเงินอุดหนุนภาคประชาชนของสำนักงาน ปปส., ๒๕๕๑. แหล่งทุนจาก มูลนิธิภูมิพลังชุมชนไทย
๑๐) การประเมินองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีความเป็นเลิศ เพื่อรับรางวัลพระปกเกล้าประจำปี พ.ศ.๒๕๕๒. แหล่งทุนจาก สถาบันพระปกเกล้า.
๑๑) การพัฒนาความเข้มแข็งของกลไกการพัฒนาเด็กเยาวชนระดับตำบล ศึกษากรณี ต.ทุ่งกล้วย อ.ภูซาง จ.พะเยา, ๒๕๕๔. แหล่งทุนจากมูลนิธิสยามกัมมาจลธนาคารไทยพาณิชย์
๑๒) การสานเสวนาหาทางออกในการแก้ไขปัญหากว๊านพะเยา, ๒๕๕๕. แหล่งทุนจากสำนักวิจัยและพัฒนา สถาบันพระปกเกล้า.
๑๓) การสานเสวนาหารูปแบบธรรมนูญกว๊านพะเยาที่พึงปรารถนา, ๒๕๕๖. แหล่งทุนจากสำนักวิจัยและพัฒนา สถาบันพระปกเกล้า
๑๔) กระบวนการสร้างและการสื่อสารองค์ความรู้ท้องถิ่นพะเยาของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (ปวง ธมฺมปญฺโญ), ๒๕๕๖. แหล่งทุนจาก สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๑๕) การพัฒนาข้อเสนอและรูปธรรมของการปฏิรูปประเทศไทยของกลุ่มการเมืองในจังหวัดพะเยา แหล่งทุนจาก สถาบันพระปกเกล้า
๑๖) สุรา นารี กับการจัดการตนเองของชุมชนในจังหวัดพะเยา แหล่งทุนจากศูนย์วิจัยปัญหาสุรา คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๑๗) การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา แหล่งทุนจาก สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๑๘) ประเพณีตักบาตรสองแผ่นดินไทย - ลาว: การสร้างพื้นที่วัฒนธรรมข้ามพรมแดน ระหว่างเมืองคอบ แขวงไชยะบุลี สปป.ลาว และอำเภอภูซาง

จังหวัดพะเยา ประเทศไทย แหล่งทุนจาก กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม / หัวหน้าโครงการ

๑๙) กระบวนการสืบทอดองค์ความรู้ด้านจิตวิญญาณของชนเผ่าเมี่ยน อำเภอปง จังหวัดพะเยา แหล่งทุนจาก ศูนย์อาเซียนศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย/หัวหน้าโครงการ

๒๐) รูปแบบการบริหารจัดการโรงเรียนผู้สูงอายุเชิงพุทธแบบบูรณาการ จังหวัดพะเยา แหล่งทุนจาก มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา/ผู้ร่วมวิจัย

๗.๓ งานวิจัยที่กำลังดำเนินงาน

๑) แนวทางการพัฒนาข้อบัญญัติขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำอิง แหล่งทุนจาก สมาคมแม่น้ำเพื่อชีวิตและโครงการเสริมสร้างเครือข่ายท้องถิ่นและหน่วยงานท้องถิ่นเพื่อการจัดการลุ่มน้ำอิงอย่างยั่งยืน / หัวหน้าโครงการ / สถานภาพในการทำวิจัย ร้อยละ ๘๐

๒) ธรรมนูญกว๊านพะเยากับการเสริมสร้างพลังพลเมืองด้วยการสื่อสารสาธารณะในการแก้ไขปัญหากว๊านพะเยา แหล่งทุนจาก สถาบันพระปกเกล้า / ผู้ร่วมวิจัย / สถานภาพในการทำวิจัย ร้อยละ ๘๐

๓) รูปแบบและกระบวนการสร้างสังคมปลอดยาเสพติดตามหลักพระพุทธศาสนาในภาคเหนือ/ หัวหน้าโครงการ / สถานภาพในการทำวิจัย ร้อยละ ๕๐

๔) สภาประชาชนลุ่มน้ำอิง : พลวัตภาคประชาสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำอิง / หัวหน้าโครงการ / สถานภาพในการทำวิจัย ร้อยละ ๕๐

ประวัติผู้วิจัย
(หัวหน้าโครงการย่อย ๔)
****

๑. ชื่อ - นามสกุล (ภาษาไทย) ดร.ธนู ศรีทอง, อาจารย์ประจำ
ชื่อ - นามสกุล (ภาษาอังกฤษ) Mr. Thanoo Srithong, University Lecturer

๒. เลขหมายบัตรประจำตัวประชาชน

๓. ตำแหน่งปัจจุบัน ประธานหลักสูตรสาขาวิชาการสอนภาษาอังกฤษ

๔. หน่วยงานและสถานที่อยู่ที่ติดต่อได้

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ หมู่ ๘ (ห้วยเสนง)
ตำบลนอกเมือง อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ ๓๒๐๐๐
โทรศัพท์ ๐๔๔ ๑๔๒๑๐๖ โทรสาร ๐๔๔ ๑๔๒๑๐๖
โทรศัพท์มือถือ ๐๘๙๙๔๗๘๘๒๒
E-mail srithong_thanoo@yahoo.co.th

๕. ประวัติการศึกษา

พ.ศ. ๒๕๓๑ ป.ธ. ๕ สำนักเรียนวัดดาวดึงษาราม กรุงเทพมหานคร
พ.ศ. ๒๕๓๕ พธ.บ.(อังกฤษ) มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ วัดมหาธาตุ ท่าพระจันทร์ พระนคร กรุงเทพมหานคร
พ.ศ. ๒๕๔๑ M.A. (English) Kurukshetra, India
พ.ศ. ๒๕๔๑ Post-Graduate Diploma (Journalism)
พ.ศ. ๒๕๔๕ ประกาศนียบัตรวิชาชีพครู มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์
พ.ศ. ๒๕๕๙ ปร.ด. (การบริหารการศึกษา)

๖. สาขาวิชาการที่มีความชำนาญพิเศษ (แตกต่างจากวุฒิการศึกษา) ระบุสาขาวิชาการ

๗. ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานวิจัยทั้งภายในและภายนอกประเทศ โดยระบุสถานภาพในการทำการวิจัยว่าเป็นผู้อำนวยการแผนงานวิจัย หัวหน้าโครงการวิจัย หรือ ผู้ร่วมวิจัย

๗.๑ ผู้อำนวยการแผนงานวิจัย : -ไม่มี-

๗.๒ หัวหน้าโครงการวิจัย

๗.๒.๑ การศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๑, ปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๔๙

๗.๒.๒ การศึกษาสภาพและเนื้อหาการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๑, ปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๕๑

๗.๓ งานวิจัยที่ทำเสร็จแล้ว : ชื่อผลงานวิจัย ปีที่พิมพ์ การเผยแพร่ และแหล่งทุน

๗.๓.๑ ชื่อผลงานวิจัย: การศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๑, ปีที่พิมพ์:

พ.ศ. ๒๕๕๐, แหล่งทุนสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๗.๓.๒ ชื่อผลงานวิจัย: การศึกษาสภาพและเนื้อหาการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๑, ปีที่พิมพ์: พ.ศ. ๒๕๕๒, แหล่งทุน: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๗.๔ งานวิจัยที่กำลังทำ : ไม่มี-

๗.๕ ผู้ร่วมวิจัย

พ.ศ. ๒๕๔๖ งานวิจัยเรื่อง การศึกษารูปแบบการจัดระเบียบสังคมตามแนวพุทธศาสตร์

พ.ศ. ๒๕๔๗ งานวิจัยเรื่อง การศึกษาสภาพปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหาการขาดแคลนพระสงฆ์ในเขตชายแดนไทย-กัมพูชา จังหวัดสุรินทร์และบุรีรัมย์

พ.ศ. ๒๕๔๙ งานวิจัยเรื่อง การศึกษาแนวทางพัฒนาโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๑

พ.ศ. ๒๕๔๙ งานวิจัยเรื่อง การศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรม ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๑

พ.ศ. ๒๕๕๐ งานวิจัยเรื่อง การฆ่าตัวตายในทัศนะพระพุทธศาสนา

พ.ศ. ๒๕๕๑ งานวิจัยเรื่อง การใช้หลักพุทธศาสนาในการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนพึ่งตนเองลุ่มแม่น้ำมูล อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์